

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁRERIK

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XVI. KÖTET

1. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1967

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK

Szerkeszti

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő

FARKAS MÁRTON

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a filozófiai és történeti tudományok (filozófia, történelem, régészet, művészet-történet, pedagógia és pszichológia) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-ként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzésére vagy továbbítására nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Bp., V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I. Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*

Acta Archeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem Művészettörténeti Tanszék, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Úri utca 51—53.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XVI. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1968

TARTALOMJEGYZÉK

Mátrai László: A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya Vezetőségének beszámolója	1
Az osztályülés vitája	
<i>Berend T. Iván</i>	23
<i>Wirth Ádám</i>	31
<i>Gerevich László</i>	34
<i>Kardos Lajos</i>	35
<i>Földes Éva</i>	38
<i>Pamlényi Ervin</i>	38
<i>Mátrai László válasza</i>	42
<i>Pach Zsigmond Pál</i> elnöki zárszava.....	47
Szigeti József: A marxista esztétika időszerű kérdései	49
Az előadás vitája:	
<i>Köpeczi Béla</i>	56
<i>Ujjfalussy József</i>	58
<i>Aradi Nóra</i>	61
<i>Király István</i>	64
<i>Sótér István</i>	66
<i>Pirnát Antal</i>	67
<i>Zoltai Dénes</i>	69
<i>Almási Miklós</i>	70
<i>Szigeti József válasza</i>	71
<i>Tolnai Gábor</i> elnöki zárszava	73
Krónika	75
Tudományos ülés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára	
<i>Pach Zsigmond Pál</i> elnöki megnyitója	105
<i>Dolmányos István: Eszmei viták, módszertani kérdések az Októberi Forradalom kutatásában</i>	107
<i>Hajdú Tibor: Adatok a Nagy Október magyarországi hatásához</i>	121
<i>L. Nagy Zsuzsa: Az antanthatalmak szovjetellenes politikája</i>	131
<i>Milei György: A szovjet-oroszországi magyar kommunista mozgalom néhány kérdése</i>	137
<i>Józsa Antal: Az internacionalisták katonai szerepe a polgárháborúban</i>	151
<i>Pach Zsigmond Pál</i> elnöki zárszava.....	165
A magyar-lengyel történész vegyes bizottság tudományos ülése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára	
<i>Felix Tych: A lengyel munkásmozgalom az Októberi Forradalom tükrében</i>	167
<i>Mucsi Ferenc: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar belpolitikai ellentétek kiéleződése 1917. november–1918. február</i>	193

Leon Grossfeld: A cárizmus bukása, forradalom Oroszországban és a központi hatalmak állásfoglalása a lengyel kérdésben	203
Szokolay Katalin: A lengyel kérdés Magyarországon az első világháború idején	211
L. Nagy Zsuzsa: Az „orosz kérdés” a párizsi békekonferencián és Magyarország	221
Stefan Kieniewicz: A három részre szakított Lengyelország történelmének néhány kérdése	231
Erdélyi István: A szovjet régészet néhány elvi-módszertani kérdése	245
A Magyar Pedagógiai Társaság ünnepi közgyűlése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára (<i>Simon Gyula</i>)	255
Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya Pszichológiai Bizottságának és a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaságnak ünnepi ülészaka a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából (<i>Nagy György</i>)	265

Tudományos rendezvények

P. M. Fedoszejev: Az élet dialektikája és a filozófia	279
B. M. Kedrov: A tudomány és az ember	289
Mátrai László: A szocialista művelődés-eszmény kialakításáról	301
A Magyar Történelmi Társulat centenáris kongresszusa (<i>Mann Miklós</i>)	307
Országos történelemtanítási konferencia (<i>Unger Mátvás</i>)	329

Nemzetközi tudományos rendezvények

Tudományos konferencia a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentőségéről (<i>Siklós András</i>)	341
Nemzetközi történész konferencia az 1867-es kiegyezésről (<i>Somogyi Éva</i>)	345
Nemzetközi pszichológiai konferencia Szmolenicében (<i>Tánczos Zsolt, Marton Lajosné, Adorjáni Csaba, Rókusfalvy Pál</i>)	355

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FILOZÓFIAI
ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYA
VEZETŐSÉGÉNEK BESZÁMOLÓJA KIBŐVÍTETT
OSZTÁLYÜLÉSEN
(1967. MÁJUS 4.)**

A kibővített Osztályülést Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag nyitotta meg, majd átadta a szót Mátrai László akadémikus osztálytitkárnak.

Tisztelt Osztályülés !

Az Osztályvezetőség ez idei beszámolója úgy készült, hogy minden szakma (annak bizottsága, illetve egy-egy felelős képviselője) elkészítette a maga fejlődésrajzát, amit ezután az Osztályvezetőség több-kevesebb változtatással elfogadott.

Fontos kérdés természetesen, hogy az így előállított és az Osztályvezetőség által elfogadott kép — legalábbis lényeges vonásaiban — jól fedje-e a fejlődés tényleges állását: ennek megítélése nem kis mértékben tartozik a szakmák itt jelenlevő képviselőire is. De túl ezen a mintegy „parlamentáris” — jóváhagyáson, szeretné az Osztályvezetőség egy másik közös gondunkra is felhívni a jelenlevők figyelmét, illetve kérni concensus-ukat és segítségüket.

Az a rövid vázlat, amely a beszámoló elején olvasható, voltaképpen az Osztályvezetőség tudományszervezési tapasztalatait kívánja világosan megfogalmazni, ezt kívánja a lelépő Osztályvezetőség átnyújtani a megválasztandó új vezetőségnek örökül és talán felhasználható munkaeszközüül. Ez a koncepció (mely egyáltalán nem tart igényt az eredetiségre) nem kíván sem a szervezéstudomány büszke nevével ékeskedni (bár tartalma valóban ez), sem a kibernetika divatos formáit magára öltetni (bár a tapasztalatból való absztrahálása valóban hasonlít az ún. black-box eljáráshoz), — mindössze azt kívánja világosan megfogalmazni, hogy minő tényezőktől függ a tudomány egy-egy ágának fejlődése.

Hogy itt nem öncélú „szervezéstudományi” formalizmusról van szó, hanem a szakmák életébe közvetlenül belevágó nagyon is tartalmi összefüggésekről, nem egyszer a szakmák létkérdéseiről: annak érzékeltetésére csak két vonatkozást említek. Egyik (hazai vonatkozásban) a küszöbönálló új gazdasági mechanizmus, másik (nemzetközi vonatkozásban) a tudományos ismeretanyag végtelenbe növekedése, az információáradás (és az ebből máris adódni kezdő igen súlyos minőségi problémák a legtöbb tudományban).

Mindkét vonatkozás a jelenleginél sokkal tudatosabb, áttekinthetőbb, perspektivikusabb tervezést követel meg mindazoktól, akiknek vállaira a tudományok fejlesztésének adminisztratív gondja is nehezedik.

Talán még Mária Terézia korából ered az az erősen fináncjellegű szemlélet, amely valaminek a fejlesztését a ráfordított összegek lineáris függvényének

hiszi. A tapasztalat azt mutatja, hogy a pénz csak szükséges, de korántsem elégséges feltétele egy-egy szakma fejlődésének. A szükséges egyéb feltételek között hadd mutassak rá itt is a harmadikként említett fejlődési együttthatora: a szakmán belüli eszmei és emberi relációkra; az előbbit már korábban felfelvetettük, az utóbbira most kezdünk csak (de egyre gyakrabban) felfigyelni. Előállhat egy szakma fejlődésében olyan kritikus helyzet, amikor minden anyagi és szervezeti segítség ellenére sem kapjuk meg a várt produktót: amikor pl. a hőven nyíló publikációs, minősítési, ösztöndíj, kiküldetési stb. lehetőségek nem tudnak megtelni tényleges tudományos tartalommal, amikor is a segítség a visszájára fordulhat és a szakmai színvonal csökkenését, a publikációk felhígulását, a szakmán belüli kritika elhalását, s látszateredmények eluralkodását vonja maga után. (Hogy az ilyen állapotba jutó szakma mennyire felelhet meg a vele szemben támasztott társadalmi szükségleteknek — az másik súlyos kérdés, különösen az új mechanizmus bevezetésének távlatában.)

Az orvoslás útjait keresve tűnik ki a szakmán belüli eszmei és emberi vonatkozások (a L. A. Leontyev által is oly nagy hatással említett human relations) nagy hordereje. Ma már — nagyon helyesen — egyre gyakrabban emlegetjük és kutatjuk az „üzemi klíma” jelentőségét, de elfelejtjük azt, hogy egy-egy diszciplinának, tudományos szakmának is megvan a maga bonyolult szociológiai, szociálpszichológiai „szerkezete”, amely adott esetekben alakulhat úgy, hogy a szakmán megtörik a legjobb fejlesztési szándék minden anyagi és erkölcsi támogatása. Tudományos iskolák, közös témákat közös lendülettel búvárló kutató-kollektívák helyett ilyenkor elvtelen, külső, partikuláris szempontok szerint összeálló és egymással szembeforduló csoportokat találunk a szakma szociológiai szövetében, olyan intellektuális és morális atmoszférát, amely egyre inkább megfojtja az alkotó kedvet és lendületet.

A most lelépő Osztályvezetőség — úgy vélem — helyesen teszi, ha ilyen természetű gondjait is megfogalmazza és úgy adja át az utána következő vezetésnek. Feltétlenül szükségessé teszi ezt a hazánkban bevezetésre kerülő új gazdaságirányítási mechanizmus áthatása, amely a tervezés, szervezés, irányítás elmélyültebb, elemzőbb, hatásosabb formáit kívánja meg a tudományok területén is. De ugyanide mutat a másodikként említett nemzetközi jellegű tényező is: a végtelenbe növekvő információ-áradat, amellyel előre szembe nem nézni nem volna méltó a tudományos előrelátáshoz. Nem lebecsülendő az a veszély, amely abban áll, hogy a tudásanyag áradását látva a „mindent ismerni úgy sem lehet” hamis jelszavával feladjuk minden tudománynak azt a klasszikus alapnormáját (melyet egyébként a józan okosság is diktál), azt nevezetesen, hogy minden kutató köteles ismerni a témának azon bűvárait, akik őt megelőzve próbálták megoldani ugyanazt a problémát.

Vannak szerencsés tudományágak, amelyeknek a jelen tudománytörténeti szituációban nem adódnak ilyen szervezési, áttekintési gondjai: a legtöbb matematikus nevet pl. az ilyen nehézségeken, hiszen az ő témáik oly

mértékben differenciálhatók, hogy egy-egy témát az egész földkerekségen mindössze négy-öt kutató bogo, ezeket pedig személyszerint ismerik és nem szorulnak rá semmiféle dokumentációs segítségre. Lényegesen más a helyzet azonban minden olyan tudományban — és a legtöbb ilyen, de különösen a társadalomtudományok —, amelynek tárgya sokkalta komplexebb, sokkal kevésbé differenciálható. Mindezekben a területeken tudatosan szembe kell nézni az információáradat jelenségével és fel kell készülni rá, hogy — ebben a vonatkozásban — a tudománytörténetnek egy igen kritikus szakasza áll előttünk, az „embarras de richesse” kétes értékű állapota. Ennek negatív hatását sok szakmában már is észleljük; a már említett botrányos idézési morál, valamint teljesen abszurd jellegű plágiumesetek: megannyi jele annak, hogy a hatalmas mennyiségi növekedés átmeneti minőségi zavarokat okoz, különösen a kezdő kutatók orientációs zavarainak formájában. Nem kétséges, hogy a tudományok úrrá lesznek ezeken a nehézségeken, különösen a szocialista országokban, ahol a tudományszervezés nem új és nem különálló valami, hanem szerves része a társadalmi fejlődés tudatos befolyásolásának. Nem kell nagy jóstehetség annak előrelátásához, hogy a szervezeti intézkedéseken, a dokumentáció jobb megszervezésén túl bizonyos műfaji fejlemények is várhatók, mint az életképes tudományos munka válasza a megnövekedett igényekre: a máig is vezető műfajnak tartott analitikus részletmonográfia mellé fel fognak nőni az áttekintő szintetikus műfajok (Forschungsbericht), és növelni fogja a lakonikus lényegre tapintó stílus tekintélyét és meg fogja emelni a rövidebb tanulmányok tudományos rangját is. Nem kétséges, hogy ha ily módon érvényesülni fog a „ponderatur non numeratur” elve a tudományos életben, akkor ez olyan egészséges válasz lesz a növekedő nehézségek kihívására, amely már valóban a szocialista tudományosság (és általában is a tudományosság) egy magasabb szintjét fogja jelenteni nemcsak a mai, de minden korábbi színvonalhoz képest.

A tudomány szervezőinek és irányítóinak kötelessége, hogy e fejlődési tendenciákat felismerve tegyenek meg mindent, hogy a rohamos mennyiségi növekedés minőségi fedezete is rohamosan növekedjék.

Csak ebben az esetben fogjuk elmondhatni azt, — amire Ajtai Miklós elvtárs megnyugtatóan célzott Közgyűlésünket üdvözölve — hogy a tudomány emberei valóban a társadalmi értékeket termelők (nem pedig az egyszerű fogyasztók) kitüntetett kategóriájába tartoznak.

Az Osztály keretében művelt hat tudományág fejlődését az elmúlt hároméves időszakban az elért konkrét eredményeken, az eredményekhez vezető szervezeti problémákon, — a szakma módszertani-elméleti színvonalának, valamint benső viszonylatainak elemzésén — és végül, de nem utolsósorban a szakma előtt álló gyakorlati, társadalmi igények kielégítésén lehet kellő biztonsággal és megközelítő tárgyilagossággal lemérni. Ugyanezen négy összetevő az, melyek ismerete alapján a szakma közvetlen vagy távolabbi jövőjére következtetnünk lehet, amelyek alapján a jelen (és múlt) tényeiből a várható

jövő bizonyos mértékben extrapolálható. Vagyis ez a négy kérdéskör az, amelyik egy hároméves ciklus után „lelépő” osztályvezetőség beszámolójában is kellő támpontot adhat a gondjaira bízott szakmák fejlesztése terén végzett munkájáról. Az idén a beszámolóknak azt a módját választottuk, hogy jelentésünk alapállományát maguknak a szakmáknak a képviselői fogalmazzák meg; ezzel bizonyos fokig veszélyeztettük beszámolóink sima egyöntetűségét, viszont fokoztuk talán annak szakszerűségét. E részjelentések demonstrálják, hogy egyenetlen a fejlődés menete és szintje az Osztályunkhoz tartozó hat diszciplína körében. Ezeknek a különbségeknek évről-évre való, néha talán lamentációként ható kiemelése helyett (hiszen ezek kiemelés nélkül is szembe-szökőek) arra kellene jelenre és jövőre irányuló, felmérő és tervező figyelmünket koncentrálni, hogy minden jószándék és segítőkészség ellenére is, mennyire nehéz feladat egy-egy diszciplínát kimozdítani stagnáló vagy túl lassú fejlődésének üteméből. Éppen a felvetett négy fejlődési „paraméter” összefüggésében tűnik ki, hogy a tudományos produkció nem egyszerű, elmaradhatatlan következménye az anyagi és szervezeti „ráfordításnak”, hanem létrejöttéhez feltétlenül szükséges a másik három tényező kellő fokú jelenléte. Elég hosszú tudományszervezési múlt negatív tapasztalatai állnak immár mögöttünk annak megállapításához, hogy e négy tényező bonyolult, egymást átható korrelációban áll egymással, s így valóságos „bűvös kört” alkot. Még előttünk álló feladat az, hogy megtaláljuk e circulus vitiosus átlépésének biztos tudományszervezési és tervezési módszereit.

Ami az Osztályunk életében az ezen időszakban beállott legjelentősebb szervezeti változást illeti: a közgazdasági és jogi tudományoknak, valamint a földrajznak és szociológiának kiválása után Osztályunk „profilja” nem csupán elméleti, rendszertani szempontból vált világosabbá, szervezesebbé és logikusabbá, de e folyamatnak már első gyakorlati pozitívumai is kezdenek megmutatkozni. Az Osztály mennyiségi, „hatalmi” súlya ugyan csökkent, de tanácskozási, állásfoglalási potenciája feltétlenül megnövekedett, ami — úgy hisszük — világosan leolvasható a lezajlott viták és hozott határozatok tartalmi gazdagságából, a bennük érvényesülő szempontok szakmai részletességéből és pontosságából. Bár még csak kezdeti nyomai sem mutatkoznak eddig az átszervezéstől joggal elvárható ama pozitívumnak, hogy a régészet és műtörténet barátibb közelségbe kerüljenek a történettudományhoz, annyi bizonyos, hogy a „történeti” és a „filozófiai” tudományok (ez utóbbiakon értve filozófiát, pszichológiát és pedagógiát) két csoportja nem csupán logikus, de produktív kooperációs pólusokat is jelentenek és fognak még inkább jelenteni a jövőben. Nem túlzó optimizmus talán annak elvárása, hogy ez a tudományszervezési együttes legkorábban a pszichológia területén fog vitán felüli eredményekben igazolódni.

Filozófia

A filozófia területén folyó kutatások elsősorban a társadalmi problémákra irányultak. A természettudományok filozófiai kérdéseinek vizsgálata során is értünk el eredményeket, de e téren kevésbé lehetünk elégedettek.

Azok a területek, ahol eredményeink — figyelembe véve a nemzetközi színvonalat — a legjobbak: az esztétika, az etika, a polgári filozófia és ideológia kritikája, valamint a valláskritika.

Az esztétika terén elsősorban az általános összefoglaló elméleti kutatásokat kell kiemelni. Ezek váltották ki a legnagyobb nemzetközi visszhangot is. Ennek oka, hogy lényegesen előrevitték a marxista esztétikát és döntő szerepet játszottak a tudományág kidolgozásában. Kutatóink részt vettek a szocialista realizmus és az esztétika problémái körül kibontakozó hazai és nemzetközi vitákban, jelentős szerepet vállalva a polgári koncepció bírálatában. A marxista esztétika kimunkálásával összefüggő viták előreláthatólag folytatódni fognak — beleértve az elmúlt években megjelent művek mélyebb kritikai elemzését is. Jelentős lendületet vett az ágazati esztétikák, mindenekelőtt a zeneesztétika terén folyó kutatás. E törekvések nyomán az esztétika fokozatosan kibontakozik az irodalomesztétika uralma alól és a szintetikusabb, összefoglaló esztétika felé halad.

Az etikában az általános szintű alap kutatások, valamint a mai ideológiai küzdelemmel kapcsolatos kérdések vizsgálata terén vannak eredményeink. Számos figyelemreméltó törekvéstről adhatunk számot, amelyek főleg alap kutatás jellegűek, mint az etika eredetének, társadalmi alapjainak, jellegének, vagy a kommunista etika mibenlétének kutatása. Jelentős tudományos munkára van azonban még szükség ahhoz, hogy a szintézishez eljuthassunk, pedig enélkül egy összefoglaló etikai tankönyv iránti igénynek sem lehet kellő színvonalon megfelelni. Itt még sok megmerevedett nézettel és előítélettel kell megküzdenünk, a széles olvasóközönséghez jutó sajtótermékekben pedig még igen egyetlen az etikai íráskor színvonala.

A mai polgári filozófia és ideológia elleni küzdelemben különösen a neopozitivizmus, az egzisztencializmus, a fenomenológia és az úgynevezett katolikus filozófia kritikája terén értünk el nemzetközi színvonalon álló eredményeket. A hazai hagyományokhoz kapcsolódó egyes polgári ideológiáknak, mint pl. a szellemtörténeti irányzatnak az elemző kritikája figyelemreméltó értékű. Általában sikerült megszabadulni a korábbi évekbeli sematikus megközelítési módtól, s az elmélyült, meggyőző erővel bíró kritika által felölelt terület is mind szélesebbé válik. Pozitív tény egyben az is, hogy a polgári ideológia bírálata során a felmerült problémák (pl. elidegenedés) marxista megoldását is igyekeznek megfogalmazni.

A valláskritika és az ezzel összefüggő közvetett ideológiai munka terén is jó eredményeink vannak. Filozófusaink mind eredményesebben kapcsolód-

nak be a nemzetközi vitákba és használják fel a különböző nemzetközi vita-fórumok által teremtett lehetőségeket. (Pl. Paulus Társaság, Teilhard Társaság konferenciái stb.) Fejlődést mutatnak a vallással kapcsolatos közvetlen szociológiai és egyéb társadalomtudományi vizsgálatok is.

Vannak területek, ahol mind a hazai szükségletekhez, mind pedig a nemzetközi színvonalhoz viszonyítva elmaradás mutatkozik. Elsősorban a természettudományok egyes filozófiai problémáinak vizsgálatát — különösen a matematikai-logikát és a kibernetika filozófiai problémáit — említhetjük meg. Figyelembe véve az említett területek növekvő fontosságát, ha az idevágó kutatásokat nem fejlesztjük gyorsítottan, akkor az elmaradás is hatványozottan fog növekedni. Megemlítendő még a biológia és a genetika területe, ahol kevés publikációképes filozófusunk van.

A többi területen általában eredményes felzárkózásról beszélhetünk. Vannak olyan szakágak is, ahol a kutatók eltérő képességei következtében egyenetlen a helyzet Pl. a filozófiatörténet terén, ahol pozitív nemzetközi visszhangot kiváltó, értékes művek jelentek meg, de gyengébb színvonalú munkák is napvilágot láttak.

Igen fontos a marxista filozófiának más tudományterületekkel való kölcsönhatása. Ma jóformán minden szakterületen működnek tudósok, akik egyben szakmájuk tudományfilozófiai problémáival foglalkoznak. Szükséges, hogy a szaktudósok és a filozófusok közötti együttműködést fejlesszük, és bővíteni kell azon filozófusok körét, akik kellő felkészültséggel bírnak különböző szaktudományok terén is. Eredményként értékelhetjük, hogy szaporodnak azok a tudományközi viták, amelyekben filozófusok is aktívan vesznek részt (pl. egyes történelmi kérdések, a nacionalizmus, kultúrtörténet problémái, a modern fizika filozófiai kérdései stb.). Fontos azonban, hogy a filozófusok ilyen irányú tevékenysége megnövekedjék.

Fel kell figyelni arra, hogy az egységes fejlődés margóján bizonyos eklekticizmus — és ezáltal különböző polgári jellegű befolyások — érvényesülnek. A polgári filozófusokkal való elmélyült vita és a szektás gyakorlatból származó múltbeli elzárkózás megszűnte következtében a modern polgári gondolkodás marxista értékelése számos esetben mutat rá olyan kérdésfelvetésekre, amelyek hasznosítása fontos a marxista filozófia számára is. Emellett s részben összefüggésben ezzel, polgári nézetek befolyása is felbukkan. Találkozunk a marxizmusnak különböző polgári irányzatokkal való kiegészítésének kísérleteivel. Negatív jelenség, hogy tartalmi eredetiség híján egyes szerzők divatszerű terminológiai eredetieskedés felé csúsznak. Felismerhető a neopozitivisták és egzisztencialisták szemlélet latens formáinak hatása is. E polgári befolyás ellen marxista filozófusaink mind határozottabban veszik fel a küzdelmet, de eredményre csak folyamatos viták után számíthatunk.

Filozófiai életünk további fejlődése érdekében meg kell említenünk, hogy a szakmai kritika sem minden esetben érvényesítette kellő mértékben

a színvonal követelményét. A jövőben sokkal kevésbé szabad elnézőknek lennünk a gyengébb színvonalú művekkel szemben.

A jövőt illetően is a filozófiai kutatásokban, mindenekelőtt a társadalmi problémák filozófiai vizsgálatát kell elsőrendű feladatnak tekinteni. Szükséges a társadalmi fejlődésünk által felvetett elméleti problémák megoldására irányuló kutatások erőteljesebb támogatása és emellett a dialektikus és a történelmi materializmus egyes alapvető kérdései beható vizsgálatának előmozdítása.

Folytatni kell a kutatásokat azokon a területeken, amelyeken eddig a magyar marxista filozófia a legjobb eredményeket érte el, az esztétikában, az etikában, valamint a polgári filozófia kritikája terén. Ugyanakkor fejleszteni kell a kutatásokat azokon a területeken is, ahol a tudomány rohamos fejlődése során újabb fontos filozófiai feladatok keletkeznek (pl. a természet-tudományok filozófiai kérdéseinek területén). Ezért az Akadémia erőteljesebben kívánja a Filozófiai Intézetet fejleszteni.

Az Intézet ugyanis 10 éves fennállása alatt megtett fejlődése jelentős eredmények forrása. Az Intézet által biztosított feltételek és kutatóinak tudományos-eszmei irányítása következtében a filozófiai kutatásunk e centruma jelentős mértékben hozzájárult az alkotó marxista filozófiai kutatás fellendítéséhez. A Filozófiai Intézet fejlesztésének üteme azonban lassú. Az Intézet erőteljesebb fejlesztésével el lehetne érni nemcsak az eddigi eredmények kiszélesítését, de azoknak a kutatási irányoknak a kibontakoztatását is, amelyekben még az ismertetett elmaradások mutatkoznak. Ezenkívül szükség lenne arra is, hogy a Művelődésügyi Minisztérium erőteljesebben segítse elő az oktatók kutatási lehetőségeinek megjavítását.

Filozófiai életünk eddigi fejlődése következtében érelődnek a feltételei annak, hogy létrehozzuk a Magyar Filozófiai Társulatot, amely biztosíthatná a filozófiai élet szélesebb körű megszervezését, a filozófiával foglalkozó és különböző helyen dolgozó filozófusok jobb összefogását, a vidéken dolgozók jobb bekapcsolását.

Minthogy a szocialista átalakítással kapcsolatos problémák többnyire hasonló formában vetődnek fel a népi demokratikus országokban, lehetséges és szükséges, hogy a különböző országokban dolgozó filozófusok szorosabban működjenek együtt. Hasznos lenne, ha a külföldön megjelenő marxista filozófiai irodalmat nagyobb mértékben fordítanák le.

Meg kell említenünk azt is, hogy a szorosabban vett tudományos művek kiadásával kapcsolatban sem kielégítő a helyzet. Az Akadémia által a filozófia számára biztosított keretek szűkek ahhoz, hogy az e téren fennálló sokoldalú követelményeknek eleget lehessen tenni. Az Akadémiai Kiadó jelenleg a magyar szerzők műveinek kiadása mellett csak nagyon nehezen és vontatottan tud klasszikus filozófiai műveket kiadni és modern művek kritikai elemző kiadását biztosítani.

Történettudomány

A történettudomány előrehaladása a következő főbb mozzanatokkal jellemezhető:

Megélénkült a vitaszellem, egészséges légkörben tartalmas diskussziók bontakoztak ki nemzeti múltunk lényeges jelenségeinek marxista értelmezése körül; átfogó elvi-ideológiai érdekű problémák, a szocialista tudat fejlődésére közvetlenül kiható kérdések kerültek történettudományunk érdeklődésének előterébe.

A legszélesebb körű vita — amely a közelmúltban elhunyt kiemelkedő marxista tudós, Molnár Erik egyik tanulmányorozatához kapcsolódott — az osztályküzdelmek és függetlenségi harcok viszonyának, a társadalmi haladás és a nemzeti önrendelkezés összefüggésének, a haza- és nemzetfogalom történelmi alakulásának megvilágításához, egyben a történetírásunkban és szemléletünkben megbúvó nacionalista maradványok ellen, a szocialista hazafiság és internacionalizmus erősítéséért folyó eszmei harc követelményeinek tisztázásához nyújtott — az eltérő s egyik vagy másik irányban nem egyszer túlhajtott nézetek szenvedélyes összecsapásán keresztül — értékes hozzájárulást. Külön figyelmet érdemel, hogy a nacionalizmus maradványainak kiküszöbölésére irányuló eszmei-tudományos törekvések nálunk éppen olyan időszakban bontakoztak ki, amikor egyik-másik szocialista ország történetírásában ellentétes előjelű tendenciák bukkantak fel.

A vita szempontjai részben már érvényesültek a Magyarország története című kétkötetes kollektív műben, amely egészében színvonalasan foglalja össze történettudományunk mai kutatási eredményeit, s ha helyenként el is marad tőlük, másutt viszont kiegészíti, továbbviszi azokat.

Az összefoglaló mű megjelenése a történet szemléleti vita újabb hullámát váltotta ki. Bár ez is hozott további ösztönzéseket, tanulságai immár arra mutatnak: a következő években szűkebben határolt témájú vitákra s kiváltképpen történettudományunk fundamentális kérdéseit elvi igényvel és konkrét történetiséggel tárgyaló feldolgozásokra, valamint mélyreható elméleti, módszertani munkálatokra van szükség.

A feudális és tőkés korszak kutatásának visszaszorulása nélkül jelentős előrelépés következett be legújabb kori történetünk feltárásában, tehát a történettudomány olyan szektorában, amelynek nemcsak eszmei-politikai nevelőhatása, hanem közvetlenül gyakorlatformáló ereje is lehet.

A személyi kultusz okozta ferdítések kiküszöbölésével gyors ütemben kezdte behozni történetírásunk az 1918—19-es forradalmi periódus, a Tanácsköztársaság történetének feldolgozásában mutatkozott elmaradást. Az ellenforradalmi rendszer létrejöttének, bel- és külpolitikájának, a szélső jobboldali mozgalomban rejlő tartalékának, a német és magyar fasizmus kapcsolatainak megvilágítása, a kommunisták, a haladó erők küzdelseinek, a népfront-

politika kialakulásának feltárása képezték a felszabadulás előtti negyedszázad vizsgálatának — néhány jelentős monográfiában is gyümölcsöző — fő irányait. Fellendült népi demokráciánk történetének tanulmányozása is. A gazdaságtörténeti kutatás, — amely az ellenforradalmi korszakra nézve is figyelemre-méltó monográfiák megjelenéséhez vezetett, — módszeresen átvizsgálta a gazdasági fejlődés, gazdaságpolitika alakulását az 50-es évek elejéig. A politikai történetírás főleg a felszabadulás, a földreform és — 1948-ig terjedően — a tömegmozgalmak, politikai küzdelmek tárgykörében nyújtott érdemlegeset; de rendelkezünk már az 1956. évi ellenforradalom egyes kérdéseit feldolgozó, sőt a felszabadulás utáni két évtized fejlődésének egészét áttekinteni célzó tanulmányokkal is.

Mindezek a kutatások nemcsak a Magyarország történetét összefoglaló mű legújabbkori fejezeteinek megírásához nyújtottak segítséget, hanem — a XIX. század második felére, a XX. század elejére vonatkozó munkálatokkal együtt — előmozdították egy másik jelentős szintézis „A magyar forradalmimunkásmozgalom története” c. mű elkészítését. Azeddig megjelent I. kötet és a II. kötet már publikált fejezetei, a korábbi szubjektivista hibákat kiküszöbölve, a tények bizonyító erejű felsorakoztatásával és általában sokoldalú elemzésével mutatják be, hogy a magyarországi munkásmozgalom hogyan bontakozott ki a nemzetközi munkásmozgalom szerves részeként, és hogyan emelkedett a nemzet vezető erejévé.

Történettudományunkban a korábbiaknál erőteljesebben érvényesült a széles nemzetközi látókör követelménye, történetírásunk szélesebb fronton kezdte áttörni a hungarocentrikus-provinciális szemléletet.

A magyar történelem több fontos területének tudatosan egyetemes perspektívájú művelése, a marxista összehasonlító módszer alkalmazása figyelemreméltó eredményeket hozott, — így a középkori magyar állam történetét, XV.—XVII. századi agrárfejlődésünknek a nyugat-európaítól való elkanyarodását megvilágító munkákban. A diplomáciatörténeti kutatások elmélyülését, horizontjának kitágulását a Rákóczi szabadságharc francia kapcsolatainak, a Habsburgok és Romanovok szövetségének, a legújabb kort illetően pedig a Bethlen-kormány, ill. a második világháború előestéje és időszaka külpolitikájának monografikus ábrázolásai jelzik.

Nagyobb — bár még korántsem kielégítő — mértékben jelentkezett szakirodalmunkban a modern nyugati polgári történetírás kritikai elemzése, részben konkrét történeti kérdések tárgyalása kapcsán, részben speciálisan ilyen célú — pl. a nyugatnémet történetírást elemző — munkákban. A magyar témájú historiográfiai tanulmányokat (a pozitivizmus kezdeteiről, a szellem-történetről, a marxista történettudomány fejlődésének problémáiról stb.) ugyancsak nemzetközi kitekintés igénye jellemzi.

Bizonyos fokig megélenkült a szoros értelemben vett egyetemes történeti kutatás. A bizantinológia művelésének nagymúltú eredményei mellett, új-

és legújabbkori tárgyú, így a németalföldi polgári forradalomról, a német imperializmus első világháború utáni újjáéledéséről szóló — monográfiák megcáfolják azt a korábbi előítéletet, amely szerint az egyetemes történet önálló forráskutatáson is alapuló vizsgálatára a hazai körülmények között nincsen lehetőség.

Erősödött egész történettudományunk forrásszerű megalapozottsága, növekedett szakmai pontossága, szakszerű hitelessége, fejlődött technikája-metodológiája.

Gyorsuló ütemben haladt előre a levéltári fondjegyzékek, alapleltárak és ismertető leltárak — a történetkutatás ez igen hasznos segédletei — kiadása.

Jelentős forráskiadványok, illetőleg közelálló jellegű művek láttak napvilágot, többnyire gondos bevezetővel ellátva, — mint az Árpád-kori történeti földrajz, a Zsigmond-kori oklevéltár, a Kossuth-iratok, az arisztokrácia 1848—49-i ellenforradalmi szerepét megvilágító mű, a közös és magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek első vagy folytatólagos kötetei, az ellenforradalmi rendszer bel- és külpolitikáját, Magyarország második világháborúban való részvételét bemutató forrás publikációk, a munkásmozgalom, a kommunista párt történetének különböző periódusait megvilágító dokumentum-kötetek, írás- és beszédgyűjtemények.

A fokozott egzaktság igényét jelzik a kvantifikációs törekvések, a történeti statisztikai módszerek alkalmazása is, — így a külkereskedelem XVI., a paraszti gazdálkodás XVII. századi vizsgálatában, s természetesen a legújabb kori gazdaságtörténetben. Bizonyos szociológiai módszerek hasznosítására került sor a munkásosztály összetételének elemzésénél, gyártörténeti kutatásokban.

A pontos tényfeltárás és objektív valóságábrázolás teljesebb megvalósítása kiküszöböli azokat a fogyatékoságokat, amelyek a személyi kultusz időszakában a történettudományunk hitelét gyengítették; egyben szilárdítják pozícióinkat a burzsoá történetírással szemben, amelyet a marxista történettudomány a szűk értelemben vett szakszerűség tekintetében is egyre inkább túlszárnyal.

A fejlődés eredményei annyira kézzelfoghatóak, hogy ezeket ma már a polgári történettudomány nem szélsőségesen elfogult képviselői is kénytelenek tudomásul venni, elismerni. Marxista történetírásunk nem egy alkotása — a *Studia Historica*-ban és az *Acta Historica*-ban idegen nyelven közrebocsátott könyvek, tanulmányok, az *Études Historiques* és a *Nouvelles Études Historiques* kötetei — nemcsak a szocialista, hanem részben a tőkés külföldön is méltányoló recenziós visszhangra találtak. Aktívabbá vált, kiszélesedett a magyar történészek szereplése az internacionális fórumokon: a történeti és gazdaságtörténeti kongresszusokon s egyéb nemzetközi történész konferenciákon.

Növekedett a magyar marxista történettudomány nemzetközi súlyatekintélye.

Az előrehaladás persze különböző ellentmondásokon keresztül valósult meg, s éppen nem zavartalanul, töretlenül érvényesül. — Egyes problémákra már a fentiekben rámutattunk; ezeket most a következőkben egészítjük ki: A marxizmusnak egész tudományágunkban alapvető volta ellenére, az alkotó marxizmus számottevő eredményei ellenére, történetírásunk eszmei állapota meglehetősen differenciált; aligha beszélhetünk a „történész-front” ideológiai egységéről.

Jelentkezhetnek bizonyos objektivista nézetek, amelyek a szakszerűség egyoldalú, pozitivistá jellegű értelmezésével, adatok nagy tömegének formai rendszerezését tekintik a kutatómunka céljának, a történeti valóság feltárását, ábrázolását elválasztják, elválaszthatónak tartják az állásfoglalástól, értékeléstől, elvi általánosítástól. Az ilyen attitűd elméleti-ideológiai közömbösséggel, olykor az elmélet iránti cinizmussal ötvöződik.

Jelen vannak ugyanakkor a dogmatizmushoz visszahúzó velleitások is: kitaposott sémákhoz való ragaszkodás, tételeknek megfelelő bizonyítás nélküli deklarálása, újszerű kérdésfeltevésektől, metodikai újításoktól való tartózkodás, az ilyen törekvéseknek eleve elhárítása, bizalmatlanul fogadása.

Ez a két tendencia — ellentétes indításuk dacára — bizonyos pontokon találkozik; egyaránt periferikus témaválasztásokhoz vezetnek, lemondáshoz az átfogó, elvi igényű kérdésfeltevésekről, a marxista történeti elmélet alkotó műveléséről. Talán nem tévedünk, ha ebben láttuk okát a fundamentális jellegű történettudományi munkák még mindig viszonylag alacsony számának.

Észlelhetők végül olyan törekvések is történettudományunkban, amelyek az alapvető marxista elméleti felkészültség elmélyítése, megszilárdítása nélkül próbálnak alkotni, továbbfejlesztteni; a technikai-módszerbeli újításokat nem ágyazzák be szervesen a marxista elméletbe és metodológiába — ami akarva-akaratlan koncepcionális vonatkozásokra is kihat, eklektikus nézetek, polgári szemléletmódok beszüremkedésének nyit kaput.

A történettudomány egyes ágazatai nem fejlődtek eléggé egyensúlyozottan, arányosan.

A politikai és gazdaságtörténethez képest elmaradt a szorosabb értelemben vett társadalomtörténet, s főként az ideológiatörténet (illetőleg általában a kultúrtörténet) kutatása; itt még széles „fehér foltok” ötlenek szemünkbe.

A társadalmi tudományok együttműködése e téren még korántsem ki-elégítő, a történettudomány és irodalomtörténet értékelései pl. több kérdésben lényegesen eltérnek. Történettudományunk módszerbeli fejlődésével nem járt együtt a metodikai irodalom kibontakozása.

A nemzetközi történész-fórumokon való szereplésünk kiterjedése ellenére nem volt eléggé hatékony és összehangolt a nemzetközi marxista történettudomány képviselőinek együttes fellépése a polgári történettudománnyal

szemben, a burzsoá nacionalista ideológiával szemben, sőt bizonyos kontroverziák mutatkoztak közöttünk, nemzetközi fórumokon is, — elsősorban a nemzeti kérdésben.

A magyar, a szovjet és más marxista történészek abból indulnak ki, hogy Közép- és Kelet-Európa bonyolult nemzeti problematikáját csak az osztályharc kérdésével való kapcsolatában lehet megvilágítani, a társadalmi haladás mércéjén lehet értékelni. Egyes nemzeti törekvések bármilyen fontos szerepet játszanak is, mindig alá kell hogy rendelve legyenek az egyetemes társadalmi haladás ügyének.

Az 1848—49-i forradalom, illetve a Habsburg-monarchia problematikája kapcsán a hazai történetírásunkban levő bizonytalanság mellett fény derül azonban azokra a nehézségekre is, amelyek a fentieket illetően az egységes marxista álláspont kialakítását és kifejtését még a szocialista országok viszonylatában is hátráltatják, — ezzel egyben nehezítik a nyugati burzsoá történetírás olyan irányzatainak meggyőző erejű cáfolatát, amelyek a Habsburg-monarchiát a „nemzetek feletti állam” eszméjének előképeként dicsőítik.

Teendőink fő vonala világos: a történettudomány hatékonyabban segítse elő társadalmunk új szocialista tudatának kifermálódását — a tovább élő, időnként reviszkáló polgári nézetek leküzdését —, erősítését a szocialista hazafiság és nemzetköziség szellemében. Világosak ennek feltételei is: történetírásunk csak akkor tudja betölteni ezt a hivatását, ha szemernyit sem enged a marxista-leninista tudományosság követelményeiből; ha a dogmatikus korlátozottságot és szűklátókörűséget teljesen levetkezve harcol a burzsoá ideológia mindennemű megnyilvánulása ellen; ha egy percre sem szünteti be a tüzet saját nacionalizmusunk maradványai ellen.

A fenti általános keretben néhány konkrét feladatot a következőkben jelölhetünk meg:

Történettudományunk látókörének további kiszélesítésére, a provincializmus teljes kiküszöbölésére van szükség: nemzeti történelmünk egyetemes szemléltető művelésére, a nemzetközi marxista és polgári szakirodalom átfogóbb áttekintésére, az egyetemes történelmi kutatások további kibontakoztatására. Ez egyben előmozdítja a szovjet történészekkel, a nemzetközi marxista történettudománnyal való együttműködés szilárdítását, a polgári történetírás jelenkori irányzatai rendszeres és következetes bírálatát, tudományágunk hozzájárulását a burzsoá ideológia elleni világméretű eszmei harc sikeréhez.

Erőfeszítéseket kell tenni a marxista történelmi elmélet egyes fontos kérdéseinek további kimunkálására, korszerű meggyőző kifejtésére — a marxista klasszikusok dogmatizmustól mentes tanulmányozásának fellendítésével — kooperálva a filozófiai tudományok művelőivel, amire a II. Osztály keretei kedvező feltételeket biztosítanak.

Fokozott figyelmet kell szentelni — tágabb és szűkebb értelemben egyaránt — a történettudomány módszertani kérdéseinek. Összegezni kell a legújabbkori történet kutatásának speciális metodikai tanulságait, a marxista összehasonlító módszer alkalmazásának eddigi tapasztalatait. Vizsgálat tárgyává kell tenni egyes történettudományi ágazatok sajátos módszerbeli problémáit, tisztázni pl. a kvantitatív módszerek történettudományi alkalmazásának elvi és technikai kérdéseit. Ilyen tárgyú tanulmányokkal elő kell készíteni a marxista történettudomány módszertani kézikönyvének kiadását.

A gazdaság- és politikátörténeti, a munkásmozgalomtörténeti kutatások továbbvitele mellett és velük szoros kölcsönhatásban — egyben a társadalomtudományok eredményeit gyümölcsöztetve, — fel kell fejleszteni az ideológiatörténet, illetőleg általában a kultúrtörténet művelését, ide értve a historiográfiát és tudománytörténetet is.

A tudományszervezés és koordinálás — a bürokratikus elemeket mellőzve — mindinkább kapcsolja ki az érdektelen, periferikus jellegű témaválasztásokat; erkölcsi és anyagi eszközökkel ösztönözzön elvi igényű, fundamentális jellegű feldolgozások, monográfiák írására, amelyek — az egyetemi történelmi tankönyv-sorozat és a kétkötetes Magyarország története után — egyben nemzeti történelmünk újabb 10 kötetre előírányzott összefoglalásának munkálatait is előkészítik, megalapozzák.

Rendszeresebben, közvetlenebbül kell figyelemmel kísérni az iskolai történelemoktatás, a történet szemléleti nevelés helyzetének, hatékonyságának alakulását; céltudatosabban kell alkalmazni a segítség eddigi és újabb módozatait.

Társadalmi-szellemi életünk jelenségeire, problémáira, vitáira frissebben, rendszeresebben, szervezettebben reagáljon történettudományunk — napisajtóban, folyóiratokban és egybeült.

Régészet

A régészeti kutatások közül a rendkívül széles időhatárokat felölelő ősrégészeti kutatás viszonylagosan egyenletesnek tűnik. Kiemelkednek azok a publikációk, amelyek egy-egy kornak, periódusnak vagy kultúrának történeti szintézisére törekedtek.

Vannak közöttük nagy monográfiák (The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, Bronzefunde des Karpatenbeckens) és kisebbek (A késői paleolitikum Magyarországon, Die Pécelér Kultur und Anatolien), továbbá olyan összefüggő tanulmányok, amelyek egy nép történetéhez kapcsolódnak (Graves from the Scythien Age at Ártánd, Western Relations of the Scythien Age Culture . . . The Scythien Age Cemetery at Tápíószele). Itt említjük a Régészeti Kézikönyv I. kötetét (Őskőkor), továbbá a magyarországi neolitikumot összefoglaló tanulmányt. Közvetlenül csatlakoznak a fentiekhez azok a kézira-

tok, amelyek lektorálva a nyomdai előkészítés állapotában vannak. Közöttük nagy monográfiák, amelyek egy kulturát (A tiszapolgári kultúra), egy földrajzi egységet (Északkelet-Magyarország korabronzkora, A Dunántúl urnasíros kultúrája), vagy egy jelentős lelőhelyet (A Tabán-gellérthegyi kelta telep, Egy moustéri lelőhely Magyarországon) dolgoznak fel. A jelenleg készülõben levõ monográfiák (Az alsópaleolitikus Vértesszõllõsrõl, a Békésvárdombi bronzkori teleprõl, a Bronzkor IV. periódusának bronzleleteirõl, Kelet-Magyarország koravaskorából) mellé sorakozik a Régészeti Kézikönyv II. (Újkõkor és rézkor) és III. (Bronzkor és vaskor) kötete.

Az utóbbi évek folyamatban levõ, vagy már befejezett, de közöletlen ásatásai közül kiemelkedõ jelentőségû az egyik legrégebb õsemberleletet szolgáltató vérethesszõllõsi és a moustéri fokozatot képviselõ Érd-parkvárosi telepek feltárása. Jelentõs lépéssel haladt előre az utóbbi években a földvárak kutatása. Bronzkori és vaskori viszonylatban a Fehér megyei földváraikon kívül a Bakonyban és a Bükkben végzett ásatások jártak figyelemreméltó eredménnyel. A halomkutatás még kezdeti stádiumban van, és így az Alföld keleti részének korabronzkorára szorítkozik.

Az ókori keleti és a klasszikus régészet a felszabadulást követõ 20 esztendőben fõként az Akadémia által biztosított nagyobb lehetõségek révén a korábbi állapotokhoz képest jelentõs fejlõdést ért el, aminek eredményei az utóbbi években mutatkoztak meg. A legfontosabb eredmények: Az elsõ magyar önálló ásatás a mediterrán kultúrák területén (Nubia, 1964); az ókori keleti, fõleg egyiptológiai és a klasszikus archaeológiai kutatógárda megnövekedett száma és igényes kutatási módszerei, valamint a külföldi utazások javuló lehetõségei révén évente az Actákban és külföldi folyóiratokban megjelent 10—15 tanulmány. E szakmák helyzetének árnyoldala a lehetõségek néhány év óta stagnáló állapotából következik; megszûnt az utánpótlás és a kutatógárda szükséges növekedése, továbbá minden erőfeszítés ellenére sem sikerült felhaználni a kínálkozó alkalmat arra, hogy a klasszikus kultúrák területén folytatásra találjon az intenzív kutatómunka.

A római korra vonatkozóan a Régészeti Intézet két témát szervez, ill. kutat nemzetközi együttmûködés keretében.

Corpus inscriptionum Latinarum III. kötete új kiadásának előkészítése (Berlini Tudományos Akadémia szervezésében) során a Magyarország területén előkerült feliratos emlékek összegyűjtése és feldolgozása. A munkában budapesti és vidéki kutatók egyaránt részt vesznek. Az anyaggyűjtés nagyrészt már befejeződött, a feldolgozás elkezdődött.

Tabula imperii Romani L 34-3s térképlapjának elkészítése. A térképlap Jugoszlávia, Románia és Bulgária területére esõ tartományrészeket is magában foglalja és így a lap elkészítésében az illetõ országok szakemberei is részt vettek. A munka 1966-ban befejezõdött, a kézirat 1967. elsõ felében nyomdába kerül.

A dunakanyari ásató munkák során ismét előtérbe került a római határvidék, a limes kutatása, főleg a Dunakönyökben. Megyei támogatással folytatódott a táci villacsoport feltárása. Akadémiai támogatással ásatások folytak Pécsen, Tokodon és Keszthely-Fenekpusztán. Az első két helyen a későrómai történet, a harmadik helyen pedig a IV. sz. vége és VI. sz. közötti átmenet kutatása volt a fő cél.

A tartományon kívül a Barbaricum császárkori történeti és népi viszonyainak vizsgálata a szarmaták területének északi és északkeleti premvidéken folyt.

Lezárult Pannonia római kori névanyagának feldolgozása. Összefoglaló keretben jelent meg Dalmatia rómaikori népességének feldolgozása és a pannóniai villák ismertetése.

A népvándorláskori kutatások keretében a hún birodalom népi összetételének, rétegződésének alapvető kérdéseivel foglalkozik a Csongrád-laktanyai temető sírjainak ismertetése.

Egyrészt megjelent, másrészt nyomtatás alatt áll a Pilismarót-Basaharcon és Környén feltárt avar kori temetők ismertetése.

Sajtó alatt van a nyevolinoi (protozürjén) temető ismertetése és a hazai történeti problematika szempontjából való értékelése.

Megindult a sok ezer sírra tehető avar emlékanyag korpuszának összeállítás. Hazánk földjének történetében oly jelentős szerepet játszó avarok politikai, társadalomtörténeti és etnikai rétegződésének eddig megoldatlan kérdései a korpuszok nyomán válnak hozzáférhetővé.

Igen fontos a későavar-szláv és honfoglaló telephelyek kérdése. Az előbbi tekintetében igen jelentősnek mondható a dunaújvárosi legújabban talált VII—VIII. sz.-i telephely, továbbá a Gergelyugornyán végzett ásatások. A nomád életmódot a telephelyek nélkül nem ismerhetjük meg, s ezért is igen fontos a Csongrád Felgyőn évek óta végzett telepfeltárás honfoglalás kori lelőhelye.

A szlávok kapcsolatát a helyi nem szláv elemekkel (pl. későavar, frank, magyar) a Zalaváron és Pókaszeptken több éven keresztül végzett és még be nem fejezett ásatások igyekeztek megvilágítani.

Ha kisméretű is, de sikeresnek mondható az a négy expedíció, amely mongóliai húnkori lelőhelyek felkutatására és a lehetőséghez képest feltárásukra irányult. Az eddigi eredmények a kutatások erőteljesebb folytatását kívánják.

Az elmúlt években a késő-középkori kutatások zöme az építészet emlékeinek vizsgálatára irányult. Kolostorok, falusi templomok és feudális várak feltárása és feldolgozása folyt. A kisebb számú falufeltárás és a még ritkább városkutatás keretében a két nagyobb faluásatás teljes egészében, az egyetlen nagyméretű városkutatás pedig részben akadémiai támogatással, ill. intézeti keretben történt. Egyébként az ásatások legnagyobb részét az OMF irányítja, amelyek kutatási terve természetesen a műemlékvédelmi szempontokat szol-

gálja. Így olyan, részben romos vagy állagvédelmi munkát kívánó állóépületek (templomok, várak) kutatását végzik, amelyeknél a műemléki veszélyeztettség és az idegenforgalmi szempontok helyreállítást sürgetnek (jelentősebb ezek közül az egri vár, a diósgyőri vár, a szigetvári vár; a vértesszentkereszti bencés kolostor). A kiválasztás ily módon nem számolhat azokkal az emlékekkel, amelyeknek történeti jelentősége a kutatást régészeti szempontból sürgetőbbé tenné.

A múzeumi területen végzett középkori ásatások aránytalanul kisebb ráfordítással, ugyancsak nagymérvű elaprózottsággal folytak, zömük inkább leletmentő jellegű. Tervszerű és nagyarányú munkát az esztergomi királyi palota ásatásának újraindítása jelent.

A feldolgozások közül kiemelhető a budai vár feltárása c. monográfia. Nem jelent meg részletes feldolgozás a végzett nagyobb méretű ásatásokról, egyrészt a feltárássra fordított összegek elaprózása a kutatásokat évtizedekig nyújtja, másrészt a publikációs lehetőségek korlátai nagyobb terjedelmű tanulmányok megjelentetését csak az Acta Archaeologicában teszik lehetővé.

A Régészeti Topográfia munkálatai során a Régészeti Kutató Csoportban 1963-ban a topográfiai gyűjtés módszerét dolgozták ki és megkezdték egy topográfiai inventár felállítását: 1964-ben kialakították a topográfiai kötetek publikálási módszerét és közlési rendszerét és 1965-ben elkészült a Régészeti Topográfia első kötete, amely 1966-ban jelent meg.

A feldolgozó munkák jelenleg az É-Dunántúl megyéiben, valamint a Maros völgyében folynak. A Régészeti Topográfia a legnagyobb arányú kollektív régészeti kutatás, amelybe a Régészeti Kutató Csoport bekapcsolja a fővárosi és vidéki múzeumok dolgozóit, valamint az egyetemek régészhallgatóit is.

A Régészeti Kutató Csoportban a régészeti vonatkozású természettudományos kutatás terén a kerámia alapanyagára, technológiájára, és használatára vonatkozó kutatások folytak. Mindenekelőtt összegyűjtötték és technológiai szempontból vizsgálták az agyagművesség ősi művelésének még fellelhető maradványait: a régi típusú fazekaskemencéket, fazekaskorongokat, kézi örlőköveket. A fekete-kerámia különböző csoportjainak technológiáját vizsgálva reprodukálták az ún. „füstölt” kerámiát. Elhatároltak egy olyan kerámia-csoportot, amelyben szerves anyagvér adja a fekete színt. Kidolgozták a cserépanyag foszfáttartalmának gravimetrikus és kolorimetrikus módszerét. A kutatás célja, hogy a foszfáttartalomtól meghatározzák az edény egykori szerves vagy szervesetlen tartalmát.

Az ásatásokból előkerült antropológiai anyag vizsgálatát a fizikai-antropológiai módszer mellett kémia-analitikai, szerológiai és szövettani vizsgálati módszerekkel is kutatják. Jelenleg a magyarországi longobard temetők embertani anyagának összefoglalása készül.

Az NDK Tudományos Akadémiája és a Magyar Tudományos Akadémia közötti tudományos együttműködés keretében 1965-ben bekapcsolódtunk

a „Közép- és keleteurópai neolitikum és eneolitikum abszolút kronológiájának kidolgozása radiocarbon (C 14) kormeghatározások alapján” c. kutatási témába. Ennek keretében 17 lelőhely vizsgálati anyagának feldolgozása van folyamatban.

Összefoglalóan megállapíthatjuk: Az igen eredményes ásató, kutató és feldolgozó tevékenységnek az a hiányossága, hogy régészeink nagyon sokféle sokirányú, össze nem függő töredék témákat dolgoztak fel. Ez a helyzet úgy állott elő, hogy a véletlenszerű leletmentés vagy műemlékfeltárás teszi ki az ásatási összegek és feladatok túlnyomó részét, ez objektíve nem engedi meg a problémákat eldöntő nagyarányú célásatásokat. Hozzájárul ehhez a decentralizáció, amely egységes, országos terv kialakítását megnehezíti, s sok esetben helyi (pl. idegenforgalmi) szempontokat állít előtérbe.

A központi szervek, így az Akadémia Régészeti Bizottsága és a Kutató Csoport mindent elkövet, hogy egységes adatgyűjtéssel (Régészeti Topográfia), egységes összefogással (Régészeti Kézikönyv), valamint elhanyagolt és ideológiailag fontos témákkal súlypontokat képezzen (rézkor kialakulása, koravas-kori erődített telepek, későrómai kor, avar telepek, szláv régészeti, honfoglalás, falukutatás, várostörténeti vizsgálatok). A Kutató Csoport azonban nem rendelkezik nagyobb ásatásokhoz elegendő anyagi eszközzel.

Jelentősen javítana a szétaprózott kutatási terveken, ha az Akadémiai Kutató Csoport és a Nemzeti Múzeum nagy probléma ásatásokkal mutathatnának példát, s eredményeikkel új területeket nyithatnának meg.

Művészettörténet

A művészettörténet-tudomány utóbbi években végzett munkájában tovább folytatódott a hazai műemlék- és műtárgy-állomány és a vonatkozó adatanyag feltárása, rendszerezése, meghatározása, közzététele (műemléki topográfiák, múzeumi szakkatalógusok, múzeumi állagjegyzékek, műemléki és múzeumi évkönyvek és kurrens publikációk keretében). Ugyancsak tovább folytatódtak az egyetemes és a magyar művészet egyes jelentős korszakaira, műfajaira, képviselőire és műalkotásaira vonatkozó kutatások és közzétételük is (monografikus publikációk, doktori és kandidátusi disszertációk, akadémiai periodikák — Acta Historiae Artium, Művészettörténeti Értesítő — tanulmányainak és közleményeinek keretében).

Sajnálatosan a számos gyűjteményes műben vagy folyóiratban publikált eredmény mellett csak néhány önállóan megjelent könyv adott módot a kutatási eredmények hatásosabb publikációjára — ennek oka mind az Akadémiai Kiadónál (mely a szaktudomány monumentális publikációitól van túlterhelve) és a Corvinánál (mely a szakmai ismeretterjesztés populáris publikációira igyekszik szorítkozni) meglevő tartózkodás a valóban mélyenjáró kutatások szigorúan szakmai jellegű eredményeit produkáló monografikus publikációk

közzétételétől. Az említett — változatlanul nélkülözhetetlen — anyaggyűjtemények munkálatai és az ugyancsak elsősorban a szaktudomány hagyományos műhelyeiben (múzeumok és műemléki intézmény) folyó speciális témákra vonatkozó részletkutatások mellett az utóbbi években örvendetesen jelentkeznek elsősorban az akadémiai tanszéki kutatóhelyként is működő egyetemi tanszéktől irányított és támogatott konkrét témákban is a kompetens felsőbb fórumok által régóta szorgalmazott módszertani, tudománytörténeti és művészetelméleti kutatási tevékenységnek is határozott jelei, elsősorban a fiatalabb (és nem mindig szakmai intézmények keretében működő) művészettörténetész kutatók végzett munkájában.

A nemzetközi szintű kutatásokba való bekapcsolódásnak és a hazai elért kutatási eredmények széleskörű és mélyreható megismertetésének határozó lehetősége volt az 1965-ben Budapesten megrendezett nemzetközi művészettörténeti konferencia, amely a középkori gótika és reneszánsz problematikájának megvitatását tekintette centrális feladatának és melynek alkalmából az akadémiai tanszéki kutatóhely kollektívája a magyar művészettörténet-tudomány legelső bibliographie raisonejé-tette közzé idegen nyelven. E konferencia sikeres rendezése, a szaktudomány hazai képviselőinek hatásos szereplése, biztatást adott a továbbiakra, és jó előkészület volt az 1969-ben ugyancsak Budapesten megrendezésre kerülő XXII. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus — a szaktudomány egyetlen nagy tekintélyű és nagymúltú szervezetének, a Comité International d'Histoire de l'Art-nak rendezvénye — lebonyolításához. Ki kell emelnünk azt a tényt, hogy a nemzetközi kapcsolatoknak ez a fokozódása és mélyülése, a kutatási eredmények kölcsönös cseréjének és a kutatási erők hasonló összemérésének ez a lehetősége — amelyet ismét csak az akadémiai tanszéki kutatóhely szervezett és szervez nemcsak formailag, hanem tartalmilag is — mindenképpen serkentően hat a szaktudomány hazai fejlődésére. A szakterület szétagoltságot (szakmai intézmények különböző minisztériumoknál és különböző minisztériumi osztályoknál stb.) és viszonylagos szervezetlenséget (akadémiai intézményünk önállóan nem működik, csupán a tanszéki kutatóhely működik akadémiai közvetlen támogatással) figyelembe véve, le kell szögeznünk, hogy ismét csak a nemzetközi kapcsolatoknak ez a fejlődése igen hatékony eszköznek bizonyul a szaktudományi tevékenység fokozott hazai koncentrációjára, a következő kollektív feladatok érdekében létesítendő nélkülözhetetlen összefogás megteremtéséhez is.

E vázolt és kétségbevonhatatlan eredmények ellenére — illetőleg éppen ezekre az eredményekre alapozva — szaktudományunkra halaszthatatlan feladatok megoldása vár. A biztató kezdeményezéseken túlmenően fokozott figyelmet kell fordítani a szaktudomány módszertani problematikájának marxista elemzésére, a múlt irányzatok tudománytörténeti értékelésére, a jelen törekvések művészetelméleti tisztázására, a művészettörténet-tudomány rendszertani pozíciójának modern meghatározására, a hazai szakkutatásban érvé-

nyesülő komplex módszer speciális művészettörténeti koncepciójának szabatos körülhatárolására, világos kifejtésére, tömör megfogalmazására; mindezeknek a feladatoknak a megoldása ma már az ilyen irányú tevékenység iránt határozott érdeklődéssel viseltető és ilyen jellegű komoly képzettséggel rendelkező — mindenekelőtt az ifjabb nemzedékből kikerült — művészettörténész kutatók bevonása útján, a kérdések tervszerű felvetése és megvilágítása révén, igen időszerű lenne, ha a később említendő szervezési kérdések nem állnának az ilyen célú tartós és sikeres összefogás útjában. Hasonlóképpen a vázolt eredmények mellett ugyancsak halaszthatatlan teendőként áll szaktudományunk előtt a magyar művészettörténet és az egyetemes művészettörténet fejlődését, vagy a fejlődés egyes szakaszait marxista szintézisek formájában feldolgozó és kiértékelő összefoglalások megteremtése, mert egyrészt ezeket sem az ismeretterjesztő céllal készült egyetemes művészettörténetek kötetei, sem az ugyancsak ismeretterjesztő szándék mellett a szakkutatás vonatkozó helyzetéről is tájékoztatást nyújtó magyarországi művészettörténet kötetei nem képesek pótolni és mert másrészt az utolsó tíz esztendőben felnőtt és beérett kutató nemzedék (az egyetemi tanszéken és akadémiai kutatóhelyen, a múzeumi és műemléki, továbbá a nem szakmai intézményekben működő) e területeken szorgalmasan és eredményesen publikáló számos tagja lesz képes ezeknek az összefoglalásoknak a részfeladatait az idősebbek irányításával teljes mértékben megoldani. Ezeknek a kutatásaink számára alapvető jelentőségű műveknek az igénye napjainkban egyre sürgetőbben jelentkezik nemcsak a kisebb részletekben elért eredményeknek a nagyobb egész sikeres szolgálatába állítása szempontjából, hanem a művészeti fejlődés marxista történeti rekonstrukciójának, a művészet, mint a társadalmi tudat speciális formája horizontális és vertikális történelmi összefüggésekben való vizsgálatának, végre a szaktudományi közéletünkben változatlanul használatos pozitivistikus, szellemtörténeti és faktológiai jellegű kézikönyvek mielőbbi túlhaladásának érdekében is.

Sajnálatosan a valóban magyarányú feladatok megoldásához a szaktudomány művelőinek az adott tudománypolitikai helyzetben nem a legkedvezőbbnek mondható feltételek mellett kell hozzálátniok a feladatok megoldásához, a kívánt szintjét nem éppen a legkorszerűbbnek mondható körülmények között lehet csak biztosítaniuk: a szaktudomány hagyományos műhelyeiben dolgozó művészettörténészeink kutató tevékenységét egyre nagyobb mértékben korlátozzák a rájuk háruló — egyébként feltétlenül szükséges — gyakorlati teendők, továbbá egy önálló akadémiai művészettörténeti kutató csoport régóta esedékes létrehozásával egyelőre nem látszik valószínűnek, hogy számolhatunk. Ebben a helyzetben és ilyen körülmények között az akadémiai bizottság, mint társadalmi fórum, és az egyetemi tanszéki kutatóhely, mint hivatali orgánium nagy nehézségek között kell, hogy — más szaktudományok: történelem, irodalomtörténet, zenetörténet, filozófia stb. stb.

akadémiai intézeteihez képest igen hátrányos helyzetben — szervezze és rendezze a művészettörténet-tudomány sorait, elhárítsa és megszüntesse a szaktudomány területén nyomaiban még ma is meglévő „intézményi lokálpatriotizmus” és a szakemberekben még ugyancsak el nem enyészett „egyéni speciálszovinizmus” káros következményeit, amelyek — minden említett mélyreható és széleskörű nemzetközi kapcsolat mellett is — a partikularizmuson keresztül egyenesen a provincializmusba vezethetnek, és amelyeknek — minden nélkülözhetetlen szükségességük ellenére is — a mégoly értékes anyag-gyűjtemények és részletkutatások közzétett eredményei sem alkothatják elég erős gátját.

Csupán példaképpen említjük, hogy a szakterület előtt álló egyik nagy feladat méltó mielőbbi megoldásának érdekében igen kívánatos, hogy hagyományos műhelyeink, a három országos múzeum és a műemléki felügyelőség tudományos osztálya fokozott mértékben kezdjék meg az együttműködést; ez a magyar művészettörténet nagy többkötetes kézikönyvének előkészítése és létrehozása, amely nemcsak a közös kiállítások, hanem a közös kutatási feladatok megoldását is megköveteli. Tisztában vagyunk azzal, hogy az ilyen munka végzése nemcsak szükségessé teszi, hanem hasznosan elő is segíti a terület széttagoltságának megszüntetését, a kutatás tervszerű összpontosítását. A hazai szaktudománynak mind a magyar, mind az egyetemes művészettörténeti kutatások terén olyan tekintélye van, hogy — mint említettük — a nemzetközi művészettörténet-tudomány két év múlva Budapesten fogja nagyarányú összefüvetelét, huszonkettedik kongresszusát megtartani — erre az időre nemcsak „kifelé”, hanem „befelé” is el kell érniünk a hazai szakterület nagy, közös célokra történő megszervezését.

Neveléstudomány

A neveléstudomány az utóbbi években értékes eredményeket ért el. Az eredményeket röviden jellemezve azt mondhatjuk, hogy a pedagógia segítette a folyamatban levő iskolareform megvalósítását, elsősorban az oktatás és nevelés tartalmának kidolgozásában, a korszerű pedagógiai eljárások kísérletezésében és terjesztésében.

A neveléstudomány újabb eredményei elsősorban az új tantervek és a nevelési tervek kidolgozásában, a reformtankönyvek pedagógiai megtervezésében, a bátrabb és önállóbb metodikai kísérletekben, a pedagógia új ágaival való megismerkedésben nyilvánulnak meg.

A pedagógia egyes területein jelentkező önálló teljesítmények közül kiemelhetjük a nevelés kérdéseit korszerűen tárgyaló Nevelélmélet segédkönyvet, a marxista didaktika új egyetemi tankönyvét, a szocialista nevelés elvi kérdéseit mély összefüggésükben tárgyaló Makarenko monográfiát, a programozott oktatás hazai úttörését, programozott anyagok készítését, a Tanul-

mányok a neveléstudomány köréből, valamint az egyetemes neveléstörténeti kiadványsorozat újabb köteteit, a Nevelésügyünk húsz éve című terjedelmes kiadványt.

A tárgyalt időszakban lényegesen megélénkült a pedagógiai kutatómunka metodológiai kérdéseinek tisztázása iránt való érdeklődés. A tudományosan megbízható kutatási módszerek problematikája szoros összefüggésben van a nevelés lényegének és a pedagógia tárgyának korszerű értelmezésével, hiszen adekvát módszerek nem alkalmazhatók a tárgy pontos körülhatárolása nélkül. Tapasztalható volt a pedagógiai kutatások egzaktságának fokozására való törekvés, ennek érdekében a pedagógusok előtt korábban ismeretlen, vagy nem kellően ismert számítási technikák, mérési metódusok elsajátítására irányuló erőfeszítés (pl. a didaktikai-módszertani albizottság tanfolyama a statisztikai módszerek alkalmazásáról).

Valamelyest bővültek a publikálási lehetőségek is. A már megindított sorozatok mellett újabb sorozatok indultak. (A pedagógia időszerű kérdései hazánkban, az ELTE Neveléstudományi Tanszékének közleményei, Felsőoktatási pedagógiai tanulmányok.) A napokban jelent meg egy időszakos közlemény továbbfejlesztéseként új formában a pedagógusképzés szolgálatában a Módszertani Közlemények c. folyóirat első száma. Mindezt nem azért említjük, mintha a pedagógiai publikációk helyzetét (volumen, arányosság, terjesztés, koordinálás tekintetében) kielégítőnek tartanánk. A Pedagógiai Bizottságnak e témával foglalkozó ülése számos javaslatot tett a publikációs lehetőségek bővítésére.

Nem állítható, hogy a neveléstudomány művelői körében a viták eléggé elevenek lennének, de azért említést érdemelnek azok a kérdések, amelyek körül részben vita, részben eszmecsere bontakozott ki: az ifjúság megítélése, az ifjúság formálásával a nevelés s az egyéb társadalmi tényezők szerepe, a nevelés rendszerének a közösségi tengely mentén való átépítésének időszerűsége és lehetősége, a csoportmunka korszerű formái, a szocialista humanizmus értelmezése és pedagógiai érvényesítése, a társadalmi ellentmondások nevelési hatása, a programozott oktatás hazai alkalmazásának lehetőségei stb.

A neveléstudomány eredményeinek külföldi propagálása nagyon bátor-talan és még mindig meglehetősen tervszerűtlen. Ennek megfelelően a külföldi visszhang elég csekély. A hozzánk látogató vendégek érdeklődéssel, s az udvariasságon túlmenő elismeréssel nyilatkoznak egyes kutatóhelyek munkájáról (a külfölddel való összehasonlításban ugyanis az általában kis létszámú intézmények munkájának volumene elismerést keltő). Teendőink ebben a vonatkozásban: egyes pedagógiai művek fordításra való ajánlása, az UNESCO folyóiratában, *Revue Internationale de Pédagogie*-ban való gyakoribb publikálás, a szovjet pedagógia vezető folyóirata, a Szovjetszkaja Pedagogika által felkínált publikálási lehetőség felhasználása. Előrehaladásának tekinthető hogy nemzetközi katalógusokban az utóbbi években néhány magyar pedagó-

giai munka adatai is olvashatók. Örömmel konstatáljuk, hogy bővülnek a külfölddel való személyes kapcsolataink, a pedagógia kutatói is több alkalommal részesültek jól hasznosítható tanulmányutakban.

A neveléstudomány fejlesztési irányai közül először is kiemelnénk a marxista nevelésfilozófia művelésének szükségességét. Ennek alapvető tartalma a marxista személyiségelmélet pedagógiai megközelítése lenne, ezzel összefüggésben a nevelés lényegére, és a pedagógiai tárgyára vonatkozó további kutatások. Feltételezhető, hogy a személyiség lesz a pedagógia legátfogóbb, a célrendszerrel legintenzívebben összefüggő kategóriája, amely fókuszában egyésmíti a nevelési tevékenység különböző mozzanatait, s tudományos síkon magához vonzza a pedagógia alapvető kérdéseit.

A személyiség művelésével, társadalmi tevékenységére való felkészítésével összefüggésben továbbra is napirenden kell tartani, sőt differenciáltabban és a tudományos és műszaki fejlődéssel kapcsolatban pontosabban kell kimunkálni az általános és szakmai képzés tartalmát, valamint az iskolatípusok kapcsolatának és arányainak tervezését.

A pedagógiai kérdések filozófiai aspektusának kimunkálása mellett a fejlesztés másik fő iránya és fő módszere a kísérleti módszer kell, hogy legyen. A jövőben nagyrésztben a kísérleti eredményeken áll, vagy bukik a pedagógia tudományossága, korszerűsége, eredményessége, társadalmi haszna és társadalmi tudományos tekintélye.

A pedagógia fejlesztése nem választható el attól a tudományos környezettől, elsősorban azoktól a társadalomtudományoktól, amelyekkel kapcsolatban van. Már az Elnökség elé terjesztett jelentés is megállapította: „A neveléstudomány jelenlegi helyzetében egyre nagyobb jelentőségűek azok a tudományközi kapcsolatok, amelyek a tudományágnak . . . nélkülözhetetlen segítséget adnak, s lehetőséget nyújtanak arra, hogy még legsajátlagosabb autochton problematikáját is helyesen oldja meg. Mindenekelőtt a filozófia, a pszichológia, a szociológia említendőek itt, de egyre inkább hivatkozni szükséges a közgazdaságtudományra, a matematikára, kibernetikára is”.

A társadalomtudományokkal való kapcsolat kiépítése tehát egzisztenciális jelentőségű a pedagógia számára. E kapcsolatok kidolgozásának megvannak a maga elméleti, tudományrendszertani és kutatómódszertani vonatkozásai és problémái. Ezek tisztázása a pedagógiai kutatások egyik lényeges alkotóelemét kell, hogy képezzék. Az együttműködés szervezeti és személyi feltételei leginkább a pszichológiával vannak meg, de törekedni kell ilyenek megteremtésére a szociológia és a filozófia művelőivel is. A jövőre gondolva nagy elvi és metodológiai fontossága van annak, hogy a vezérléstudomány (kibernetika) pedagógiai értelmezésével és alkalmazásával perspektivikus terveink során foglalkozzunk.

A pedagógia tervei és teendői között nagy vállalkozások rangján kell számon tartanunk a Magyar Pedagógiai Lexikon létrehozását. Mint minden

hasonló munkánál, a mi tudományágunknak is át kell tekintenie egész állományát, az alapvető kategóriákat, fogalmakat, definíciókat, a múlt teljesítményeit, marxista alapon értékelní, a terminológiát egyeztetni kell.

A pedagógiai kutatások szervezeti személyi, anyagi feltételei általában nem kielégítők. A pedagógia művelői sajnálattal vették tudomásul (egyelőre), hogy nem nyílik lehetőség arra, hogy a pedagógiai kutatásoknak akadémiai bázisa is legyen. Számolnunk kell azzal, hogy a pedagógiai kutatások jelenlegi feltételei a közeljövőben az egyéb kutatóhelyeken sem fognak lényegesen javulni.

A pedagógiai kutatások világszerte kibontakozó és erősbödő tendenciája (ez még inkább érvényesül a szocialista országok pedagógiai életében is), hogy a kutatások egyre munkaigényesebbé válnak, tehát jobb személyi, eszközi ellátást is igényelnek. Márpedig a lehetőségek stagnálása és az eszközi feltételek igényének növekedése között a jelenleg is konstatalható feszültség csak nőni fog. Ezt a feszültséget valamelyest, de egyáltalán nem kielégítő mértékben talán úgy lehet csökkenteni, ha feladataink közül nagyon tudatosan és határozottan válogatunk és erőinket koncentráljuk.

A magyar neveléstudomány nincs abban a helyzetben, hogy a pedagógia egész állományát vizsgálja és az egyenletes fejlesztés igényével lépjen fel. A lehetőségek és a szükségletek valamiféle optimumának a kialakítására a korábbiaknál elszántabban kell törekedni.

Mindmáig nincs megnyugtatóan rendezve a tudományos kutatások koordinálásának ügye, a tudományos irányításban az egyes központi szervek pontos funkciójának a meghatározása. Várható, hogy a tudományirányítás további módosítása (s reményeink szerint további egyszerűsítése) során ismételten felülvizsgálatra kerül az Akadémiai Pedagógiai Bizottság és albizottságainak, valamint a távlati terv Koordináló Bizottságának szerepköre. Ebben a rendszerben számolni kell az ez évben megalakuló Magyar Pedagógiai Társaság funkciójával és tevékenységével is.

Pszichológia

A pszichológiai kutatások hazánkban az utóbbi években a következő területeken folytak: filozófiai pszichológia, általános pszichológia, fejlődés- és neveléslélektan, munkalélektan, gyógypedagógiai, orvosi, valamint kriminálpszichológia. A kutatások hazai legfőbb bázisai a következők: MTA Pszichológiai Intézete, a budapesti, szegedi és debreceni egyetem lélektani és neveléstudományi tanszékei, Budapesti Orvostudományi Egyetem I. sz. Gyermek-klinikája, Neurológiai Klinikája, a szegedi, pécsi Tanárképző Főiskola, budapesti Gyógypedagógiai Főiskola, az ELTE Egyetemi Könyvtára, valamint a MÁV Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomás. Ezenkívül kutatások folytak egyéb felsőoktatási intézményekben, üzemekben és klinikákon. A kutatások koordi-

nálását részben az 58. sz. Koordináló Bizottság, részben az MTA Pszichológiai Bizottsága, valamint a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság fentebb megnevezett kutatási területeknek megfelelő szekciói végezték. Az egyes főbb kutatási területek jelentősebb tartalmi eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

A filozófiai pszichológiai kutatások különösen a tudat és ezen belül a valásra mint tudattartalomra vonatkozó eddigi eredmények összefoglaló ismertetésével, valamint a modern pszichológia filozófiai problémáinak megfogalmazásával és megoldásával foglalkoztak. Az utóbbi időben ezen kutatási ágazaton belül megindultak az MTA Pszichológiai Intézetében szervezett csoportban a szociálpszichológiai kutatások. A társadalmi szükségletek ma már egyre inkább sürgetik ennek a résztudománynak hazai kifejlesztését. Perspektivikusan ennek a kérdésnek megoldását lényeges feladatunknak tartjuk. Szükségesnek látszik ugyancsak, hogy a magyar pszichológusok foglalkozzanak intenzívebben a filozófiai-pszichológiai problémák megoldásával, valamint — ahol lehetséges — a szociálpszichológiai vonatkozásokkal. Ez szakmai és ideológiai szempontból is egyre kívánatosabbnak látszik.

Az általános pszichológiai kutatások elsősorban az érzékeléslelektan pszichofiziológiai kérdések megoldásában vezettek nemzetközi színvonalú eredményekre. Ugyancsak jelentős az emberi és állati tanulás fejlődéstörténeti összefüggéseinek feltárásában végzett kutatómunka. (Az előbbi MTA Pszichológiai Intézet, az utóbbi ELTE Lélektani Tanszék.) Elősegítették a kutatásokat az MTA Pszichológiai Intézetben létrejött személyi és anyagi változások, amelyek közül az utóbbiak főleg a műszerpark továbbfejlődésében mutatkoztak meg. Az általános lélektani kutatások nemzetközi együttműködés keretében folynak.

A pedagógiai és fejlődéslelektani kutatások hazánkban viszonylag nagyobb tradícióval, és így jobb indulási alappal rendelkeznek, mint számos egyéb területen folyó kutatások. Ez megmutatkozik a publikációk mennyiségében és minőségében is. Az utóbbi időben jelentősebb monográfiák is megjelentek ezen a területen. Ilyenek „A problémamegoldó gondolkodás”, „A 10—14 éves tanulók tudásszintje és gondolkodása”, valamint „A gyermekek gondolkodása a cselekvésben” című kísérleti kutatásokon alapuló munkák. Újabban vizsgálatok folynak az iskolaérettség, az I. és II. jelzőrendszer együttes fejlődése (mindkettő nemzetközi együttműködéssel) és a pályaválasztás területén. Erősítendő terület a pedagógiai pszichológián belül a nevelés jobbá tételére vonatkozó kutatómunka. A fejlődéslelektan vonatkozásában az utóbbi időben biztató, hogy a munkálatok kiterjedtek a magasabb korcsoportokra (serdülőkör, ifjúkor) is.

Az utóbbi években legnagyobb fellendülést a munkapszichológia területén tapasztalhatunk. Az itt megfigyelhető fejlődés azonban nem szakítható el a megnövekedett társadalmi igényektől. Hazánkban egyre több üzemben

építenek munkapszichológiai laboratóriumot és vesznek fel munkapszichológusokat. Nagyobb múltra visszatekinthető kutatásokról azonban csak a közlekedéslelektan területén beszélhetünk. A fejlődő ipari pszichológia jelenleg főleg ergonómiai kérdések megoldásában, pályaalkalmasság és beválás és bizonyos munkafolyamatok elemzésében mutatott ki népgazdasági szempontból anyagilag is hasznos eredményeket. Ezen a területen azonban túl kell lépni a pillanatnyilag természetszerűen helyenként még uralkodó praktícizmuson, és meg kell teremteni a munkapszichológiai kutatások magasabb színvonalú tudományos bázisát. Ehhez lényegesen nagyobb nemzetközi együttműködésre van szükség. Ez utóbbi tekintetében biztatónak látszik több munkapszichológus Szovjetunióban való foglalkoztatása, illetve kutatóink külföldi tanulmányútjai, tapasztalatcseréi.

Az orvosi (klinikai) pszichológia területén említésre méltó eredmények jöttek létre, a pszichopharmakonokra vonatkozó vizsgálatok kapcsán, továbbá a pszichoterápiára és a pszichodiagnosztikára vonatkozóan. Ugyancsak jelentősnek mondható a felnőttkorra és a gyermekkorra egyaránt vonatkozó pszichoszomatikus és szomatikopszichés patomechanizmusra irányuló kutatás ciklus. Eredményesen folytak és folytatódnak a neurózisokat megelőző konfliktusokkal kapcsolatos kutatások is.

A klinikai pszichológia hazai művelésének eddigi negatívuma ugyanakkor, hogy sok tekintetben dominált a leíró jellegű eredményközlés. Kétségtelenül az eddiginél erőteljesebben kell törekedni a kutatások természettudományos kísérleti megalapozottságára.

A módszertani jellegű vizsgálatok főleg a koinikus lélektanhoz kapcsolódtak, bár több tekintetben a munkapszichológia továbbfejlesztéséhez is hozzájárultak. A legjelentősebb eredmények a Team módszer kicsiszolásában mutatkoztak meg, amelyek gyakorlatilag is igen fontosak. A továbbfejlődés feltétlen megköveteli a módszertani kutatások kiszélesítését.

A gyógypedagógiai-pszichológiai kutatások kezdetben főleg diagnosztikus jellegűek voltak. Később azonban egyre inkább előtérbe kerültek a fogyatékosok pszichológiájának különböző problémái. Eredményeket értek el a kutatók az oligophrének egyes pszichés funkcióinak vizsgálatában, a fogyatékosok részére pályaválasztási tanácsadás kérdéseiben, a vak gyermekek egyes pszichés funkcióinak tanulmányozásában stb.

Viszonylag elmaradott területünk a kriminálpszichológia. Ezzel a probléma körrel hazánkban ma még kevesen foglalkoznak. Az elért eredmények főleg a gyermekkori kriminalitással kapcsolatosak; a továbbfejlődéshez szükséges megemlítenünk a ma még bizonyos fokig egyoldalúan klinikus szemlélet kiégésítésének szükségességét társadalompszichológiai szempontokkal.

Az utóbbi években a Pszichológiai Bizottság azt az álláspontot alakította ki és tette magáévá, hogy a kutatási erőket a jelenleg három legfontosabb területre: a nevelés, a munka és a gyógyítás területére koncentrálja. Ez bevált

a gyakorlatban és továbbra sem szeretnék az egyébként is szerteágazó kutatások túlságos kibővítését, hanem a már meglévő területeken kívánjuk bizonyos fentebb említett szempontokkal kiegészítve megerősíteni.

A pszichológusok részt vesznek a II. Osztály keretében működő szocialista tudatra vonatkozó kutatásokban is. Az ezzel kapcsolatos munkálatok a közel-múltban megkezdődtek.

Az utóbbi években a magyar pszichológusok publikációiban bizonyos előrehaladás tapasztalható az ideológiai kérdések megoldásában is. Az idősebb nemzedék egy része igyekezettel sajátítja el a dialektikus és történelmi materialista szemléletet, mind többen ismerkednek meg a szovjet pszichológusok és egyéb marxista szemléletű pszichológusok nézeteivel. Ezt az egészséges fejlődést könyvkiadási politikánkkal is igyekeztünk elősegíteni. Ebből a szempontból mindenekelőtt azokat a munkákat emelhetjük ki, amelyeket a legjelentősebb marxista szerzők publikációiból fordítottunk (Rubinstein, Wallon és Leontyev stb.).

A materialista szemlélet a magyar pszichológusok körében ma már uralkodónak tekinthető. Nem elég következetes még a dialektikus és történelmi materializmus megnyilvánulása egyes munkákban. Fejlődésben új szint hozott az utóbbi években kibontakozó fiatalabb gárda tevékenysége, akiknek jelentős része következetesen alkalmazza marxista szemléletét.

A Magyar Pszichológiai Szemle és egyéb folyóiratok hasábjain több vitaanyag jelent meg, amelyek ideológiai kérdésekkel is foglalkoznak. Ilyen pl. a tudat és tudattalan, a testalkat és jellem problematikájával kapcsolatos vitaanyag. De mind az ideológiai, mind a szakmai problémák eredményesebb megoldásához a vitaszellemet tovább kell fokozni.

Hazai kutatásaink továbbfejlődésének főbb biztosítékai a következők:

A már meglévő főbb kutatóterületek tematikájának további koncentrációja és koordinációja a társadalom legfőbb szükségleteinek kielégítése érdekében, a munka intenzitásának erősítése az ideológiai és módszertani problémák megoldásában a pszichológia egyes részterületein; a pszichológusok képzésének megerősítése és továbbképzésének szervezettebb, sokoldalúbb biztosítása; a kutatók nemzetközi együttműködésének erősítése, különös tekintettel a már fejlettebb területekre; a tudományos utánpótlás további tervszerű biztosítása, fiatal, egyetemet nemrég végzett pszichológusok köréből; a kutatóhelyek — mindenekelőtt MTA Pszichológiai Intézete személyi és anyagi bázisának minőségi és mennyiségi növelése; a meglévő összes kutatási erők korábbanál tervszerűbb összefogása; a rokontudományokkal való kapcsolatok kibővítése és elmélyítése.

*

A Filozófiai és Történettudományi Osztályhoz tartozó hat diszciplínának itt adott, három évre visszatekintő fejlődésrajza elsősorban a kézzelfogható tárgyi eredményekről nyújt képet. E képet az Elnökség beszámolója

helyezi el társadalmunk általános fejlődésének történeti összefüggéseibe, tehát ott esik szó a mi munkánk társadalmi fontosságáról, hatásáról is.

Úgy véljük, hogyha a mi diszciplínáink társadalmi jelentősége nem is mérhető le oly közvetlen és konkrét módon, amint az a műszaki tudományokban vagy a gyakorlat más területein lehetséges — a társadalmi tudat alakításában betöltött, néha csak hosszú távon érvényesülő szerepük nagyon is konkrét jelentőségű a társadalom fejlődésének, a fejlődés ütemének szempontjából.

AZ OSZTÁLYÜLÉS VITÁJA

Az elnöklő Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag ezután megnyitotta a beszámoló fölötti vitát.

BEREND T. IVÁN

Tisztelt Osztályülés! A bevezető előadáshoz és az Osztály beszámolójához három rövid megjegyzést szeretnék fűzni. Az első megjegyzés a bevezetőhöz kapcsolódik, ami nagyon fontos és nagy súlyú problémákat érintett és amelyek az egyes tudományágak fejlődésére vonatkozóan vitára valóban rendkívül érdemesek. Mindannyian találkoztunk saját szakmai területünkön olyan gondokkal, hogy egy-egy tudományág vagy -ágazat bizonyos tradicionális elmaradottsága — hogy úgy mondjam — konzerválódik, és ebből az elmaradottságból nagyon sok tényező hatása következtében nehéz a kibontakozás. Ahogy az Osztályvezetőség beszámolójának bevezetője is említi, ilyenkor beszélünk arról a bizonyos, sajátos circulus vitiosusról, bűvös körről, amelyből nehéz a kitörés, amikor a szervezeti és anyagi ráfordítással egyáltalán nincs arányban az illető tudományág vagy -ágazat fejlődése. Így valóban jogos az osztályvezetőség azon megállapítása, hogy ezen bűvös kör áttörésének kulcsát, azaz a tudmányszervezés és tervezés mechanizmusát, helyes gyakorlatát még nem találtuk meg eléggé.

Hadd fűzzem mindjárt ehhez a gondolatkörhöz hozzá, hogy ez a jelenség tulajdonképpen nemcsak tudmányszervezési és nemcsak a tudomány területének sajátossága. Hogy egy más terület analógiáját említsem, hivatkoznék a gazdasági fejlődésben elmaradottabb országok növekedésére vonatkozó olyan közgazdasági elméletekre, amelyek szerint az említett országok elmaradottságának oka maga az elmaradottság, — tehát az a bizonyos bűvös kör áll fenn, — és ez az elmaradottság újabb és további elmaradottság forrása és konzerválója. Mégpedig gazdaságban és tudományban egyaránt.

Ebben is van bizonyos igazság, mert általában minden területen maga az elmaradottság is konzerválja az elmaradottságot. Nyilvánvaló azonban, hogy ebből a bűvös körből van kitörési lehetőség.

Biztos azonban, hogy olyan területeken, ahol az elmaradottság jelentős, és ahol a különböző említett paraméterek bonyolult összefüggése kapcsán és következtében az elmaradottság tartóssá vált, ott nem lehet egyszerűen valamiféle evolúciós fejlődésre várni, nem lehet az illető tudományág vagy ágazat folyamatos belső növekedésétől remélni az előrehaladást a tudomány bármilyen területéről legyen is szó. Ezekben a területeken tehát — hogy az analógiánál maradjak, — mint az elmaradott országok gazdasága esetében is, csak valamiféle ugrás kikényszerítésével lehet áttörni ennek a bűvös körnek a falát.

Ha a szegénység a szegénységet konzerválja, akkor valami olyan drasztikus eszközt és módszert kell keresni, ami megoldást talál, ami a felhalmozás

konkrét problémáit áthidalja, ami valami olyan bevezető, előkészítő felhalmozást tesz lehetővé, amely a későbbi fejlődés biztos bázisát szolgálja.

Nyilvánvaló, hogy a tudományágak és -ágazatok terén is valami hasonló-ról van szó. Mindez azonban még nem elég. Olyan eszközöket és módszereket is kell találnunk, amelyek a felhalmozás bázisán az ugrást kikényszerítik.

Itt merül fel az egyik legfontosabb probléma, amit Mátrai akadémikus említett az előbb, az egyes tudományágak személyi feltételei. Kétségtelen, hogy az ugrás elősegítéséhez is talán a személyi feltételek megteremtésében kell keresnünk a kulcsot. Ez az egyik legfontosabb feltétel és — úgy látom — a jelenlegi tudományszervezési és tervezési gyakorlatunk ebből a szempontból nem teljesen megfelelő. Vannak ugyanis bizonyos egyenlősítő törekvések, amelyek éppen ennek a segítő ugrásnak az elérését akadályozzák az elmaradott tudományágakban és ágazatokban.

Hogy csak néhány kiragadott példát említsek, a legkülönbözőbb területeken inkább arra törekszünk, hogy például az aspiránsokat egyforma módon osszuk el, hogy egy-egy vezető ne irányítson túl sok aspiránst, ahelyett, hogy arra törekednénk, hogy éppen az elmaradottabb ágazatok kiváló, iskolát, műhelyt teremteni képes képviselői akár féltucat vagy még több aspiránst is vezessenek, hogy ezáltal is elősegítsük egy elmaradott ágazat fejlődését. Megítélésem szerint tehát semmiképpen sem helyeselhető az az egyenlősítési törekvés, amely a jövőbeni kutatók irányítását valamiféle mesterkénti áldemokratizmus alapján ítéli meg.

Hasonlóan meggondolandónak tartom azt a törekvést, hogy egy szakma legkiválóbb vezetői lehetőleg ne töltsenek be különböző vezető posztokat. Bár ebben van sok helyes mozzanat — de gyakorlatilag azzal az eredménnyel is jár, hogy az elv túlzott alkalmazásával éppen a legalkalmasabb emberek, az iskola-műhely-teremtő emberek közreműködésétől foszthatunk meg bizonyos területeket.

De ez az „arányosítás” és „egyenlősítés” az anyagi eszközök elosztása terén is jelentkezik: Általában az a törekvés érvényesül, hogy arányosan osszuk el a társadalomtudományok terén rendelkezésre álló, eléggé szerény eszközöket. Természetes azután, hogy viszonylag kicsiny ráfordítások sokszor még az egyenes arányú eredményeket sem hozzák meg a tudományágakban, hiszen olyan területekről van szó, amelyekben 10—15 százalékos ráfordítás-növelés esetleg semmilyen eredményt nem hoz, illetve 50—60 százalékos ráfordítás-növelés kell ahhoz, hogy 5—10 százalékos eredménynövekedés következze be. Eme nagy volumenű ráfordítás azonban mindenképpen szükséges, mert esetleg elmozdíthatja az illető ágazatot a holtpontról. Ebből következően tehát semmi esetre sem szerencsés, hogyha „arányosan” osztjuk el az eszközöket, ahelyett hogy azokra az ágazatokra koncentrálnánk, amelyeknek fellendítésére az Akadémia, az Osztály megítélése szerint leginkább szükség van. A koncentráció elvének alkalmazásakor azonban újabb nehézség jelentkezhet, nevezetesen az, hogy bizonyos ágazatoknak talán nincsenek is elegendő számban olyan kiváló képviselőik, akik a magasabb támogatás birtokában elősegíthetnék a tudományterület ugrásszerű fejlődését. Ha vannak is ilyenek, hiányzik mellőlük a jól képzett munkatársi gárda, ami a tudományos utánpótlás nevelésének hiányosságaira vet fényt. Ez esetben a megoldás egyik módja abban adódna, hogy sokkal szervezettebben és tudatosabban használjuk fel a külföldi aspirantúrák lehetőségét. Sajnos azt kell mondanunk, hogy ezen a területen ma még elég sok az ösztönös elem, a külföldi aspirantúrára való kiküldés tervszerűtlen, ösztönös és

rapszódikus, ahelyett, hogy felmérnénk bizonyos elmaradottabb ágazatokban, hogy hol vannak ezeknek az ágazatoknak kiváló képviselői más országokban, akik alkalmasak volnának arra, hogy a mi embereinket, fiataljainkat, kutatóinkat felkészítsék és az illető tudományág hazai előretörését elősegítsék. Nyilván ez csak igen apró részletkérdés, a tudománytervezés és -szervezés rendkívül fontos kérdései között, de — amint Mátrai akadémikus is felvetette beszámolójában — azt hiszem, olyan kérdéssel állunk szemben, amin érdemes sokat gondolkodni és vitatkozni.

A második megjegyzés a beszámolóban a történettudományra vonatkozó részéhez kapcsolódna. A beszámolóban szerepel, hogy a szoros értelemben vett egyetemes történeti kutatás az elmúlt két-három évben bizonyos mértékig megélné Magyarországon. Ez rendkívül fontos és lényeges eredménye a történeti kutatásnak. Az is nyilvánvaló azonban, hogy ez a bizonyos mértékig történő megélné — amint azt az óvatos fogalmazás is mutatja — még meglehetősen kevés, és talán erősebben hangsúlyozható a „bizonyos mértékig” mondatrész, mint a „megélné” állítása. Márpedig az egyetemes történeti kutatás további fellendülése kétségkívül a történettudomány egyik központi problémájának tekinthető a jelen periódusban.

A szűkkörű provincializmus ellen, továbbá a majdnem leküzdhetetlennek tűnő nacionalista hatások ellen rendkívül hasznosak a valóban különlegesen megélné viták, amelyek a történettudomány berkeiben elég nagy zajjal folynak ahhoz, hogy más tudományágak is felfigyelhessenek rá. De nyilvánvaló, hogy ezen nagyon hasznos és nagyon fontos vitáknál is fontosabb — éppen a provincializmus és a nacionalista hatások elleni küzdelemben — az egyetemes történeti kutatás.

Nos, régebben az egyetemes történeti kutatást a magyar történeti kutatásoktól meglehetősen elszakítva művelték. Az ágazat művelői általában azt hangsúlyozták, hogy itthon nagyon nehéz egyetemes történeti kutatásokat folytatni és tulajdonképpen sok esetben a külföldi eredmények valamilyen formában való reprodukálásában merült ki az egyetemes történet művelése, vagy nagyon-nagyon kicsi és kevés eredménnyel folyt. Az elmúlt években — azt hiszem ez nagyon fontos eredménye a történettudománynak, — továbbjutottunk az egyetemes történet művelésének értelmezése terén is, és ez most már a munkálkodást konkrétan is elősegítette.

Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy az egyetemes történeti kutatás nemcsak azt jelenti, hogy magyar kutató valamely európai vagy ázsiai vagy más ország történetének problémájával foglalkozik, és nem kell feltétlenül az egyetemes történetet külön szakmaként, külön ágazatként, a magyar történeti kutatástól teljesen elkülönült ágazatként kezelünk. Erre utal, hogy az elmúlt években éppen az összehasonlító történeti kutatás törekvései és konkrét eredményei hívhatták már fel magukra a figyelmet, amikor a magyar történet kutatását szélesebb európai vagy világtörténeti összehasonlításban próbálta számos kutató megközelíteni.

A jövőben az Osztálynak talán arra kellene ösztönöznie a történettudomány intézményeit és kutatóit, hogy az egyetemes történet művelését az eddiginél jóval nagyobb mértékben a kelet-európai történeti kutatás igényével fejlesszék. Ez az az egyetemes történeti ágazat, vagy terület, ahol magyar kutató a legtöbbet tud nyújtani, elsősorban azért, mert ezen a területen nemcsak a már külföldön megjelent tudományos eredmények reprodukálása és értelmezése adhat újat és fontosat, de azért is, mert a magyar történeti kuta-

tással is a legszorosabb összefüggésben álló ágazatról van szó. Mindezek mellett az új tudományos eredmények születésének esélyeit az a körülmény is növeli, hogy a terület világviszonylatban meglehetősen elhanyagolt. Ezért mindinkább érvényt kellene szerezni annak az elvnek, hogy az egyetemes történet és a magyar történet kutatását ne válasszuk el, annál is inkább, mivel a magyar történet kutatójának bizonyos idő után egyetemes történeti, mindenekelőtt általános kelet európai megközelítéssel kell dolgoznia saját témáján, és fordítva, az egyetemes történeti kutatóknak a magyar történeti kutatásokhoz kapcsolódva kell munkálkodniok. Azt hiszem, hogy a magyar és az egyetemes történeti kutatásnak ilyen összekapcsolása elő fogja lendíteni az egyetemes történet még mindig eléggé elmaradott területeit.

Végül harmadik, befejező megjegyzésként afölötti öröömnek szeretnék kifejezést adni, hogy a II. Osztály tevékenységéből az elmúlt három évben nem maradt ki az Osztály irányítása alatt álló tudományos társaságok hathatós segítése, jöllehet az Osztály beszámoló jelentéséből ez a tevékenység ezúttal kimaradt. A II. Osztály az elmúlt években komoly segítséget nyújtott a most nyáron centenárius jubileumára készülő Történelmi Társulat munkájához. Maga osztálytitkárunk is több alkalommal — vándorgyűléseken és a centenáris közgyűlésen is — előadással szerepelt, illetve szerepel, s szaktitkárunk segítőkészsége sok nehézségen segítette át Társulatunkat. Mégis fontos lenne, hogy ilyen alkalommal is, mint amilyen a mai, az Osztályvezetőség szavakban is biztatást nyújtana a Társulat fáradságos, de nagyon szép munkálkodásához.

WIRTH ÁDÁM

Tisztelt Osztályülés! Az Osztályvezetőség beszámolója a tudományok igen fontos fejlődési paraméterének nevezte a társadalmi igények kielégítését, mint olyan tényezőt, olyan mutatót, amelyen keresztül kellő biztonsággal és megközelítő pontossággal mérhetjük valamely tudományág fejlődését. Azt hiszem, ebben valamennyi tudományág képviselői egyetértenek. Nehezebb dolog azonban ezt az általános igazságot egy meghatározott tudományág vagy tudománycsoport helyzetére alkalmazni. Különösen nehéz ez a társadalomtudományok esetében, amelyek eredményességét, társadalmi hasznosságát nem lehet olyan egzakt és közvetlen mutatókkal lemérni, mint a műszaki vagy természettudományok többsége esetében, ahol a társadalmi igények hatékony kielégítését közvetlenül mérhető teljesítményekben megragadhatjuk a műszaki haladás konkrét tényeiben, illetve kézzelfogható gazdasági mutatókban.

Különösen a II. Osztályhoz tartozó tudományágakban. Ellentétben olyan társadalomtudományokkal, mint a közgazdaságtudomány vagy az állam- és jogtudomány, amelyek eredményeinek gyakorlati hasznosítását a társadalmi praxisban többé-kevésbé végigkövethetjük, — gondolok itt a szocialista tervgazdálkodás tudományos megalapozására, például az új gazdasági mechanizmus kidolgozására, vagy jogrendszerünk fejlesztésére, — a mi tudományaink eredményeinek gyakorlati hasznosítása a társadalmi praxisban különösen nehéz, és nem könnyű ezeket az eredményeket egyértelműen megragadni, kimutatni.

A társadalmi hasznosságot, a társadalmi igények hatékony kielégítését éppen ezért a mi esetünkben sokkal inkább azzal a szellemi kisugárzással

mérhetjük, amellyel tudományágaink egész szellemi közéletünkben jelen vannak, részt vesznek szellemi közéletünk alakításában, az emberek köznapi tudatától, gondolkodásmódjától, szemléletétől kezdve a tudomány és a kultúra specializáltabb területeiig.

Úgy gondolom, tudományos hivatásunk és lelkiismeretünk kötelez arra, hogy amikor mérleget készítünk, tudományágunk helyzetéről, fejlődéséről, teljes nyíltsággal tegyük fel azt a kérdést is, hogy vajon ez a szellemi kisugárzás, amellyel tudományunk hasznosságát, társadalmi jelentőségét mérhetjük, meddig terjed, és milyen mélyre hatol, milyen eredményekre vezet, elégedettek lehetünk-e ennek a kisugárzásnak hatásával és irányával?

A kép, amelyet az osztályvezetőség beszámolója felrajzolt a II. Osztályhoz tartozó tudományágak helyzetéről, általában ebből a szempontból is biztató és bizonyos értelemben optimista. Kiténik a beszámolóból, hogy a tudományágak jelenlegi állapotukban többé-kevésbé alkalmasak arra, elegendő munícióval rendelkeznek ahhoz, hogy széles körű és pozitív irányú hatást gyakoroljanak társadalmunk szellemi életére.

Nincs okom arra, hogy vitába szálljak ezzel az optimista értékeléssel, amelyet a beszámoló a tárgyi eredmények felsorakoztatásával is alá kíván támasztani. Úgy gondolom azonban, hogy emellett szükséges szólni azokról a nehézségekről és megoldatlan problémákról is, amelyek még akadályozzák tudományágunk pozitív kisugárzását társadalmi, szellemi életünkben.

Első helyen kell említeni ebből a szempontból a tudományok általánosított elméleti eredményeit, azokat az általánosított elméleti eredményeket, amelyekkel választ adnak korunk kérdéseire, a mi esetünkben konkrétan a szocialista fejlődés problémáira. Vajon elméleti eredményeink megnyugtató választ adnak-e időszerű társadalmi kérdéseinkre, kielégítik-e mindenben a társadalmi fejlődés igényeit, hogy úgy mondjam, "megrendeléseit"?

A magam tudományágánál, a filozófiánál maradván nehéz lenne erre a kérdésre teljesen egyértelműen pozitív választ adni. A beszámoló megállapítja, hogy a filozófia területén folyó kutatások elsősorban a társadalmi problémákra irányultak, de az igazsághoz tartozik az is, hogy ezen belül főleg az általános társadalmi kérdések vizsgálata, a marxista etika elméleti-módszertani megalapozása, vagy a társadalmi determinizmus sajátosságainak általános értelmezése állt előtérben, és csak nagyon kevésbé jutottak el ezek a filozófiai kutatások a szocialista fejlődés időszerű filozófiai kérdeseihez, aminek következményeként ezen területen tudunk a legkevésbé megnyugtató, kellően általánosított tudományos eredményeket felmutatni.

A történettudománnyal kapcsolatban a beszámoló megemlíti az ideológiatörténet viszonylagos elmaradottságát, és úgy gondolom, ezek a kritikai megjegyzések nemcsak a történészekre, hanem a filozófusokra is vonatkoznak: mindmáig adósk vagyunk az elmúlt fél évszázad magyarországi filozófiai életének kritikai elemzésével és ezen belül a marxista filozófia hazai történetével, elterjedésével és fejlődésével. Pedig erre az utóbbira konkrét társadalmi igény, szinte társadalmi megrendelés is van.

Nem kívánom tovább sorolni a filozófiai tudományos munka fehér foltjait, de úgy gondolom, emlékeztetni kell ezekre a fehér foltokra is, anélkül, hogy ezzel a beszámolóban felsorolt tudományos eredmények jelentőségét kétségbe vonnám.

Tudományaink pozitív szellemi kisugárzásának elengedhetetlen feltétele tehát az általánosított elméleti eredmények, de ezek önmagukban még nem

garantálják azok széles körű hatását, társadalmi kisugárzását. A tudomány elméleti eredményeinek társadalmi hatása számos egyéb tényezőtől is függ. Zárójelben jegyezném meg, hogy külön szociológiai és társadalompszichológiai vizsgálat tárgya lehetne az a mechanizmus, amelyen keresztül, amelynek segítségével a tudomány általánosított eredményei eljutnak, elterjednek, és meggyökeresednek a köztudatban. Mondjuk, történelmünk egy-egy meghatározott szakaszának korszerű marxista értékelése milyen csatornákon keresztül, milyen veszteséggel, esetleg milyen torzításokkal honosodik meg a köztudatban.

Nem vállalkozom a tudomány elméleti eredményeinek kisugárzását befolyásoló különböző tényezők felsorolására sem, inkább csak egy negatívummal szeretném jelezni tudományunk társadalmi hatékonyságának némely elengedhetetlen feltételét. Úgy gondolom, hogy tudományaink nem érhetik el céljukat, a széles körű társadalmi hatást, ha arisztokratikusan magukba zárkoznak, ha elszigetelődnek a szellemi élet egészétől, ha válaszfalat emelnek maguk és a társadalmi élet között. Van-e a mi tudományos életünk, konkrétan a társadalmi tudományok területén ilyen veszély? Feltétlenül van. Egyfelől a tudomány ilyen rossz értelemben vett arisztokratikus elzárkózásának máig ható hagyományai vannak, másfelől a tudomány fejlődése gyakran maga is csábító lehetőségeket kínál az ilyesfajta elzárkózásra. A tudományok erős differenciálódására, magas absztrakcióképességének kialakulására, speciális metodusára, technikájára és terminológiájának kifejlődésére gondolok. Ezek önmaguk is az egyes specializált területek elzárkózása és elszigetelése irányában hatnak. Tehát egyfajta tudományos sznobizmus, arisztokratizmus veszélyét rejtik magukban. Mivel itt a tudomány fejlődésének objektív tendenciájáról is szó van, ez a veszély bizonyos értelemben elkerülhetetlen, de ez még inkább arra kötelez bennünket, hogy tudatosan törekedjünk ennek a veszélynek pozitív leküzdésére, és ne növeljük ezt a veszélyt még szubjektív tényezőkkel, szubjektív elzárkózással, szubjektív sznobizmussal, amire — sajnos — a tudományos publikációkban felettébb sok példa van.

A helyzet jelenleg olyan, hogy éppen a tudományok differenciálódásának következtében nemcsak a tudomány és a szellemi élet tudományon kívüli területei között áll fenn a mesterséges elzárkózás veszélye, hanem a tudományon belül egyes tudományágak között is. Erre különösen a filozófia szempontjából érdemes felfigyelni, hiszen a filozófia a többi tudományok figyelemmel kísérése és azok eredményeinek felhasználása nélkül könnyen üres spekulációvá válhat, másrészt a filozófiai tudományos munka nem utolsó sorban abban találja meg igazi értelmét, hogy részt vesz valamennyi tudomány általános világnézeti és metodikai problémáinak megoldásában.

Ebből a szempontból úgy gondolom, hogy amennyire örvendetes sok vonatkozásban a II. Osztály profiljának elméleti és módszertani szempontból történő leegyszerűsödése, annyira gond is, hogy fontos tudományágak, köztük olyan társadalmi tudományágak, mint a közgazdaságtudomány, az állam- és jogtudomány, a szociológia, szervezetileg távol kerültek tőlünk, de talán nem tévedek, ha a II. Osztályhoz tartozó tudományágak között sem tartom teljesen kielégítőnek a tudományos érintkezést és kooperációt. Ezért kívánatos lenne, ha ezt a problémát az új osztályvezetőség állandóan napirenden tartaná.

Befejezésül szeretnék egy látszólag tisztán műfaji problémát is felvetni: a tudományos esszé és a tudományos publicisztika helyzetét. Sajnos, a tudományos esszé és a tudományos publicisztika jelenleg nálunk nem áll azon a

színvonalon, ahol lennie kellene, és nem játszik szellemi közéletünkben olyan szerepet, mint amilyen szerepet játszhatna, nincs meg az a társadalmi és tudományos rangja, amilyen társadalmi és tudományos rangja kellene, hogy legyen.

A tudományos publikációk jelentős része, talán a többsége száraz, nehezen olvasható, eleve nem alkalmas arra, hogy az érdeklődők szélesebb köréhez szóljon, sőt eleve alkalmatlan, hogy a társadalomtudományi oktatás során szerepet játsszon.

Nyilvánvaló, szerepet játszik ebben a vulgarizálástól, a népszerűsítéstől való jogos félelem is, de nem minden eleve vulgarizálás, ami népszerű, illetve ami népszerűsége törekszik. A másik oldalról pedig a csinált bonyolultság, a tudományos tolvajnyelv önmagában semmiféle dolgozatot nem tesz tudományossá.

Szerepet játszik a szerzők egy részének stílárius felkészületlensége és tapasztalatlansága is. Mégis nem egyszerűen stílárius kérdéstről van szó, illetve a stílárius probléma mögött legalább is tendenciájában valahogy egy szemléletbeli probléma húzódik meg: tudományainknak, tudományos életünknek a közéleti érdeklődése. A közéleti érdeklődés foka, az a szubjektív törekvés, szándék, illetve ennek a szándéknak, törekvésnek a hiánya nagy mértékben befolyásolja azt, hogy mennyire elégítjük ki azokat a társadalmi igényeket, amelyeknek tudományos kielégítését a beszámoló eleve tudományaink egyik legfontosabb fejlődési paraméterének nevezte. Ezért, azt hiszem, hogy a tudományos esszének és a tudományos publicisztikának a fejlődését nem bízhatjuk egyszerűen szerzőinknek, publikáló tudósainknak egyéni stíluskészségére, hanem a tudományos publicisztika ápolása, gondozása egyebek közt az osztályvezetőségnek is feladata.

A korszerű tudományos publicisztikának a kialakítása, a tudományos esszé színvonalas művelése szerves része, szerves feltétele annak, hogy tudományágaink társadalmi szerepüket betöltsék, a társadalmi igényeket, szükségleteket a maguk eszközével hatékonyan kielégítsék.

GEREVICH LÁSZLÓ

Tisztelt Osztályülés ! Néhány észrevétellel szeretném a figyelmet nyomatékosan felhívni a beszámoló egy elvi megjegyzésére, amely a tudományozak továbbfejlesztésének kritériuma. Az országban végzett igen nagy volumenű leletmentési munkához képest szinte elenyészően csekély a céltudatos, a problémák rendjéhez mért anyagfeltáró ásatás. A leletmentés olyan munka, amely a metodika fejlesztése helyett a már megoldott kérdésekhez nyújt újabb adatokat. Ritka az olyan tudományág, amely saját tárgyát nem célszerűen, nem témák és problémák szerint gyűjti, hanem azt a véletlenre bízta. Meg kell természetesen állapítanunk, hogy a pusztulásra ítélt, földben rejtőző emlékeket meg kell menteni, és ezzel teljes mértékben egyetértünk. De nem érthetünk egyet az arányokkal, a problémakutatás majdnem teljes hiányával.

A régészeti feltárás nemcsak egyszerű anyaggyűjtés, hanem a régészet legsajátosabb metodikájának alkalmazása, állandó fejlesztése azoknak a problémáknak a sürgető nyomására, melyekre választ óhajtunk adni. Hiszen a

kultúrobjektumoknak földben való elhelyezkedése és egymáshoz való viszonya az, ami a tárgyakra vagy település maradványaira nézve a legprimerebb, a legközvetlenebb felvilágosítást szolgáltatja. Nem kell azt hiszem emlékeztetnem arra, hogy e sajátos módszer mellett a régészet tárgya rendkívül széles érdeklődésre tarthat igényt, és számos tudományág történetét érdekli, legyen az akár műszaki vagy természettudományi.

Valaki azt vetheti szememre, hogy célzatos képet adok, hiszen így van ez a történettudomány egyéb forrásainál is. A különbség többek között az, hogy ezek a források megváltozott jelentésű szavakat, néha csupán formai kereteket közvetítenek és nem a mai tudomány lencséjén keresztül vizsgálhatók, mint a régészet anyaga, tehát ez utóbbiak primer forrásértékeket tartalmaznak.

Visszatérve credeti tételünkhöz, a céltudatos problémafeltárás nélkülözhetetlen e sajátos és éppen ezért rendkívül értékes metodika kifejlesztéséhez, illetve továbbfejlesztéséhez. Nélkülözhetetlen, mert hiszen éppen a probléma az, ami magát a feltárást irányítja, felhívja a figyelmet ennek vagy annak az összefüggésnek vizsgálatára, és így tovább.

Ez a metodikai stagnálás a tudományágunkat fenyegető veszedelemnek egyik oldala. A másik ugyanerre az okra visszavezethető hiány, a komplex kutatások elmaradása. A kis ásatások egy-két szakember alkalmazásánál több jelenlétét nemcsak hogy nem teszik kívánatossá, de meg sem engedik. Ezzel szemben a hatalmas arányú feltárások a különböző szakemberek egész légiójának az együttműködését teszik lehetővé, sőt a komplex kutatásnak egy olyan szerves egységét hozzák létre, amiről olyan sokat beszélünk, de amiért olyan keveset teszünk. Elég, ha példaképpen a lengyel városmag kutatásokra utalok, amelyeken a régész mellett mindig részt vett történész, műtörténész, esetenként antropológus, állatcsontszakértő stb., majd a leleteket a központi laboratóriumokba küldték vizsgálatra.

Sajnos, ennek az interdiszciplináris együttműködésnek nemcsak szervezeti formái hiányoznak, hanem — ami ennél sokkal fontosabb —, azok az alkalmak, nagy közös munkák, ahol a különböző metodikával elért különböző szakmákba ágyazott eredmények egy cél elérésére, egy összkép megrajzolásához nyújtanak adatokat. Kísérletzetű munkáknál ez a komplex együttműködés természetesen nem valósítható meg.

A nagy ásatási kampányok hiánya tehát szinte behozhatatlan lemaradást okoz a marxista, a társadalom-fejlődés törvényeire érzékenyen beállított sajátos régészeti metodika kifejlesztésében. Ugyancsak számottevő károkat okoz másrészt a komplex kutatások, a különböző metodikák kombinációjának elmaradása. Minél előbb lehetővé kell tennünk a káderek, a kapacitás és az anyagi eszközök bizonyos csoportosításával nagyobb arányú ásatási feladatok kitűzését és elvégzését.

KARDOS LAJOS

Tisztelt Osztályülés! Nagyon sok előadásban hangzott el utalás az alap kutatások jelentőségére, illetve az alap kutatás és alkalmazott kutatás egymáshoz való viszonyára. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez a kérdés a pszichológiában sajátos módon merül fel, másképpen, mint más tudományokban.

Elsősorban arra a tudománytörténeti tényre szeretnék utalni, hogy a pszichológiában az alkalmazott tudományágak általában előrefutottak. Még valójában nem is volt mit alkalmazni, amikor a pszichológiában már megszülettek az alkalmazási területek. Ezt a pszichológusok ma már világosan látják. Annakidején, amikor a századforduló táján az akkor leghíresebb francia pszichológust, Binet-t felkérték, hogy bizonyos igényeknek megfelelően készítsen egy intelligencia-tesztet, amelynek segítségével a nem eléggé iskolaérett gyermekeket, a fogyatékos gyermekeket ki tudják szűrni az iskolákból, akkor valójában maga Binet sem tudta, hogy annak a pszichológiának az eredményeit amelyet addig műveltek, hogyan használhatja fel, mégis kidolgozott valami módszert erre, és ez a módszer többé-kevésbé még ma is komoly módszernek számít, több átalakítással.

Azt kell azonban mondanom, hogy ez a tény éppen azt demonstrálja, hogy a társadalmi igény a pszichológia alkalmazására korábban jelentkezett, mint ahogy ez a tudomány igazi mivoltában és jelentőségében kibontakozott. A pszichológiában tehát az alap kutatásokra talán valamivel nagyobb súlyt kell helyeznünk, mint más tudományokban, azért, mert az alap kutatásnak ez a kezdeti elmaradottsága az alkalmazással szemben, sajnos, még ma is fennáll.

Az általános lélektan az, amely az alap kutatásokat az első szakaszban gondolja. Az általános lélektan az, amely a pszichikus jelenségeket, azok törvényszerűségeit elsősorban kutatja. Ezeket a törvényszerűségeket kellene valahogyan az alkalmazott tudományoknak felhasználniuk. Már nagyon korán kiderült, hogy ezek felhasználása nem ilyen egyszerű. Kiderült, hogy a pszichológiai alap kutatásokat tulajdonképpen több etappban, vagy talán így is mondhatjuk, több szinten kell folytatni. Miután az alap kutatásokat a pszichikus jelenségek természetére, törvényszerűségeire, feltételeire vonatkozóan stb. az általános pszichológia feltárta, akkor még egy külön kutatási szakasz iktatódik be, amelynek az a feladata, hogy ezeknek a pszichikus jelenségeknek a jelentőségét a személyiség egészében tárja fel, mert az általánosnak a törvényeivel nem tudunk semmit sem kezdeni, ha nem tudjuk azt, hogy ezek a törvényszerűségek hogyan jelentkeznek, hogyan módosulnak a személyiség egészében. S amikor a személyiséglélektan ezt eléggé feltárta, még akkor sem lehet mindjárt az ismeretek tényleges alkalmazásához nyúlni, mert akkor a személyiségnek egy még magasabb egységbe való beállítódása következik, a nagyobb csoportokba, végső fokon a társadalomba való beállítódás, — tehát a szociálpszichológia aspektusának is érvényesülnie kell.

Így ahhoz, hogy a pszichológiai alap kutatások termékenyek legyenek, a népgazdaság különböző területein komoly hasznot hajtsanak és komoly jelentőségre tarthassanak igényt, előbb ezen a három alap kutatási szakaszon kell valamennyinek keresztül mennie, vagyis, amikor a pszichológiai alap kutatásokat hangsúlyozzuk, erre a három szakaszra nagyon nagy súlyt kell helyeznünk, és főként arra, hogy a három alap kutatási etappnak a munkáját jól koordináljuk.

Elhangzott az az igény is, hogy lehetőleg koncentráljuk a kutatásokat, ne szétszórtan kutassunk különböző problémákat, még akkor sem, ha ezek a problémák bizonyos fokig egységet alkotnak. Mindezeket figyelembe véve törekedjünk arra, hogy egy meghatározott problémára irányuljon egy speciális kutatási terület, egy speciális egység figyelme és inkább mélyebbre ásson, és esetleg évtizedeken át ugyanazon problémán dolgozzon, semmint rövid léleg-

zetű kutatásokat végezzen különböző területeken. Ezt valóban helyesnek is tartom, és én a magam kutatásaiban megpróbáltam megvalósítani. Természetesen, véleményem szerint az volna a helyes, ha ezekhez az alapkutatásokhoz mindjárt csatlakoznának azok a személyiség-lélektani és szociál-pszichológiai kutatások is, amelyek ezekhez tartoznak. A személyiség-lélektani, és a szociál-pszichológiai kutatások nagy jelentősége még abban is rejlik, hogy ezen a fokon, az alapkutatásoknak ezen a szintjén, találkozik a pszichológia a filozófia problémáival, világnézeti és ideológiai kérdésekkel is.

Itt azonban azt kell hangsúlyoznom, hogy nem lehet egyik szakaszt sem átugorni. Nem lehet egyszerűen a személyiség-lélektanba, vagy a szociál-pszichológiába belegázolni anélkül, hogy az alapkutatások legelső szakaszát, az általános lélektant, ne vennők figyelembe. A modern szociál-pszichológiai kutatások legeredményesebb irányai és vonalai abból fejlődtek ki, hogy — azt kell mondanom — egész egyszerűen az általános lélektani jelenségek szociál-pszichológiai aspektusát nézték, és keresték ezek gyümölcsötvetésének módzatait. (Most nem akarok konkrét dolgokra rámutatni, amelyek ezt igazolták.) Nem lehet tehát az általános lélektan és a személyiség-lélektan etappjait átugorni és teljesen kihagyni, azt hiszem, a lélektan filozófiai problémáinak kezelésében sem.

A másik mozzanat, amelyre szeretnék rámutatni, a következő. Az egyik hozzászóló utalt arra, hogy azoknak a tudományoknak, amelyek ehhez az osztályhoz tartoznak, nagyon messzemenő kihatásuk van a köztudatra, esetleg a népgazdaságra is, de ezek a hatások nem eléggé nyomon követhetők. Úgy érzem, hogy a hozzászóló még nem gondolta át ezt annyira, hogy az osztályhoz legutoljára hozzácsatolt tudományt, a pszichológiát is tekintetbe vette volna. A pszichológia alkalmazási területei ma már rendkívül szerteágazóak és a pszichológia hatása a népgazdaság különböző területein nagyon is nyomon követhető. A pszichológus működése egy üzemben pl. megmutatkozhatik abban, hogy a balesetek száma hirtelen esik, vagy a termelékenység nő, vagy a hatás egy meghatározott részleg munkájának jobb megszervezésében jelentkezik. A pszichológia alkalmazási területein a pszichológia hatása nagyon is lemérhető.

Engedjék meg, hogy még valamihez röviden hozzászóljak, ami elhangzott, és pedig a tudományok irányításával kapcsolatos problémákhoz. Az, hogy a tudományt azok irányítsák, azok törődjenek legtöbbet a tudományos továbbképzéssel, az aspiráns-képzéssel stb., akik abban a tudományban a legkiválóbbak, — ezt könnyű így mondani. De ki fogja megállapítani, hogy egy tudomány-területen ki a legkiválóbb?

Engedjék meg, hogy utaljak egy kísérletre, és ezzel demonstráljam, hogy a pszichológia még az ilyen problémákat is hogyan nézi. Körülbelül 40 évvel ezelőtt egy amerikai pszichológus, nagyon bonyolult matematikai és statisztikai módszereket felhasználva, megpróbálta leszavaztatni az összes amerikai pszichológust arról, hogyan rangsorolnák a pszichológusokat a világban. 40 vagy 45 nevet rangsoroltak. Nos, ezt a rangsorolást az a 40 év, amely azóta eltelt, nem igazolta. Ez azt jelenti, hogy talán mégsem bízhatjuk magunkat teljes egészében a jelen közvéleményére, a tudományos, szakmai közvéleményre sem, annak megállapításában, hogy ki annak a szakmának a legjobbja. Ez majd kiderül. Az ilyesmi mindig nagyon nagy problémát rejt magában, és nem lehet egyszerű szavazással eldönteni azt, hogy a szakmában ki a tudomány legkiválóbb képviselője. Nem tudom, hogyan lehet megoldani

ezt a követelményt. Azt kell mondanom, hogy ez a követelmény csak pusztá szó marad, amelyet igazán, úgy, ahogy más fajta feltételeket, nem tudunk kielégíteni.

FÖLDES ÉVA

Tisztelt Osztályülés! Az Osztályvezetőség beszámolója több ízben hangsúlyozza az Osztályban képviselt egyes tudományágak közötti együttműködés szükségét, ugyanakkor azzal, hogy valamennyi tudományág eredményeit részletesen közli, lehetőséget is ad más tudományágak eredményeinek, illetve hiányosságainak megismerésére. Egy problémához szeretnék hozzászólni, ami úgy érzem, konkrét kutatási probléma, és éppen a II. Osztály keretében az: és ez a történettudomány negatívumai között évek óta ott szereplő és egy kicsit igazságtalanul ott szereplő kultúrtörténeti kutatások hiánya.

Sok-sok vita — köztük a Magyar Történelmi Társulat 1966. tavaszán megtartott kecskeméti vándorgyűlésének — tapasztalatai is ezt mutatják. Az említett vándorgyűlés vitája megállapította, hogy komplex kutatásokra van szükség, hiszen a marxista kultúrtörténet nem jelenti az egyes tudományágak történetének egymás mellé helyezését, hanem valamiféle olyan szintézist, amely ezekből a részeredményekből adódik, adódhatik. A II. Osztály keretében művelt tudományágak között adva vannak ezek a részeredmények. A neveléstörténet — hogy saját kutatási területemmel kezdjem — a pszichológiatörténet, a művészettörténet és a régészet kínál elsősorban részeredményeket, de olyan fórum, — nevezzük vita-fórumnak — amely ezeket az eredményeket egységbe vonná, amely módot adna egy olyan szintetizáló látásmód kialakítására, amely a kultúrtörténet kutatásához és továbbviteléhez szükséges, ma még hiányzik. Ezért minden résztudomány külön, de úgy gondolom a II. Osztály egészében is felelős. A marxista kultúrtörténet eredményei egységbe foglalásának hiánya mindenképp akkor fog jelentkezni, amikor a tervbevetett 10-kötetes történelem, Magyarország történetének megírása realizálódik. Nem is beszélek régmúlt korok kultúrtörténetéről, — bár természetesen erre is szükség van, de beszélek itt hozzánk olyan közelálló időszaknak, mint a szocialista kultúrforradalom történetének kutatásáról. Azt hiszem, a II. Osztály feladata és hatásköre volna egy olyan fórum biztosítása, amely a kultúrtörténet kérdését napirenden tartja, az egyes elvi kérdéseket folyamatosan tisztázza, és ezzel lehetőséget teremt olyan marxista kultúrtörténet megírására, amilyenre szükség van.

PAMLÉNYI ERVIN

Tisztelt Osztályülés! Legyen szabad néhány gondolatot hozzáfűznöm az osztályvezetőség beszámolójához, közelebbről annak a történettudomány fejlődéséről szóló részéhez; ahhoz a ponthoz, ahol a beszámoló a feladatok sorában utal arra, hogy a tudományszervezés és koordinálás, a bürokratikus elveket mellőzve, méginkább kapcsolja ki az érdektelen jellegű témaválasztásokat, erkölcsi és anyagi eszközökkel ösztönözzön elvi igényű, fundamentális jellegű feldolgozások, monográfiák írására, amelyek egyben a mi történelmünk újabb összefoglalásának munkálatait is előkészítik, megalapozzák.

Talán nem tévedek, ha a feladatoknak ezt a kijelölését, és a megvalósítás módjaira vonatkozó javaslatot összefüggésbe hozom azoknak az irányelveknek gondolatkörével, amelyeket pártunk központi bizottsága az elmúlt év májusában a gazdasági mechanizmus reformjáról hozott, és amelyeket az elmúlt kongresszus megerősített.

Úgy gondolom, nagy hiba lenne, ha valaki most megkísérelné, hogy a gazdaságirányítás reformjáról szóló irányelveket mechanikusan alkalmazza a tudományos kutatásra, így a történettudományi kutatás szervezésére. Szerény véleményem szerint azonban még nagyobb hiba lenne nem felismerni azt, hogy az irányelveket átható gondolatok, a bennük kifejtett, vagy az eddiginél jobban hangsúlyozott alapelvek összefüggésben vannak a történettudományi kutató munkával is, és ezeknek a gondolatoknak körültekintő, differenciált alkalmazása új lendületet adhat a történettudományi kutatásnak.

Bár most a kérdést részletesebben csak egyetlen ponton, a tervezés kérdésénél szeretném érinteni, mégis utalni szeretnék arra, hogy olyan feladat, mint a belső tartalékok intenzívebb felhasználása, a minőségi elv, a minőségi kívánalmak fokozottabb érvényesítése, az erkölcsi és anyagi ösztönzők mozgékonyabb, céltudatosabb és hatékonyabb alkalmazása a történelemtudomány előtt álló központi feladatok megoldására, a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeinek jobb kihasználása ebből a célból, és végül a szocialista demokrácia további fejlesztése a tudományos munka tervezésének és irányításának területén: — úgy gondolom — ezek az elvek a történettudományi szervező munkában is alkalmazhatók, alkalmazandók, és ezeknek részletes kimunkálása nyilvánvalóan még a következő évek feladata lesz.

Konkréten a történettudományi tervezésről szólva: — mint a beszámoló is utal rá, de megállapítható a történeti folyóiratokból is, még mindig sok a periférikus téma tudományos intézeteink, levéltáraink, egyetemi tanszékeink, főiskolai tanszékeink és az egyéni kutatók tervében, még mindig meglehetősen sok az átfedés. A feladat itt az volna, hogy a meglévő kapacitás jobb kihasználásával a kutató munka nagyobb részét tudjuk jobban hasznosítani, a kutatást jobban tudjuk koncentrálni az előttünk álló legfontosabb feladatokra, amin azt értem, hogy a kutató munka egyrészt jobban segítse elő a történettudománnyal kapcsolatban fennálló társadalmi igények kielégítését, másrészt a történettudomány fejlődésének saját belső igényeit, arányos fejlődésének szükségleteit.

Úgy gondolom, nem árulok el különösebb szakmai titkot, ha azt mondom, hogy a tervezési munka a történettudományban sem teljesen ki-elégítő még, a tervezési problémák még nem teljesen megoldottak; s itt a tervezést elsősorban nem a határidők szempontjából tekintem, hanem abban az értelemben, hogy a meglévő tudományos kapacitásnak a legfontosabb célokra való koncentrációja megvan-e. A jelen pillanatban is vannak ugyanis jó intézeti tanszéki, terveink, amelyek magukban véve egységesek, a történettudományi kutatás egészének közösen elfogadott, egyeztetett, koordinált terve azonban nincs. Ennek következtében az egyes intézeti, tanszéki tervek gyakran fedik egymást, több helyen kutatják ugyanazokat a témákat, ugyanakkor a történettudomány fejlődését jobban elősegítő, a jelen pillanatban elsőrangúan fontos témák háttérbe szorulnak, mellőzöttek.

Az új tervezési módszernek elsősorban ezen a problémán kellene segítenie, ezeket a hiányosságokat kellene kiküszöbölnie. Közbevetőleg szükségesnek tartom még arra is utalni, hogy az egész mai történettudományi kutató-

munkában nézetem szerint a szükségesnél is kissé nagyobb tér jut az egyéni érdeklődésnek. Nem egészen helyes az arány a kifejezetten egyéni érdeklődésből származó és a nagyobb célkitűzések megvalósítására létrejött kollektív munkák között.

A feladat itt tehát az volna, hogy a gazdasági mechanizmusról szóló irányelvek szellemében jobban összhangba kellene hozni az egyéni érdeklődésből fakadó és a fő feladatok megoldását elősegítő kollektív munkákat, ugyanakkor a kutatókat a legkülönbébb ösztönző módszerekkel azokra a munkálatokra kellene irányítani, amelyek a marxista történettudomány fejlődése szempontjából ebben a pillanatban leglényegesebbek. Az új tervező munkában az egyéni, az ösztönző rendszer által befolyásolt kezdeményezéseknek és végső soron a történettudomány szükségletei által befolyásolt központi kezdeményezésnek, irányításnak jobban kellene találkoznia, mert ez biztosíthatja csak a történettudomány tervezésének sikerét. Külön, nagyon részletesen megvitatandó kérdés lenne a jövőben ennek az ösztönző rendszernek a kialakítása. Számításba jöhetnek meghatározott témákra kitűzendő intézeti és akadémiai pályadíjak, jutalmak. Számításba jöhet a tudományos minősítés és számításba jöhet, mint a közeljövőben nem lebecsülendő tényező, bizonyos pályamunkáknak soron kívül való megjelentetése.

A kérdés most már az, hogy milyen módon alakítsuk ki ezt a tervet, tematikát, amelyre a kutatókat irányítani szeretnénk. Engedtessek meg, hogy ennek részleteire ne térjek ki, csak jelezzem azt az igényt, hogy eltérően a mostani helyzettől, amikor legfelső szintű tudományos tervezésünk kissé általános témákat jelöl meg, mint amilyen pl. az Országos Távlati Kutatási Terv 70-es számú főfeladata, a jövőben a Történettudományi Bizottság a kutatás egyes ágainak, az egyes korszakok történetének specialistáira is támaszkodva, jelölje ki azt a 8, 10, 15 fontos, nagyobb, de a mostanihoz viszonyítva mégsem túlságosan nagy és nem annyira általános témát, amelynek feldolgozása az elkövetkező három—öt évben nélkülözhetetlen a továbbhaladáshoz.

Ezeket a témákat a valamennyi történetkutató intézmény képviselőletét összefogó Történettudományi Bizottságnak kellene kialakítania, jóváhagyni, és feldolgozásra ajánlania. Az intézetek bontanák azután le a tervet, és jeleznék vissza a Történettudományi Bizottságnak, hogy az elkövetkező egy, vagy két tervperiódusban ezekből a témákból, ezek kidolgozásából milyen részt tudnak vállalni.

Ez a folyamat, a történettudományi terv előkészítése kb. egy évet venne igénybe; a javaslatok egyeztetése után készülne el a terv, amely kötelezővé válna, s ez lenne a történettudomány tervének gerince, amelynek véleményem szerint a rendelkezésre álló kutatási kapacitásnak legalább 60—65%-át kellene lefoglalnia, minthogy ma megítélesem szerint ez a százalékos arány lényegesen alacsonyabb.

Ezzel a folyamattal kapcsolatban elengedhetetlen lenne azután az egyes témák központi kutatási helyének, felelős intézetének kijelölése, komoly és alapos tervtanulmányok készítése az egyes témákról. Hangsúlyozni szeretném, hogy ezt a tervezési szisztémát, amely nagyon sok ponton szorul további megfontolásra, finomításra, csak fokozatosan lehet kialakítani. Nagyon valószínű az, hogy első alkalommal az intézetek kisebb részt vállalnának a tervből, viszonylag kevés kutató érdeklődése fordulna a központi témák felé; de a második alkalommal, amikor azok közül, akik ezeknek a té-

máknak a színvonalas kidolgozásában résztvettek, többen részesülnének akadémiai jutalomban, pályadíjakban, előléptetésben, tudományos fokozatban, és a társadalmi elismerés más formáiban, akkor egyre többen kezdenének hozzá ezeknek a kijelölt és jóváhagyott témáknak a feldolgozásához, kutatásához.

Utaltam arra, hogy kívánatos volna a minőségi elv következetesebb alkalmazása. Ennek valamennyi tudományos fórumon, intézeti, egyetemi vitákon, tudományos tanácskozásokon, bizottságok munkájában a mostaninál nagyobb mértékben kellene előtérbe kerülnie. Hadd vessem fel ennek előmozdítására azt a gondolatot, nem lenne-e helyes, ha a Történettudományi Bizottság de esetleg más intézmények is évenként vagy kétévenként összefoglaló és egyben értékelő jelentést készítenének a kutatómunka egy vagy kétévi eredményeiről. Az ilyen jelentések publikálása — azt hiszem — ösztönzően hatna a minőség emelésére, emelné a tudományos munkák színvonalát.

A belső tartalékok jobb kihasználása szempontjából szükséges lenne az intézményekhez kötött kutatómunkába való intenzívebb bevonása azoknak a történészeknek, akik nem kutatóintézetekben, egyetemeken dolgoznak, hanem könyvtárban, múzeumban, kiadóknál stb. Történetek már kezdeményezések ebben az irányban. Amennyiben megtörténne az egyes országos szintű témák kutatási központjainak kijelölése, amire fentebb utaltam, ezeket a történészeket is ezek köré a központok köré lehetne lassanként bevonni, így pl. a munkásmozgalom történetével foglalkozó kutatókat időnként a Párttörténeti Intézetben kellene összegyűjteni, őket a fontosabb témák felé orientálni, munkájukat koordinálni —, és ezzel elérni azt, — mert ez is egyik cél —, hogy ne dolgozzék egyszerre 6—8 kutató ugyanazon a témán, mint ahogy a jelen pillanatban ez bizony sokszor előfordul.

Ezeknek a belső tartalékoknak jobb feltárását szolgálhatná a Tudományos Minősítő Bizottság tevékenységének összehangolása az országos tervvel. Ennek szempontjai érvényesülhetnének a disszertációk témáinak kiválasztásánál, engedélyezésénél is.

Bizonyos tartalékok rejlenek a történettudomány vonatkozásában a nemzetközi munkamegosztásban is. Itt első lépésként a szocialista országok történeti irodalmának az eddiginél gyorsabb ismertetését, dokumentálását javasolnám. Aligha kétséges, hogy meg lehet találni azt a négy-öt fontos kérdés-csoportot, amelyben a szocialista országokkal munkamegosztást lehetne létrehozni. Másrészt azonban az is idetartozik, hogy a kutatási kapacitás gazdaságosabb kihasználását célozná, ha a Történettudományi Bizottság egy alkalommal áttekintené a kutatás ágait abból a szempontból, hogy melyek azok a történettudományi témák és területek, ahol a magyar történettudomány nemzetközileg versenyképes. Ezeket a témákat azután bizonyos fokig és bizonyos eszközökkel preferálni lehetne azoknak a rovására, ahol belátható időn belül nemzetközileg is jelentősebb eredményeket nem tudunk produkálni.

Részben ide tartozik kutatóintézeteinknek az eddiginél mozgékonyabb fejlesztése, szervezeti kereteinek megváltoztatása. Az országos szintű témákkal kapcsolatban a témáért felelős intézet olyan kutató csoportokat is létrehozhatna, amelyekben más intézmények dolgozói is szervesen beletartoznak. Meg lehet fontolni, egy-egy nagyobb jelentőségű téma kutatásának irányítására nem kellene-e újabb tudományos bizottságokat, tanácsokat létrehozni, mint amilyenek a Szovjetúnióban is találhatóak, és sikerrel működnek.

Végül néhány szó a szocialista demokrácia fokozottabb érvényesítéséről a történettudományi kutató munka irányításában, szervezésében. Az új ösztönzési rendszert, amelynek formái szükségszerűen intézetenként változni fognak, a munkatársak széles körű bevonásával kellene kidolgozni. Az ösztönzési rendszer alkalmazásánál, főleg a minőségi problémák megoldásánál szintén a kutatók széles körének véleményére kellene támaszkodni. Gyakran elhangzik — és nem teljesen alaptalanul — az az igény is, hogy az intézetek, a tudományos kutatók nem részesülnek elegendő tájékoztatásban a felső szervek, a Történettudományi Bizottság, az akadémiai Osztályvezetőség, az Elnökség őket érintő határozatairól. Azt hiszem, az eddiginél valamivel gyorsabb ütemben lehetne haladni a pályázati rendszer kiépítése terén is. Végül azt hiszem, hogy indokolt a tudományos kutatóknak az az igénye, hogy a tudományos kitüntetésekre, jutalmazásokra teendő javaslatokat első fokon szélesebb plénumok elé kellene vinni. A szocialista demokrácia fokozottabb érvényesülését biztosítaná az is, ha azoknak a legfontosabb témáknak a kijelölésében, amelyekről fentebb szoltam, erősebben támaszkodnánk a tudományos kutatókra, ezeket sokoldalú megvitatásnak vetnénk alá.

Szeretném hangsúlyozni, hogy mindezek csak nagyon is vázlatosan felvetett gondolatok a gazdaságirányításról szóló irányelveknek a szervezési, tervezési munkákban való alkalmazásáról. Ezek kidolgozása nyilván hosszabb időt venne igénybe, de meggyőződésem, hogy új fellendülést jelentene az egész történettudomány számára.

MÁTRAI LÁSZLÓ osztálytitkár válasza

Tisztelt Osztályülés! Az Osztályvezetőség beszámoló jelentésének fő pontjaival a hozzászólók általában egyetértettek, ami azt igazolja, hogy az Osztályvezetőség az elmúlt időszakban a szakmák tényleges problémáit lényegükben jól látta meg, ami egyben elégtétel és egyben elismerés a mi munkánk számára. Válaszolnom — úgy érzem — csak egyes részletkérdésekre kell, itt is inkább kiegészítések formájában.

Nagyon köszönöm Berend T. Iván elvtársnak a szervezési, fejlesztési elvekhez való hozzászólását, amely lényegében ezt a fajta szemléleti módot a gazdaságtörténet oldaláról igazolta. Mindkét gazdaságtudomány — a közgazdaságtudomány és a gazdaságtörténet is — olyan területek, ahol egy ilyen tervezési szemléletmód realitása jól igazolható. Az ő helyeslése tehát igen értékes az Osztályvezetőség számára. Amit Berend elvtárs a tudományok fejlesztésében elérendő ugrásról mond, az némileg ellentétben van azzal, amit azzal kapcsolatban mondott, hogy ha egy bizonyos tudományterületen hazai kezdeményezések nem állnak rendelkezésünkre, akkor sokkalta egyszerűbb a nemzetközi tudományos piacról importálni a társadalmilag nélkülözhetetlen tudomány-mennyiséget, és ebből az importált tőkéből lehet azután kifejleszteni a hazai tudomány termelését. A kettő egymással némileg ellentmondásban van. Én azt hiszem, hogy a megoldás ott keresendő, hogy valóban a kezdeti eredményeket, ha másképp nem lehet, importtal kell biztosítani. A szocialista országok tudományos eredményei — ha nem egyikben, akkor a másikban — mindig ki tudnak segíteni bennünket az átmeneti, vagy hosszabb tudomány-szervezési, kezdeményezési zavarainkból.

Amit Berend elvtárs az iskolákról, a tudományos iskolák megszervezéséről mondott, s ezzel kapcsolatban azokról a vezető tudományos egyéniségekről, akik képesek inspirálni tanítványokat, képesek a kutatás irányítására alkotó módon kezdeményezni — ez a probléma pszichológiailag, szervezés-tanilag valóban fennáll. Van azonban olyan nehézség is, amiről Berend elvtárs megfeledezett, s ami egy pszichológiai tényező. Nevezetesen az — s ezt tapasztalataink megerősítik —, hogy a tudomány jó megszervezéséhez lényegében ugyanazok a képességek kelljenek, mint a tudomány jó műveléséhez. Ebből az következik, hogy éppen az alkotó tudósok energiájának egyrészt kell lefoglalni nem alkotó munkára, s ennek következtében előáll itt megint egy *circulus vitiosus*, amely miatt sokszor olyan helyzet lép fel a tudomány fejlődésében, hogy alkotó munkára alkalmas kutatók, tudósok szervezési munkája nyomán olyan kutatóknak a produkciója jön létre, amely produkció esetleg színvonal tekintetében messze elmarad azoknak várható produkciója mögött, akik őket hozzásegítik ezekhez az eredményekhez. Paradox helyzet, ami természetesen nem azt jelenti, hogy ebbe bele kellene nyugodnunk. Sajnos azonban áll az a tétel, hogy a tudomány szervezéséhez ugyanazok a pozitív tulajdonságok szükségesek, amelyek a tudomány aktív műveléséhez is.

Amit Berend elvtárs a Magyar Történelmi Társulatról és általában a társaságokról mondott, nagyon is helytálló, hiszen azok társadalmi hasznáról, mint tudományágaink egyik fejlődési paraméteréről sokat kell beszélnünk.

Ezzel kapcsolatban csupán egyetlen megjegyzésem lenne, nevezetesen az, hogy ezeknek a Társaságoknak, amelyeknek száma, ha nem is túl gyorsan, de folyamatosan szaporodik, a jelenleginél jobban kellene tisztázniok viszonyukat a TIT illetékes szakosztályaihoz. Nem azért, hogy itt létrehozzunk egy mechanikus szervezést, és ugyanolyan legyen a viszony a TIT történelmi szakosztály és a Történelmi Társulat között, mint amilyen a viszony a Pszichológiai Tudományos Társaság és a TIT pszichológiai szakosztálya között, hanem, hogy esetrőlesetre, szakmáról-szakmára vizsgáljuk meg azt, hogy a kooperációnak, a koordinációnak melyik az a foka és formája, amely éppen az illető szakmával kapcsolatos társadalmi igények terén az optimális hatásfokot biztosítja. Röviden: az Akadémia felügyelete alatt tevékenykedő társulat semmi esetre se vállaljon olyan feladatot, amely feladatot sokkal jobban el tudna látni egy olyan társulat, amely pl. a TIT keretében vagy más keretben, esetleg szak-szervezetiről függésben működne.

Amit Wirth elvtárs a filozófiával kapcsolatban, annak társadalmi ki-sugárzásával kapcsolatban mond, úgy gondolom, a kritika jogos. Valóban, a filozófiai kutatás jelenleg kevés gondot fordít arra a köztérre, ami a leg-általánosabb problémák és a konkrét társadalmi problémák között van. A filozófia itt rejlő hiányosságának egyik következménye talán azok az elvadulási jelenségek, amelyek a fiatal, fejlődésben levő szociológiai kutatások terén mutatkoznak. Néha szociológusok rosszul végeznek el egy bizonyos fajta társadalmi elemzést, csak azért, mert a filozófusok, akik ezt jobban el tudnák végezni, nem érnek rá, hogy ezekkel a kevésbé általános problémákkal foglalkozzanak.

Ezért úgy gondolom, hogy itt valóban vannak a filozófiának jövőbeni feladatai. Amit Wirth elvtárs itt a filozófia terhére ró, nevezetesen, hogy nem ismerjük a tudományos eredmények elterjedésének mechanizmusát, — erre részben Kardos professzor már válaszolt, mondván, hogy ez messzemenően pszichológiai téma. A probléma itt az — a kutatásban is a jelenleginél jobban

össze kellene kapcsolnunk a pszichológiai és szociálpszichológiai kutató munkát a szociológiai és társadalomelméleti, filozófiai kutató munkával. A két felszólalás is bizonyítja, hogy itt egy olyan fajta gyakorlati egymásra utaltság van, amely úgy gondolom, igazolja erről az oldalról is, hogy nem is volt rossz szervezeti lépés a pszichológiát és a filozófiát egy akadémiai osztály keretében szervezeti egységbe vonni.

Ami Wirth elvtárs hozzászólásának azt a részét illeti, amely érintette az általam — mondjuk így — műfaji problémáknak nevezett kérdéseket, a filozófiai arisztokratizmusnak, a stíláriis sznobizmusnak bizonyos jelenségeit — ezzel én nem óhajtok közvéleményt kifejezni, a magam véleménye az, hogy ebben sok igazság van. A filozófiai kutatók közül sokan a stílus eltűzött, absztrakt voltával igyekeznek saját eredményeik fontosságát kiemelni, és valóban megfélekednek a stíláriis demokratizmus bizonyos törvényeiről.

Örülök, hogy Wirth elvtárs a filozófiával kapcsolatban szóvát teszi a stíláriis demokratizmus kérdését. Nyilván ő, mint szerkesztő, (még hozzá egy olyan lap szerkesztője, amely ütközőponton áll a szélesebb intellektuális közvélemény és a tudomány között), saját bőrén érzi a társadalmi igényeknek a sürgetését és szeretne valami olyat produkálni, — mint szerkesztő —, ami valóban kielégítené ezeket az igen reális, és jogos társadalmi szükségleteket. Felszólalása abba az irányba mutat, hogy túl kellene jutnunk azon az állapoton, amely azáltal állott elő, hogy az esszéizmus, mint világnézeti ideológiai irányzat, kompromittálta az esszét, mint tudományos műfajt, mint stíláriis eszményt. Az esszéizmus ideológiai legyőzése után úgy gondolom, nincs semmi akadálya annak, hogy az esszét arra használjuk fel, úgy fogjuk fel, amilyen a valóságban, nevezetesen a tudományos demokratizmus egyik műfaji megnyilatkozásának, ami kimondottan haladó hagyományokat, vagy haladó hagyományokat is folytat a magyar művelődés történetéből.

Ha a magyar esszé-írás történetére gondolunk, bölcsőjénél valóban ott látjuk a 48-as forradalom eszméinek ihletését. A Budapesti Szemle meg alapítóinak tudatos demokratikus stíluseszmény lefektetése lebegett szemük előtt, amikor a Budapesti Szemlét a magyar esszéírás folyóiratának szánták. Úgy gondolom, hogy az esszéizmus ideológiai tisztázása után itt az ideje annak, hogy a tudományos esszét a maga demokratikus jellegének megfelelő rangra emeljük vissza. Éz lényegében szomszédos műfaj a publicisztikával, a tudományos publicisztikával, amely testvére a marxista esszéírásnak is. Feleslegesnek tartom a marxizmus klasszikusainak műveire és stíláriis erényeire hivatkozni ahhoz, hogy ezt az állítást tovább indokoljam.

Amit Gerevich elvtárs a metodikai stagnálásról mondott, köszönettel veszem tudomásul, mert itt valóban a régészek mellett olyan indokok és érvek szólnak, amelyeket a jelentésben adottnál sokkal súlyosabbnak kell értékelnünk. Valóban, a régészek olyan szorító helyzetben vannak, a lelet-mentő ásatások olymértékben foglalják le őket, hogy egyszerűen a feldolgozó munkára nem marad már idejük, nincs módjuk arra, hogy módszertani általánosításokkal, elvi kérdésekkel eléggé behatóan foglalkozzanak, egyszerűen azért, mert a munka, a részlet-kutatási munka rengeteg lenne, de annak feldolgozására nincs lehetőség. Olyan helyzetben vannak tehát, hogy a régóta várt és önmaguk által is igen jónak tartott metodológiai problematikát nem tudják kellő mértékben művelni.

Amit Gerevich elvtárs arról mond, hogy a régészek valóban együttműködnek a történészekkel, ez kétségtelen. Azt, hogy ez az együttműködés olyan mér-

tékű-e, hogy optimálisnak nevezhető, — a történészeknek kellene eldönteniük. Úgy gondolom, hogy ők talán udvariasságból nem teszik ezt a kérdést szóvá. Nekem, mint kívülállónak, az a benyomásom, hogy történészeink szorosabban működhetnének együtt régészeinkkel. Ahogy én látom, a történelmi szaktudományok közül a régészetnek még mindig a múlttörténettel van a legszorosabb kapcsolata, holott itt a két rokon-tudomány (valóban rokon-tudomány, de ez éppen azt jelenti, hogy egymásnak túl sokat nem tudnak segíteni) ugyanarra a segítségre van rászorulva, egy harmadik segítségre, nevezetesen a szak-történészeknek a jelenleginél szorosabb kooperációjára. Az a benyomásom, hogy ilyen irányban kellene fejleszteni a kétoldalú szakmai közeledést egymáshoz.

Amit Kardos elvtárs a lélektani kutatás alapkutatói és alkalmazási összefüggéseiről mondott, azzal teljes mértékben egyetérték. Az a példa, amelyet ő felhozott az általános lélektan, a személyiség lélektan, és a szociálpszichológia kooperációjára, vagyis, hogy ezt a három kutatási területet egy menetben lehet optimális szinten művelni, kitűnő példája annak, hogyan lehet tervszerűbbé és koncentráltabbá tenni a tudományt úgy, hogy ebből több eredmény jöjjön ki, ne pedig kevesebb. Ez tehát olyan megoldás, ami nagyobb eredménnyel jár, mint az eddigi eljárások.

Amit a szakmán belüli értékrenddel kapcsolatban Wirth elvtárral vitatkozva mondott, úgy hiszem, hogy a felhozott tudománytörténeti példában nincs semmi csodálatos. Régi közmondás — s minden közmondás tartalmaz igazságot, — hogy az ember a hazájában nem lehet könnyen próféta, de saját korában sem lehet próféta. A tudomány története ezért van tele egyrészt rehabilitációkkal, másrészt pedig egykorú nagyságoknak hallgatással való mellőzésével. Kardos elvtárs felfogása azonban így megfogalmazva túlságosan is szkeptikusan hat, ezért úgy fogalmaznám át: igaz az, hogy a kortársak teljes elismerése sem garancia arra, hogy az utókor valakinek a tudományos teljesítményét valóban olyan nagyra fogja-e tartani, mint kortársai, de úgy gondolom, legalább annyit el kell érni azért egy alkotónak, aki számot tart a halhatatlanságra, és az utókor elismerésére, hogy saját kortársai legalább jó szakembernek tartásák. Szerencsére egyre több kritériuma van annak, hogy egy-egy tudományos alkotás igazságtartalmát lemérjük, különösen olyan szakmában, mint a pszichológia, ahol nagy százalékban ezgakt kutatási módszerek teszik lehetővé azt, hogy megkülönböztessük a tényleges eredményt az ál-eredményektől és így a tényleges tekintélyt is az áltekintélytől.

Amit Földes Éva elvtársnő mondott a kultúrtörténet hiányával kapcsolatban, úgy gondolnám, itt csak úgy, mint az egyetemes történeti kutatások területén, még mindig nagy fehér foltja mutatkozik a magyar történettudománynak. Javaslatára elég fenyegetően hangzott a készülő nagy tízkötetes történeti szintézis irányában, de ezt a fenyegetést fokozhatjuk történészeink felé. Érezzék az eddiginél is jobban, hogy ezen a téren komoly feladataik vannak, amelyek megoldásával nevezetesen, a kultúrhistoria és az egyetemes történet elmélyült művelésével a történet-kutatásban még meglévő nacionalizmust és egyéb szemléleti hibákat legbiztosabban és legeredményesebben leküzdhetjük, sőt úgy gondolom, hogy a magyar történettudományban akkor fogjuk tudni megállapítani ezen hibák tulhaladását, ha valóban előtűnik fog állni a marxista kultúrhistoriának és a marxista egyetemes történetnek a tényleges produktuma.

Ami Pamlényi elvtársnak a tervezésre vonatkozó megjegyzéseit illeti, igazat kell neki adnunk akkor is, amikor a tervezés demokratizmusát hang-

súlyozza, de akkor is, amikor a jelenleginél sokkal szigorúbb tervezés kritériumát állítja fel. Ám figyelemmel kell lennünk arra, hogy a kettő között bizonyos ellentmondás van, olyan ellentmondás, amivel mindenki kénytelen megküzdeni, aki tudományirányítással valaha is foglalkozott. Nem könnyű kérdés, hiszen, ha csak az ő általa felhozott példára gondolok, a pályázatok, ösztöndíjak, kitüntetések megtervezését a legelső szinten kell elkezdeni.

Amit Pamlényi elvtárs a történettudomány általános tervével kapcsolatban mondott, az messzemenően találkozik az Osztály történész tagjainak álláspontjával is: valóban szükség van arra, hogy az Akadémia Történettudományi Bizottsága teljes mértékben szellemi gazdája legyen az országban folyó történettudományi kutatásoknak. Ennek egyik feltétele pedig az, hogy a szakma egy nagyvonalú, nem apró részletekbe vesző, de a szó legkomolyabb értelmében vett perspektivikus tervvel rendelkezzen, amelyben a tudomány belső immanens fejlődési törvényeinek és a szakmával szemben megnyilvánuló társadalmi igényeknek együttes figyelembe vételével reálisan megterveztetik a szakma teendőinek az aránya.

Amit Pamlényi elvtárs azzal kapcsolatban említett, hogy a sok perifériális téma miatt erősebb központi beleszólásra volna szükség, a szerkesztő beszélt belőle: mint a Századok szerkesztője, naponta találkozik azzal a problémával, hogy sokszor azok a kéziratok nem futnak be, amelyekre egy bölcsen tervező szerkesztőnek szüksége volna, s amelyekre tudományos és társadalmi igény leginkább áll fenn.

Végül, amit legutoljára a tudományos értékelő összefoglalások műfajáról mondott, olyan műfaji újítás, amely abban az irányban hat, hogy urrá legyünk az információ-áradaton.

PACH ZSIGMOND PÁL elnöki zárszava

Tisztelt Osztályülés! Mátrai elvtárs válaszában igen plasztikus módon nyert megfogalmazást egy nagyon nagy probléma, nevezetesen a tudomány-szervezés és a tudományművelés kapcsolatának problémája. És azt hiszem, teljes joggal mutatott rá arra, hogy a tudomány irányításához, szervezéséhez bizonyos szinten ugyanazok a pozitív tulajdonságok kelljenek, mint a tudomány műveléséhez. Ezen az egységen belül persze vannak ellentmondások, nehézségek is, mint pl. az erők kihasználásának arányai, amelyekre azt hiszem, ugyancsak teljes joggal utalt a válasz.

Legyen szabad azonban annak a meggyőződésnek kifejezést adnom — és erre azért egész Akadémiánk tevékenységében nem egy példa van —, hogy itt, a tudomány-irányítás és a tudományművelés kapcsolatában, nem az ellentmondás vagy éppen a circulus vitiosus az alapvető, hanem az egység, az egymásra hatás, ami egyben az előrehaladás lehetőségét, a néha bűvös körnek látszó helyzetekből való kijutás lehetőségét is felcsillantja előttünk.

Második megjegyzésem egy értékes hozzászólás ama kitételére vonatkozik, amely szerint a társadalmi szükségletek, a társadalmi igények néha oly mértékben és olyan elementárisan jelentkeznek, hogy a tudomány adott fejlettségi foka mellett nem tudja azokat kielégíteni, a tudomány elmarad ezen igények, szükségletek kielégítésének lehetőségétől. Azt hiszem, itt is arra lehet utalni, hogy az ismeretes klasszikus megállapítás szerint a tudomány fejlődésének, előrehaladásának egyik fő tényezője — ha úgy tetszik,

paramétere — az a társadalmi szükséglet, az a társadalmi igény, amely azután — hogy a vitában ugyancsak elhangzott formulázást használjam — mintegy kikényszeríti a fejlődést, adott esetekben egyenesen az ugrást.

Végül szólni szeretnék a kultúrtörténet kérdéséről a tízkötetes nagy magyar történet összefoglaló szintézisével kapcsolatban. Mátrai elvtárs igen helyesen villantotta fel azt a "fenyegetést", amely itt a történészek és rokon-szakmák képviselőit egyaránt érinti, hogy, mielőtt befejezzük ezt a nagy opuszt, feltétlenül figyelembe kell vennünk ezt a problémát, és kitöltenünk a hiányokat.

Nem azért, hogy a fenyegetés erejét csökkentsem, ezt teljes mértékben átérzem, s a magam részéről is szeretném aláhúzni, de olyan értelemben módosítanám, ahogyan az Osztályvezetőség beszámolójában is szerepel: a jelenlegi időszakban, sőt a következő években is a nagy összefoglaló mű előkészítésének és megalapozásának — és nem befejezésének! — stádiumában vagyunk.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy ez a kijelentés nem a fenyegetés erejének tompítását kívánja szolgálni, mert a történettudomány képviselői érzik azt, hogy itt ugyancsak társadalmi igényről, szükségletről van szó, s ez nyilván egyebek mellett ki is fogja kényszeríteni, hogy egy ilyen összefoglaló, a kultúrtörténetet is felölelő szintézis a következő évek hosszú, fáradságos tevékenysége során elkészüljön.

Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag ezután a kibővített Osztályülést bezárta.

A MARXISTA ESZTÉTIKA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

SZIGETI JÓZSEF

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya és a Filozófiai és Történettudományi Osztály 1967. május 3-án az akadémiai nagyhét keretében tudományos ülészakot rendezett, amelyet *Tolnai Gábor* akadémikus nyitott meg, majd felkérte Szigeti Józsefet, az MTA lev. tagját, előadásának megtartására.

Az alábbiakban Timár Árpád, az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa összefoglalásában közöljük az előadás és a hozzákapcsolódó vita anyagát.

Az elmúlt évtized marxista irodalomelméleti, esztétikai kérdéseit tárgyalva a viták középpontjában általában az a kérdés állott, hogy hogyan újítsuk meg, hogyan fejlesszük tovább esztétikai elméletünket. Azzal, hogy a marxista esztétikát meg kell újítani, hogy gazdagon tovább kell fejleszteni, általában mindenki egyetért; nincs teljes egyetértés azonban abban a vonatkozásban, hogy ez miként történjék.

Fel kell itt vetnünk, hogy tulajdonképpen mit is jelent egy-egy tudománynál a továbbfejlődés. Vannak teoretikusok és vannak teoretikus törekvések, amelyek egyes alkalmi ötletektől várják ezt a megújulást, konceptuális sémák, prekonceptiók nélkül próbálnak odalépni az anyag elé, hogy lehetővé váljon az anyagnak teljesen közvetlen, elméletek által nem befolyásolt értékelése. A gyakorlatban azonban, ha megnézzük ezeket a teljes újrakezdést hirdető törekvéseket, akkor bizony az alkalmi ötletek mögött egyik vagy másik teóriának, vagy teoretikus áramlatnak az elképzeléseiből vett fogalmakkal találkozunk, nagyon gyakran olyan divatos áramlatokéval, amelyeknek tudományos használhatóságát meg lehet kérdőjelezni. Amikor pl. a mitológikus ábrázolás jogát követelik, akkor valami olyan elméletnek a talajára helyezkednek, olyan elmélet fogalmi apparátusát veszik kölcsön, amellyel a tapasztalatokban gazdag munkásmozgalomban is találkoztunk már egyszer, persze politikai és nem esztétikai vonatkozásban, az anarchoszindikalista áramlatokban. Vagy ha pl. azt az elképzelést vizsgáljuk, amely szerint a művészet életábrázoló szerepét fel kellene cserélni a művészet általánosságban emlegetett kreativitásával, teremtő jellegével, akkor szintén az a helyzet, hogy az ötletnek látszó elképzelés mögött bizonyos teóriát látunk, teóriát, amely nem mindig tudományos eszközökkel próbálja tisztázni a kreativitásnak tudományosan nagyonis megközelíthető gondolatát. Pedig a kreativitás mibenlétének tisztázása, az,

hogy mit is jelent a teremtszerűen új, éppen a marxista törekvések eredményeképpen mély tudományos értelmet és tartalmat nyer, mint azt Hermann Günter nemcsak a művészetrel, hanem már az emberek mindennapi tevékenységével kapcsolatban is kimutatta.

Az ötletekben való gondolkodás általában nem kedvez a tudományos fejlődésnek. Az elszigetelt ötlet, ha nem módszeres része valamilyen nagyobb gondolati egységnek, akkor sajnos nagyon kevés fényt ad, legfeljebb egy szentjánosbogárnyi fényt. Éppen ezért a tudományos gondolkodásnak a folytonosságra és a folytonosságban való előrelépésre kell építenie. Számunkra, marxisták számára különösen fontos tény, hogy a marxista gondolkodás tudatosan tovább épít, mert van mire alapoznia, s tovább vihet bizonyos gondolatokat, új módon alakítva és gazdagítva azáltal, hogy a meglévő gondolati kincset konfrontálja a valósággal, a művészeti valósággal, a különböző elméleti törekvésekkel, legyenek azok polgáriak, vagy marxizmuson belüliek és ezeken a tényeken alapozva építi tovább a maga gondolatrendszerét. A természet-tudományokban a folytonosság persze sokkal világosabban érvényesül, mint a társadalomtudományokban, ahol végső soron osztályjellegű és más okok miatt a fejlődés menete, jellege sokkal inkább staccatora emlékeztet, mint legatora. A marxizmus—leninizmus rendszer; mindig szoktuk hangsúlyozni azonban, hogy nem zárt rendszer, hanem nyílt rendszer abban az értelemben, hogy képes továbbfejlődni, csak hogy továbbfejlődni saját alapjain kell. Ma nagyon sokat beszélnek arról, hogy minden tudományos eredményt integrálni kell. Ez a törekvés helyes, azonban a polgári teoriák integrálása nem mehet végbe oly módon, ahogyan nemegyszer gondolják — hogy ti. egyszerűen átveszik ezeket: például az egzisztencializmus problematikáját, vagy a strukturalizmust, amely a marxizmustól sok mindenben éppen történelemellenessége következtében idegen. Minden integráció a marxizmus szempontjából az illető teoriáknak dezintegrálásával, komoly kritikájával kell hogy járjon. Így tudunk eljutni azokhoz a bennük lévő tényleges igazságértékekhez, amelyek gazdagítani tudják elméletünket, különben nem integrálunk, hanem a marxizmust dezintegráljuk.

A történelmiség és a normativitás viszonyának kérdésével kapcsolatban kimutatható bizonyos területeken az az elképzelés, amely a marxista esztétikának olyan centrális alapvető fogalmait, mint a realizmus, a történetiség nevében elutasítja, azt állítva, hogy a realizmus valamiféle abszolút értékű és normatív kategória, amelynek elfogadása a marxista esztétikát valamiféle absztrakt-idealista normatív tudománnyá teszi. Az itt használt fogalmaknak azonban tudományos értelmük van, és a fogalmak tudományos értelme nem esik egyszerűen egybe a köznapi szóhasználatban meglévő jelentésükkel. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy tulajdonképpen mit is jelent elméletileg a normativitás.

Fejtegetéseink végeredményét előrebocsájtva megállapíthatjuk: a marxista esztétika nem normatív tudomány, hanem mint minden tudomány, tehát

a társadalmi-történeti tudományok is, törvénytudomány. Törvényeket kutat és keres az esztétikai magatartástól a műstruktúrán keresztül a mű befogadásáig, de éppen e törvények birtokában képes arra, hogy megítéljen műveket, fejlődési folyamatokat stb. — ha tetszik, vannak normái, amelyek nem mások mint azok a törvények, amelyeket feltár és amely törvényeket azután mértékként használhat a művészeti és tudományos törekvések megítélésénél. Itt a filozófiának egy régi és komoly problémája vetődik fel, amely a mostani egzisztencialista és neopozitivistá tendenciákban talán elmosódottabban merül fel, mint régebben, de egészében azért azok az álláspontok reprodukálódnak a mai törekvésekben, amelyek felmerültek már a korábbi filozófiában is.

Ha valamit mérni akarok, ez mértéket feltételez. Azt szokták mondani, hogy eszményeken mérjük fel a valóságot, és hogy tulajdonképpen az eszmény a norma. Mégpedig akkor szerepel az eszmény normatív funkcióban, amikor ezt az eszményt egy-egy konkrét valóságdarabbal hozzuk összefüggésbe: illetőleg ezt a valóságdarabot mérjük hozzá. Az eszmények tekintetében azonban két nagy döntő álláspont van és ezt az egyszerűség kedvéért jellemezhetjük Kant és Hegel nevével. Kantnál az eszmény valami, ami a valóságon túl van, transzcendens, olyasmi tehát, amit elvileg nem lehet megvalósítani, amit csupán megközelíteni lehet. A nyárspolgár magatartása van e mögött, amelyik ábrándozik az ideálról, de éppen mert elérhetetlennek tartja, vagy törekszik megvalósítására, vagy hátat fordít neki. (Nem beszélhetünk itt arról — csak éppen jelezzük, hogyan függ ez össze a polgári társadalom szerkezeti sajátosságaival.) A kanti approximációs folyamat soha el nem érhető határértéke. Az eszmény felfogásának másik módját tulajdonképpen Hegel javasolta már; ez egy hegeli aforizmában összefoglalva így hangzik: „Was nur sein soll, ohne zu sein, hat keine Wahrheit und Wirklichkeit”. Vagyis, aminek csak lennie kellene, anélkül hogy volna valamiképpen a tényleges valóságban, annak sem igazsága, sem valósága nincsen. Marx materializmusa alapján még tovább ment ebben a tekintetben, amikor arról beszélt, hogy a proletariátus nem eszményeket akar megvalósítani. Ebből nem következik azonban az, amit a revizionizmus Bernsteinnel és másokkal annak idején levont, hogy ne lennének olyan vezető eszmék, nevezhetjük ezeket marxista értelemben eszményeknek, amelyek a történelmi valóság megismeréséből, a történelmi valóság fejlődési tendenciáinak megismeréséből jönnek létre, és amelyeket ennek alapján történelmileg felhasználhatunk cselekedeteink, törekvéseink mértékeként, többek között művészi törekvéseink megítélésénél is. Nagyon negatív véleménynyel vagyunk a marxista esztétikában nemzetközileg is jelentkező ideálhajhászásról, amely rendszerint egy kanti értelemben vett megvalósíthatatlan, nagyon bürokratikus színezetű eszmét állít oda mértékként. Mindenképpen a valóság, a valóság törvényszerű tendenciáinak, a művészet előremutató fejlődési tendenciáinak megértése az előfeltétele annak, hogy legyenek mértékeink, ne pedig mérték nélkül nézzük ezeket a viszonyokat. A kantiánus felfogással

szemben itt egy olyan felfogás áll, ahol a történelmi tendencia alapján létrehozott mérték azt is jelenti, hogy előbb-utóbb ezek a tendenciák meg fognak valósulni, mivel a valóságos történelmi folyamat jelenünkben a szocializmus történelmi fejlődése kényszeríti ki az immanens lehetőségek valóra váltását, amikor saját történelmi tapasztalataikon iskolázza a művészeket, újból és újból szembesíti eredményeiket, sikereiket és balsikereiket, magával a valósággal, az esztétikai kulturáltságban is differenciálódó népi igényekkel stb.

Manapság sokan azt képzelik, hogy lehetséges egy olyan történelem-szemlélet, egy olyan művészetszemlélet, amely lemondhat az így értelmezett mértékekről, normákról. Úgy képzelik, hogy elég a történelmi folyamatot magát kutatni anélkül, hogy e történelmi folyamat belső dinamizmusát, tendenciáit törvényszerűségeit feltárva eljutnánk azoknak a folyamatban meglévő mértékeknek a megragadásáig, melyek módot adnak arra is, hogy elősegítsük a napjainkban ható folyamatoknak kibontakozását. Van a történelmiségnek egy olyan felfogása tehát, amelyik tulajdonképpen történelmi relativizmust jelent esztétikai területen is. Nevezzük ezt esztétikai relativizmusnak. Ezt a történelmi esztétikai relativizmust az jellemzi, hogy nem megy el a valóságos jelenségek kutatásában addig a mélységi szintig, ahol meg lehet ragadni a törvényszerűségeket, amely törvényszerűségek mindig tendenciaszerűen érvényesülnek (mint ahogyan a törvényszerűség a valóságfolyamatban rendszerint így érvényesül, korántsem csak a társadalomtudományban, illetőleg a társadalomban, mint a vulgáris marxizmus hiszi, hanem rendszerint még a természetben is).

A történelmi esztétikai relativizmus másik oldala ugyanakkor az — bármennyire is tagadja ezt —, hogy bizonyos preferenciákat, bizonyos előítéleteket és elfogultságokat, egyszóval bizonyos fajta értékrendszert fejleszt ki, amely értékrendszert azonban szükségképpen az jellemzi, hogy önkényes és szubjektív. A tisztázatlan, nem a fejlődési folyamatok törvényszerűségeiből levezetett mértékek használata a történelmi esztétikai relativizmus alapján elmegy egészen addig, hogy felborít olyan ténylegesen a történelmi folyamatok megértésén alapuló rangsorokat, amely rangsorok esetében a marxista esztétika és irodalomtörténetírás elméletileg igazán eleget tett már ezen értékviszonyok hitelességének biztosítására. Ha ma valaki X. Y., a maga szerényebb színvonalán talán nem is érdektelen költőről azt mondja egy kritikában, hogy csupán Goethe nagyságával mérhető lírikus, akkor ez teljesen érdektelen baráti szolgálatnak tekinthető, amely baráti szolgálatot persze nem a nyilvánosság előtt kellene elvégezni. Ellenben, ha arról van szó, hogy különböző irányzatoknál az irányzatok tényleges hierarchiáját, értékviszonyait bontják meg, ha például arról van szó, hogy az általunk egyszer már kidolgozott és biztosított Ady—József Attila vonal helyett valaki mértékként a Babits—Weöres vonalat alkalmazza, akkor itt az értékek radikális átértékeléséről van szó. Nem arról beszélünk most, hogy mi Babitsnak a költői értéke (ter-

mészetesen nagyok az értékei) és úgy hisszük: irodalomtörténetírásunk sokat tett annak érdekében is, hogy gazdagabban, differenciáltabban lássuk Babits igazi vonásait, fejlődésvonalát, de sokat tett azon időhöz képest is, amikor éppen az Ady—József Attila vonal kidolgozása volt a napirenden álló feladat. És az sem kétséges, hogy Weörest tehetséges költőnek tartjuk, aki jelentőset alkotott és mint ilyent, meg tudjuk érteni. Egy dolog az individuális érték megértése és elhelyezése a valóságos értékviszonyokban és más dolog bizonyos alapvető mértékeket megváltoztatva tulajdonképpen olyan új mértékeket bevezetni, amely mértékek nem felelnek meg a valóságos összefüggéseknek, értékstruktúrának.

A marxista esztétika a történelmi folyamatok analízise alapján jutott el ahhoz, hogy centrumába állítsa és az értékelés mértékeként alkalmazza a realisztikus művészeti törekvéseket, melyek koronként lehetnek nagyon változók, de mindenképpen egy embercentrikus művészetet jelentenek. A realisztikus művészeti áramlatoknak ilyen centrumba állítása azonban nem jelenti azt, hogy ne ismernénk el pl. a formalisztikus irányzatokban a művészeti értékeket. De számunkra végső soron az a döntő, hogy adott történelmi feltételek mellett melyik irányzat tudja jobban megvalósítani a művészet belső lehetőségeit, a művészet törvényszerűségeit.

Gyakran elhangzik az ellenvetés, hogy a realizmus centrumba állításával elmosás a döntő különbséget a polgári és a szocialista realizmus között. Ennek a gondolatmenetnek nem sok köze van egy minimális értelemben vett marxista gondolkodáshoz. Egy analógiával élve, ha Marx azt emlegette, hogy vannak — persze a valóságban mindig a különös történelmi kontextusba belyegve — általában vett termelési viszonyok, azért ezzel még nem mosta el a különbséget — mondjuk — a feudális és a burzsoá termelési viszonyok között. Ha tehát a realizmust és a szocialista realizmust emlegetjük, tisztában vagyunk azzal, hogy itt nagy történelmi diszkontinuitás van, hogy éppen egy olyan mélyreható forradalmi emberi átalakulásban, mint amit a szocialista forradalom létrehoz, létrejönnek ennek különleges visszatükrözési eszközei, de ugyanakkor van bizonyos kontinuitás is, és hogy mi itt a kontinuitás és diszkontinuitás dialektikája, azt az egyes esetekben és az egyes eseteken túlmenő lehetséges típusok rögzítésében kell megvizsgáljunk.

Kritikai értékrendünk megőrzése azzal jár, hogy tovább fejlesztjük elképzeléseinket és fogalmi eszközeinket, meg nem őrzése viszont azzal jár, hogy sok tekintetben visszavisznek a kezdő pontok körüli vitákhoz, hogy nehézzé teszik egy-egy diszciplína, egy-egy tudományterület fejlődését. Nem szabad engedni a társadalomtudomány területén azon mentalitás elharapózását és eluralkodását, amelynek bizonyos kérdésekben nincsenek érvei, de van módja és lehetősége, hogy kitérjen a kérdések elől, mert nemcsak a papír, hanem a szerkesztő is türelmes. Bizonyos kategorikus kérdéseknél kötelező a válasz, ha nem tudnak válaszolni, akkor vonják le azt a konzekvenciát, hogy állás-

pontjuk legalábbis a kutatás és elmélet jelenleg biztosított eredményei alapján, tudományosan tarthatatlan. Nagyon nem kívánatos jelenség az, hogy a könnyebb ellenállás irányába való mozgást szabadjára engedjük, amely sok tehetséges embert is félrevihet mielőtt észrevenné.

Ami a művészeti ágak sajátosságait és a visszatükrözéshez való viszonyukkal kapcsolatos problematikát illeti itt is vannak olyan tendenciák, amelyekkel vitatkozni kell. Általában helyes volt, hogy felvetették az irodalomcentrizmus kérdését. Az esztétikának ki kell mozdulnia abból a nézőpontból, amely az elméleti általánosítások modelljeként elsősorban az irodalmat és az irodalmi folyamatokat tette. Nagyon hamar bekövetkezett azonban itt egy olyan szerepcsere, hogy pl. az irodalomesztétikusok, az irodalomelmélet emberei kezdték azt vitatni, hogy alkalmazható-e a zenében a visszatükrözés, vagy a tipizálás elve, kétségbevonva, vagy tudomásul sem véve a marxista zeneesztétika és zenetudomány maradandó eredményeit. A zene előtérbe állítása egyáltalán nem új jelenség, a XIX. század második fele óta az esztétikában — Volkelt és mások is — különösen két művészeti ágat, a zenét és az építészetet emelték ki, mint olyan művészeti ágakat, melyeket nem lehet azon az alapon megérteni, hogy ezek a valóságot, a társadalmi valóság bizonyos összefüggéseit reprodukálják. Már ott feltűnt az az elv, amely a mostani vitákban is nagy szerepet játszik, hogy a dialektikus és a mechanikus visszatükrözési elveket és elméletet szofisztikusan azonosítják egymással. Ehhez kapcsolódik a lenini visszatükrözési elmélet értelmezése is. Akadnak, akik állítják, hogy Lenin az Empiriokriticizmusban a visszatükrözés gondolatából kiindulva tulajdonképpen Csernisevszkijék mechanikus materializmusát vette át és ezzel a Leninnel szembeállítanak egy másik Lenint a Filozófiai füzeteknek, a Hegel kommentároknak Leninjét. Lenin azonban a valóságos problémát abban jelölte meg, hogy a dialektikát alkalmazzuk a képelméletre, a visszatükrözéseméletre. Ezt megtette már az Empiriokriticizmusban, folytatta és elmélyítette Hegel-kommentárjaiban. És ilyen értelemben a visszatükrözéseméletre alkalmazott dialektika meg tudja világítani azt is, hogyan lehet megérteni az építészetben vagy a zenében a valóság visszatükrözését. Véleményünk szerint ezen a lenini úton kell előrehaladnunk és továbbjutnunk.

Kétségbe vonják a visszatükrözés-elv érvényességét nagyon gyakran oly módon is, hogy egészen mással próbálják helyettesíteni, furcsa ellentétet kreálnak pl. visszatükrözés és elsajátítás között. Marx mély történelmi és filozófiai tartalmakkal telített fogalomrendszeréből ragadják ki az elsajátítás-fogalmat, amely tulajdonképpen a valóságnak kettős, kettősségében is egységes és összefüggő feldolgozását, elsajátítását mondja ki. Egy praktikus és egy teoretikus elsajátítását, azzal a teoria-praxis viszonyal egybekötve, amelyben a praxis megalapoz egy olyan folyamatot, amely ha az emberi fejlődés egészét nézzük, egyre magasabb szintre emeli a két mozzanat integrálását. A visszatükrözésemélet ellenfelei az elsajátítást úgy fogják fel, mintha

a művészetben lehetséges lenne a valóság viszonyainak társadalmi alapból kiinduló visszatükrözését kizárva — elsajátítani a valóságot. Ezek az elképzelések bizonyos művészeti törekvésekre támaszkodnak. Művészeti törekvésekre, amelyek bizony ismét felvetik a könnyebb ellenállás irányába történő mozgás problematikáját. Természetesen könnyebb és kisebb erőfeszítés hanyatt feküdni a zöld fűvön, nézni a felhő gomolygását, a gombolygó felhőkbe beleképzelni valamiféle arcot, alakot, tájat és ezen alaksejtelemmek megfelelően azután csinálni olyan színegyveleget, aminél tulajdonképpen az „esztétikai” felszólítás és kihívás, ami a kép részéről indul ki az átélő felé, ugyanaz, mint a gomolygó felhők esetében, természetesen könnyebb egy farönkbe belelátni bizonyos alakokat, azután a farönköt kivágni és szépen polirozva odaállítani szoborként, mint a művészi fantáziának, élettapasztatatnak, intellektuális bátorságnak és képességnek azzal a teljességével rendelkezni, amelyik bonyolult emberi viszonyokat a kifejező eszközök minimumával képes érzékileg megjeleníteni.

Befejezésül talán még egyszer hangsúlyozhatjuk, hogy mivel az itt körülhatárolt esztétikai pozíciók életképesek, egy nagyon termékeny együttműködés lehetősége nyílhat meg filozófusok, esztétikusok, irodalomtörténészek, zenészek, képzőművészek között.

AZ ELŐADÁS VITÁJA

KÓPECZI BÉLA

Szigeti József alapkonceptiójával, amely szerint a marxista esztétika megújulása csak a meglévő alapok továbbépítésével lehetséges, mégpedig úgy, hogy az eddigi elméleti vívmányokat szembesítjük az új helyzet új jelenségeivel, messzemenően egyet lehet érteni. Talán még azt lehetne hozzátenni, hogy az esztétika természeténél fogva olyan tudomány, amely nem tud előre mutatni, hanem csak a művészeti fejlődés alapján utólag rögzíti fogalmilag is az újabb következtetéseket. Ez nem azt jelenti, hogy a marxista esztétika eddigi eredményei az új jelenségek fényében elhalványulnának, háttérbe szorulnának, hanem pusztán azt, hogy esztétikánknak állandóan kell fejlődnie, az irodalom és a művészetek újabb áramlatainak, jelenségeinek tanulmányozása útján. Csak ebben az esetben tudja segíteni a művészeti fejlődést magát, és a befogadás területén a közvélemény orientálását.

A marxista esztétika nem öncélú tudomány, nem a vitáért önmagáért győzködjük egymást, hanem azért, hogy megfelelő eszközünk legyen az irodalmi és művészeti jelenségek megmagyarázására, megértésére, befolyásolására, és a közönség tájékoztatására.

A marxista esztétika nagy eredményeket ért el a XX. század bizonyos irodalmi irányzatainak, a kritikai realizmusnak és a szocialista realizmusnak a feldolgozásában. Egyik nagy hiánya azonban, aminek megvannak a tudományos és kultúrpolitikai következményei is, hogy nem tudta megfelelő magyarázatot adni a XX. század úgynevezett avantgard irányzatainak. Vitáink nem kristályosítottak ki közös álláspontokat, ellenkezőleg jelenleg a divergálás állapotában vagyunk az irányzatok megítélésében. E jelenségek vizsgálata nem hiányzott a 20-as, 30-as évek marxista esztétikai munkáiból, de ezeknek a vitáknak a dogmatikus álláspontok felülkerekedése és hatalmi helyzete folytán nem lett igazán folytatása. Egy elég hosszantartó hiátus következett be, amely azzal járt, hogy szinte újból kell kezdeni a vitákat.

Ilyen körülmények között az avantgard irányzatok védelme került előtérbe egyes marxista esztétikusoknál, miután a politika és a kultúrpolitika szembefordult a dogmatizmussal. Az utóbbi időkben meg lehet figyelni olyan dogmatikus irányzatokat is, amelyek a proletkultos avantgard bizonyos hagyományait teljesen politikai alapon ítélve rehabilitálják. Ez az álláspont a korszerűség, a modernség látszatát kelti. A másik álláspont, melyet konzervatívnak lehet nevezni a gyakorlati irodalompolitikában csak a kritikai realizmust, vagy a XX. században fellépő polgári realizmust használta és használja mérceként, az avantgardot egészeiben, és bizonyos helyes jelenségeit is, ezen az alapon ítéli meg.

Több mint ötven év irodalmi és művészeti fejlődése bizonyítja, hogy az avantgard irányzatok nem múló divatok, hanem a kapitalista társadalom valóságából nőnek ki, és mint ilyenek valamilyen mértékben, bizonyos korlátok között tükrözik ezt a valóságot, még hogyha ez a tükrözés sokszor példának okáért az allegorizálás eszközeivel is történik. Bizonyos valóságértékük ezeknek az irányzatoknak is van, az értékük teljes kétségbevonása helytelen. Vitáinkban lassanként elfogadásra talál az az álláspont, hogy vannak olyan értékek is, amelyek nem a művészi realizmus módszerével jönnek létre.

Figyelemreméltó az avantgard megítélésével kapcsolatban, hogy a politikai, ideológiai tényezők előtérbe fognak kerülni az elkövetkező vitákban. Az avantgard bizonyos irányzatai és képviselői éppúgy lázadtak a fennálló társadalmi rend ellen, vagy talán még néha élesebben is, mint bizonyos XX. századi kritikai realisták. Nem lehet egyetérteni azzal az állásponttal, hogy az ilyenfajta képződmények helyes megítélése szempontjából teljesen közömbös az, hogy lázadnak-e, vagy pedig apologetikus módon viselkednek. Az avantgard irányzatok politikai, ideológiai töltetének kérdésében nem lehetünk közömbösek, hiszen a szocialista realizmus fejlődése szempontjából egyáltalában nem másodrangú kérdés ez.

A konzervatív felfogással szemben azt is le kell szögezni, hogy az avantgard irányzatok hoztak olyan formai újításokat (montázs-technikát, dokumentumok használatát, riportszerűséget stb.), amelyeket a szocialista realizmus is fel tudott használni megfelelő kritikai elsajátítás után.

Az avantgard kérdésében ma kétségtelenül az a koncepció van offenzívában, amely a teremtés, az alkotás, a kreativitás kérdését állítja előtérbe. Egyetértek Szigeti elvtárssal abban, hogy ebben a koncepcióban nagyon sok ötletszerűség van, de azt is látni kell, hogy van egy bizonyos fajta törekvés gondolati rendszer kialakítására. Ez a felfogás az avantgard irányzatokat korszerűbbnek tartja, mint a kritikai realizmust, és a szocialista realizmusban is csak az avantgard folytatását tartja modernnek. Ennek alátámasztásaként lényegében kétségbe vonja a lenini visszatükrözés elméletét, és a mítosz teremtést állítja a középpontba. Olyan megfogalmazásokat olvashatunk, hogy minden nagy művészeti alkotás egy-egy mítosz, a művészet megismerés ugyan, de tárgya és nyelve miatt speciális megismerés, az ember teremtő hatalmának megismerése a mítosz kimeríthetetlen nyelvén. Ma már ott tartunk, hogy az úgynevezett hagyományos esztétikát elavultnak deklarálják azon az alapon, hogy megváltozott a világ, megváltozott benne az ember helye, megváltozott a tudomány és a művészet is. Lényegében az irracionális esztétikának egy válfaját látjuk, amelyik jórészt valóban Bergson és az egzisztencializmus elméletére támaszkodik. Én azt gondolom, hogy ezekkel a különböző nézetekkel szemben lehetséges és szükséges az avantgard differenciált megítélése.

A szürrealisták vagy az expresszionisták fejlődésük egy adott időszakában résztvettek a munkásmozgalmak harcaiban, egyesek a kommunista párt tagjai voltak és műveikkel támogatták a haladó erők harcát. A művek, amelyek ebben a harcban születtek, más értéket képviselnek, mint a dekadencia kategóriájába sorolható, vagy a harmadik utat képviselő különböző avantgard irányzatok. Ez nagyon fontos kérdés a szocialista realizmus fejlődésének megítélése szempontjából is. Aragon példájával lehet bizonyítani, hogy hogyan jut el a kommunista író a szürrealizmustól a szocialista realizmusig. Végigtekintve Aragon útját, azt látjuk, hogy a változásban a legnagyobb jelentőségű tényező a társadalmi valóság hatása mellett kétségtelenül Aragon világnézeti, tudatos

ideológiai fejlődése volt. A szürrealistákkal és különösen Bretonnal folytatott vitája azt mutatja, hogy a tudatos világnézeti állásfoglalás hogyan állította őt szembe nemcsak politikai és filozófiai koncepciókkal, hanem a szürrealizmus művészi, esztétikai koncepciójával is, hogyan jut el oda, hogy ne higgyen többé az anarchikus képzeletben és elutasítsa az úgynevezett automatikus írásmódot. Aragon számára a realizmus az eszmék irodalma, amelyet szembeállít a naturalizmussal: a realizmus válogat, míg a naturalizmus kimerül a fényképezésben, a realizmus a típust kutatja, a tipikus jellemet és a tipikus helyzetet. Másutt ezt írja: olyan realizmusért emelek szót, amely az emberi valóságot a maga bonyolultságában, időbeli és társadalmi összefüggéseivel ragadja meg. Aragon teoretikus írásai is bizonyítják — a művein túlmenően —, hogy világnézeti fejlődésével együtt egy új esztétikai koncepciót dolgozott ki. Mindez távolról sem jelenti azt, hogy semmit sem tanult volna a szürrealizmustól, hogy fejlődésében semmiféle folytonosság ne lett volna. Ő maga mondja: „stílusom kétségtelenül nem lenne az, ami, ha nem a szürrealizmusból nőtt volna ki.” S itt stíluson nem pusztán a külső forma bizonyos elemei értődnek. Aragon művei azt bizonyítják, hogy felhasználta a szürrealizmus kompozíciós elképzeléseit s hogy hősei megalkotásában is nem kis jelentőségre tett szert mindaz, amit a pszichoanalízistől tanult szürrealista korában.

Befejezéseként ide kívánczok, hogy semmi szükségünk sincs arra, hogy valamiféle védekező álláspontot vegyünk fel az avantgard kérdésében és arra sem, hogy az avantgardot a XX. század egyetlen korszerű irodalmának vagy művészetének tekintsük. A kritikai realizmus döntő jelentőségű volt a szocialista realizmus fejlődésében, és ezt nem lehet kétségbevonni. De el kell ismerni, hogy az avantgardnak is volt megtermékenyítő jelentősége; és ennek elismerése még egyáltalában nem jelenti azt, hogy feladnánk a marxista esztétika alapvető kategóriáit.

UJFALUSSY JÓZSEF

A polgári filozófia válságának nyomán a szaktudományok világszerte elvesztették hitüket az egységes és érvényes filozófiai magyarázat lehetőségében szívesebben vonultak vissza az adatok szolid szakszerűségének sáncai mögé. Kodály Zoltán ebben a légkörben nevelkedett a klasszikus korát élő Eötvös Kollegiumban, és ezt az örökséget adta tovább növendékeinek is. De emellett a század tízes éveitől kezdve, az eggyel ifjabb nemzedék közvetítésével a divatos nyugati eszmeáramlatok, köztük a szellemtörténeti irányzatok is hatottak. Jelenlétüket zenei tájékozódásunkban Csáth Géza, Kovács Sándor, de még inkább Molnár Antal munkássága tanúsítja.

A két világháború közti időszakban haladó értelmiségünk tudatában elevenen éltek még a kibontakozásnak indult marxista történelmi szemléletünk, társadalomtudományunk emlékei. Így a Kodály iskolájából kilépő ifjú zenetudósaink munkásságában a gondos adatszerűség és a nagy összefüggések keresése különös társadalmi érzékenységgel párosult. Az eredmények egyes vonatkozásokban a polgári tudományosságból a marxista tudatosság fokára utaltak. Elég arra hivatkozni, hogy Szabolcsi Bence zenetörténeti felfogásának és módszerének sokat emlegetett makám elve az akkoriban szárnyát bontogató marxista zeneesztétika intonációs gondolatának volt párja.

A röviden érintett történelmi előzmények értetik meg esztétikánk és zenetudományunk mai kapcsolatának különös kettősségét. Egyrészt ugyanis

muzikologusaink a megbízható szakszerűség iskolájukból öröklött igényével ragaszkodnak a témák és módszerek historikus köréhez és bizonyos idegenkedéssel fordulnak el a filozófiai szintű általánosítástól. Ezért a zenetudomány egyes ágaiban (zeneesztétika, zenepszichológia, zeneszociológia) az érdeklődők javarészt más tudományágak oldaláról, a zene iránt vonzódo kutatókból regrutálódnak.

Másrészt azonban muzikologusaink történeti kutatásaik módszereként eredményesen és magas színvonalon alkalmazzák a marxista zeneesztétika intonációs-tipológiai módszereit, és olyan kitűnő monográfiák születnek munkásságukból, mint Kroó György tanulmánya a „szabadító” operáról. Az egyszerű lexikális rendezés helyébe zenei folklór tudományunkban is mindinkább a történelmi és a tipológiai igényű feldolgozás lép.

Ugyanakkor a marxista esztétika filozófiai szinten felvetődő problémái, különösen a legutóbbi évtizedben, mindinkább a zenére terelték esztétikusaink figyelmét. A zenei valóságtükrözés alapkérdéseinek megoldása nélkül ugyanis még a tárgyi valóság közegeben közlő irodalomra és képzőművészetekre vonatkozólag sem lehet érvényes általánosításokhoz jutni. Lukács György összefoglaló művének: Az esztétikum sajátosságának idevágó következtetései különösen ösztönző például szolgálnak.

A filozófiai és zenei megközelítés ma már folyamatos párbeszéddé egyesült. Eredményei közül elég Maróthy János hatalmas és fontos történeti monográfiát és Zoltai Dénes úttörő zeneesztétika-történetét említenem.

A marxista zeneesztétika szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy vajon a tipikus kategóriája használható-e olyan művészetekben, mint zene és az építészet, vagy pedig csak a tárgyi és a nyelvi-fogalmi jegyekkel közlő művészetekre, az irodalomra, a figurális képzőművészetekre, a színpadra és rokonaikra érvényes. A megoldás gondját nem egyszer úgy vetik el, hogy a tipikust felesleges ballasztként kidobják a hajóból vagy afféle csempészárúként rejtik el a tartalom és forma zászlaja alatt közlekedő jó öreg dereglye mélyén.

E felfogás gyökereit a tapasztalati materializmus szűken dologi-tárgyi szemléletében kell keresni. Ez a szemlélet a tipikus alakok tárgyyszerű testi jelenlétéhez tapad, a valóságot a tárgyi valóságra redukálja, a társadalmi viszonylatok és gesztiók dinamikáját nem tudja adott esetben más közlő közegebe transzponálni. A művészi általánosítás és közlés különösen létrejövő dialektikája, az érzéki megvalósítás és az emberre vonatkozás posztulátuma nem egyes művészeti ágak specifikus, hanem a művészi megjelenítés közös attribútumai. A zeneesztétika története akár az éthoszt, akár az intonációt, akár az affektust állította is az évezredek során zenemagyarázatának középpontjába, mindegyikükben annak a sajátos módnak a megjelölésére keresett kategóriát, illetve terminust, ahogyan az emberi bensőség meghatározott társadalmi körülmények között zenei formában megnyilvánul. Tehát röviden: a zenei tipikus meghatározására. A marxista dialektika módszere behozta, hogy a művészi tükrözésnek valamennyi művészeti ágra érvényes közös elvű és teljes értékű magyarázatát adhatja. Kár volna hát a történelmi korlátokat visszatologatni helyükre, amikor az eddigi zsákutcák helyett széles út nyílik előttünk a valóban különös sajátosságoknak közös alapon való továbbfejlesztésére.

A zenei tipikus megközelítése érdekében a szovjet zeneesztétika, vagy méginkább a zenedramaturgiai kutatás a materialista zenefelfogás hagyományaihoz kapcsolódva fejtette ki az intonáció kategóriájának társadalmi tar-

talmát. A marxista zenetudósok első, prágai szemináriuma során, 1963-ban azonban bebizonyosodott, hogy az intonáció jelentésköre túl tág ahhoz, hogy a további vizsgálatban meghatározott kategóriaként alkalmazhassuk. Inkább olyan gyűjtőfogalomnak bizonyult, amely a zenei jelentéstan több kifejtendő mozzanatát összegezi. Ezért nem volt elégséges ahhoz sem, hogy közvetlenül jelentsen a tipikus sajátos zenei megvalósulását. Megoldásként Harry Goldschmidt a „Gestalt”, az alakzat fogalmának bevezetését javasolta, de ez sem visz közelebb az intonáció társadalmi jelentéstanának mélyebb megértéséhez.

Többünk figyelme az utóbbi időben a műfaj kategóriája felé fordul. Vizsgálatának fontosságát már a második, 1965-ös berlini tanácskozásunkon Jaroslav Jiranek cseh muzikológussal együtt igyekeztünk kiemelni, és Maróthy János kutatásai is ebbe az irányba utalnak. Walter Wiora német zenefolklorista ugyan egy újabb tanulmányában a zenei műfajok osztályozási alapjai közül kirekeszti társadalmi funkciójukat, mi azonban annál nagyobb gonddal vesszük szemügyre a műfajok születésének, leszármazásának, alakításának és átformálásának társadalmi tényezőit.

A történelmi tapasztalat ugyanis arra int, hogy azok a társadalmi alkalmak, szituációk, amelyek egy-egy közösségre jellemző módon szabnak keretet és irányt emberi jellemeik, magatartások cselekvő kifejtésének, egymásrahatásának, egyúttal a művészi típusok hőlsői és kiröpítő fészkei. Belőlük mint elsődleges műfajokból válnak ki aztán és általánosodnak a sajátosan művészi, másod- és harmadlagos műfajok, amelyek a maguk szintjén teremtik újjá a típusok találkozásának, érintkezésének és kifejlésének sajátos színhelyeit, alkalmait. Így válnak el a társadalmi alkalmak szülte, velük eredetileg összeforrott, és őket jelentő zenei alkotóelemek is a létrehozó alkalomtól. Tárgyszerűen meghatározott tartalmuk tárgyi egyértelmősége feloldódik, általánosodik és absztrahálódik. Szerkezetük, amelyet eredetileg a teremtő vagy átformáló társadalmi ritus lefolyása szabott meg, mindinkább a tudomásulvétel és közlés általános logikai formái szerint rétegződik át. Maróthy János találó fogalmazása szerint: a zenélés formái zenei formákká válnak. Amint távolodnak a közvetlen társadalmi közösségtől, azt a látszatot keltik, mintha az eredeti alkalomhoz, annak tárgyi és személyi meghatározóihoz, hús-vér emberként jelen volt típusaihoz többé semmi közük sem volna, mintha jellegüket pusztán mind szigorúbban megszabott szerkezetük őrizné.

Pedig az áttételek felfejtése hamarosan megmutatja, hogy a barokk szvittek, concerto-k „grave”-ja akkor is az udvari bálók pompázatos bevonulásának képe, ha éppen önálló zenekari művek bevezetőjeként hangzik is fel, tipikus társadalmi szituáció általánosított képe a kontratánc akkor is, ha immár nem a párizsi utca népének vigalma, hanem esetleg színpadi balettműben, vagy éppen szimfónia fináléban az egész emberiség, a humánus győzelmét ünnepli. A példák egész során lehet bizonyítani, hogy a zenei köznyelv intonációi a különböző rendű és rangú műfajokban sűrűsödnek, szerveződnek típusokká. A tipizálás módját, konkrétabb vagy absztraktabb fokát a műfaj rendje szabja meg.

A zenei tipizálás és műfajelmélet vizsgálata segítséget nyújthat az általános esztétika problémáinak megoldásában. Ha megvizsgáljuk a tárgyi módon közlő művészeti ágakban, például az irodalomban, hogy a költészet különböző műfajai hogyan határozzák meg a tipizálás módját, a lírai költészet típusformáló módszereiben megtalálhatjuk a közvetítést annak megértéséhez, hogy a látszólag tárgynélküli zenében milyen módon ölt alakot a tipikus.

ARADI NÓRA

Antal Frigyes, a marxista művészettudomány egyik úttörője 1949-ben, a „Megjegyzések a művészettudomány módszeréről” című tanulmányában sokoldalú példákkal bizonyította, hogy ennek a tudománynak a módszere, más diszciplínákhoz hasonlóan, nemzedékről nemzedékre változik, aszerint, ahogyan az egymást követő nemzedékeknek a művészetszemlélete és történelemszemlélete is módosul.

A mai nemzedékek által a világon bárhol művelt legfejlettebb művészettudomány jellemzője mindenekelőtt a történetiség, a tudományos történelemszemlélet. Módszere, amilyen mértékben történeti, olyan mértékben ismeretelméleti és esztétikai. Másként nem tudhatnók nyomon követni a műben, a formában realizált tartalmat, vagyis a művészi tartalom fejlődését, mint az objektív valóság lényegi elsajátításának eredményét, és a befogadó önismeretének kiindulópontját.

E komplex módon értelmezett történetiség alkalmazásának fontosságát egyetlen problémakörrel, a szocialista képzőművészeti törekvések történetének folyamatával kíséreljük meg illusztrálni. Az ítéletalkotásban mindenkor elsődlegesnek tekintjük magát az alkotást s ha nem is véljük elhanyagolhatónak a művész világnézetének mérlegelését, ez alá kell hogy rendelődjen a műalkotás elemzésnek. Példa erre a szocialista törekvések előtörténetének köréből Courbet művészete. A szakirodalom, ha nem is tudta bizonyítani, de sokszor hivatkozott arra, hogy Courbet a szocialista törekvések egyik legfontosabb, némi álláspont szerint a legfontosabb előfutára, s ezt a XIX. század negyvenes éveinek végén készült kritikai képein túlmenően elsősorban későbbi magatartásában, a Párizsi Kommünnel való kapcsolatában látta igazoltnak. Holott, ami a képi realizálást, a formában realizált művészi tartalmat illeti, Daumier az, aki előbbre mutat, mégpedig ugyancsak a negyvenes évek végén alkotott festményeivel, és nem is annyira közismertebb politikai szatíráival. Ezekben a festményekben minőségileg új vonás jelentkezett: a múlt századi realizmus szituáció festésén túllépő ábrázolásmód. A kritikai realizmus képépítésével szemben, ahol a művész a konkrét szituációban többé-kevésbé véletlenül összejött egyének más-más pszichikai reagálásából bontakoztatta ki a művészi ítéletet, (pl. Courbet: Ornansi temetés, Munkácsi: Siralomház) az 1848 körül létrejött Daumier-képekben, (Lázadás, Menekülők), megjelenik az adott szituációra azonosan vagy hasonlóan reagáló egyének együttese, az egyneműbb akarat és cselekvési szándék kifejezése, s mindennek sokirányú formai konzekvenciája. Daumier tömegeiben, még téma szerint forradalmi tömegeiben sincs szó egyelőre osztálytartalomról, de képileg-formailag már bennük rejlik ennek a lehetősége, képileg realizáltan jelen van a tömeg történeti felfogásában végbemenő minőségi változás, az osztálytömeg lehetősége. S ha ennek nem is volt nála közvetlen folytatása, a századforduón mindenekelőtt a német művészetben, elsősorban Kollwitz-nál, de Baluscheck-nél és másoknál is folytatásra talált. Ezek a törekvések a század elején — nagyjából Gorkij Anyájával egyidőben — az osztálytömeg képi megjelenítésében teljesedtek ki. A magyar festészet két, majdnem egyidejű alkotása, Munkácsy 1895-ös Sztrájk-ja és Kernstok Károly két évvel későbbi Agitátora mutatják a legvilágosabban a kritikai és a szocialista magatartás képileg realizált különbségét, a Sztrájk többé-kevésbé véletlenszerűen összeverődött tömegével szemben a Kernstok kép egynemű cselekvésre érlelődő, szervezettebb csoportját.

Természetesen nem az osztálytömeggé lett embercsoport minőségi változása az egyetlen tematikai, ikonográfiai mozzanat, amelyen az előtörténet végigkísérhető. De itt érvényesül a legláthatóbban a társadalmilag robbanó problémák kényszere s ez nemcsak a témát tágitotta sok irányban, hanem a formálás gyakorlatát is gazdagította, nyomot hagyott a művészet fejlődés-vonalában.

A szocialista törekvések történetének második korszakaként az 1917—23-as nagy nemzetközi forradalmi hullám művészeti előzményeit, csúcspontjait és kifutását vizsgálhatjuk, amely nagyjából az 1930-as évtizedforduló táján ért véget. A magyar művészetben a csúcspont 1919, s egyben periódus-határ, a Horthy-ellenforradalom okozta mesterséges cezúra következtében lett azzá, amely száműzetésbe kényszerítette a művészeket. E korszakban az aktivizálás szándéka fontossá tette a sokszorosított és alkalmazott grafikát, megnőtt a jelentősége azoknak a technikáknak, amelyek az állandó nyilvánosság és könnyen terjeszthetőség, s nem kevésbé a művész gyorsabb reagálási lehetősége miatt fontosak.

Ennek érdekében terjedt el a montázs eljárása is már a 10-es évek végétől, Georg Grosz polgári kritikájától Masereel szocialista kritikájáig, hogy mintegy stíláris meghatározóvá váljék a 20-as évek német szocialista művészetének egy részében, és áthassa a 30-as évek magyar munkásmozgalmi grafikájának nyelvezetét is.

A nagy forradalmi hullámot kísérő képzőművészeti fejlődésnek vannak tanulságai, amelyek napjaink némely elméleti vitájában sem hagyhatók figyelmen kívül. Arra a kérdésfelvetésre gondolunk, amely szerint a szocialista realizmusnak két fő fejlődéstípusa különböztethető meg, a nagy realista és az avantgard fejlődéstípus. Ez azonban olyan leegyszerűsítés, amely több szempontból is vitatható. A nagy realizmus már nem a tulajdonképpeni múlt századi, hanem annak továbbfejlődése, századvégi határesetei és ezek variánsai. Az ún. nagy realista fejlődéstípushoz sorolható legtöbb szocialista törekvés inkább már csak a külső forma néhány elemében kapcsolódik a nagy realizmushoz, de belső formájában, struktúrájában különbözik tőle. Még problematikusabb az avantgard fejlődéstípus meghatározása; nem egyszerűen történeti sorrendiség áll fenn a formaeszközöket analizáló, alapformákat kereső avantgard és az analízisek eredményeit később alkalmazó szocialista művészek között. A szocialista törekvések nem egyszerűen az avantgardból nőttek ki, az avantgard művészek már a 10-es években polarizálódtak aszerint, hogy a rombolás-építés dialektikájából mennyit és milyen osztálytartalommal vettek tudomásul, aszerint, hogy megelégedtek-e az egyoldalú rombolás alapján az alapformák keresésével, vagy pedig tovább akartak-e lépni a társadalmi kérdésekre adott válaszadásig.

1919-es plakátjaink magas színvonala lehetővé teszi, hogy egy sor kérdést vessünk fel: hogyan alakult ki a szocialista művészetben a tematika és ezen belül egy új jelrendszer, hogyan telítődtek régebbi képjelek új jelentéssel, és hogyan jöttek létre újak és mindennek melyek a formai konzekvenciái; hogyan kaptak új jelentést a régebbi szimbólumok és hogyan csapott át a szimbólum a maga egyetemességének szintjén a típusba. Egyetlen példa: a forradalmi mozgalmak cselekvő formáló résztvevője, mint a forradalom jele, amely olyan pregnáns esetben mint a Berény-plakát, típusná nőtt, jellegzetes példaként annak az általánosításnak, amely csakis a XX. század szocialista törekvéseivel lehetséges.

Derkovits művészetének vizsgálatánál ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy mindenütt az új tartalmi-formai meghatározottságnak rendelődnek alá az addig ismert eljárások. Derkovits a technikai, nyelvezeti, formai elemek hatalmas tárházából a valóságban való tájékozódni tudás és akarás korhoz kötöttsége, s a világnézeti tudatosság szabadsága alapján szelektálta és válogatta azokat az elemeket, amelyeknek az ő módszere, formája, belső struktúrája keretében tartalomhordozó szerepük lehetett.

Az újabb elméleti vitákkal kapcsolatban csak egy-két vonatkozást érintünk, amelyek éppen a műfaji adottságok miatt különös fontosságúak a képzőművészetben. Ha hátráltatója volt az alkotói tudat fejlődésének s a mű tartalmi-formai egysége kialakulásának a dogmatikus felfogás, amely minden műfajtól és alkotástól egyaránt elvárta a közvetlen tükrözést és tudatformálást — lehetőséget adva pl. a kérdésfelvetésre, hogy mennyiben lehet szocialista realista egy szék vagy egy nyomott textilanyag, — nem kevésbé kezd dogmatikussá válni napjainkban az, hogy eltekintünk a világnézetnek mint formában realizált tartalomnak a figyelembevételétől, elsődlegesnek ítélve ugyan a világnézetet mint értékmérőt, de főként mint a művész-szubjektumnak a műtől független magatartását, és nem mint az alkotás belső formai meghatározottságának kiindulópontját.

Ha a műfajok társadalmi funkciójának és ettől elválaszthatatlanul kialakult formai meghatározottságának megítélése érdekében differenciálunk autonóm és alkalmazott műfajokat, közvetlenül és közvetetten tükröző és tudatformáló műfajok között, vagyis ha minden műfaj funkciójának megfelelően akarunk megítélni, igen fontos azt elemeznünk, hogy milyen viszonyban van egymással a világnézetet hordozó belső forma és a külső forma, és hogyan függ össze a kettő differenciáltsága vagy egybeesése mind a funkcióval, mind a művészi tudattal. Ha viszont a tudatnak a műtől független méltatására kerülne sor, vagyis megszűnne az alkotásnak a valósággal való konfrontálása s az ítélet legjobb esetben a műnek a művészi szubjektummal való összevetésére szűkülne, „parttalanná” válnának a mű megítélésének kritériumai.

A képzőművészetben mindez azért is különösen időszerű probléma, mert az autonóm szobrászattól, festészettől, grafikától az építészetben, az ornamentikán, az iparművészeteken át az ipari formáig terjedő hatalmas, szerteágazó terület a tükrözés és a tudati hatás vonatkozásában minden más művészeti ágazatnál változatosabb műfajokat tartalmaz. S a jelen korban egyre könnyebben lehetséges, — gondoljunk csak a modern építészeti vagy formatervezési eredményekre — hogy nemzetközileg gyorsan elterjedjenek olyan technikák, anyagok, eljárások, amelyek fő sajátosságai elsősorban a termelési kapacitástól és nem a gazdasági rendszertől függnek, és egyre népszerűbbek legyenek olyan műfajok, amelyekben dominánssá válnak az alkotás nem közvetlenül világnézeti meghatározottságú elemei. Mindennapi életünkben egyre nagyobb gyakorlati szerep jut műfajoknak, amelyekben differenciálatlan a belső és a külső forma, a kettő egybeesik, és műfaji sajátosságuknál, társadalmi funkciójuknál fogva nincs közvetlen tükröző és tudatformáló feladatuk. Nemcsak állandóan növekszenek a természeti, környezeti és művészeti esztétikum területei, hanem ezek egyre több ponton érintkeznek is egymással, és át is fedhetik egymást. A műfajok közötti történeti és esztétikai különbségtétel hiányában pedig elmosódhat a határ a formaterv és az autonóm szánt szobor, a természeti esztétikum élményével ható sejtyszerkezet és az autonóm létre szánt festmény között.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a képzőművészet-elmélet semmilyen más elmélettel, még irodalomelmélettel sem pótolható. Ugyanennyire nyilvánvaló, hogy egyetlen ágazati elmélet, s az általános művészetelmélet sem kerülhet ki tévedéseket vagy mellékvágányokat, ha nem támaszkodik minden művészeti ágazat történetének elméleti általánosítására. Hiszen — bármennyire is közhelyet mondunk — minél mélyebben hatolunk egy-egy konkrét ágazat, műfaj és végső soron egyedi alkotás sajátos formatörvényeibe, annál inkább tisztázódhat a különös alapjául szolgáló általános és közös, ami tehát a művészetet művészetté teszi. Minél mélyebben tisztázódik egy-egy művészeti ág érzéki anyagának, közlő közegének, megjelenítésének sajátossága, annál közelebb kerülünk a művészet sajátosságaihoz általában. E törvényszerűségek érvényességét nem csorbíthatja, legfeljebb érvényesülésüket nehezítheti az a társadalmilag-logikailag egyre kevésbé érthetően, tudatosan fenntartott periférikus hely, amelyre tudományunk a társadalomtudományok relációjában kényszerül. Hiszen, ha számbavesszük azokat a csomópontokat, amelyekben a művészettörténet-tudomány és a művészetelmélet az általános esztétikának szolgáltathat érveket és bizonyítékokat — a művészet keletkezésének problematikájától kezdve a környezet-esztétika és a művészet-esztétika mai dialektikájáig, s a kettő között a természeti és a társadalmi esztétikum történetének vizsgálati lehetőségéig, — olyan mélységű tudományos együttműködés szükségére következtethetünk, amely egyre sürgetőbbé teszi tudományunk jelenlegi munkafeltételeinek revideálását.

KIRÁLY ISTVÁN

A törvény-tudomány és a normatív tudomány szigorú elválasztása alkalmas arra, hogy a marxista irodalomtudományt mind a dogmatizmustól, mind a voluntarizmustól határozottan elhatároljuk és ugyanakkor hangsúlyosk arra is, hogy az esztétikának mint törvénytudománynak normái vannak. A marxista esztétika mint orientáló törvénytudomány szempontjából az avantgard problémája a kulcskérdés, erre kérdez rá legerősebben jelenleg az élet. Ez a kérdés áll vitáink centrumában is, amelyek során a végletek hamissága tisztázódott. A marxista irodalomtudomány és kritika elhatárolta magát attól az állásponttól, amely az avantgardtól megvon, megtagad minden értékteremtést az irányzatok történelmi útján, és a másik hamis végétől is, amely szerint a XX. századi fejlődésnek kizárólagos vagy legalábbis fő iránya az avantgard. Köpeczi elvtárs fejtegetéseihez kapcsolódva hangsúlyoznunk kell, hogy a fejlődés tendenciája a megszüntetés, a magasabbrendű formációba való átmenet. Ennek hangsúlyozása azért is fontos, mert a polgári irodalomtudomány nyomása ebben a kérdésben érvényesül a legerősebben a marxista irodalomtörténetírásra.

A problémák további tisztázása érdekében azonban tisztáznunk kell, mit is értünk avantgardon. Válaszul talán azt az álláspontot jelölhetjük meg, amelyet legerősebben Lukács György képvisel a marxista esztétikán belül: az avantgard lényegében a múlt század második felének izmusaitól kezdve fogja össze a különböző izmusjelenségeket. A polgári tudomány is egyre inkább afelé halad, hogy azonos kategóriába fogja össze ezeket a kérdéseket: a német irodalomtudomány pl. a modernség, az amerikai irodalomtudomány pedig a szimbolizmus kategóriáját szélesíti ki. Helyes tehát, ha terminológiailag az

avantgardot ebben az átfogóbb, szélesebb értelemben használjuk, vagyis mint a polgári társadalom egy nagyon meghatározott szakaszának jellemző, de nem kizárólagos és nem egyetlen tendenciáját, bár egyik jellemző tendenciáját.

A terminológiai kérdésnél is fontosabb azonban, hogy az avantgardizmus magyarázatánál világosan lássuk, hogy nemcsak a dogmatizmus foglalkozott az avantgarddal, hanem a marxista esztétikai gondolkodásnak ebben a kérdésben is nagyon jelentős folytonossága van: kezdődik Mehring vitájával a szimbolistákkal, folytatódik Gorkij és Plehanov vitájával a szimbolizmussal, illetve a dekadenciával, továbbmegy a Vorovszki—Lenin vitával és lehetne sorolni a neveket a ma élőkig, nem utolsósorban Lukács György munkásságáig. Ennek a gondolati hagyatéknak, örökségnek rendkívül fontos, lényegi mozzanata, hogy az avantgardizmust a társadalmi viszonyok felől magyarázza. Az avantgardizmust úgy fogja fel, mint a társadalmi kérdésekre adott individualisztikus, szubjektivistikus és távlatot adni nem tudó feleletet, mint kétségbeesett forradalmiságot, mint a tömegek harcától elszigetelt értelmiségnek a társadalmi problémákra adott válaszát. Nem véletlen, hogy a kapitalista társadalom peremvidékéről érkeztek a legerőteljesebb avantgard válaszok is: a cári Oroszország, az Osztrák—Magyar Monarchia és Spanyolország volt az őshazája. Ez a megközelítés segít eligazodni a jelenségek bonyolultsága között. Választ ad arra, hogy az egyiknél erősebb volt a lázadás társadalmi tudatos-sága, a másik oldalon elvontabb volt, a menekülő mozzanat volt az erősebb. Az egyik tudott haladni a forradalmi mozgalmakkal, a másik szembefordult vele.

Ehhez kapcsolódnak a magyar fejlődés tanulságai is. A magyar fejlődésnek ugyanis vannak nemzetközileg előremutató mozzanatai: a sajátos magyar viszonyok miatt a társadalmi kérdésselvetés különös erővel és nyomatékkal volt jelen mindig, a társadalmi kérdésselvetés és az egyéni kiütkeresés közötti ellentmondás a társadalmi kérdések tudatosodásával, a társadalmi megválaszolás keresésével oldódott meg. Irodalmunk legnagyobbjainál ez volt a modernség fejlődésiránya. Ady az „Új versekben” és a „Vér és aranyban” teljesen benne van abban, amit szimbolisztikus, új romantikus vagy szecessziós jellegű modernségnek lehet jelezni. Ady azonban fejlődési útján a belső ellentmondást egyre inkább feloldja és megszületik a nagy Ady-líra, amely már nem kategorizálható be a modernség különféle izmusába, független azoktól. Hasonló fejlődést mutat József Attila, sőt Babits vagy Komját Aladár útja is. Ha a XX. század magyar irodalmának ezt a jelenségét centrális helyen akarjuk látni, akkor az avantgard-modernség kategóriájával, mint fő irányzattal nem tudunk mihez kezdeni, mert kirekesztjük belőle legnagyobbjaink költészetét.

A XX. század magyar fejlődése fő vonalában — és nemcsak az irodalom szől emellett — kidolgozott valamit, ami kívül van a modernségen és amit megragadni csak a realizmus kategóriájával lehet. Nem véletlen, hogy ebből a magyar fejlődésből, ettől nem függetlenül alakult ki a realizmus esztétikájának nemzetközileg egyik legnagyobb szószólója: Lukács György. Lukács György fejlődésében mindig csak azt hangsúlyozzuk, hogy a német filozófia és a marxizmus milyen szerepet játszott, de nem hangsúlyozzuk azt, hogy mit jelentett az Ady élmény, Ady jelenléte, a magyar proletárdiktatúra élménye. Lukács György válasza realizmus központú esztétikájában a magyar valóság-ból kidolgozott történelemtendenciát tükrözi és adja vissza, amit Ady és József Attila fejlődése jelölt ki. S itt jelentkezik egy nagyon nagy feladat

irodalomtudományunk számára is: irodalomtudományunk akkor jár a helyes úton, ha nem úgy hivatkozik a nemzetközi vitákra, hogy azoknak másolója, hanem akkor, ha a nemzetközi vitákon saját hagyományunkból tud nemzetközileg új és eredeti gondolatokat hozzáadni.

SÓTÉR ISTVÁN

Irodalomtudományunk történeti rendszerező munkájában olyan fokra jutott el, amikor egyre sürgetőbben merülnek fel azok az elméleti kérdések, eredmények, amelyek a marxista esztétika, a marxista filozófia terén már kialakultaknak tekinthetők. Utalni kell itt elsősorban arra, hogy mind a hallott előadásban, mind Szigeti elvtárs esztétikai előadásainak II. kötetében az esztétikai kategóriák finoman és árnyaltan vannak kidolgozva. A filozófiai-esztétikai kategóriák tekintetében annakidején még kevésbé kedvező állapot és koncepció volt Lukács Györgynek „A realizmus problémái”-ban összegezett korszaka. Az ott körvonalazott koncepció nem vette figyelembe kellőleg (és talán nem is vehette), hogy bizonyos korkörülményekre és viszonyokra feltétlenül tekintettel kell lenni a realizmus, illetve az általa antirealizmusnak nevezett szféra összes bonyolultságát illetően. Az „Esztétikum sajátossága” című nagy Lukács opusz viszont, amely már abból az ismert goethei gondolatból az általános és a különös viszonyából kiindulva az allegória és a szimbólum tükröződési elméleten alapuló kategóriáinak kidolgozásával a helyes vagy téves tükrözésnek az elméletét nagyon finoman, árnyaltan fejti ki. Ez ismét lehetővé teszi e nem absztrakt koncepciónak irodalomtörténeti, illetve irodalomelméleti alkalmazását. Bizonyos irodalomtörténetekben benne él az a hiedelem, hogy az esztétikai kategóriák, úgy ahogy vannak, egyszersmind történeti kategóriák is. Ebből azonban csak vulgarizálás származhat és származott is. Az esztétikai kategóriákat, a tükrözélméleti fogalmakat akkor fogjuk történelmileg helyesen alkalmazni, ha irodalomelméletileg előbb a módszer fogalmát, a módszer tartalmát részletesen kidolgozzuk. A módszer magában foglalja az író szemléletmódját, eljárását, munkaeszközeit, megoldásait, alkotó műhelyének különféle tartozékait, és az is nyilvánvaló, hogy a stílus a módszer egyik eleme.

Helytelen úton járunk akkor, ha csak a realizmust tekintjük módszernek. Történeti munkánkban különféle módszereket kell vizsgálnunk, mert a különféle irányzatokhoz, a klasszicizmushoz, a romanticizmushoz, a realizmushoz, a szimbolizmushoz, a naturalizmushoz más-más módszerek tartoznak. E módszerek kritikája közben kell kiderülnie annak, hogy a módszereknek milyen valóságtükröző értékük és lehetőségük van. Itt kezdek közeledni az avantgardizmus problémájához, mert nyilvánvaló, hogy nem minden módszer bír egyforma valóságtükrözői értékkel és lehetőséggel, illetve ugyanaz a módszer sem bír az idők végtelenségéig ugyanazzal a valóság tükröző értékkel. A módszereknek maguknak is meg kell újulniuk, ahogyan szükséges volt például a realiztikus formákról a geometrikusokra való átmenet a görög vázafestészetben stb. A módszerek nem statikusak, hanem a dialektikus élő történeti folyamatok részei. Ha ezt a dialektikus történeti folyamatot mellőzzük és figyelmen kívül hagyjuk, akkor eszünk bele abba a vulgarizálásba, amelyben az a hiedelem él, hogy az esztétikai kategóriák egyszersmind történeti rendszerezést is jelentenek. Meg kell mondanom, hogy az esztétikusok, filozófusok ilyent nem állítottak. Ezt a félreértést nem ők, hanem az irodalomtörténetesek követ-

ték el, amikor a filozófia és az esztétika által kidolgozott kategóriákat minde-
nestől direkt, közvetlenül a történeti anyagra próbálták ráhúzni.

A módszerek tükrözőképességének vizsgálata az irodalomtörténetírás problémája. Itt arra az eredményre jutunk, hogy a realizmus kétségtelenül a legéletképesebb tükröző módszer, de ugyanakkor arra is rá kell jönnünk, hogy nem csupán a realizmus, mint történeti irányzat bír ilyen valóságtükrözési funkcióval, hanem bizonyos esetekben más irányzatok más módszerei is, esetleg a naturalizmus, esetleg a romantika bizonyos fajta valóság tükrözésére alkalmasak lehetnek. Ez vonatkozik az avantgardra is és így Köpeczi Béla felfogásához csatlakozom. Az avantgard bizonyos adott történeti fejlődési időszakban bizonyos nemzeti irodalmakon belül valóságtükröző lehet. Itt szeretném Király elvtársat annyiban kiigazítani, hogy szerintem nem csupán a keleteurópai területeken nyilvánul ez meg. Az avantgardnak is megvolt tehát bizonyos irodalomtörténeti időszakokban a valóságtükröző funkciója és lehetősége. Más kérdés az, hogy ezt a képességet az avantgardizmus ilyen vagy olyan módszerei mennyire őrizték vagy mennyire őrzik ma, mennyire alkalmazhatók. Ez nagyon bonyolult kérdés és itt ismét az irodalomkritikai munka és a tükrözésemélet alkalmazása irányíthat bennünket.

Ami az „örök realizmus” problematikáját illeti — hangsúlyozni kell, hogy az „örök realizmus” elmélete többek között abban is téved, hogy irodalomelméletileg egymástól teljesen eltérő irányzatokat egy kalap alá von, elmossa a határokat a realizmus legnagyobb teljesítményei és a kevésbé teljes értékű teljesítmények között. Az a regénymódszer, amelyet Stendhal, Balzac vagy Tolsztoj alkalmazott, felléptük előtt nem létezett. Ez a fajta egységben látása az egyénnek és az általánosnak, a privátnak és a társadalmi, a gazdaságinak és a politikainak az ő fellépésük előtt a legnagyobb realiztikus művekben sem mutatható ki.

Rátérve a világnézet és a módszer viszonyára megállapítható, hogy a módszer magában foglalja a stílust, de nem foglalja magában a világnézetet. Gondoljunk arra, az avantgard példára, amelyet Köpeczi elvtárs hozott fel. Teljesen igaza van. Ha megnézzük a szovjet regényt, Katajev „Hajráját”, a montazs-technika alkalmazása egészen mást eredményez, mint a német regényben, Glatkov „Cementje” az expresszionizmus valamennyi esztétikai ismérvét tartalmazza, de olyan világnézeti vagy ideológiai töltéssel, amely a „Cement”-nek egészen másféle funkciót és tendenciát ad, mint mondjuk a német expresszionizmus alkotásai. A világnézet és a módszer viszonyának kidolgozása lenne tehát a másik feladat, amelyet el kellene végezni a marxista irodalomelméletnek. S ha most a mi marxista irodalomteoretikusaink a filozófia által kialakított, és az eddiginél messze finomabb, árnyaltabb, rugalmasabb és a törvényszerűségeket jobban figyelembe vevő kategóriákat és eredményeket használják majd fel, ezáltal a további történeti rendszerező és kutatómunkának talán szilárd elméleti, irodalomelméleti alapjait fogják megteremteni.

PIRNÁT ANTAL

Egy idő óta kénytelen vagyok azzal a módszerrel dolgozni, amelyet Szigeti elvtárs itt történelmi relativizmusnak nevezett. A történelmi relativizmushoz Lukács műveinek igen elmélyült tanulmányozása vezetett el. Igen

alaposan foglalkoztam Lukáccsal és főként Lukács legújabb művével, az Esztétikum sajátosságával. És minél alaposabban foglalkoztam vele, annál inkább kénytelen voltam meggyőződni arról, hogy amit mi marxista ismeretelméletnek hittünk az esztétikában, nem azonos a marxista ismeretelmélettel; hogy Lukács György módszere ismeretelméletileg megalapozatlan, illetve amennyiben megalapozott, nem marxista.

Lukács a művészetet absztrakt teoretikus jelenségnek fogja fel. A gyakorlat, amennyiben egyáltalában helyet kap ebben a teóriában, a visszatükrözésnek valamiképpen alárendelt, bent foglalt mozzanata, a gyakorlat végül is a visszatükrözésben oldódik fel. Marxista vagy materialista ismeretelmélet csak azon az alapon képzelhető el, hogy a visszatükrözés a gyakorlatnak alárendelt, bent foglalt mozzanata. Nem kell elvadult modernistáknak lenni, hogy a művészeti alkotást munkaterméknek fogjuk fel. Lényegében ezt tette Hegel is. Olvassuk el Esztétikájának első bekezdéseit, amit Lukács egész életművében elfelejtett. Amikor Hegel idealista gondolataira rengeteget hivatkozik, akkor a munkatermék értékelésével, a munkatermék használati értékének megállapításával nem foglalkozik, azzal, hogy a munkatermék megfelel-e az objektív szükségleteinek és az objektív szükségleteket visszatükröző társadalmi elvárásoknak. Nem azt kérdezzük a munkaterméktől, hogy hasonlít-e valamely korábban produkált, vagy a természetben meglevő tárgyra, hanem hogy megfelel-e szükségletünknek. Minél fejlettebb a munkatermék, annál kevésbé fog hasonlítani. Hegel joggal mondja, hogy az ember sokkal büszkébb lehetett arra, hogy feltalálta a szöveget és a kalapácsot, mint arra, hogy a természetet tökéletesen utánzó művészi alkotásokat produkál. Ebből kell kiindulnia az olyan esztétikának, amely materialista ismeretelmélettel foglalkozik. Ha így közelítjük meg a jelenségeket, akkor nem tudok egyebet mondani, mint azt, hogy művészi jelenségnek kell tartanunk azt, ami valamely történelmi közösségnek, valamely társadalomnak a művészettel kapcsolatban kialakított elvárásainak megfelel. Sajnos a művészettel kapcsolatos elvárásaink, ízlésünk fejlődését az efajta absztrakt ismeretelméleti elemzés mindig elhanyagolta.

Első feladatunk tisztázni, hogy a különböző törekvéseknek mik voltak a művészettel szemben az elvárásai és az adott műalkotás mennyiben felel meg annak a társadalmi elvárásnak, amelyre reagálva létrejött. Ilyenformán természetesen bizonyos pontig történelmi relativizmust csinálunk. A következő fázis szerintem az lenne, hogy a különböző történelmi korszakoknak — figyelembe véve az emberiség egész történetét, amennyiben művészetről lehet beszélni — az ilyen esztétikai elvárásait megállapítsuk és megvizsgáljuk, hogy ebben mik a valóban közösek. Eddig minden esztétika hallgatólagosan elismerte saját korának, saját osztályának esztétikai elvárásait és azután ezeket hamis módon, logikailag hibásan általánosította, mint a művészet általános sajátosságait.

A másik probléma ugyancsak a lukácsi esztétikával kapcsolatban éppen a tipikusság-különösség problémája. Lukács itt óriási fogalomzavart csinált, amelyből csak valamilyen konkrét, rendkívül minúciózus történelmi és szociológiai kutatásokkal fogunk továbbjutni. A marxizmus klasszikusainak ilyen tárgyú nyilatkozatai a tipikus jellemekről, helyzetekről mindig úgy szólnak, mint a társadalmilag, szociológiailag tipikus jelenségek művészi reprodukálásáról. Tehát először azt kellene tisztáznunk, mi az, ami társadalmilag, szociológiailag tipikusnak tekinthető, azután beszéljünk művészi típusról mint ennek ábrázolásáról.

Hogy a tipikus és a különös valamiképpen összefüggne, az azt hiszem, fogalomzavar terméke. Lukács olyan hibát követett el, mint a középkori realisták, akik önálló szubsztanciaként kezelték bizonyos fogalmakat. Eszerint a különös mint az egyedinek és az általánosnak valamilyen konkrét egysége lenne a művészi ábrázolás lényege és tipikus fogalomnak is a magva. De sem az egyedi, sem az általános nem valami önállóan létező szubsztancia. Minden valóságosan létező konkrét egyedi jelenség. Péter vagy Pál mint egyén egyszerre egyedi és általános is. Ha Péter vagy Pál abszolút egyedi jelenség volna, nem tudnánk róla, hogy ember-e vagy a földtörténeti korszakban született csoda. Ha megállapítjuk, hogy Péter ember, megállapítottuk, hogy valamely általános kategóriába tartozik. Amennyiben Pétert megkülönböztetjük az összes többi embertől, megismertük egyedi tulajdonságait is. A különösnek ez a fajta reprodukálása, az egyedi és az általános konkrét egységének reprodukálása nem a művészet sajátossága, hanem minden emberi gondolkodásnak, amennyiben az emberi gondolkodás képes — márpedig képes — konkrét egyedi jelenségeket a maguk konkrét egyedi mivoltában és széles összefüggésben is reprodukálni.

A magam részéről a tipikus fogalmát csak abban az esetben merem alkalmazni, ha a tipikusban a szociológiai értelemben vett tipikus jelenségek művészileg realizisztikus jellegű reprodukálását találom. Számot adtam, melyek azok a meg gondolások, amelyek elriasztanak attól az esztétikától, amelyre Szigeti elvtárs úgy hivatkozik, mint a marxista esztétikára. Amíg ezeket a kérdéseket nem érzem lezártnak, kénytelen leszek valamiféle történelmi relativizmussal dolgozni, mint átmeneti munkahipotézissel.

ZOLTAI DÉNES

Három olyan esztétikai felfogást kell felvázolnunk, amelyek igényt tartanak arra, hogy marxistának tekintsük. Az első, Marx, Engels és Lenin elméleti írásaira alapozódó esztétika, amelyet 1945. után Révai József és Lukács György közvetített számunkra. A második típus, E. Fischer kifejezését használva, az erőd-ideológia, amely a legszigorúbban el van zárva ellenségtől és amelyről az ellenség minden nyila visszapattan. A harmadik típust, jobb szó híján, amoeba-marxizmusnak lehet nevezni. Ahogyan az amoeba a maga ál-lábaival bekebelez mindent, ami mozgás közben előtte megjelenik, anélkül, hogy az így bekebelezett szerves és szervetlen tárgyakat megemésztené, úgy van olyan fajta irányzat nálunk (és nem csak nálunk), amely lehetőleg mindent be akar kebelezni, ami éppenséggel a gondolkodás nagy országútján — esetleg az útszélen — eléje kerül. Nemcsak a legutolsó divatot, hanem a megelőző divatokat is mint amilyen többek között a történelmi relativizmus és ilyen értelemben akar kitörni abból az erődítményből, amelynek erős falai nagyon gyengéknek bizonyultak, mert bizonyos értelemben az ellenfél nem-ismerésén alapultak, azon a hipotézisen, hogy klasszikusaink minden kérdést végérvényesen megválasztottak és igazán újat adni ehhez a kincsesládához már felesleges.

Ennek az amoeba-esztétikának egyik legújabb jelensége Ernst Fischer „Kunst und Koegsistenz” című műve. A mű célja, hogy az Iljicsovék által kidolgozott teóriát az ideológiák békés egymás mellett élésének lehetetlenségéről megcáfolja, megmutassa azt, hogy a mindennapi és a tudományos életben az

ideológiák egymás mellett élnek, és szükségképpen élnek egymás mellett. Fischer könyve egy párhuzamos elemzéssel kezdődik; bemutatja azokat a közös vonásokat, amelyek egyfelől Szolzenyicin ismert kisregényében, másfelől Becket híres vagy hírhedt Végjátékában mutatkoznak. Egészen meglepő gondolatmenetek eredményeképpen kiderül, hogy a két mű válaszol egymásnak, egybefonódik a két mű eszmevilága és végső soron azonos eszmevilág áll előttünk. Egy fiktív, hazug, diszkreditálódott harmónia praestabilita dől meg, a hazug illúziós harmóniáról derül ki, hogy homlokzatharmónia és a valóság mélyén az ember végleges elidegenedése áll. Mi marad a marxizmusból, menyenyiben kell ezt az álláspontot a modern marxista esztétikához való hozzájárulásként üdvözölni? Azt a tételt, hogy az igazán hiteles művészetnek századunkban a visszafordíthatatlan elidegenedés élményét kell megjelentetnie, kimondták nem marxisták is elég szép számmal, Worringertől Frommigig. Ilyen értelemben merném mondani, hogy egyfajta amoeba lét körvonalai bontakoznak ki előttünk, amikor mindent, ami éppen utunkba kerül, mindent, amit produkált a XX. század a polgári gondolkodásban, bekebelezünk attól való félelmünkben, hogy lemaradunk, hogy nem fognak eléggé korszerűnek tekinteni bennünket.

Hazai kritikánkban is olvasható olyan felfogás, amely mechanikus és metafizikus ellentétet konstruál a XIX. század úgynevezett harmóniákra törekvő világképe és művészete, illetőleg a XX. század zaklatott, diszharmónikus és végső soron az elidegenedetséggel megjelenítése következtében diszharmónikus világképe és művészete között. Mély meggyőződése, hogy ilyen módon tudományosan is csak szaporítjuk a hamis alternatívákat, miközben az igazi alternatívákat megválaszolatlanul hagyjuk. Az igazi alternatíva az lenne, hogy állást foglaljunk a jelenkor perdöntő kérdéseiben. Ha pl. az elidegenedés kérdésében kell állást foglalni, akkor azt kell eldönteni, hogy az elidegenedettséget örök, feloldhatatlan természeti állapotnak tartjuk-e vagy társadalmilag kialakult állapotnak, olyan pokoltűznek, amelyet az ember elidegenedett viszonyai hoztak létre, de amelynek lángját ismét csak emberi kezek fogják kioltani.

Az elidegenedetséggel szembeesetéseit is a valóban humanista realista és a szocialista realista mű is úgy jeleníti meg, hogy az elidegenedett élet megjelenítése közben van mérték, tudja az eltorzultat az el nem torzulthoz mérni, tudja a beteget az egészségeshez, tudja az elidegenedett embert a totalisan és mindenoldalúan fejlett emberhez mérni, amely ember nem egyszerűen eszmény, hanem olyan valóság, amely napjainkban, ha még oly ellentmondásosan is, de érlelődik és éppenséggel a szocialista mozgalomban, a munkásmozgalomban, a szocialista társadalmakban érlelődik.

A monolit módon modellált marxizmus és marxista esztétika elavult, de a viták ma már azt is igazolják, hogy a pluralisztikus módon agyontágított, minden ötletet megemésztetlenül bekebelező marxizmusnak előbb-utóbb le kell mondania arról, hogy marxizmus legyen. Egy negyedik típusú marxista esztétika kidolgozását kell szorgalmazni, a nálunk Révai és Lukács által képviselt típust, magasabb szinten reprodukáló marxizmust.

ALMÁSI MIKLÓS

A kritikában felmerült az az igény, hogy minden egyes mű önmagának teremtsen mértéket és normát, mivel szétzüllöttek, vagy szétzüllőben vannak

az összefoglaló normák és mércék. Azzal is számolnunk kell, hogy a normativitás elvont fenntartása zsákutcába vezethet, az értékelmélet elvont tézisei felé, vagy pedig afelé a konzervatív normativitás felé, amelyet a művészettörténetben pl. Sedlmayer képvisel. Normák és a történetiség helyes viszonyának megoldása szempontjából rendkívül fontos az a Szigeti elvtárs által kiemelt gondolat, hogy létező ideálokról, létező mércékről van szó, nem elvont és nem pusztán gondolatilag adott normákról.

Az esztétikai normák alapvető jellemvonása az, hogy nem léteznek általában, hanem csak mindenkori újrafogalmazás, mindenkori újraépítés és átdolgozás révén, amelynek mélyén azonban mégis megmarad a szubsztanciális maradandó. Ennek a változásnak a továbbépítésnek és a maradandónak az egysége az, amely a művészetek fejlődésében normaként továbbél. Ez a dramaturgiában egyszerűbben, nyilvánvalóbban megmutatkozik: pl. Dürrenmatt saját drámaépítési elvet dolgoz ki, amely szemben áll akár kortársaiéval, akár a megelőzőkkel, ugyanakkor tudjuk, hogy bizonyos alapvető drámai építkezési elvek, a kollízió vagy katharzis hozzátartoznak a drámai szerkezethez, tovább élnek az állandó újra és újra fogalmazás során.

Történeti vizsgálódásaink során az értékek végső alapvető mércéjét az emberi nem fogalmával kapcsolatban fogalmazhatjuk meg. Ezt a kategóriát Marx vetette fel és részletesen Lukács dolgozta ki az esztétika területén. Eszerint a művészetek fejlődése során azok az alkotások igazán továbbélők, maradandók és bizonyos szempontból normaként is szereplők, amelyek az emberi fejlődést alapvetően továbbsegítik, világtörténelmi színvonalon előre lendítik. Egy Corneille-Racine összehasonlításban is ezt a mércét lehet például felhasználni.

Sőtér elvtárs felszólalásában elmondottakkal vitatkozni kell, mivel nem szűkíthetjük le az esztétikai szemléletmódot arra, hogy helyes-e az adott tükrözés, vagy nem. Vizsgálatainkban sokkal komplikáltabb struktúrával van dolgunk: műfaji, formai és tartalmi-világnézeti kérdések egész sorát kell a mértékkel kapcsolatban feltárnunk. Az esztétikai normák történeti megkülönböztetése az esztétikai és az irodalomtörténeti szemléletmód közötti kapcsolat első lépése, mindkét oldalról továbblépésre van azonban szükség, hogy ez a kapcsolat valóban egymásba fonódjék.

SZIGETI JÓZSEF válasza

A vita abból a szempontból is hasznos volt, hogy megmutatta: valóságos ellentétek is vannak és ezeket a valóságos ellentéteket semmiesetre sem szabad egy pszeudó-egység, álegyetértés létrehozásával kiküszöbölni. Az ellentéteket végig kell vinni elméletileg a nyilvánosság előtt, nemcsak ilyen vitákban, hanem írásban is, mert az érveknek a természetük, hogy megfontolást kívánnak. A viták természetesen azt is bizonyították, hogy léteznek komoly konvergenciák is s talán megtaláljuk az egységnek olyan dialektikus formáját, amely előre tud vinni és nem mindig ugyanazon kérdésekre veti vissza a problémák vitatását.

Pirnát elvtárs őszintesége, amellyel nyíltan is vállalta a történelmi relativizmust, amellyel kételyeit kimondta és megfogalmazta tiszteletreméltó. Egy alapvető félreértést azonban tisztáznunk kell: nem a történelmi relativizmust ítélem meg erkölcsileg, mint ezt Pirnát elvtárs gondolja. A történelmi

relativizmust társadalmilag, elméletileg és ideológiailag ítélt meg és találtam alkalmatlannak. A morális reflexió arra vonatkozott, hogy egymás érveivel próbáljunk vitázni, hogy amikor bizonyos problémák világosan fel vannak téve és a meghatározott válaszok merülnek fel, akkor mindegyik félnek kötelessége ezekben a kérdés-feltevésekbe, ezekbe a válaszokba belemenni. Az álláspontok fenntartása természetesen mindenkinek szabadságában áll, de a szabadságnak ez a formája, amely nagyon nyilvánvaló félreértéseken és tévedéseken nyugszik, a tudományban nem sokat ér.

A teória és praxis viszonyának problémájára válaszolva azt mondanám, hogy az, amit Lukács talán nem egészen szerencsésen a hétköznapiság problémájának mond, az tulajdonképpen a praxis és a praxishoz kötött tudat problémája, amelyet Lukács sok mindenben újszerűen vázolt. Lukács esztétikáját, mint marxista esztétikát nagyon értékes műnek tartom, noha egyes pontjaival vitatkoznék. Mégis, ha az alapkoncepcióról van szó, akkor itt Pirnát elvtársnál egy alapvető félreértéssel van dolgunk. Ha Pirnát elvtárs Lukáccsal szemben itt Hegelt idézi a szög és a kalapács létrehozásával kapcsolatban, akkor azzal az alapvető félreértéssel találkozunk, hogy kiiktatja azt, amit már sokszor kielégítően bebizonyított a marxista esztétika, hogy a művészet a valóságot, a lényegi struktúrákat individualizált formában bizonyos osztály és egyéni szubjektivitás talajából tükrözi vissza. A művészet problémája más szférában van mint a kalapács megteremtésének problémája. Az utóbbi az ember és természet anyagcseréjéből nő ki, az előbbi — ezt az anyagcserét is magában foglaló emberközi viszonyokból.

A közönség elvárásaival kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a művészet ott, ahol a legigazibb a művészet, másképpen viszonyul az átlag tudat elvárásaihoz, mert hiszen a művészet sok mindent mélyebben láthat meg a valóságból, mint amit esetleg elvárnak tőle. Az igazán nagy művészek éppen a kor ideológiai, társadalmi harcaiba beágyazva képesek nemcsak a létező szükségleteket kielégíteni, (ami mindenképpen fontos!), hanem képesek új szükségleteket is teremteni, szükségletet önmaguk iránt, de csak akkor, ha művészetük olyan, amely valahol az emberek tényleges létével és problémáival függ össze. Az elvárásnak ilyen szociológiára épített nézőpontja helyett meg kell maradnunk a marxizmus álláspontja mellett.

A tipikus kérdését illetően: típuson nem lehet csak szociológiai értelemben vett átlagtípust érteni — sőt a szociológia sem csupán ilyen átlagtípust ismer, hanem extrém és ideál típusokat is. A művészetben nem átlagtípusról van szó, ezt a problémát már igen sokszor kifejtettük. A különös, általános és egyedi problémáját szintén meg lehet oldani. Lényegében ez Lukácsnál is meg van oldva, bár nem világos a művészet szemléletességének és a különös kategóriájának az összefüggése. Az a mód azonban, ahogyan Lukács ezt a problémáját tárgyalja, természetesen nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy továbbgondoljuk a problémát és annak megfelelően oldjuk meg.

Almási és Sőtér elvtársak vitájához kapcsolódva megemlíteném, hogy bizonyos értelemben mindkettőjünkkel egyetérték; az adekvát és az inadekvát tükrözés megkülönböztetése, amelyről Sőtér elvtárs megemlékezett, rendkívül fontos. Az, amit Almási elvtárs hozzáadott talán inkább kiegészítés volt. A módszer problémájával kapcsolatban: az olyan objektív törvényszerűségek mint az ellentmondás vagy a mennyiség—minőség dialektikájának objektív létben létező törvényei felismerve válnak eszközzé, azaz a valóság kutatására és alakítására szolgáló módszerré. A világnézet, a művészi tapasztalat és leg-

elsősorban a művészi struktúra elemzése, a tartalom, a belső és a külső forma elemzése adja kezünkbe azt, hogy szubjektíve hogyan lesznek ezek a dolgok módszerre. Számunkra a módszer általában és lényegében a realizmus módszere, mert hiszen ebben fejlődik leginkább a művészet struktúrája, ebben bontakoznak ki legjobban sajátosságai; másodsorban azonban a formalisztikus áramlatoknak is van módszerük, melyeket szintén meg kell érteni; mert bizonyos értelemben, mint inverz függvényét a realiztikus módszereknek. A formalizmus sem az ördögtől való, az is igen sok művészi értéket hozott. Ha e kettő dialektikáját vizsgáljuk, tisztában kell lenni azzal, hogy az átmenetek igen nagy gazdagságával találkozunk, amit manapság viszont helytelenül szoktak felhasználni arra, hogy teljesen megszüntessék az irányzatok ellentétét. Ez azonban nem moshatja el azt a tény, hogy a szélső értékek valahogyan behatolnak; lesznek olyan áramlatok, amelyek inkább formalizmus irányába és lesznek olyanok, amelyek inkább a realizmus irányába mutatnak. Mi esztétikusok, filozófusok nem félünk attól, hogy az esztétikai kategóriák megfelelő dialektikus alkalmazása a történeti kutatásban valamiféle szimplifikációhoz vezet. Ellenkezőleg azt hisszük, hogy szimplifikációhoz kizárólag az a történelmi relativizmus vezet, amely tulajdonképpen burkolt formája annak, hogy bizonyos formalisztikus áramlatokban lássák a dolgok fejlődésének irányát. A történelmet a maga rendkívül komplex struktúrájában csak akkor tudjuk megérteni, ha komplex apparátussal lépünk elébe. Minél adekvátabb apparátussal lépünk a valóság elé, annál biztosabban, eredményesebben tudjuk megismerni, ha ezt a fogalmi apparátust a kutatás vezérfonalaként használjuk s nem olyan kaptafaként, amelyre mindent, a vele ellenkező tényeket is ráhúzzuk, és annál több lehetőséget kapunk arra, hogy a művészet és irodalom igazi felvirágzását segítjük elő.

TOLNAI GÁBOR elnöki zárszava

A vita során bebizonyosodott, hogy egy sor kérdésben általában egyetértés van, a részletkérdések terén azonban még viták várnak ránk. Nincs nézeteltérés és nem is lehet abban a kérdésben, hogy folytonosság, továbblépés csak saját alapjainkon történhetik. A saját magunk által megteremtett, kialakított és jól megvitatott marxista nézetektől eltérni egészen egyszerűen badarság volna.

A kialakított értékrend felhorítása ugyancsak nem lehet a marxisták tendenciája. A kialakított értékrendet tovább kell finomítani, mint ahogy eddig is finomítottuk, és nyilván ez a finomítás fog bennünket elvinni olyan ellentmondások kiküszöböléséhez, amelyekkel sokszor találkozunk. Ugyancsak egyetértés van a realiztikus tendenciák centrumba állításával is. Ez azonban nem jelenti más irányzatok teljes mértékben való kiküszöbölését, el nem ismerését, vagy elemzésének elhanyagolását.

További munkánk során nagyon lényeges, hogy a filozófia behatoljon a szaktudományokba. Az elkülönülés nem használt sem a filozófiának, sem a szaktudományoknak. A visszatükrözés tekintetében is általában egyetértünk. A visszatükrözést dialektikus továbbfejlesztéssel visszük tovább. A dekadenciának, az avantgardnak vagy a modernizmusnak a törvényszerűségei azonban még nincsenek kellően feltárva. E jelenségek megközelítésében segítséget nyújthat, ha tudatában vagyunk annak, hogy itt egy átmeneti korról van szó.

Az átmeneti korok problémáit vizsgálva hasonló jelenségekkel találkozunk, hasonló jelenségnek vagyunk tanúi pl. a reneszánsz hanyatlása utáni periódusban, európaszerte. A bomlási periódus után valami más kezdődik, jóval magasabb formáció jön létre minden átmeneti kor után a következő társadalmi formáció koncepciójában.

Befejezésül mint a tovább vitatandó kérdéseket a dekadencia, az absztrakció, a módszer, az irányzat és a stílus kérdéseit jelölhetjük meg, amelynek legjobb formája az volna, ha az Akadémia két osztályának illetékes szakemberei és intézményei az irodalom, a művészet és a zenetörténet alkotásait közösen vitatnák meg. Így azokat a leglényegesebb kérdéseket tűzhetnénk napirendre, illetve azokat az alapvető központi problémákat, amelyekben nézeteltérések állnak fenn még marxista tudósok körében is.

KRÓNIKA

1966. május 1—1967. április 30-ig

Osztály- és Osztályvezetőségi ülések

Az Osztály 1966. június 1-én ülést tartott, amelyen megvitatta és elfogadta az 1967. évi operatív könyvkiadási tervre, az 1967. évi tartaléktervre, valamint új művek keret-tervbe való felvételére vonatkozó javaslatokat, majd állást foglalt néhány egyetemi kinevezés ügyében és véleményt nyilvánított doktorjelöltek tudományos munkásságáról.

Az Osztályvezetőség 1966. június 15-i ülésén megvitatta a Filozófiai Intézet és a Régészeti Kutató Csoport 1965. évi munkájáról szóló beszámoló jelentését és hároméves kutatási tervét, továbbá állást foglalt a művészettörténeti kutatóhelyek hároméves kutatási tervével és beszámoló jelentéseivel kapcsolatosan, majd véleményt nyilvánított egyéb régészeti kutatóhelyek hároméves tervéről.

Az Osztály 1966. július 12-i ülésén először a neveléstudományi kutatóhelyek 1966—68. évi tervével foglalkozott, majd megvitatta a történettudományi kutatóhelyek, közöttük a Történettudományi Intézet, a Dunántúli Tudományos Intézet és az egyetemi és főiskolai kutatóhelyek hároméves tervét, majd állást foglalt az Osztályhoz tartozó akadémiai bizottságok nemzetközi szervezetekben való tagságának kérdésében.

Az Osztályvezetőség következő ülését 1966. szeptember 6-án tartotta. Megvitatta és elfogadta az Osztály 1967. évi egyezmények kiküldetéseinek tervét, megtárgyalta „A pedagógiai kutatások helyzete és feladatai” c. előterjesztést, majd állást foglalt néhány könyvkiadási ügyben.

Az Osztály 1966. szeptember 28-i kibővített ülésén megvitatta az egyetemi és főiskolai filozófiai tanszékek, illetőleg szakcsoportok hároméves kutatási tervét, megtárgyalta és elfogadta az 1967. évi operatív és könyvkiadási tervet és határozatot hozott az 1967. évi akadémiai közgyűlés előkészületeiről.

Az Osztály következő kibővített ülését 1966. október 26-án tartotta, amelyen megvitatta „A filozófiai kutatómunka helyzete és feladatai” c. előterjesztést, elfogadta az

1966. évi tudományos tanácskozásokról szóló tájékoztatót és állást foglalt doktorjelöltek tudományos munkásságát illetően.

Az Osztály 1966. november 23-i kibővített ülésén az Akadémia újjáalakulása óta kifejlesztett könyvkiadási tevékenység értékelésével foglalkozott, megtárgyalta továbbá a II. Osztály 1964. évi könyv- és folyóiratkiadási eredményeit, elfogadta az Acták és Osztályközlemények 1967. évi megjelentetésének ütemtervét, kialakította az Osztály 1967. évi vendéglátási keret-tervét és javaslatot tett az 1968. évi tudományos tanácsadásokra, majd határozatot hozott az 1967. évi akadémiai nagygyűlés osztályprogramjára vonatkozóan és véleményt nyilvánított doktorjelöltek tudományos munkásságáról.

1967. január 17-i ülésén az Osztály elfogadta az akadémiai nagygyűlés keretében elhangzó elnökségi beszámoló osztályt érintő részének tervezetét, kialakította az 1967. évi devizakeretek elosztására vonatkozó javaslatát, elfogadta a szomszéd akadémiaikkal folyó közös kutatási témákról szóló tájékoztatót, valamint a nemzetközi társaságokban kifejtett tevékenységről szóló beszámolót.

1967. január 25-én az Osztály ülést tartott, amelyen megtárgyalta az 1967. évi akadémiai nagygyűléssel kapcsolatos tagajánlásokat és kialakította az akadémiai díjakra vonatkozó javaslatát, majd meghallgatta az elnökségi ülések határozatairól szóló tájékoztatót.

Az Osztály 1967. március 29-i kibővített ülésén véglegesítette az Osztályvezetőség beszámolójának szövegét és a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályával közösen rendezendő, az akadémiai nagygyűlés keretében lebonyolításra kerülő tudományos ülésszak programját.

Az Osztályülés ezután elfogadta a Filozófiai Intézet és a Dunántúli Tudományos Intézet szervezeti szabályzatának módosítására vonatkozó előterjesztést, majd állást foglalt doktorjelöltek tudományos munkásságával kapcsolatban.

Akadémiai díjak

Az Akadémia Elnöksége a tudományos kutatás terén kifejtett tevékenység jutalmazása- és elismeréseként 1967-ben a II. Osztályhoz tartozó tudományágak területén akadémiai díjban részesítette:

Zsigmond László, a történelemtudomány doktorát, az ELTE egyetemi tanárát „Zur deutschen Frage 1918–1923. Die wirtschaftlichen und internationalen Faktoren der Wiederbelebung des deutschen Imperialismus” (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Bd. 55. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965.) c. művéért. Zsigmond László széleskörű nemzetközi eddig ismeretlen forrásanyag, valamint a nemzetközi irodalom alapján monografikus szinten mutatja be az első világháború után a német militarizmus és imperializmus viszonylag gyors regenerálódásának történetét. Megvilágítja a háború utáni gazdasági válság gyökereit, társadalmi összefüggéseit, mélyrehatóan elemzi a nemzetközi értekezletek tárgyalásai során Németország, valamint Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kapcsolatait és feltárja a Ruhr-vidék birtoklásának bonyolult kérdéseit. Az alapvető gazdasági és politikai kérdések sokoldalú elemzésével mutatja be, hogy Németországban milyen utak vezettek az első világháború árnyékából a második világháború felé. A munka a hazai történész közvéleményben elismerést aratott s egyike azoknak a történész kiadványoknak, amelyek rendkívül élénk nemzetközi érdeklődést és visszhangot keltettek. (I. fokozat);

Liptai Ervint, a történelemtudomány kandidátusát, a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetőjét „A Magyar Tanácsköztársaság (Kossuth Kiadó, 1965.) c. munkájáért. Liptai Ervin könyvében elsőnek foglalta össze marxista tudományossággal a Magyar Tanácsköztársaság egész történetét. E tárgyról megjelent eddigi munkák vagy a tanács hatalom tevékenységének egyes területeit dolgozták fel, vagy az egésznek inkább propagandisztikus összefoglalását adták. Liptai Ervin munkája sok évi kutatás eredménye: pár évvel ezelőtt jelent meg terjedelmes műve a Magyar Vörös Hadsereg hadműveleiről a Tanácsköztársaság idején. Ugyanakkor, amikor hatalmas forrásanyag alapján magasszintű összefoglalását adja a Tanácsköztársaság történetének, helyesen és sok szempontból eredetien vetve fel az egyes problémákat, a gazdag történeti anyagot és az egyes kérdések mélyenszántó elemzését világos okfejtéssel és közérthetően tárja az olvasó elé. (II. fokozat).

Intézeteink életéből

Filozófiai Intézet

A Filozófiai Intézetben 1966. november 8-án és 1967. május 6-án igazgatói értekezletet tartottak a csoportok vezetőinek bevonásával, amelyen megvitatták az intézeti munkaterv állásáról szóló beszámolót.

Negyedévi csoportértekezletet 1966. szeptember 15-én, 1966. november 21-én, 1967. január 12-én és 1967. május 18-án tartottak az Intézetben, a tudományos munkával kapcsolatos problémák megbeszélése céljából.

1966. szeptember 15-én került sor Zoltai Dénes valamint 1966. december 9-én Müller Antalné kandidátusi disszertációjának intézeti vitájára.

Történettudományi Intézet

1966. május 9-én az állami ideológiai továbbképzés keretében rendezték meg a Történettudományi Intézetben „A szellem-történet és nacionalizmus” problematikájának vitáját.

1966. június 24-én az Intézetben osztályvezetői értekezletet tartottak, amelynek napirendjén az irodalmi folyóiratokkal való kapcsolat, az intézeti filmzés és a II. világháború alatti ellenállás történetéről 1966. októberében Budapesten rendezendő nemzetközi konferencia előkészületeinek kérdései szerepeltek.

Az Intézet osztályvezetői értekezlete 1966. augusztus 5-én kialakította az Intézet 1967. évi külföldi kiküldetési javaslatát.

Az Intézet 1966. augusztus 12-i rendkívüli osztályvezetői értekezletén néhai Molnár Erik intézeti igazgató emlékének megörökítését célzó intézkedések megbeszélése szerepelt.

1966. november 4-én az Intézetben osztályvezetői értekezletet tartottak, amelyen elfogadták az Intézet bratislavai kutatóhelyének jövőbeni munkájáról, az 1966/67. évi állami ideológiai továbbképzésről szóló előterjesztést és a budapesti és a bratislavai Történettudományi Intézet közötti együttműködésre vonatkozó megállapodást.

1966. november 11-én az Intézetben soron kívüli osztályvezetői értekezleten megtárgyalták és elfogadták a Szlovák Történettudományi Intézet által 1967. augusztusában rendezendő és az 1867-es kiegyezéssel foglalkozó konferenciára való meghívást és az Intézet részvételével kapcsolatos javaslatot.

Az Intézet 1966. december 5-i osztályvezetői értekezletén az 1967. évi nemzetközi konferenciákon való részvétel kérdései szerepeltek.

1966. december 8. és 12-én az állami ideológiai továbbképzés keretében az MTA Irodalomtörténeti Intézete munkatársaival közösen „A magyar irodalomtörténeti kézikönyv” első négy kötetének vitáját rendezték meg.

Az intézeti osztályvezetői értekezlet 1967. január 30-án megvitatta és elfogadta az Intézet 1966. évi munkájáról készült beszámoló jelentést és az 1967. évi munkatervet, valamint a bratislavai és budapesti Történettudományi Intézet közös májusi konferenciájának előkészítésére vonatkozó javaslatot.

1967. február 20-án a Magyar Irodalomtörténeti Kézikönyv V. és március 3-án VI. kötetének vitáját tartották meg az MTA Irodalomtörténeti Intézet és a Történettudományi Intézet közös rendezésében.

1967. március 10-én az Intézetben osztályvezetői értekezletet tartottak, amelynek napirendjén az „Értekezések a történeti tudományok köréből” c. sorozat évi terve és a „Molnár Erik díj” alapítására vonatkozó előterjesztés szerepelt.

Régészeti Intézet

Az Intézet Elméleti és Módszertani Munkaközössége rendezésében 1966. október 21-én Kiszely I.—Lengyel I.: Antropológiai és biokémiai kutatások címmel tartott előadást.

1966. október 25-én Castiglione László „Vestigia” című előadása hangzott el.

1966. november 1-én került sor az Intézetben B. Kutzián Ida: „Neolithikus és rézkori kutatások” című előadására.

1966. november 8-án Kalicz Nándor: „Neolithikus és rézkori kutatások” címmel tartott előadást.

Az Intézet Elméleti és Módszertani Munkaközössége 1966. november 14-én ülést tartott, melyen Torma István: „Régészeti topográfia” című előadása hangzott el.

Az Intézetben Patek Erzsébet: „Koravaskori kutatások” című beszámolójára 1966. november 22-én került sor.

1966. november 29-én Párducz Mihály: „Koravaskori és népvándorláskori kutatások” címmel tartott előadást.

1966. december 9-én az Intézet Elméleti és Módszertani Munkaközössége rendezésében Kiszely István: „Az új gazdasági mechanizmus egyes kérdései” címmel előadást tartott.

1967. január 17-én került sor Barkóczy László: „Rómaiakori kutatások” című előadására.

Az Intézetben 1967. január 24-én Salamon

Ágnes tartott előadást a „Rómaiakori kutatások”-ról.

Az Intézet Elméleti és Módszertani Munkaközössége 1967. január 24-én tartott ülésén Kiszely István: Az új gazdasági mechanizmus egyes kérdései címmel tartott előadást.

1967. január 31-én Párducz Mihály az 1965. évi dunakanyari ásatásokról számolt be.

1967. február 7-én Erdélyi István: „Népvándorláskori kutatások” címmel tartott előadást.

Bakay Kornél: „Honfoglaláskori kutatások”-ról szóló előadására 1967. február 14-én került sor.

Holl Imre: „Középkori kutatások” címmel 1967. február 21-én tartott előadást.

1967. február 28-án és március 7-én Patek Erzsébet „Magyarországi régészeti topográfia” címmel tartott előadást, amelyet az Intézet dolgozói március 31-én vitáltak meg.

1967. május 28-án Pirityi Ottó: „Az új gazdasági mechanizmus alapvető kérdései” című előadására az Elméleti és Módszertani Munkaközössége rendezésében került sor.

Dunántúli Tudományos Intézet

Az Intézetben 1966. május 4-én Bihari Ottó: „Munkajog a szocializmusban és kapitalizmusban” címmel tartott előadást.

1966. június 4-én Galabár Tibor, a Pécsi Városi Tanács VB titkára: „Az új választójogi törvény” című előadása hangzott el.

Bánki Nándor, az MSZMP Baranya megyei Bizottsága Iparügyi Osztályának vezetője 1966. október 22-én „Az új gazdasági mechanizmus néhány kérdése, különös tekintettel a tudományos kutatásokra” címen tartott előadást az állami ideológiai továbbképzés keretében.

1966. november 12-én intézeti vitaulés keretében Babics András „A komplex kutatás lehetőségei és módszere” című előadása hangzott el.

1967. január 14-én Babics András és Lovász György: „A komplex kutatás konkrét vonatkozásai az MTA Dunántúli Tudományos Intézet észak-mecseki kutatásaiban” című előadását vitatták meg.

Az Intézet 1967. február 25-én vitaulést tartott Lovász György „A természeti földrajzi kutatások eredményeinek gyakorlati alkalmazhatósága” c. előadásáról.

1967. április 8-án az Intézetben szakmai értekezletet tartottak, amelyen Kapronczay József és Szentiványi Miklós „A természeti földrajzi kutatások és a klímakutatás helyzete a Zselichen és a Mecsek hegységben” c. előadását vitatták meg.

1967. április 22-én szakmai értekezlet napirendjén Andrásfalvy Bertalan—Angyal

Endre—T. Mérey Klára „A kutatások állása az MTA Dunántúli Tudományos Intézet történelmi osztályán” előterjesztése szerepelt.

Pszichológiai Intézet

1966. május 6-án Murányi Károly: „A gazdasági mechanizmus néhány elvi kérdése” címmel előadást tartott az Intézetben az állami ideológiai továbbképzés keretében.

1966. június 17-én A. Spencer Paterson: „Az újfajta hipnotikus módszerek az orvosi terápiában” című előadása hangzott el.

Az Intézetben 1966. október 11-én osztályvezetői értekezletet tartottak, amelyen megvitatták és elfogadták az 1966/67. évi munkatervet, az állami ideológiai továbbképzés tervét és az 1965/66. évi munkaterv teljesítéséről szóló beszámolójelentés elkészítésére vonatkozó előterjesztést.

Az állami ideológiai továbbképzés keretében 1966. október 28-án Kelen Béla, az Esti Hírlap főszerkesztője kül- és belpolitikai kérdésekről tartott előadást.

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1966. november 2-án ülést tartott, napirendjén a Tudományos Tanács megalakulása és 1966/67. évi munkaterve szerepelt.

1966. november 29-én A. R. Lurija akadémikus (Szovjetunió) „A pszichológia időszéri kérdései” címmel tartott előadást.

Az 1966. december 23-án tartott intézeti munkaértekezleten az 1966. évi tudományos munkaterv teljesítéséről szóló jelentés és az 1967. évi munkaterv megvitatására került sor.

Az állami ideológiai továbbképzés keretében 1967. február 3-án Dr. Földes Károly: „A gazdasági reform időszéri kérdéseiről” című előadása hangzott el az Intézetben.

1967. február 7-én az Intézetben osztályvezetői értekezletet tartottak, melynek napirendjén az MTA Elnökségének a pszichológiai tudományokról és helyzetükről hozott határozatának ismertetése, a Fejlesztéslélektani Osztály munkájáról szóló és az 1968. évi műszerberuházások szerepeltek.

1967. február 10-én intézeti tudományos ülés keretében Rókusfalvy Pál: „A személyiségvizsgálatok alkalmazása, problémái és eredményei a munkalélektani kutatásokban” címmel tartott előadást.

Az Intézeti Tudományi Tanács 1967. február 24-i ülésén vitatta és elfogadta „A korszerű általános pszichológia határterületének fejlődése” című előterjesztést, valamint az Intézet 1966. évi beszámoló jelentését.

Az Intézetben 1967. március 14-én M. M. Kalcova (Szovjetunió) előadására került sor „A nevelés élettani alapjai az első életévekben” címmel.

1967. április 7-én A. N. Leontyev akadémikus (Szovjetunió) „A pszichológia fejlődési útjai” címmel tartott előadást.

1967. április 14-én intézeti tudományos ülés keretében Pataki Ferenc „A csoportkohézió vizsgálatának problémái” című előadása hangzott el.

Az állami ideológiai továbbképzés keretében 1967. április 21-én Erdélyi Károly külügyminiszterhelyettes „Időszéri külpolitikai kérdések” címmel tartott előadást.

1967. április 28-án Hadley Cantril (USA) „Szociálpszichológiai kutatás fő területei az USA-ban” című előadása hangzott el.

A bizottságok munkájáról

Filozófiai Bizottság

A Bizottság 1966. június 2-án ülést tartott Napirendjén a Filozófiai Intézet 1965. évi beszámoló jelentésének, a Filozófiai Intézet 1966—68. évi munkatervének és a különféle filozófiai intézmények hároméves kutatási tervének megvitatása szerepelt.

A Bizottság soron következő ülését 1966. november 1-én tartotta, amelyen megvitatták „A filozófia helyzete és feladatai” c. jelentéstervezetet és az egyetemi tanszékeken folyó filozófiai kutatások hároméves tervét.

A Bizottság 1966. december 6-i ülésén a Filozófiai Intézet 1966. évi külföldi kiküldetéseiről szóló beszámoló szerepelt.

A Filozófiai Bizottság 1967. február 21-i ülésén megvitatta és elfogadta a Filozófiai Intézet 1966. évi beszámoló jelentését.

A szocialista tudat kialakítását és fejlesztését célzó kutatásokat irányító komplex bizottság 1966. március 16-án tartott ülésén a kiemelt akadémiai főfeladat kutatásának eredményeiről szóló beszámoló jelentést vitatta meg, majd kialakította a téma 1967. évi kutatásának koordinálására vonatkozó javaslatait.

Történettudományi Bizottság

A Történettudományi Bizottság 1966. június 24-i ülésén megvizsgálta a történettudományi intézmények 1966—68. évi kutatási tervét és a tervekkel kapcsolatosan megfelelő határozatokat és ajánlásokat hozott.

A Történettudományi Bizottság soron következő ülését 1967. február 17-én tartotta. Az ülés elfogadta a Bizottság 1967. első félévi munkatervét és megvitatta a „Történettudományunk szervezete, anyagi helyzete” c. előterjesztést.

A Történettudományi Bizottság 1967. április 17-én ülést tartott. Az ülésen elfogadta a történettudományi könyvkiadás általános helyzetéről szóló tájékoztatót, megvizsgálta az 1967. évi akadémiai könyvkiadási tevékenységgel kapcsolatos feladatokat, állást foglalt az 1970. évi moszkvai történettudományi világkongresszusra kiküldendő témajavaslatlal kapcsolatban, majd határozatot

fogadott el a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója megünneplésének előkészítéséről.

A Történettudományi Bizottság *Várostörténeti Albizottsága* 1967. január 11-én tartotta alakuló ülését, amelyen megvitatta a „Magyar várostörténeti kutatás nemzetközi helyzete és feladatai” és a „Magyar várostörténeti kutatás néhány súlyponti feladata és a várostörténeti tervezés” c. előterjesztéseket.

A Történettudományi Bizottság Várostörténeti Albizottsága következő ülését április 20-án tartotta, amelyen kialakította a dualizmuskori statisztikai adatanyag várostörténetileg értékes részének összegyűjtésére vonatkozó javaslatát, megvitatta a legújabbkori várostörténet kérdései c. előterjesztést és elfogadta a múzeumokban és levéltárakban folytatott várostörténeti kutatómunkáról szóló tájékoztatót.

Régészeti Bizottság

1966. május 24-i ülésén megvitatta a Régészeti Intézet 1965. évi munkájáról szóló jelentést és a Régészeti kutatóhelyek akadémiai támogatással kutatott témáinak állásáról szóló előterjesztéseket. A Bizottság ezután foglalkozott a régészeti kutatóhelyek 1966–1968. évi kutatási terveivel, majd állást foglalt a Nemzetközi Balkánisztikai Társaság régészeti szekciójának munkatervével kapcsolatban és javaslatot tett a Szófiában sorra kerülő Nemzetközi Tudományos Konferencia régészeti előadásaira.

A Régészeti Bizottság következő ülését 1966. november 23-án tartotta, amelyen meghallgatta a VII. Nemzetközi Ősrégészeti Kongresszusról (Prága), a Nemzetközi Balkánisztikai Társaság Kongresszusáról (Szófia), a „Kárpátmedence története a VI–VII. században” c. konferenciáról (Nyitra) és a Tabula Imperii Romani L 34 térképlapjának római szerkesztőbizottsági üléséről szóló beszámolókat, majd elfogadta az 1966–67. évi könyvkiadásról szóló tájékoztatót és kialakította a Bizottság 1967. évi munkatervét.

A Régészeti Bizottság 1966. december 8-án ülést tartott. A Bizottság elfogadta az 1967. évi akadémiai támogatott témákra vonatkozó előterjesztést.

A Régészeti Bizottság 1967. február 6-i ülésén megvitatta és elfogadta az MTA Régészeti Intézet 1966. évi munkájáról szóló beszámoló jelentést, valamint 1967. évi munkatervét.

A Régészeti Bizottság Ásatási Bizottsága havonként tartott ülésein elbírálta az 1966. évi és 1967. évi ásatási engedélyeket, 8 nagyobb méretű ásatást a helyszínen ellenőrzött és az ellenőrzés eredményeit a Bizottság elé terjesztette.

Művészettörténeti Bizottság

A Művészettörténeti Bizottság 1966. június 1-i ülésén foglalkozott a tudományterület 1966–68. évi kutatási terveivel, a tervekkel kapcsolatban ajánlásokat és határozatokat fogadott el.

A Művészettörténeti Bizottság újabb ülését 1966. december 13-án tartotta, amelyen meghallgatta és megvitatta az 1969. évi budapesti nemzetközi művészettörténeti kongresszus előkészületeiről szóló tájékoztatót.

A Művészettörténeti Bizottság 1967. március 24-i ülésén megvitatta a tudományterület könyvkiadási kérdéseiről szóló beszámolót, majd kialakította az 1967. évi akadémiai könyvkiadásra vonatkozó javaslatát.

Pedagógiai Bizottság

A Pedagógiai Bizottság 1966. június 20-án ülést tartott és megvitatta a pedagógiai kutatóhelyek 1966–1968. évi kutatási tervét.

A Pedagógiai Bizottság 1966. december 19-i ülésének napirendjén „A pedagógiai könyvkiadás helyzete és feladatai” c. előterjesztés szerepelt.

A Pedagógiai Bizottság 1967. február 13-i ülésén megvitatta az 1966. évi bizottsági munkáról szóló beszámolót és kialakította 1967. évi munkatervét.

A Pedagógiai Bizottság *Neveléstörténeti albizottsága* 1966. május 20-i ülésén megvitatta a művelődéstörténet kérdéseivel foglalkozó 1966. április 7–8-án tartott kecskeméti történelem és néprajz konferenciáról szóló beszámolót és a szovjet neveléstörténeti kutatások helyzetéről és eredményeiről készített összefoglalót.

A Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1966. október 31-én ünnepi ülésen emlékezett meg Waldapfel Jánosról, születésének 100. évfordulója alkalmából.

A Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti albizottsága 1966. december 29-i ülésén megvitatta az 1968. évi nemzetközi munkaértekezlet előkészületeiről szóló jelentést, a nemzetközi neveléstörténeti tanulmánykötet szerkesztésével, valamint az egyetemes neveléstörténeti füzet sorozat kiadására vonatkozó javaslatokat.

A Pedagógiai Bizottság *Didaktikai-metodikai albizottsága* 1966. november 14-én megvitatta a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1964.” c. akadémiai kiadványt.

A Pedagógiai Bizottság Didaktikai-metodikai albizottsága 1967. január 3-án tudományos ülésszakot rendezett, amelyen megvitatásra került a „Csoportmunka szerepe az oktatásban” c. előterjesztés.

A Didaktikai-metodikai albizottság 1967. március 20-án tartott ülésén kialakította 1967. évi munkatervét.

A Pedagógiai Bizottság Nevelésméleti albizottsága 1966. szeptember 28-án megvitatta a „Nevelésmélet” c. könyvet.

A Pedagógiai Bizottság Nevelésméleti bizottsága 1967. március 23-án tartotta soron következő ülését, amelynek napirendjén „Az esztétikai nevelés tartalma” c. anyag megvitatása szerepelt.

Pszichológiai Bizottság

A Pszichológiai Bizottság 1966. május 3-i ülésén megvitatta és elfogadta a Bizottság 1965. évi munkájáról szóló jelentést, majd megvitatta a „Korszerű pszichológia” c. referátumot.

A Pszichológiai Bizottság 1966. szeptember 22-én ülést tartott, amelyen kialakította az MTA Elnöksége elé terjesztendő, a magyar pszichológiai kutatások helyzetéről és a Pszichológiai Bizottság munkájáról szóló beszámoló tervezetét és a Pszichológiai Bizottság hároméves kutatási tervének végrehajtását.

A Pszichológiai Bizottság következő ülését 1967. március 23-án tartotta, amelyen megvitatta a Pszichológiai Intézet beruházási programjának kérdéseit.

Társulati rendezvények

Magyar Történelmi Társulat

A Magyar Történelmi Társulat Kelet-Dunántúli Csoportja Várpalota Ostromának 400. évfordulója alkalmából 1966. június 3-án tudományos ülésszakot rendezett, amelyen Sinkovics István: „Török ellenes harcok, a török berendezkedése a Dunántúlon” címmel tartott előadást.

A Magyar Történelmi Társulat a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztályával közösen 1966. június 10-én, Deák Ferenc halálának 90. évfordulója alkalmából emlékülést tartott, amelyen Sárlos Márton: „Deák Ferenc, a zalai követ” című előadása hangzott el.

1966. július 1- és 9-e között rendezte meg a Társulat az Országos Pedagógiai Intézettel és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal közösen a történelemtanárok debreceni nyári egyetemét.

A Társulat szervezésében 1966. szeptember 9–10-én került sor a szigetvári ostrom 400. évfordulójával kapcsolatos emlékülésre Szigetvárott, amelyen Sinkovics István: „A török elleni védelem fő kérdései” címmel tartott bevezető előadást. Az előadást G. Horacek (Prága), Georg Wagner (Innsbruck), Tayyib Gökbilgin (Istanbul), Perjés Géza, Csillag Ferenc, Horváth Miklós, Benczédi László, Szebenyi Péter, Nagy László és

Rázsó Gyula hozzászólása egészítette ki. Az emlékülés második napján rendezték meg a Dunántúli Tudományos Intézet szerkesztésében megjelent „Szigetvári Emlékkönyv” vitáját.

1966. szeptember 24-én a Társulat Nyíregyházán rendezett emlékülést Esze Tamás születésének 300. évfordulója alkalmából. Bevezető előadást R. Várkonyi Ágnes „A jobbágyok és a Rákóczi szabadságharc” címmel tartott. Az előadást Balogh István, Orosz István, Rácz István, Kirilly Zsigmond, N. Kiss István, Varga János, Bónis György, Benda Kálmán, Ruzsás Lajos és Heckenast Gusztáv hozzászólásai követték.

1966. október 19-én a Társulat tanári tagozatának ülésén Sinkovics István: „A török elleni védelem kérdései a XVI–XVII. században” címmel tartott előadást.

1966. november 4-én a Társulat központi tudományos előadássorozata keretében Érényi Tibor: „Munkásmozgalomtörténeti kérdések” „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” c. könyv megvilágításában címmel tartott előadást.

1966. november 16-án az MTA Filozófiai és Történelemtudományi Osztálya, a Magyar Történelmi Társulat, az MTA Gazdasági és Jogtudományi Osztálya és a Magyar Közgazdasági Társaság „Széchenyi István emlékülésére” került sor, amelyen Spira György: „Széchenyi alakja és a történettudomány” címmel tartott előadást.

1966. november 25-én a Társulat központi tudományos előadássorozata keretében Borus József: „A moszkvai csata előzményei az újabb német adatok tükrében” c. előadására került sor.

1966. november 30-án a Társulat tanári tagozata felolvasó ülésén Spira György „A magyar 48 vitás kérdései” címmel tartott előadást.

1966. december 10–11-én a Társulat Kelet-Magyarországi Csoportja a hajdúk letelepítésének 360. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett Debrecenben.

1966. december 14-én a Társulat tanári tagozata felolvasó ülésén Vass Henrik: „Társadalmi fejlődésünk 10 éve” címmel tartott előadást.

A Társulat rendezésében 1967. február 14-én az első földmunkás kongresszus 70. évfordulója alkalmából Cegléden került sor emlékülésre, amelyen Simon Péter: „Az első magyarországi földmunkás kongresszus jelentősége” és Farkas József: „Várkonyi István életpályája, eszmei politikai magatartása” címmel tartott előadást.

1967. február 22-én a Társulat tanári tagozata felolvasó ülésén Benczédi László „A haza és nemzetfogalom alakulása a késő-feudalizmus korában” című előadása hangzott el.

1967. február 24-én a Társulat központi tudományos előadássorozat keretében Dományos István: „Az oroszországi polgári demokratikus forradalom kutatásának új eredményei” címmel tartott előadást.

1967. március 16-án a Társulat Dél-Dunántúli Csoportjának ülésén T. Mérey Klára: „A helytörténetírás történeti és módszertani problémái” című előadását vitatták meg.

A Társulat 1967. március 30–31-én Salgótarjában országos történész vándorgyűlést rendezett. A vándorgyűlés keretében Hanák Péter: „Az üzemtörténeti kutatásának problémái”, Kabos Ernő: „Az 1966. évi prágai nemzetközi üzemtörténeti konferencia”, Jenei Károly: „A salgótarjáni üzemek története” címmel tartottak előadást, amelyeket Hanák Katalin, Incze Miklós, Sárközi Zoltán, Kovács János, Liznyánszky Antal, Molnár Pál, Ránki György, Szabó Károly, Szilágyi Gábor és Vaszkó Ákos hozzászólásai egészítették ki.

1967. április 7-én a Társulat központi tudományos előadássorozata keretében Komjáthy Miklós: „A magyar történelem segédtudománya utolsó negyed százada” címmel tartott előadást.

1967. április 18-án megalakult a Társulat Üzemtörténeti Szekciója.

Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat

A Társulat Régészeti Szekciója 1966. május 17-én ülést tartott, melyen Gazdapusztai Gyula: „Az Alföld hallstatt-kori lakosságának etnikai kérdései” és Kralovánszky Alán: „Az ún. István szarkofág kérdése” címmel előadást tartott.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztálya 1966. május 24-i ülésén Szabó Júlia: „H. Rousseau és Párizs a századfordulón” című előadására került sor.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztályának 1966. június 17-i ülésén Pertorini Rezső: „A pszichopatológiás képzőművészet vizsgálatának lehetőségei és eredményei” címmel tartott előadást.

A Társulat 1966. június 23–24-én rendezte meg Székesfehérvárott évi vándorgyűlését, amelynek során régészeti és művészettörténeti előadások hangzottak el.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztályának rendezésében 1966. július 5-én Horváth Tibor és Koroknay Éva: „Az Iparművészeti Múzeum elefántcsont kincsei” című előadására került sor.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztályának 1966. szeptember 13-i ülésén Hajnóczy Gyula és Póczy Klára „Műemléki helyreállítások az aquincumi polgárvárosban” című előadását vitatták meg.

A Társulat Művészettörténeti Szakosz-

tálya 1966. október 13-i ülésén Geszti Eszter és Batári Ferenc: „Műemléki séta a Nagytérenyi Kastélymúzeumban” címmel tartottak előadást.

A Társulat Régészeti Szakosztályának 1966. november 28-i ülésén Bónis Éva: „A gellérthegy-tabáni keltatelep” és Gábler Dénes: „Újabb adatok a felsőpannoniai limes történetéhez” című előadásai hangzottak el.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztályának rendezésében Molnár László: „Széchenyi István szerepe a hazai műipar fejlődésében” című előadására 1966. november 24-én került sor.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztálya 1966. november 24-én ülést tartott, amelyen megvitatták Kresz Mária: „Népimemzeti törekvések az iparművészetben a századforduló körül” című előadását.

A Társulat Régészeti Szakosztálya 1966. december 16-án ülést tartott, amelyen Csalog József: „A tűzkövesi második idol.” és Bándi Gábor: „A Dunántúl korai és középső bronzkorának etnikai kérdései” címmel tartottak előadást.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztálya 1966. december 9-i ülésén Kádár Zoltán „A ravennai San Vitale apsis mozaikjainak testiltörténeti jelentősége: és László Emőke: „Endre Béla művészete” című előadása hangzott el.

A Társulat 1967. január 11-én tartott közgyűlést, amelyen jóváhagyták a Társulat új Alapszabályzatát, majd a társulati emlékérmek odaítélésére került sor.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztályának 1967. február 23-i ülésén Koroknay Éva: „Magyarországi reneszánsz könyvkötő műhelyek” címmel tartott előadást.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztálya következő ülését 1967. március 10-én rendezte, amelyen Czibilen Ágnes: „Kisfaludy Károly festői munkásságáról” című előadása hangzott el.

A Társulat Régészeti Szakosztályának rendezésében 1967. március 17-én Nagy Tibor: „Az I–II. századi aquincumi reliefplasztika kérdései” és Wessetzky Vilmos: „Egyiptomi reliefek I. Ptolemaios korából” címmel tartottak előadást.

A Társulat Művészettörténeti Szakosztálya 1967. március 30-i ülésén megvitatták Somogyi Árpád: „Balkáni ikonok stílus-korszakai és ikonográfiája” című előadását.

A Társulat Régészeti Szakosztályának 1967. április 6-i ülésén ismertették az 1966. évi ásatási beszámolókat, majd az ásatási problémákról vitát rendeztek.

A Társulat Régészeti Szakosztálya rendezésében 1967. április 27-én Siegfried Morenz (Német Demokratikus Köztársaság) „Die Begegnung Altägyptens mit dem nachantiken Europa” címmel tartott előadást.

Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság

A Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság Munkapszichológiai Szekciójának 1966. május 19-i ülésén Bálint István: „A neurózis problematika üzemi vonatkozásai”; Rókusfalvy Pál: „A munkatevékenység regulációs felfogása és annak üzemi alkalmazhatósága” és Csirszka János: „A munkatevékenységben megnyilvánuló személyiség tényezők” címmel tartott előadást.

A Társaság Általános Pszichológiai Szekciója 1966. május 13-i ülésén Kardos Lajos: „Újabb kísérletek az állatok téri orientációjáról” c. előadása hangzott el.

A Társaság Pedagógiai-Pszichológiai és Fejlődéslélektani Szekciója 1966. május 27-i ülésén Salamon Jenő: „A Galperin-féle értelmi cselekvés fogalmának elmélete és a körülötte kialakult vita” címmel tartott előadást.

A Társaság Gyógypedagógiai Szekciója 1966. május 23-án rendezte ünnepi tudományos ülését J. Langdon H. Down emlékeztérére.

1966. június 2-án került sor a Társaság Orvosi (Klinikai) Pszichológiai Szekciójának ülésére, amelyen Pethő Bertalan: „A Rorschach teszt kutatásának irányzatai viszonyítási rendszerük alapján”, valamint Nemessuri Mihály: „A reakciósebesség egyszerű vizsgálata” címmel tartottak előadást.

1966. június 3-án a Társaság Filozófiai és Társadalompszichológiai Szekciója ülésén Buda Béla: „A személyiség problémája a szociálpszichológiában” c. előadása hangzott el.

A Társaság Sportpszichológiai Szekciója 1966. június 24-én tartott ülésén megvitatta Arató Ottó: „A sportpszichológiai nemzetközi helyzet” című előadását.

A Társaság Sportpszichológiai Szekciója 1966. október 17-i ülésén Büchler Róbert: „Elméleti és módszertani problémák a sportpszichológiai kutatásban” címmel tartott előadást.

A Társaság Pedagógiai-Pszichológiai és Fejlődéslélektani Szekciója 1966. október 25-én tartott ülésén Duró Lajos: „A pedagógiai pszichológia időszerű problémái a XVIII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson” c. előadását vitatták meg.

A Társaság Munkapszichológiai Szekciójának 1966. október 26-i ülésén Kovács Géza: „Üzemegészségügyi és munkapszichológiai szolgálatok együttműködése, különös tekintettel a hatékonyabb prevencióra” címmel tartott előadást.

1966. október 28-án a Társaság Általános Pszichológiai Szekciója rendezésében került sor Grastyán Endre: „A tanulási teóriák alapvető paradoxonainak fizioiógiai feloldása” című előadására.

A Társaság Általános Pszichológiai Szekciója és a Nyelvtudományi Társaság közös rendezésében tartott ülésén, 1966. október 25-én Fónagy Iván: „Hanglejtés-érzékelés, hanglejtés-metafóra, hanglejtés-változás” című előadása hangzott el.

A Társaság Általános Pszichológiai Szekciójának 1966. november 17-i ülésén Marton Lajosné: „A szociális tanulás formái állatoknál. Az utánzási folyamat elemzése” c. előadását vitatták meg.

A Társaság Orvosi (klinikai) Pszichológiai Szekciója rendezésében 1966. november 17-én Linczényi Adorján: „A zene pszichoterápiás vonatkozásai” és Vikár György: „Neurózis és depresszió” címmel tartott előadást.

A Társaság Filozófiai és Társadalompszichológiai Szekciója rendezésében Garai László „Motiváció és társadalom” című előadása hangzott el.

A Társaság Gyógypedagógiai Pszichológiai Szekciója 1966. november 24-i ülésén Pálhegyi Ferenc: „A fogalmak belső struktúrájának kialakulása a vakok gondolkodásában” címmel tartott előadást.

A Társaság 1966. december 2-i ülésén A. R. Lurija akadémikus (Szovjetunió) „A tudományos pszichológia problémái a XVIII. Nemzetközi Pszichológus Kongresszuson” című előadására került sor.

A Társaság 1966. december 21-i együttes ülésén Prof. Eugen Makovschi (Románia) „Az emlékezés biológiai alapjai” címmel tartott előadást.

1967. január 12-én a Társaság Filozófiai és Társadalompszichológiai Szekciója keretében Garai László: „Személyiségdinamika és társadalmi lét” című előadása hangzott el.

A Társaság Orvosi (Klinikai) Pszichológiai Szekciója 1967. január 18-i ülésén Böszörményi Zoltán: „A személyiség az orvosi pszichológiában” címmel tartott előadást.

1967. február 9-én a Pedagógiai-Pszichológiai és Fejlődéslélektani Szekciója „Az átmenet megkönnyítése a negyedik osztályból az ötödik osztályba” címmel vitát rendezett.

1967. február 17-én került sor a Magyar Gyermekorvosok Társasága és a Magyar Pszichológiai Társaság közös rendezésében „A pubertás problémáiról” című ankétrára.

A Társaság Pedagógiai-Pszichológiai és Fejlődéslélektani Szekciója 1967. március 23-án ülést tartott „Az ifjúság problémáinak pedagógiai-pszichológiai megközelítése” címmel.

1967. április 20-án a Társaság Munkalélektani Szekciójának ülésén Hódos Tibor: „Az ember-gép kapcsolat kutatásának problémái a XVIII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson” című előadására került sor.

A Társaság Orvosi (Klinikai) Pszichológiai Szekciója 1967. április 20-i ülésén Bergmann Erzsébet: „Konstrukciós-projekciós vizsgálata-

tok ismert elemekkel felnőtt neuropsychiatriai betegeknel" és Szőnyi Gábor: „Színpiramis vizsgálatok képzőművészeti gimnázium növendékeinél" címmel tartott előadást.

1967. április 13-án a Társaság Általános Pszichológiai Szekciója és a Magyar Nyelvtudományi Társaság közös rendezésében került sor Büky Béla: „Az információ-felvétel egy sajátos emocionális vonatkozása" című előadására.

A Társaság együttes ülésén 1967. április 7-én A. N. Lurija akadémikus (Szovjetunió) „Az ember és a tudományos technikai forradalom" címmel előadást tartott.

A Társaság és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Pedagógiai és Pszichológiai Választmányának közös szervezésében 1967. április 25-én Hadley Cantril (USA) „A legújabb neurofiziológiai kutatások implikációi az észlelés és motiváció vizsgálatokban" című előadása hangzott el.

1967. április 28-án a Társaság Sportpszichológiai Szekciójának rendezésében Nemessuri Mihály és Herendi Ildikó: „Elemi pszichomotoros reakció jelentősége a sportolók vizsgálatában" címmel tartottak előadást.

Könyveink

Filozófia

Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról (Filozófiai Írók Tára sorozat, XXVIII.)
Heller Ágnes: Az aristotelesi etika és az antik ethos.

Kant, I.: Az ítélőerő kritikája (Fil. Írók Tára XXIX.)

Földesi, T.: The Problem of Free Will (Studia Philosophica 10.)

Asthetische Aufsätze (Studia Philosophica 11.)

Történettudomány

Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918. (Szerk.: Hanák, P.—Klein, F.)

Barta István: A fiatal Kossuth.

Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1914—1918. (Szerk.: Komjáthy, M.)

Kerekes Lajos: Ausztria története 1918—1955
Révész Imre: Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728—1803) életéből és működéséből (Értekezések a történettudomány köréből sorozat, 38. sz.)

Pogány Mária: Tőkés vállalkozók és kubikos bérmunkások a Tisza szabályozásánál a 19. század második felében (Értekezések a történettudomány köréből sorozat, 39. sz.)

Paulinyi Oszkár: A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban (Értekezések a történettudomány köréből sorozat, 40. sz.)

Értekezések 1964—1965. MTA Dunántúli Tudományos Intézet évkönyve.

Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára (szerk. Ruzsás Lajos) (Értekezések 1966. Dunántúli Tudományos Intézet.)

Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyosság kialakulásának korszakában (Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből). (Szerk.: Makkai László).

I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok. Kossuth Lajos Összes Művei, VI. kötet. (Szerk.: Barta István).

Mészáros Károly: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája.
Jemnitz János: A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911—1914).

Mérei, Gy.: Die Idee der europäischen Integration in der westdeutschen bürgerlichen Geschichtsschreibung (Studia Historica, 57. sz.)

Tőkei, F.: Sur le Mode de Production Asiatique (Studia Historica 58. sz.)

Régészet

Magyar Régészeti Topográfia I. (Szerk.: Sági Károly).

Holl, I.: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. (Studia Archaeologica sorozat, IV.)

Mozsolics, A.: Bronzefunde des Karpatenbeckens.

Művészettörténet

Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában I—II.

Pedagógia

Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1965. (Szerk.: Kiss Árpád).

Pszichológia

Ákos, K.—Ákos, M.: The Critical Flicker-Frequency Effect.

Adorjáni Cs.—Gálfi B.: A pszichotikusok csoportpszichoterápiája. (Pszichológia a gyakorlatban sorozat 6. kötet).

D. N. Bogojavlenskij—Z. I. Kalmikova—T. V. Kudrjacev: A gondolkodás fejlesztése feladatok megoldása útján. (Pszichológia a gyakorlatban sorozat, 7. kötet).
Pszichológiai Tanulmányok, IX. kötet (főszerk.: Gegersi-Kiss Pál).

R. S. Woodworth—H. Schlosberg: Kísérleti pszichológia
 Pertorini Rezső: Csontváry patográfiája.
 Varga, E.: Changes in the Symptomatology of Psychotic Patterns.

Külföldi vendégeink

M. B. Mityin akadémikus és M. T. Jovcsuk filozófus (Szovjetunió) 1966. október 2—és 6-a között részt vett hazánkban a Szocialista Országok Filozófiai Folyóiratai Szerkesztő Bizottságainak budapesti ülésén.

P. A. Susarin szovjet történész 1967. január—február hónapban 4 hetes tanulmányúton járt hazánkban.

A. I. Puskás és B. A. Nedorjezo szovjet történészek 1966. október 14—17-e között résztvettek a II. világháború történetével foglalkozó Nemzetközi Történész Bizottságnak az ellenállás kérdéseivel foglalkozó budapesti konferenciáján.

*

T. Müncz csehszlovák filozófus a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. április 25-én egyhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

K. Vadkerty csehszlovák történész a két akadémia közötti egyezmény alapján 1966. május 22—29-e között a Történettudományi Intézet irányításával kutatásokat folytatott Magyarországi levéltárakban.

E. Pleslova csehszlovák régész, a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. június 6—19-e között tanulmányúton Magyarországon tartózkodott.

R. Marsina csehszlovák történész a két akadémia közötti egyezmény terhére 1966. július 4—23-a között, háromhetes tanulmányúton vett részt.

J. Sopko és Z. Juck csehszlovák történészek a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. július 4-én kezdtek meg háromhetes tanulmányútjukat.

S. Kazimir történész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. augusztus 17—30-ig Magyarországon folytatott kutatásokat.

V. Sedlak csehszlovák történész a két akadémia közötti egyezmény alapján 1966. aug. 22-én kezdte meg háromhetes tanulmányútját.

V. Sedlak csehszlovák történész a Csehszlovák Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. szept. 25-től okt. 1-ig újabb egyhetes tanulmányúton járt hazánkban.

A. Vantuch csehszlovák történész a két akadémia között kötött egyezmény alapján 1966. szept. 26-án kezdte meg kéthetes magyarországi tanulmányútját.

M. Silonkal csehszlovák régész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. okt. 3-tól okt. 17-ig tanulmányúton Magyarországon járt.

F. Bokes csehszlovák történész, a két akadémia között kötött egyezmény terhére 1966. okt. 10—16-ig egyhetes tanulmányúton vett részt.

L. Sanceu történész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. okt. 10-én kezdte meg 3 hetes magyarországi tanulmányútját.

O. Halmiova csehszlovák pszichológus a két akadémia közötti egyezmény alapján 1966. okt. 10—24-ig a Pszichológiai Intézetben folytatott kutatásokat.

O. Chlemova csehszlovák történész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. okt. 13-tól kéthetes tanulmányútra érkezett.

K. Vadkerty történész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. nov. 10-től dec. 1-ig 3 hetes Magyarországi tanulmányúton vett részt.

M. Vyuvalova csehszlovák történész a két akadémia közötti egyezmény terhére 1966. nov. 23-tól egyhetes tanulmányútra érkezett.

P. Hapák csehszlovák történész a két akadémia közötti egyezmény alapján 1966. december 4-től december 11-ig a Történettudományi Intézetben kutatásokat folytatott.

R. Marsina és F. Bokes történészek a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. december 8-án kezdtek meg egyhetes magyarországi tanulmányútjukat.

A. Točík csehszlovák régész 1966. december 16—és 22-e között a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti különmunkahelyén dolgozott.

Z. Pivarova csehszlovák régész a két akadémia közötti egyezmény alapján 1967. április 6—19-e között kéthetes tanulmányúton vett részt Magyarországon.

C. Chlemova történész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1967. április 6-án háromhetes tanulmányútra érkezett.

V. Sedlak csehszlovák történész a két akadémia közötti egyezmény alapján 1967. április 10-én egyhónapos tanulmányútra érkezett hazánkba.

K. Jančova csehszlovák művészettörténész 1967. április 17—és 30-a között a magyarországi múzeumokban végzett kutató munkát.

T. Müncz csehszlovák filozófus a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1967. április 17—23-ig hazánkban volt tanulmányúton.

*

C. Cihodaru román történész a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. április 13-án háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

Prof. H. Mihaescu régész a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. június 29-től július 30-ig egyhónapos tanulmányúton volt hazánkban.

M. Rusu román régész a két akadémia közötti egyezmény terhére 1966. július 20-tól háromhetes tanulmányútra Budapestre érkezett.

M. Marcea román régész a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. július 26-tól egyhetes magyarországi tanulmányúton vett részt.

S. Popescu, N. Bellu és N. Getan román filozófus 1966. október 3-a és 10-e között résztvett a szocialista országok Filozófiai Folyóiratai Szerkesztő Bizottságai budapesti ülésén.

M. Petrescu román régész a két akadémia közötti egyezmény terhére 1966. október 28-tól 3 hetes tanulmányúton vett részt Magyarországon.

E. Comsa román régész a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény terhére 1966. november 8-val kezdődően 4 hetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

R. Popa román régész a két akadémia közötti egyezmény terhére 1966. december 28-tól 1967. február 7-ig tartó hathetes tanulmányútra hazánkba érkezett.

G. Bordenache román régész a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény terhére 1967. április 15-e és 29-e között két-hetes tanulmányúton vett részt.

*

Hans Radant NDK-történész a Berlini Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. július 5-től háromhetes tanulmányútra érkezett Magyarországra.

M. és W. Einhorn NDK filozófusok 1966. október 3-tól 10-ig egyhetes tanulmányúton vettek részt.

M. Lukas NDK gazdaságtörténész a Berlini Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. október 3-án háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

K. Obermann professzor, H. Bartel, D. Foerster és E. Wimmer NDK történészek a magyar-német történész vegyesbizottság 1967. március 17-től 21-ig tartó budapesti ülésén vettek részt.

*

M. Kozminski lengyel történész a Lengyel Tudományos Akadémiával kötött egyezmény

alapján 1966. június 9-én kéthetes tanulmányútra hazánkba érkezett.

*

V. Vinaver jugoszláv történész a Jugoszláv Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. november 3-án 4 hetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

G. Skrivanic és B. Kumanov jugoszláv történészek 1966. december 27-e és január 10-e között magyarországi tanulmányúton vettek részt.

V. Bogdanov és F. Culinovic jugoszláv akadémikusok 1966. november 28-a és 30-a között Magyarországon tartózkodtak és néhány történettudományi intézményt látogattak meg.

*

C. Heller francia történész az École Pratique des Hautes Etudes és az MTA közötti egyezmény alapján 1966. június 29-től július 2-ig 3 napos tanulmányútra érkezett.

G. Castellan francia történész 1966. szeptember 5-től október 4-ig egyhónapos magyarországi tanulmányúton vett részt.

Michel François francia és Fr. Engel-Jánossy osztrák történész 1966. szeptember 9-től 16-ig résztvettek a Nemzetközi Történelem Szövetség Irodájának budapesti ülésén, majd meglátogattak több történettudományi intézményt.

Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

Szovjetunió

Erdélyi István, a Régészeti Intézet tudományos munkatársa 1966. július 8-án 12 hetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

R. Várkonyi Ágnes a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1966. augusztus 17-én négyhetes szovjetunióbeli tanulmányútra utazott a két akadémia közötti egyezmény alapján.

Müller Antal, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa a Szovjetunió Tudományos Akadémiájával kötött egyezmény alapján 1966. október 31-én kéthetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Köte Sándor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense 1966. szeptember 17-én kéthetes szovjet tanulmányútban részesült.

Szigeti József, a Filozófiai Intézet igazgatója 1966. május 11- és 18-a között a Szovjetunióban tanulmányúton vett részt.

Bartha Lajos, az MTA Pszichológiai Intézetének igazgatója, Salamon Jenő, az MTA

Pszichológiai Bizottság titkára, *Liebermann Lucy*, *Duró Lajos*, *Popper Péter*, *Kelemen László*, *Lénárd Ferenc*, *Illyés Gyuláné* pszichológusok és *Garai László* a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa résztvettek 1966. augusztus 4— és 11-e között a Moszkvában rendezett XVIII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson.

Csehszlovák Szocialista Köztársaság

Rozsnyói Ágnes, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. július 18— és 29-e között kéthetes csehszlovákiai tanulmányúton vett részt.

B. Kutzián Ida, *Párducz Mihály* és *Erdélyi István* a Régészeti Intézet tudományos munkatársai 1966. augusztus 20— és 28-a között résztvettek a Prágában rendezett nemzetközi ősrégészeti konferencián.

Sz. Gyivicsán Mária, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. szeptember 1— és 14-e között Csehszlovákiában járt tanulmányúton.

Paulinyi Oszkár, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa résztvett a középkori bányatörténet tárgyköréből Csehszlovákiában rendezett konferencián 1966. szeptember 29— és október 5-e között.

Szűcs Jenő, a Történettudományi Intézet munkatársa a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. október 24— és november 6-a között kéthetes csehszlovákiai tanulmányúton részesült.

Ránki György, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója, *Laczkó Miklós*, *Tilkovszky Lóránt*, *Juhász Gyula*, *Kövágó László*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársai, valamint *Arató Endre* egyetemi tanár résztvettek a bratislavai Történettudományi Intézet tudományos ülésén és a magyar—csehszlovák történelem vegyesbizottság 1966. október 24— és 27-e közötti megbeszélésén.

M. Belényessy Márta, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. november 29-én kéthetes csehszlovákiai tanulmányútra utazott.

Márkus Györgyné pszichológus 1966. december 4-től 8-ig 5 napos konferenciára Csehszlovákiába utazott.

Kosáry Domokos történész a Csehszlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján 1966. december 6-tól 19-ig kéthetes csehszlovák tanulmányúton vett részt.

Pölöskei Ferencné pszichológus 1967. január 12— és 22-e között kéthetes csehszlovákiai tanulmányúton részesült.

Arató Endre egyetemi tanár, *Andics Erzsébet* akadémikus, *Dolmányos István*, *Kövágó László*, *Niederhauser Emil*, *Spira*

György és *Varga János* történészek 1966. február 28— és március 4-e között résztvettek Smolenicén a csehszlovák—magyar történész vegyesbizottság ülésén.

Kalicz Nándor, a Régészeti Intézet tudományos munkatársa egyhetes konferencián vett részt Csehszlovákiában 1967. április 16— és 20-a között.

Szigeti József, a Filozófiai Intézet igazgatója és *Lukács József* filozófus 1967. március 13-án Prágába utaztak a „két rendszer békés egymás mellett élésének ideológiai kérdései” című konferenciára.

Román Szocialista Köztársaság

Kónya Sándor, a Filozófiai és Történettudományi Osztály szaktitkára a Román Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia közötti egyezmény alapján 1966. november 10— és 17-e között egyhetes romániai tanulmányúton részesült.

Csatári Dániel történész 1966. november 20— és december 17-e között négyhetes romániai tanulmányúton vett részt a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmény terhére.

Marosi Ernő művészettörténész kéthetes romániai tanulmányútra utazott 1967. január 2-án.

Német Demokratikus Köztársaság

Povázsai Éva, a Pszichológiai Intézet tudományos munkatársa 1966. május 8-án egyhetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott a két akadémia közötti egyezmény terhére.

Lovász György, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa 1966. május 19-től kéthetes NDK tanulmányúton részesült a Berlini Német Tudományos Akadémiával kötött egyezmény alapján.

Juhász Gyula, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a Berlini Német Tudományos Akadémia meghívására egyhetes tanulmányútra Berlinbe utazott 1966. június 14-én.

Ránki György, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója 1966. október 16-án 4 napos konferenciára Berlinbe utazott.

T. Méri Klára, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa 1966. október 17-től kéthetes NDK-tanulmányúton részesült a két akadémia közötti egyezmény alapján.

Mátrai László akadémikus, a Filozófiai és Történettudományi Osztály titkára a Berlini Német Tudományos Akadémia meghívására 1966. október 17-én egyhetes tanulmányútra Berlinbe utazott.

Castiglione László, a Régészeti Intézet igazgatóhelyettese 1967. december 12-től

résztvett a Lipcsében rendezett 5 napos régészeti konferencián.

Lengyel Népköztársaság

Kolta János, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos főmunkatársa 1966. június 2-án háromhetes tanulmányútra Lengyelországba utazott a két akadémia közötti egyezmény alapján.

Kovács Endre, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1966. június 5-én négy-napos konferenciára Lengyelországba utazott.

Székely György egyetemi tanár, *Kovács Endre*, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, *Ruzsás Lajos* a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos főmunkatársa, és *Farkas Márton* MTA főelőadó 1966. október 17—24-e között résztvettek a lengyel—magyar történész vegyesbizottság varsói ülésén.

Jugoszláv Szocialista Köztársaság

Salamon Jenő, a Pszichológiai Intézet tudományos munkatársa 1966. december 2—és 14-e között Jugoszláviában járt kéthetes tanulmányúton.

Vajda Mihály, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1967. április 17-től háromhetes jugoszláviai tanulmányúton vett részt.

*

L. Nagy Zsuzsa, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. április 25-én 4 hetes tanulmányúton vett részt Rómában az ottani Magyar Akadémia ösztöndíjasaként.

Győrffy György, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa Triesztbe utazott 1 hónapos tanulmányútra 1966. április 29-én és az ottani egyetemen előadásokat tartott.

Ember Győző akadémikus, 1966. május 1-től 21-ig az USA-ban tartott Nemzetközi Levéltári Tanács Kongresszusán vett részt Washingtonban.

Bartha Lajos, a Pszichológiai Intézet igazgatója 2 hétre Rómába nyert kiküldetést 1966. május 16-án.

Makkai László, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1966. május 24-én két hétre Torinóba utazott, és az ottani egyetemen előadásokat tartott.

Gerevich László, a Régészeti Intézet igazgatója, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének szervezésében 1 hónapos tanulmányútra Olaszországba utazott 1966. június 20-án.

Erdei László, a Filozófiai Intézet igazgatóhelyettese és *Koncz Ilona* tudományos segédmunkatárs az Österreichisches College: 22. nemzetközi főiskolai hetei alkalmából

1966. augusztus 19— és szeptember 22-e között az ausztriai Alpbachban tartózkodott.

Győrffy György, a Történelemtudományi Intézet tudományos munkatársa az École Pratique des Hautes Études és az MTA közötti egyezmény alapján 1966. szeptember 1-én 3 hónapos párizsi tanulmányútra utazott.

Andrásfalvy Bertalan, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa egyhónapos finnországi tanulmányútra nyert kiküldetést 1966. szeptember 1-én.

Takács Etel, ELTE adjunktus, 1966. szeptember 2— és 23-a között 3 hetes franciaországi tanulmányúton vett részt.

Tordai Zádor, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa a T. de Chardin Társaság 1966. szeptember 3—11-e között Vezelayban tartott konferenciáján vett részt.

Moravcsik Gyula akadémikus és *Győrffy György*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. szeptember 5—11-ig Oxfordban tartózkodott a Nemzetközi Bizantológiai Társaság kongresszusán.

Garai László, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1966. szeptember 7-én 3 hetes franciaországi tanulmányútra utazott.

Jemnitz János, *Mucsi Ferenc* és *Pamlényi Ervin* a Történettudományi Intézet munkatársai 1966. szeptember 8— és 10-e között résztvettek Linzben (Ausztria) az osztrák munkásmozgalom történetével foglalkozó konferencián.

Mátrai László akadémikus, a Filozófia és Történettudományi Osztály titkára 1966. szeptember 9— és 13-a között Koppenhágában tartózkodott és előadást tartott a Nemzetközi Filozófiai Intézet konferenciáján.

Nagy Sándor egyetemi tanár, a Pedagógiai Bizottság elnöke 1966. szeptember 15-én 6 hónapos angliai tanulmányútra utazott.

Gonda Imre, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a bécsi Süd-Ost-europäisches Institut-tal kötött csereegyezmény alapján háromhetes tanulmányútban részesült 1966. szeptember 19-től október 9-ig.

Schütz Ödön, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa Olaszországba, a Ravell Permanent International Altaistic Conferenciára nyert kiküldetést 1966. szeptember 26-tól 30-ig.

Márkus László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa az École Pratique des Hautes Études 3 hónapos párizsi tanulmányútján vett részt 1966. szeptember 26-tól.

Somogyi Éva, a Történettudományi Intézet tudományos segédmunkatársa 3 hónapos Collégium Hungaricum (Bécs) kiküldetést nyert 1966. október 1-től 1967. január 1-ig.

Jemnitz János, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa az École

Pratique des Hautes Études keret alapján 3 hónapos párizsi kiküldetésben részesült 1966. október 5-től 1967. január 5-ig.

Agh Attila, a Filozófiai Intézet tudományos segédmunkatársa 1966. október 17-én 8 hónapos franciaországi tanulmányútra utazott Nancy-ba.

Pach Zsigmond Pál MTA levelező tag 1966. október 20–26-ig Bellagio-ban (Olaszország) résztvett a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság VB ülésén.

Tamás György, a Filozófiai Intézet tudományos főmunkatársa a Bécsi Egyetem Filozófiai Intézetének meghívására 3 hónapos tanulmányúton vett részt 1966. október 20–1967. január 1-e között, valamint 1967. február 1-től március 1-ig.

Heckenast Gusztáv a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. november 10-től kéthetes tanulmányúton volt az ausztriai Eisenstadtban.

Kovács Endre, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1966. november 14-én 4 hetes tanulmányútra utazott Olaszországba, a Római Magyar Akadémiára.

Ádám Magda, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. november 14-től 1967. február 14-ig 3 hónapos tanulmányúton részesült az Écola Pratuque des Hautes Études terhére.

Hanák Péter, a Történettudományi Intézet osztályvezetője a Bécsi Egyetem Történettudományi Intézetének meghívására 1966. november 15-től 18-ig Ausztriában tartózkodott.

Tilkovszky Lóránt, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1966. november 15-től kezdődően 4 hetes tanulmányúton volt Rómában.

Semjén András, a Pszichológiai Intézet tudományos munkatársa 1966. december 3-tól 3 hetes franciaországi kiküldetésben részesült.

Kosáry Domokos történész Svédországba utazott 1967. február 19-én az ottani egyetem meghívására.

Mátrai László akadémikus, a Filozófiai és Történettudományi Osztály titkára 1967. február 27-én két hétre Londonba utazott a British Academy vendégeként és előadásokat tartott.

Benda Kálmán, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa egyhónapos kiküldetést nyert 1967. március 1-től április 1-ig a Bécsi Collegium Hungaricumba.

Pach Zsigmond Pál, MTA levelező tag 1967. április 6–8-ig résztvett a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság oxfordi (Anglia) VB-i ülésén.

Zoltai Dénes, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1967. április 20–23-a között résztvett Bécsben az Europahaus: Die junge Intelligenz und die Zukunft című konferenciáján.

Ránki György, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója 1967. április 23-tól május 7-ig a franciaországi Lille-be nyert kiküldetést, előadások tartására.

Hazai nemzetközi rendezvények

Az MTA Régészeti Intézete szervezésében 1966. szeptember 4–11-e között került sor a „Szeleta kultúra kérdései” c. régészeti konferenciára. A konferencián magyar szakembereken kívül részt vettek O. N. Bader, Sz. M. Ceitlin, M. N. Geraszimov, V. I. Gromov (Szovjetunió), G. Behm-Blancke (Német Demokratikus Köztársaság), W. Chmielewski (Lengyelország), N. Djambasov (Bulgária), G. Freund, L. F. Zotz (Német Szövetségi Köztársaság) és H. J. Müller-Beck (Svájc).

A Nemzetközi Történész Szövetség Irodája a magyar Történészek Nemzeti Bizottsága szervezésében 1966. szeptember 10–12 között Budapesten tartotta soron következő ülését. Az ülésen résztvettek: P. Harsin (Belgium), M. Francois (Franciaország), A. A. Guber (Szovjetunió), B. C. Schaffer (USA), F. Engel-Janossy (Ausztria), A. Gieystor (Lengyelország), E. F. Jakob (Nagy-Britannia), R. Morghen (Olaszország), J. Tadić (Jugoszlávia).

A Marxista Filozófiai Folyóiratok Szerkesztőbizottságai évi ülésüket 1966. október 4–7-e között tartották Budapesten. A magyar szakembereken kívül az alábbiak vettek részt: T. Vilov, S. Angelov, G. Ilev (Bulgária), M. Prucha, J. Strinka, M. Jodl (Csehszlovákia), P. Vranitzky, V. Pesitz-Golubovitz, G. Petrovic (Jugoszlávia), H. L. Eilstein, A. Owietzko, J. Wiatr (Lengyelország), R. Kirchoff, W. Eichhorn, A. Kosing, M. Buhr (Német Demokratikus Köztársaság), L. Gruppi, (Olaszország), M. Bellu, St. Popescu, O. Ghetan (Románia), M. D. Mityin, V. F. Molotsov, M. T. Jovcsuk, A. T. Pavlov, T. I. Ojzermann (Szovjetunió).

Tudományos fokozat odaítélése kiemelkedő munkásság alapján

A Tudományos Minősítő Bizottság kiemelkedő tudományos munkássága alapján *Mérei Gyulának* a történelemtudomány doktora;

Zsigmond Lászlónak a történelemtudomány doktora;

Pamlényi Ervinnek a történelemtudomány kandidátusa fokozatot adományozta.

Disszertációs viták

Tóth Béla „Az általános iskolai tanulók irodalmi érdeklődésének pszichológiai vizs-

gálata" c. kandidátusi értekezését 1965. november 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Radnai Béla, a pszichológiai tudományok kandidátusa és S. Molnár Edit, a pszichológiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt munkája jelentős és fontos hozzájárulás a tanulók személyiségének megismeréséhez, fejlesztéséhez, az irodalomtanítás színvonalának emeléséhez, végül de nem utolsón sorban ifjúsági könyvkiadásunk helyesebb profilírozásához. A jelölt kutatásai egy eddig kevésbé vizsgált korosztály irodalmi érdeklődéséhez nyújtott kultúrpolitikai szempontból is új és értékes pedagógiai-pszichológiai megállapításokat. A jelölt vizsgálatának módszereit gazdagon variálja. Ezek: a gyermek egyéni vizsgálata, az interjú, az ankét módszer, csoportos vizsgálatok. Ezen belül a hazai kutatásban kevésbé alkalmazott módszert, az olvasmányok illusztrálásának módszerét is behelyezte. Társadalmi haszonnal is járó operatív módszert, az olvasómozgalom szervezését is felhasználta. Vizsgálati anyagát vidéki és tanyai iskolákból és úttörő táborokból is gyűjtötte. A táblázatok megszerkesztésében és e módszerek egybehangolásában a jelölt részéről még további munkára lesz szükség. A disszertáció gazdag anyaga több elméleti általánosításra is adhatott volna alkalmat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Tóth Bélát a pszichológiai tudományok kandidátusává minősítette.

Vonsik Gyula „A magyar munkásosztály szocialista tudatának fejlődése” c. kandidátusi értekezését 1965. november 22-én védte meg az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a TMB Filozófiai Szakbizottságának javaslata alapján a fokozatot honosította és Vonsik Gyulának a filozófiai tudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Széchy Andrásné „A közösségi nevelés fejlődésének útjai a középiskolában” c. kandidátusi értekezését 1965. november 22-én védte meg a Moszkvai Leninről elnevezett Pedagógiai Főiskola Tudományos Tanácsa előtt. A Tudományos Minősítő Bizottság a TMB Pedagógiai Szakbizottságának javaslata alapján Széchy Andrásnének a neveléstudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Elekes Sándor „A népfrontmozgalom a szabad, szocialista Magyarorszáért folytatott harcban és szerepe a szocializmus építésében 1935–1964” című kandidátusi értekezését 1965. december 22-én védte meg a SZKP KB mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság TMB Történettudományi Szakbizottsága javaslataira a fokozatot honosította és Elekes Sándornak a történelemtudomány kandidátusa fokozatot odaítélte.

Tóth László „Munkára nevelés az ipari bázison alapuló középiskolában (szovjet és magyar iskolák anyaga alapján)” c. kandidátusi értekezését 1966. február 7-én védte meg a Moszkvai Állami Lenin Pedagógiai Intézet Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a TMB Pedagógiai Szakbizottsága javaslata alapján a fokozatot honosította és Tóth László részére a neveléstudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Kirschner Béla „A Tanácsköztársaság centralista és jobboldali vezetői a polgári demokrácia visszaállításáért: hatalomra jutások és bukásuk” c. kandidátusi értekezését 1966. február 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Liptai Ervin és Zsilák András a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja az első munka, amely a centralista és jobboldali szociáldemokratának a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésében és a tőkés rendszer visszaállításában játszott szerepét összefüggéseiben, a teljesség igényével, monografikus módszerrel tárja fel. A munka számos új megállapítást tartalmaz és a témára vonatkozó ismereteinket jelentősen gazdagítja. Külön elismerést érdemel a Peidl-féle szakszervezeti kormány szerepének és működésének részletes megrajzolása. Ugyanakkor a bírálóbizottság felhívja a jelölt figyelmét néhány kérdés alaposabb elemzésére: így mindenekelőtt a munkásosztály szerepének és a nemzetközi összefüggéseknek a behatóbb vizsgálatára. De kívánatos a mondanivaló tömörítése és stílusának jelentős csiszolása is. E korrekciók után a munka kiadását javasolja a bizottság.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kirschner Bélát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Földesi Tamás „A filozófiai törvények bizonyításának problémái” c. doktori értekezését 1966. március 1-én védte meg. Az értekezés opponensei: Mátrai László akadémikus, Szigeti József a filozófiai tudományok doktora és Erdei Ferenc a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt munkája egy, a marxista filozófia szempontjából nagyjelentőségű s egyben eddig alig feldolgozott témakörrel, a filozófiai bizonyítás elméletével foglalkozik. A bizonyításelmélet történetéről elsősorban ad marxista igényű színvonalas áttekintést. Dogmatizmustól mentesen elemzi a marxista filozófia törvényei közti bizonyító összefüggések

problémáját és az elméletől áthatott gyakorlat bizonyító szerepét. A munka egyes részei, így pl. a marxista filozófia egyes törvényeinek kapcsolására vonatkozó fejtegetések, a plausibilitás modern elméletének elemzése, a matematikai logika és axiomatizálási módszerek alkalmazhatóságának kérdései — még behatóbb kidolgozásra és elmélyítésre szorulnak, de a kidolgozott részek színvonala és vázolt megoldása, valamint tudományos igényessége egyaránt arra vallanak, hogy a jelölt lényeges új eredményeket ért el és újabb eredmények elérésére képes. A vitában elhangzott hozzászólások a dialektikus és a matematikai ill. általános formális logikai bizonyítás értelmezésével plausibilis és egyéb valószínűségi bizonyítások értelmezésével s végül a logikai és az egyéb bizonyító eljárások viszonyával, valamint terminológiai kérdésekkel foglalkoztak. A jelölt tudományos szerénységgel fogadta a bírálatot, s színvonalas válaszokat adott, amelyeket az opponensek és a bizottság elfogadott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Földesi Tamást a filozófiai tudományok doktorává minősítette.

Csemiczkyné Sós Ágnes „A Dunántúl IX. századi szláv népsége” című kandidátusi értekezését 1966. március 7-én védte meg. Az értekezés opponensei Bóna István és Győrffy György a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt dolgozatát a csaknem teljes szláv nyelvű irodalom ismerete, a kérdések világos megítélése, gazdag felvetése és széles alapokon való tárgyalása jellemzi.

Módszerében pedig e korszak társadalmi körülményeinek marxista elemzését nyújtja. Megjegyzni azonban a bizottság, hogy e sokat vitatott problémakör vizsgálatában, az ellentétes álláspontok ismertetésekor saját állásfoglalása néhány esetben nem domborodik ki kellőképpen. A bizottság a disszertációt az anyagfeltárás, a nemzetközi jelentőségű zalavári ásatások új eredményei és történeti interpretálása miatt, a hazai szláv kutatás terén alapvető jelentőségűnek tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Cs. Sós Ágnest a történelemtudomány (régészeti) kandidátusává minősítette.

Pándi Ilona „Osztályok és pártok Magyarországon a Bethlen-konzolidáció idején” c. kandidátusi értekezését 1966. március 8-án védte meg. Az értekezés opponensei L. Nagy Zsuzsa és Szaboles Ottó a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt széleskörű forrásanyagra támaszkodó disszertációjának úttörő érdeme, hogy először próbálja meg marxista módon külön-külön,

de a maga egymásmellett élésében feltárni az ellenforradalmi rendszer valamennyi társadalmi osztályának és rétegének valóságos képét. Ugyanakkor minden politikai párt összetételének, irányvonalának, működésének életét is a maga sokrétűségében igyekszik ábrázolni. Az értekezésből tehát az ellenforradalmi rendszer egyik igen fontos, és jól elhatárolható időszakának, a bethleni konzolidációnak társadalmi és politikai struktúrájáról eddigi ismereteinket számos új vonással gazdagít, másrészt azokat több vonatkozásban szintézisbe hozó képet kapunk.

A szerző elvi bátorsággal és határozottsággal nyúl a legbonyolultabb kérdésekhez is, közben kitűnik szilárd marxista állásfoglalásával, amelyet különben a vitában megnyilvánuló vitakészségével is bizonyított. A disszertáció igen áttekinthetően épült fel, a szerző világosan, közérthetően, gördülékeny stílusban tárgyalja mondanivalóját. Az opponensi véleményekben, valamint a vitában elhangzott legfontosabb észrevételekre (a rendszer jellege, a parlamentarizmus, az SZDP és a Parlament, az SZDP és az ellenzéki pártok, a kispolgárság, a parasztsággal kapcsolatos kérdések) a jelölt a bizottság megítélése szerint kielégítő választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Pándi Ilonát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Szigetvári Sándor „Az induktív és a deduktív következtetések kapcsolata az empiriő síkján” c. kandidátusi értekezését 1966. március 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Egerszegi Ferenc és Tamás György a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés az induktív és deduktív következtetések elemzésével foglalkozik, azokat a megismerés fejlődésével, a dialektikus logikával összefüggésben vizsgálja. Pozitívnak értékelhető, hogy konkrétan kidolgoz néhány, a dialektikus logikába tartozó kérdést. A disszertáció előretett lépésnek tekinthető a dialektikus logikai vizsgálódás, a reflexiók következtetések terén. A következtetési formákat nem csupán kész formákként, hanem mint olyanokat mutatja be, amelyek összefüggnek egymással, követik a megismerés mozgását, fejlődését s ezáltal bennük a tartalom mozgása, változása, fejlődése tükröződik vissza. Elemzésében új mozzanatok, megoldások találhatók, törekedve a lenini logikai program megvalósítására. Sokoldalúan mutatja be az induktív és deduktív következtetéseket s e téren a dialektikus logika lehetőségét illetve szükségességét, amely alkalmasabb a gondolkodás problémáinak gazdagabb, átfogóbb vizsgálatára. Helyesen veti fel a formális és dialektikus logika viszonyát.

Igen figyelemreméltó a disszertációban a reflexiók következtetések és a tapasztalás viszonyának elemzése. Bírálható azonban a disszertáció abban, hogy az induktív és deduktív következtetési formák elemzésénél a megismerés irányát említi egyetlen kritériumként. A disszertációban néhány helyen következtelenség érződik, pl. az absztrakt és konkrét, továbbá a tartalom és forma viszonyát tárgyaló részben. A munka jól felépített, szerkezetileg világos.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szigetvári Sándort a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Zimányi Vera „A Rohonc-Szalonaki uradalom és jobbágysága a 16–17. században” c. kandidátusi értekezését 1966. április 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Sinkovics István és Szendrey István a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt benyújtott értekezésében széles forrásbázisra és korábbi munkáira is támaszkodva, nem különben más uradalom-monográfiák eredményeit részben újjáértékelve elsőnek tesz sikeres kísérletet egy uradalom XVI–XVII. századi majorsági és paraszti gazdálkodásának, agrárnépessége életkörülményeinek marxista történeti statisztikai módszerrel való vizsgálatára. A korszakválasztás helyességét az igazolja, hogy a hódoltság időszaka nem egy vonatkozásban döntő változást hozott az ország agrárstruktúrájára — bár az értekezésnek csak előnyére válnék a fejlődés XVIII. században való továbbkísérése. Az uradalom megválasztását azért lehet helyeselni, mert a változás problémái gazdagon tükröződnek a Batthyány-uradalmak bőséges forrásanyagában. A szerző alapjaiban helyes történeti statisztikai módszerrel jegyezte ki, hasonlította össze és foglalta táblázatokba a számszerűen értékelhető adatokat, s a belőlük lesűrűhető tanulságokat helyesen építette bele az uradalom agrárfejlődésének egész rajzába. Megállapításai nem egy helyen szilárdabbak vagy továbbépíthők, korrigálják a vonatkozó szakirodalom korábbi eredményeit: így különösen a majorsághirtok területi alakulásának és fejlődési szakaszainak ábrázolása, a telekméretek újszerű értelmezése vagy az allodiális jövedelmek arányainak felmérése. Kívánatos volna, hogy a szerző helyenként árnyaltabbá tegye elemzését, továbbá, hogy figyelembe véve az utolsó évek agrártörténeti feldolgozásait, mondanivalóját az uradalomtörténet keretein túlmenően jobban illessze bele a hódoltsági kor gazdaságtörténetének általános problematikájába. A bizottság méltánylóan vette figyelembe Zimányi Vera opponensi véleményekre adott válaszában a dolgozatot továbbfejlesztő, kiegészítő mon-

danivalóit — ezekben sok tekintetben sor került további konklúziók levonására. Értékelté továbbá a bizottság a jelölt korábbi munkásságát, elsősorban a németújvári uradalom XVI–XVII. századi parasztságáról publikált művét és a dunántúli hajdútelepítésekre vonatkozó jelentős közléseit. Egyben leszögezi, hogy a tárgyalat disszertáció önmagában is messzemenően eleget tesz a kandidátusi fokozat megszerzése iránt támasztott követelményeknek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Zimányi Verát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Józsa Antal „Az internacionalisták szerepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom oroszországi és ukrainai harcaiban” c. kandidátusi értekezését 1966. április 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Liptai Ervin és Zágoni Ernő a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja a választott téma első részletes feldolgozása. A disszertáció értékes, új tudományos eredményeket tartalmaz. Ilyenek: Oroszország és a központi hatalmak hadifogoly-politikájának ismertetése, a hadifoglyok létszámának megállapítása, a különböző vidékeken játszott szerepük, a magyarok kiemelkedő részvétele okainak tárgyilagos kifejtése. Új adatokkal gazdagítja ismereteinket a hadifoglyok részvételéről októberi és az októbert követő napok harcaiban, az Ukrajnában, Kalegyin ellen folyt küzdelemben. Ki kell emelni a disszertáció példásan részletes és alapos historiográfiai bevezetését és bibliográfiáját. Józsa Antal disszertációja egy készülő, többkötetes mű része. Ez szerkezeti aránytalanságokra, a téma szempontjából alárendelt mozzanatok túlzott részletezésére vezetett. Ennek, valamint egyes kérdések kidolgozatlanságának ellenére a disszertáció értékes, marxista, több tekintetben úttörő jellegű mű, amely szerzőjének tudományos munkára való képessége felől nem hagy kétséget.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Józsa Antalt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Petőcz Pál „A magyarországi politikai katolicizmus ideológiai áramlatairól (1931–1934)” c. kandidátusi értekezését 1966. április 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Mérei Gyula a történelemtudomány kandidátusa és Kónya István a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt témája aktuális, tudományos szempontból ilyen részletekbenően a marxista irodalomban eddig még feldolgozatlan volt. A szerző a maga elé tűzött feladatot magas

tudományos színvonalon, jó elemzőképességgel oldotta meg. Eszmeileg munkája marxista—leninista alkotás. A szerző a marxista filozófiában, valamint a 30-as évek magyar történelmében, továbbá a római katolikus vallás és egyház akkori politikai ideológiájának problematikájában mélyreható elméleti ismeretekkel rendelkezik s ezt disszertációjában hasznosította. Alaposan jártas a tudományos kutatómunka módszertanában, jó szerkesztési képességgel rendelkezik és képes mondanivalóját világosan és meggyőző módon kifejezni. A téma feldolgozásának fogyatékosága, hogy viszonylag kevésse elméleti-filozófiai jellegűek az eredményei. Inkább történeti-kritikai elemzés mellett marad meg, s e miatt helyenként deskriptív hatást kelt. Ezt a szemléletmódját védekezésének jellege is dokumentálta.

A Tudományos Minősítő bizottság javaslata alapján Petőcz Pált a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Szépe Gyula „A nemzetre vonatkozó marxista—leninista tanítás és a magyar szocialista nemzet történetére, lényegére és perspektívájára vonatkozó polgári nézetek bírálata” című kandidátusi értekezését 1966. május 6-án védte meg az SZKP KB mellett működő Társadalomtudományi Akadémia tudományos tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a TMB Filozófiai Szakbizottságának javaslata alapján a fokozatot honosította, Szépe Gyulának a filozófiai tudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Judi István „Munka és erkölcs kölcsönviszonya” c. kandidátusi értekezését 1966. május 6-án védte meg az SZKP KB mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fokozatot honosította és Judi Istvánnak a filozófiai tudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Kéri Elemér „A marxizmus az emberi élet értelméről” c. kandidátusi értekezését 1966. május 6-án védte meg az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Filozófiai Tanszékének Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a TMB Filozófiai Szakbizottságának javaslata alapján a fokozatot honosította és Kéri Elemérnek a filozófiai tudományok kandidátusi fokozatot odaítélte.

Lányi Miklósné „Értelmi fogyatékos gyermekek fejlődéslelektani sajátosságai” c. kandidátusi értekezését 1966. május 10-én védte meg.

Az értekezés opponensei Gordosné Szabó Anna a neveléstudományok kandidátusa és Geréb György a pszichológiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt mind a fejlődéslelektani, mind a gyógypedagógiai pszichológiát érintő időszerű és fontos kérdést dolgozott ki. E téma kidolgozása jelentősen hozzájárul a szaktudomány fejlődéséhez, a Magyarországon eddig számottevően nem művelt gyógypedagógiai gyermek és fejlődéslelektan kidolgozásához. Sikertelt feltárnia és jellemeznie az értelmi fogyatékosok fejlődésmenetét és fejlődési sajátosságait a fogyatékoság különböző eseteiben. Kutatási eredményei megerősítik a fogyatékosok fejlődéséről eddig ismert legáltalánosabb törvényszerűségeket. Az értekezésben megállapítást nyert, hogy a fejlődés általános törvényszerűségei érvényesek az értelmi fogyatékosok fejlődésére, amellet az értelmi fogyatékosok fejlődésmenetének megvannak a speciális törvényszerűségei. Ezzel kapcsolatban sikerült általánosításokhoz eljutnia. A fejlődési tempó zavarát, a normatikus és pszichikus fejlődés diszkrepanciáját, a funkcionális rendszerek szerkezetének zavarát, a fejlődési ugrópontok elmaradását az értekezésben közölt adatok megfelelően alátámasztják. A harmonikus és diszharmonikus fejlődési forma leírásában jelentősen hozzájárult a gyógypedagógiai nevelés- és oktatáslelektani kutatások továbbfejlesztéséhez. Jól használható adatokat közöl a gyógypedagógiai lelektani diagnosztika tökéletesítéséhez. Kiemeljük az értelmi fogyatékoság meghatározásának sikeres kísérletét, mint a gyógypedagógia fejlődéslelektan kidolgozásának egyik alapvető követelményét. Az értekezés elméleti vonatkozása és eredményessége mellett igen fontos gyakorlati használhatósága: a fogyatékosok nevelésének jobb megszervezése, a csoportalakítás, a kisgyermekkorban megkezdett tervszerű nevelés és a szülőkkel való foglalkozás terén. Az értekezésben felvetett kérdéseket korszerű metodológia segítségével és gazdag szakirodalmi ismeretek alapján közelíti meg a szerző. A fejlődéslelektani kutatás nehéz módszerét sikeresen alkalmazta, eléggé nagyarányú vizsgálati anyaggal. Ugyanakkor ajánlatos, hogy eredményeit a statisztikai megbízhatósági értékek kiszámításával egészítse ki további kutatásaiban. A téma terjedelme, a megvizsgált személyek száma, a műszeres vizsgálat szükségessége, vitás kérdésekre a szerző kielégítő és színvonalas választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Lányi Miklósnét a pszichológiai tudományok kandidátusává minősítette.

Ürögdi György „Augustus gazdaságpolitikájának főbb irányvonalai” c. kandidátusi értekezését 1966. május 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Hahn István és Maróti Egon a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció első ízben vetette fel azt a gondolatot, hogy Augustus gazdasági intézkedései mögött egy egységes gazdaságpolitikai koncepció van. Ezen egységes gazdaságpolitikát Ürögdi György elsősorban Augustus fiscális intézkedései alapján vizsgálta, és e téren különösen a fiscus szervezetére, pénzügyi gestiói jellegére és az egyiptomi idios logosszal való összefüggéseire vonatkozólag jutott figyelemreméltó, új eredményekre. Ilyen értékes, új eredményei még többek között, hogy a köztársaság korának egyik alapvető gazdasági problémáját a pénzkibocsátás krónikusabb csekély voltában látja és az ezáltal okozott permanens deflációban, amit a senatus nehézkes konzervatívizmussal indokol; kimutatja, hogy a luxuria elleni intézkedésben külkereskedelmi aggályok játszottak szerepet. Bizonyítja — az amerikai Fergus Millarral szemben —, hogy a császári provinciák jövedelme nem az asozviumok, hanem a fiscusba folyt be. Az eddiginél pontosabban körvonalazta az aeravium militzre keletkezésének körülményeit és működésének jellegét. A disszertáció helyesen érvényesíti az államgazdaság és a politikai hatalom összetartozásának, egységének gondolatait, s Ürögdi György munkájában, melynek egyik fő erőssége a szerzőnek a következetesen alkalmazott gazdaságtörténeti gondolkodásmódja, filozófiai és történeti ismeretei gazdagsága mellett alapos politikai gazdaságtani és jogi képzettsége is rendkívül gyümölcsözően érvényesült. A nyilvános vitában vitatott kérdések: a szorosabban vett pénzügyi politika beilleszkedése Augustus gazdaságpolitikájába egészebe, Augustus pénzügyi politikája viszonya a Ptolemaiosok pénzügyi politikájához. Azokra a jelölt válasza széleskörű ismeretről vallott és tudományosan megalapozott volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú véleménye alapján Ürögdi Györgyöt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Abdel Moneim Moukhtar „A keleti bizánci tartományok az arab uralom alatt a közgazdasági arabosításáig” c. kandidátusi értekezését 1966. május 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Harmatta János, a nyelvtudományok doktora és Czeglédy Károly, a nyelvtudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt dolgozata egy, az arabisztika és a bizantinológia kutatás szempontjából egyaránt jelentős téma új szempontok alapján történő feldolgozása. Az eddig ismert arab forrásanyag széleskörű feldolgozása mellett a szerző a publikálatlan arab kéziratok anyag bekapcsolásával a hódítás több kérdését helyezi új megvilágításba. (Pl. az adzsnadinai és a bosrai ütközet néhány részletének tisztázása).

Egyes helynevek azonosítása a földrajzi kutatások szempontjából is fontos előrelépést jelent.

A szerző az arabság társadalmi-gazdasági fejlődésének vizsgálatával az eddigi magyarázati kísérleteknél sokban meggyőzőbb elemzését adta az arabok VII. századi gyors katonai sikereinek. A korabeli bizánci történeti szövegek valamint az orosz és a német szakirodalom szélesebbkörű felhasználása még nagyban emelte volna az egyébként igen alapos dolgozat értékét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Abdel Moneim Moukhtar a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Molnár László „Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1966. május 24-én védte meg. Az értekezés opponensei Mihalik Sándor, a művészettörténeti tudomány kandidátusa és Voit Pál tudományos munkatárs voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése a magyar iparművészet története egyik legfontosabb periódusát választotta feldolgozási témájául. Célja: a reformkori iparművészet fejlődésirányainak az összefoglaló értékelő vizsgálata volt. Tudományos munkája során igen nagy anyagot dolgozott fel, néhány részletében új adatokat is feltárt. A kor iparművészetét a reformkor gazdaságtörténeti és társadalmi mozgalmával való összefüggésében tárgyalta, ebben az értelemben a marxista tudományos módszer alkalmazására törekedett egy olyan szerteágazó témakörben, amelynek összefoglaló tárgyalására eddig még nem történt kísérlet. A disszertáció hiányai nem kis mértékben a fenti nehézségekből származnak. Noha a jelölt nagy anyagadatot dolgozott fel és a komplex kutatásra törekedett, mégis hiányolható, hogy témáját nem tudta a kor anyagi és szellemi kultúrájának dialektikus összefüggésében tárgyalni, az iparfejlődés analízisét nem tudta meggyőzően összekapcsolni a sajátos építészeti-és művészettörténeti fejlődés tanulságaival. Bár a jelölt az opponensi véleményekre adott válaszában disszertációja tudományos apparátusára vonatkozó észrevétele közül többet tisztázott, mégis a bizottság úgy látja, hogy disszertációja ezen a téren komoly továbbfejlesztésre szorul. Ugyancsak javasolja a bizottság a disszertáció stílusának átdolgozását. A nyilvános vitában elhangzott kérdésekkel kapcsolatban a bizottság véleménye az volt, hogy Molnár László az opponensi véleményekre adott válaszában disszertációjánál módszertanilag fejlettebb módon válaszolt, a válaszból kiviláglott, hogy a több mint két éve írt disszertációja óta tudományosan sokat fejlődött, témáját elmélyítette.

A Tudományos Minősítő Bizottság Molnár Lászlót a művészettörténeti tudományok kandidátusává minősítette.

Tordai Zádor „Egzisztencia és valóság” c. kandidátusi értekezését 1966. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Mátrai László akadémikus és Köpeczi Béla az irodalomtudományok doktora volt.

Kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése nagy igényű, komoly vállalkozás. Mind egészében, mind pedig legtöbb részletében helytálló az az értékelés, amelyet a szerző Sartre filozófiájáról ad. A disszertáció érdeme, hogy egy ritkábban használt kritikai módszert, az immanens kritika lehetőségeit és korlátait próbálja ki. A munka hiányosságai az „immanens” kritika problémáiból és veszélyeiből adódnak. A munka korláta a történetiség viszonylagos hiánya. Szükséges lett volna a „Lét és a Semmi” genezisént alaposabban megvizsgálni az adott történelmi feltételek között, ez konkrétabbá tette volna a marxizmus és egzisztencializmus vitáját is. A jelölt helyzetét megnehezítette, hogy nem egy kérdésben nincs kialakult, egységes marxista álláspont. (A determinizmus, a felelősség, a szabadság problémájában). A szerző bírálható részeket ellenére helyesen világítja meg Sartre egzisztencializmusának alapételeit, jól mutatja meg fejlődésének fő vonalait és marxista alapról vitatkozik e szubjektív idealista felfogással. Elvben végiggondolt bírálatot gyakorol Sartre jelen filozófiai pozíciója felett. A disszertáció új műfajt jelent az egzisztencialistákkal való közvetlen vitaközásban. Ez utóbbi szempont indokolja, hogy a tanulmány ne csak magyarul, hanem francián is megjelenjen.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Tordai Zádort a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Kiss Árpád „Műveltség és iskola” c. kandidátusi értekezését 1966. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Nagy Sándor, a neveléstudomány doktora, és Buzás László, a neveléstudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt témáját a pedagógiai kutatás egyik rendkívüli fontos és időszerű problémaköréből választotta. Az oktatás és képzés tartalma szempontjából olyan alapvető fogalmakat törekszik tisztázni, mint a kultúra és a műveltség, alpműveltség, közműveltség, ezzel jelentékeny segítséget ad a tantervkészítés elméleti megalapozásához. Az említett fogalmak kapcsán igen gazdag hazai és külföldi irodalmat dolgoz fel, s annak kritikai elemzését adja. Mindezek alapján jelentős metodikai következtetésig jut el a korszerű iskola számos gyakorlati kérdésében. A jelölt az

opponensek kritikái megjegyzéseit elfogadta, ill. néhány ponton részletesebben kifejtette saját álláspontját. Az értekezésben nem szereplő és az opponensek véleményében észrevételezett felmerésekről jól áttekinthető tájékoztatást nyújtott. Munkáját még nem tekintik lezártnak és az egyes részletek további kidolgozását feladatának tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kiss Árpádot a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Pintér István „A magyar kommunisták harca a Hitler-ellenes nemzeti egységért” c. kandidátusi értekezését 1966. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Korom Mihály és Zágoni Ernő a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja a legújabbkori magyar történet egyik legfontosabb fejezetét, eddig legátfogóbban, igen gazdag forrásfeltárás alapján tárgyalja. A munka abból a szempontból is különösen értékes, hogy komoly segítséget nyújt a szocialista napi-nemzeti egység tudományos megalapozásához. Újat ad a disszertáció az uralkodó osztályok reakciós nemzeti-egység koncepciójának és politikájának részletes bírálatával, a Hitler-ellenes erők politikai arculatának megrajzolásával, különösen az SZDP, és az FKGP és más áramlatok bemutatásával. Igen figyelemreméltó az 1943-as év belpolitikai és pártközi viszonyainak elemzése. A bizottság ugyanakkor úgy látja, hogy kívánatos lett volna a történeti irodalom fő irányzataival kapcsolatos határozottabb állásfoglalás, legalább abban a mértékben, ahogy az a jelölt válaszában helyet kapott. A bizottság felhívja a jelölt figyelmét a függetlenségi harc és a társadalmi átalakulás összefüggéseinek egyenletesebb ábrázolására, esetenként a szövetségesek differenciáltabb értékelésére. A bizottság külön kiemeli a jelölt színvonalas, valamennyi kérdésre kiterjedő igényes választát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Pintér Istvánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Rökusfalvy Pál „Pályaválasztó tanulók pályaválasztási érettsége. A pályaválasztás előkészítésének pszichológiai problémái” című kandidátusi értekezését 1966. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Horváth L. Gábor, a pszichológiai tudományok doktora és Radnai Béla, a pszichológiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a pályaválasztási érettség újszerű meghatározása és a pályaelettség kialakításának újszerű megfogalmazása, rendezése, kifejítése jelent elsősorban elméletileg újat a disszertációban.

Külön méltánylandó, hogy a szerző adatait és következtetéseit a pályairányítás gyakorlati feladatait ellátó szakemberek is jól alkalmazhatják. A disszertáció új és eredeti eredményei a további kutatásokhoz megbízható alapot szolgáltatnak. Jelölt több éven keresztül folytatott önálló vizsgálatainak feldolgozásában széleskörű és alapos szakirodalmi tájékozottságról tett tanúságot mind a hazai, mind a külföldi szerzők témájával összefüggő munkáinak kritikai értékelésében. A dolgozat értékes vonása a sokoldalú és adekvát módszerekkel összegyűjtött rendkívül gazdag tényanyag, valamint annak tudományos szempontból megbízható gondos elemző feldolgozása és új következtetések levonása. A disszertáció hazai viszonylatban figyelemreméltó hozzájárulást jelent a téma tudományos kidolgozásához. Elméleti szempontból különösen kiemelkedő a pályaválasztási érettség új értelmezése és a pályaelettség pszichológiai feltételeinek az életkori sajátosságok figyelembevételével történő meghatározása. Az értekezés önálló eredményeit, tudományos következtetéseit nagyon jól hasznosíthatják a tanulóifjúság pályairányításának gyakorlati teendőit végző szakemberek és a téma továbbfejlesztésén munkálkodó kutatók. Kétségtelenül növelte volna a disszertáció tudományos értékét, ha a szerző még körültekintőbben tanulmányozta volna a személyiség és a társadalmi tényezők kölcsönhatását. Indokolt lenne továbbá a dolgozat helyenként tapasztalható konstatáló jellegének megszüntetése a tanulságok és következtetések hátrabb levonásával.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslatára alapján Rókusfalvy Pált a pszichológiai tudományok kandidátusává minősítette.

Vámos Ferenc „Jegyzetek az európai és a magyar szecesszió történetéhez” c. kandidátusi értekezését 1966. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Bonta János, a műszaki tudományok kandidátusa és Németh Lajos, a művészettörténet tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt jelentős építészettörténeti munkásságot fejtett ki, mint a magyar romantika és szecesszió avatott kutatója, alapos ismerője. A magyar szecesszió építészetének kutatása során jelentős új tudományos eredményt ért el. Ilyenek pl.: a szecesszió társadalmi-történeti alapjainak feltárása, a történeti előzmények tisztázása, az európai és a magyar szecesszió analízise, a magyar szecesszió sajátosságainak megállapítása, kapcsolódása a kor haladó magyar társadalmi és politikai mozgalmához (amely eltérő az európai szecessziótól), a szecesszió, mint a modern építészet előzménye. Az opponensek helyesen mutattak rá a disszertáció szerkezeti és módszertani

hibáira és részben vitatható tartalmi problémáira (az anyagi-technikai tényezők szerepének alábecsülése az építészet megítélésében stb.)

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság véleménye alapján Vámos Ferencet a művészettörténeti tudományok kandidátusává minősítette.

Endrey Walter „Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században” c. kandidátusi értekezését 1966. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Eperjessy Géza és Heckenast Gusztáv a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció újkori történetünk egyik kulcskérdését, a textilipar kifejlődésének problémáját ragadja meg. Tárgyát úttörő módszerrel, a műszaki, történeti és közgazdaságtani metódusok igen sikeres kombinációjával közelíti meg; eredményeit hatalmas történeti és technikatörténeti szakirodalom, az egykorú technológiai, irodalmi és levéltári anyag lehető teljes bemutatása, széles műszaki, textiltechnikai, üzememlékanyag ismertetése alapján illeszti bele az iparág európai fejlődésének összképebe. Markáns képet nyújt a magyarországi textilmanufaktúrák fejlődésének 18. századi szakaszáról. Ipartörténeti eredményei közül a 18. század első felének főúri manufaktúráinak történetével, a gácsi manufaktúra történetének első évtizedeivel kapcsolatos megállapításai emelkedtek ki. Jelentősek azok a megállapításai is, amelyekben helyes mértéktartással tesz korrekciókat a magyar polgári és marxista történetírásnak a Habsburg-kormányzat 18. századi magyarországi gazdaságpolitikájáról kialakított álláspontján. A munkának jelentős haszna van a technikaelmélet művelői s a mai üzemszervezés számára is, amint ezt a vitában felszólaló textil-szakemberek is hangsúlyozták. A munka kiadását a bizottság nyomtatékkal javasolja. A magas színvonalú mű értékének további emelése érdekében néhány olyan korrekciót javasol, mint az ókori és középkori manufaktúrákról írt részek eljéte, a 18. századi magyar céhfejlődésről alkotott kép bizonyos vonásainak pontosabb tétele. az átfedések megszüntetése s végül a levéltári hivatkozások egységesítése és bizonyos pontatlanságok kiküszöbölése.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslatára alapján Endrey Waltert a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

László Gyula „Őstörténetünk legkorábbi szakaszai” c. doktori értekezését 1966. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Harmatta János, a nyelvtudományok doktora, Kálmán Béla, a nyelvtudományok doktora és Gábori Miklós, a történelemtudomány (régészet) kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy László Gyula doktori értekezése több szempontból is különleges helyet foglal el a régészeti irodalomban. Elsősorban is először tesz kísérletet arra, hogy a magyarság, ill. a finn-ugorság őstörténetét egészen a késő-paleolitikumig visszanyúlva nyomon kövesse. Másodsorban ugyancsak elsőként törekszik arra, hogy a finn-ugor őstörténeti kutatásban a nyelvtudomány eredményein kívül a régészeti és archobotanikai vizsgálatok tanulságait is megfelelő mértékben érvényre juttassa. Végül, de nem utolsósorban teljesen új koncepciót állít a finnugor őstörténetre vonatkozó eddigi elgondolások helyére. Egészében véve László Gyula könyve a szovjet régészeti irodalom alapos ismeretével, a különböző tudományágak felhasználásával és egyeztetésével, merész és szellemes, de gondosan és részletesen megalapozott feltevésével úttörő jelentőségű őstörténeti irodalmunkban.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján László Gyulát a történelemtudomány (régészet) doktorává minősítette.

Gábor Sándorné „Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság” c. kandidátusi értekezését 1966. július 4-én védte meg. Az értekezés opponensei Kerekes Lajos és Diónyó István a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja rendkívül anyaggazdag, a tárgyalta téma elméleti és ténybeli kérdéseit általában helyesen összegező munka, amely a magyarországi Tanácsköztársaság és Ausztria kapcsolatainak sokoldalú ábrázolása keretében figyelemreméltó új tudományos eredmények egész sorát tartalmazza. A disszertáció túlmegy az országok közötti kapcsolatok történetét tárgyaló munkák szokásos keretein. A Tanácsköztársaság és Ausztria viszonyát széles történeti alapon vizsgálja, kiterjeszkedik az osztrák belpolitika számos fontos kérdésére, behatóan elemzi és bírálja az osztrák szociáldemokrácia politikáját. Gazdag anyag alapján tárja fel az osztrák munkásság harcát saját hatalmának megteremtéséért. Rámutat a disszertáció Ausztria sajátos helyzetére és elemzi azt a sokoldalú hatást, melyet a Tanácsköztársaság fennállása az osztrák bel- és külpolitikára gyakorolt. Bátran nyúlt a disszertáció olyan bonyolult, az elmúlt 20 év marxista irodalmában mellőzött problémákhoz, mint amilyeneket például az 1919. június 15-i bécsi munkásmegmozdulás vett fel.

A politikai kapcsolatok bemutatásán túl új eredményekre jut a disszertáció a gazdasági kérdések vizsgálatában, a likvidációs bizottság tevékenységének feltárásában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján

Gábor Sándornét a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Pozsonyi Tivadar „A Párt és a szegény-parasztság harca a földreform megvalósításáért Szolnok megyében” c. kandidátusi értekezését 1966. július 4-én védte meg. Az értekezés opponensei Szemere Vera, Lengyel Zsuzsa és Szuhai Miklós a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította, hogy szerző munkája új tudományos eredménynek tekinthető, hogy egy szűkebb területen, egy inkább speciális, mint tipikus megye (Szolnok m.) területén lépésről-lépésre vizsgálja az 1945. földreform lefolyását és az érte folyó harcot. Ezzel egyben sok új mozzanattal támasztja alá e megyében a földosztás forradalmi tartalmát. Munkáját állandó kitekin-téssel végzi az országban folyó küzdelmekre és fontos különbségeket állapított meg a Szolnok megyei és dunántúli agrárátalakulás között. Először ad részletes képet a történeti irodalomban a tiszántúli agrárnépnek a Dunántúlra történt áttelepüléséről. Bőséges levéltári és irodalmi források mellett széleskörű szóbeli hagyománygyűjtést is végzett a mozgalom egykori résztvevői között és szívesen használta fel azokat. A bizottság egyetértett az opponensekkel, hogy egyes részek, főleg a bevezető fejezetek, túlméretezettek és a munka nem eléggé aknázza ki az elemzés minden lehetőségét, s helyenként a politikai küzdelmek ábrázolásánál nem mentes bizonyos sematizmustól.

A jelölt kimerítő választ adott az opponensek és hozzászólók kritikájára és észrevételeire. A bizottság véleménye szerint azonban egyes kérdések, így elsősorban az agrárforradalom vagy agrárreform tekintetében, továbbra is nyitva maradtak, miként általában is, a történeti irodalomban.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Pozsonyi Tivadart a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Molnár János „Ellenforradalom Magyarországon 1956. Polgári magyarázatok és az igazság” c. kandidátusi értekezését 1966. július 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Molnár Erik akadémikus és Berend T. Iván a történelemtudomány doktora voltak.

A bírálóbizottság megállapította, hogy Molnár János történetírásunkban elsőként tesz kísérletet a magyarországi ellenforradalom fő kérdéseinek, periodizációjának, az október 23. és november 4. között ható erők társadalmi és politikai arculatának vizsgálatára. Munkájában figyelemreméltó új eredményeket mutat fel. Részletesen, tudományosan elemzi, helytálló marxista kritikáját adja a témáról megjelent nagyterjedelmű burzsoá irodalomnak. Meggyőzően jellemzi az ellenforradalmi csoportok jelszavait és tevő-

kenységének indítékait a magyarországi revizionizmus sajátos vonásait és fejlődésének szükségyszerű útját. Nagyon értékes és gazdag forrásanyagot dokumentálta a munkástanácsok létrejöttét, összetételének átalakulását, szerepének módosulását ábrázoló fejezet. Indítást ad a disszertáció a magyar nacionalizmus bírálatának továbbfejlesztéséhez is. Szerző műfajilag is érdekes, újszerű munkájában — bár nem tűzi céljaul az ellenforradalom történetének rendszeres feldolgozását és egyes megállapításait a kutatások módosíthatják, jelentős kezdeményezésével jó kiindulást, fontos ösztönzést nyújt a további munkálatokhoz és hasznos tudatformáló szerepet is betölthet. Bár a szerző több vonatkozásban hangsúlyozza a szektáns politika következményeit az ellenforradalom időszakában, a munka értékét növelné, ha ez a szempont következetesebben vonulna végig a tárgyalás egész menetében. A disszertáció helyesen ábrázolja a revizionisták politikai tevékenységét; ezt a revizionizmus eszmei-ideológiai arculatának részletesebb és átfogó elemzésével ki kellene egészíteni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Molnár Jánost a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Kun Ferenc „A társadalmi gazdaság elemzésének néhány módszertani kérdése” c. kandidátusi értekezését 1966. szeptember 22-én védte meg a Leningrádi Állami Egyetem Filozófiai Kari Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a TMB Filozófiai Szakbizottságának javaslata alapján a fokozatot honosította és Kun Ferencnek a filozófiai tudományok fokozatot odaítélte.

Baksay Zoltán „A csepeli munkásosztály harca a kenyérért és szabadságért 1892—1945” című kandidátusi értekezését 1966. szeptember 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Berend T. Iván, a történelemtudomány doktora és Erényi Tibor, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja a csepeli munkásság helyzete és küzdélméi félévszázados alakulásának feltárásával járul hozzá a történet-kutatás eredményeihez. Alapos forráskutatással, széleskörű anyagfeltárással ragadja meg egy fontos gyár, egy proletárközönség félévszázados története alakulását és műfajilag új utakon járva elvi és ténybeli vonatkozásban egyaránt hozzájárul a munkásosztály osztályra szerveződésének, a hatalomért folytatott harcának, az 1919 őszi felülkerekedett ellenforradalom elleni helytállásának, a fasiszta fertőzés veszedelmének, a háborúvégi, a felszabadulás előtti ismételt talpraállásának történetéhez. A disszertáció a csepeli gyár munkásainak életviszonyait, a

reálbéréket vizsgálva értékes megállapításokkal gazdagította történeti irodalmunkat, megvilágította a fontos proletárbázis munkásainak szervezetszerűségét, bér és politikai küzdelmeit, a munkástömegek történelemformáló szerepét — a pozitív jelenségeket kellőképpen hangsúlyozva, de nem eltúlozva és az ellenük ható erőket is a maguk valóságos szerepének megfelelően ábrázolva.

Az opponensek bíráló észrevételeire — amely főleg a munkások társadalmi, származási összetételének, rétegződésének, másfelől a munkásmozgalom egyes áramlatainak, irányzatainak mélyebb elvi elemzését, értelmezését kívánták — a jelölt a további kutatás igényét és lehetőségeit jelezve a bírálóbizottság megítélése szerint kielégítő választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Baksay Zoltánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Magos György „Nemzetközi tőke az 1924. évi magyar stabilizációban” című kandidátusi értekezését 1966. november 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Berend T. Iván, a történelemtudomány doktora és Sz. Ormos Mária tudományos főmunkatárs voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt témaválasztása helyes, a külföldi tőke szerepének olyan átfogó vizsgálata, amelyet a disszertáció ad, feltétlenül jogos, szükséges. A disszertáció gazdag és eddig részben feltáratlan forrásanyag, főként a Külügyminisztérium iratai alapján mutatja be a győztes nagyhatalmak gazdaságpolitikáját. Új tárgyi ismereteket nyújt az 1920-as francia—magyar tárgyalások részleteire, az 1920—22-es gazdasági, pénzügyi és külkereskedelmi politika egészére és egyes vonásaira, különösen az 1924—30 közötti pénzügyi helyzetre és politikára. Az értekezés több újszerű megállapítást tesz, mint amilyen a magyar uralkodó osztályok belpolitikai indítékainak feltárása a francia tőke útjának egyengetésében. Jól sikerült az az értékelés is, amelyet a Bethlen-féle beruházási politikáról ad. Helyesen mutat rá arra a kettős tendenciára, amely a külföldi tőkebeáramlás hatására 1926 után érvényesült Magyarországon. Feladatát: a magyarországi tőkés stabilizáció pénzügyi oldalának, ezzel kapcsolatban a külföldi tőke szerepének bemutatását, alapjában megoldotta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Magos Györgyöt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

H. Balázs Éva „Berzeviczy Gergely a reformpolitikus” c. kandidátusi értekezését 1966. november 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Tolnai Gábor akadémikus és Benda Kálmán, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja gazdag forrásbázisra alapozott, kiváló elemző- és stíluskészséggel megírt életrajzi monográfia, amely azért különösen jelentős, mert Berzeviczy egyéni fejlődésrajzán keresztül egy egész társadalmi réteg fejlődését tárja fel, és állítja be a korabeli társadalomfejlődés egészébe. A Berzeviczyvel foglalkozó régebbi, elavult és elégtelen polgári munkákkal szemben a témának ez az első marxista monografikus feldolgozása, amely alaposágával és sokoldalúságával indítást ad néhány, a marxista történeti irodalomban meggyökeresedett, nem eléggé mélyen megalapozott nézet tudományos megvizsgálására és korrigálására is. Különösen sok újat ad a disszertáció a 18. század vége magyar nemesi értelmiségének gazdasági és társadalmi körülményei, valamint az őket érő szellemi hatások vizsgálatában. A disszertáció anyaga, kérdésfelvetései, és megállapításai nemcsak a történettudomány, hanem az irodalomtörténet és általában a magyar művelődés története számára is igen hasznosak és a további kutatást is megtermékenyítők.

A polgári nemzettérválás, ezen belül egyebek közt a jozefinista nemeseknek a nemesi nemzeti mozgalomhoz vezető útja, Berzeviczy álláspontja a nyelvkérdésben, a szabadkőműves páhyok és II. József viszonya álltak mint főbb kérdések, a kialakult vita középpontjában. A vita valamennyi résztvevője beleértve az opponenseket és a jelöltet, arra a közös álláspontra jutottak, hogy a kérdések tisztázása túlmutat a disszertáció keretein és további kutatások számára jelölhet irányt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján H. Balázs Évát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Szende Ottó „A hegedűpedagógia időszerei kérdései és az ezzel kapcsolatos kísérleti kutatások” című kandidátusi értekezését 1966. december 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Lissák Kálmán akadémikus és Nagy Ferenc, az irodalomtudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt nagy érdeme az élettani vizsgálatok jelentőségének felismerése a hegedűpedagógiában, bátor, úttörő kezdeményezése ezen kutatások megindításában és az azok eredményeiből levont következtetések közvetlen alkalmazása a gyakorlati zeneoktatásban. Kutatási metodikája a zenepedagógia körében és ezen túl más területeken is inspiráló hatású lehet. A disszertáció célkitűzésében felvetett és kísérletesen vizsgált probléma — eltekintve gyakorlati jelentőségétől — fontos alapvető elméleti megállapítások további feltárására alkalmas területet nyitott

meg a magasabb idegműködés kutatásában is. A hegedűjáték mozgáselemzését korszerű funkcionális szemléletben, a hegedűjátékkal kapcsolatos mozgási funkciók vizsgálatát korszerű elektromyographiás módszerrel végezte. A mozgásélettani vizsgálatokat egyes vegetatív funkciók vizsgálatával és pszichológiai vizsgálatokkal egészítette ki. Következtetéseit nagyszámú, jól megválasztott tárgyú kísérlet alapos elemzésére támaszkodva vonja le. Vitatott kérdések nem voltak. A jelölt az egyetértő hozzászólásokra adott válaszában újólag tanúbizonyságot tett lényeglátásáról és a témára vonatkozó további kutatások távlatait meggyőzően tárta fel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szende Ottót a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Durkó Mátyás „A felnőttnevelés és népművelés pedagógiai alapkérdései és a felnőttek élettapasztalatra épülő ismeretszerzésének problémái” című kandidátusi értekezését 1966. december 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Szarka József és Karsai Károly, a neveléstudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a társadalmi és technikai fejlődés öröndetesen növeli a művelődési igényt, amelynek kielégítése túllépi az iskolai kereteket és az iskolás kort, s mind nagyobb tömegekre terjed ki. Csak örömmel lehet üdvözölni olyan disszertációt, amely a felnőttnevelés és a népművelés pedagógiai alapkérdéseivel foglalkozik. A disszertáns kiemeli a tárgyalat problémák tekintetében a neveléstudomány illetékességét, megmutatja azt a történelmi utat, amely társadalmi, gazdasági, politikai tényezők hatására vezet oda, hogy a felnőttnevelés és a népművelés viszonylag önálló területté váljék. Új eredményként ismerjük el a rendszerezés terén megvalósított törekvéseit, a felnőttkori sajátosságokkal, a felnőtt tanulásával kapcsolatban tett megállapításait, valamint a felnőttnevelés és a népművelés közös és sajátos vonásait kiemelő következtetéseit. Értékelnünk tudjuk a kutatásokból levont fontos gyakorlati megállapításait is. A témára vonatkozó szakirodalomban rendkívüli jártasságot mutat.

A disszertáció tematikailag túlszűfolt, aminek következménye a munka nehezen áttekinthető volta. A disszertáció ideológiai színvonala jó, a munka egészét a marxizmus hatja át. A IV. fejezetben a szerző értékes empirikus kutatásokat végzett a felnőttek élettapasztalatainak a felnőttoktatásban való értékesítésére vonatkozóan. Gazdag adatanyagát statisztikai módszerekkel dolgozta fel. Legvitatottabb kérdés az élettapasztalatok értelmezése volt. Az opponensek a jelölt választát elfogadták, de további vizsgálatokat tartanak szükségesnek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Durkó Mátyást a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Katona Péter „A gondolkodástörvények értelmezése és a dialektikus materializmus” című kandidátusi értekezését 1966. december 7-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabó A. György és Egerszegi Ferenc, a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációjának alapkonceptiója új aspektusból közelíti meg az évtizedek óta folyó logikai vitákat, helyesen mutatja meg a dialektikus logika és a marxista filozófia közötti összefüggéseket, továbbá a dialektikus logika és a formális logika közötti különbséget. Sokoldalúan, meggyőzően bírálja a gondolkodástörvények képmás-konceptióját. Helyesen mutat rá arra, hogy a dialektikus logika és a formális logika a gondolkodás folyamatát más-más egymásnak alárendelhetetlen, egymással nem helyettesíthető aspektusból vizsgálja. A szerző jól ismeri a témával kapcsolatos filozófiai és logikai vita irodalmát. A disszertáció fogyatékosága érvelésének dekoncentrálttsága. Ennek során nem elég meggyőző a marxista filozófia tárgyára és szerepére vonatkozó álláspontja. A vita során adott válaszai helytállóak. A disszertáció új tudományos eredményeket ért el, bebizonyította a szerző tudományos munkára való alkalmasságát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Katona Pétert a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Farkas Dezső „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az agrárkérdés 1900—1914 között” című kandidátusi értekezését 1966. december 12-én védte meg. Az értekezés opponensei S. Vincze Edith és T. Mérey Klára, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása helyes, mert feltáratlan és tudományos közvéleményünk érdeklődésének központjában álló problémakör feldolgozására vállalkozott. Szerző a MSZDP 1900—1914-es agrárpolitikáját kutatván, feladatát — az úttörés nehézségeit is figyelembe véve — sikerrel oldotta meg. Munkája több vonatkozásban meghaladja a kandidátusi értekezések szokásos kereteit. A disszertáció érdeme a szociáldemokrata agrárnézetek feltárása és azok elméleti igénnyel történő marxista elemzése. Így pl. új eredményekre jut ismert szociáldemokrata vezetők — különösen a baloldaliak — agrárelméleteinek rekonstruálásában, továbbá az 1908-as agrártervezet elkészítésének elemzése során. Új eredményeket ért el az 1911-ben alkotott 3 agrártervezet elemzése és az azt követő viták, kongresszusok taglalásában is. Számos

új megállapítással gazdagítja ismereteinket az uralkodó osztály különböző csoportjainak az agrárkérdésben vallott nézeteiről, az agrárius és merkantil álláspont ellentéteiről.

A dolgozat felépítése, szerkezete logikus, áttekinthető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Farkas Dezsőt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Nagy István „A magyar kamara pénzügyigazgatása és államgazdasági tevékenysége 1686—1785” című kandidátusi értekezését 1966. december 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Sinkovics István és Várkonyi Ágnes, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja történelmünk mindeddig egy, csak részben feltárt, igen fontos kérdésnek a Habsburg abszolutizmus és Magyarország kapcsolatának beható elemzését adja. A Habsburg állam XVIII. századi életében kimagasló szerepet betöltő magyar kamara működését, amely eddig meglehetősen tisztázatlan volt, széleskörű levéltári forrásfeltárással, forrásainak gondos elemzésével, a hazai és a külföldi teljes irodalom marxista kritikájával mutatja be. A disszertáció hivataltörténeti eredményeit még jelentősebbé teszi, hogy a szerző a magyar kamara működését szélesebb, történelmi-társadalmi összefüggéseiben vizsgálja és megállapításai így a szorosabb témán túlmenően is használhatók a XVIII. századi magyar fejlődés megismeréséhez. A bizottság kívánatosnak tartja, hogy a disszertáció mielőbb nyomtatásban is megjelenjen.

Az opponensek, amikor elismerően méltatták a disszertáció értékeit és eredményeit, rámutattak arra, hogy kívánatos volna, ha a szerző a kamarai tisztviselői kar társadalmi összetételét, szakmai felkészültségét egyes jellemző példák bemutatásával, a mostaninál még plasztikusabban világítaná meg, továbbá a bécsi központi kormányzások és a magyar kamarai igazgatás közötti személyi fluktuációt. Ugyancsak kívánatos volna, hogy már munkája kiindulásánál adjon áttekintést a kamarai igazgatás területi szerveiről. Az opponensi észrevételek jogosult voltát szerző magáévá tette, annak hangsúlyozásával, hogy a kamara tisztviselői karának társadalmi helyzetét, a forrásanyag adottságai miatt csak külön nagy munkával és csak egyes vonásaikban lehet ábrázolni. A jelölt álláspontját az opponensek és a bizottság is elfogadták.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Istvánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Kovács Vendel „A hagyományos tanítási módszerek kritikai vizsgálása és értékelése a

korszerűség szempontjából” c. kandidátusi értekezését 1966. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Balogh István, a neveléstudományok kandidátusa és Nagy Ferenc, az irodalomtudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése tárgyát, a módszerek korszerűsítését az oktatás hatékonysága szempontjából vizsgálja, ezt teszi a hagyományos módszerek kritikai vizsgálatának kritériumává is. A bírálóbizottság egyetért azzal, hogy hatékony csak az az oktatás lehet, amelyben az ismeretek mennyisége és minősége összhangban és kölcsönös egyensúlyban van. Csak az az oktatás korszerű, amely aktív gondolkodásra nevel, biztosítja az eredményes tanulást, az önállóságra nevel és így a személyiség alakításának hatékony tényezője. Szerző meggyőzően érvel a problémafelvető, gondolkodásra nevelő oktatás mellett. Pszichológiai szempontból jól megalapozott az, amit a bemutatás és a megfigyelés kapcsolatáról mint kétoldalú egységes tevékenységről elmond. A dolgozat részletesen foglalkozik a megszilárdítás és ellenőrzés módszereinek összefüggéseivel. A bizottság helyesli azt az álláspontot, hogy a megszilárdítás, a gyakorlás, az alkalmazás, az ellenőrzés csak bizonyos tekintetben zárja le az ismeretek elsajátítását, mert egyik legfontosabb funkciójuk, hogy tegyék képessé a tanulót más, újabb ismeretek, törvényszerűségek felhasználására. A dolgozat érdeme a módszerek korszerűsítéséről felmerült újabb nézetek felsorakoztatása, a nézeteknek a gyakorlatba való átültetése, pedagógiai megfigyelésekkel való kiegészítése.

Szerző munkájának fő nehézsége abból adódik, hogy sem a korszerű, sem a hagyományos fogalma mint már előre tudományosan tisztázott nem állt rendelkezésére, hasonlóképpen a hatékony sem. Dolgozata értékes anyaggyűjtés és érvelés e fogalmak értelmezésének tisztázásához, és az általános iskolai oktatásban való rendkívül változatos gyakorlati megvalósításához. Az értekezés indukciós bázisa az iskolai gyakorlat közvetlen alakítása és megfigyelése, a tanítási órákból vett epizódok, a tanítási órák menetében alkalmazott utak-módok variálása, a variánsok egybevetése. Ezek a megfigyelések tárgyát képezték, s bár nem öltötték a kísérlet tiszta formáját (regisztrálásuk sem éri el a dokumentálásnak a kísérleteknél szokásos módját), az érvelést mégis gazdagon támasztják alá azzal, hogy mindvégig a mai iskolai élet mindennapos gyakorlatának valóságához tartoznak; a korszerűt a pedagógus számára is megvalósíthatóként mutatják be. A dolgozat tapasztalati bázisán lépten-nyomon átút a szerző negyedszázados, eredményes, az újra mindig fogékony pedagógiai gyakorlata.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Kovács Vendelt a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Fehér András „Az MSZDP és az ellenforradalmi rendszer 1919–1922” című kandidátusi értekezését 1966. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Szakács Kálmán és L. Nagy Zsuzsa, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt témaválasztását mind tudományos, mind politikai szempontból helyesnek ítéli meg. A magyarországi szociáldemokrata munkásmozgalom ezen időszakának részletes feldolgozásával marxista történetírásunk eddig adós volt.

Fehér András szigorú tudományossággal mutatja be annak a változásnak a történelmi folyamatát, amely az MSZDP történetében a Tanácsköztársaság megdöntésével, az ellenforradalom győzelmével végbement. Szívonalasán ábrázolja a szociáldemokrata párt vezetésének különböző csoportjait és az egyes kiemelkedő vezető személyiségeket. Különösen sikerültnek tekinthető a szociáldemokrata politika fázisainak kimunkálása, jellemzése; a paktumhoz elvezető útnak és magának a paktumnak újszerű bemutatása. A felsorolt érdemek és eredmények elérését nagymértékben elősegítette, hogy a szerző alapos forrásgyűjtésre támaszkodott. A bizottság hasznosnak tartaná az opponensek észrevételeinek figyelembevételével az értekezés kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Fehér Andrást a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Hollós Ervin „A belső ellenség szerepe az 1956. oltóber 23-án kirobbant ellenforradalomban és előkészítésében” című kandidátusi értekezését 1966. december 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter, az állam- és jogtudományok doktora és Simon Péter, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésének témaválasztása mind tudományos, mind politikai szempontból rendkívül hasznos. Nagy mennyiségű, eddig fel nem tárt levéltári anyag alapján bizonyítja, hogy a belső ellenség lényegében a proletárdiktatúra győzelme óta szervezeten készült a népi államrend megdöntésére. A disszertáció bizonyítja az események eredendően ellenforradalmi tartalmát, ugyanakkor elemzi azokat a tényezőket, amelyek nehezítették ennek felismerését. Az eseményeket az állandó jobbratolódás folyamatában és okaik megvilágításában mutatja be. Feltárja az ellenforradalmi erők taktikáját és ennek alapján az első napokban együtt haladó

heterogén, különböző indítékú erők polarizálódását. A szerző munkáját áthatja a marxista pártosság; politikai állásfoglalásai szilárdak, egyértelműek. Stílusa bár nem egyenletes – fordulatos, olvasható.

E pozitívumok megállapítása mellett a bizottság felhívja a jelölt figyelmét a munka következő gyengéire: a tudományos általánosítások helyenkénti hiányára (pl. a belső ellenség hatása más társadalmi rétegekre, ill. csoportokra), a forráskritika helyenkénti fogyatékoságaira, a külső reakciós erők konkrét szerepének árnyaltabb és többoldalú bemutatásának hiányára a belső ellenforradalmi erők irányításában, a revizionizmus szerepének nem eléggé pontos ábrázolására. Végül a bizottság úgy véli, hogy a disszertáció szerkezeti felépítése, vagyis az ellenforradalom előzményeinek utólagos tárgyalása nem segítette elő a tudományos következtetések és állítások bizonyítását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslatára alapján Hollós Ervint a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Makai Mária „Az erkölcsi tudat dialektikájáról” című kandidátusi értekezését 1967. március 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Kalocsai Dezső és Farkas Endre, a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezése kiemelkedő helyet foglal el a nemzetközi és hazai marxista etikai irodalomban, jelentős hozzájárulás a marxista etika alapvető kérdésének kifejtéséhez. Az értekezésben a mai polgári etikai koncepciók bírálata szerencsésen párosul a marxista etikai problémák pozitív kifejtésével, ezen belül is a marxista etika ismeretelméleti koncepciójának kidolgozásával. Bár a szerző koncepciójának néhány részlete kidolgozatlan, illetve hipotetikus maradt, az egész munka, a szerzőnek benne kifejtett koncepciója fontos lépés előre a marxista etika norma és moralitás fogalmának kidolgozása terén.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslatára alapján Makai Mária-t a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Varga Endre „A feudális kori Magyarország legfelsőbb bírósága a királyi curia fennállásának utolsó szakaszában” című kandidátusi értekezését 1967. április 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Sinkovics István, a történelemtudomány kandidátusa és Csizmadia Andor, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében nemcsak az adott korszak felsőfokú jogszolgáltatásának adja át-fogó feldolgozását, hanem részletes elemzését nyújtva a magyar feudális állam egyik

nagyfontosságú intézménye fejlődésének a korszak egész magyar történetének jobb megismerését is nagymértékben szolgálja. A szerző a feudális bírósági szervezet történetének legkiválóbb hazai ismerőjeként felhasználta mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket több évtizedes elmélyült kutatómunkája során a témakörrel kapcsolatosan összegyűjtött. A kúria történetét annak legtanulságosabb utolsó szakaszában vizsgálja. Nem elégszik meg a legfelsőbb jogszolgáltatási intézmény szervezetének és működésének bemutatásával, hanem annak történetét a gazdasági és társadalmi fejlődéssel való szerves összefüggésében állítja elénk. Ezzel egy fontos központi bíraskodási szerv működéséről magas szintű feldolgozást nyújt, amely egyaránt hézagpótló mind történeti, mind jogi szempontból.

A jelölt az értekezés szerkezetének kisebb módosítására vonatkozó opponensi megjegyzéseket továbbá azt a kívánságot, hogy a bírósági tisztviselő társadalmi helyzetéről és jogi képzettségéről részletesebb képet adjon, magáévá tette. Varga Endre disszertációja marxista jogtörténetírásunk komoly nyeresége, amely messze meghaladja a kandidátusi értekezésekkel szemben támasztott követelményeket, sőt átfogó témaválasztásával a feldolgozás már fentebb vázolt eredményeivel a doktori értekezés feltételeinek is megfelelne.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslatára alapján Varga Endrét a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Rácz István „Hajdúk a XVII. században” című kandidátusi értekezését 1967. május 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Benda Kálmán és Nagy László, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt munkája a magyar történetkutatás szempontjából alapvető jelentőségű, mert a XVI–XVII. századi magyar történet kulcskérdéseinek egész sorát tárgyalja vagy érinti. Kutatásai során a jelölt az eddig ismeretlen levéltári források egész tömegét tárta fel, vizsgálódási körét pedig a hét hajdúvárosról az ország közel száz hajdútelepülésére, sőt a kelet-európai történet egészének analóg jelenségeire is kiterjesztette. Helyes összefüggésben kapcsolta egymáshoz és körültekintő alaposítással elemezte a leglényegesebb, mindeddig tisztázatlan részletkérdéseket s mindvégig következetesen alkalmazta a marxista történet szemlélet és összehasonlító módszer szempontjait. Eredményei közül kiemelkednek: a hajdú társadalom összetétele a szomszédos országok katonaparaszti rétegeivel (a közös és eltérő vonások kiemelése), az 1607–8. évi hajdúfelkelés lefolyásának és következményeinek alapos tisztázása, az eddig csak kevésbé is-

mert hajdú önkormányzat működésének, nem különben a hajdúársadalom felbomlásának bemutatása. Hajdúk és magyarországi-erdélyi nemesség ill. hajdúk és Habsburg-meg erdélyi uralkodók változó viszonyának helyes értékelése. A bizottság kívánatosnak tartja, hogy a jelölt fokozottabban terjessze ki figyelmét a hajdúereg társadalmi összetételének kérdéseire, a hajdúk XVII. századi katonapolitikai szerepére és bővebben térjen ki a történetírás korábbi eredményeinek kritikai értékelésére. A jelölt válaszában az opponensek és a hozzászólók kívánságait magáévá tette. A vita során felmerült többi probléma vizsgálata (így a hajdúság ideológiai vagy a hajdúszabadság és a szabadparaszti fejlődés összefüggései) a további kutatás feladata lesz.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Rácz Istvánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Szakács Sándor „A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948” című kandidátusi értekezését 1967. május 8-án védte meg. Az értekezés opponensei M. Somlyai Magda és Simon Péter, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció első tudományos igényű marxista gazdaságtörténeti szintézise a felszabadulást követő (1945–1948) esztendő agrárfejlődésének. Túl a földreformmal, a birtok- és agrárrejtegződésben előálló változások regisztrálásán, gazdag archivális és statisztikai megalapozottsággal mutatja be az egész hazai társadalom fejlődésére tett hatását, egvszersmind a hatalom megváltozásával való kölcsönösségét. Érdemei közül kiemelkedő a földreformot követő esztendő agrárfejlődési útjának nemcsak gazdaságtörténeti, de közgazdasági hozzáértéssel elvégzett elemzése, illetve ezzel a fejlődési úttal a koalíció különböző pártjai programatikusan igényű állásfoglalásainak kritikus szembesítése. E szembesítés során nagy figyelmet fordít azokra a tényezőkre is — a strukturális változások mellett, a háborús károk és egyéb tényezők — amelyek a különböző fejlődési alternatívákat illetően szűkítően, szinte kényszerítően szoltak a járt agrárfejlődési út mellett. Ugyanakkor kritikai elemzés alá veszi a különböző gazdaságpolitikai intézkedéseket (ár, adó, hitel és az állami beavatkozás más eszközei) abból a szempontból, hogy vajon azok mennyiben szolgálták, illetve nehezítették közvetlenül vagy perspektivikusan a hazai agrárfejlődést, annak szocialista irányba való terelését. A disszertáció számottevően járul hozzá a népi demokratikus forradalom tartalmának elméleti tisztázásához, noha a feltárt tényanyag még

további lehetőségeket is rejt magában, különösen ha historiográfiailag elmélyíti annak az eddigi eredményekkel való szembesítését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szakács Sándort a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Vajda Mihály „Zárójelbe tett tudomány” című kandidátusi értekezését 1967. május 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Földesi Tamás, a filozófiai tudományok doktora és Munkácsi Gyula egyetemi adjunktus voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy szerző témaválasztása fontos és időszerű. A tudományelmélet problémái eléggé kidolgozatlanok a marxista filozófiában, s Husserl kritikájának magyar nyelvű irodalma igen szegény. A témán belül kifejtett gondolatok a marxista filozófia lényeges, aktuális problémáihoz tartoznak. A filozófia múltbeli, jelenbeli és jövőbeni szerepe, a filozófia és a tudomány kölcsönviszonya, a természet és társadalomtudomány egysége és különbsége olyan problémák, amelyek a jelenlegi és a további filozófiai kutatás, elméleti munka számára jelentős feladatok. Komoly pozitívuma a munkának, hogy nem korlátozódik Husserl bírálatára, hanem igyekszik az említett lényeges problémákat az alkotó marxizmus szellemében megvilágítani. A disszertációt sajátos kettős — filozófiatörténeti és tudományelméleti — jellegéből következően filozófiatörténeti szempontból még teljesebbé lehet tenni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Vajda Mihályt a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Horváth Márton „Közükatási rendszerünk 1945–1948. között” című kandidátusi értekezését 1967. május 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Szarka József, a neveléstudomány kandidátusa és Simon Gyula tudományos munkatárs voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció aktuális és nevelésügyünk további fejlesztése szempontjából is fontos témát dolgozott fel, eddig fel nem tárt források felhasználásával. A részletes vizsgálatra kiválasztott három alapvető problémát — az általános iskola megteremtését, a felnöttek iskolarendszerű oktatásának megszervezését, az egységes állami iskoláztatási rendszer létrehozását a közükatás egészébe helyezve örvendetesen gyarapodó, erre az időszakra vonatkozó neveléstörténeti irodalmi eredményeit. Ezekre is támaszkodva több kérdésben önálló vélemény alakít ki és új eredményekre jut, amelyek a további kutatás számára is irányt mutatóak. A munka kiemelkedő értéke levéltári dokumentumok elsőd-

leges, lényeges és avatott felhasználása, a téma dialektikus materialista módszerrel történő feldolgozása, valamint gazdaságos megszerkesztése és kielélt stílusú előadása. Ennek eredményeként differenciált marxista értékelését kapjuk a tárgyalat ellentmondásos korszaknak. A munka fontos adalékul szolgál a kultúrforradalom történetének további feldolgozásához is. A vitában felmerült a szakoktatási problémák és a munkásiskolai kezdeményezések részletesebb vizsgálatának igénye. Vitát váltott ki a közoktatás demokratikus személyi bázisának problémája is. A felmerült kérdéseket a disszertáns indokoltan tekintette s azokra kielégítő választ adott. Válaszaival a bizottság és az opponensek egyetértettek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Horváth Mártont a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Várady László „Új barbár népek Pannóniában a IV. század végén” című kandidátusi értekezését 1967. május 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Szádeczky Kardoss Samu, az irodalomtudományok doktora és Mócsy András, a történettudomány (régészet) kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy szerző megvonva a disszertáció tudományos jelentőségének mérlegét, a következőkben látja az általa nyújtott újat és továbbvivő eredményt: A disszertáció nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a IV. század utolsó negyedében Pannóniába betelepült új barbár népek a foederatív státusában voltak, e státus szemmel tartása közelebb visz bennünket a tartomány későantik történetének megértéséhez. A foedusból kiindulva értelmezi a foederatív politikai szereplését és hypotézist állít fel kialakulásukra és történetükre vonatkozóan. Széleskörű vizsgálatokkal, a kor mélyreható ismeretében meghatározza a foederatív szerepét a birodalom belpolitikai és hadászati viszonyainak alakulásában. Régóta aktuális, de régóta elhanyagolt problémakört választott kutatása tárgyának,

annak megoldását mind meggyőző, mind vitát kiváltó állításával nagyban elő fogja segíteni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Várady Lászlót a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Márkus László „Az ellenforradalmi kormányzati erők átcsoportosulása a gazdasági válság hatására 1931–32-ben” című kandidátusi értekezését 1967. május 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Siklós András és Kónya Sándor, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció széleskörű levéltári és nyomtatott források alapján elsőnek mutatja be a gazdasági válság hatására a Károlyi-kormány idején az uralkodó osztályok különböző csoportjai közötti harcot, a hatalmat kézben tartó csoporton belüli erők átrendeződését, amelynek eredményeként megnyílik Gömbös számára a miniszterelnöki székhöz vezető út. Legfontosabb új tudományos eredmények: a Bethlen-kormány bukásának sokoldalú megírása, nemzeti koncentrációs terv belső és nemzetközi összefüggéseinek feltárása, továbbá a szélsőjobboldali mozgalmak párttá szerveződésének bemutatása. Erénye Márkus László dolgozatának a biztos forráskezelés és az árnyaltan elemző tárgyalási mód is. A bírálóbizottság fel kívánja hívni a jelölt figyelmét, hogy a fajvédő csoport tárgyalásánál mutasson rá arra, hogy e csoport erejének és befolyásának növekedése a húszas évek végén és a harmincas évek elején alapvetően minek tudható be. Ugyancsak részletesebb kimunkálást igényel a római katolikus egyház vezető köreinek a rendszer belső eszmei-politikai harcaiban játszott szerepének rajza, továbbá az összefüggésmentes törvényjavaslat körüli politikai harc is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Márkus Györgyöt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. VIII. 21. — Terjedelem: 9 (A/5) ív.

67.64287 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 20,— Ft

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Mátrai László: A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya Vezetőségének beszámolója</i>	1
Az osztályülés vitája:	
<i>Berend T. Iván</i>	28
<i>Wirth Ádám</i>	31
<i>Gerevich László</i>	34
<i>Kardos László</i>	35
<i>Földes Éva</i>	38
<i>Pamlényi Ervin</i>	38
<i>Mátrai László válasza</i>	42
<i>Pach Zsigmond</i> elnöki zárszava	47
<i>Szigeti József: A marxista esztétika időszerű kérdései</i>	49
Az előadás vitája:	
<i>Köpeczi Béla</i>	56
<i>Újfalussy József</i>	58
<i>Aradi Nóra</i>	61
<i>Király István</i>	64
<i>Sőtér István</i>	66
<i>Pirnát Antal</i>	67
<i>Zoltai Dénes</i>	69
<i>Almási Miklós</i>	70
<i>Szigeti József válasza</i>	71
<i>Tolnai Gábor</i> elnöki zárszava	73
<i>Krónika</i>	75

Megjelent 1967. XI. hó 20-án

Index: 26.502

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI

MÁTRAI LÁSZLÓ

XVI. KÖTET

2-3. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1968

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

Szerkeszti

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő

FARKAS MÁRTON

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a filozófiai és történeti tudományok (filozófia, történelem, régészet, művészettörténet, pedagógia és pszichológia) köréből. Évenként általában három füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-ként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzésére vagy továbbítására nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Bp., V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I. Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*

Acta Archeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem Művészettörténeti Tanszék, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Úri utca 51—53.

TUDOMÁNYOS ÜLÉS A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJÁRA

Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya 1967 november 3.-án tudományos ülést rendezett.

Az alábbiakban közöljük a tudományos ülés teljes anyagát.

PACH ZSIGMOND PÁL MTA levelező tag elnöki megnyitója

Tisztelt Hallgatóság!

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya és a Magyar Történelmi Társulat nevében üdvözlöm mindazokat, akik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából megrendezésre kerülő tudományos ülésünkön megjelentek. Külön is üdvözlöm Nemes Dezső elvtársat, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagját.

Véletlennek tűnő jelkép — de valójában a történelmi fejlődés szükség-szerűségét fejezi ki —, hogy az Októberi Forradalom ötvenedik évfordulóját csaknem egyidejűleg ünnepeljük a Tőke első kötete megjelenésének századik évfordulójával. Együtt emlékezünk Marx és Lenin nevére; történelmi egységében idézzük fel a szociális forradalom tudományos *előrelátását* és első gyakorlati *megvalósítását*.

Az elmélet és gyakorlat, a tudomány és a valóság olyan szerves, eltephetetlen kapcsolatát, kölcsönhatását tükrözi a szocialista eszme és a munkásmozgalom egyesült útja az utolsó évszázadban-félszázadban, amilyenre nem volt még példa az addigi világtörténelemben.

Marx az áruterelés, kiváltképpen a tőkés áruterelés objektív fejlődésének, konkrét valóságának több évtizedes elmélyülő tanulmányozása után jut el a Tőke első kötetében a kapitalizmus belső ellentmondásainak, antagonisztikus jellegének feltárásához, a tőkés termelés történelmi tendenciájának felismeréséhez, a kapitalista rend forradalmi megdöntése, a „kisajátítók kisajátítása”, szükségszerűségének tudományos bizonyításáig.

Lenin újabb évtizedek kutatásait gyümölcsöztetve, eredményeit a gyakorlatlaltal újból és újból szembeesítve, a gazdasági viszonyok alakulását, az osztályok mozgását rendkívüli gondossággal elemezve, mutatja ki, hogy a XIX—XX. század fordulóján a kapitalizmus világrendszere, *saját* törvényszerűségei értelmében, legfelsőbb, utolsó stádiumába lépett, amikor fejlődésnek haladó, felemelkedő tendenciája már végképp megtört, kimerült, — amikor a szocialista forradalom elméleti szükségszerűsége közvetlen gyakorlati

feladattá vált, — méghozzá először nem a tőkés fejlődés élén járó nyugati országokban (ahogy ezt korábban Marx gondolta), hanem Európa keletén, — ahol a világimperializmus láncolata a leggyengébbnek mutatkozott, a társadalmi ellentmondások a legsűrűbben tömörültek, a forradalmi kitörések a legélesebbnek ígérkeztek.

És a Nagy Októberi Szocialista Forradalom meggyőző erejű történeti bizonyosságát nyújtotta a marxi-lenini elemzés tudományos megbízhatóságának.

Ha a XX. század elején a kapitalizmus rendje még megdönthetetlennek látszott; ha 1917 előtt, amíg meg nem alakult a világ első munkáshatalma, sokan, akik felismerték ugyan a tőkés viszonyok igazságtalanságát, embertelenségét, mégis kételkedtek abban, hogy lehetséges a modern társadalomnak valamilyen más formája; ha az 1917 február—októberi hónapokban sem magában Oroszországban, sem más országokban — Leninen és a bolsevikokon kívül — úgyszólván senki sem tartotta lehetségesnek a proletariátus oroszországi győzelmét, — akkor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom a maga gyakorlati tanuságtételével bebizonyította, hogy a kisajátítók kisajátításának, a dolgozók győzelmének elnyomóik felett, igenis megvan a reális lehetősége; hogy kizsákmányolás és nyomor, uralom és szolgaság nem örök rendje az emberiség életének — miként annak látszott évezredekén át —; hogy az emberiség meg kell hogy induljon és meg is indulhat azon az úton, amely új, igazi történetéhez vezet.

1917 októberében — amikor a szocializmus teóriából praxissá változott — forradalmi fáklya gyulladt fel a világban.

Ennek immár fél évszázada. Egész emberöltő. Az események azonban éppen az idő mércéjén méretnek meg igazán. A kortárs elől néha az epizódok eltakarják az egészet. S ami még fontosabb: a következmények felmérése csakis a későbbi nemzedékeknek adatik meg. A valóban nagy történelmi események, amelyek az emberiség sorsát alakítják, minél inkább múlik az idő, annál jobban hatnak, annál többet mondanak a jelen számára. A fél évszázada felgyúlt fáklya ma sokkal messzibbre világít, mint akár két-három évtizeddel ezelőtt. A Téli Palota előtt eldőrdülő fegyverek robaja történelmileg egybeolvad a sikeresen célbaért csodálatos Vénusz-rakéta fellövésének dübörgésével.

Ülésünket megnyitom, és felkérem Dolmányos István elvtársat, a történelemtudomány kandidátusát, előadásának megtartására.

ESZMEI VITÁK, MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK AZ OKTÓBERI FORRADALOM KUTATÁSÁBAN

DOLMÁNYOS ISTVÁN

Tisztelt tudományos ülés!

Október sokszerűen érte a régi világot. Ebben a táborban öreg politikusok vagy ifjú történészek — ha eltérő reakciókkal is — egyként zavartan tekintettek 1917-re, a „bolondos esztendő”-re, amely már a második forradalmi talányt adta fel a népeknek. Az európai polgárság rangos közíróinak reagálásaiban is rendszeresen ilyen kifejezések bukkantak fel: „esztelen dráma”, „megfejthetetlen talány”, „képtelen álmom”.

A régi történetírás egyébként sem nyúlt szívesen kortörténeti kérdésekhez. Ez az átmeneti tétovázással járó megrázkódtatás még inkább odavezetett, hogy a polgári történetírás szakszerű művelői az első esztendőkből nemigen adták tanújelét, hogy tudomást vettek volna az októberi forradalomról.

A merő megbotránkozásnak, az ijedt rácsodálkozásnak ezt a rövid korszakát azonban bizonyos idő múlva — mégpedig addig páratlan, mondhatnám modern gyorsasággal — felváltotta a nem sokkal korábban végbement forradalom sietős, rosszindulatú boncolgatása. Az októberi események témakörére azóta is roppant erőfeszítéssel koncentrálnak a polgári történetírás, s eközben rendkívül rugalmasan jár el.

Természetesen ez a fordulat elsősorban nem valamely belátás következménye volt. A világ fejlődése alakult úgy, hogy a szovjet hatalom gazdasági és politikai sikerei mind megannyi kínzó tüskeként nyugtalanították, ösztökélték a tőkés világ társadalomtudósait. A Szovjetuniót a történettudományban sem lehetett elhallgatni. Az októberi forradalom jubileumai valóságos lelki tortúrát, újabb és újabb keserű csalódást tartogattak a polgári ideológusoknak, mivel önnön táboruk előtt is tarthatatlanokká váltak a korábbi típusú bagatellizálási kísérleteik. A legrózsásabb polgári illúziók szétfoszlatása csak növelte eszmei ellenfeleink ügybuzgalmát, hiszen jól tudták, hogy az októberi forradalom értékelése szoros kapcsolatban van a nyomában létrejött új társadalmi rendszer auctoritásával.

A történelem tréfás büntetése, hogy azok, akik korábban megmagyarázhatatlannak, csodaszerűnek tartották november 7-ét, most éppen az októberi események magyarázatába, tudományoskodó elemzésébe vetik reményeiket.

*

Mielőtt bármit is szólanék az októberi forradalom historiográfiájának mai időszerű vitakérdéseiről, sietek megállapítani, hogy a nyugati „szovjetológia”, „kremológia” széleskörű kifejlesztése nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket. A mai polgári történetírás és eszmeiség objektív helyzetét éppen az októberi forradalom problémakörében jellemzi leginkább a kényszerű deffenzív magatartás.

Megelégedéssel könyvelhetjük el, hogy a marxista és polgári ideológia párharcából az idők folyamán egész sereg vitakérdés kapcsolódik ki fokozatosan, azon egyszerű okból, mert beigazolódik a marxista álláspont helyessége.

Ma már aligha merik kétségbe vonni például az októberi forradalom nagy történelmi súlyát, jelentőségét. Igen jellemzők ebből a szempontból a polgári politika vezető alakjainak ideológiai állásfoglalásai, amelyek mindenkor nagy hatást gyakoroltak a nyugati történészek eszmei irányvonalára. Pichon francia külügyminiszter az intervenció idején a francia nemzet megsértésének nyilvánította a nagy francia forradalom és az októberi forradalom párhuzamba állítását és tagadta, hogy a két eseményt bármiben is összefüggésbe lehetne hozni egymással. De Gaulle francia államfő 1966 júniusában, leningrádi látogatásakor már erre a paralellára építette ott elmondott beszédét.

1964-ben az osztrák Történelmi Társaságok Szövetsége nyolcadik vándorgyűlésén von Salis professzor érdekes előadást tartott a legújabbkori történet kutatásának és értékelésének elvi kérdéseiről. Ebben elvetette azt a régi szemlélet módot, amelyben még őt is felnevelték, hogy ti. nincs szükség a modern idők történelmi kutatására és oktatására. Egyik érve éppen az volt, hogy komoly történészek és történelemtanárnak nem lehet kitérnie Oroszország forradalmi átalakulásának magyarázata elől.¹ Ruffman nyugatnémet történészprofesszor most megjelent új könyvében a huszadik század történetének „fix pontját” látja az októberi forradalomban.²

A politikai vezetők és a történészek bátorítása nyomán a mai nyugati polgári sajtó meglepőbbnél meglepőbb bizonyosságát adja annak, hogy milyen áthangolódási folyamat megy végbe a tőkés országokban. A *World Politics* című amerikai folyóiratban olvassuk: „A XIX. század szellemiségének min-

¹ Bericht über den achten österreichischen Historikertag in St. Pölten, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 15. bis 18. September 1964. H. n. 1965. 20. old.

² Karl Heinz Ruffmann: Sowjetrußland. Struktur und Entfaltung einer Weltmacht. Dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. Band 8.

denekelőtt a francia forradalomhoz való viszonyát kellett meghatározni; a mai ember számára a központi feladat az orosz forradalom értékelése. Ez utóbbi feladat még döntőbbé vált, mivel most csaknem 1 milliárd ember jelenti ki, hogy örököse és védelmezője az orosz forradalomnak.”³

Amint a most idézett szövegből is kiderül, a francia forradalom és az októberi forradalom bizonyos összekapcsolása ma már egyre inkább közhely a polgári gondolkodók körében, sőt nő azok száma, akik megérzik, hogy az utóbbi történelmi horderejével felülmúlta az előbbit. Bizony óriási késéssel érkezett el ehhez a felismeréshez a hivatalos nyugati ideológia, hiszen Mehring és Russel és még annyian a haladás táborából már annak idején ragyogó történeti átértéssel magyarázták el Október jelentőségét. Arról most még nem szólva, hogy egészen más oldalról érkeztek ide, s Október jelentőségének újszerű hangoztatásával gyökeresen eltérő céljaik vannak.

Egyre kevésbé szerepel vitakérdésként az a probléma, hogy lehet-e, s kell-e bírálni az antant hatalmak intervenciós politikáját. Schumann amerikai történész már a húszas években elítélte az intervenciót.⁴ Ebben az irányban haladt tovább Warth, aki „A szövetségesek és az orosz forradalom” című, több mint egy évtizede megjelent értékes művében végleg polgárjogot biztosított az intervenciós politika belső bírálatának.⁵ Más kérdés, hogy milyen mélységű ez a bírálat.

Az októberi forradalommal szemben hangoztatott polgári vádak közül az egyik leggyakoribb az volt, hogy a fordulat segítségével alkotásra, építésre képtelen elemek jutottak a hatalomra. Ez a felfogás csak és kizárólag a rombolás, a regresszió szimbólumának láttatta Októbert. Fokozatosan ez az érv is kiszorul a disputából. Már Chamberlain amerikai történész két kötetes hatalmas feldolgozása, „Az orosz forradalom”, amely a közelmúltban új kiadásban, német nyelven is megjelent, eltávolodott ettől a beállítástól.⁶

Különösen érdekes az a fordulat, amely Lenin történeti alakjának megítélésénél mutatkozik a polgári történetírásban. Korábban minden emberi és politikai nagyságot megtagadtak tőle és szinte bűnözőként kezelték. Újabban örömmel tapasztaljuk, hogy a hivatalos nyugati historiográfia lépésről-lépésre felfedezi Lenint, az ember-óriást. Meissner nyugatnémet történész a februári forradalom 50. évfordulójára írt cikkében például azt hangoztatja, hogy Lenin és a szovjet vezetők rendkívül józanul ítélték meg a politikai realitásokat.⁷ Ebben a vonatkozásban nyomatékos említést, sőt elismerést érdemel Carr

³ World Politics 1966. 3. Vol. VIII. 452. old.

⁴ F. L. Shuman: American Policy towards Russia since 1917. Ad. Study of Diplomatic History. International Law and Public Opinion. London, 1928. 177. old.

⁵ Robert D. Warth: The Allies and the Russian Revolution. From the Fall of the Monarchy to the Peace of Brest-Litovsk. Durham, N. C. 1954. Duke University Press.

⁶ William Henry Chamberlin: The Russian Revolution 1917–1921. I–II. New York, 1957.

⁷ Die Welt 1967. február 13.

angol professzor, aki „A bolsevik forradalom” című három kötetes munkájában és az ennek folytatását képező könyvsorozatában pozitívan méltatta Lenin politikai zsenialitását. Állásfoglalásának annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mert Carr életműve mindezekig az októberi forradalomra és a szovjet társadalom történetére vonatkozó polgári kutatások csúcsteljesítményének számít.⁸

Jól eső érzés, hogy ezek a realista tendenciák, becsületos részfelismerések általában azoknál a történészeknél fedezhetők fel, akik szakmailag is, értelmileg is a legkiválóbbak. Schumann, Chamberlain és Carr a feldolgozott anyag mennyiségében, szakszerű törekvésű előadásában és annak átgondolásában bizonyos első helyen állnak.

Ezzel kapcsolatban érdemes kissé közelebről szemügyre venni azt a problémát, hogy vajon milyen jellegzetes következményekkel jár, ha nagy tehetségű, de határozottan polgári álláspontú kutatók kerülnek közelebbi kapcsolatba a szovjet társadalom történetének tényeivel. Más szavakkal szólva: hogyan megy végbe rendszerint a nyugati tőkés világ nagy szellemeinek és az októberi forradalomnak találkozása?

A probléma szemléltetésére keresve sem találhatnánk jobb példát Carr professzornál, aki a nyugati történetírás egyik nagy tekintélyű és hatású alakja, s ami különösen fontos: a modern polgári történetfilozófia egyik vezető koponyája.

Az ilyen hozzáértő és nagy kapacitású történész gondolkozók, amint az októberi forradalom, vagy a szovjet társadalom történetének tényeivel dolgozni kezdenek, azonnal félreseprik az előző polgári történész-nemzedékek dogma-rendszerének egy részét. Azt a részét tudniillik, amely kiáltó valótlanásával különösen megnehezíti a polgári álláspont elfogadását. Ez a revízió, amely tulajdonképpen állandóan folyik, s a polgári történetírás véleményét részletkérdésekben szüntelenül módosítja, összetett, óvatos értékelést kíván.

Pozitív oldala, hogy kényszerű módon megerősíti a marxista történetírás több régi tételét, s ezzel növeli a szocialista történetírók önbizalmát, eszmei harci kedvét. Ugyancsak a pozitív elemek oldalára tartozik, hogy a Carrhoz hasonló történészgondolkozók, miután elmerültek az októberi forradalom eseményeinek és a szovjet vezetők eszmei munkásságának tanulmányozásában, óhatatlanul másképpen kezdenek tekinteni hazájuk történetének és az egyetemes történetnek számos problémájára. Az a furcsa helyzet alakul ki többször, hogy a marxista történetírással folytatott vita olyan nagyfokú flexibilitást követel meg, hogy közben ezek a kutatók túlemelkednek valamivel, eléggé konzervatív közvetlen társadalmi környezetük eszmei színvonalán. Csak így fordulhatott elő, hogy amíg Carr éjt nappallá tett a szovjet történetírás lényegi mondanivalójának megcáfolására, közben maga — nem függetlenül

⁸ Edward Hallett Carr: *The Bolshevik Revolution. 1917—1923.* I—III. London, 1950—1953.

a szovjet szellemiség hatásától — olyan történetfilozófiát alakított ki, amely a divatos irracionalista történeti felfogások hatásos bírálataival Anglia szellemi életének egyik pozitív jelenségévé válhatott.⁹

Ilyen körülmények között nálunk nagy annak a veszélye, hogy a polgári történetírás módosulásaira kritikátlan rajongással tekintünk, s elfeledjük, hogy ezek a változások súlyos negatív következményekkel is járnak. Az egyik kedvezőtlen visszahatás mindjárt maga ez az ideológiai csapdaállítás. Ha a marxista történetírás képviselői nem eléggé állnak résen, ha nem készülnek fel megfelelőképpen a polgári történetírás álláspontjának szükségszerű átalakulására, könnyen egy hamis optika áldozatai lehetnek. A részleges módosulások tudniillik nem feledtethetik el a lényegét. Az ilyen típusú történések továbbra is kitartanak saját polgári alapkoncepciójuk mellett, sőt ezekkel a változásokkal hihetőbbé, könnyebben elfogadhatóbbá teszik gyökeresen helytelen kiindulópontjukat. Amikor a nyugati országok közvéleménye egyben másban függetleníti már magát a különösen szélsőséges polgári történeti felfogások hatásától, akkor ezek a belső kritikával fellépő irányzatok ejtik rabul.

Amiről most szóltam, az a valóban kiemelkedő történészekre vonatkozott. A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném, hogy a nyugati „szovjetológiát” nem jellemzi a nagy szellemek hőisége. A „kremológusok” derékhadában még csak nem is a polgári átlagtörténész a tipikus. Kivándoroltak vagy áttelepítettek alkotják a zömöt, akiknek sokszor egyetlen szellemi tőkéjük abban áll, hogy születési körülményeik folytán véletlenül ismerik valamelyik szláv nyelvet. Ez a szerény képzettségű és látókörű réteg az újabb polgári eredményekkel sem tud lépést tartani, s gyakran előad olyan nézeteket, amelyek már a világszínvonalon álló nyugati kutatóknál meghaladottnak számítanak. Mi több, e kiáltóan konzervatív garnitúra képtelen arra, hogy akarata ellenére bár, de visszatükröztessen valami lényegesebb pozitívumot a szovjet források vizsgálatára nyomán.

Az imperialista kormányok propagandaszervei óriási méretű anyagi támogatásban részesítik, egyre tovább duzzasztják és feltüzelik ezt az élősdit testületet. A körökben még napjainkban is uralkodó hangulatot jellemzi a nyugatnémet von Rauch egyik megnyilatkozása. Ő a szovjethatalmat éppen az októberi forradalom kapcsán az „örök emberi értékeknek és morális potenciáknak odahajított hatalmas kihívásnak” minősítette.¹⁰

Mindezért bármennyire is számot vetünk azzal, hogy a polgári történetíráson belül állandó módosulások tapasztalhatók, ha elő is segítjük, hogy a jóindulatú, őszinte érdeklődést tanúsító polgári kutatók minél alaposabban megismerhessék a szovjet történelem és a szovjet történettudomány eredmé-

⁹ E. H. Carr: *What is History?* London, 1964. Penguin Books.

¹⁰ Id. B. И. Салов: *Освещение истории Октябрьской революции в исторической литературе ФРГ. «Зарубежная литература об Октябрьской революции.»* М. 1961. 243.

nyeit, továbbra is elmulaszthatatlan kötelességünk, hogy szembeforduljunk az októberi forradalom és a szovjet történelem igaztalan magyarázataival.

E feladata differenciált eljárást követel meg.

A „szovjetológia” zömével szemben élhetünk azzal a ritka értékű eszmei fegyverrel is, hogy különösen elavult nézeteiket szembe állítjuk saját mestereik megváltozott álláspontjával.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a szakmailag és szellemileg kiemelkedő történészek, akiknek munkásságát abból a szempontból is lankadatlan figyelemmel kell kísérnünk, hogy újszerűen megfogalmazott véleményük is kellő regisztrálást, illetve bírálatot nyerjen.

Talán feltűnt, hogy e feladat megfogalmazásánál nemcsak a szovjet történészekre utaltam. Valóban, az októberi forradalommal és a szovjet társadalom történetével foglalkozó polgári történétírók bírálata minden ország marxista történészeinek közös feladata. Az októberi forradalom historiográfiáját korunkban egyébként is az jellemzi, hogy századunk klasszikus forradalmának tanulmányozásába egyre nagyobb mértékben kapcsolódnak be a szocialista országok és a tőkés országok marxista kutatói. Ez a folyamat jelentős erőket kapcsolt ki a polgári történétírás táborából, s ugyanakkor számottevő ellenerőket helyezett működésbe a szocialista történettudomány oldalán.

*

Tisztelt tudományos ülés! Melyek tulajdonképpen az októberi forradalom legidősebb és legfőbb történeti vitakérdései?

A polgári történétírás elsősorban azt igyekszik cáfolni, hogy az októberi forradalom lényege nemzetközi érvényű és jellegű. Ezzel a felismeréssel szemben két, egymással minőségileg teljesen azonos „elméletet” állítanak szembe.

Az első szerint az októberi forradalom tisztán orosz, illetve oroszországi jelenség. Nagy világtörténeti súlya van, de az oroszországi változások nem állnak szerves kapcsolatban a világ más részein végbemenő fejleményekkel.

A forradalom ilyen felfogása szükségszerűvé tette a sajátos helyi okok felsorolását.

Ezek között kezdetben igen nagy szerepe volt az egészen különleges orosz lélekre vonatkozó gyermekelméleteknek. Lawton „Az orosz forradalom” című munkájában nem restellte leírni a következő eszmeifuttatást: „Az ország bővelkedik hatalmas ember nem lakta térségekben, amelyek a reménytelenség jegyét hordozzák magukon, s így csak arra alkalmasak, hogy szomorú gondolatokat váltsanak ki. Nem csodálatos tehát, hogy az orosz jellem a csalódás letargiája és a profetikus fanatizmus között ingadozik.”¹¹ Anélkül, hogy tagadnánk a földrajzi környezet hatását az emberi pszichikumra, csak azt

¹¹ L. Lawton: *The Russian Revolution (1917–1926)*. London, 1927. 10. old.

az egyetlen kritikai szempontot vetjük fel, hogy a forradalomnak egyenesen a földrajzi tényezőkből való levezetése teljes képtelenség.

Erre maguk a polgári történetírók is csakhamar rájöttek, s ekkor a néplélektani sémák bizonyos félretolásával inkább az orosz történelem különleges alakulásából igyekeztek levezetni a bolsevizmust.

Manapság rendkívül kedvelt az az elmélet, amely úgy bizonygatja a forradalom kizárólagos orosz okait és jellegét, hogy a leninistákat egyszerűen az orosz anarchisták, vagyis Bakunyin és Nyecsjajev folytatóinak tünteti fel.¹² Lenin mindig büszkén vállalta az előző orosz forradalmi nemzedékek (legyenek azok dekabristák, forradalmi demokraták vagy az anarchistákat is magukban foglaló forradalmi narodnyikok) pozitív tevékenységének örökségét. Hibáikból és erényeikből mindig okulni igyekezett. Ennek ellenére kétségtelen, hogy nála aligha volt nagyobb ellenfele az anarchista eszmei irányzatnak és módszereknek. A forradalmár elődök tapasztalatait csak a kor legmodernebb, nyugati eredetű eszmeáramlata, a marxizmus alkotó alkalmazása érdekében használta fel.

A bolsevizmus kizárólagos orosz jellegének másik mai divatos koncepciója a legvakmerőbb vállalkozástól sem riad vissza: a szovjethatalmat a cárizmus folytatásának deklarálja.¹³ Eközben olyan kérdéseket hagy megválaszolatlanul, mint a cári rezsim támaszai és a szovjethatalom hívei polgárháborúvá fejlődő ellentétének oka, valamint a cárizmussal jól összeférő nyugati imperialista kormányzatok gyökeresen megváltozott magatartásának magyarázata. Egyébként nyilvánvaló, hogy az anarchizmus és a cárizmus vádjá egymást kölcsönösen kizáró magyarázatok.

A népi demokratikus forradalmak kibontakozása után sok polgári történészen fokozatosan kialakult az a szilárd felismerés, hogy pusztán a külső szovjet segítséggel nem lehet megmagyarázni a népi demokratikus rendszerek stabilitását; napnál világosabbá vált, hogy az új szocialista államok nem nélkülözik a belső, hazai tömegtámaszt. A szocialista országok között támadt nézeteltérések újabb bizonyosságát szolgáltatták annak, hogy csak az oroszországi belső helyzettel nem magyarázható meg a szocialista országok közösségének kialakulása. Ekkor vált népszerűvé a kommunizmus „ázsiai” jellegének, sajátos ázsiai okainak elmélete.¹⁴ Ha közelebbről megvizsgáljuk ezt az új nézetet, kiderül, hogy szó sincs új felfedezésről. A polgári ideológusok egyszerűen földrajzilag kiszélesítették az „orosz specifikum” koncepcióját. Ami korábban orosz lélek volt, az most ázsiai pszichikum lett, amit bizantinizmusként állítottak be, az újabban keleti despotizmusak minősül.

¹² Lásd pl. P. Scheibert: Von Bakunin zu Lenin. Geschichte der russischen revolutionären Ideologien. Bd. I. Studien zur Geschichte Osteuropas. Köln, 1956.

¹³ Warren Bertlett Walsh: Russia and the Soviet Union: a Modern History. Ann. „Arbor” University of Michigan Press. 1958.

¹⁴ Günther Stökl: Russische Geschichte. Stuttgart, 1962. 767. old.

Az októberi forradalom kizárólagos övezeti jellegének mindkét polgári magyarázata azonos célt követ. Azt szeretnék elhíttetni tömegeikkel, hogy mindannak, ami 1917 óta Keleten végbement, semmiféle kapcsolata sem lehet a Nyugattal. A forradalom okainak magyarázatakor végeredményképpen a Kelet és Nyugat kezdetleges geopolitikai szembeállításában merül ki a polgári koncepció egész bölcsessége.

Itt hadd jegyezzük meg mellékesen, hogy míg Nyugaton Ázsiába igyekeznek kitolni a bolsevizmust, egy idő óta a szocialista országok táborán belül, a nemzetközi munkásmozgalom soraiban is tapasztalhatók olyan kísérletek, amelyek az októberi forradalom és az utána következő oroszországi események szféráját teljességgel Ázsián kívüli övezetnek, magukat az oroszokat pedig általában valamiféle gyűlöletes európai idegeneknek igyekeznek beállítani. Szovjet-Ázsia forradalmát kizárólag Európa számlájára írják. A maoista ideológusoknak ez az újabb primitív szellemi kaptafája csak végleg meggyőzhet bennünket minden erőszakolt geopolitikai séma haszontalanságáról.

Természetesen az orosz forradalomnak, csakúgy mint a népi demokratikus forradalmaknak, fontos nemzeti sajátosságai is voltak. Az októberi forradalom több vonatkozásban is igen jellegzetesen tükrözi a szocialista forradalom kizárólagos helyi problémáit. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy ebben az értelemben (ti. a nemzeti sajátosságok tekintetében) az októberi forradalom megismételhetetlen. De egészen másként áll a helyzet a forradalom lényegével, a szocialista átalakulással. Ebben Október volt és marad a modell. Az egyetemes történelem és az egész forradalmi munkásmozgalom azóta eltelt története bebizonyította, hogy az Oroszországban megszületett szocialista rendszer nemzetközi vitalitását nem lehet kétségbe vonni.

Abban, hogy a polgári történészeknek és ideológusoknak mégis sikerült jelentős tömegekben elültetni a szovjet rendszer nemzeti kizárólagosságának hamis gondolatát, nagy szerepe volt a személyi kultusz szubjektivizmusának és dogmatizmusának is, amely nem egyszer az orosz forradalom nemzeti vonásainak utánzását követelte meg más országok kommunistáitól. A teljes igazsághoz híven azt is megállapíthatjuk, hogy azokban a külföldi kommunistákban, akiket az elméleti restség és saját országuk nem kielégítő ismerete jellemezett, szintén megvolt a hajlam arra, hogy a szocialista forradalom orosz formáját a szocialista forradalomként fogják fel, s feladatukat az utánzásban lássák. Erre a kétoldalú jelenségre annak idején már Lenin is felfigyelt és „szuzdali kontármunka”-ként elítélte az orosz forradalom kopírozására irányuló törekvéseket. A „szuzdali kontármunka” mérhetetlenül sokat ártott. Ennek nyomait a polgári történetírás tevékenységében is lemérhetjük. Az azonban nem igaz, hogy az októberi forradalom ügye külföldön csak kontárkezekben volt. Gramsci 1919-ben már megírta, hogy az olasz kommunisták példájukat, Októbert csak egyben kívánják utánozni: az osztálykövetkezetességben, az olaszországi és világhelyzet marxista elemzésében. (Természetesen

távolról sem csak Gramsciról van szó. Mennyi alkotó törekvés bontakozott ki a húszas évek nemzetközi kommunista mozgalomban! Ezek tág teret kaptak a Kommunista Internacionélé VII. kongresszusainak határozatai nyomán, amelyek nyomatékosan felszólították az egyes országok kommunista pártjait politikájuk alkotó, a nemzeti sajátosságokat és érdekeket a legteljesebb mértékben figyelembevevő, alkalmazására. A kommunista pártok a második világháború folyamán és a népi demokratikus forradalmak során a leninizmus mesterei átértésének, önálló felhasználásának és tovább fejlesztésének ragyogó példasorát mutatták fel.)

A polgári történetírás viszonylagos eszmei sikereinek értékelésekor nem szabad elfelejtenünk, hogy amíg csak egyetlen szocialista ország létezett, objektíve is nehéz volt a végbement események világba ágyazottságát bizonyítani. Akkor Macdonald a szigetországban még nagy sikerrel leckéztethette a bolsevikokat az iskolamester pózából: „Oroszország nem Magyarország, Magyarország nem Franciaország, Franciaország nem Anglia!” Ma már lényegesen más a helyzet. Most mi mondhatjuk a Nyugatnak: Igen, a Szovjetunió nem a Magyar Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság nem a Koreai Népköztársaság, a Koreai Népköztársaság nem a Lengyel Népköztársaság (stb), és ez a sokszínű, nemzeti hagyományait óva őrző baráti közöség mégis a szocializmus világsikerét, világérvényét dokumentálja.

Gondoljuk meg: ha a gigász-forradalom, Október ötven év további forradalmi mozgalmát tekintve már szinte csak indítóepizódnak tűnik, miképpen lehet tagadni értelmének egyetemességét?

A bolsevizmus tisztán orosz vagy tisztán ázsiai jellegének legkézenfekvőbb — és a nyugati országok közvéleménye előtt is könnyen érthető — cáfolata az, ha utalunk e társadalmi rendszer marxista eredetére. A polgári történetírás igyekszik megtalálni a módját annak, hogy elhárítsa ezt a cáfolhatatlan ellenérvet. Eljárása egyszerű. Komikus módon elvű marxizmust mímél, s váltig állítja, hogy mindaz, ami októberben történt, ellentmond a marxizmusnak. Következésképpen tagadja Október szocialista jellegét.

Könnyebb azonban egy ilyen tagadó nyilatkozatot megtenni, mint arra a kérdésre válaszolni, hogy ha a forradalom ellentmondott a marxizmusnak, s szocialista jellege sem volt, akkor mi volt tulajdonképpen?

A felelet erre az egyszerű kérdésre minden esetben spekulatív, zavaros, homályos. Van, aki úgy véli, hogy a bolsevizmussal új vallás született. Mások sértőnek találják ezt a hívőkre és pótvallásról vagy valláspótlékról írnak. Érdekesként megemlítjük, hogy az ilyen elméletek még a szovjetrendszerrel rokonszenvező Russellt is megzavarták, aki arra az ugyancsak eredeti következtetésre jutott, hogy a bolsevizmus a francia forradalom eszméi és az izlám keresztkezéséből létrejött új religió.

Ateistákat vallással gyanúsítani bizony nem volt túlságosan hatásos dolog. Veszélyesebbnek bizonyult az acolitus-elmélet, amely német cinkosság-

gal, egyszerű ügynöki tevékenységgel gyanúsította a bolsevikokat; így tagadta és tagadja szocialista mivoltukat. Lenint még Washingtonnál is jobban megrágalmazták — írta jogosan Shaw. A Sisson-iratokról, amelyekre hosszú időn keresztül épített a polgári történetírás, időközben mégis kiderült, hogy hamisítványok. Ekkor újabb iratokat kutattak fel. A második világháború után tendenciózus válogatásban közreadott dokumentumokat közelebbről megvizsgálva kiderül, hogy ezek — ha egyáltalában elfogadjuk hitelességüket — csak azt bizonyítják, hogy a bolsevik pártba a cári ochrana ügynökeihez hasonlóan a német hatóságok is beküldték ágenseiket. Köztük egyetlen vezető bolsevik névvel nem találkozunk, Leninről pedig ezekből az iratokból is kiderül, hogy személyileg, erkölcsileg teljesen hozzáférhetetlen volt. A német-ügynökség vádját tehát napjainkban csak az újonnan megjelentetett dokumentumok félremagyarázásával tarthatják fenn.¹⁵

A polgári történetírás nemcsak a marxizmust, de a demokratizmus bármi-féle elemét is eltagadja az októberi forradalomtól. Számára október egyszerű katonai puccs. Az események előadásakor óriási szerepet kap a bolsevikok ügyességének (értelmezésükben ügyeskedésének) előtérbeállítása, majd annak hangsúlyozása, hogy a hatalom megragadása után és azóta is ötven esztendőn keresztül döntően a terrorra támaszkodva áll fenn a szovjet rendszer. E vonalvezetés nyomán Lenint és a bolsevik vezetőket hihetetlenül hataloméhes, önző, törtető embereknek ábrázolja.

Mivel a polgári történetírás messzejár az igazságtól, minduntalan ellentmondásokba keveredik. Az olyan megfogalmazások, hogy 1917 novemberében az orosz tömegek az érzelmeik áldozatai lettek, vagy mint Meissner írja, „az értelem behódolt az ösztönnek”, önmagukért beszélnek és árulkodnak. Ezekből is kitűnik, hogy a bolsevikok a tömegek támogatásával hajtották végre a forradalmat.

Hasonló ellentmondással találkozunk a szovjetek értékelésénél. A nyugat-német Anweiler abban az igyekezetében, hogy a forradalom utáni szovjeteket állönkormányzati szerveknek minősítse, kénytelen visszalépni a régebbi polgári felfogástól és elismeri, sőt a kontraszt kedvéért kidomborítja, hogy a forradalom előtti szovjetek népi szervek voltak.¹⁶ Ebből azonban óhatatlanul az következik, hogy az októberi forradalom szovjetjei a tömegek véleményének adtak kifejezést.

Az orosz forradalom nemzetközi kapcsolatainak területén a rosszemlékű intervenciós politika miatt különösen deffenzív pozíció elfoglalására kényszerült a polgári történetírás. Vitára mégis bőven van ok. Kennan „Oroszország kilép a háborúból” című könyvével¹⁷ az antant politika belső bírálatához

¹⁵ Z. A. B. Zeman. *Germany and the Revolution in Russia 1915—1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry.* London 1958.

¹⁶ Oskar Anweiler: *Die Rätebewegung in Russland 1905—1921.* Leiden, 1958.

¹⁷ George F. Kennan: *Russia Leaves the War.* Princeton, New Jersey, 1956.

kapcsolódott, de ezt olyan módon tette, hogy a korábban megindult kritikai kampányban igyekezett magához ragadni a kezdeményezést. A munka gazdag tényanyagot tartalmaz, bíráló szempontjai mégis felületesebbek Warthénál. Jellemző, hogy a hivatalos amerikai propaganda Kennan később megjelent munkájának tulajdonította a kritika ötletét (amit Kennan is elősegített, amikor nem mutatott rá Warth könyvének úttörő érdemeire). Kennan szavakban nem fukarkodik a megrovó kifejezésekkel, a külügyi államtitkárság bürokrataira tett célzásokkal, azonban végeredményképpen Francis oroszországi nagykövet hozzászólásával, hedonizmusával, Wilson elhatalmasodó fáradtságával s hasonló másodlagos tényezőkkel magyarázza az 1917 végén bekövetkezett diplomáciai és katonai eseményeket. Végül soron Kennan munkáját és a Kennan epigonok írásait nem annyira kritikának, mint inkább mérsékeltén önkritikus apológiának tarthatjuk.

Az egyetlen, bár csak olesó diadalt a forradalom túlkapásainak, bizonyos illúzióinak, emberi gyarlóságainak leírásakor aratják a burzsoá történetírók. Valóban, Októbernek fitorai is voltak. Az eseményekbe beletartozott az anarchisták helyenkénti garázdálkodása is, műemlék-kastélyok feldúlása, a forradalmi hatalommal való esetenkénti visszaélés. A forradalom nem ünnep. Októberből a nyersség sem hiányzott. Magától értetődik, hogy tizenhét vörösgárdistái nem voltak forradalmi Parsifalok. A harc egyszerre folyt az ellenséggel és a belső gyengeségekkel. Meddő és igaztalan dolog azonban, ha a forradalmat csak a hibák és a gyengeségek oldaláról mutatják be.¹⁸

*

Talán az eddigiekben említett néhány központi vitatéma is érzékelteti hogy a két történetírás párharca a forradalom egész történetét felöleli. Ezért a vita közvetlen módszerei mellett a disputa közvetett formája: vagyis a téma további kutatásokon alapuló pozitív kifejtése is nagy szerephez jut. A vita eme kettős módszere között kölcsönhatás figyelhető meg.

A szovjet történetírás a kezdet-kezdetétől fogva tudatában volt az októberi forradalom világtörténeti és oroszországi jelentőségének, s tisztán látta Október nemzetközi jellegét. Ez a kiindulópont nemcsak szemléletileg, de gyakorlatilag is mérhetetlen előnyt biztosított számára a polgári történetírással szemben. Szinte a forradalom másnapján már megindultak a levéltári kutatások és megkezdődött az orosz forradalmak, főleg pedig az októberi forradalom történetének szakszerű feltárása. A húszas években alapos monográfiák, tanulmányok, nagy történeti becsű iratok és visszaemlékezések hosszú sora látott napvilágot, amelyek mindmáig — és bizonyára még igen

¹⁸ Jacques Duclos: Octobre 17 vu de France. Paris, 1967. 10. old.

sokáig — nélkülözhetetlen alappillérei az októberi forradalom kutatásának.¹⁹ E nagy munka egyik megszervezője és személyes részvevője Pokrovszkij, az akkori közoktatásügyi népbiztoshelyettes, az ismert és szakszerűen képzett történész volt.²⁰ Sajnos, politikai-historiográfiai okok miatt, a magyar tudományos közvélemény keveset tud a szovjet történetírás és az októberi forradalom kutatásának erről a hőskoráról. A szóban forgó feldolgozások annak idején nem kerülhettek Magyarországra, s így szinte teljes mértékben hiányzanak könyvtárainkból.

A harmincas évektől az ötvenes évek derekáig tartó periódusban is számos értékes iratkiadás és történeti mű jelent meg. Kétségtelen azonban, hogy ebben a korszakban az elhatalmasodó önkényeskedések, a szubjektivizmus és személyi kultusz miatt erősen leszűkültek a tárgyi kutatások, nagy mértékben csökkent a feldolgozások eszmei színvonala, s az okmánypublikációknál, valamint az egyéb kiadványoknál ferdítések, torzítások egész sora jelent meg.

A legutolsó évtizedben különösen nagy eredményeket mutathat fel a szovjet történetírás. Erre az időszakra esik a dogmatizmus felszámolásáért folytatott harc megindítása és a tárgyi kutatások ismételt kiszélesedése. Ha valamikor, úgy most különösen érdemes a történetírás általános módszertani szempontjaiból is figyelemmel kísérni a szovjet tudományos eredményeket. A szovjet társadalomtudományokon belül ez alatt az egy évtized alatt roppant horderejű változások mentek végbe, amelyek még napjainkban is folytatódnak. Ez a folyamat távolról sem olyan látványos, mint a szovjet ipar és technika világraszóló sikerei, de a Szovjetunió és az egész nemzetközi forradalmi mozgalom jövője szempontjából mégis igen fontos.

Az októberi forradalom történetének kutatásában mindez elsősorban azt jelenti, hogy kritikusan felülvizsgálják a személyi kultusz korszakának ferdítéseit, túlzásait, és Lenin útmutatásainak ismételt mérlegelésével továbbfejlesztik az októberi forradalom történetének marxista koncepcióját.

Amint a legújabb rangos jubileumi publikációkból is kiderül (pl. Minc akadémikus *A Nagy Októberi forradalom története*” című művének első kötetéből²¹ és „A Szovjetunió története” című sorozat VII. kötetéből²²), szovjet kollégáink eredményesen leküzdik az ún. szűk párttörténeti szemléletmódot, amely elszakítja a forradalmi munkásmozgalmat természetes környezetétől. A történelem objektív fejlődéséből következőleg a bolsevik párt és az egész forradalmi munkásmozgalom tevékenysége most is az ábrázolás középpontjában áll, de

¹⁹ Lásd pl. *Очерки по истории Октябрьской революции*. 1—II. М.—Л. 1927.

²⁰ *О. Д. Соколов: Развитие исторических взглядов М. Н. Покровского*. «М. Н. Покровский: Избранные произведения. Книга 1. Москва, 1966.

²¹ *И. И. Минц: История Великого Октября. Том 1. Свержения самодержавия*. М. 1967.

²² *История СССР. Вторая серия. Том VII. М. 1967.*

szovjet kartársaink szemlátomást arra törekcszenek, hogy teljes körképet adjanak az oroszországi politikáról és ebbe illesszék bele a párt küzdelmeit.

Így több figyelem jut magára a cárizmusra, a polgári-földesúri liberális ellenzékre, reálisabb és méltányosabb értékelést kap az eszer és a mensevik párt forradalmi érzületű tagsága, illetve eme irányzatok baloldali vezető-csoportja.

Mindehhez részletesebb gazdasági és társadalmi rajz is társul. Itt különös nyomatékot kapott az oroszországi társadalom „több alapúságának” kifejtése. Szembeszökő a szocialista forradalom bővebb gazdasági indoklása, 1917 gazdaságtörténetének alapos elemzése.

A forradalom egyes szakaszait tekintve újszerűek azok a szempontok, amelyek alapján több történész elismeri a polgári oppozíció egy csoportjának forradalmasító szerepét a februári forradalomban.

A februárt követő, de Lenin hazatérését megelőző időszak vonatkozásában határozottabban mutatnak rá az új feldolgozások a mensevikok és a bolsevikok álláspontjának különbözőségére az Ideiglenes Kormánnyal kapcsolatban, annak ellenére, hogy akkor még a bolsevik párt sem alakította ki a maga határozott politikai álláspontját.

1917 derekán a nemzeti mozgalmak elemzőbb bemutatása vonja magára a figyelmet. Ezek a fejtegetések a korábbi felfogáshoz hasonlóan keményen bírálják a nemzeti mozgalmak jobbszárnyát, de nagyobb megértést tanúsítanak a nemzetiségi mozgalmak forradalmi demokratikus balszárnyai iránt.

A bolsevik párton belüli viták leírásánál ugyan nem bagatellizálnak a nézetkülönbségek, de nem is kerülnek a korábbihoz hasonlóan túlzóan drámai megvilágításba.

Nagy jelentőségű fordulat a szovjetek történetének részletes tárgyalása, s ezen keresztül a munkás- és paraszttömegek népképviseletének, szocialista demokráciájának tüzetes vizsgálata. Ehhez kapcsolódik az értelmiség szerepének kiszélesülő kutatása, a korabeli forradalmi diákmozgalmak történetének beemelése.

A szovjet külpolitika kezdeteinél a kutatás hangsúlyozza az első hónapok megkülönböztető sajátosságát, a forradalmi pátosz és a forradalmi jelszavak előtérbe kerülését, de cáfolja a szovjet külpolitika merő pragmatizmusáról terjesztett véleményeket. A szovjet történetírás napjainkban gazdag anyagot szolgáltat a forradalom nyugati, internacionalista, baráti fogadtatásáról.²³

Az októberi forradalommal foglalkozó szovjet történészek széles tábora ma a véleményalkotás tekintetében már sokkal differenciáltabb képet mutat. Így a jövőben a vélemények különbségével és cseréjével fokozottan kell számítani. Annál inkább, mert a népi demokratikus országok történészei is értékes

²³ И. М. Курнсанов: «Великий Октябрь и прогрессивная Америка». Сборник док. М. 1967.

művekkel kapcsolódtak be a munkába. Említést érdemel a lengyel Bazylow²⁴ és a cseh Reimann²⁵ munkássága. Az előbbi a századforduló történetéhez, az utóbbi pedig az októberi forradalom politikai eseménytörténetéhez szolgáltat új szempontokat.

Van néhány olyan terület azonban, ahol megítélésünk szerint még különösen sok a teendő. Ide tartozik a forradalom sajátosan orosz jellegzetességeinek pontosabb megállapítása, a nemzetiségi területek politikai életének főleg finn, balti és lengyel vonatkozásban történő kidolgozása, a munkásmozgalmon belüli irányzatok még történetibb, az adott korhoz pontosabban ragaszkodó értékelése (pl. az ún. területköziek, a „mezsrajonci”-k politikai útjának reálisabb nyomon követése). Általában szükséges lenne az események sokkal színesebb, még inkább emberközelben történő tudományos leírása.

Mindezek további fontos lépésekkel vihetnék előre közös ügyünket, az októberi forradalom popularizálásának munkáját.

S éppen a népszerűsítéssel kapcsolatban kínálja magát egy fontos jubileumi tanulság: eszmei munkánk, történelemtanításunk presztizskérdése, hogy az októberi forradalom történetét mély tömegélménnyé formáljuk. Nem nyugodhatunk addig, amíg a forradalom tényeit, szereplőit, összefüggéseit legalább annyira be nem vesszük az emberek legbensőbb érzelm- és gondolatvilágába, mint a nagy francia forradalommal tették száz év alatt az emberi haladás előtünk járó nemzedékei. Erre is jó lesz a következő ötven esztendő.

²⁴ Ludwik Bazylow: *Politika wewnętrzna caratu i ruchy społeczne w Rosji na początku XX. wieku*. Warszawa, 1966.

²⁵ Mihail Reiman: *Ruská revoluce. 23 únor—25. říjen 1917*. Praha, 1967.

ADATOK A NAGY OKTÓBER MAGYARORSZÁGI HATÁSÁHOZ

HAJDÚ TIBOR

Ismeretes, milyen óriási, sorsdöntő és átalakító hatással volt a magyar munkásmozgalomra a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Hozzászólásomban néhány olyan tényre kívánom fehérvni a figyelmet, amelyekről kollégáink az elmúlt években törölték le a feledés porát, azzal a szándékkal, hogy ezeket a tényeket beillesszük a munkásmozgalom története és a magyar történelem összefüggő folyamatába.

Az oroszországi forradalmak kettős hatást gyakoroltak a magyar politikai életre. Egyrészt azzal, hogy kimozdították a magyarországi munkásmozgalmat háborús benualtságából és elindították a forradalmi fejlődés útján, másrészt politikai fordulatokra készítették az uralkodó osztályokat is.

Az oroszországi forradalom ténye nem lepte meg különösebben a monarchia uralkodó köreit. Svájci kémhálózatuk feje, Skrzynski követségi tanácsos, már 1915 októberében azt jelenti, hogy Oroszországban a különbékéhez „a korona nem fog hozzájárulni, mert egy különbéke után rögtön kitörne a forradalom. Immár a háború folytatása a biztos eszköz a forradalom ellen.”¹ Mikor azután ez a biztos eszköz is csődött mondott, akkor a monarchia kormányszata saját céljaira igyekezett kihasználni az orosz nép forradalmát.

Már a februári forradalom is alapvetően megváltoztatta a magyar munkásmozgalom helyzetét. Kiemelte elszigeteltségéből az SZDP vezetőségét. A polgári ellenzék fanyalogva bár, kész volt összefogni vele Tisza ellen. 1917. május 23-án, a vérvörös csütörtök 5. évfordulóján, Tisza lemondásra kényszerült. A főváros népének 1917. június 8-i nagy tüntetésére² csak ezután került sor, valójában mégis nagy része volt abban, hogy Tisza és pártja egy időre nemcsak formálisan, de valóságosan is politikai visszavonulásra, passzivitásra kényszerült. A június 8-i tüntetést, melyhez hasonlóra méreteit és harcosságát tekintve évek óta nem volt példa, sztrájkok és más mozgalmak sorozata követte, amelyek során hamarosan többszörösére nőtt a szakszervezetek tagsága.

¹ Österreichisches Staatsarchiv. Aussenpol. Archiv. L. Krieg 25 a. Friedensverhandlungen. K. rot 949. I. fol. 123. I.

² Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Bp. 1965. 163–165. l. — Magyarország, 1917. június 10. Krúdy Gyula: A rajzó lomb., és a többi lap riportjai.

A Tisza bukását követő Esterházy-kormány csak 2 hónapig egzisztált, talán ezért van, hogy történetírásunk érdemtelenül elhanyagolja. Bár nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, éppen a munkásmozgalom fejlődésében, mintegy az orosz forradalom hatásának egyik akaratlan közvetítőjeként, nagy szerepe volt. A kormányban részt vett az ekkor alakult választójogi blokk. Így a Károlyi-párt közvetlenül is, az SZDP pedig, mint a blokk tagja, közvetve, kormánypárt lett. Ebből ugyan elsősorban az uralkodó osztályok húztak hasznót, de mindenesetre enyhült a munkásmozgalom üldözése, a cenzura, stb. is. Miután pedig a munkásmozgalom nem az SZDP vezetőségéből állt, ez a helyzet elősegítette a keleti szélről életre keltett baloldali mozgalmak nyílt fellépését. Ez a relatíve kedvező politikai hőmérséklet nem szűnt meg nyomban Esterházy lemondása és a Wekerle-kormány megalakulása után, hanem alapjában véve a Wekerle-kormány átalakításáig, tehát 1918 január közepéig, tartott. Csak ezután bomlott fel a választójogi blokk is.

1917 nyarán, mikor a kormányváltás korlátozza a rendőrség cselekvési szabadságát az SZDP tagjaival szemben, együttműködés alakul ki a Szabó Ervin körül tömörülő kis szindikalista csoport és a Galilei-kör legradikálisabb elemei között. Hatással volt rájuk a zimmerwaldi irányzat 1917 szeptemberi stockholmi konferenciája, amelyen az osztrák baloldal is részt vett már és egyik küldötte a magyarországi kapcsolatokkal rendelkező Therese Schlesinger volt.³ Mint ismeretes, a csoport munkájába bekapcsolódtak a Magyarországra főleg hadifogolyként került orosz bolsevikok is, akikről az újabb szovjet kutatások kielégítő módon bebizonyították, hogy szabályos pártszervezettel rendelkeztek, sőt kapcsolatban álltak a bolsevik párt külföldi bizottságával, személy szerint Nagyzezsda Krupszkájával — tehát bizonyos joggal mondhatjuk, hogy Leninnel —, aki még a februári forradalom előtt ellátta őket pártirodalommal és a bolsevik párt lapjával.⁴

Az így létrejött csoport röplap-kiadó tevékenysége az Októberi Szocialista Forradalom előestéjén indult meg, mikor a sajtó már közölte a bolsevik párt felhívásait, a kibontakozóban lévő proletárforradalom híreit. A szocialista forradalom győzelme után Szovjet-Oroszország tekintélye igen nagymértékben emelte a csoport befolyását, amely most már nem is zimmerwaldistának, hanem a „bolsevikizmus eszme” követőjének nevezte magát. A pontosság kedvéért meg kell mondani, hogy elszánt emberek, kis propaganda csoportok, amelyek szembehelyezkedtek a háborúval és az SZDP háborút támogató politikájával, korábban is voltak. Ilyen volt elsősorban az anarcho-szindikalistákhoz közel álló Kassák Lajos „Tett” majd ennek betiltása után „Ma” című lapja, amelyek irányvonala szépirodalmi jellegűktől eltekintve alapjában véve meg-

³ Ö. Staatsarchiv. Aussenpol. Archiv. L. Krieg 25 z.

⁴ Párttörténeti Intézet archívuma. V. Úraszov visszaemlékezése. — A. Jakusina: Matyerialü po isztorii Komityeta zagranicsnoj organizácii RSzDRP. Voproszű Isztorii KPSzSZ. 1961. 1. sz.

egyezett Zimmerwaldéval. Ismeretes, hogy Várkonyi Istvánt is börtönbüntetésre ítélték háborúellenes magatartása miatt,⁵ és nem egy hasonló megnyílvánulás volt a munkásmozgalomban. Szabó Ervin csoportja azonban jelentős visszhangra, tömegbefolyásra is tett szert, aminek okai, úgy gondolom, az elmondottakból nyilvánvalóak: először, a minden propagandánál többet érő Szovjet-Oroszország háttere és másodsor, a magyar kormány felemás helyzetéből adódó félesztendő enyhülés a munkásmozgalom kezelésében.

A pesti lapokból november 9-e körül már elég világosan kitűnt, hogy mi történt Oroszországban. Az SZDP 11-én megjelent nyilatkozatában üdvözölte a forradalmat, de egyelőre semmiféle manifesztációt nem rendezett tiszteletére, még egy gyűlést sem; el volt foglalva a november 25-re összehívott pártkongresszus szervezésével. A pártgyűlés után Weltner Stockholmban találkozott a bolsevikok megbízottaival, Vorovszkival és Racovskival, de tárgyalásuk semmiféle szolidaritási akciót nem eredményezett.⁶ A központi hatalmak vezetőiben Október után olyan elképzelés támadt, hogy a forradalmi kormány nem az ellenséges kormányokkal, hanem ezen országok szocialista pártjaival akar majd a békéről tárgyalni. Ezért sürgősen elküldték Scheidemannt Stockholmba, a bolsevikok külföldi irodájához.⁷ Miután kiderült, hogy a szovjet kormány rendes béketárgyalásokat kíván az érintett államok között, megkönnyebbültek. Talán különösen hangzik, de az első világháború diplomáciai levelezésében nagy helyet foglal el a kormányok aggodalma, hogy a béke ne legyen szocialista béke, vagyis a szocialisták ne hivatkozhatnak ilyen érdekekre a békekötés körül.⁸

Miután az MSZDP hónapokig nem tett semmit, ami lényegesen túlmélt volna a Wekerle-kormány elég határozott béketörekvésén, a forradalmi szocialisták azonnal magukhoz ragadhatták a kezdeményezést. Először a Galilei-körben, majd november 11-én és 13-án az Építők Szakszervezetében tartottak megbeszélést mintegy húsz gyári bizalmi férfi bevonásával. A november 16-án megtartott tanácskozáson már a rendőrség jelentése szerint mintegy kétszázan vettek részt. Itt beszélték meg a másnap, 17-én a Köröndön a bolsevik forradalom mellett tartott tüntetést. A demonstráció néhány száz résztvevőjét a rendőrség szétszórta, így nagyobb megmozdulássá nem nőhetett. E nap reggelére ragasztották azonban ki a fegyvert kettétörő munkást ábrázoló híres plakátot, amelyről az egész város beszélt.⁹ Ezután az SZDP is elszánta magát a november 25-i városligeti gyűlés megtartására. Miután e napon volt a kongresszus, nyilvánvaló, hogy a nagygyűlés tartását csak néhány nappal előbb hatá-

⁵ Népszava, 1916. április 7.

⁶ Népszava, 1918. január 9.

⁷ Ö. Staatsarchiv. Aussenpol. Archiv. L. Krieg 25 s. K. rot 956.

⁸ Ugyanott Krieg 25 t. Czernin 1917. november 18. és 21-i levele Hohenlohe herceg, berlini követhoz.

⁹ Fővárosi Levéltár. Budapesti Törvényszék 36. 537/1921. (A Károlyi-per iratai; az anyagot Schönwald Pál használta fel először a Károlyi-perről a Jogtudományi Közlönyben megjelent tanulmányában.) Andréka r. tanácsos 1918. január 25-i jelentése. — PI Archívum 604. f. (ismeretlen antimilitarista 1917. november 13-i levele.)

rozták el. Az Iparcsarnoknál, mint ismeretes, nagy tömegek jelentek meg. De kinek a tömegei? Az ismert szakszervezeti vezető, Propper Sándor így ír erről memoárjában:

„A bolsik ebben az időben már észrevehetően fészkelődtek és mindenáron meg akarták zavarni a szónokot. Bokányi, szokása ellenére kötélnek állt,” válaszolt a gyakori közbeszólásokra, így beszéde „szétfolyt, nem érte el a kívánt hatást”. A gyűlés után a csarnok előtt az SZDP háború előtti baloldali ellenzékének egyik ismert vezetője, Vágó Béla beszélt a tömeghez. „Bokányi odament, lehúzta Vágót a pódiumról és ő állt oda helyébe. De aznap itt sem volt szerencséje”, a forradalmi tetteket követelő hallgatóság vitába szállt vele.¹⁰

December elején a breszti tárgyalásokon megkezdett huzavona miatt a forradalmi szocialisták tüntetést rendeztek a budapesti német főkonzulátus előtt, a rendőrségi jelentés szerint a lágymányosi gyárak mintegy 3000 munkásának részvételével. Majd néhány angyalföldi gyár munkásait vezették tüntetésre. A rendőrség, amennyiben nem hivatalos és bejelentett SZDP gyűlésről volt szó, mindig közbelépett.¹¹ Legális és vonzó alkalmat kellett teremteni.

Decemberben „galileista körökben egy terv született, hogy Pesten egy hatalmas békegyűlést kell Breszt ellen rendezni és arra meghívni Bernstein és Haase-t”, a német független szocialisták ismert vezetőit. Bernsteinék vállalták is a részvételt, az SZDP vezetősége azonban, amelynek ők ekkor túl baloldaliak voltak, nem vállalta a gyűlés védnökségét. Így a békegyűlés a Károlyi-párt és a Radikális párt égisze alatt folyt volna le, de a német hatóságok nem engedélyezték Bernstein és Haase kiutazását.¹²

A szakszervezetekben mozgalom indult december elején munkástanácsok alakítására. A követelés éle kifejezetten arra irányult, hogy az SZDP vezetőségét a munkástanácsok ellenőrzése alá helyezték. 1918. január 13-án az SZDP hat nagy munkásgyűlést rendezett a fővárosban. A hat gyűlés közül négyen felszóltak az ellenzék képviselői: Mosolygó Antal, Helfgott Sándor, Rudas Zoltán és Österreicher Sándor, és javaslatot tettek: mondja ki a munkásság, hogy munkástanácsokat kell alakítani. A pártvezetőség szónokai taktikusnak látták, ha nem szállnak nyíltan szembe a javaslattal. Aznap délután a fontosabb gyárak és szervezetek baloldali bizalmijainak értekezletén, a pártvezetőség tudtával, de megkérdezése nélkül, 11 tagú bizottságot választottak a munkástanácsok megszervezésére.¹³ A bizottság tagjainak többsége megal-

¹⁰ PI Archívum. Propper Sándor visszaemlékezései. 301. l. — Az aznapi kongresszuson elhangzott éles bírálatokat a Népszava 27-én ismerteti. (Landler, Bajáki, Joanovics, Fodor stb.)

¹¹ L. a 9. jegyzetet.

¹² Vörös Újság, 1919. március 15. A magyar függetlenek.

¹³ L. a 9. jegyzetet. A jelentés szerint a bizottság tagjai: Helfgott, Morvay (Csepel), Csiky, Mosolygó, Österreicher, dr. Donáth, dr. Rónai Zoltán, Sugár Tivadar, Haász Árpád, „valószínűleg” Rudas Zoltán és „Somogyi Gyula tanító”. Utóbbi, Kelen Jolán közlése szerint, valószínűleg Szilágyi Gyulával azonos.

kulása után a KMP-hez csatlakozott. Rajtuk kívül egy-két centrista is volt a bizottságban, köztük Rónai Zoltán, aki ekkor még szívesen bírálta a Garami-féle pártvezetést. A bizottság tagjai, mint a gyűléseken fellépők is, jól mutatják az Októberi Szocialista Forradalom után egységbe tömörülő baloldali csoportok összetételét. Ott volt az SZDP régi, Alpári-Vágó-féle baloldali ellenzéke; ott voltak a forradalmi szindikalisták; a hozzájuk közel álló, 1917-ben létrejött forradalmi mérnökcsoport; végül a Galilei-kör balszárnya és a szocialista tanítók egy képviselője.

Párttörténetírásunk ismert fogalma az SZDP-ben kialakult ún. új ellenzék. Teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy ilyesfajta ellenzéki tömörülésről 1918 nyara előtt nem beszélhetünk, bár az új ellenzék egyik vezetőjeként ismert Hamburger Jenő kapcsolatban állt a munkástanács-mozgalommal és Nagykanizsán megszervezte az első magyarországi munkástanácsok egyikét. Ahogy nőtt a tömegmozgalom kiterjedése, úgy nőtt a széles körű kapcsolatokkal rendelkező baloldali szociáldemokraták szerepe a háborúellenes küzdelemben. Szervezett erőként való első kimutatható fellépésük azonban először az SZDP 1918 októberi kongresszusán tapasztalható, hogy azután a forradalmak időszakában annál fontosabb szerepet játszanak a forradalmi munkásmozgalmában.

A felsorolt ellenzéki csoportok egyikének ideológiai arculatáról szeretnék csupán néhány szót mondani, mert úgy érzem, helyes szemléletünk kialakulását gátló előítéletektől kell megszabadulnunk. A forradalmi szindikalistákról szölok, mindenekelőtt vezetőjükről, Szabó Ervinről. A forradalmi szindikalizmus, ha valóban forradalmi irányáról beszélünk, a századforduló Európájában a német szociáldemokrácia és az angol-amerikai trade-unionizmus negációjaként jött létre. Kétségkívül magán hordozta az anarchizmus jegyeit mindenütt, így Magyarországon is, de nálunk legalább nem az idealista vagy terrorista anarchizmusét, még kevésbé azét a kispolgári és szociáldemokrata irodalomból származó torzképét, amely a modern köztudatban is tovább él. De nem mondanám Szabó Ervint a szó mérsékelt értelmében sem 100%-os anarchoszindikalistának, még akkor sem, ha ő magát egyidőben annak is nevezte.

Szabó Ervin marxista volt. Marxista volt elméleti alapjait tekintve, és a végeredményt tekintve is, amennyiben azonnal felismerte az orosz forradalom igazságát és nemzetközi jelentőségét. Mi több, nemcsak felismerte, de az élére állt annak a mozgalomnak, amely előfutárja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A marxizmus alkalmazásában Szabó Ervin számos hibát, kisebb és nagyobb jelentőségű tévedést követett el. De ha nem az utókorhoz mérjük, amely bölcs biztonsággal alkalmazza a tudományos szocializmust a — múlt eseményeire, saját korában nem találunk senkit, aki kevesebb tévedéssel alkalmazta a marxizmust a magyarországi társadalomra. Egy kortársa, akinek marxista voltát nem vonták még kétségbe, ezt írta róla halálakor:

„Szinte az egyetlen ember volt, akihez fordulhattam, ha valamely gazdasági probléma körül kételyeim voltak. . . Szabó marxista volt. . . És véleményem szerint a marxizmus igazi szellemének felelt meg az is, hogy a gazdasági alap és a társadalmi fölépítmény megváltozásával lépést tartva, Szabó Ervin is fokozatosan eltávolodott nem a marxizmus szellemétől, hanem annak pusztán a Marx-korabeli szabadkapitalizmusra illő tartalmi tételeitől.” Ezek Varga Jenő szavai.¹⁴

Miben tért el például Szabó Ervin a marxizmus államelméletétől? Kétségtelen, hogy az Állam és forradalomhoz közelebb állt volna, mint az „ortodox” Kautsky és magyar tanítványai, az is bizonyos, hogy nem vonta kétségbe az állam létezésének szükségességét bármely osztálytársadalomban. Az állam elidegenedésre, elbürokratizálódásra való természetes hajlamát úgy lehet el túlozta, de létező, valóságos dolgot túlzott el. A szociáldemokrata pártok történelmi szerepét kétségkívül lebecsülte, ugyanakkor kritikája lényege, hogy a parlamenti többségre törekvő politikai párt nem képviseli következetesen a lakosság kisebbségét tevő proletáriátus osztályharcát. Ez a szűkkeblűség idegen a munkás-paraszt szövetség lenini teóriájától és a parasztkérdés jelentőségének felismerésétől, bár figyelemreméltó, hogy már 1917 tavaszán a föld felosztását jelöli meg az orosz szocialisták egyik feladatának: „A parasztságot a tradicionális hatalmaktól eltéríteni csak egy eszközzel lehet: földosztással. . . a kadéto, az októbristák. . . inkább visszacsinálnák a forradalmat, semhogy” a földbirtokról lemondjanak. „Viszont a munkásság és a parasztság forradalmi vezeterei bizonyára nem idegenkednek a legradikálisabb földosztástól sem.”¹⁵ Azt se feledjük el, hogy a gothai program kritikájához írt bevezetésében a parlamentáris munkáspártokra korlátozza bírálatát, kiemelve, hogy „a parlamenti kormányzat előtti korszak”, tehát a 48-as forradalmak korában „az akkori politikai pártok minden akciója. . . a párt minden egyes tagjának közvetlen cselekvő részvételét követelte meg. . . tehát, ha alakultak politikai pártok, inkább lehettek osztályharcoknak politikai exponensei; és sokszor azok is voltak.”¹⁶ Mint mondtam, a marxizmus alkalmazásában, a helyzet megítélésében sok hibát követett el Szabó Ervin, így az első világháború, a Mitteleurópa megítélésében, túlértékelte a szűk értelemben vett gazdasági harcot, szindikalizmusának jellegzetes terméke volt a munkástanács előtérbe állítása, nem a politikai párttal együtt, hanem tiszta osztályképviselőként azzal szemben.¹⁷

¹⁴ Népszava, 1918. október 6. — Vö. Varga Jenőnek az Imperializmus és tartós békéről írott recenziójával: ugyanott 1918. február 28.

¹⁵ Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. 1958. 414. l.

¹⁶ Ugyanott 311. l.

¹⁷ Nincs módom itt kitérni Szabó Ervin ideológiájának bírálatára, csak annyit jegyezni meg, hogy a háború előtt, illetve a háború kezdetén vallott nézetei az utolsó években sok változáson mentek keresztül. Szabó Ervin-irodalmunk igen szegény s e kevésnek jórésze is inkább elítélésére, mint megértésére törekszik. A köztudatban élő Szabó Ervin-kép Révai József ismert 1931-es cikkén alapszik, amely nagyjelentőségű kifejezése egy korszak szemléletének, de 1958-ban már maga Révai is másképp látta Szabó Ervin alakját, most pedig 1967-et írunk. (Révai im. lásd: Válogatott történelmi írások. Bp. 1966. 2. köt. 91. ill. 118. l.)

A munkástanácsok megszervezésének mozgalma az Októberi Szocialista Forradalom utáni hónapokban, minden elvi korlátoltsága mellett, politikailag időszerű volt. Ismeretes, hogy ez a mozgalom végül egybeolvadt a januári általános sztrájkért vívott harcral. A januári sztrájk — amelyet Ausztriában is a forradalmi baloldal kezdeményezett — 1917—18-ban a legnagyobb nemzetközi akció volt az imperializmustól fenyegetett Szovjet-Oroszország védelmében, amely kétségbeesett dühöt váltott ki a magyar uralkodó osztályokból is.

A monarchia urainak reagálása az orosz proletárforradalomra nem volt egyoldalú. Örömmel fogadták a békelehetőséget, hiszen katonai helyzetük megjavult és utoljára nyílt alkalmuk, mint Churchill is megállapítja, tisztos békefeltételek elérésére.¹⁸ A német hadvezetés azonban csak azért akart békét keleten, hogy meghosszabbítsa a háborút nyugaton. És itt visszatérünk a kérdéshez: mit jelent a választójogi blokk kormányra jutása, miért végződött kudarccal? Esterházy kormányának — épp úgy, mint Czernin külügyministerségének — tragikuma, hogy későn jött. Esterházy kormányalakítása után éppen egy hónappal bukik meg Bethmann—Hollweg, a német imperializmus mérsékeltbb szárnyának képviselője és a hatalom teljesen a Ludendorffok kezébe kerül. Velük szemben Czernin és császára tehetetlenek és gyávák. 1917 tavaszi kezdeményezéseik befolyásolni akarták Bethmant, de akaratuk ellenére csak bukását segítették elő.

Volt különbség még 1917 végén a monarchia és Németország külpolitikája között? A szándékokban igen. Czernin 1917. november 22-én azt javasolja Németországnak, hogy a békét Oroszországgal a status quo ante bellum és a nemzeti önrendelkezés alapján kössék meg. Ezzel pihenőhöz akarta juttatni a kimerült monarchiát. Ellenállása a német telhetetlenséggel szemben gyenge volt;¹⁹ a szövetségeseik vitája mindenesetre újabb fölös bizonyíték Lenin igazára a breszti kérdésben. Trockij időhúzósa sokat ártott a fiatal szovjet államnak. Az SZKP VII. kongresszusán Trockij maga elismerte, hogy Gratz Gusztáv Bresztben figyelmeztette őt: hagyjon fel frázis-politikájával, mert „a németek csak az ürügyre várnak, hogy ultimátumot nyújtsanak be”. Trockij manővernek vette Gratz figyelmeztetését, másrészt ez volt a legtöbb, ami Czerninétől kitelt.²⁰

Bethmann bukása után a monarchia kísérlete önálló külpolitika folytatására véget ér. A békekormánynak alakult Esterházy-kormány önmaga paródiájává vált és le kellett vonni külpolitikai céljai szertefoszlásának belpolitikai

¹⁸ *Winston S. Churchill. The World Crisis 1916—1918. London, 1927. 2. kötet. 404—405. l. — Vö. Ignatyjev-Joffe: Mezsdunarodnaja obsztanovka nakanunye Oktyabrja. Voproszű Isztorii 1962. 11. sz.*

¹⁹ Ö. Staatsarchiv. Aussenpol. Archiv. L. Krieg 25 t. K. rot 956. és 957. — Vö. Czernin: *Im Weltkrieg. Berlin-Wien, 1919.*

²⁰ Trockij, illetve Gratz id. szavait közli az OKP(b) VII. kongresszusának jegyzőkönyve, Trockij önbírálatát a breszt-litovszki dokumentumok 1919-es kiadásához írt előszava tartalmazza. Ismerteti A. Ahtamzján: *O breszt-litovszkih peregororah 1918 goda. Voproszű Isztorii, 1966. 11. sz.*

konzekvenciáit. Ennek burkolt végrehajtása volt Wekerle kormányra jutása, nyílt végrehajtása a választójogi blokk felrugása. A magyar kormány felismerte az orosz proletárforradalom külpolitikai előnyeit, de felismerte azt is, milyen veszéllyel jár az országon belül. Látva, hogy a forradalom nem téveszti el hatását Magyarország népére, a breszti békét szorgalmazva egyidejűleg otthon le kívántak sújtani a demokrácia erőire.²¹ A munkástanács-mozgalom, az új forradalmi röpiratok sürgőssé tették a fordulatot és alkalmat adtak rá. 1917. december 19-én visszaállítják a Népszava előzetes cenzuráját,²² két napra rá Vázsonyi benyújtja a nagy vívmányt: a kompromisszumos választójogi törvényt.

Történetírásunk helyesen hangsúlyozza az SZDP opportunistusát a választójogi blokkban játszott szerepe kapcsán, egy momentumról azonban ritkán beszél. A választójogi blokkba nem vették be a nemzetiségi pártokat és a nemzetiségek követeléseit. Ezzel hozzájárultak, a többi demokratikus párttal együtt ahhoz, hogy az orosz forradalom hatására kibontakozott magyar román és szláv nemzeti mozgalom végképp külön utakra, ellentétes irányú utakra tért.²³ Ennek hatása hamarosan megmutatkozott, — de maradjunk a januári napoknál.

Január 14-én a rendőrség megkezdí a forradalmi szocialisták letartóztatását. 17-én Wekerle kijelenti a parlamentben: „el fogjuk fojtani ezeket a béke jelszava alatt működő, de valójában a társadalmi rend fölbontására törekvő mozgalmakat”.²⁴ Tekintet nélkül a fenyegető tettekre és szavakra, a vasas főbizalmi testület 16-án állást foglal a munkástanács alakítása mellett, 18-án kezdetét veszi az általános sztrájk.²⁵ A sztrájk január 21-én véget ért. 29-én a Népszavában közlemény jelenik meg: felelőtlen beugratók azok, akik új általános sztrájkra hívják fel a munkásságot. A forradalmi szocialisták szabadon maradt része és a hozzájuk csatlakozó új önkéntesei a forradalomnak most nem tudják még új harcba vinni a munkásságot.

Közben január 25-én Batthyány Tivadar, a Károlyi párt képviselője kilép a megszilárdult Wekerle-kormányból. Már 15-én lemondásra kényszerült Hadik közlemezési miniszter, aki ellen nem kimondottan politikai kifogások merültek fel: az újból feléledt Tisza István azzal vádolta, hogy 1917 júniusától elhanyagolta a rekvirálást, kevés élelmet szedett el Magyarország népétől Ausztria és Németország számára.²⁶ Február 7-én megszűnt a választójogi blokk miközben egyik alapítója, a demokrácia árulója, Vázsonyi Vilmos a képviselő-

²¹ Galántai József. Magyarország az első világháborúban. Bp. 1964. 286. stb. 1. Vö. Károlyi Mihályné. Együtt a forradalomban. Bp. 1967.

²² Népszava, 1917. december 21.

²³ Lázár Aurél: A lovaglopálca.. Világ, 1918. október 13.

²⁴ Népszava, 1918. január 18.

²⁵ L. a 9. jegyzetet és PI Archivum. 731. F 35. öe. (Szántó Béla kézírata.)

²⁶ Tisza István: Sáfárkodjunk jól az új terméssel! Igazmondó, 1918. június 27.

házban nyilvánosan hirdette: „meg kell akadályozni azt, hogy a bolsevikizmusnak csírái Magyarországon valaha is tenyészhessenek”.²⁷

A bolsevizmus hajtása, amelyet elszánt forradalmárok kis csoportja óvott a hatalom seregeivel szemben, azóta meghozta a szocializmus termését Magyarországon. A Vázsonyiak emlékét csak a történelemkönyvek őrzik, hogy sötét kontrasztként szolgáljon a jövő derűs színeibe.

²⁷ Népszava, 1918. február 7, 8.

AZ ANTANTHATALMAK SZOVJETELLENES POLITIKÁJA

L. NAGY ZSUZSA

Az antanthatalmak jól ismert szovjetellenes politikájának olyan össze-
tevíről szeretnék röviden szólni, amelyek újabban kerültek az érdeklődés
előterébe, bizonyos mértékig későn vagy megkésve magának a kutatómun-
kának folyamatában, de későn vagy megkésve ahhoz a tényleges fontosság-
hoz és szerephez mérten is, amelyet a maguk idején játszottak.

Az antant szovjetellenes, intervenció politikájának elválaszthatatlan
része volt ugyanis az egymást keresztező törekvéseknek bonyolultan összefo-
nódó szövédéke, az ellentéteknek az a sora, amely nemcsak a győztes „nagyok”
viszonyát árnyékolta be, hanem az oroszországi ellenforradalmárok egységét
is megbontotta, s ilyen módon jelentős szerepet játszott a szovjetellenes politika
kudarcaiban.

Az ellentétek egyik főforrása az egyes hatalmak Oroszországgal kapcsola-
tos terveiből fakadt. A szövetségesek *általában* Oroszország meggyengítését,
bizonyos területeinek leválasztását kívánták saját nemzetközi helyzetük me-
gerősítése érdekében, a *részletek* tekintetében azonban a vélemények nagyon is
eltértek egymástól. Anglia pl. Grúzia, a kaukázusi olajvidék és egyéb területek
megszerzésére törekedett, s a „gyenge Oroszország” programjának megfelelően a
Baltikum szeparatista törekvéseit is támogatta. Távol állt azonban attól, hogy
az ugyancsak Oroszország meggyengítését, többek között Lengyelország megerő-
sítését célzó francia törekvéseket megértse és támogassa. Éppen ellenkezőleg.
Következetesen ellenezte, hogy a francia befolyás — a szovjettel szembeni
védekezésre hivatkozva — túlságosan is megerősödjék Európában.

A másik két nagyhatalom, amely az oroszországi politika szempontjá-
ból jelentős szerepet játszott, a Távol-Keleten csapott össze. Japán és az
Egyesült Államok is Szibériában kívánta megvetni a lábát, de az ellentétek
mögött Kínára és más területekre irányuló tervek is meghúzódtak. A távol-
keleti intervenció megindulásának, illetve az Egyesült Államok beavatkozásá-
nak egyik és nem mellékes oka éppen a japán partraszállás volt. A tokiói kor-
mány az ázsiai orosz birodalom megbontását kívánta s ezért Szemjonov ata-
mánt, a szeparatista Transz-Bajkál Köztársaság harcosát támogatta, Washing-
ton viszont az egységes Szibériát látva előnyösebbnek, Kolcsakot favorizálta.

Anglia a szovjetellenes akcióban nagyobb szerepet szánt a Baltikumnak, míg a franciák Lengyelországot túlták előtérbe.

Az érdekszférák megoszlása közrejátszik majd abban, hogy Franciaország és Anglia kevésbé fájlalja később a szibériai vereségeket, s elsősorban Európában kívánja koncentrálni a szovjetellenes harcot, míg a japán kormány Amerikánál is szívósabban ragaszkodik pozíciója megtartásához.

Első pillanatra nyilvánvaló, hogy a szövetségeseknek Oroszország meggyengítését célzó általános törekvései határozottan szemben álltak a fehér tábornokok, elsősorban Kolcsak terveivel, aki a cári birodalom változatlan fenntartását, erős és egységes Oroszországot akart.

Ezt az ellentmondást, amely a napi politikában ugyan éreztette hatását, egészében mégis áthidalta a nagyhatalmak és az ellenforradalom közös célja: a szovjet hatalom megdöntése. Ez volt az alapja annak a katonai, gazdasági, politikai támogatásnak, amelyet az ellenforradalom annak ellenére élvezett, hogy az antant jelentős politikai körei aggodalommal nézték a tábornokok politikai programját és erősen kételkedtek a fegyveres harc sikerében.

Az ellentéteknek másik, a szovjet hatalom számára hasonlóan fontos forrása az a nézetkülönbség volt, amely a módszerek tekintetében kezdettől fogva, bár váltakozó erővel, hangot kapott a szövetségesek között. Általában az angolszász politikusok, de Clemenceau is, a tárgyalások, a diplomácia módszereit helyezte előtérbe, míg a katonai vezetőknek elsősorban francia szárnya, de olyan politikusok is, mint Winston Churchill, a fegyverektől vártak megoldást.

1919 tavaszán, amikor Kolcsak vezetésével próbálják egyesíteni az oroszországi ellenforradalmi erőket, minden korábbinál élesebben kerültek felszínre ezeknek az erőknek belső ellentétei. És itt nem is csak Kolcsak és a tábornokok rivalizálására, az egymás lejáratására tett lépéseikre vagy azokra az ellentétekre gondolok, amelyek köztük és a nem orosz nemzetiségű ellenforradalmi csoportok (lengyel, ukrán, balti, stb.) között voltak, hanem arra a meg lehetőségen jelentékeny csoportra, amelyet a februári forradalom idején szerepet játszott, polgári demokratikus elveket valló politikusok alkottak, s akik a tábornok reakciós, konzervatív programját elutasították.

Sajátosan tükrözi a bonyolult politikai viszonyokat, hogy Kolcsak előtérbe kerülése idején Lvov herceg, Szazonov, Csajkovszkij, Maklakov, Kerenzskij és mások, de a balti és déloroszországi polgári ellenforradalmi kormányok képviselői is tiltakozó jegyzékkel árasztották el a békekonferenciát, bírálták a tábornok belpolitikai programját, a nemzetek önrendelkezési jogának megsértéséről panaszkodtak, s a nagyhatalmakat is megrótták, amiért ilyen erőket, ilyen programot támogatnak.

Ezek a jegyzékek egyben arra is fényt vetnek — sok más megnyilatkozással együtt —, hogy az ellenforradalomnak a szovjet hatalom elleni harcában bizonyos mértékig, legalábbis programatikusan, alkalmazkodnia kellett azok-

hoz a követelésekhez, programpontokhoz, amelyeket a szovjet kormány, a bolsevikok fogalmaztak meg, mivel ezek fejezték ki adekvát módon a korszak, a tömegek igényeit.

Ezek közül kettő bizonyult különösen mellőzhetetlen erejűnek: a földre és a nemzetek önrendelkezési jogára vonatkozó. Utóbbi nemcsak az említett jegyzékekben bukkant elő, hanem akkor is, amikor a Churchill által erőteljesen szorgalmazott nagy katonai támadást előkészítve, egyesíteni kellett volna a balti országok és a fehér tábornokok haderejét. A szövetséges balti misszió vezetője úgy látta, politikájuk és Kolcsak programja ezt nemcsak nem teszi lehetővé, de a „bolsevikok kezére” juttatja a területet. Churchill tehát igen erélyes hangú táviratban arra szólította fel Kolcsakot, hogy ismerje el a balti államok nemzeti függetlenségét, mert ettől remélte a köztük lévő ellentétek enyhülését és a közös akció sikerét.

A földkérdés fontosságára Lloyd George több alkalommal is utal a párizsi vitákban. Riggs, a déloroszországi amerikai misszió vezetője viszont már azt ajánlja, utasítsák földreform meghirdetésére Kolcsakot és Gyenyikint, mert enélkül a paraszti lakosság legcsekélyebb mértékű támogatására sem számíthatnak.

Közismert, hogy a békekonferenciának Kolcsakhoz intézett májusi jegyzéke 1919-ben számos, habár nem világosan megfogalmazott demokratikus követelést tartalmazott mind a bel-, mind a nemzetiségi politikára nézve.

Mindezekben a nyugati polgári demokráciák felfogása, a fehér tábornokok reakciós programjának bírálata mellett — a taktikai megfontolások tűnnek elő, s ott érezni bennük az oroszországi realitások erejét is, amelyet a nyugati politikusok felismertek.

E programok, jelszavak karakterét, hátterét Lenin több alkalommal feltárta a Kolcsak és Gyenyikin elleni harc megszervezése során. De nemcsak azt hangsúlyozta, hogy „kénytelenek ámítani a népet” demokratikus jelszavakkal s követeléseket támasztani Kolcsakkal s a tábornokokkal szemben. Elsőrendű feladatnak tartotta annak megértetését, hogy az oroszországi ellenforradalom szájából e jelszavak csupán a kényszer szülte üres frázisok, amelyek siker esetén a legkevésbé sem befolyásolnák politikájukat.

Az imperialista hatalmak és az ellenforradalom ellentéteit Lenin kezdetől fogva, szinte napról-napra nyomon követte és elemezte, mint olyan tényezőket, amelyek akadályozzák az egységes összefogást a szovjet hatalom ellen. Részletesen és máig helytállóan mutatott rá mind a hatalmi érdekek ütközéseire, mind a szovjet elleni harc módszerei fölött kialakult vitákra, ellentétekre.

Ezek feltárása azt a célt szolgálta, hogy a szovjet hatalom nehéz harcában a maga javára fordíthassa őket, s a Lenin által olyan fontosnak tartott diplomácia révén támogassák, erősítsék a fegyverrel folytatott harcot.

„Háborút folytatni a nemzetközi burzsoázia megdöntéséért, százszorta nehezebb, hosszabb, bonyolultabb háborút, mint az államok közötti szokásos

háborúk legádázabbja — írta 1920 májusában — és emellett eleve lemondani a lavírozásról, az ellenségek közötti érdekellentétek kihasználásáról, a lehetséges (bár esetleg csak ideiglenes, megbízhatatlan, ingadozó, feltételes) szövetségekkel való egyezségekről és kompromisszumokról — vajjon nem határtalanul nevetséges dolog ez?” Majd így folytatja: „A hatalmasabb ellenfelet csak a legnagyobb erőfeszítéssel és csak úgy lehet legyőzni, ha egyrészt feltétlenül, a legalaposabban, a leggondosabban, a legóvatosabban, a legügyesebben kihasználunk minden, még egészen kis „részt” is ellenségeink soraiban . . .”

Ennek érvényesítésére törekedett a belpolitikában, de ez volt, mint 1920 decemberében megállapította, az eltelt három év külpolitikájának is a fővonala.

Rések, amelyekről Lenin beszélt, gyakran kínálkoztak s ezeket a szovjet diplomácia megragadta akkor is, ha végleges és pozitív eredmény elérése helyett csupán zavart, megtorpanást tudott előidézni az ellenfél táborában.

Ilyen alkalom volt a prinkipoi konferencia terve. A szovjet kormány kezdettől fogva kész volt leülni a tárgyalóasztalhoz, noha annál az ellenforradalom számára is helyet biztosítottak. Lenin a várható feltételeket súlyosaknak ítélte, de úgy látta, hogy Breszthez hasonlóan, ismét időt nyerhet a szovjet hatalom, s a megegyezésnek még ez a formája is az ellenfeleket gyengíti. „Nyugat-Európát, az antant országokat illetően — mondotta — sok mindent meg kell, illetőleg meg kell majd ismételni abból, amit a breszti béke idején tettünk”.

A konferencia megghiúsulása után, amiben egyébként nagy szerepet játszott az ellenforradalmárok tiltakozása a szovjettel való tárgyalás ellen, Lenin készséggel fogadta Wilson küldöttét, Bullitt-ot, s vele közösen dolgozta ki a megegyezés olyan feltételeit, amelyek sok tekintetben — s éppen a pillanatnyi oroszországi erőviszonyok rögzítése, kölcsönös akceptálása miatt, súlyosak voltak a szovjet kormányzat számára. De a jövő kedvező változásai-
ban bízva ennél fontosabbnak, előnyösebbnek ítélte Kolcsak megállításának, a fegyveres harcok beszüntetésének lehetőségét. Olyannyira, hogy az év folyamán több alkalommal is visszatért e tervre, mint a megegyezés még mindig aktuális alapjára.

Nem véletlen, hogy a nyugati diplomaták és a későbbi polgári irodalom egy része élesen támadta a békekonferenciát a felkínált alkalom elszalasztásáért, azért, hogy irreális politika alapján a fegyvereket, valamint a használhatatlan, tehetségtelen tábornokokat részesítette előnyben a tárgyalásokkal, Leninnel szemben.

A lenini politikában fogant szovjet diplomáciának kimagasló szerepe volt abban, hogy a balti államokat a nagyhatalmak nem tudták a kívánt mértékben felhasználni, hogy velük — minden mesterkedés ellenére — a szovjet kormány békét kötött, elismerve nemzeti önrendelkezési jogukat, amelyet Kolcsak és az ellenforradalom megtagadott. Ezt a fejleményt a békekonferencia

nemcsak Jugyenyics szempontjából tekintette bajjónak, hanem világosan felismerte azt is, hogy megingatta a balti kordonra alapozott egész politikájukat.

A szovjet kormány és Lenin kezdettől fogva kész volt mérlegelni olyan, a nyugati hatalmakat elsőrendűen foglalkoztató kérdéseket, mint a cári birodalommal szembeni követelések rendezése és nem zárkózott el a koncessziós tárgyalásoktól sem: „. . . az általunk adott koncessziók — mondotta Lenin —, amelyeket kénytelenek vagyunk megadni, a háború folytatását jelentik más formában, más eszközökkel”.

A szovjetellenes politika változásait nemcsak a diplomácia, hanem a napi politika, a propaganda során is eredményesen használta ki a szovjet kormány. Kolcsak elejtése, a szibériai visszavonulás megkezdése során hatásosan érveltek azzal, hogy az Egyesült Államok nem teszi magáévá az archangelszki ellenforradalmi kormány reakciós, monarchista programját, és eredményesen növelték az ellenforradalom soraiban erősödő elégedetlenséget, valamint antantellenes hangulatot, amikor arra mutattak rá, hogy az imperialista hatalmak, ha érdekeik úgy kívánják, cserben hagyják korábbi szövetségeseiket. A szövetségesek oroszországi megbízottai kénytelenek voltak elismerni e propaganda megalapozottságát és az ellenforradalom erőinek bomlasztásában játszott jelentős szerepét.

Ehhez még hozzátehetjük egy nyugati történész megállapítását, aki a szovjet program és az ellenforradalom közötti különbségeket röviden úgy összegezi, hogy Lenin adott és volt mit ígérnie, míg a fehérek csak arra a múltra hivatkozhattak, amelyet a tömegek már nem akartak.

A lenini politika a tárgyalások, a hajlékony diplomácia és a politizálás minden fortélyát-fogását felhasználta a szövetségesek ellen, de távolról sem csupán erre korlátozódott; megszervezte és vezette azt a fegyveres harcot, amely az ellenforradalom leverésével, a szovjetellenes intervenció kudarcával végződött.

A SZOVJET-OROSZORSZÁGI MAGYAR KOMMUNISTA MOZGALOM NÉHÁNY KÉRDÉSE

MILEI GYÖRGY

10 éve, hogy e helyen először adtunk számot a magyar kommunista hadifoglyok, a magyar internacionalisták Szovjet-Oroszországban kibontakozott mozgalmával foglalkozó kutatásokról. Akkor csupán a munka első lépéseiről számolhattunk be, kutatásaink még rendkívül szegényes, hiányos forrásanyagra támaszkodtak, következtetéseink bátortalanok voltak. A hiteles adatokkal alátámasztott tudományos feldolgozás hiánya, (egyéb, nem kevésbé jelentős okok mellett) oda vezetett, hogy a mozgalom története a közvélemény előtt, sőt még a történészek és a történelemtanárok körében is csupán protokoll témaként, ünnepi megemlékezések témájaként szerepelt.

Az elmúlt évtizedben kibontakozó széles körű feltáró munka sok ezer dokumentumot hozott napvilágra, mindenekelőtt az ajtajukat mind szélesebbre táró szovjet archívumok, könyvtárak, múzeumok számunkra kincsebányát jelentő raktáraiból. Ezekre támaszkodva szovjet és magyar történészek számos dokumentumgyűjteményt, tanulmányt tettek közzé, készítettek elő kiadásra. A dokumentumokból, feldolgozásokból élénk táruló gazdag tényanyag már adatszerűen és meggyőzően bizonyítja, hogy a hazánk határain túl lezajlott haladó, forradalmi magyar politikai és katonai mozgalmak közül, méreteit és jelentőségét tekintve is, a legnagyobb, legkiemelkedőbb mozgalommal van dolgunk, amely a felszabadulás előtti történelmünkben — 1848—49 és 1919 mellett — népünk egyik nagy tette volt az általános emberi haladás érdekében. Lehetővé vált, hogy a korábbinál pontosabban és helyesebben határozzuk meg a hadifogoly magyar kommunisták, internacionalisták tevékenységének, harcának helyét az oroszországi polgárháború, valamint a magyar munkásmozgalom és a magyar nép történetében. Ma már bizton, sokoldalúan és meggyőzően dokumentálva állíthatjuk, hogy a magyar internacionalisták fegyveres harca Október oldalán — nem csupán erkölcsi, politikai jelentőséggel bírt, de néhány területen — mindenekelőtt a Volga mentén, az Urálban, Szibériában és Turkesztánban, a polgárháború egyes szakaszaiban katonailag sem lebecsülendő szerepet játszott. Ugyancsak gazdag dokumentációra támaszkodva nyugodtan állíthatjuk, hogy a hadifogoly magyar kommunisták szovjet-oroszországi mozgalma a forradalmi munkásmozgalom, s vele

az egész magyar nép történetét jelentékenyen befolyásoló tényező volt, amely különösen 1918—1919-ben hatott.

Ismeretes, az előttem szólók is beszéltek arról, hogy Október hatása rendkívül gyorsan és viharos erővel jelentkezett Magyarországon. 1918 október végén polgári demokratikus forradalom bontakozott ki. Már 1918. november 24-én megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, s alig négy hónappal később, 1919. március 21-én a budai vár ormára is felkúszott a proletariátus vörös lobogója, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot.

A magyar társadalmat oly mélyen felkavaró, viharos gyorsaságú hatás fő okai, amint ez ma már szélesen feltárt és közismert — a magyar társadalom helyzetében, megoldásra váró nagy problémáiban, ellentéteiben gyökereztek.

A fő okok mellett azonban számos más ok is közrejátszott, amelyek közül itt csupán egyről kívánok szólni. A lenini tanítások, Október tapasztalatai gyors elterjedésének és meggyökeresedésének egyik oka az volt, hogy a világháború idején hadifogolyként Oroszországba került magyar szociáldemokraták közül számosan hamar felismerték a lenini eszmék és az Októberi Forradalom tanulságainak jelentőségét a nemzetközi és benne a magyar munkásmozgalom számára, s erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy elsajátítsák e tanításokat és tapasztalatokat, s hogy átültessék azokat a magyar munkásmozgalomba. A felismerést tett követte. Kun Béla vezetésével megalakították az OK(b)P mellett a Magyar Kommunista Csoportot. Körülötte hamarosan a magyar kommunisták százai tömörültek, akik a lenini eszmék meggyőződéses híveivé és hirdetőivé váltak. Rendkívül széles körű felvilágosító és szervező munka indult meg a magyar hadifoglyok között. A bolsevikok, az oroszországi proletariátus és parasztság forradalmi úton békét teremtő, haladást biztosító példája a hadifogoly magyar kommunisták szavai nyomán találtak jó talajra a magyar hadifoglyok százezreinek eszében és szívében.

A hadifogoly magyar kommunisták tevékenységének egyik történelmi jelentőségű eredménye volt a százezer magyar internacionalista fegyverbe szólítása és felsorakoztatása a szovjethatalom, a szocializmus ügye mellett.

Munkájuk másik eredménye 1918—1919 folyamán a hazai történelem alakításában öltött testet. Az 1918 októberéig Magyarországra hazatért több mint háromszázezer különböző nemzetiségű, forradalmat látott hadifogoly (akikhez 1919 márciusáig még közel százezer csatlakozott) terjesztőjévé vált a „bolsevizmus bacilusainak”, amelyek Lenin szavaival élve, elárasztották az egész országot.¹ A hazatértek bátor, forradalmi tettekreklésze, az általuk közvetített jelszavak határozottabb irányt adtak a Magyarországon már kialakulóban levő forradalmi mozgalmaknak, gyorsították a megindult forradalmi erjedést.

¹ Lenin Művei 29. k. 155—156. old.

A Magyar Kommunista Csoport nagyarányú és szervezett előkészítő munkája, vezetőinek 1918 novemberében történt hazatérése, a kommunista párt alakítására irányuló kezdeményezése hallatlanul meggyorsította a magyar munkásmozgalom baloldali erőinek 1917–1918-ban megindult tömörülését, s lehetővé tette, hogy már 1918 november végén — s nem 1–2 évvel később, mint ez több szomszédos országban történt — megalakult a magyar munkásosztály új, forradalmi pártja — a Kommunisták Magyarországi Pártja. Ezzel a munkáshatalom, a Tanácsköztársaság kivívásának nélkülözhetetlen feltétele teremtdőtt meg. Magyarországon is megkezdődött a néphatalomért vívott szervezett, forradalmi harc időszaka .

Igen nagy mértékben a hadifogoly magyar kommunisták, mindenekelőtt Kun Béla előzetes munkájának volt köszönhető, hogy számos lenini tanítást — az imperializmusról, a szocialista forradalomról, a munkásosztály vezető szerepéről és a parasztsággal való szövetségéről, a proletárdiktatúráról és a tanács hatalomról, a forradalmi munkáspártokról — rendkívül rövid idő alatt elismertek és alkalmaztak a magyar munkásmozgalomban. Október magyar tanítványai, a hadifogoly kommunisták történelmi jelentőségű szerepet tölthettek be a leninizmus és a magyar munkásmozgalom egyesítésének megkezdésében, a kommunista mozgalom előkészítésében. Az ő mozgalmuk volt az a széles országút, amelyen Október forradalmi és forradalmasító eszméi történelmileg hihetetlenül rövid idő alatt eljutottak a változásokat követelő magyar tömegekhez, cselekvéssé, tetté változtak s elősegítették azt a robbanásszerű társadalmi változást, amelyet Magyar Tanácsköztársaságnak nevezünk.

A Szovjet-Oroszországból hazatért hadifogoly magyar kommunisták e szerepére utalva, polgári és jobboldali szociáldemokrata politikusok és vezetők a KMP megalakulásától kezdve minduntalan ismételték, hogy a hadifogoly kommunisták Oroszországból importálták a bolsevizmust, a lenini eszméket, amelyek szerintük kizárólag a sajátos orosz viszonyok tükröződései voltak. Hirdették, hogy a kommunista mozgalomnak nincsenek gyökerei a magyar társadalomban, a munkásmozgalomban. Így a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik vezetője, Weltner Jakab, pártjának 1919. február 9-i rendkívüli kongresszusán a KMP-ről szólva kijelentette, hogy az „... nem a magyar munkásmozgalom talaján nőtt”.² Ebből kiindulva gyakran jósolgatták, hogy a kommunista mozgalom hamarosan önmagától elpusztul, eltűnik.

A magyar kommunisták már 1918-ban vitába szálltak támadóikkal. Emlékeztették őket arra, hogy nem is oly rég a szociáldemokrata mozgalmat is külföldről ideszakadt mesterlegények, „izgatók” által behozott, talajtalan jelenségnek nyilvánították Magyarországon.³

² PI Archívum, 658. f. 1. cs. Az MSZDP 1919. febr. 9-i rendkívüli kongresszusának gyorsírási jegyzőkönyve.

³ Vörös Újság, 1918. december 14. Hírek.

A párt alapítói sem tagadták, s mi sem tagadjuk, sőt büszkén valljuk, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyar Tanácsköztársaság nemcsak hazánk társadalmi fejlődésének, hanem a Nagy Októbernek is szülöttje volt. Bennük a hazai és a nemzetközi haladás fonódott össze, s népünk 1848 után ismét a világ népeinek élvonalába került.

Közismert, hogy a leninizmus szülőhazája nem Magyarország volt, hogy a lenini tanítások elsősorban az oroszországi társadalom, az ottani munkásmozgalom tapasztalatait általánosították. De feltárta az egész akkori tőkés társadalom legfontosabb fejlődési törvényeit. Összegezte és messzemenően figyelembe vette más országok munkásmozgalmának tapasztalatait is. A lenini tanítások, ugyanúgy mint más, világot formáló eszmék is, országhatárokat nem ismerve terjedtek és terjednek mindazokban az országokban, ahol a történelem napirendre tűzi az általuk kifejezett, elkerülhetetlen társadalmi változásokat. Számos, Magyarországon is mielőbbi megoldást követelő kérdésre adtak választ a lenini tanítások.

A fentiek mellett még megjegyezzük, hogy a hadifogoly magyar kommunista mozgalma, bár Szovjet-Oroszországban bontakozott ki, mégis a magyar szocialista munkásmozgalom talajában is gyökerezett. Az elmúlt évek kutatásai bebizonyították, hogy a mozgalom vezetőinek nagy többsége olyan forradalmár volt, akinek a szocialista meggyőződése már hazájában kialakult,⁴ s ez termékenyült meg a lenini eszmék, az orosz proletárforradalom hatására. E forradalmárok a bolsevikok harcának tanúiként, sőt résztvevőiként magukévá tették korunk legjelentősebb eszméit, s törekedtek azokat hasznosítani a magyar nép boldogulásának, haladásának érdekében. A magyar kommunista hadifoglyok azt tették, amit a legjobb magyar hazafiak tettek az elmúlt évszázadok során. Utódaik és követőik voltak azoknak a progresszív magyaroknak, akik a XVIII. század végén és a XIX. század első felében a polgári felvilágosodás és a francia forradalom eszméit közvetítették hazánkban. Egyenes utódai voltak azoknak a vándor munkásoknak, akik a XIX. század második felében a nyugati országokból hazatérve a szocializmus, a marxizmus eszméit hozták magukkal s plántálták át a magyar munkásmozgalomba. Mindnyájan koruk nagy, haladó világeszméit hozták el hazánkba, amelyeket a haladás honi ellenségei mindenkor idegen, talajtalan eszméknek nyilvánítottak, magyar képviselőiket pedig hazafiatlansággal vádolták.

A vitát a történelem döntötte el. A lenini eszmék, a kibontakozóban lévő, utat kereső magyar forradalmi mozgalmak talajában már 1918-ban kitépeltetlen gyökereket eresztettek, gyorsan virágzásnak indultak és a Magyar

⁴ Lásd többek között a szerző tanulmányát „A magyar hadifoglyok forradalmi szervezkedése Szovjet-Oroszország európai területén. (1917. november—1918. március)” — Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Bp. 1967. Akadémiai Kiadó, — Kossuth Könyvkiadó. 225—280. old.

Tanácsköztársaság létrejöttével termést is hoztak. A Magyar Kommünnek az imperialista hatalmak segítségével történt megdöntése csak elodázhatta a magyar társadalom égető kérdéseinek megoldását. A magyar népet a haladás, a szocializmus széles országútjára végül is és visszavonhatatlanul a magyar valóságra alkalmazott lenini tanítások és ezek képviselői, a kommunisták vezették el.

Az eddig elmondottak az oroszországi magyar kommunista szervezetek tevékenységének 1918—1919-es szakaszát érintik, amely kétségtelenül a legjelentősebb időszak, s amelynek feltárása a legelőrehaladottabb. A Magyar Kommunista Csoport, vagy ahogyan 1920 márciusától nevezték — a magyar agitációs és propaganda osztályok — 1919 augusztusa és 1921 októbere közötti tevékenységéről még vajmi keveset tudunk. Nyilvánvaló, hogy a mozgalom történetének e szakasza az előzőnél kevésbé jelentős, de távolról sem érdektelen. Indokolatlan volna, ha ezen időszak történetének tudományos feltárása továbbra is látómezőnkön kívül maradna, hiszen itt is Október hatásával, egyik későbbi, de hosszú ideig ható magyarországi kisugárzásával állunk szemben.

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntésének híre váratlan és súlyos csapásként érte a Szovjet-Oroszországban élő és harcoló magyar kommunistákat. Vezetők arra törekedtek, hogy meghatározzák az oroszországi magyar kommunista szervezetek feladatait az új helyzetben. A vereséget súlyosnak, de ideiglenesnek, az ellenforradalom győzelmét átmenetinek ítélték. A Magyar Kommunista Csoport vezetői és tagjai Leninnel együtt hitték és vallották, hogy a megdöntött első magyarországi Tanácsköztársaságot hamarosan követi a győzelmes második.⁵ 1920—1921-ben az oroszországi magyar kommunisták vezetői — a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőivel együtt — új forradalmi föllendülést vártak Európában. A feltárt dokumentumokból kitűnik: a magyar vezetők arra számítottak, hogy az új forradalmi föllendülés elsősorban a délkelet-európai országokban: Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában kezdődik majd el, s ez lehetőséget nyújt arra, hogy a magyar proletariátus ismét harcba induljon a munkáshatalomért.⁶ Későbbi döntéseikben nyilvánvalóan közrejátszottak az 1921 márciusi németországi eseményekkel kapcsolatos remények is.

Ezekből a meggondolásokból kiindulva, az oroszországi magyar kommunista szervezetek legfőbb feladatát abban látták, hogy minél több, a Bolsevik Pártban és a polgárháború harcaiban nevelődött és edződött harcost bocsássanak az ismét harcba induló magyar proletariátus rendelkezésére. Mint az OK(b)P tagjai, a magyar nyelven beszélő kommunisták továbbra is kötelességüknek tartották, hogy részt vegyenek a szovjethatalom védelmezésében,

⁵ Lenin Művei. 30 köt. 354. old.; 31. köt. 401—402. old.

⁶ Az OKP Magyar Agitációs Osztályának II. összoroszországi értekezlete. (1920. szeptember 26—29. Moszkvában) 1920. 68—69. old.

építésében. Ezer és ezer magyar internacionalista küzdött a lengyel intervenciók, a Vrangel-seregek, a japán betolakodók és a belső ellenforradalmi lázadások ellen. Ezek dolgoztak közülük a bányák mélyén, a vasutak, a gyárak újjáépítésén. Oroszországi tartózkodásukat azonban átmenetinek tartották a magyar kommunisták, s energiájuk, figyelmük nagy részét a hazai munkára való felkészülés foglalta le.

A Magyar Csoport, majd az OK(b)P magyar agitációs és propaganda osztályainak vezetői a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalataiból is kiindulva megértették, hogy új forradalmi harcra a magyar munkásosztályt és parasztságot csak „összeforrott, erős, opportunistáktól mentes” kommunista párt vezetheti. Ezért legfontosabb feladatuknak tekintették — segíteni a szétzúzott párt újjászervezését, pótolni súlyos vérvesztéseit. A Magyar Csoport már 1919 őszén hozott határozatában leszögezte „... kötelességének tekinti, hogy mind az illegális munka idején, mind a nyílt harc időszakában új pártmunkásokkal, a nagy orosz forradalom tanítványaival erősítse ennek a pártnak a sorait...”.⁷

A feladat megoldása érdekében nagyszabású szervező és nevelőmunka indult meg a még Szovjet-Oroszországban élő magyar kommunisták, internacionalista vöröskatonák és hadifoglyok között, valamint az ellenforradalom uralma alól felszabaduló Ural, Szibéria, Turkesztán, Kaukázus és Ukrajna területén élő magyar hadifogoly munkások és parasztok között.

Az OK(b)P Központi Bizottsága most is, mint 1918—1919-ben, internacionalista elveinek megfelelően mindvégig messzemenő támogatást és segítséget nyújtott a magyar kommunisták munkájához.

1919 augusztusában a moszkvai magyar csoporthoz mindössze 23 kommunista tartozott. A vidéki szervezetekben is csupán néhány százan voltak.⁸ Az Ukrajnából visszatérő kommunisták, az onnan visszavonuló internacionalista csapatok között, a Kolcsak-uralom alól felszabadulók és a Turkesztánban küzdők körében újult erővel indult meg a szervező munka. A felszabadult hadifoglyok között igen sok 1918-as párttag, vörösgárdista, illegális párttag és partizán volt. Ők alkották az újonnan létesített pártszervezetek gerincét. 1919 végén a moszkvai csoportban már 124 kommunista dolgozott, a vidéki szervezetekben pedig 6—800 tag és tagjelölt volt.⁹ Az OK(b)P magyar agitációs és propaganda osztályainak 1920 márciusában megtartott első oroszországi konferenciáján a küldöttek már 1161 tagot és 2600 tagjelöltet képviseltek.¹⁰ 1920 szeptemberében, a II. oroszországi konferencián pedig — a közben elesett, valamint hazatért jelentős számú kommunistát nem számítva — 2240 párttag és 1152 tagjelölt küldöttei gyűltek össze, 76 város-

⁷ CPA IML f. 17. op. 4. d. 35. 1. 5.

⁸ CPA IML f. 17. op. 4. Obs. d. 35. 11. 19—21.

⁹ Uo.

¹⁰ CPA IML f. 17. op. 1. d. 92. 11. 1—3.

ból.¹¹ Ez a mintegy három- és félezer, sokat próbált harcos 1920—21-ben a magyar forradalmárok, kommunisták legszámosabb és legszervezettebb osztágát alkotta.

A harcokban edzett, de nem pallérozott tudású kommunisták között minden eddiginél elmélyültebb politikai nevelőmunka bontakozott ki. Nagyarányú magyar nyelvű kiadói tevékenység indult meg, és ismét megkezdődött az agitátorok szervezett képzése.

Moszkvában már 1919 augusztus végétől megjelent a Vörös Újság, az oroszországi magyar kommunisták központi lapja. Mellette 1919—1921 folyamán 12 városban, összesen legalább 17, egészben vagy részben magyar nyelvű újság látott napvilágot. Moszkvában, Omszkban és Taskentben 1921 őszéig 5—12000 példányban rendszeresen megjelentek magyar lapok.

Tízezres példányszámban adták ki Marxnak, Engelsnek, Leninnek és más bolsevik vezetőknek a munkáit, a Kommunista Internacionálé és az OK(b)P fontos dokumentumait, valamint a magyar kommunisták vezetőinek, mindenekelőtt Kun Bélának, Varga Jenőnek, Szántó Bélának az írásait. Az utóbbiak, az újságokkal együtt, már számot adtak az 1918—1919-es magyar forradalmak és a Tanácsköztársaság tapasztalatairól, a fehérterrorról, a hazai feladatokról is.

1919 őszén, 10 hónapi szünet után Moszkvában ismét megnyitotta kapuit a magyar agitátor iskola, amelyet az év végéig két tanfolyamon 36 kommunista végzett el. 1920 folyamán öt rendes (hathetes) és két rövidített tanfolyamon 282 hallgató vett részt. 1920 végén a moszkvai iskola pártfőiskolává alakult át. Tanfolyamait (valamint a paraszti származású kommunisták részére szervezett tanfolyamot) 1921 folyamán több mint százan végezték el.

A moszkvai iskolákon a magyar kommunistáknak olyan ismert és felkészült vezetői tartottak előadásokat, mint Kun Béla, Leibovitz Farkas, Márkus Pál, Pogány József, Raáb Nándor, Rákosi Mátyás, Rudnyánszky Endre, Varga Jenő és mások.

A pártfőiskola létrejöttével Szovjet-Oroszországban kialakult a magyar nyelvű pártiskolák, a pártoktatás átfogó rendszere. A Kun Béla nevét viselő főiskola mellett még 8 városban (Moszkva, Omszk, Kazany, Taskent, Irkutzk, Novonyikolajevszk, Krasznojarszk, Tomszk) működött hathetes pártiskola. Ezt kiegészítette az I. fokú pártiskola, az általános tanfolyam, amelyet majd minden magyar agitációs és propaganda osztály megszervezett. Hallgatója volt ezeknek szinte az összes magyar kommunista és igen sok párttonkívüli, szimpatizáns hadifogoly. Az oktatás e fokon a Preobrazsenszkij és Buharin által írt „A kommunizmus ábécéje” c., magyarul is megjelent, akkor széles körben használt tankönyv alapján történt.

¹¹ Az OKP magyar agitációs osztályainak II. összoroszországi értekezlete... 22—23. old.

Ezeken a tanfolyamokon 1919 és 1921 ősze között több ezer magyar kommunista és vöröskatona sajátította el a marxista politikai ismeretek alapelemeit, tanulmányozta az oroszországi és a magyarországi forradalmak tanulságait, s egészítette ki emellett, gyakran igen hiányos, általános ismereteit.

Az internacionalista egységek parancsnok hiányából, valamint a Magyar Kommün tapasztalataiból kiindulva, a magyar kommunisták hozzáláttak a proletár-parancsnokok kiképzéséhez, hogy biztosítsák a közelinek vélt forradalmi harcok parancsnoki törzsgárdáját. A világháborút megjárt, s a polgárháborúban kitűnt magyar vöröskatonák számára 1920–21 folyamán több magyar nyelvű vörösparancsnokképző iskola nyílt meg. Az első Taskentben, 63 hallgatóval. Ezt követte az I. moszkvai iskola 260 hallgatóval, akik hamarosan Bakuban folytatták tanulmányaikat. A végzettek közül százan felsőfokú, zászlóalj- és ezredparancsnokok képzését biztosító tanfolyamon folytatták tanulmányaikat. Közben Moszkvában megalakult, mintegy 200 hallgatóval, a II. parancsnoki iskola is. 1921 közepétől egyedül Petrográdban folyt alsó- és felsőfokú parancsnoki kiképzés. A tanfolyamokon 1920 és 1922 között összesen több mint 600 magyar internacionalista részesült elméleti és gyakorlati hadtudományi kiképzésben.

A hallgatók a politikai és katonai iskolákon egyaránt nagy lendülettel és szorgalommal készültek a hazai nehéz, veszélyes és felelősségteljes munkára. Különösen megélnékült a munka 1920 májusa után, amikor is a szovjet és a magyar kormány között létrejött az egyezmény a hadifoglyok hazaszállításáról. A repatriálás a fehér lengyelek intervenciója miatt késett ugyan, de 1920 végén megindult s 1921-ben lényegében befejeződött.

A Magyar Kommunista Csoport, majd az agitációs és propaganda osztályok vezetői illegális úton már 1919 őszétől kezdve küldtek haza kisebb számban pártmunkásokat. Augusztus és december között 36 kommunista indult haza.¹² Közöttük többen (Lipsitz Ernő, Farkas Gyula, Schwarcz Sándor, Aranyossy Sándor) a Magyar Csoport vezetői, jeles internacionalista parancsnokok voltak.¹³ 1920 folyamán már összesen 428 kommunista vágott neki a veszélyes útnak, köztük 14-en fontos megbizatással és 101-en a pártiskolát végzettek közül¹⁴.

A még Oroszországban maradt, több mint háromezer kommunista és sok ezer leszerelés előtt álló vöröskatona Magyarországra indítása azonban nagyobb feladat volt, amelyet illegális úton, rövid idő alatt megoldani nem lehetett. A közelinek vélt forradalmi föllendülés sürgette a megoldást. A hadifoglyok tömeges repatriálása kapcsán látszott a leginkább megoldhatónak a kommunisták és a vöröskatonák hazaküldése. Ezért a magyar osztályok Központi Irodája, majd az 1920 szeptemberében tartott II. összoroszországi

¹² CPA IML f. 17. op. 4. Obs. d. 35. 11. 19–21.

¹³ PI Archívum. F. 966/3. 36. fo. 5–6. 1.

¹⁴ CPA IML f. 17. op. 1. d. 92. 11. 26–28.

konferenciája is amellet döntött, hogy a hadifoglyok hazatérő csoportjaival indítja útra a kommunistákat és a vöröskatonákat is.

A konferencia két határozata — a szovjet-oroszországi, illetve a magyarországi feladatokról — utasításokat tartalmazott a hazatérők felkészítéséről és a Magyarországra, illetve a Csehszlovákiába, Romániába, Jugoszláviába induló magyar kommunisták otthoni feladatairól.

A konferencia után az addiginál is nagyobb méreteket öltött, elmélyültebbé vált a hazaindulók készülődése. Az eke és a munkapadok mellől, több évi fegyverforgatás után iskolapadokba került munkások és parasztok a párt- és katonaiskolákon hősi munkát végeztek, hogy magukévá tegyék és képesek legyenek továbbadni a szocialista forradalom megvívásának, az új világ építésének elméletét. A várható veszélyektől vissza nem riadva, kevés kivételtől eltekintve, bátran vállalták a reájuk bízott nehéz és veszélyes feladatot.

A magyar osztályok Központi Irodája, a KMP Központi Bizottságának Moszkvában tartózkodó tagjaival, a Kommunista Internacionálé és az OK(b)P illetékeseivel egyeztetve, több hullámban, az ún. „mozgósítások” során, tagjainak nagy többségét átadta a KMP Külföldi Irodájának, s rajta keresztül „nyugatra vezényelte” őket — ahogyan akkor az illegális pártmunkára való küldést nevezték.

Az első mozgósítás 1921 februárjában kezdődött. Már ezt megelőzően, az otthoni illegális szervezkedés előcsapataként Magyarországra vezényelték a Központi Iroda három tagját, köztük Müller Ernőt, és Orosz Nándort, a hazai munkásmozgalom régi harcosait, a szibériai illegális bolsevik szervezetek tagjait és még 15 felelős pártmunkást, a felső pártiskola legjobb hallgatóit, a munkásmozgalom volt résztvevőit.¹⁵ A mozgósítás eredményeként 1921. április 15-ig 1114 magyar kommunista utazott el Szovjet-Oroszországból. Ebből mintegy 500 volt a hivatalosan mozgósítottak száma, akik között megtalálhatjuk a moszkvai felső- és alsófokú pártiskola, az irkutszki, omszki, kazányi, novonyikolajevszki iskolák, a vörösparancsnoki iskolák egy-egy teljes tanfolyamának hallgatóit, a Vörös Hadsereg internacionalista egységeiben szolgált politikai biztosokat, ezred- és dandárparancsnokokat, felelős pártmunkásokat. Közülük mintegy százat Budapestre és a vidéki ipari centrumokba vezényeltek, s a kiépitendő illegális kommunista szervezet törzscsapatát voltak hivatva alkotni. A félszáz mozgósított mellett sok önként jelentkező, leszerelt vöröskatonát, kommunistát indítottak útnak hazafelé. Április 15-ig bezárólag 6000 leszerelt magyar vöröskatonára is hazaindult, elvegyülve a hadifoglyok között.¹⁶

A második mozgósítás április és július között zajlott le. Ennek során több mint 500 kommunista (köztük a kazányi és a szaratovi pártiskolák hall-

¹⁵ PI Archívum, F. 966/2. 29. őe. 32. l. és 966/3. 35. őe. 21–22. l.

¹⁶ CPA IML f. 17. op. 34. Otyg. ucsota. e. hr. 5. 11. 53–54.; PI Archívum, F. 966/3. 35. őe. 21–22. l.

gatói) vágott neki a haza vezető útnak. 1921 nyaráig így közel 1700-ra emelkedett az illegális munkára vezényeltek száma.¹⁷

1921 júliusában egy harmadik, mintegy 600 főre kiterjedő mozgósítás terve került napirendre. A terv elfogadása azonban elhúzódott. Minthogy az utolsó nagyobb hadifogoly-transzportok közeli elindítása sürgette a kommunisták tömeges hazavezénylésének befejezését, ezért a KMP Központi Bizottságának és a magyar osztályok Központi Irodájának 1921. július 29-i együttes moszkvai ülése egyhangúlag elhatározta a Szovjet-Oroszországban még visszamaradt magyar kommunisták általános mozgósítását. Az ülésen Kun Béla, Hirossik János, Landler Jenő, Rudnyánszky Endre, Szilágyi Dezső, Lukács György, Márkus Pál, Bátori János és Perényi János vettek részt, akik úgy látták, hogy az intézkedést a hazai helyzet is indokolja. Elhatározták hogy a további hazaindulók felkészítését meggyorsítják és a mozgósítást 1921 október közepéig befejezik.¹⁸

Pontos adatok még nem állanak rendelkezésünkre az általános mozgósítás eredményéről. Mindenesetre a még visszamaradtak nagy többségét, sok száz kommunistát ölelt fel. A rendelkezésünkre álló, ellenőrizhető adatok szerint 1921 végéig a hazavezényelt kommunisták létszáma 2400 fölé emelkedett.¹⁹ Valójában azonban ebben a számban csak a regisztrált, a moszkvai Központi Iroda segítségével hazautazók foglaltatnak. A novorosszijszki és a vlagyivosztoki kikötőkön át és több más úton hazaindult kommunisták adatai nincsenek a fenti számban. Aligha tévedünk, ha velük együtt mintegy 3000-re becsüljük az 1920—1921 folyamán illegális munkára hazavezényelt magyar kommunisták számát. A pontosan kimutatható két és félezerből mintegy ötszáz a szomszédos államokba (Romániába 215, Szlovákiába 170, Jugoszláviába 133)²⁰, a többi Magyarországra tért haza. Az ugyanebben az időben hazautazott internacionalista vöröskatonák összlétszámáról még nincsenek adataink.

A mozgósítás befejeztével lényegében lezárult az oroszországi magyar kommunista mozgalom története. Október magyar katonái új területeken folytatták küzdelmes életüket. Évek, évtizedek múltán is ott találjuk őket a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosai között. Az ő további sorsukról is röviden szólnunk kell.

Történetírásunk eddig mostohán bánt a szovjet-oroszországi magyar kommunisták 1920—1921-es mozgósításának és hazavezénylésének értéke-

¹⁷ CPA IML f. 17. op. 34. Otgy. ucsota. e. hr. 5. 11. 67—69.; PI Archivum. F. 966/1. 5. őe. 136—137. l.

¹⁸ PI Archivum. F. 966/1. 5. őe. 136—137. l. és 144—145. l.

¹⁹ CPA IML f. 17. op. 1. d. 56—90. Az 1920—1921-es években illegális munkára küldött magyar kommunisták többségének személyi igazolványait (tagkönyvek, vöröskatonai igazolványok stb.) összesen 2415 személyét a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézet Archivumában őrzik.

²⁰ PI Archivum. F. 966/17. 223. őe. 1., 2., 4., 7—8., 12. l.

lésével. E megmozdulást főként csak a közvetlen, nagy eredmény elmaradása, a vezetők hibás helyzetértékelése, a megvalósítás fogyatékoságainak szemszögéből vizsgáltuk. Továbbra is kötelességünk elemezni a negatív tanulságokat, a balsikereket is. De eközben nem mehetünk el közömbösen ezek hősi vállalkozása, áldozatkészsége, évtizedes üldöztetések ellenére sem lankadó hűsége mellett. Ma már — bárcsak nagy vonásokban — a közvetlen eredményen túl, áttekinthető a későbbi években és évtizedekben végzett munkájuk is.

Pontos adatunk, mint láttuk, nincs arról, hogy az 1920—21-es mozgósítás eredményeképpen összesen hány kommunista és vöröskatona tért haza Magyarországra. A rendelkezésre álló adatokból is kitűnik azonban, hogy jelentékeny erőről volt szó, amely kedvező feltételek — az 1918. évihez hasonló forradalmi fellendülés, vagy az európai mozgalmak megerősödése — esetén nagy segítséget nyújthatott volna a magyar proletariátusnak. Az európai forradalmi mozgalom azonban — mint ismeretes — ezekben az években nem öltött olyan méreteket, hogy befolyásolhatta volna a magyarországi helyzetet. A hazatért kommunisták nagy részét a horthysta hatóságok azonnal elfogták és internálták. Nem keveset közülük megölték vagy megnyomorítottak a hírhedt csóti leszerelő és a zalaegerszegi internáló táborban. Szinte valamennyiüket hosszú évekre a legszigorúbb rendőri, csendőri felügyelet alá helyezték.

Ennek alapján felvetődhet a kérdés, hogy talán teljesen hasztalan és eredménytelen volt a nagy és bátor vállalkozás, hogy felesleges volt a felkészülésre fordított energia. Úgy vélem, hibáznánk, ha egyszerűen negatív választ adnánk e kérdésre. Az erőfeszítések nem voltak hasztalanok. Dacolva a fehérterrorral, a hazatértek közül számosan részt vettek a KMP munkájában. A húszas évek elején Orosz Nándor, Müller Ernő, Gosztola István, Gőgös Ignác és mások jelentékeny szerepet játszottak az illegális kommunista pártszervezetek helyreállításában és újjászervezésében. A Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetői és harcosai között mindvégig ott találjuk Október magyar katonáit.

Többen, főként vidéken, önállóan fogtak hozzá pártszervezetek alakításához. Sokan bekapcsolódtak a legális munkásmozgalomba. A szakszervezetekben, a szociáldemokrata pártban és a Magyarországi Szocialista Munkáspártban adták tovább forradalmi tapasztalataikat. Pogonyi Antal, Molnár Erik, Némethy Lajos, Gisztli Pál, Faragó Dezső, a debreceni Tarcsai Mihály, a szombathelyi Szabó Imre és még sok-sok más társuk tevékenykedett a hazai legális munkásmozgalomban. Közülük számosan az illegális KMP-vel is kapcsolatba kerültek, soraiba léptek.

A hadifogságból hazatért magyar kommunisták többségének, különösen a falun élőknek, nem sikerült kapcsolatot teremtenie vagy tartania a KMP-vel. De hívek maradtak a szocializmus eszméihez. A pár ezer volt hadifogoly kommunista mellett a horthysta Magyarországon, az 1918—1919-ben hazaérke-

zetteket is számolva, a legszerényebb becslés szerint is mintegy 150—200 ezer Szovjet-Oroszországot megjárt, forradalmat látott volt hadifogoly élt. Köztük több tízezer volt vöröskatona, vörösgárdista vagy partizán. Közülük igen sokan terjesztették környezetükben a forradalmi eszméket, ébren tartották, hirdették a munkás-paraszt hatalom és a Szovjet-Oroszországgal való barátság gondolatát. Az ellenforradalom sötét éveiben az ő kitartó, csendes munkájuk is segítette izzásban tartani a forradalom, az emberibb jövő reményének parazsát, amely 1944—1945 fordulóján, a felszabadítás tisztító viharának hatására lángot vetett. Erőt adón, fiatalítón lobogott e láng akkor a megálmodott új világ alapjain munkálkodó sok régi harcos szívében. Aligha túlbecsülhető a volt internacionalista harcosok szerepe azoknak az aktív forradalmároknak a nevelésében, akik 1944—1945-ben másokkal együtt, szerte az országban színre léptek és új irányban indították meg az életet. A felszabadulás napjaiban ezer meg ezer olyan kommunista és vöröskatona lépett be az elsők között a Magyar Kommunista Párt soraiba, akik annakidején Oroszországban vettek részt a szovjethatalomért vívott harcokban. Olyanok is, akik az elmúlt negyedszázad során nem kerültek szervezett kapcsolatba a munkásmozgalommal és olyanok is, akik a szakszervezetekben vagy a szociáldemokrata pártban dolgoztak. Sok helyen ők kezdeményezték az MKP helyi szervezetének megalakítását.

A Szovjet-Oroszországban 1921 után visszamaradt magyar kommunisták, volt vöröskatonák a Magyar Tanácsköztársaság oda emigrált harcosaival együtt a munka frontján és a Vörös Hadseregben segítették a szocializmus építését a Szovjetunióban, s szolgálták ezzel egyben hazájuk, Magyarország jövőjét is.

Az 1920—1930-as években nem egy volt hadifogoly magyar kommunista küzdött Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Németország, Franciaország, az USA, Kína és számos más ország kommunista mozgalmanak harcosai között.

A spanyol polgárháború internacionalista brigádjaiban dicső szerepet játszottak a szovjet-országi polgárháború magyar vöröskatonái: Zalka Máté (Lukács Pál) és Gál János tábornokok, Münnich Ferenc, Fried Dezső, Sziklai Sándor, Bakó Emil és sokan mások.

A második világháború idején a Szovjetunióra törő német fasiszták ellen a szovjet hadsereg soraiban küzdöttek hazájuk felszabadításáért Münnich Ferenc, Pataki Ferenc, Sziklai Sándor, Garasin Rudolf, Kassai Géza, Király János, Mészáros János és még számosan mások.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom magyar katonái, akik megérték a felszabadulást, ezernyi más forradalmár társukkal együtt hervadhatatlan érdemeket szereztek az új hatalmi szervek életre hívásában, a forradalmi átalakulások megindításában, az új rend kialakításában, olyan időben, amikor még sokan csak a háború utáni káoszt látták, hatalmi vákumot véltek felfedezni. Pedig az új rend, a munkások és parasztlak születőben, kialakulóban levő rendje

már élt és cselekedett, hónapok alatt megoldotta a magyar társadalom nem egy, évtizedek, sőt évszázadok óta napirenden levő súlyos problémáját. Ezek dolgoztak közülük felelős posztokon s egyszerű közkatonaként. Hűségesen és odaadóan. Úgy, amint azt Október tanítványaiként legtöbbjük egész életében tette.

Már az eddig végzett kutatások is megmutatták, hogy a magyar kommunisták, internacionalisták szovjet-oroszországi mozgalma olyan fejezete népünk történetének, amelynek feltárása, megismerése nélkül csak részben érthetnénk meg 1918—1919 forradalmainak viharos gyorsaságú magyarországi fellángolását és térhódítását, amelynek ismerete, ha csak részben is, de segít megérteni, hogy a negyedszázados üldözés ellenére hogyan verhettek gyökeret a néphatalom eszméi a magyar társadalom talajában, segít megérteni ezen eszmék 1944—1945-ös gyors szárba szökkenését, a felszabadítás nyomán kibontakozó forradalmi átalakulás társadalmi alapjait, hátterét. Meggyőződésem, hogy a következő évtized kutatásai alátámasztják e következtetéseket, s remélem, hogy a magyar internacionalisták története elfoglalja méltó helyét népünk tudatában.

AZ INTERNACIONALISTÁK KATONAI SZEREPE A POLGÁRHÁBORÚBAN

JÓZSA ANTAL

Külföldi állampolgárok, különösen az osztrák—magyar és német hadifoglyok szerepe az oroszországi politikai és katonai eseményekben már 1918 elejétől a legszélsőségesebb és a legellentmondásosabb megvilágításba került. Ausztria—Magyarország és Németország a hadifoglyok forradalmi mozgalmairól tudósító közleményekre vonatkozóan sajtótilalmat rendelt el. Az antant pontosan az ellenkezőjét tette. A megdöntött Kerenszkij kormány egykori szövetségeseinek sajtója olvasóközönsége előtt nehezen vallhatta be, hogy a kormány s a pártok, melyeket kölcsönökkel támogattak, elvesztették az oroszországi tömegek támogatását. Ezért a német vezérkar körmönfont meszterkedéseire és a német foglyok szerepére hivatkoztak, mint a szövetségesek oroszországi kudarcainak fő okaira és forrásaira. Ehhez csatlakozott az antant-orientációjú orosz ellenforradalmi sajtó, mely a helyi ismeretek birtokában a németek mellett már osztrákokról is ír. Az osztrákon a Habsburg monarchia valamennyi nemzetiségét értették. 1918 tavaszától — miután a hadifoglyok között és a szovjet fegyveres erőkhöz csatlakozott internacionalisták között a legnépesebb nemzeti csoportot a magyarok alkották — róluk is gyakrabban történt említés. Az eszerek például azzal vádolták a bolsevikokat, hogy magyar és lett szuronyokra támaszkodnak, utalva az utóbbiaknak a moszkvai júliusi puccs leverésében való tevőleges részvételére.

A csehszlovák légió lapjai, majd a 20—30-as években ezek szellemében kiadott naplók és feldolgozások tendenciózusan, de a tények ismeretének birtokában mutatták be a vörösök oldalán harcoló volt hadifoglyok szerepét. Ebben az irodalomban már a magyarok foglalják el az internacionalisták között az első helyet. A tények egyoldalú bemutatása a burzsoá-földesúri talajon keletkezett magyar, szlovák és cseh nemzetiségi ellentétek jegyében történt, amit a világháború éveiben az antant hatalmak saját jól felfogott érdekükben fokozottan szítottak.

A magyar és német sajtó csak a világháborút követően kezdett foglalkozni bővebben a hadifoglyok forradalmi szerepével, a Magyar Tanácskörtársaság bukása után az ellenforradalmi rendszer irodalma — néhány napló és cikk kivételével — inkább elhallgatta, vagy jelentőségét és méreteit csök-

kentve tárgyalta a volt hadifoglyok oroszországi forradalmi katonai tevékenységét. A nacionalista ideológia ellenforradalmi tartalmával nem volt összeegyeztethető a vörös magyarok szerepének részletes taglalása.

A szovjet sajtó széles teret adott a hadifoglyok politikai mozgalmait tükröző írásoknak, közleményeknek, katonaiszerepükre, a folyó hadműveletekre való tekintettel, csak ritkán és általánosságokban tért ki. Gátolta az ez irányú hírek közlését az antantot támogató ellenforradalmi szervezetek rágalmozó propagandája is.

A fennmaradt forrásokra, még a kimondottan hadműveleti iratanyagra is, rányomta bélyegét a burzsoá sajtóban elterjedt szélsőséges álláspont. Vonatkozik ez többek között az Oroszországban tartózkodó diplomáciai testületek iratanyagaira is, — mivel a jelentéseikhez felhasznált adatokat és tényeket igen gyakran a helyi sajtóból merítették.

A források ellentmondásossága, az attól való félelem, hogy az antant sajtó állításait erősítő tények kerülnek nyilvánosságra, majd az a körülmény, hogy a szocialista forradalom kezdetben csak egy országban győzött és szilárdult meg, sokáig inkább az oroszországi belső társadalmi erők döntő szerepének kutatását állította az érdeklődés központjába. A 30-as évek első felében komoly forráspublikációk nem láttak napvilágot, csak a kortársak visszaemlékezéseiből közöltek néhányat. Az ezt követő törvénysértések és az utóbbiakat igazoló nézetek még a szocialista országok táborának a megalakulása után is egyik akadályát képezték a kérdés érdemi vizsgálatának, holott az internacionalisták szerepét a történelmi igazságnak megfelelően bemutatni — aktuális politikai feladattá vált.

Csak az SZKP XX. kongresszusa nyitott széles kapukat a kutatás és a publikálás előtt. A forrásanyag szétszórtsága, erősen hiányos volta, s az internacionalisták katonai szerepét bemutató kevés részlettanulmány még nem tette lehetővé összefoglaló munka megjelenését. A kutatások többnyire csak egyes nemzetiségekhez tartozó önkéntesek katonai tevékenységére korlátozódtak. A lényeges összefüggések, melyek nélkül sok felvetődő probléma megválaszolatlan marad, kívül estek az eddig publikált munkák többségének tematikáján. A polgárháború történetéről megjelent szovjet és magyar forráskiadványok és összefoglaló munkák gyakran csak mint illusztratív anyagot kezelik az internacionalisták katonai szerepére vonatkozó tényeket, politikai mozgalmairól viszont egyre pontosabb képet nyújtanak.

A forradalmi események idején orosz földön mintegy 4 milliót kitevő külföldi állampolgár tartózkodott. Tekintélyes részüket a cári Oroszországtól ekkor már ténylegesen elszakadt Lengyelország, valamint a szovjethatalom győzelme után közvetlenül függetlenné vált Finnország lakosai tették ki. Egyedül a lengyel földről menekültek száma megközelítette a másfél millió embert. Figyelemre méltó volt a háború alatt Kínából, Koreából és Iránból toborzott munkások száma. Katonai szempontból a legjelentősebb tömeget,

amelynek szerepével bővebben kívánok foglalkozni, a több mint két millió osztrák—magyar, német, török és bolgár hadifogoly alkotta. Valamennyien fronttapasztalattal rendelkező kiképzett katonák voltak, s elhelyezési körleteikben potenciálisan számottevő erőt képviseltek.

Ahogy a központi hatalmak igyekeztek kihasználni nyugaton a brit-ír konfliktust, keleten pedig az ukrán, grúz, lengyel, finn, tatár s más szeparatista burzsoá-nacionalista mozgalmakat, az antant sem maradt el az ellenfél belső nemzetiségi ellenmondásainak kiaknázása terén. Nemcsak megadásra szólította fel az Osztrák—Magyar Monarchia nemzetiségeihez tartozó katonákat, hanem a kezébe került hadifoglyokból a délszláv, a csehszlovák, a román, a lengyel, és más burzsoá-nacionalista szervezetek segítségével önkéntes alakulatokat is toborzott.

A februári polgári-demokratikus forradalom után az orosz csapatok katonái egyre határozottabban szálltak szembe az imperialista célokat követő Ideiglenes Kormánnyal. Mind nagyobb katonatömegek fordítottak hátat a háború végső győzelemig való folytatását hirdető burzsoá és kispolgári politikusoknak. Tömegesen hagyták ott a frontot, tagadták meg a támadási parancsokat. A kormánynak s a vezérkarnak a kezéből kezdtek kicsúszni a csapatok. Ekkor — különösen a júniusi Kerenszkij-offenzíva idején a csehszlovák dandár által Zborovnál elért harcászati sikerek hatására — az orosz katonai vezetés szélesebb lehetőségeket biztosított a központi hatalmak elleni harc céljából szervezett, zömében volt osztrák—magyar hadifoglyokból álló alakulatok fejlesztéséhez. Többek között engedélyezte egy önálló csehszlovák hadtest felállítását.

A szláv, román és olasz hadifoglyok részére Kerenszkij politikai meggyőződésből jelentős előnyöket biztosított.

A széleskörű toborzó tevékenység eredményességét nagyban elősegítette az a körülmény, hogy a fűtőanyaghiány, a vasúti közlekedés válsága s az így előállott nyersanyaghiány, ami a tőkés szabotálása tovább súlyosbított, rohamosan növekvő munkanélküliséget idézett elő. A frontról tömegesen visszatérő katonák a munkahelyek felszabadítását s a hadifoglyoknak a termelésből való eltávolítását követelték.

A munkaalkalom megszűnése, ami a hadifoglyoknak a termelésből való tömeges kivonásával járt, ugrásszerűen megnövelte az önkéntes alakulatok létszámát.

Amikor azonban Kornyilov, Duhonyin és néhány más tábornok ezeket az alakulatokat, a forradalmi munkás-, paraszt- és katonai megmozdulások ellen akarta bevetni — belső bomlást idéztek elő. Századok, zászlóaljok álltak át a szovjethatalomért harcoló munkásság oldalára. Az önkéntes alakulatok burzsoá vezetésének megőrzése csak annak révén volt lehetséges, hogy az oroszországi belső harcok vonatkozásában a parancsnokságok — néhány incidenst leszámítva — semleges magatartást tanúsítottak.

Az októberi fegyveres felkelés előtt többnyire olyan volt hadifoglyokból álló osztagok csatlakoztak a bolsevik vezetés alatt álló szovjetekhez, vagy ajánlották fel támogatásukat, melyeket még nemzeti alapon kezdtek szervezni, de forradalmi, internacionalista álláspontra helyezkedtek.

A városokban és ipartelepeken megalakuló Vörös Gárdába a hadifoglyokat viszonylag ritkán, egyéni elbírálás alapján vették fel. A munkás gárdába nemzetiségi különbség nélkül a szlávok, románok és olaszok mellett magyar, német és osztrák foglyok előtt is megnyitották a belépés lehetőségét.

Az októberi fegyveres felkelés alkalmával Moszkvában, Kijevben, Kazányban és más városokban a Vörös Gárdához és a forradalmi katonákhoz csatlakozó foglyok közül elsősorban azokat fegyverezték fel, akik már régebben kapcsolatban állottak a forradalmi munkás- és katonaszervezetekkel.

A szovjethatalom kivívásáért és megszilárdításáért folyó harcok idején hadifoglyok jelentősebb számban az ukrán Központi Rada, Kalegyin és Kornyilov ellenforradalmi csapatai elleni harcokban vettek részt. Százak és ezrek csatlakoztak a Petrográdból, Moszkvából és más ipari központokból a frontra induló munkás osztagokhoz. Csak példaként említem, hogy a nevezetes II. petrográdi vegyes osztaghoz, mely Trifonov parancsnoksága alatt kezdetben 150 harcosból állott, a Donyec-medence egyik állomásán 300 bányász, zömében osztrák—magyar hadifogoly csatlakozott.¹ A további kutatás feladata, hogy a fennmaradt, de még hozzáférhetetlen levéltári anyagok alapján tisztázza a hadifoglyok katonai szerepét az ukrainai és dél-oroszországi ellenforradalmi erők szétverésében, mely a szovjethatalom oroszországi megszilárdulásának egyik előfeltétele volt.

1917 végén és 1918 elején két egymással ellentétes irányú folyamat zajlott le.

A hadsereg, melynek állományát zömében parasztek tették ki, kimerült a háborúban. Az utóbbiak lelkesen támogatták a békéért és a földért síkra szálló bolsevikokat, de elsöpörtek mindenkit, aki egy új forradalmi háborúra akarta őket megnyerni: „A paraszt nem megy forradalmi háborúba, — és félretol mindenkit, aki nyíltan forradalmi háborút hirdet”² — mondta Lenin 1918 februárjában a baloldali kommunistákkal vitatkozva.

A hadsereget a breszt—litovszki fegyverszünet megkötése után le kellett szerelni. A katonák igyekeztek haza, hogy nehogy kimaradjanak az akkor már javában megindult földosztásból. Az ezredek napok, hetek alatt olvadtak el. A harcosok visszatértek békés foglalkozásukhoz. A régi hadseregből azok az egységek maradtak csak együtt, amelyeknek katonái a német megszállás alatt

¹ Парта́рхив Ленинградского обкома КПСС, ф. 4000, оп. 5, св. 546, ед. хр. 2006, л. 45, 49—50.

² V. I. Lenin Művei. 26. kötet, Szikra. 1952. 547. l.

álló területekről; Lettországból, Észtországból, Lengyelországból származtak, és nem tudtak hazatérni, vagy osztrák—magyar hadifoglyokból alakultak. Néhány egység a forradalom iránti rendíthetetlen hűségtől indítva maradt együtt, s képezte a megalakuló Vörös Hadsereg alapját.

A hadifoglyok esetében pontosan ellenkező folyamatot figyelhetünk meg. Tömegesen vonják ki őket a termelésből, s visszatérnek a nagy központi táborokba, ahonét 1915—1917 között munkára küldték őket. A táborokban, vasúti csomópontokon való gyülekezésük a Breszt-Litovszkban megindult béketárgyalásokkal magyarázható. Közeli szervezett hazatérésüket várták.

A német imperialista körök azonban az orosz hadsereg leszerelését és a katonák hazatérését a fiatal szovjet-ország elleni támadásra használták fel. Ehhez némi ingadozással később az Osztrák—Magyar Monarchia is csatlakozott.

Az agresszív célkitűzések már 1917 végén és 1918 januárjának első napjaiban világhosszá váltak. Így szükségessé vált az új szocialista hadsereg mielőbbi megalakítása. Az előkészítő munkákat meggyorsították.

A magyar, osztrák, cseh és délszláv internacionalisták már kezdettől fogva aktívan bekapcsolódtak a felbomló régi hadsereg helyébe szervezendő új szocialista fegyveres erő létrehozásának előkészítő munkáiba. 1917 végén a legaktívabb és a legnépesebb hadifogoly forradalmi szervezet a moszkvai katonai körzetben működött, több mint 20 000 taggal. Képviselői 1918. január 13-án Kun Béla, Jancsik Ferenc és az internacionalisták más vezetőinek részvételével értekezletet tartottak, melyen a katonai körzet képviselői is felszóltak. A moszkvai Központi Pártarchívumban fennmaradt ennek az értekezletnek a kézírásos, elég nehezen olvasható német nyelvű jegyzőkönyve.³

Az értekezleten részt vevők többsége elhatározta,—tekintettel a központi hatalmak nyíltan annexiós politikájára — nem elégszik meg a hadifoglyok között eddig folytatott agitációval és szervezéssel, hanem hatékony támogatást nyújt az orosz proletariátusnak a német és az osztrák—magyar kormánykörök hódító törekvéseivel szemben. Kéréssel fordultak a Népbiztosok Tanácsához hadifoglyokból toborzandó csapatok felállítására érdekében, melyek sorai-
ba a cári és az Ideiglenes Kormány gyakorlatától eltérően — amikor csak antantbarát szláv, román, olasz, elzászi alakulatok szervezését engedélyezték — valamennyi nemzetiség, így az eddig háttérbe szorított birodalmi németek, osztrákok és magyarok is egyaránt beléphettek.

Nemrég sikerült megtalálnom a moszkvai pártarchívumban a Népbiztosok Tanácsához intézett folyamodvány német nyelvű kézírásos fogalmazványát, melyben első lépésként az internacionalista csapatok két hadosztálya felállításának engedélyezését kérték,⁴ valamint az értekezlet alkalmával készí-

³ Центральный Партийный Архив при ЦК КПСС, ф. 549, оп. 1, ед. хр. 82, лл. 58 и об, 59; оп. 4, ед. хр. 248, л. 111.

⁴ ио. ф. 549, оп. 1, ед. хр. 82, л. 99.

tett s az internacionalisták mozgalmának alapvető irányát, feladatait vázoló, nagyjelentőségű német nyelvű kézírásos feljegyzést.⁵ Az említett dokumentum utal arra, hogy a hadifoglyok sokáig az imperialista körök és a burzsoá nacionalizmus befolyása alatt álltak. Az antant intenzív propagandát folytatott az önálló lengyel, cseh, délszláv nemzeti állam érdekében, növelve a reményt, hogy az említett nemzetiségek saját törvényhozásuk és hivatalnokaik alatt élnek majd. Az orosz forradalom következtében mind a nagyhatalmi sovinizmus, mind a burzsoá nacionalizmus csődbe jutott. A hadifogoly tömegek soraiban megkezdődött a fordulat az internacionalizmus irányába. A hadifoglyok, miután a szocialista forradalom révén tényleges szabadságot nyertek, nem lehetnek tovább csupán szemlélői az eseményeknek, hanem aktívan ki kell venniök a részüket a harcból.

A feljegyzésben az orosz szocialista forradalmat támogatni kész hadifoglyok számára három fő feladatot, tevékenységi területet határoztak meg.

Az első helyre a forradalom érdekében nyugaton végzendő propaganda került, amely a különböző nemzetiségű hadifoglyok nemzeti érdekeit, társadalmi haladását és az oroszországi szocialista forradalom védelmét egyaránt szolgálta.

A második helyre az új szocialista hadsereg soraiba való belépés került.

A harmadik helyet a feladatok között a szocialista társadalom építése foglalta el. E téren a termelőerők teljes kihasználása, a burzsoá szakemberek szabotázsának leküzdése és a termelékenység fokozása érdekében a hadifogoly szakemberek fokozottabb felhasználását tervezték.⁶

Az említett tanácskozáson elhangzottak tükröződtek az 1918. január 28-án (15-én) a Népbiztosok Tanácsa elnökének, Leninnek szerkesztésében és aláírásával megjelent dekrétum szövegében, amely a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg megalakításáról intézkedett. A dokumentum kevésbé ismert bevezető soraiban olvashatjuk: „A régi hadsereg a burzsoázia kezében a dolgozók elnyomásának eszköze volt. Annak következtében, hogy a hatalom a kizsákmányolt osztályok birtokába került, szükségessé vált egy új hadsereg létrehozása, mely a jelenben a szovjethatalom védőbástyája, a legközelebbi jövőben pedig alapját képezi majd a nép általános felfegyverzésének, amely az állandó hadsereget fogja felváltani és támaszul szolgál majd a közelgő európai szocialista forradalomnak.”⁷

Az Osztrák-Magyar Monarchiában és Németországban kibontakozó forradalmi helyzet ekkor a szocialista forradalom közeli euróпамéretű győzelmébe vetett reménykedést erősítette.

⁵uo. ф. 549, оп. 1, ед. xp. 82, л. 60.

⁶uo.

⁷ Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában. (1917–1926.) (Válogatott dokumentumok) Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához, III/1. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 296. l.

A két internacionalista hadosztály felállításához alig kezdtek hozzá, amikor február 18-án Szovjet-Oroszország és Szovjet Ukrajna ellen megindult a német, majd az osztrák-magyar hadigépezet. Gyakorlatilag csak osztagok alakultak. Narvánál Kun Béla és Pór Ernő, Minszk körzetében Wienermann Lajos osztaga szállt szembe a központi hatalmak csapataival. Ukrajnában Darnycán, Poltaván, Ogyesszában ezrek csatlakoztak a harcban álló szovjet alakulatokhoz.

A breszt-litovszki békeszerződés érvénybe lépése lehetetlenné tette önálló internacionalista hadosztályok szervezését. A hadifoglyoknak a Vörös Hadseregbe való toborozását az antant kormányok és a központi hatalmak egyaránt ellenezték, s ennek érdekében jegyzékkel igyekeztek nyomást gyakorolni a szovjet kormányra.

Ilyen körülmények között csak azok a hadifoglyok léphettek a szovjet fegyveres erők soraiba, akik egyben felvették a szovjet állampolgárságot. Ennek ellenére az antant a német, az osztrák és a magyar szocialista hadifoglyok felfegyverzését 1918 tavaszán távol-keleti intervenciójának egyik ürügyül használta fel.

Miután a központi hatalmak kimerülőfélben lévő embertartalékainak egyik utolsó forrását az Oroszországba érkező hadifoglyok alkották, az antant igyekezett az utóbbiak hazatérése elé minél több akadályt gördíteni. 1918 elején csak a beteg és sebesült hadifoglyok cseréjére történt megállapodás. A breszt-litovszki békeszerződés aláírása után, mely csak általánosságban intézkedett a hadifoglyok kicseréléséről, külön konkrét egyezményre volt szükség a csere gyakorlati végrehajtásához. A szerződés ratifikálása késett, az egészséges hadifoglyok cseréje elé akadályok gördültek, a fogoly legénység tekintélyes része — mivel nem kívánt az olasz vagy a balkáni frontra menni — nem sietett hazatérni. Amikor június 3-án aláírták az egészséges foglyok cseréjére vonatkozó egyezményt, már késő volt. A csehszlovák hadtest lázadása következtében az Uraltól keletre lévő hadifoglyok hazatérésének útja el lett vágva. 1918 nyarán jelentős osztrák-magyar hadifogolytömegek maradtak még Oroszországban, a birodalmi németeket viszont még 1918 tavaszán viszonylag gyorsan hazaszállították.

A Vörös Hadsereg szervezése 1918 tavaszán önkéntesek toborzása útján folyt, s csak május végén tértek rá a dolgozó osztályok hadkötelezettségének alapján elrendelt részleges mozgósítások foganatosítására. A hadsereg kiegészítési forrása ekkor elsősorban a munkásosztály volt. A parasztság belefáradt a háborúba. Az élelmiszert rekviráló osztagok megjelenése a falvakban növelte a középparasztság ingadozását.

Az oroszországi ellenforradalom katonai erői ekkor a kozákság reakciós és ingadozó részére, s a Dél-Oroszországban összpontosuló tisztii alakulatokra korlátozódtak. Az ellenforradalmároknak a parasztság mozgósítására tett kísérletei eredménytelenek maradtak. Kelet-Szibériában, Távol-Keleten Szem-

jonov, Kalmikov, Gamov atamának viszonylag kis létszámú ingadozó kozák-ságukat kínai, mongol zsoldosokkal és a szolgálatukba szegődött szerb hadifoglyokkal egészítették ki. Márciusban-áprilisban már japán tüzérség is felvont a támogatásukra. Az ellenforradalmárok katonai képzettségük és szervezettségük révén, melynek hatékonyságát növelte részben a német, részben pedig az antant támogatása, a kezdeményezést kezükbe ragadták.

A szovjet erők létszámukat tekintve jelentősen felülmúlták a fehéreket, azonban nem rendelkeztek kellő szervezettséggel, megfelelő katonai szakemberekkel, s a fehér csapatok mozgékonyágát és kezdeményezőképességét elenyésztőzni képes lovassággal, amely a gyalogos alakulatok szárnyát és hátát biztosította volna. A harcok nagy területen viszonylag kis erőkkel a vasutak és az utak mentén folytak, ahol a védelemben és a támadásban az alakulatok szárnyai egyaránt szabadok voltak.

A Vörös Hadseregbe belépett forradalmár kozákok sorainak mozgósítás útján való kiegészítése 1918 közepén nem hozta meg a kellő eredményeket, sokan szétszéledtek vagy a fehérekhez álltak át. A szovjethatalomért harcolni kész hadifoglyoknak a bevonása a Dél-Oroszországban alakuló vörös lovasság soraiba ekkor számottevő katonai jelentőségre tett szert. Erről ír visszaemlékezésében a lovas alakulatok legendás hírű parancsnoka, Sz. M. Bugyonnij marsall: „Két fontos körülmény folytán szívesen vettem be magyarokat. Először is tudtam, hogy a magyar internacionalista harcosok rendíthetetlen katonái a forradalomnak. Árulásra képtelen önkéntesek voltak. Márpedig ez abban az időben értékes tulajdonság volt, mert egységeink főleg parasztokból tevődtek össze, akik között még akadtak ingadozók. Egyszerűbben kifejezve, némelyek állhatatlannak bizonyultak a harcokban, kivált amikor nehéz helyzetben voltunk; sokan nem akartak elszakadni szülőfalujuktól, és csak a partizánakciókat tartották elfogadhatónak. Ilyen körülmények között a magyarok, a volt katonák, akik a végsőkig hívek voltak a forradalomhoz, komoly támaszt jelentettek számunkra a reguláris, szigorúan fegyelmezett egységek megalakításában.

Másodszor, magam is régi lovas katona voltam, részt vettem az első világháborúban és tudtam, hogy a magyar lovasság a legjobbnak számított. A tapasztalt kozák lovassággal kellett harcba szállnunk, olyan lovasságot kellett tehát megalakítani, mely felülmúlja a kozákokat. Így aztán a magyar lovasok jelenléte nagy nyereség volt számunkra.”⁸

1918 májusában a Vörös Hadsereg szervezése javában folyt. A harc-képes alakulatokat a német csapatokkal szemben létrehozott biztosítási övbe és a dél-oroszországi harctérre összpontosították, azonnal harcba vethető tartalékkal a szovjet köztársaság alig rendelkezett. Ezt a helyzetet használta fel váratlan támadásra az antanttal s az orosz illegális ellenforradalmi szervezetek-

⁸ Magyar Nemzet, 1966. február 20.

kel szoros kapcsolatban álló csehszlovák ellenforradalmi tiszti csoport, amely azt a provokációs hírt közölte a légió egyszerű katonáival, hogy az előzőleg megkötött egyezmény értelmében történő fegyverleadás után a szovjet kormány nem fogja lehetővé tenni a hadtest Vlagyivosztkon keresztül való távozását, hanem az önkénteseket kiszolgáltatja majd az osztrák-magyar hatóságoknak, akikre otthon kötél és golyó vár.

A provokáció sikerült, s a hadtest vasúti szerelvényeken keletre mozgó alakulatai 1918. május 26-a után a Penzától Vlagyivosztkig a helyi ellenforradalmi szervezetekkel együtt birtokba vették a transzszibériai vasútvonal három szakaszát. A Bajkáltól keletre lévő ezredek június végéig semleges magatartást tanúsítottak. Míg Dél-Oroszországban az ellenforradalmi seregek magvát a tiszti ezredek és a kozák alakulatok képezték, keleten 1918 nyarán és őszén a hadifoglyokból alakult 45—50 000 emberből álló csehszlovák hadtest jelentette a legszervezettebb és a legharcképesebb erőt. Tekintettel arra, hogy Szibériában a munkásosztály számszerűleg vékony rétegét képezte a lakosságnak, megnőtt az itt élő többszázezer hadifogoly politikai állásfoglalásának a jelentősége. Az ellenforradalmárok a német, osztrák-magyar foglyokat a bolsevikok tartalékának tekintették, s ezért az általuk megszállt területeken a hadifoglyokat ismét a táborok drótsövényei mögé zárták. A szlávokat, olaszokat, románokat erőszakkal soraikba kényszerítették, a szovjethatalom híveivel pedig kérlelhetetlenül leszámoltak. Szibériában a helyi szovjetek, melyek a központtól elvágyva próbáltak ellenállást kifejteni, fokozottabban vették igénybe a nagy táborokban és vasútállomásokon összpontosuló harcolni kész hadifoglyok segítségét. A hadifoglyok forradalmi szervezetei önvédelmi osztagokat alakítottak, melyekbe a belépés nem volt orosz állampolgársághoz kötve. Széles politikai összefogásra törekedtek. A Külföldi Munkások Kommunista (Szociáldemokrata) Pártja krasznojarszki szervezetének lapja, a „Fáklya”, 1918. június 8-i számában ismerteti Forgách Dézső beszédét, aki vallási és politikai nézetekre való tekintet nélkül önvédelemre szólította fel a hadifoglyokat. „Eddig alig háláltuk meg orosz munkástestvéreinknek azt a szabadságot, jólétet, amit nekünk hadifoglyoknak is épp úgy megadtak, mint önmaguknak — mondta többek között —, cselekedjünk hát most! Teljesítjük kötelességünket! Álljunk be abba a csapatba, mely tisztán hadifoglyokból fog állni, saját vezetés és szervezés mellett, amely nem Vörös Hadsereg és nem kizárólag a szocialista eszmékért, hanem saját életünkért fog harcolni — akinek így jobban tetszik — az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország hadseregeinek ellenségei ellen fogja megvédeni és felszabadítani Krasznojarszk városát.”⁹

A „Fáklya” idézett száma aláhúzta a kommunisták őszinte és nemes céljait ebben az összefogásban. „A sors különös játéka egy csatasorba állít bennünket nemzetközi kommunistákat és konzervatív hazafiakat — írta a lap.

⁹ Fáklya, Krasznojarszk, 1918. június 8. 11. sz. Seregszemle.

Talán megismernek bennünket ezekben a harcokban az utóbbiak, és belátják, hogy a maguk és az egész dolgozó emberiség jobb jövője szebb idea, mint bármilyen más, és talán olyan is akad közöttük, aki közöttünk marad.

Most pedig mindenki — fegyverre! Lássuk meg, hány ember tartozik az igazi bátrak seregébe és hány gyáva vénasszonyt borít katonamundér és hány „muszaj hőst” ékesít vitézségi érem.”¹⁰

A Habsburgokhoz hű hadifogoly tisztek zömében azonban erősebbnek bizonyult az osztályszolidaritás és a harcok folyamán semleges magatartást tanúsítottak. Tagadhatatlan azonban, hogy az önvédelmi alakulatokba a szocialistákon kívül más politikai meggyőződésű hadifoglyok is léptek be, — tisztek és legénységeik egyaránt, akik a harcok folyamán kerültek közelebb a szocialista forradalom eszméihez. Több visszaemlékezésből ennek az ellentmondásos útnak a nyomait eltüntette az idő, vagy a kiadók lakkozó törekvése.

Önvédelmi alakulatokat szerveztek a veszélyeztetett körzetek számos városában és helységében is. A forradalmi szervezetek tárgyalást folytattak a hadifogolycserét lebonyolító német és osztrák-magyar megbízottakkal annak érdekében, hogy az önvédelmi alakulatokba belépett hadifoglyokat hazatérésük esetén ne állítsák esküszegés címén hadbíróság elé.¹¹

A Bajkáltól nyugatra és keletre, Vlagyivosztoktól északra helyi frontok alakultak ki, melyeknek szovjet erői májustól szeptemberig majdnem négy hónapon keresztül lekötötték a csehszlovák hadtest alakulatainak több mint a felét, a 3. hadosztályt, melynek parancsnoksága Vlagyivosztokban székel, valamint a 2. hadosztályt, amely Kurgántól keletre tartotta megszállva a szibériai vasútvonalat, összesen több mint 25 000 embert. Lekötötték továbbá Szemjonov és Kalmikov atamánok, valamint Horváth tábornok 12 000 fehér-gárdistáját, ezen felül júliustól 60 000 japán katonát, s az amerikaiak, angolok, franciák 5000 embert kitevő intervenció seregét.

Ennek a több mint 100 000 jól felszerelt és kiképzett katonát számláló erőnek csak részleges bevetése a Volga mentén és az Uralban támadó harc-eddzett csehszlovák és orosz fehér csapatok támogatása céljából — amikor ezek június és augusztus között a forradalom központja Moszkva felé törtek, — beláthatatlan következményekkel járhatott volna.

Ekkor folyt ugyanis a Vörös Hadsereg csapatainak a mozgósítása. Az Uralban és a Volga mentén kialakuló Keleti Front június közepén még csak 20 000 emberrel rendelkezett.¹² Ezek soraiban mintegy 4 000 internacionalista harcolt.¹³ A front csak a hó végén érte el az 50 000-es létszámot.¹⁴ A szovjet

¹⁰ 10. 10.

¹¹ Österreichisches Kriegsarchiv. Wien. K. u. k. Kriegsministerium. Präs. 10/Kgf. Abt. 1918. Nr. 51807. Центральный Партийный Архив при ЦК КПСС, ф. 17 (549), оп. 11, ед. хр. 196, л. 6.

¹² С. М. Кляцкин, На защите Октября, 1917—1920. «Наука» Москва, 1965. стр. 207.

¹³ Интернационалисты в боях за власть Советов. Москва. 1965. стр. 304. (статья Ю. Щербакова).

¹⁴ Lásd a 12. sz. jegyzetet.

hadvezetés kezdetben a lázadást rendőri ügynek tekintette, s — mivel a fő veszélyt a németekben látta — a nyugati határról csak átszervezése és korábbi elképzeléseinek átértékelése után augusztusban foganatosított jelentősebb átcsoportosításokat a keleti hadszíntérre.¹⁵

A szovjet köztársaságot ekkor keletről fenyegette a fő veszély. Ebben a rendkívül kritikus időszakban az intervenció és ellenforradalmi erők támadásának visszaverésében a hadifoglyok soraiból kikerülő internacionalisták viszonylag nagy számban vettek részt. A Vlagyivosztoktól északra kialakult ún. Usszuri-front és a Szemjonov-front (Bajkálontúli Front) csapatainak egyharmadát, a Bajkál-front erőinek megközelítően a felét — két harmadát — ők tették ki.¹⁶ Sok ezren harcoltak a Keleti Front csapatainak állományában. Az oroszországi munkásokkal, szegényparasztokkal vállvetve vívott hősi küzdelmük, helytállásuk megteremtette a Vörös Hadsereg első komoly győzelmeinek az előfeltételeit, időt biztosított a szovjet erők mozgósításához, kiképzéséhez és felvonulásához, végeredményben annak a hátrányos katonai helyzetnek a felszámolásához, melyet az ellenforradalmi lázadás váratlansága okozott.

A munkásezredek harci tapasztalatainak felhalmozódása, a középparasztságnak a szovjethatalom felé fordulása következtében katonai súlyuk és szerepük a polgárháború frontjain rohamosan csökkent. 1918 októberéig az Osztrák-Magyar Monarchiába mintegy hétszázezer hadifogoly tért haza. Németországba valamivel több mint százezer. Szűkült az internacionalista alakulatok kiegészítésének oroszországi bázisa. Annak ellenére, hogy a szibériai szovjet csapatokat a fehérek és a japánok szétverték, október elején a Vörös Hadsereg állományának még mindig tíz-tizenegy százalékát a hadifoglyok soraiból kikerült internacionalisták alkották.¹⁷

A polgárháború történetében az internacionalisták katonai szerepe 1918 nyarán volt a legjelentősebb, ezt követően azonban egyes frontokon, frontszakaszokon a harcoló csapatok soraiban súlyuk és létszámuk továbbra sem volt lebecsülendő. Például Turkesztánban 1918 végén és 1919 elején a Káspintúli Front harcoló erőinek kétharmadát az internacionalisták tették ki.¹⁸

Szibériában 1919-ben a Kolcsak uralom alá került hadifoglyok közül ezek csatlakoztak az ellenforradalmi csapatok hátában kibontakozó partizánmozgalomhoz. Omszkban Radó Ödön, Barnaulban Kapitány Gyula, Cseremhovában Pataki Ferenc a népi ellenállás vezérkarába emelkedett. Scsetyinkin partizán seregének hadianyaggal való ellátását Pauk Vilmos, álnéven „Schmidt” mérnök szervezte.

A Szibériában rekedt hadifoglyok hazatérése Kolcsak 1919 tavaszán indított támadása következtében előállott helyzet miatt még lehetetlen volt.

¹⁵ М. Д. Бонч-Бруевич: Вся власть Советам, Воениздат, Москва, 1964, стр. 291.

¹⁶ Vojenský Historický Archiv, Praha, OČSNR pro Rusko, Štab 2. div. kr. 12.

¹⁷ С. Рабинович: История гражданской войны. Москва. 1935. стр. 66.

¹⁸ Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов. Том. 2. «Советская Россия». Москва. 1961. стр. 734.

Turkesztán és Szovjet-Oroszország között 1919 elején helyreállt vasúti kapcsolat ismét megszakadt. Így még néhány százezer hadifogoly rekedt az Uraltól keletre eső területen.

A világháború Európában véget ért, Németországon és Ausztria—Magyarországon a forradalom hulláma söpört végig. Megindultak haza azok a hadifoglyok is, akiket az olasz vagy a balkáni front veszélyei, az imperialista háborúban való további részvételtől való tartózkodás marasztalt eddig Oroszországban. Az otthoni forradalom hírére a hazatérés láza fogta el a Vörös Hadsereg soraiban harcoló internacionalistákat is. A tömeges leszerelés és az egységek felbomlásának az elkerülése érdekében már 1918 őszétől megkezdődött az internacionalisták Ukrajnába való átcsoportosítása.

Az osztrák-magyar megszálló csapatok ukrán földön már ekkor teljesen felbomlottak, a német egységek katona tanácsokat alakítottak. 1919 elején a hazatérés útját ukrán, lengyel és román burzsoá földesúri csapatok zárták el. Az utóbbiakat az antant egy magyarányú szovjetellenes támadás első lépcsőjeként tervezte felhasználni. Ilyen körülmények között az internacionalisták hazatérési törekvése objektíve találkozott a szovjet köztársaság védelmi érdekeivel. A haza vezető utat előbb meg kellett tisztítani az antant szolgálatába szegődő burzsoá-nacionalista csapatoktól.

A hazatérési láz azonban nem minden esetben találkozott a szovjet védelmi érdekekkel. A keleti hadszíntéren, Turkesztánban a pártszervezetek komoly erőfeszítéseket tettek, hogy az internacionalista alakulatok a fronton maradjanak.¹⁹ Sajátos zsinórmértéke volt ez a nehéz politikai felvilágosító és meggyőző munka az internacionalisták katonai súlyának, amelyet még 1918 végén és 1919 elején a harcoló csapatok soraiban képviseltek. A szovjet hadvezetés ekkor még nem mondhatott le a harcedzett volt hadifoglyokból szervezett alakulatokról és késleltette a máskülönbben politikailag indokolt ukrainai összpontosítást. Ezen 1919 júliusáig még a Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítése érdekében tett intézkedések sem tudtak gyökeresen változtatni. Sőt, a magyar kommün vezetője, Kun Béla külön felhívással fordult 1919 áprilisában a keleti arcvonalon és Turkesztában harcoló internacionalistákhoz, hogy ne hagyják el állásaikat. A felhíváshoz Lenin is csatlakozott. „Csatlakozom a felhívás egész szövegében foglaltakhoz — írta — és bízom benne, a magyar proletárság a frontokon nem fogja szem elől téveszteni, hogy még néhány hónapig küzdjön a nemzetközi proletárérdekéért, és akkor a mienk a győzelem, az utolsó, a biztos győzelem.”²⁰

Az ellenségtől körülvett magyar tanács hatalom több alkalommal segélykérelemmel fordult Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna kormányaihoz.

¹⁹ Центральный Государственный Архив Советской Армии, ф. 254, оп. 1, ед. хр. 284, л. 47.

²⁰ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 1919 március — 1919 augusztus. 6/B kötet, Kossuth K. Budapest, 1960. 572. l.

A kérés teljesítése azonban nagy nehézségekbe ütközött. Először Kolcsak támadásának, majd Gyenyikin veszélyes előnyomulásának az elhárítása kötötte le a Vörös Hadsereg fő erőit. Az Ukrajnában összpontosított megközelítően 10 000 internacionalista²¹ tekintélyes részét a kuláklázadások és Gyenyikin ellen kellett bevetni, s a galíciai áttöréshez szükséges erőösszpontosítás gyakorlatilag nem volt megvalósítható. A lengyel csapatok Franciaországból erősítést kaptak s benyomultak Galiciába, Bukovinát pedig a román királyi seregek szállták meg. Ezen a gyűrűn áttörni, június-július folyamán igen nagy erőkre volt szükség, melyekkel a szovjet köztársaságok egyelőre nem rendelkeztek.

Miután a Szovjet-köztársaság jelentős erőket nem tudott Nyugat-Ukrajnába összpontosítani, egy megoldás maradt még — elrendelni a dolgozó osztályokhoz tartozó összes magyar állampolgár (hadifogoly) mozgósítását, amit Kun Béla útján 1919. május 8-án a magyar tanácskormány el is rendelt.²² A Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása után a szlovák nemzetiségű hadifoglyokra is kiterjesztették. Július végén az OK(b)P külföldi csoportjainak Föderációja határozatot hozott a szovjet területen tartózkodó valamennyi cseh, román, kárpát-ukrán, német, szlovén, szerb, horvát hadifogoly mozgósításáról. A magyar tanácskormány által felállított mozgósítási bizottságokat a Föderáció a felsorolt nemzetiségek képviselőivel bővítette ki.²³ Augusztus 1-én a Magyar Tanácsköztársaság képviselőjének előterjesztésére a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa elrendelte, hogy minden internacionalistát a nyugati katonai körzetbe kell összpontosítani. A harcoló csapatok soraiból csak az önként jelentkezőkre terjesztették ki az összpontosítást.²⁴

Az intézkedés azonban már elkésett. Magyarországon a tanácshatalom elbukott. A Kijevben megalakított internacionalista dandár és a különböző frontszakaszokon bevetett ezredek és zászlóaljok Petljura s Gyenyikin csapatai ellen folyó védelmi harcokban felőrlődtek. Egyedül Gavró Lajos 3. (519) internacionalista lövészezrede harcolta végig a polgárháborút.

Gyenyikin csapatainak szétverésében résztvevő internacionalisták száma nem volt jelentős. Keleten, Szibériában előrenyomuló vörös csapatokhoz azonban százával, ezrével csatlakoztak hadifoglyok. Irkutszkban egy internacionalista hadosztály szervezésére is kísérletet tettek. Az itt szervezett egységek egy részét a lengyel intervenciósök is Vrangel ellenforradalmi csapatai ellen vetették be, ahol több ezer nemzetközi önkéntes harcolt.

Eddig kevésbé kutatott terület az internacionalistáknak a belső karhatalmi alakulatok soraiban játszott szerepe. Fontos objektumok őrzésétől a külön-

²¹ Центральный Государственный Архив Советской Армии, Коллекция документов о венгерских интернационалистах, л. 11.

²² Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Kossuth Kiadó Budapest. 1957. 111. l.

²³ Центральный Партийный Архив при ЦК КПСС, ф. 17, оп. 9. ед. хр. 1. л. 15.

²⁴ Центральный Государственный Архив Советской Армии, ф. 33 988, оп. 2. ед. хр. 13, л. 145.

böző ellenforradalmi lázadások leveréséig az osztályharc számos frontszakaszán küzdöttek becsülettel. A polgárháború befejezése után a szocialista közrendet veszélyeztető politikai banditizmus felszámolásában vettek részt, kiérdemelve nemegyszer a szovjet Köztársaság akkori legmagasabb kitüntetését, a Vörös Zászló Érdemrendet.

Katonai szerepüket két nézőpontból vizsgálhatjuk.

Először. — Mi volt a szerepük a szovjet nép forradalmi harcainak a történetében?

Másodszor. — Mi volt a szerepük saját népük történetében?

Az értékrend s a mérce mindkét esetben más. A több mint ötmillió harcost számláló szovjet fegyveres erőkhöz mérten a hadifoglyokból lett internacionalisták szerepe — 1918 nyarát kivéve, amikor a Vörös Hadsereg létszáma még félmillió ember körül mozgott — természetesen inkább erkölcsi jelentőséggel bírt. S a maga nemében ez mégsem volt kis dolog. A Vörös Hadsereg harcosa közvetlen érezhette, amikor hihetetlen megpróbáltatásoknak volt kitéve, hogy nincs egyedül. Vele egy sorban küzdenek Európa és Ázsia forradalmi erőinek Oroszországba szakadt képviselői is.

Nemzeti történelmünkben — ha figyelembe vesszük, hogy az internacionalista alakulatok harcosainak a legszerényebb számítás szerint is legalább a felét hazánk fiai tették ki —, hősi küzdelmüket az 1848—1849-es polgári forradalom és szabadságharc, s az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság védelme mellett népünk legjelentősebb tömegeket megmozgató haladó katonai hagyományaként tisztelhetjük.

PACH ZSIGMOND PÁL *elnöki zárszava*

Tisztelt Hallgatóság!

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom roppant hatást gyakorolt a magyar társadalomra: munkásokra, parasztokra, értelmiségiekre. Csakugyan számosan voltak közöttük, akik az oroszországi eseményeket — ahogyan az előadók rámutattak — szinte kezdettől fogva nem mint „esztelen talányt”, hanem mint világos távlatot feltáró, hazánkra is kiható fordulatot értékelték.

Már 1917. november 10-én Móra Ferenc a következő sorokat írta a Szegedi Napló hasábjain: „Az orosz proletártömeg megmozdult, — s ennek a tömegnek ellene tud-e állni a hazug érveknek, gyűlölködő úszításoknak homoktöltése? Az orosz tenger megmozdult . . . A hitünk virága, amiből a véröntözés nem tudott gyümölcsöt érlelni, kinyílik újra, s várja az orosz felhők áldását.”

S „az orosz felhők áldása” valóban megérlelte a magyar hit gyümölcsét. Október ünneplése éppen ezért saját történelmünk utolsó félszázada minden haladó, előrelendítő törekvésének és áldozatának ünneplését is jelenti. Saját, keservesen megszenvedett forradalmunkét.

Az orosz Október nyomán 1918 és 1919 magyar októbere és márciusa tette lehetővé, hogy a magyar forradalom erői felkészülhessenek, s élni tudjanak azzal a lehetőséggel, amely az orosz Október újabb ajándékaként 1945 tavaszán feltárult előttünk. „Hitünk virága”, amelynek érlelődő gyümölcsét szörnyű fagy pusztította el 1919 őszén-telén, — ugyanazon orosz felhők áldásából termett új gyümölcsöt.

Így a felszabadulás óta elért minden demokratikus és szocialista vívmányunk egyben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom dícsérete is.

Megköszönöm a jelenlévők figyelmét, és ülésünket bezárom.

A MAGYAR—LENGYEL TÖRTÉNÉS SZEGEDY BIZOTTSÁG TUDOMÁNYOS ÜLÉSE A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJÁRA*

Budapest, 1967 október 18.

A LEINGYEL MUNKÁSMOZGALOM AZ OKTÓBERI FORRADALOM TÜKRÉBEN

FELIX TYCH

A lengyel munkásmozgalomnak az októberi forradalommal kapcsolatban tanúsított magatartása az 1917—1920-as évek lengyel politikai életének egyik problémája volt. A későbbi időszakokban is állandóan aktuális próbaköve maradt ez a kérdés a munkásmozgalom különböző irányzataiban kifejeződő, az időszerű európai és világpolitikai problémákra vonatkozó nézeteknek, ideológiai álláspontoknak. Ebben a cikkben csupán azzal a kérdéssel foglalkozom, hogyan alakult a lengyel munkáspártoknak az októberi forradalommal kapcsolatos állásfoglalása a győzelemért és a forradalom megerősítéséért folyó harc döntő éveiben, tehát az 1917—1919-es időszakban.

Ezt a kérdést több szempontból lehet tanulmányozni. Lehet — mint már említettem — úgy kezelni, mint a lengyel munkásmozgalom meghatározott áramlata viszonyának a próbakövet az orosz forradalomhoz, mint igen nagy jelentőségű külső jelenséghez. Ennek lényeges részét képezi a lengyel szocialista baloldal képviselőinek az oroszországi forradalomban és polgárháborúban való — gyakorlati és közismerten jelentős — részvétele. De lényegét tekintve ez mindenekelőtt a saját országban végbemenő társadalmi és szociális változásokhoz való meghatározott viszony, állásfoglalás megnyilvánulásának a kérdése.

Lengyel viszonyok között az októberi forradalommal kapcsolatos állásfoglalásnak ez a — mintegy belső — oldala annál is jelentősebb, mivel Lengyelország függetlenségének az ügye a legszorosabban összefonódott az orosz forradalom sorsával. Az ellenforradalmi erők oroszországi győzelme ugyanis azt is jelenthette volna, hogy nem sikerül Lengyelországnak legnagyobb elnyomója uralma alól felszabadulni. Másrészt az a tény, hogy Lengyelország nemcsak közvetlen szomszédja volt a forradalmi Oroszországnak, hanem ezen túlmenően olyan szomszédja, amely egy olyan országtól választotta el, amelyhez különösen 1918. novemberétől, de már korábban is az a döntő reményt fűzte a forradalmi Oroszországnak, hogy sikerül felszámolni az októberi forradalom

* A tudományos ülés anyagát teljes terjedelmében közöljük.

elszigeteltségét és a forradalmat Európára kiterjeszteni. Németországról van szó. A barrikádok mindkét oldalán az a meggyőződés élt az emberekben: Lengyelország politikai arculatától függ, hogy az oroszországi forradalom áterjed-e Európa többi részére, tehát hídként fog-e szerepelni, vagy mint gát, amely elválasztja a forradalmi Oroszországot nyugattól, elsősorban Németországtól.

Rendkívül fontos, a korabeliek politikai gondolkodását befolyásoló tényező volt annak a körülménynek „fizikai” és pszichológiai következménye, hogy Lengyelország legnagyobb része — a Lengyel Királyság — már több mint egy évszázada, egész 1915-ig bezárólag orosz uralom alatt állott és integráns részét képezte az utóbbi 50 év orosz birodalmának. Ezek a kötöttségek többek között magukkal hozták azt is, hogy az októberi forradalom kitörésének pillanatában néhány millió lengyel volt található Oroszországban. Ehhez számítható az az egy milliónál több menekült és kitelepített, akiknek el kellett hagyniuk a németek által a háborúban elfoglalt területeket, továbbá a cári adatok alapján mintegy 400 ezer személyt tett ki az un. ipari-emigráció és kb. 600 ezer katona és tiszt rekedt Oroszországban, mint a cári hadsereg tagja s legalább 100 ezer főnyi lengyel hadifogoly az osztrák és német hadseregből. Ha ezekhez még hozzávesszük azokat a lengyeleket, akik Lengyelország korábbi keleti határvidékén éltek (1,4 millió a hivatalos cári adatok szerint, ugyanakkor a két világháború közötti lengyel kutatók számításai ennek mintegy kétszeresét állapították meg), 3,5 milliós számot kapunk, amely az akkori lengyel nép összlétszámának majdnem 20 százaléka.

Már maga ez a tény bizonyítja, hogy a lengyel nép és következőképp a lengyel munkás pártok nem tekinthették az októberi forradalmat külső jelenségnek.

Az akkori idők lengyel munkásmozgalmában szorosabb értelemben véve három alapvető párt működött. Ezek közül kettő az 1894-ban alapított Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája (SDKPiL), amelynek ideológusa Rosa Luxemburg volt, valamint az 1892-ben megalapított Lengyel Szocialista Párt bomlásával 1906-ban létrejött Lengyel Szocialista Párt-Baloldal (PPS — Baloldal) a forradalmi baloldalt képezte. A harmadik párt a Lengyel Szocialista Párt (PPS) volt, amely ebben az időszakban még mindig — a véleménykülönbségek ellenére — Józef Pilsudski személyébe helyezte minden reményét, jóllehet ő már évek óta sem formálisan, sem ténylegesen nem tartozott ehhez a párthoz.

Már az oroszországi februári forradalom is úgy köszöntött a lengyel szociáldemokratákra és a szocialista baloldalra, mint azon jóslatuknak a valóraválása, hogy az orosz munkások megdöntik a cárizmus hatalmát. Az SDKPiL éppúgy, mint a PPS-Baloldal tisztában volt azzal 1917 márciusában, hogy „a cárizmus feletti győzelem a forradalom első aktusa; hogy most két erő áll szemben egymással: a burzsoázia és a proletariátus, s köztük kíméletlen

harcok kezdődnek. Tisztán látták a februári forradalom nemzetközi jelentőségét is.”¹

A februári forradalomtól a lengyel szocialista baloldal a háborúból vezető forradalmi kiút megvalósítását várta nemcsak az orosz, hanem az európai proletariátus számára is. Ezt a kiutat népszerűsítette a világkonfliktus kezdetén a zimmerwaldi mozgalomban is, amelynek aktív résztvevője volt. Érthető azonban, hogy 1917 előtt egy ilyen változás perspektíváinak a megvalósítása távoli feladatnak tűnt. Most azonban ez a politikai folyamat jelszavakból valósággá kezdett válni. Igaz — egyelőre egy országra korlátozódott —, de ebben az eseményben már benne foglaltatott a forradalom átterjedésének ígérete más — háborút viselő — országokra is.

Azok a lengyelek, akik Oroszországban voltak, aktívan bekapcsolódtak az eseményekbe. A februári forradalom után a lengyel politikai csoportosulások törvényes ténykedést fejtettek ki. Majdnem minden nagyobb ipari központban létrehozták az SDKPiL, a PPS-Baloldal és a PPS szervezeteit. Ezek maguk köré gyűjtötték a lengyel kitelepített munkásokat, emigránsokat, illetve korábbi kiutasítottakat és a cárizmus politikai foglyait. Az orosz munkásokkal közösen vezették a háború befejezésére irányuló harcot, a tömegek forradalmi vívmányai megvédésére.

Úgy látszott ugyanis, az eredeti reményekkel ellentétben, hogy a cárizmus bukása egymagában még nem elég ahhoz, hogy a háborúnak a közeli jövőben véget vessenek.

A lengyel szocialista baloldal háborúval szembeni magatartásának legfontosabb elemét azzal a rövid és velős jelszóval lehetne kifejezni, amelyet ebben az időben az SDKPiL igen aktívan terjesztett: „Saját hazádban keresd az ellenséget!” Mint ismeretes, a bolsevikok ugyanezen az állásponton voltak. Ez azt jelentette, hogy a proletariátus a harcoló imperialista csoportokba semmi reményt nem fektethet, hanem saját önálló nemzeti és nemzetközi politikát kell megvalósítania: mindenekelőtt „saját” nemzeti burzsoáziája ellen kell harcot folytatni. Erre a „belső” harcra irányuló együttes erőfeszítéseknek az imperialista burzsoázia vereségéhez, és — következésképp — a háború befejezéséhez kell vezetnie. A forradalmon keresztül vezet a proletariátus számára az út a háború végéhez — ez volt az az alapvető politikai alapelv, amelyre a nemzetközi szocialista baloldal és a hozzátartozó SDKPiL és a PPS-Baloldala támaszkodott.

Az SDKPiL mellett a néptömegeknek a világháborúból való forradalmi kitörése útján egy sor problémát meg akart oldani: így a tartós béke kérdését, valamint a hatalomnak a munkásosztály által történő megszerzését és a nemzeti elnyomás felszámolását. Egyszóval: az izzó szociális és politikai konfliktusok összességének megoldását képzelte el. Az európai forradalomnak és a követ-

¹ Az oroszországi forradalom — „Nasza Trybuna” 1917. III. 2-i 10. száma. Hasonló értékeléseket találunk a PPS-Baloldal sajtójában is.

keztében létrejövő győztes proletárdiktatúrának kellett volna valamiféleképpen ezt az univerzális gyógyhatást kifejtenie.

Meg kell mondani, hogy a PPS-Baloldal ezekben a kérdésekben, legalábbis 1917-ig, nem volt ilyen kategorikus. Reálisan vette figyelembe a helyzet további fejlődésére vonatkozólag azt a változatot, hogy Lengyelországban a munkásosztály még nem rendelkezik elég erővel ahhoz, hogy a hatalmat közvetlenül át tudja venni. A forradalmi proletariátus elé a harc azon szakaszának perspektíváját állította, amely „olyan kapcsolatokot teremt a népek között, amelyek az osztályharc fejlődése szempontjából a legelőnyösebbek”, és felkészítik a proletariátust a harcra, „az országnak az imperializmus karmaiból való felszabadításáért, a proletariátus osztályharcra követelményeinek megfelelő politikai és nemzeti szabadságáért, az önállóság biztosításáért.”²

Más szavakkal: előre látták, hogy a harc — a kevésbé kedvező belső és külső viszonyok miatt — még nem tudna elvezetni a szocializmushoz, hanem az ország általános társadalmi demokratizálódását és nemzeti önállóságát eredményezné, kiinduló pontul szolgálna a további, ezúttal már a proletariátus hatalmának megszerzésére irányuló osztályharcoknak. Ezért az álláspontért az SDKPiL a legelőnyösebbnek ítélte a PPS-Baloldalt, mivel az egyértelműen és kizárólag a proletárforradalom közvetlen győzelmének álláspontjára helyezkedett.

Az SDKPiL ezen állásfoglalásának, amely semmiféle közbeeső szakaszt nem ismert el a proletárforradalomtól kívül, s amely álláspontból 1917 végén a PPS-Baloldal is egyre világosabban közeledett és a későbbiek során is jellemző volt Lengyelország Kommunista Munkáspártja (KPRP) fennállása első éveinek taktikai fő irányvonalára — a forrását, tehát nem szabad csak a lengyel szocializmus vagy kommunizmus baloldali szárnya forradalmi perspektíváinak túl optimista, egyoldalú értékelésében keresni.

Nagymértékben hozzájárultak ugyanis ennek az álláspontnak a kialakításához annak a nagy izgalomnak pszichológiai és politikai következményei, amelyet a háború és az általa előidézett és emberek milliói által átélt szenvedések idéztek elő. A lengyel forradalmi baloldal minden érvelésében megtaláljuk ugyanis azt a kitétel, hogyha a burzsoáziának sikerül a hatalmat megtartania, azaz, ha a proletariátusnak nem sikerül őket levernie, az emberiséget a jövőben is sokmillió emberélet hasonló kiirtása fenyegeti. Ennek az érvek gyakori használatát semmiesetre sem kell a háborúban meggyötört tömegek serkentését szolgáló agitációs mesterfogásnak tekinteni. Ez az érvelés az akkori szocialista baloldal vezető személyiségeinek legmélyebb meggyőződéséből származott. Ezért — nézetük szerint — a proletárforradalom szükségessége nemcsak a munkásosztály társadalmi érdekeit képviselte, hanem éppúgy hivatott volt az emberiséget egy újabb háborús katasztrófától megvédeni.

² Trzy konferencje. (Három értekezéslet.) „Robotnik”, 1918. II. 238. sz.

S ha a PPS esetében a februári forradalom válságba juttatta azokat a már kialakult politikai alapelveket, amelyek arra a véleményre épültek, hogy a háború csak a nagyhatalmak közötti hatalmi harc és az is marad, s hogy a lengyel népnek és a lengyel munkásosztálynak előnyösebb lett volna a Központi Hatalmak blokkját támogatni, mint Oroszország oldalára állni, most, a februári oroszországi forradalom után megmutatkozott, hogy az orosz események egy olyan új döntő tényezőt alkottak, amely a háború utáni Európa politikai térképét és ennek a térképnek társadalmi jellegét döntő mértékben befolyásolni tudta. S ez a tényező forradalmi mozgalom volt — és nem a nagyhatalmak hatalmi versengései. Már maga a februári forradalom kitörése Oroszországban is kellett, hogy a PPS eddigi elképzeléseit módosítsa; ennek nyomában haladt a munkásosztálynak egyre erősödő, az események és a mind jobban elnyúló háború hatása alatti radikalizálódása.

A PPS tehát — nagyrészt e tényezők hatására — kezdett eltávolodni eddigi, a Központi Hatalmak felé történő orientációjától. Németország vagy Ausztria támogatása — és ebben a PPS korábban sem kételkedett — nem biztosította a három, különböző uralom alatt álló lengyel terület újraegyesítését, mint ahogy a teljes függetlenség megszerzését sem. Abban az esetben azonban, ha a forradalomról lemondanak, nem volt más perspektívájuk. Csak 1917 februárja után fogadja el a PPS az egyesített, független Lengyelország jelszót. A párt vezetősége azonban a jövő társadalmi rendjét másként látta, mint a forradalmasított tömege. Demokratikus, parlamentáris köztársaságot, alapjában véve tehát egy polgári köztársaságot képzeltek el. Ami a PPS-nek az oroszországi belső helyzetre, 1917. februárja és októbere közötti időszakra vonatkozó elképzeléseit illeti — megállapítható, hogy a mensevikok vagy az esszerek gondolatvilága ideológiailag közelebb állt ehhez a párthoz, mint a bolsevikoké. A bolsevikoknak a függetlenségre vonatkozó pozitív állásfoglalása, az a tény, hogy alapjában véve ez volt Oroszország egyetlen olyan pártja, amely évek óta hirdette Lengyelországnak azt a jogát, hogy elszakadhat az orosz birodalomtól, s hogy joga van a teljes függetlenséghez, azt eredményezte, hogy a bolsevikok a PPS vezetősége nagy részének rokonszenvét élvezték.

Az októberi forradalom győzelmének hírért az SDKPiL és a PPS-Baloldal lelkesedéssel fogadták. Az egyik felhívás, amelyet a SDKPiL vezetősége a Petrográdból érkező első hírek hatására tett közzé, a párt teljes és maradék nélküli szolidaritását fejezi ki az oroszországi proletár forradalommal, mely „a szocializmusért folyó kérélelhetetlen és döntő harchoz” mutatja az utat.³

A PPS-Baloldal 1917. decemberi pártkonferencián elfogadott határozathozatalban teljesen és maradéktalanul szolidárisnak vallotta magát az októberi forradalommal. „Minden kizsákmányolt és minden elnyomott remé-

³ Az SDKPiL vezetőségének felhívása: „Die Revolution des Proletariats in Russland, Varsó, 1917. XI. — az „SDKPiL, Materialy i Dokumenty, 1914—1918”-ból, 236—237. l.

nye az orosz munkások győztes harcához fűződik” — írta a „Robotnik”, a PPS-Baloldal lapja.⁴

Mindkét párt abból indult ki politikai reményeiben, hogy az oroszországi proletariátus hatalmának a fenntartása megveti az európai szocialista fordulat alapjait. „A különböző államok és országok munkásainak nem szabad elfelejteni, hogy az orosz forradalom saját ügyük, s hogy bukása az összmunkásmozgalmak egy olyan vereségét jelentené, amelyet soha többé nem lehetne jóvátenni.”⁵ A PPS — a munkástömegek további radikalizálódásának, az orosz munkásmozgalom, a forradalmi mozgalmak iránti növekvő szimpátiájának hatására (melyet különösen az 1918 januárja után a forradalmi Oroszországból hazatérők tábora erősített), valamint a bolsevikoknak Lengyelország függetlenségével kapcsolatos állásfoglalása következtében — az októberi forradalmat több-kevésbé jóakaratólag szemlélte. Természetesen ez az állásfoglalás nem volt egységes, mint ahogy maga a PPS sem volt egységes. Egyébként a PPS értékelése szerint az októberi forradalom orosz belső ügy volt, amely Lengyelország függetlensége szempontjából pozitív következtetést vont maga után; egész másként értékelték azonban az októberi forradalmat, amikor arról volt szó, hogy az októberi forradalom mint forradalmi példa szerepel Lengyelország és Európa munkásosztályai szemében, mint a proletariátus hatalomátvételének kezdete földrészünkön és az egész világon.

A PPS jobb szárnyában és centrumában az esetleges jóindulatú hozzáállás az októberi forradalomhoz csupán a bolsevikoknak a lengyel kérdésben elfoglalt álláspontjából következett; a szovjethatalom volt ugyanis az első olyan orosz kormány, amely következetesen elismerte Lengyelországnak a független létre vonatkozó jogát. Egyértelműen ellenséges volt azonban ezeknek a köröknek az októberi forradalommal kapcsolatos állásfoglalása amint arról mint a lengyelországi munkástömegek aktuális példaképéről beszéltek. Egyébként egyáltalán nem hittek abban, hogy sikerülni fog a bolsevikoknak a hatalmat hosszabb ideig a kezükben tartani.

Nem így a PPS balszárnya. Ez ugyanis az SDKPiL-hez és a PPS-Baloldal-hoz hasonlóan nem úgy tekintette az októberi forradalmat, mint az oroszok belügyét, hanem mint az európai forradalom, — a lengyel proletárok számára is megszerezhető — hatalomért folyó harc kezdetét. Ha a PPS balszárnya programjában nem azonosította magát teljesen az SDKPiL-lel és a PPS Baloddallal (és később e két párt egyesítése után a Lengyelországi Kommunista Munkáspárttal — KPRP), ennek oka nem annyira a társadalmi követelésekben mutatkozó különbségek voltak, hanem inkább a nemzeti kérdés megoldására vonatkozó eltérő nézetekben, pontosabban tehát Lengyelország függetlenségére vonatkozó nézetkülönbségekben keresendő. Míg az SDKPiL és a PPS-

⁴ Rewolucja rosyjska w walce z reakcją. Robotnik, 238. sz. 1918. II.

⁵ Uo.

Baloldal saját országában egyelőre csak politikai nyilatkozataiban, s abban tudott támogatást nyújtani az oroszországi forradalomnak, hogy a lengyel munkásokat forradalmi akciók szervezésére ösztönözte, az SDKPiL-nek és a PPS-Baloldalnak számos olyan tagja és aktivistája volt, akinek módja nyílt támogatását Oroszországban közvetlen tettekben is kifejezésre juttatnia. Az Oroszországban tartózkodó PPS tagok jelentős része is aktívan támogatta a forradalom ügyét, jóllehet a pártvezetőség direktívái „semlegesség”-et írtak elő a forradalommal, az „oroszok belső” ügyével szemben. Az akkoriban Oroszországban működő szocialista csoportok között (mint a többi nem-orosz munkáspártban is) a lengyel szociáldemokraták voltak azok, akik a novemberi forradalomban legaktívabb szerepet játszottak. Ezt azon politikai kulcspozíciók is bizonyítják, amelyeket a lengyelek az októberi forradalom során és a védelemért folyó harc időszakában betöltöttek.

E tény alátámasztására a jelenleg sajtó alatt levő, „Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej” („Könyv az októberi forradalomban résztvett lengyelekről”) szemléletes képet fest. Joggal vagyunk büszkéek a lengyeleknek a Párizsi Kommunben való részvételére is. De mennyivel hatalmasabb volt tömegét tekintve a lengyeleknek az orosz Októberben való részvétele! A lengyelek részt vettek a petrográdi Téli palota és a moszkvai Kreml elleni rohamban, sokan közülük a Balti-, illetve a Fekete-tengeri Flotta matrózai voltak, akik a forradalom fegyveres élcsapatát képezték, részt vettek a fiatal Szovjetország legnagyobb ütközeteiben, 1918-ban Pszkovban harcoltak, 1919-ben Caricinben és 1920-ban Krímben. Közismertek azoknak a kiváló lengyel forradalmároknak nevei, akik a forradalomban részt vettek mint pl. Feliks Dzierżyński, aki tagja volt a felkelést irányító pártközpontnak és a forradalmi hadi bizottságnak; Bronislaw Wesołowski — a bolsevikok központi bizottsága titkárságának tagja; Franciszek Grzelszczak — a Tanácsok Végrehajtóbizottsága központjának tagja; Stanislaw Pestkowski — a nemzetiségi kérdéseket intéző népbiztosságnak tagja. A lengyelek képviselték magukat az ukrainai Kommunista Párt irányításában; említsük meg közülük Stanislaw Kosior és Feliks Kon nevét; a Vörös Hadseregben a vezetők között találjuk többek között Michal Lewandowskit, aki a 9. és 11. hadseregek parancsnoka volt, vagy ott van Romuald Muklewicz, a szovjet tengerészet későbbi főparancsnoka, vagy akár Bronislaw Bortnowski, aki a szovjet törzskarban működött. Vezetők voltak a forradalom olyan szervezeteiben mint az Ellenforradalom és Szabotázs elleni harc Rendkívüli Bizottsága (Feliks Dzierżyński, Józef Unszlicht, Stanislaw Messing), nevük ott sorakozik a szovjet diplomácia úttörői között (Julian Marchlewski, Pawel Łapiński, Stefan Bratman-Brodowski és sokan mások). Mások a gazdasági és pénzügyi apparátus vezetői állásait foglalták el (többek között Jakub Hanecki és Mieczyslaw Broński), illetve a szovjet igazságszolgáltatást szolgálták (Mieczyslaw Kozłowski és Stanislaw Piławski), voltak, akik a vasútüggyel foglalkoztak, mint például az igen tevékeny Adam

Bardziński, a szociális juttatások területén pedig Stanislaw Budzyński, moszkvai népbiztos tűnt ki. A Szovjet Távirati Irodát fennállása első pillanatától kezdve Jakub Dolecki, az SDKPiL egyik aktivistája vezette. Fehéroroszország belügyeinek népbiztosa Stanislaw Mertens volt, a fehéroroszországi vörös partizánok harcának élén Németország ellen Adam Kaczorowski-Słaswiński állott. Krímben Jan Tarwaczki a központi végrehajtóbizottság tagjaként tevékenykedett. Azerbejdzsánban pedig Jan Godlewski, a távoli Turkesztánban Władysław Figielski állott a Népbiztosok Tanácsa élén.

Lengyel forradalmi ezredek alakultak, amelyek hősiesen harcoltak az októberi forradalom győzelméért. Ezen ismert neveken túl a különböző források még más százak és ezrek, kevésbé ismertek nevét juttatta birtokunkba. Sokan közülük a későbbiek során is a Szovjetunióban maradtak, és a Szovjetunió szocialista felépítésében odaadással vettek részt. A fehéroroszországi Népbiztosok Tanácsa helyettes elnökei Waclaw Bogucki és Stefan Heltman voltak, a Szovjetunió munkaügyi népbiztosa Antoni Cichoń, Fehér-Oroszország mezőgazdasági népbiztosa Kazimierz Bieusek.

Egy 1917. végén kiadott programszerű broszúrában „Rewolucja i wojna” („Forradalom és háború”) elvtársainak ezt az oroszországi ténykedését az SDKPiL vezetősége úgy jellemezte, hogy az már messze túlment magatartásuk pusztá helyeslésénél. Ez a megfogalmazás ugyanis a bolsevikok taktikájával való teljes *azonosulást* jelentette.⁶

Ezzel szemben sokkal bonyolultabban alakult a PPS-Baloldal helyzete, a pártnak mind a lengyel, mind — és különösképpen — az oroszországi szervezeteiben.

Ez utóbbi szervezet vezetősége ugyanis a proletárforradalom ügyét önmagában támogatta, de az első időkben Oroszországban nem állt a bolsevikok oldalára, taktikájukra vonatkozóan számos észrevétele volt, s a mensevikek balszárnyához, az úgynevezett mensevik-nemzetköziekhez csatlakozott, akik Martov vezetése alatt álltak.

Vezetőségük ilyen jellegű beállítottsága ellenére is a PPS-Baloldal szervezett csoportjainak többsége Oroszországban a bolsevikok oldalára állt, és részt vett a bolsevik párt tevékenységében.

A párt vezetősége 1918. novemberében többé kevésbé leküzdi a bolsevikok taktikájával szembeni fenntartását és utasítja szervezeteit, hogy csatlakozzanak a bolsevik párthoz.

De az SDKPiL oroszországi és lengyelországi szervezetei is távol voltak attól, hogy teljes legyen az összhang az októberi forradalom taktikájára vonatkozó nézetekben. Ez akkor mutatkozott csak meg, amikor a breszt-litovszki béke és a forradalmi háborúhoz való viszony kérdése aktuálissá vált.

⁶ Rewolucja i wojna. („Forradalom és háború”), 1. sz., az SDKPiL vezetőségének kiadásában. (Varsó, 1917. XII.) 7. l.

Az SDKPiL-nek ezek az októberi forradalomban tanúsított bolsevik politika kérdéseivel kapcsolatos véleménykülönbségei és taktikai megfontolásai mindenekelőtt azokat a vitás kérdéseket érintették, melyeket Rosa Luxemburg, a párt vezető ideológusa vetett fel 1918-ban az októberi forradalomra vonatkozó közismert megállapításai során.

A hatalomnak Oroszországban a bolsevikok által történt átvétele; az az út és mód, ahogyan vezetésük alatt kialakult a proletárdiktatúra; a társadalomgazdasági feltételek létrejöttének kérdése egy olyan országban, ahol a hatalmat először vették át proletárok; valamint a forradalom további perspektívái olyan problémák voltak, amelyek a nemzetközi és a lengyel szocialista baloldal elvi elemzésének tárgyát kellett, hogy képezzék. Mindazok a kérdések idetartoztak, melyek egy ilyen nagyméretű esemény szempontjából elengedhetetlenül fontosak voltak, hiszen a marxista, a szocialista forradalomra vonatkozó teóriáról és annak gyakorlati megvalósulásáról volt szó. Az a gyakorlat azonban, amely az akkori Oroszországban megvalósult, számos jelentős, helyenként éppen alapvető módosítást követelt az addigi elképzelésekhez, prognózisokhoz a még a jövőben végbemenő szocialista forradalomra vonatkozó stratégiai és taktikai témákhoz képest.

Ezek a kérdések, amelyek akkoriban a bolsevikoknak az októberi forradalomban alkalmazott taktikájával kapcsolatban a lengyel szocialista baloldal egyes képviselőinél jelentkeztek, négy alapvető kérdéskomplexumba sűrítethetők, melyek mindegyike még egy sor pótlólagos, alárendelt problémára oszlik.

1. Helyes volt-e, hogy a forradalmi proletáriátus képviselői egy olyan országban ragadták magukhoz a hatalmat, mint Oroszország, tehát ott, ahol a proletáriátus a túlnyomóan paraszti népességű lakosság csekély kisebbségét képezte;

2. a hatalmat gyakorló bolsevikoknak a lakosság többségét kitevő parasztsággal szembeni politikája;

3. az a kérdéskomplexum, melyet közös néven „*A proletáriátus diktatúrája és a demokrácia*” címszó alatt lehetne tárgyalni, valamint az ezzel kapcsolatos, a forradalmi terrorra és az Alkotmányozó Gyűlésre vonatkozó kérdések;

4. és végezetül az Októberi Forradalom *perspektívájának döntő* problémája elszigetelődésének megakadályozása. Ezzel a kérdéssel a legszorosabb mértékben összekapcsolódnak a következők: a) Különbéke kötése a forradalmi Oroszország és az imperialista német kormány között (a breszt-litovszki szerződés); b) a forradalmi háború.

Lengyel viszonyok között (jóllehet ez a kérdés természetesen nemcsak Lengyelországot érintette) még egy jelentős probléma jelentkezett: az októberi forradalom és a népek önrendelkezési joga.

Az orosz Októberhez való viszony kiindulópontja tehát az a kérdés volt: *hogyan, milyen társadalmi és politikai viszonyok között tud egy szocialistának tekinthető forradalom kibontakozni.*

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a marxista irodalom — mind elméleti műveiben, mind pedig népszerű brosúráiban és propaganda cikkeiben — sok évtizeden át, egész 1917-ig azt a nézetet vallotta, hogy a szocialista forradalom csak akkor válik lehetővé, hogyha a kapitalizmus fejlődési folyamata elérkezik egy olyan társadalmi polarizációhoz, melyben az egyik póluson a kapitalisták kis csoportja, a másikon pedig a nép, a proletáriátus elnyomó többsége áll. „A marxizmusból mechanikus számtanpéldát csináltak”, írja 1918-ban Karl Radek teljes iróniával.⁷ Elvben azonban elvetették azt a gondolatot, hogy a szocializmus egy olyan országban győzhet, ahol a parasztság a népesség döntő részét teszi ki, és melyben a kapitalizmus még nem bontakozott ki teljes egészében.

Az októberi forradalom helyeslése, — figyelembevételével, hogy Oroszország győzni tudott annak ellenére, hogy igen messze állt a szociáldemokratáknak eddigi, egy olyan ország struktúrájára vonatkozó elképzeléseitől, melyben a szocialista forradalom győzelemre vihethető — eltért ettől, s a szocialisták — de nemcsak a lengyel szocialisták — eddigi nézeteiben jelentős ideológiai törést hozott.

Ismeretes, hogy mind az oroszországi mensevikek, mind pedig a nyugat-európai szociáldemokrácia jobb szárnya, valamint a centristák képviselői, mint Kautsky is, azon a véleményen voltak, hogy nem kellett volna a proletáriátusnak a gazdaságilag elmaradott Oroszországban a hatalmat magához ragadnia.

Véleményük szerint tehát az orosz forradalomnak a cárizmus megdöntése után a polgári demokratikus átalakulás szakaszában meg kellett volna állnia. A bolsevikok fő tévedésének a proletárdiktatúra kivívását tartották. Véleményük szerint mindazok a nehézségek, melyekbe a forradalom további menete során ütközött — egyenesen e „szerencsétlen hibának” voltak a következményei.

Ebben a kérdésben a lengyel szocialista baloldal egyértelműen olyan nézeteket vallott, amelyek ellentétesek voltak Kautsky, illetve a mensevikek véleményével.

Rosa Luxemburg szerint „az orosz forradalom tényleges helyzete néhány hónap eltelté után alternatív válaszút elé került: az ellenforradalom győzelme, vagy a proletárdiktatúra, Kaledin vagy Lenin (. . .) A lenini párt volt az egyetlen, amely tudatában volt a valóban forradalmi párttal szembeni követelményeknek és a kötelességeknek, és: „Minden hatalmat a proletáriátus és a parasztság kezébe! jelszóval biztosította a forradalom további előrehaladását.”⁸

Ily módon — folytatja a lengyel forradalmárnő — a bolsevikok megoldot-

⁷ K. Radek, *Rozwój socjalizmu od nauki do czynu*, Wilno, 1919. 14. o.

⁸ R. Luxemburg: *Die russische Revolution* (Az orosz forradalom), Frankfurt, 1963. 52, 54. o.

ták a „nemzet többségének” híres kérdését, mely a német szociáldemokratákat már régóta nyugtalanította.

A PPS-Baloldal vezetői azokkal polemizáltak, akik úgy gondolták, hogy „a proletárdiktatúra létrejöttének egy olyan alkalmas pillanatot kell találni, amikor a szocialista hatalom olyan erős lesz, hogy minden további nélkül egy földi paradicsomot hozhat létre a földön, s mindenkit szabadsággal, jóléttel ajándékozhat meg. Aki Oroszországban egy ilyen pillanatra várt volna, féltő, hogy ezt sohse érte volna meg, mivel a dolgok menete általában az, hogy a proletáriátus számára olyan pillanatban kínálkozik alkalom a hatalom megragadására és az ellenséges osztályok legyőzésére, amikor a politika egy általános válság felé tendál, ami meggyengíti az ellenséges osztályokat és ellenük irányítja, felfegyverzi és szokásos közömbösségből felrázza a széles néptömegeket.”

„A hatalom megragadása tehát nem csodaszer, mely eltünteti az összes eddigi gazdasági rendszerből származó rosszat, és nem is lehet ez, ugyanakkor azonban leállít minden olyan folyamatot, mely újabb katasztrófák bekövetkezésének veszélyével jár, s egyúttal megnyitja az utat a tömegek öntudata és nevelése terén elérendő nagy eredmények felé.

Az, hogy ezt a bolsevikok megértették, és kellőképp értékelték, tagadhatatlanul az ő érdemük.”⁹

Az a tény azonban, hogy a bolsevikok egy olyan országban jutottak hatalomra, melyben a parasztság döntően keresztezte útjukat, nagyszámú taktikai problémát vetett fel, melyek mind a proletárkormány agrárpolitikáját, mind pedig a kölcsönös — e két társadalmi csoport közötti — erőviszonyokat érintették.

Rosa Luxemburg a bolsevikokkal egyetértett abban, hogy a nagybirtokoknak a parasztok általi haladéktalan átvételére és felosztására vonatkozó jelszavuk „a legrövidebb, legegyszerűbb és legtömörebb megoldást jelentette, annak érdekében, hogy „a kettős célt elérjék: a nagybirtokok megsemmisítését, valamint a parasztokat a forradalmi kormány mellé állítsák a legrövidebb időn belül . . . Sajnos azonban a két oldal nagyon különvált, és a visszás az volt a dologban, hogy a parasztok által a föld közvetlen kisajátításának általában nem sok köze van a szocialista gazdálkodáshoz.”¹⁰

Rosa Luxemburgot mindenekelőtt az nyugtalanította, hogy a nagybirtokok felosztása és parcellázása a szocialista formák falusi fejlődését akadályozni fogja.¹¹ Tudjuk, hogy Julian Marchlewskinek, a lengyel szociáldemokrácia egyik vezetőjének is hasonló aggodalmai voltak.¹² Lenin érvelésé-

⁹ M. Koszutska (Wera Kostrzewa) Pisma i przemówienia, B. 1. Varsó, 1916. 242—243. o.

¹⁰ Rosa Luxemburg, Die russische Revolution (Az orosz forradalom), 55. o.

¹¹ vö.: 56—57 o.

¹² Marchlewski akkori nézeteiről, az agrárkérdésnek a proletárforradalom révén történő megoldásának lehetőségét illetően lásd: F. Tych, H. Schumacher, Julian Marchlewski-Karski, Berlin, 1967. 297—298. o.

re is emlékezünk, aki a vele polemizálóknak azt válaszolta, hogy ebben az esetben a gazdasági célokat a politikai céloknak kell alárendelni — azaz a proletárforradalom győzelmének, még akkor is, ha az átmenetileg a termelési formákban történő visszalépéshez vezetne.

Ez volt az az elkerülhetetlen ár, melybe a proletáriátusnak egy olyan országban történő hatalomátvétele került, ahol a lakosság túlnyomórészt a parasztságból tevődött össze.

Rosa Luxemburg azonban messzebbre ment, mint Marchlewski, aki elsősorban a negatív gazdasági következményeit látta annak, ha a progresszívebb mezőgazdasági nagyvállalatról — melyet társadalmasítani kellett volna — a magánjellegű kisüzemi gazdálkodásra térnek át. Rosa Luxemburg ezeknek az intézkedéseknek a politikai következményeit is számításba vette. Azon a véleményen volt, hogy most, miután a parasztok megkapták a földet, „a földbirtokos parasztság hatalmasra nőtt és erős tömege” minden egyes szocialista társadalmasítással szembenáll, és újonnan szerzett tulajdonát minden szocialista kísérlettel szemben tüzzel-vassal védeni fogja.”

„A lenini agrárreform vidéken új hatalmas ellenséges népréteget teremtett, akiknek ellenállása sokkal veszélyesebb és erősebb lesz, mint bármilyen nagybirtokosé volt.”¹³

Maria Koszutska, a PPS-Baloldal ideológusa ebben a kérdésben sokkal közelebb állt a lenini állásponthoz. Rosa Luxemburggal egyetértett abban, hogy „a földek felparcellázása természetesen nem szocializmus”, de azon a nézeten volt ugyanakkor, hogy a bolsevik reform csak „látszólag kanyarodott el a szocializmustól,” mivel „a nagybirtokos rendszernek a reakció eme oroszországi támaszpontjának megsemmisítése történelmi szükségszerűség volt, és egyúttal további fejlődésének (a forradaloménak) feltétele, a föld felosztása tehát nemcsak a szocialista hatalomnak volt az ára, de ára magának a forradalomnak is.”¹⁴

Azok között a kérdések között, melyek a lengyel szocialista baloldal táborában a bolsevikok taktikájára vonatkozó bírálatként szerepeltek, volt egy, melyet az SDKPiL sajtó — sem közvetlenül, sem közvetve — nem érintett, amely azonban a legerősebb nyugtalanságot keltette mind Rosa Luxemburgban, mind pedig a PPS-Baloldal sajtójában. Egy olyan kérdéskomplexumról van szó, mely a *bolsevikok hatalom-gyakorlási formáival* függ össze, a *demokrácia és diktatúra* kérdéseivel, s az ezzel kapcsolatos *forradalmi terror tárgy-körével*. Rosa Luxemburg szemére vetette a bolsevikoknak, hogy a kormányzás demokratikus formáitól eltértek, és elvetették azokat a képviselő testületeket, melyeket az általános választások során hoztak létre, megszüntették a sajtó- és gyülekezési szabadságot, s eltűntették a forradalmi terrort.¹⁵

¹³ Rosa Luxemburg, op. cit. 58—59. o.

¹⁴ M. Koszutska, Pisma i przemowienia, 244. o.

¹⁵ Rosa Luxemburg, op. cit. 62—78. o.

Amikor Rosa Luxemburg megállapította, hogy a bolsevikok szembeállítják a diktatúrát a demokráciával¹⁶, egyúttal kihangsúlyozta, hogy nem a polgári demokráciához való visszatérésről van szó, hanem arról, hogy egy újfajta népi demokratikus formát kell teremteni. Vázlataiban azonban azt nem vizsgálja, hogy a munkás tanácsok milyen mértékben képviselik a demokrácia ezen új, általa előírt formáit.

„A proletariátus történelmi feladata az, ha hatalomra kerül — írja —, hogy a polgári demokrácia helyére szocialista demokráciát teremtsen, s nem mindenfajta demokrácia megszüntetése. A szocialista demokrácia azonban nem az ígélet földjénél kezdődik, amikor a szocialista gazdaság alapjait már lerakták, mint a derék népnek szánt kész karácsonyi ajándék. A szocialista demokrácia mindjárt a szocialista párt általi hatalomátvétel pillanatában kezdődik. Ez nem más, mint a proletariátus diktatúrája.” (. . .) „Ennek a diktatúrának azonban az *osztály*, és nem az osztály nevében vezető kisebbség, művének kell lennie, azaz lépésről lépésre a tömegek aktív részvételéből kell következnie a tömegek közvetlen befolyása alatt kell állnia, a teljes nyilvánosság kell, hogy ellenőrzést gyakoroljon fölötte, s a néptömegek növekvő politikai iskolázottságából kell folynia.”¹⁷

Vizsgálódásaiban Rosa Luxemburg igyekszik azokat az objektív okokat vizsgálni, melyek véleménye szerint a bolsevik taktikát deformálták. Azt a nézetet vallja, hogy az általa bírált negatív jelenségek semmiképp sem tudhatók be a bolsevikok „rosszakaratának”, hanem „a világháború, a német megszállás és az azzal kapcsolatos összes abnormális jelenség rettenetes kényszerével” magyarázhatók, „melyek a legjobb szándékkal és a legszebb elképzeléssel véghezvitt szocialista politikát is el kell, hogy torzítsák.”¹⁸

Jellemző, hogy az SDKPiL vezető képviselői, akik Oroszországban éltek — eltérően az oroszországi PPS-Baloldaltól — nem kifogásoltak semmit a proletariátus diktatúrájának oroszországi gyakorlása módjában és menetében. Megállapították, hogy az orosz proletariátusnak jogában áll forradalmi terrort alkalmazni, mivel „a diktatúra egy uralkodási forma, mellyel egyik osztály akaratát korlátlanul érvényesíti a többi osztályon.”¹⁹

A szovjet kormány által életrehívott azon intézmény élén, mely hivatva volt a forradalom ellenségeivel szemben megtorlást alkalmazni — az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harc Rendkívüli Bizottsága, az úgynevezett CSEKA élén — egyébként, mint tudjuk, az SDKPiL egyik kiváló egyénisége, 1899. óta vezetője — állt Feliks Dzierzynski. Ismert volt azoknak a lengyeleknek — főleg SDKPiL tagoknak — nagy száma, akik a CSEKA szervezetben — alacsonyabb, vagy magasabb beosztásban dolgoztak.

¹⁶ Rosa Luxemburg, op. cit. 75. o.

¹⁷ Ugyanott, 78. o.

¹⁸ Rosa Luxemburg, op. cit. 78. o.

¹⁹ Radek, op. cit. 18. o.

Ha az SDKPiL oroszországi képviselői, vagy legalábbis jelentős részük nem értett egyet ebben az időben Lenin taktikájával, az leginkább a *breszt-litovszki békére* vonatkozott, melyet a Szovjetunió az imperialista német kormánnyal kötött. Erre a kérdésre úgy tekintettek, mint az októberi forradalomnak az elszigetelődésből való kiújtával a további fejlődés perspektíváival kapcsolatos kérdéskomplexumok részére.

A breszt-litovszki kérdésnek egyébként előzetes története volt. Mint ismeretes, a bolsevikok a hatalom megragadása után röviddel nemcsak a népekhez fordultak békefelhívással, hanem felszólították a háborút viselő *kormányokat* is, hogy kezdjenek béketárgyalásokat. Éppen ez, az imperialista kormányok felé irányított felhívás volt az, amit a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi baloldalának egy része, köztük az orosz kommunisták egy része is bírált. Kétséges, hogy forradalmárokhoz illő-e bármilyen formában is az imperialista kormányokkal paktálni — s ez a kétség egyébként az elkövetkező években „baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége” jellegzetes szimptomájává vált. Az SDKPiL vezetőinek jelentős része is kivette részét ebből a betegségből.

Ne felejtsük el, hogy az SDKPiL vezető szervei az oroszországi, s részben a lengyelországi szervezet vezetői is egyértelműen rokonszenveztek a bolsevik párt úgynevezett „baloldali kommunistáinak” álláspontjával (Bucharin, Piatakov, Radek, Urickij stb.), tehát azokkal, akik Leninnek a breszt-litovszki tárgyalások mielőbbi befejezésére irányuló terveivel szemben ellenzéki álláspontot képviseltek.

A „baloldali kommunisták” egyrészt tagadták a szocializmus felépítésének lehetőségét egy országban, különösképp pedig egy olyan országban, mint Oroszország, ahol a parasztság alkotja a lakosság túlnyomó többségét, másrészt azt képviselték, hogy a proletárdiktatúra oroszországi fenntartásának csak akkor van perspektívája, ha a közeli jövőben Nyugat-Európában is győz a proletárforradalom.

Ezt az álláspontot — sok hasonlósága ellenére — sem szabad Trockij állásfoglalásával azonosítani, aki — éppen az imperialista Németországgal kötött békeszerződés ellen harcolva — azt a jelszót tűzte ki: „Sem béke, sem háború”, és aki, ellentétben az 1918. február 10-i lenini irányvonallal, félbeszakította a breszt-litovszki béketárgyalásokat, mely a német csapatok azonnali offenzívájához vezetett. Ezen offenzíva során a német horda mélyen előrenyomult keletre. Azok a feltételek, melyek alapján végülis 1918. március 3-án megkötötték a békét, összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebbek voltak Szovjetoroszország számára, mint azok, melyeket a breszti tárgyalások első fázisában megjelöltek.

Így a lenini állásponttal szembeni oppozíció, mind területileg, mind katonailag és erkölcsileg nagy veszteségeket jelentett Szovjetoroszországra nézve; Lenin állásfoglalásából kitűnt, tisztában van azzal, hogy szükséges

az imperialista Németországgal való békekötés, mivel magának a szovjet-hatalomnak a léte függött ettől.

A breszt-litovszki békének a szovjet kormány által történt 1918 elejei aláírása kétségtelenül bizonyos *válságot* okozott a lengyelországi szocialista baloldal politikai hangulatában. Ennek a sajátos válságnak alapvetően négy oka volt:

— megmutatkozott az, hogy a világ első proletárforradalma — vá-
rakozásuk ellenére — külső kihatásaiban nem volt olyan dinamikus, hogy
azonnal, mint ahogy ezt a nagy francia forradalom tette, átvigye a for-
radalmat egész Európára. Breszt-litovszk tudatosította a lengyel forra-
dalmárok számára annak tragikus következményeit, hogy a nyugat-euró-
pai proletáriátus még nem adta meg a döntő választ az Októberi For-
radalomra;

— a breszt-litovszki békeszerződés megkötése ugyanakkor megmutatta,
hogy az októberi forradalom *belsőleg* sem volt még képes elég erőt megmozgatni
ahhoz, hogy a német támadást visszaverje, hogy a túlnyomóan parasztokból
álló katonák tömegeinél észlelt kimerülés nagyobb volt, mint az első proletár-
állam forradalmi eredményei effektív megvédésére irányuló jószándék; hogy
ez a feladat mindenek előtt a forradalmi élcsapatra hárult; tartottak attól,
hogy a hadseregnek a breszt-litovszki események során olyan egyértelműen
szembetűnő paraszti jellege, ez a „paraszti Oroszország” nehogy olyan tényező-
ként hasson, mely a forradalom leverését eredményezi.

Az a tény, hogy egy proletár kormány egyáltalán arra kényszerült, hogy
az imperialista német kormánnyal tárgyaljon, s méghozzá a gyengébb fél
szerepében, s szükségképpen olyan kedvezőtlen, a forradalmárok szempontjából
bizonyos fokig lealacsonyító feltételeket kellett, hogy elfogadjon, egy sor külön-
bözőképpen megfogalmazott kétséget hozott napvilágra; — a breszt-litovszki
szerződés megkötése továbbra is kiszolgáltatta a lengyel proletáriátust a
német megszállóknak, e perctől fogva a lengyel munkásokat már „legálisan”
egy a német csapatokból álló válaszfal választotta el a forradalmi Oroszország-
tól az egyezmény alapján, s így megkönnyítette a lengyel burzsoázia számára
a hatalom megszerzését. Ezenkívül a németeknek az ukrán ellenforradalmá-
rokkal aláírt breszt-litovszki egyezménye a chelmi területnek Lengyelországtól
való leválasztásához és a polgári Ukrajnának történő kiszolgáltatásához
vezetett. Chelm Lengyelországot a forradalmi Oroszországtól ékként választotta
el.

A breszt-litovszki békével kapcsolatos kritikus állásfoglalás tehát álta-
lában véve abból a tényből fakadt, hogy a lengyel szocialista baloldal az orosz
forradalomhoz fűzött nagy reményeit arra alapozta, hogy azt az *európai* for-
radalmak kezdetének tekintette. A békeszerződés pedig a forradalmat némiképp
visszaszorította Oroszország belső területére, egyfajta egészségügyi zárlatot
jelentett, mely Oroszországot Európa többi részétől elválasztotta.

Az SDKPiL képviselői — hasonlóan az oroszországi „baloldali kommunistákhoz” — azt a nézetet képviselték, hogy „ahogy a forradalom a cárizmust nem katonai módszerekkel, nem csapataival döntötte meg, hanem azáltal, hogy ezeket a csapatokat megnyerte magának”,²⁰ a német csapatokkal is hasonlóképpen kell eljárni. A német katonák előreküldése — gondolták — Oroszország forradalmi népe ellen az agresszív hadsereg bomlásához vezetne, és meggyorsítaná a forradalmat magában Németországban is. Paradox módon azt vallották, hogy nem ártana, ha a német horda előrenyomulna Oroszországba. Mi több, elhitették azt is, hogy az a helyzet, melyben a német katona olyan helyzetbe kerülne, hogy kénytelen az orosz forradalmat letiporni, valamint ennek a remélt „nevelő” hatása, sokkal kedvezőbb lenne a forradalom számára, mint az imperialista kormánnyal kötendő békeszerződés aláírása. Jellemző volt, hogy a PPS-Baloldal polemizált a breszt-litovszki szerződést az SDKPiL oldaláról ért kritikával. Konkrétan az SDKPiL „Breszti rajtaütés után” c. brosúráját bírálta. Ezzel arra a tényre irányította a figyelmet, hogy a bolsevikok, ha e brosúra szerzőjének tanácsaira hallgattak volna, és nem írták volna alá a békeszerződést a német kormánnyal, hanem engedték volna a császári sereget Oroszország belsejébe behatolni, azzal számolva, hogy a német katonák végülis engednek a forradalom szellemének, nemcsak „áldozatok millióit és vértengert kényszerítettek volna a forradalmi Oroszországra”, hanem „magát a forradalom életképességét is veszélyeztették volna.”²¹

A breszt-litovszki kérdés megoldása a német kormánnyal történt szerződéskötés ellenfelei számára nem magában Oroszország helyzetében keresendő, hanem a forradalmi Oroszországnak az európai proletáriátusra gyakorolt hatásában.

A főcél az volt, hogy a forradalmat egész Európában kiterjesszék, és a lengyel forradalmi baloldal meg volt győződve arról, hogy ennek a főcélnek alá kell rendelni az egész oroszországi taktikát, mivel az októberi forradalom, ha elszigetelt marad, nem képes életben maradni. Ezért tűnt nekik is úgy, hogy a német katonáknak az 1918-as Oroszországba való bevonulása során történő forradalmasítása sokkal fontosabb, mint az, hogy a forradalmi Oroszország e bevonulás során milyen vereséget szenved.

A lengyel szocialista baloldal köreiben uralkodtak azok a nézetek, hogy „a szocialista forradalom győztesen csak az egész kontinensen történő kibontakozásával jöhetne létre”. „Megindulni bármely országban” képes,²² ha a győzelemhez szükséges feltételek létrejönnek, azonban csak akkor tud hosszabb ideig hatalmon maradni, ha a többi országban kitörő forradalmak segítségére sietnek.

²⁰ Revolution und Krieg (Forradalom és háború), 2. sz. A breszti rajtaütés után — Varsó, 1918. március, 7. o.

²¹ A forradalmi háború „Robotnik”, 1918. IV. 239. sz.

²² K. Radek, Die Entwicklung des Sozialismus von der Wissenschaft zur Tat (A szocializmus fejlődése a tudománytól a tettekig). 17. o.

Ugyanazt a gondolatot találjuk meg Rosa Luxemburnál is: „Oroszországban a kérdést csak felvetették. Megoldani azonban Oroszországban nem tudták.” Az a tény azonban, hogy a proletárharc kérdése a szocializmus elnyerésére gyakorlatilag „felvetődött”, „a proletariátus cselekvőképességének, a gyűlölet erejének, a szocializmus hatalmának megszerzésére irányuló váagnak” a mozgósítása az, amit Rosa Luxemburg azoknak a bolsevikoknak a maradandó érdemeként ír fel, akik elsőként „mutattak példát a világ proletariátusának”.

„Ez a bolsevik-politika lényege és maradandó vonása — írja. Ennek értelmében övék az a halhatatlan történelmi érdem, hogy a politikai hatalom megszerzésével és a szocializmus megvalósításának gyakorlati problémái napi-rendre tűzésével felállítva a nemzetközi proletariátus úttörői voltak és hogy világnézetekben előrelendítették a tőke és a munka közötti összecsapást. Oroszországban a problémát csak felállítani lehetett. Nem lehetett Oroszországban megoldani. És ebben az értelemben a jövő mindenütt a „bolsevizmusé”.²³

A breszt-litovszki esemény utáni válsághangulat alapjában véve csak 1918 nyarán kezd lassanként a lengyel szocialista baloldal soraiban alábbhagyni. Világossá vált, hogy a forradalom semmi esetre sem volt lehanyaglóban, hanem éppen ellenkezőleg, visszaverte a külső és belső ellenforradalmakat, hogy a Vörös Hadsereg jellegét egyre kevésbé határozzák meg a háborútól elcsigázott parasztok, hanem inkább a forradalmi erők, amelyek lankadatlan kedvvel és áldozatkészséggel, és, ami még fontosabb volt, sikerrel harcoltak a „fehér” hadsereg ellen, amelyet a koalíció katonailag aktívan támogatott, jóllehet a nyugat-európai forradalom nem sietett az orosz proletariátus segítségére.

Azok a remények, hogy az európai forradalmak az orosz kiindulópontonra támaszkodva fejlődnek, hogy az októberi forradalom elszigeteltsége gyorsan megszűnik, 1918-ban egyértelműen felelevenedtek. A forradalmi hangulatnak egész Európában, mindenekelőtt azonban Németországban és Ausztriában tapasztalt hatalmas növekedése, a fokozódó forradalmi nyugtalanság lengyelországban egy közeli fellendülésre engedtek következtetni.

A szocialista Európa gondolatának közeli megvalósításába vetett hit a lengyel szocialista baloldal állásfoglalását is meghatározta a kialakuló polgári lengyel állammal szemben.

Egy olyan helyzetben, amelyben a politikai alternatívák — véleményük szerint a következőképp alakulnak: vagy bezárkózni egy olyan államban a lengyel burzsoáziával, amelynek alapvető belpolitikai funkciója az lenne, hogy a kapitalista társadalmi rendet fenntartsa, miközben a legfontosabb külpolitikai funkciója lenne, hogy „védőbástyát” képezzen a kapitalista Európa számára a „vörös” Oroszországgal szemben, vagy pedig az első forradalmi országhoz csatlakozni, és azzal együtt a proletárok európai győzelmé-

²³ Luxemburg: Die russische Revolution — Az orosz forradalom, 80 o.

ért harcolni — ebben a helyzetben tehát a lengyel szocialista baloldal e második megoldás mellett dönt. Egy polgári lengyel állam alakítása a forradalmi Európában a lengyel szocialista baloldal számára a lengyel és a nemzetközi proletáriátus társadalmi érdekeivel éppúgy ellenmondónak tűnt, mint anakronisztikusnak.

Tehát, — a nemzetközi, az európai forradalom nevében — harc a szerves egységért, a lengyel területek és az orosz forradalom szerves összekapcsolásáért.

Azt a jelszót, hogy „Egység a forradalmi Oroszországgal”, amelyet az SDKPiL hirdetett meg,²⁴ a PPS-Baloldal is hamarosan magáévá tett, az első szakasza lett volna a forradalmi Európával létrehozandó egység megvalósításának.

Azon a véleményen voltak, hogy a lengyel nép nemzeti függetlenségkövetelését sokkal tökéletesebben lehetne kielégíteni az európai szocialista népek szabad családjában, ahol ismeretlen lenne az államhatár, vagy a nemzeti diszkrimináció, éppúgy, mint az egyik népnek a másik feletti uralma, vagy a másik felett álló hegemoniája, mint egy független polgári államban. E nemzeti kérdésnek forradalmi úton történő megoldására vonatkozó nézetek lényegét az 1918 novemberében üléselő SDKPiL pártterkeztele határozatban foglalta össze: „Az orosz proletáriátus diktatúrája (Lengyelország) felosztásának politikáját levette a napirendről. A német proletáriátus diktatúrája is kiküszöböli a nemzeti konfliktusokat. Ott, ahol a szocialista proletáriátus diktatúrája uralkodik, minden nép szabad! Az Oroszországi Szocialista Köztársaság és őt követve Németország szocialista köztársasága nemcsak a proletáriátust, hanem vele együtt Lengyelországot és az egész emberiséget felszabadítja.”²⁵

Lengyelország függetlenségére vonatkozó nézeteivel a szocialista baloldal az országban teljesen elszigetelődött, és nem sikerült neki a munkásosztály többségét, s mégkevésbé a nép többi rétegeit megnyerni magának — mint azt egyrészt az 1916/1917-es önkormányzati választások eredményei, másrészt pedig az 1919. eleji választások bizonyítják. Rosa Luxemburg írásaiban ezért az orosz forradalmat illeti bíráló szavakkal, mert gyakorlatilag a népeknek az önrendelkezési jogát éppúgy, mint az elszakadáshoz való jogát kihirdették. Így hirtelen végetért az érdeklődése a kormány demokratikus normáit illetően, amelynek hiányát pedig oly élesen róta fel a bolsevik taktika hibájaként.

Rosa Luxemburg nézetét azzal indokolta meg, hogy gyakorlatilag mindazokban az államokban, amelyek korábban az Orosz Birodalomhoz tartoztak — így Finnországban, Ukrajnában, Litvániában, a balti államokban és Lengyelországban az önrendelkezéshez való jogot a burzsoázia hegemoniája alatt

²⁴ Imperializmus és függetlenség, „Robotnik” 1918. IV. 239. sz.

²⁵ SDKPiL, Mat. i. Dok. 1914–1918, 322. o.

valósítják meg. Az pedig az önrendelkezés jogát „ellenforradalmi osztálypolitikája eszközévé formálta át.”²⁶

A proletáriátus ereje — fordult Rose Luxemburg a bolsevikokhoz — egységében rejlik. Addig, amíg Lengyelország, Finnország, Ukrajna, Lettország proletáriátusa az orosz proletáriátussal együtt tört előre, mint például 1905-ben, mozgalmának hatóereje valóban nagy volt, amint azonban sor került az erők szétszóródására, minden országban megnőtt a burzsoázia befolyása.

Milyen volt a lengyel szocialista baloldal álláspontja Lengyelországban és Oroszországban Rosa Luxemburg nézeteivel kapcsolatosan?

Jóllehet az SDKPiL akkoriban néhány programmagyarázatában (többek között a breszt-litovszki tárgyalások idején) formálisan elfogadta a népek önrendelkezésének jelszavát, gyakorlatban mégis, a PPS-Baloldallal,²⁷ majd később a közösen megalapított KPRP-ben e jelszó helyett a proletáriátus és a dolgozó tömegek forradalmi önrendelkezésének jelszavát hirdette²⁸

A PPS-Baloldal az önrendelkezési jogra vonatkozó jelszó helyességét — Rosa Luxemburgtól eltérően — nem általánosságban véve tette kérdésessé. Ellenkezőleg, azt a nézetet vallotta, hogy „az a proletáriátus, amely sok nemzetiségű államban ragadja magához a hatalmat, természetesen nem helyezkedhet arra az álláspontra, hogy az állam egyes alkotórészeinek és az ott élő népeknek kényszerűen kell hozzá alkalmazkodniuk.”²⁹

A gyakorlati, politikai megoldásokban azt az álláspontot képviselte, hogy azon országok proletáriátusa, amelyeknek az októberi forradalom az önrendelkezési jogot megadta, ne éljen azzal, mivel az nem áll osztályérdekében. Mivel „a függetlenség gondolata (. . .), amelyre a múltban oly sok hősi tett és nemes ösztönzés épült, idők folyamán az imperialisták kezében saját antitézisükké alakult át”, s ez jelenleg a dolgozó tömegeknek a burzsoázia általi kizsákmányolására szolgál.³⁰ A függetlenség jelszava — állapítja meg a PPS-Baloldal lapja — a burzsoázia kezében eszköz lett, amely „elszakítja a szolga sorban élő népeket a szabadság gyújtópontjától, az orosz forradalomtól.”³¹

Ezen a ponton tehát egyezett ez az érvelés azzal, amit Rosa Luxemburg a bolsevikok elleni polemiájában kifejtett.

Ismeretes, hogy Lenin határozottan ellene volt annak, hogy a „népek önrendelkezése” jelszó helyett a „dolgozó tömegek önrendelkezése” álljon. 1919 márciusában pedig az RKP(b) VIII. Kongresszusán konkrétan kimondta, hogy lengyel feltételek mellett ez megengedhetetlen, mivel egy ilyen álláspont ahelyett, hogy alapjában véve meggyorsítaná a társadalmi differenciálódás fo-

²⁶ R. Luxemburg: Die russische Revolution (Az orosz forradalom) 61–62. o.

²⁷ lásd: Imperializmus és függetlenség, „Robotnik”, 1918. IV. 239. sz.

²⁸ Egy ilyen álláspontot foglalt el az SDKPiL 1918. januári országos pártértekezlete, lásd: Narada krajowa SDKPiL, Czerwony Sztandar 1918. IX., 192. sz.

²⁹ Niepodległość — usamodzielnienie — samookreślenie, Robotnik, 1918. IX. 240. sz.

³⁰ Imperialismus und Unabhängigkeit (Imperializmus és függetlenség), Robotnik, 1918. IX. 240. sz.

³¹ Niepodległość-usamodzielnienie-samookreślenie, „Robotnik”, 1918. IX. 240. sz.

lyamatát, még akadályozza is azt. 1918 novemberében lengyel területen lehetőség nyílt a stratégia és taktika e kulcskérdéseinek a politikai gyakorlattal való konfrontációjára. Európa politikai térképén akkoriban új változások álltak küszöbön.

Midőn az SDKPiL vezetősége 1918 november elején egy lángoló felhívásban köszöntötte az októberi forradalom első évfordulóját, már tudott olyan eredményekre hivatkozni, amelyek a lengyel forradalmi baloldal fellépését — az európai forradalomhoz való csatlakozását — látszottak igazolni: „Bulgária munkásai és parasztjai felemelkedtek, és lerázták béklyóikat, mint tűzcsóva rohan a forradalom Szibérián, Ausztrián, Magyarországon át. Fél Európát lángtenger borítja. Még görcsösen ragaszkodik a burzsoázia a hatalomhoz, még megkísérli a munkástömegeket feltartani és ámítani, még kísérletet tesz egységének megbontására a cseh, magyar, horvát, német függetlenség ámító jelszavainak segítségével. Hiába. A forradalom úgy szélesedik, mint egy tűzfolyam, semilyen erő nem képes már feltartani (. . .) A mai nap a nemzetközi forradalmi szocializmus győzelmét fogja jelenteni”.³²

A németországi forradalom kitörésének hírére a SDKPiL és a PPS-Baloldal vezetősége kitűzte a közvetlen cselekvés jelszavát (a dąbrowai szénmedencében ezt a jelszót már korábban, november első napjaiban kihirdették.) Kiáltványban fordultak a néphez, kövesse az orosz proletáriátus példáját, alakítsanak tanácsokat és ragadják meg az országban a hatalmat.

Úgy vélték, hogy a forradalmi Oroszországban a proletáriátus hatalmának gyakorlására kialakított forma a munkásküldöttek tanácsai az általános érvényű, míg a parlament, a polgári demokráciának e politikai terméke nem képes sem arra, hogy a hatalomnak a proletárok által történő átvételét elősegítse, sem pedig, hogy annak gyakorlását megkönnyítse. Empirikus bizonyítékként szolgált az a tény, hogy „a világ minden parlamentje polgári többségű.”³³

A lengyel forradalmi baloldal megpróbált az orosz forradalom tapasztalataiból tanulságokat levonni a népi hatalmi szervekre vonatkozóan: nem alkotmányozó gyűlés és parlament, hanem kizárólag küldöttek tanácsai.

Az a széles mozgalom amelynek során Lengyelországban létrehozták a munkásküldöttek tanácsait, amelyeknek a további harc szerves támaszpontjaivá kellett válniok nem vezetett mégsem a hatalomnak a tanácsok által történő átvételéhez. A munkásosztály erői ebben a — lengyel birtokos osztályokkal történt — döntő szembekerülésében még túl gyengének bizonyultak, hogy biztosítsák a győzelem kivívását. Kétségtelenül kedvezően hatott ebben az esetben a birtokos osztályok részére a munkásosztályok széles tömegeinek politikai irányvesztése, amely összefüggött azzal, hogy a lengyel állam első

³² A munkások 1917. XI. 7-i győzelme évfordulójára — 1918 XI. 7. Az SDKPiL kiáltványa, Varsó, o. D. (1918. XI. 8. SDKPiL) 307—308. o.: Mat. i. Dok.

³³ Rady Delegatów robotniczych, „Nasza Trybuna” 1918. XI. 29. 3. sz.

két kormányát — a Daszynski és Moraczewski kormányt — szocialisták alakították. Könnyű volt így a munkásosztályban azt az illúziót kelteni, hogy a munkásosztály veszi át a hatalmat. Mikor azonban néhány héttel később a Moraczewski kormány önkéntesen visszalépett, és a nyíltan polgári kabinetet Paderewski foglalta el, már túl késő volt ahhoz, hogy az uralkodó osztályoktól elvegyék a hatalmat, annál is inkább, mivel ezek már 1916 végétől kezdve felkészültek a hatalom átvételére.

A lakosság túlnyomó része egy független lengyel állam létrehozására törekedett, és még semmiesetre sem volt olyan érett, hogy a forradalmi baloldalt a szocialista Európáért folytatott harcában követni tudta volna. Ez a körülmény a lengyelországi helyzet további fejlődését döntő mértékben befolyásolta.

J. Marchlewski, aki ezzel valószínűleg nemcsak saját gondolatát fejezte ki, a következő jelenségekben kereste ennek a helyzetnek az okait: először is a munkásosztály nagy szétszórtsága Lengyelországban 1918 végén és 1919 elején: a lengyel proletariátus nagy része éppen ebben az időben — a kitelepítések, kiürítések és mozgósítások következtében — egyszerűen fizikailag nem volt jelen hazájában; másodsor — és itt Marchlewski gondolata talán realisabb volt, mint a többi kommunista vezetőé — a nemzeti jelszavak ebben az esetben igen nagy szerepet játszottak: „egyelőre az az öröm, amelyet az idegen uralkodás megsemmisülése felett éreztek, visszaszorította az osztálytudatot.”³⁴

1918 november végén a lengyel szocialista baloldal abban a mély meggyőződésben élt, hogy a proletariátus németországi győzelme a legközelebbi időkre várható.

Adolf Warski, az SDKPiL és a KPRP egyik alapítója „A szocialista forradalmon kívül semmi más” jelszót bíráló állásfoglalásával 1918 végére s a rákövetkező hónapokban még meglehetősen egyedül maradt.

Az SDKPiL — írja Warski 1918. decemberében — büszke arra, hogy most, miután létrejött a független lengyel állam, még mindig nem ismer el a szocialista forradalmon kívül semmilyen átmeneti időszakot: „Semmi, csak a szocialista forradalom”. De a „Semmi más, mint a szocialista forradalom” politikai irányvonal szabadalma nem a mi pártunk kezében van, hanem az anarchistáknál.”³⁵

A lengyel szocialista baloldal képviselői ebben az időszakban meg voltak győződve arról, hogy a kapitalizmusnak már semmiféle fejlődéshez szükséges tartalékai nincsenek, sőt továbbmenve, hogy nem képes egyáltalán a világháború utáni felfordulását átvészelni.

³⁴ J. B. Marchlewski, *Rosja proletariacka a Polska burzuazyjna*, Moszkva — Szmolenszk — Petrográd, 1921. 5. o.

³⁵ A. Warski *Nieh żyje zjednoczenie!* „Nasza Trybuna” 1918. XII. 13. kinyomtatva: A. Warski, *Wybór pism is przemówien*, I. kötet, 9—10. o.

1918 november—decemberében érte el a forradalmi hullám tetőpontját Lengyelországban, és erre alapozódott a lengyel szocialista baloldalon az a hit, hogy az elkövetkező időt a munkásosztály hatalomátvétele fogja eldönteni. Ilyen háttér mellett következik be az SDKPiL és a PPS-Baloldal szoros ideológiai konszolidációja, valamint 1918. december közepén a Lengyelországi Kommunista Munkáspárt megalapítása, amely pártban az előző kettő egyesül.

Az SDKPiL és a PPS-Baloldal egyesülése, valamint a Lengyelországi Kommunista Munkáspárt megalakulása a párt vezető tagsága többségében élő azon meggyőződés hatására történt, hogy a kapitalizmus napjai meg vannak számlálva és annak ellenére, hogy 1918. november 11-én megalakult a független lengyel állam — már csak hetek, ill. hónapok kérdése, mikor következik be az európai munkások döntő harca a burzsoázia ellen. Ennek értelmében fogalmazták meg a programszerű felhívást „A Lengyelországi proletáriátushoz”, amelyet a KPRP alakuló kongresszusa tett közzé.

Az orosz munkások példája alapján közvetlen „harcra hív a proletariátus diktatúrájáért, a szocialista forradalomért. A forradalmi internacionálé egyik osztagaként egyesülünk, döntő harcra.”³⁶

A felhívásban ismét találkozunk azzal a gondolattal, hogy az oroszországi forradalom nem egy elszigetelt ország forradalma, hanem a világforradalomnak csupán egy töredéke.

1918. december közepén tehát a proletárforradalom programja még mindig csak a pillanatnyi helyzet programja volt. Ez a helyzet kb. 1919 tavaszának kezdetéig tartott. Már az 1919-i párttanács februári ülése elég bizakodóan tekintette az októberi forradalom közeli, elszigeteltségéből való, kitörésének perspektíváit. Még mindig számítottak a német forradalomra.

A németországi helyzet megítélése következtében nem vetette el a konferencia azt a gondolatot, hogy a lengyelországi proletáriátusnak hatalmi harcához az orosz munkások nyújtsanak fegyveres segítséget.

Ebben a kérdésben azonban a párt nézetei messze nem voltak egységesek. A lengyel vezető kommunistáknak különösen az a része, amely Oroszországban tartózkodott, J. Leszczynski-vel, Lenski-vel az élén hajlott a forradalmi háború eszméje felé. Julian Marchlewski semmiesetre sem tartott a KPRP csoportok oroszországi minszki 1919. július 9-i, Központi Végrehajtó Bizottság ülésén a résztvevők többségével, mikor a lengyel kormánnyal folytatott béketárgyalások ellenfeleit „arra emlékeztette, hogy Lenin jelenleg azon az állásponton van, hogy fegyveres erővel nem lehet — a nép kívánsága ellenére — a kommunista társadalmat megvalósítani . . .” (Marchlewski) rámutatott, hogy a Vörös Hadsereg Lengyelországba való bevonulása a lengyelországi kommunizmus számára hátrányos következményekkel járna.”³⁷

³⁶ A KPRP-csoportok ZEK ülésének jegyzőkönyve Oroszország AZHP 397/1-1 k.-KVB 41/a 39. o-ról).

³⁷ Lengyelország proletariátusához, 1918. XII. Gromada

Egy forradalmi háború kérdése, egy olyan háborúé, amelyet a nagy francia forradalom is vezetett, néhány vezető szemében még nyitott kérdés volt: e vezetőkkel szállt szembe éppen Marchlewski.

Jellemző azonban, hogy a KPRP párttanácsának 1919 februári határozatai a lengyel állam önálló létének kérdését már nem kérdőjelezték meg és feladták „a forradalmi Oroszországgal való egyesülés” korábbi jelszavát.

Az e politikai jellegű tervezet, amelyet a lengyel kommunisták 1919. áprilisában a lengyel munkásküldöttek tervezett ülésére állítottak össze, még egy lépéssel továbbment: felállította „A város és falu munkásküldöttek tanácsának lengyel köztársasága” jelszót, amely tehát egy önálló, Szovjetoroszországtól független állam létét jelenti, mely természetesen „más köztársaságokkal” szövetséges lenne.³⁸

A Lengyel Tanácsköztársaság jelszava, azaz egy független lengyel szocialista államé, ettől az időtől kezdve sokáig szerepel a KPRP politikai arzenáljában, s a pártnak 1920. áprilisában megtartott konferenciáján ezt meg is erősítik.³⁹ Az áprilisi konferencia egyébként továbbra is optimizmussal telített, ami az októberi forradalom elszigeteltségének — megszüntetésére irányuló perspektívákat illeti. „A proletárforradalom győzelme a közeljövőben elkerülhetetlen⁴⁰ — mondja a nyilatkozat.

Mindaddig, amíg a proletáriátus hatalomért folyó forradalmi harcának tüze Európában nem aludtak ki, amíg a küldöttek tanácsának mozgalma erőteljes volt (jóllehet 1919 februárjában már a KPRP párttanácsa rámutatott e mozgalom relatív gyengeségére Lengyelországban) — még élt a remény a KPRP tagjaiban a közeli szocialista forradalomra vonatkozóan.

1919. áprilisában összeomlottak a németországi ellenállás utolsó támaszai — Bajorország és a Ruhr-vidék, augusztus 1-én a négy hónapja fennálló Magyar Tanácsköztársaság léte végéhez ér, s a lengyelországi munkásküldött-tanácsok is széthulltak.

Úgy tűnt, hogy csak a forradalmi erők első hulláma volt ez, amelyet hamarosan követ a többi, s hogy ezek talán már magukkal hozzák a munkások győzelmét. Karl Radek elmondja emlékezéseiben, hogyan látogatta meg az SDKPiL vezető tagja és az októberi forradalom egyik aktív résztvevője, Mieczysław Broński a németországi forradalmi harcok leverése után a berlini börtönben, s hogy mindketten arra a következtetésre jutottak, hogy a forradalom következő hullámára kell most már számítani.

„Broński elvtárs — írja —, akinek sikerült engem börtönömben felkeresni, teljesen egyetértett a helyzetre vonatkozó megítéléseimmal, miszerint a (németországi) forradalom első hulláma hanyatlófélben van, és most az a

³⁸ Politikai platform-tervezet, Wyd. KPRP (1919. máj.) 4–5. o.

³⁹ W sprawach partyjnych. Wazniejsze uchwały partii od Zjazdu zjednoczeniowego w grudniu 1918 r. do konferencji partyjnej w kwietniu 1920—r. Warszawa 1920, wyd. KPRP, I. o.

⁴⁰ uo. 5. o.

feladat, hogy megszervezzék a munkásokat a következő hullám bekövetkeztéig, s hogy e célból fontos a szakszervezeteket, a vállalati bizottságokat megnyerni, a parlamentbe és az öngazgatási szervekbe behatolni.”⁴¹

Ezt az álláspontot egyébként még sokan osztották. De bárhogyan is legyen, a lengyel forradalmárok ebben az időben sokkal kevésbé optimisták ítélték meg a helyzetet, mint 1918 végén. Annál is inkább, mivel Lengyelországban 1919 januárjában, az első szejmválasztások után az államrend egyértelműen stabilizálódott.

A közeli hatalom-megragadásra vonatkozó reményeknek a „semmi más, csak a szociális forradalom” jelszónak lassanként át kellett adniuk a helyet a realisabb nézeteknek még akkor is, ha azok programszerű megfogalmazásától és elfogadásáról még mindig tartózkodtak. De a konkrét politikai párt-agitációs munkában szükségképpen mindig több részkövetelés került előtérbe, egyre kevésbé számoltak Szovjetország elszigeteltségének közeli forradalmi felszámolásával.

E lassú, de állandó folyamatban, amelynek során feladják az októberi forradalom elszigeteltségének a közeljövőben történő megszüntetésére vonatkozó reményét, rövid megszakítást jelent a lengyel—szovjet háborúval, vagy pontosabban a nyugat felé gyorsan előretörő szovjet ellentámadással kapcsolatos intermedium 1920. nyarán.

A lengyel kommunisták véleménye azonban, — azzal kapcsolatban, hogy a Vörös Hadseregnek milyen mélyen kellett volna nyugat felé előretörni, hogy a lengyel központi területet érinteni kellett volna-e (vagy nem), s hogy egyáltalán célszerű volt-e egy forradalmi háború mint az első proletárállam elszigetelésének felszámolására irányuló eszköz — félreérthetetlenül megszegtak, hasonlóan a bolsevik párt vezetőségében tapasztalt helyzethez.

Igy tehát 1919 után a lengyel kommunistáknak az októberi forradalommal kapcsolatos magatartása egyre inkább kezd átalakulni. Gondolatban előrelépve úgy is mondhatnánk hogy az ezzel kapcsolatos összefüggések új elemei azzal magyarázhatók, hogy csak ekkor merült fel a lehetősége annak pozitív vizsgálatára, hogy a szocializmus bizonyos feltételek között egy országban is győzhet, s meg is erősödhet, konkrétan egy olyan országban is, mint Oroszország (figyelembevétel társadalmi szerkezetét). Eddig a lengyel szocialista baloldal egyáltalán nem vett figyelembe egy ilyen lehetőséget. A kérdés maga és az arra adott válasz természetesen nagy horderejű politikai következményeket vont maga után. Ez a téma azonban már nem fér bele vázlatunk kereteibe.

*

A lengyel szocialista baloldal — és később a kommunisták — történelmi szerepe — az októberi forradalom támogatása — nemcsak következetes osz-

⁴¹ K. Radek Nojabr (straniczka iz wospominanij) Krasznaja Now, 1926—IX. 1. o.

tály és internacionalista álláspontjuk kifejeződése volt, de perspektíváját tekintve Lengyelország érdekei szempontjából is politikailag igen eredményes volt. Mind akkor, mind egy negyedévszázaddal később. Akkoriban ugyanis a hatalomnak a bolsevikok által történő megtartása azt jelentette, hogy a fehér-gárdista tiszteknek minden, a lengyel terület visszaszerzésére irányuló — törekvése meghiúsul. És 25 évvel később az első szocialista ország seregei felszabadították Lengyelországot a legkegyetlenebb és legkiméetlenebb üldözők uralma alól, akikkel valaha is találkozott népünk — a hitleri fasizmus uralma alól. Az októberi forradalom országára támaszkodva sikerült az 1917—1918-as lengyel forradalmárok ideológiai követőinek elérni ezt, amit október után közvetlenül még nem lehetett elérni: a hatalomnak a szocializmus erői által történő megszerzését Lengyelországban.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A MAGYAR BELPOLITIKAI ELLENTÉTEK KIÉLEZŐDÉSE 1917 NOVEMBER — 1918 FEBRUÁR

MUCSI FERENC

Az oroszországi szocialista forradalom magyarországi hatásáról könyvtárnyi munka látott már napvilágot. Nincs könnyű helyzetben az előadó, midőn arra vállalkozik, hogy a közismert tények tengeréből — esetleg néhány újabb, kisebb adatra támaszkodva — megkíséreljen olyan összefüggéseket feltárni, amelyek, ha talán nem is mindenben újak, de mindenesetre olyanok, amelyekre eddig kevés figyelmet fordítottunk. Az ilyen kísérletek létjogosultsága abban rejlik, hogy későbbi alaposabb kimunkálásuk a kérdés újabb oldalával ismerethet meg bennünket s ezáltal teljesebbé, árnyaltabbá teheti tudásunkat, ítéletünket a vizsgált történeti jelenségről.

Most következő előadásomban néhány ilyenfajta eseménysorra és aspektusra szeretném felhívni a figyelmet. Mint tudjuk, már a februári orosz forradalom óriási változásokat idézett elő az Osztrák—Magyar Monarchiában. A forradalom a Monarchia uralkodó osztályai előtt felcsillantotta a különbékekötés lehetőségét, s a Sixtus-levéltől Czernin Oroszország irányába tett békülékeny lépéséig igyekeztek is élni ezzel a lehetőséggel. A stockholmi szocialista konferencia támogatása szintén része volt ennek a kiútkeresésnek.

Németországban is megerősödtek azok az irányzatok, amelyek kompromisszumra törekedtek az antant-hatalmakkal. Ezek nyomására a császári kormány sem zárkózott el Stockholm támogatásától, bár annak mindinkább a kísérleti léggömb szerepét szánta csupán.

A februári orosz forradalom valamennyi hadviselő államban átszakította a háborús tilalmak gátjait: a sztrájkok, tüntetések, katonalázadások mind gyakoribb jelenségek lettek. Az uralkodó osztályok engedményekre kényszerültek. A központi hatalmak országaiban a politikai szabadságjogok kiterjesztésének ígérete is elhangzott, Vilmos császár híres „húsvéti manifesztumát” Habsburg Károly választójogi ígérete, majd Tisza István leváltása követte. Ausztriában összehívták a Reichsratot, a trónbeszéd nem fukarkodott a reformok meghirdetésével. Magyarországon a polgári ellenzék pártjaiból és a szociáldemokrata pártból *választójogi blokk* alakult, amelynek két képviselője (Vázsonyi és Batthyány) tárcát kapott a megalakuló Esterházy-kormányban. Megindult a választójogi reform kidolgozása; a tervezet, amelyben a blokk pártjai meg-

állapodtak, nem állt ugyan az általános és titkos választói jog alapján, de jelentősen előbbre vihette a jogkiterjesztés régen aktuális tennivalóját.

Ezzel egyidőben a munkáspártok körében is erőteljesen tükröződtek azok a változások, amelyek 1917 tavasza óta a munkásság helyzetében, öntudatában végbementek. Németországban megalakult a Független Szociáldemokrata Párt, amelyhez — önállóságát fenntartva — csatlakozott a Spartacus Szövetség is; Ausztriában egyre nagyobb erőt képviseltek nemcsak a centristák, hanem a baloldali radikálisok is.

Magyarországon 1917 elejétől egymást érték a szociáldemokrata párt bizalmiférfi-értekezletei, sőt a párt 1917 áprilisában bizalmas kongresszust is tartott. Témánk szempontjából ezeknek az összejöveteleknek nem kis jelentőségük van. Ezeken ugyanis számos ellenzéki megnyilvánulás hangzott el, s ami a legfigyelemreméltóbb, az ellenzéki felszólalók legnagyobb része a vas- és fémmunkások, a hadiipari munkások megbízottai közül került ki, sőt e legnagyobb magyarországi szakszervezet korábban reformistáknak ismert vezetői álltak a pártvezetőséggel szembeni „baloldali lázadás” élén.

A vasasok vezetői nagy tömegnyomás alatt álltak. Már 1916 őszétől kezdve egymást érték a munkásság bérmozgalmai a csepeli tölténygyárban, a fegyvergyárban és egyéb hadfelszerelési gyárakban. Ezek leszerelésére a kormányzat mindent elkövetett: engedményeket adott és megtorlást helyezett kilátásba. A vasas szakszervezet vezetői átengedték a készülő sztrájk leszerelését a párt vezetőinek, akik — a Tisza-kormány pressziója alatt — kilátástalannak ítélték a sztrájkot, s megakadályozták annak kitörését. A gyárak bizalmiférfiai tiltakoztak a pártvezetőség „önkénye” ellen, és azt követelték, hogy helyezték a vezetőséget a munkásság hathatósabb ellenőrzése alá. Ennek formájaként — az 1917 áprilisában tartott „bizalmas kongresszuson” — megalkotották a szociáldemokrata párt *választmányát*, amely a párt vezetőségének tanácsadó és egyben ellenőrző szerveként kezdte meg működését.

A hadfelszerelési gyárak munkás-bizalmiainak „lázasában”, a pártválasztmány megalakításában a munkásság tömegeinek elégedetlensége, a pártvezetőség taktikájával szembeni állásfoglalása jutott kifejezésre. Nem nevezhetjük még ezt a párt válságának, a pártvezetőségbe vetett bizalom azonban jelentős körökben megingott; a munkások a maguk közvetlenül választott képviselőik, a gyári bizalmiférfiak révén figyelemmel kísérték a pártvezetőség által kezdeményezett akciókat, igyekeztek arra — a pártválasztmány révén is — a korábbinál nagyobb befolyást gyakorolni.

1917 tavaszán és nyarán a munkásmozgalom nagyarányú fellendülésével párhuzamosan a vezetőség és a bizalmiak közötti feszültség sokat enyhült. Május 1 megünneplése, a nagyarányú és eredményes bérmozgalmak, a választójogi tömegmozgalom kibontakozása (beleértve a választójogi blokk megalakulását is), továbbá a párt stockholmi szereplése, az a próbálkozása, hogy közvetítsen a két hadviselő tábor szocialistái között, bátor kiállása a magyar-

országi nemzetiségi elnyomás ellen stb. bizalommal töltötték el a munkásságot, s a közeli béke reményét keltették fel benne.

1917 nyárutóján azonban sokasodtak a jelek, amelyek egy ellenkező irányú tendencia érvényesülésére utaltak. A Kerenszkij-offenzíva összeomlása után Németországban felülkerekedett a császár és a vezérkar háborús-annexiós irányvonala, amely Oroszország közeli teljes katonai összeomlására számítva abban reménykedett, hogy a Keleten felszabaduló csapataival még kierőszakolhatja a győzelmet az angol—francia erők felett. Bethmann-Hollweget ezek az erők megbuktatták; utóda, Michaelis kancellár már a vezérkar engedelmes bábja volt, amely a Reichstag többségének kompromisszumos béke-határozatát — amint kijelentette — „a maga módján értelmezi”, gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta.

A németországi — mondhatnánk — fordulatnak a Monarchiában és főként Magyarországon is megett a maga hatása.

Az uralkodó osztályok tavaszi-nyári riadalma szűnőben volt. Tisza István — többségi pártjára támaszkodva — mind határozottabban lépett fel a tervezett választójogi reform ellen. Az Eszterházy-kormány megbukott. Eszterházy utóda, Wekerle Sándor, megtartotta ugyan a választójogi blokk minisztereit a kormányban, legfőbb célja azonban az volt, hogy fokozatosan visszaszorítsa a baloldal befolyását a kormányra. Wekerle közismerten a német orientáció híve volt, 67-es alapon állt, természetes, hogy a választójogi blokk radikális 48-as hívei kezdettől fogva bizalmatlanul szemlélték tevékenységét. A demokrata párt vezetője, Vázsonyi Vilmos, a kormányban a választójogi minisztere, maga is fokozatosan szembekerült a választójogi blokkal, amely pedig őt a kormányba delegálta. A blokk 1917 augusztusi ülésén Vázsonyi szemrehányásokkal illette partnereit, amiért, szerinte, azok nem nyújtottak számára kellő támogatást.

A valóságban az történt, hogy Vázsonyi fokozatosan távolodott a blokk (számára) túlzottan radikális követeléseitől s ezt sem a polgári radikálisok, sem Károlyi Mihály és pártja, sem pedig a szociáldemokraták nem vették jónéven.

Wekerle — céljának megvalósítása érdekében — mindenképpen arra törekedett, hogy „robbantsa” a választójogi blokkot s a kormány számára — választások nélkül — olyan parlamenti többséget hozzon létre, amely a 67-es, reakciós ellenzéki pártokból, valamint a Tisza-féle Munkapárt disszidens képviselőiből állna. Tervének sikerült megnyernie Andrássyt, Apponyit, a katolikus Néppártot, a Munkapártból kilépett 10 tagú Serényi csoportot — és Vázsonyi Vilmost.

Az új párt alakításának tárgyalásai közepette érkezett meg a híre a bolsevikok hatalomátvételének, a szovjetek II. kongresszusán elfogadott, Lenin által előterjesztett, azonnali demokratikus békét követelő dekrétumnak.

Az uralmon lévők első impressziója az volt, hogy az oroszországi fejlemények igazolják számításukat: Oroszország kidől a sorból, a békedekrétum a birodalom gyengeségének a jele. Meg kell ragadni tehát az alkalmat és sürgősen különbékét kell kötni Oroszországgal, s az erőket Nyugatra csoportosítva ki kell kényszeríteni a győzelmet. Ezzel magyarázható az a sietség, amellyel Németország és a Monarchia kormánykörei reagáltak a békefelhívásra és elküldték megbízottaikat Breszt-Litovszkba.

A Wekerle-kormány megalakulása 1917 augusztusában aggodalmat váltott ki a szociáldemokrata pártban, a munkásság körében is. A választójogi reform kidolgozása késett, a munka- és létfeltételek, az élelmezési helyzet további romlását az 1916-ban létrehozott panasz-bizottságok már nem tudták számottevően fékezni. A munkásság hangulata 1917 őszén egyre elkeseredettebbre fordult.

1917 szeptemberében alakult meg a háborúellenes galileista diákok kis csoportjának és a szindikalista munkások néhány vezetőjének Szabó Ervin által támogatott egymásra találásából az az antimilitarista, forradalmi csoport, amely — a tömegek háborús fáradtságára támaszkodva — szembefordult a szociáldemokrata párt hivatalos taktikájával, s a háború elleni közvetlen forradalmi harcra szólította fel első, 1917 októberében megjelent röplapjain a munkásságot.

1917 októberében Bellér Ignác, a kis létszámú, szindikalista irányú kazánfűtők szakszervezetének vezetője tanácskozássra hívta össze a szindikalista vagy általa ismert forradalmi beállítottságú gyári bizalmasiak csoportját. A tanácskozáson elhatározták, hogy november 12-re összehívják a szociáldemokrata párt vezetőségével elégedetlen bizalmasokat a MÉMOSZ-ba, hogy megtárgyalják: miként lehetne a munkásság energiáit forradalmi irányba terelni.

A szervezkedés mögött — Duczynska Iona visszaemlékezése szerint, s ezt megerősíti Hetényi detektív-főnök egyik jelentése is — Szabó Ervin állt. Szabó Ervin a háború alatti angol és a német—osztrák, főként pedig az orosz munkásmozgalom tapasztalatai alapján — a párttól független — munkásbizalmi testületekben, munkástanácsokban, szovjetekben vélte megtalálni a tömegek forradalmi cselekvésének vezetésére alkalmas formát, azt a formát, amelynek segítségével intézményesen meg lehet kerülni, ki lehet kapcsolni a párt- és szakszervezeti bürokráciát s a munkásoknak a gyárakban kialakuló eme közvetlen tömegszervezeteit — szindikalista elméletével összhangban — a közvetlen forradalmi cselekvésre lehet irányítani. Szabó Ervin nemegyszer találkozott a mozgalom vezetőivel, tanácsokat, útmutatást adva számukra mind az antimilitarista röplapok, mind a munkástanács-mozgalom gyakorlati lépéseit illetően. A találkozások konspiratívok voltak; előfordult, hogy a teendők megbeszélésére a Farkasréti temetőben tett séták alkalmával került sor.

A munkástanácsok alakításának propagandája nem maradt hatástalan. A szociáldemokrata párt által egybehívott november 25-i iparcsarnoki nagy-

gyűlésen, amelyen a munkásság üdvözölte az Októberi forradalmat s az Oroszországgal megindult tárgyalásokat, Bokányi Dezső, a gyűlés szónoka, helyt adva a munkásság hangulatának, kilátásba helyezte munkástanács alakításának lehetőségét is.

A munkástanácsok alakításának népszerűsége nem választható el az Októberi Szocialista Forradalom győzelmétől. A szovjet-hatalom megteremtése Oroszországban, a munkás-, a katona-, a paraszttanácsok tevékenysége, a szovjet kormány békepropagandája, amely a napi sajtó révén akadálytalanul juthatott el akkor a tömegekhez, a magyarországi munkásságot is arra ösztönözte, hogy hasonló szervezeteket hozzon létre s a választójogi alkudozások, a tűrhetetlen élelmezési viszonyok, az egész háború ellen — a szociáldemokrata párt vezetőivel is szembe fordulva — a tanácsok segítségével fellépjen s kiharcolja követeléseit.

A szociáldemokrata párt vezetői s a munkásság között újabb, az év elejénél mélyebb és szélesebb körű ellentét volt kibontakozóban.

December folyamán a szindikalisták által összehívott forradalmi szellemű, bár nagy többségükben korántsem szindikalista meggyőződésű gyári bizalmiak több üzemben alakítottak munkástanácsot. Ezzel együtt — a szociáldemokrata pártvezetőség tudta nélkül — béketüntetések szerveztek, amelyeken — rendőrségi jelentés szerint — 3000 fő is megjelent. Háborúellenes röplapok jelentek meg, amelyeket a galileisták és a szindikalisták közösen készítettek és terjesztettek. Ekkoriban csatlakozott hozzájuk az ipari és közlekedési tisztviselők szervezetének egy ideológiailag kiforratlan, de forradalmi szellemű csoportja is. Az így kibővült csoport különösen aktivizálódott a szociáldemokrata párt által 1918. január 13-ra meghirdetett munkásgyűlések előtt. A gyűléseket a breszt-litovszki béketárgyalások elhúzódása elleni tiltakozásul hívta össze a párt vezetősége, azzal a céllal, hogy pressziót gyakoroljanak az osztrák—magyar békedelegációra, amely — bár nem követte a német delegáció kardcsörtető magatartását, de nem is lépett fel azzal szemben. A mielőbbi békekötést sürgető határozati javaslatot valamennyi munkásgyűlésen elfogadták. Több gyűlésen ezt követően megszavazták az antimilitarista csoport által már korábban megfogalmazott, munkástanácsok alakítását követelő határozatot is. Ez — abból kiindulva, hogy a munkásság harcának forradalmi irányítása csak úgy lehetséges, ha „a munkásság a pártpolitika irányítását és ellenőrzését állandóan és közvetlenül maga veszi a kezébe”, követelte, hogy azonnal alakuljon meg a Budapesti Munkástanács, amelyben „minden gyár és szakmai szervezet valamely kidolgozandó demokratikus szervezeti szabályzat alapján képviselve legyen”. A határozat kimondta, hogy a budapesti munkástanácsot a vidék képviselőivel ki kell egészíteni. A határozat a munkástanács hatáskörét így fogalmazta meg: „A pártvezetőség minden ténykedéséért a Budapesti Munkástanácsnak felelős legyen, s tartozzék mindenkor a munkástanács politikájának megfelelő módon eljárni.”

Az antimilitaristák még aznap délutánra bizalmas megbeszélésre hívták össze mintegy 30 gyár bizalmiját. Itt ismertették velük, hogy már korábban megalakult egy 11 tagú szervező bizottság (ebben részt vettek a szindikalista munkások vezetői s a galileisták közül Sugár Tivadar), amely célul tűzte ki katonatanácsok létrehozását is. Tervük szerint a megalakítandó munkás- és katonatanácsok — megerősödésük esetén — megszállnák a város kulcsfontosságú pontjait, kezükbe vennék az államhatalmat s — az oroszországi munkástanács mintájára — az azonnali békekötés mellett lépnének fel. Bejelentették azt is, hogy több gyárban már működnek a munkástanácsok (Csepel, Mátyásföld, Albertfalva). Az értekezlet 6 tagú bizottságot választott a gyári munkástanácsok szervezésére. Két nap múlva ez a bizottság s a 11-es bizottság tagjai közös megbeszélést tartottak. Ezen elhatározták, hogy két héten belül megalakítják a Budapesti Munkástanácsot, amely követelni fogja a háború azonnali megszüntetését és azt, hogy a kormány vonja be a Tanácsot a kül- és belpolitikai kérdések megvitatásába. A január 17-én, a tervezett szociáldemokrata bizalmiértekezleten javasolni fogják, hogy január 27-ig alakítsák meg a 36 tagú Budapesti Munkástanácsot, ennek párt- vagy szakszervezeti vezetőségi tagja nem lehet.

Eközben érkezett meg Ausztriából a munkásság általános sztrájkjának híre, amely a breszti tárgyalások elhúzódása ellen s az élelmezési helyzet megjavításáért tört ki. Az osztrák munkásság küzdelme visszhangra talált a magyar munkásság körében is, és főként azokban az üzemekben, amelyekben már megalakultak a munkástanácsok vagy az azokat előkészítő bizottságok, január 17-én este leállt a munka. Ugyanaznap este a szociáldemokrata párt vezetősége úgy döntött, hogy — mielőtt a „radikálisok” (az antimilitaristák) kezükbe ragadnák a sztrájk vezetését — maga áll az élére, hogy megőrizhesse befolyását.

A sztrájk eseményei eléggé ismertek ahhoz, hogy leírásukat most mellőzhessük. Tény, hogy a sztrájk alatt egyes üzemekben még folytatódott a munkástanácsok alakítása, több vidéki városban is alakultak városi munkástanácsok, az antimilitaristák azonban részint nem tudtak lépést tartani a rohanó eseményekkel, részint vezetőik egy részének január 14-i letartóztatása is súlyosan akadályozta tevékenységüket.

A sztrájk idején, 1918. január 19-én tartott pártbizalmi értekezleten Weltner élehangú beszédében utasította vissza a munkástanácsok alakításának követelését, azt elhamarkodottnak, az oroszországi munkástanácsokhoz képest komikusaknak bélyegezte. Nem ennek van itt az ideje, hangoztatta, hanem annak az általános sztrájknak, amelynek lefolytatását — a béke mielőbbi megteremtése érdekében — a Stockholmi konferencián elhatározták. Figyelemre méltó, hogy Rónai Zoltán a munkástanácsok alakítása mellett foglalt állást, azzal érvelve, hogy a munkásoknak lehetővé kell tenni, hogy

saját képviselőiket megválasszák s azok a munkásság hangulatát, követeléseit ki is fejezhessék.

Az antimilitaristák a bizalmi értekezleten visszavonultak; attól tartottak, hogy a „hivatalosan”, a pártvezetőség által „engedélyezett” munkástanácsok nem a munkásság igazi akaratát képviselik majd, hiszen valószínűleg ugyanazok lennének a tagjai, mint a mostani bizalmi testületnek, így pedig, mint egyikük kifejezte: „a kutya egy, csak a nyakravaló más”.

Az osztrák pártvezetők eljárásához hasonlóan, akik elfogadtatták a munkássággal, hogy január 21-én, hétfőn ismét felvegyék a munkát, minthogy a kormánytól követeléseikre kielégítő választ kaptak, a magyarországi szociáldemokrata pártvezetők is kielégítőnek, a sztrájk győzelmének minősítették Wekerle január 20-i nyilatkozatát, amelyben a miniszterelnök megígérte, hogy 1. a Monarchia az annexiómentes békekötést szorgalmazza Breszt-Litovszkban, 2. letárgyalatja a parlamentben a Vázsonyi-féle választójogi tervezetet, 3. megjavítja a munkásság élelmezését.

A január 21-i munkakezdés ellen szavazott a bizalmiak tekintélyes hányada, bár a többség — rendkívül élehangú viták után — elfogadta a munka megindítására szólító felhívást. A munka felvételét azonban számos üzem munkássága ezután is visszautasította. Azokban az üzemekben, amelyekben az antimilitaristák befolyása érvényesült, a munkások árulásnak minősítették a sztrájk befejezésére szólító felhívást — és folytatták a sztrájkot. A munkások jórésze a munkástanácsok megalakításától és az általános sztrájk folytatásától nemcsak azt remélte, hogy visszaverheti a választójogellenes és háborús reakciót, hanem azt is, hogy kiverekedheti a politikai hatalmat s megteremtheti a békét.

A szociáldemokrata mozgalom súlyos válságba került. A pártvezetőség, hogy megállítsa a homlást, hogy elejét vegye az antimilitaristák további tétovázásának, beadta lemondását. Ezzel a lépésével sikerült maga mellé állítania az ingadozó baloldali szociáldemokratákat, akik, bár aktívan részt vettek a januári sztrájkban, annak — főként vidéki — szervezésében, a párt egységének megőrzését mindenek fölé helyezték s elhatárolták magukat az antimilitaristáktól.

Ezután a szociáldemokrata párt vezetősége a január 22-re összehívott újabb bizalmi értekezletről kirekesztette a tovább sztrájkoló üzemek bizalmiait (25—30 munkást). Ezek legnagyobb része az antimilitaristákhoz tartozott. Az értekezlet bizalmat szavazott a pártvezetőségnek s felkérte, hogy intézze tovább a párt ügyeit. A vezetőség azonban ragaszkodott lemondásához és február 10-re rendkívüli pártkongresszust hívott össze.

A munkástanács-mozgalom és a januári általános sztrájk nagy hatást gyakorolt az uralkodó osztályokra; a kormányt rendkívüli intézkedésekre ösztönözte. Az újjáalakított Wekerle-kormány 1918. február 7-én tartott minisztertanácsi ülésén jóváhagyta a belügyminiszter addigi intézkedéseit és

további lépések megtételére hatalmazta fel. A belügyminiszter szerint ezt az indokolta, hogy „az ország ipari városai s főleg Budapest forradalmi tendenciákkal teljesen alá vannak aknázva”, s „a társadalmi rendet a készülő tömegsztrájkok és forradalmi mozgalmak a legkomolyabban veszélyeztetik”.

Az antimilitaristák közül mintegy 30-at fogott le a rendőrség, jórészüket azonban rövidesen kiengedte. Letartóztatták és bíróság elé állították Hamburger Jenőt és Schneff Józsefet, a nagykanizsai munkástanács vezetőit. A hatóságok a továbbiakban büntetendő cselekménynek tekintették a tanácsok alakítását, a megalakult munkástanácsok számos vezetőjét bevonultatták katonának. Még január 14-én letartóztatták Sugár Tivadart és Duczynska Ilonát s az antimilitarista mozgalom további három vezetőjét is. Perükre 1918 szeptemberében került sor; ekkor Duczynskát két és fél évi, Sugárt három és fél évi fogságra ítélték, a többieket kellő bizonyítékok hiányában felmentették.

Ezzel egyidőben meggyorsították az egységes kormánypárt megalakítását célzó tárgyalásokat. 1918 február elején Wekerle vezetésével megalakult a 48-as alkotmánypárt, amely 78 képviselőt tömörített; a február 6-i alakuló ülésen Vázsonyi is megjelent, csatlakozva az új kormánypárthoz, amely a kevés számú munkapárti disszidens csatlakozása ellenére is kisebbségben maradt Tisza Munkapártjával szemben. Vázsonyi ezzel a lépésével egyúttal kilépett a demokratikus pártok választójogi blokkjából is, amely megszűnt a kormányt támogató erő lenni. Vázsonyit — a fővárosi demokrata kispolgárság vezetőjét — a tanácsmozgalom és a januári általános sztrájk keltette riadalom vitte át a reakció táborába. A hatalom régi uraival szemben, akik legfőbb gondja az volt, hogy mielőbb tető alá hozzák a különbékét Oroszországgal, s ennek fejében eltűrték a szovjet békedelegáció békepropagandáját, Vázsonyi a Wekerle-kormány igazságügyminisztere, rendkívül hevesen reagált a forradalmi mozgalom fellendülésére, az orosz forradalom eszméinek propagálására. Az országgyűlésen mondott február eleji beszédében a leghatározottabban a tőkés rend védelmére kelt. Kijelentette: „Az a felfogásom, tisztelt Ház, hogy mi a polgári társadalmat megvédeni készek és kötelesek vagyunk a végletekig”; „a bolsevikizmusnak minden, akár lappangó, akár alattomos, akár nyílt glorifikálását meg nem engedem és elfojtom”.

A választójogi blokk szétesése ezután napok alatt bekövetkezett. Már a Vázsonyi felszólalását követő napon bejelentette a polgári radikális párt, hogy Vázsonyi magatartása, amely egyre nagyobb kételyeket támaszt a választójogi törekvések megvalósítását illetően, lehetetlenné teszi vele a további együttműködést. Hasonló lépést tett Károlyi pártja is, a szociáldemokrata párt pedig a február 10-re összehívott rendkívüli kongresszusa elé vitte a kérdést.

A választójog ügye ezután egyre messzebb került a megvalósulástól. Wekerle a sztrájk idején tett kijelentését most már oda módosította, hogy Tisza Munkapártjának ellenállása esetén nem oszlatja fel a parlamentet, hanem meg-

kísérli, hogy egyezsége jusson a párttal. Márciusban Vázsonyi ismertette tervezetét, amely az eredeti elképzelésekhez képest számos szigorítást tartalmazott, a néptömegek és a nemzetiségek százezreit zárta ki a választójogból.

A breszt-litovszki rabló békekötés után az uralkodó körök nyeregben érezték magukat. Keleten felszabadult csapataik özönlöttek a nyugati és az olasz frontra, hogy — terveik szerint — végső és döntő csapást mérjenek ellenfeleikre. A magyar belpolitikában sikerült „robbantani” a demokratikus erők szövetségét: a választójogi blokk széthullt, a fenyegető tanácsmozgalmat elfojtották, a januári sztrájk veszedelmes hullámveréséből sikerült kimenteni uralmuk vergődő hajóját. A reakció győzelme azonban átmenetinek bizonyult: az 1918-as nyári nagy katonai vereségek mindinkább aláásták hatalmának alapját s az uralmához görcsösen ragaszkodó magyar reakció útja logikusan torkollott bele az 1918-as októberi összeomlásba.

A polgári radikálisok, a Károlyi-pártiak visszavonultak, bár a belpolitikában fenntartották programjukat, külpolitikailag pedig továbbra is a Monarchia különbékéje mellett léptek fel; potenciálisan megmaradtak egy elkövetkező polgári-demokratikus átalakulás tartalékának. A munkásmozgalmak helyzetében a tanácsmozgalmak s a januári általános sztrájk új helyzetet teremtett. A szociáldemokrata párt vezetői a február 10-i rendkívüli kongresszuson bizalmat kaptak ugyan, de kénytelenek voltak visszavonulni a választójogi blokk kérdésében s a küldöttek egyöntetű követelésének engedve kimondták: a munkásság felbont mindenfajta szövetséget a polgári pártokkal. A munkásság közvetlen szocialista feladatai eszméjének térhódítása kétségtelenül az Októberi Szocialista Forradalom hatásának tudható be, amellet, hogy az antimilitaristák főként röplapok útján terjesztett propagandája is az uralkodó osztályok, a háború elleni közvetlen fellépést sürgette. Ezzel összefüggésben le kell szögeznünk, hogy a szindikalizmus forradalmi szerepének átmeneti felerősödése a háború második felében — s ennek magyarországi jelentkezése — még kellőképpen nem kutatott és értékelt kérdése a munkásmozgalmak-történeti kutatóknak.

A mozgalomban 1918 elején nem következett be szakadás, de megszűnt a párt vezetőinek egyedüli befolyása a munkásság körében. A kormányterror által elszenvedett újabb veszteség ellenére (1918 májusában letartóztatták az antimilitaristák újabb csoportját) a mozgalom ideológiailag még kiforratlan, szervezeten megformálatlan *forradalmi irányzata* élt és hatott, hozzájárult a munkások és katonák forradalmasításához, a reformizmussal szervezeten is szakítani képes új, forradalmi párt előkészítéséhez.

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A Hamburger-per iratai. Párttörténeti Intézet Archívuma.
 A Galileisták pere. Párttörténeti Intézet Archívuma.
 A Károlyi Mihály ellen indított per iratai. Fővárosi Levéltár. (Bp. törvényszéki ir. 4. H—36. 537—1921. K. cs.)
 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kongresszusai és konferenciái. 1917—1918. Párttörténeti Intézet Archívuma
 Magyar Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914—1918. Összeáll. Iványi Emma. Bp. Akadémiai Kiadó. 1960.
 A Népszava, a Világ, a Magyarország és a Pesti Hírlap 1917 november — 1918 március közötti számai.
 Szabó Ervin. Válogatott Írásai. Bp. Kossuth. 1958.
 Pogány József. A tömegsztrájk és tanulságai. Szocializmus, 1918. február.
 Hevesi Gyula. Pártszakadás és proletáregység. Internacionálé, I. évf. 3—4. sz.
 Károlyi Mihály. Egy egész világ ellen. Bp. Gondolat. 1965.
 Buchinger Manó. Küzdelem a szocializmusért. II. kötet. Október, forradalom, emigráció, h. n. é. n. Bp.
 Garami Ernő. Forrongó Magyarország. Leipzig—Wien. 1922.
 Jászai Samu. A magyar szakszervezetek története. Bp. 1925.
 Nevelő Irén. Néhány adat az 1918 januári tömegsztrájk történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1958 május.
 Hajdu Tibor. Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. Kossuth. 1958.
 Tömöry Márta. Új vizeken járok. A Galilei kör története. Budapest, Gondolat. 1960.
 Milei György. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról. Bp. Kossuth. 1962.
 V. M. Turok. Az osztrák munkásmozgalom fellendülése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása alatt. Az MTA Történettudományi Intézetének Értesítője. 3. évf. 7—o. sz.
 E. I. Rubinstein. Az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlása. Moszkva. Akadémiai Kiadó. 1963. (Orosz nyelven)

A CÁRIZMUS BUKÁSA, FORRADALOM OROSZORSZÁGBAN ÉS A KÖZPONTI HATALMAK ÁLLÁSFOGLALÁSA A LENGYEL KÉRDÉSBEN

LEON GROSFELD

Már a cárizmus bukása, a februári forradalom és annak szocialista forradalommá történő átalakulási folyamata nagyban befolyásolta a központi hatalmaknak mind az általános, mind pedig a lengyel kérdésre vonatkozó magatartását. Ez a hatás legerősebben Ausztria-Magyarország, azaz a központi hatalmak leggyengébb láncszeme reakciójában érződött.

Április 3-án sor került a két császár, valamint Burian és Bethmann-Hollweg külügyminiszterek találkozására Homburgban. A megbeszélések fő témáját a béketárgyalások és a békekötés képezte. Ausztria-Magyarországot a háborús terhek érzékenyebben érintették, s éppen ebben az időben folytatott élénk béketárgyalásokat Franciaországgal.¹

Ausztria vezető köreire igen nagy benyomást gyakorolt az oroszországi forradalom és a cárizmus bukása. Homburgban Czernin gróf sötét képet festett a háború további folytatásának kilátásairól, rámutatott egy szocialista béke veszélyére, az orosz mintájú forradalom, a legyilkolt császárok koponyájával megjelenő kísértet rémképét vázolta. Megállapította, hogy az Oroszországban bekövetkezett változások, a szocializmus veszélye és a forradalmi irányzatoknak a közhangulatra és a politikai helyzetre gyakorolt befolyása azt diktálja mindkét országban, hogy 1917 végéig megkössék a békét.² A szocialista béke³ veszélye hatást gyakorolt a német császárra, bár az semmiféle kötelező határozatot nem hozott. A lengyel kérdésben Németország császára arra szorított, hogy az uralmat átruházta a Żywieci Karl Stefan főhercegre.

¹ Ebben az időben a párizsi Sixtus von Bourbon, a császár sógora közvetítésével kapcsolatokat létesített a francia kormánnyal, és békejavaslatokat terjesztett elő, amelyek során felajánlotta a közvetítést Elzász-Lotharingia ügyében Németországgal. A híres Sixtus-ügyről van szó, amelynek visszhangja még 1918-ban is él. Az erre vonatkozó irodalomban nagymértékig vitatott ügy, lásd erre vonatkozóan K. F. Nowak: „Der Sturz der Mittelmächte” (A Központi Hatalmak bukása, München, 1921; E. von Glaise-Horstenau: „Die Katastrophe. Die Zerstrümmerung Österreich-Ungarns und das Werden der Nachfolgestaateten” („A katasztrófa. Ausztria—Magyarország összeomlása és az utódállamok létrejötte”) Bécs. 1929.

² Előre látta, hogy „ha tovább tart a háború, a szocialista körök a vezetőség feje felett nem szívesen látott megegyezéseket kötnek, és a háborút számukra megfelelő útra vezetve befejeznék”. Czernin jegyzete a homburgi beszélgetésekből. HSHA Geheim XLVII/3—17, 1058—1059.

³ „Das Gespenst des sozialistischen Friedens” — „A szocialista béke kísérlete.”

Tíz nappal később, április 12-én Czernin terjedelmes emlékiratot terjesztett fel Károly császárnak, amelyben részletesen fejtegette a forradalom veszélyét.⁴ Ez az emlékirat annyira jellemző — nemcsak mint az orosz forradalom befolyásának és jelentőségének bizonyítéka, hanem a Monarchia vezető elemeinek akkori magatartása és ténykedése mozgatórugóinak megértése szempontjából is, — hogy érdemes erről részletesebben beszélni.

Czernin megállapította, hogy Ausztria-Magyarország katonai ereje kimerülőben van, hogy a hadiipari termeléshez szükséges nyersanyag éppúgy, mint az emberanyag lassan elfogy. Az éhség az embereket a kétségbeesésbe kergeti. A téli hadjárat lehetetlenné válik és ezért a háborút legkésőbb őszig be kell fejezni, nem várni addig, amikor a katasztrófa már mindenki számára nyilvánvalóvá válik.

A helyzetet még a forradalmi veszély is élezi, amely Európa láthatárán feltűnt. Olyan veszély ez, amely a világ összes trónja ellen irányul s egy olyan világban, amely már nem ugyanaz, mint három évvel korábban. Egy államférfinek, aki nincs vaksággal és süketséggel megverve észre kell vennie, hogyan nő napról-napra a nép tompa kétségbeesése és a széles tömegek izgatottsága; ha tudatában van felelősségének, számolnia kell ezekkel a tényezőkkel.

Különösen erősen hatott az orosz forradalom a szláv népeiségre.⁵

Czernin zavargásoktól tartott, nem csupán Ausztria-Magyarországon, hanem Németországban is. Mindez arra a végső következtetésre készítette, hogy jobb békét kötni, mint kivárni a forradalmat.

Czernin emlékirata nem volt hatástalan Ausztria császárára, aki ezt megküldte II. Vilmosnak, rettegve közölvén, hogy az új ellenség, mellyel harcolnak, fenyegetőbb, mint az antant; ez a nemzetközi forradalom.⁶

A német fél az új katonai sikerek, s különösképpen az áprilisi angol-francia támadás visszaverése hatására optimistábban ítélte meg a helyzetet, és nem volt hajlandó „minden áron”⁷ békét kötni.

A cárizmus bukása — s ez nem is lehetett másképp — különösen közvetlenül hatott a központi hatalmaknak a lengyel kérdésben folytatott politikájára. A cárizmus bukását és a februári forradalom győzelmét követően Oroszország mértékadó köreiből két álláspont érvényesült a lengyel kérdésben. Az egyik a munkás- és katonaküldöttek petrográdi tanácsának a lengyel néphez küldött üzenetében, a másik a polgári Ideiglenes Kormány felhívásában jutott kifejezésre.

A petrográdi tanács üzenete közzétette, hogy „Oroszország demokráciája a népek elismerésének és politikai önrendelkezésének talaján áll és kinyilvánít-

⁴ Uo. 981—985.

⁵ „Szlávjainkra az orosz forradalom erősebb hatást gyakorolt, mint a birodalmi németekre”.

⁶ Haus-Hof und Staatsarchiv, Geheim. HHSA, XLVII/3—17. 979.

⁷ II. Vilmos és IV. Károly, 1917. V., a mellékelt, Bethmann-Hollweg kontra Czernin 1917. V. 9-i expozé — k. 993.

ja, hogy Lengyelországnak joga van a teljes függetlenséghez nemzeti és nemzetközi viszonylatban egyaránt". Az Ideiglenes Kormány felhívása két nappal később, a küldöttek tanácsa üzenetének nyilvánvaló befolyása és nyomása hatására elismeri ugyan elvben Lengyelország függetlenségét, és mint hivatalos tényt veszi figyelembe, ugyanakkor azonban két fontos feltétel kikötésében korlátozza is ezt az elismerést: Lengyelország egy katonai szövetség révén álljon kapcsolatban Oroszországgal, és az orosz Törvényhozó Gyűlés „adja beleegyezését Oroszország államhatárainak bármilyen megváltoztatásához, amely nélkülözhetetlen a szabad Lengyelország fennállásához”.

Az ismert lengyel történész, Askenazy, aki 1917-ben azonnal értékelte ezt a két okiratot, kimutatta a köztük levő alapvető különbséget. Hangsúlyozta, hogy az Ideiglenes Kormány felhívása és az a tény, hogy az elvben elismerte Lengyelország függetlenségét, bizonyos értelemben a petrográdi tanács üzenetének kényszerítő hatása alatt született, és hogy „az elismerés előnytelen feltételei ellenére nemcsak azonnalra és a háború időszakára ideiglenesen szűnt meg Lengyelország Oroszországgal szembeni feltétlen kötöttsége, hanem a továbbiakban, maradandóan a béke időszakára is”⁸.

A következő tény tanúskodik Oroszország akkori polgári kormánya szándékainak őszinteségéről, arról, hogyan képzelte el Lengyelország függetlenségét. Egy héttel az Ideiglenes Kormány felhívása után Gucskov hadügyminiszter a következőképpen okolta meg a miniszterelnöknek Lwow hercegnek írt levelében azt, hogy miért célszerű lengyel hadsereget felállítani Oroszországban: mivel — az Ideiglenes Kormány deklarációjával egyetértésben — az így vagy úgy elkülönített Lengyelország erős katonai szövetségben csatlakozik Oroszországhoz, „az új államszervezeten belül szükségünk lesz támaszra jövőbeli befolyásunk érdekében”. A polgári-imperialista Oroszországnak ezt a támaszát az „így vagy úgy elkülönített” Lengyelországban éppen a reakciós orosz tábornokok vezetésével Oroszországban létrehozott lengyel hadsereg képezte.⁹

Ez ellen szólt a petrográdi tanács üzenete, amely „tömör, meggyőző és hatásos volt a nép számára”, mint Askenazy írja. A lenini álláspont a nemzeti-ségi kérdésben a bolsevikok programszerű követelése volt, amely hangoztatta, hogy minden országnak joga van, hogy maga döntsön sorsa felett. Ez volt az első olyan önzetlen nyilatkozat Lengyelország függetlenségi jogáról, amely azt minden korlátozás és feltétel nélkül elismerte.

Mindazonáltal mindkét okirat komoly jelentőségű volt és fontos szerepet töltött be.

Az antant hatalmak csak arra szorítkoztak, hogy elfogadták az Ideig-

⁸ S. Askenazy, *Uwagi (Megjegyzések)* Varsó, 1924. 178. o.

⁹ K. Grossfeld „Polnische reaktionäre Militaerformationen in Russland 1917—1919.” („Lengyel reakciós katonai alakulatok Oroszországban 1917—1919.”), Varsó, 1956. 38. o.

lenes Kormány álláspontját, mint ahogy korábban a cári kormány álláspontjával is egyetértettek.

Arról, hogy német kormánykörökben hogyan fogadták az orosz felhívásokat s hogyan alakult a forradalom után a lengyel kérdés, W. Feldman referált az NKN Naczelný Komitet Narodowy (Legfelsőbb Nemzeti Bizottság) számára írt 1917. április 6-i berlini jelentésében: „A lengyel helyzetre az orosz forradalom is kezd hatást gyakorolni. Ez már nyilvánvaló volt akkor, amikor a felsőházban közzétették a könnyítéseket. Jelenleg a forradalmi kormány kiáltvány a lengyel kérdésben szenzációt és *erős nyugtalanságot* (az eredeti szövegben is aláhúzva) eredményezett kormánykörökben.” A Berliner Zeitungnak azt a számát, amely ezt közölte, elkobozták, táviratilag adtak parancsot, hogy ezeket a példányokat a vasúti szerelvényekből szerezzék vissza, mivel arról volt szó, hogy a kiáltvány nem juthatott el a Királyságba (a kongresszusi Lengyelországba), nehogy demoralizálóan hasson.¹⁰ A naiv ügykötések azonban hiábavalóak voltak.

Az orosz forradalom „demoralizáló” hatása lengyel területen hozzájárult a nemzeti felszabadítási harc eszméjének nagyfokú fellendítéséhez. 1917 nyarán — midőn Németországban sikerült a francia-angol offenzívát visszatartani — a központi hatalmak új erőre kaptak. Mindazonáltal Ausztria-Magyarország tudatában van nehéz élelmezési, katonai és politikai helyzetének, tehát békét kíván, de nem kevésbé fél a győztes békétől, mint a vereségtől. Fél, hogy egy győztes béke esetében, amely Németországban főleg katonai sikereket hozna, neki a vitás területek jutnának. A Monarchia tekintélye az osztrák államférfiak akkori meditatálásában és fontolgatásaiban igen komoly szerepet játszott.

Az 1917 júliusi emlékirat, amelyben Czernin a lengyel kérdés négy lehető megoldását vizsgálja, két lehetőséget kizár — mégpedig az osztrák — lengyel koncepciót, valamint Lengyelország teljes függetlenségét. Azon a véleményen van, hogy Németország sem az egyikkel, sem a másikkal nem elégszik meg, így Ausztriát a második megoldás nem is érdekelheti. Az orosz — lengyel megoldás kényelmetlen, így tehát csak német — lengyel megoldás marad hátra. Ezzel kapcsolatban javasolja Czernin a Lengyelországról való önkéntes lemondást, és ezért Romániát kéri. Emlékiratában szó szerint ezt írja: csak akkor ölthet Elzász-Lotaringia részleges átengedése reális formát, ha mi (Ausztria) behatolunk a Balkánra, és Lengyelországot eladjuk Németországnak.

Hogy került szóba egyszerre Elzász-Lotaringia? Az osztrák-francia tárgyalások folyamán Franciaország Elzász-Lotaringia visszaadását minimális követelményként jelölte meg. És a valóságban, a Michaelis-szel 1917 augusztusában folytatott tárgyalások idején azt javasolja Czernin, hogy kössön Né-

¹⁰ WAP (Állami Vajdasági Levéltár), Krakkó, NKN 37.

metország és Ausztria különbékét Franciaországgal Elzász-Lotaringiának Németország által történő átengedése árán, s ekkor az osztrák Monarchia nemcsak Lengyelországról mond le, hanem financiaiális koncessziók ellenében Galiciát is átengedi cserébe Romániáért.

Itt van egy másik momentum is. Mégpedig az, hogy Ausztria lemond Németország javára nemcsak a kongresszusi Lengyelországról, hanem Galiciáról is, arról a Galiciáról, amely korábban szemefénye volt, s amelynek megtartásáért állítólag mindent megtett.

Az ajánlatot mégsem fogadták el, mivel Németország semmiképpen sem volt hajlandó lemondani Elzász-Lotaringiáról. Azonkívül pedig többször hangsúlyozta, hogy Lengyelország számára csak teher. Tény az, hogy Lengyelországban az orosz forradalom és más tényezők hatására egyre erősebbé vált a nemzeti felszabadítási mozgalom.

Németország továbbra is a november 5-i deklaráció talaján állt, azzal, hogy kilátásba helyezte az esetleges visszakanyarodást a határterületek annektálásának gondolatához, amely pedig Lengyelország jövőjét megoldatlanul hagyná.

A németek egyre erősebben szorgalmazták egy új német-osztrák szövetség megkötését, céljuk Közép-Európa létrehozása volt, amelyben Lengyelország lenne a német részről az osztrákoknak fizetett ár a szövetségbe történő beleegyezésért. 1917 november elején voltak folyamatban a német-osztrák megbeszélések erre az új szövetségre vonatkozóan.

Németország a következő feltételeket szabta a kongresszusi Lengyelországnak Ausztria javára történő átengedése fejében, azaz az osztrák—lengyel koncepcióhoz való visszatéréséért:

1. Határ kiigazítása Lengyelország rovására;
 2. Egy 20 évre szóló német-osztrák szövetség katonai megállapodással, egységes fegyverzettel, szoros gazdasági együttműködéssel, azaz — más szóval — Németország megkapja azt, amit akart, csak más úton, Lengyelországot Ausztria-Magyarországon keresztül rendeli alá magának;
 3. Ausztria lemond Romániáról, Románia szövetsége Németországgal;
 4. Két autonóm terület kialakítása Litvániából és Kurlandból;
 5. Suwalki, Wilna területe, a Dąbrowa medence Németországhoz kerül;
 6. A német nyelvű lakosság érdekeinek biztosítása Lengyelországban;
 7. Munkaerő toborzása Lengyelországban;
 8. Német-osztrák-lengyel vasúti társaság német túlsúllyal; a lengyel kálisó-bányászat csatlakozása német szindikátusokhoz.
 9. Jelentős német részesedés a Dąbrowa-medence bányászatából.¹¹
- Ezek a javaslatok, amelyeknek szerzője Ludendorff volt, alapján véve Lengyelország újrafelosztását jelentették. Így jellemezte ezt válaszában

¹¹ Resümee der Gespraechen in Berlin vom 5. u. 6. November 1917. (Az 1917. november 5. és 6-i berlini beszélgetések lényege), HHSA-Geh. 3—21. k. 458—464.

Czernin is, aki hangsúlyozta, hogy ez egy Európával szembeni diktátum lenne, és hogy a lengyelek az egész kongresszusi Lengyelországra és Litvánia egy részére számítanak, de legalábbis az egész kongresszusi Lengyelországra; ellenkező esetben jobb lenne az egészzet a régi megszállás alatt meghagyni, ekkor azonban Románia megszűnne létezni Németország, Közép-Európa és a szövetség számára. Ez bizonyos értelemben ultimátum volt.

Időközben azonban, mint ismeretes, kitört a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Győzelme azt jelentette, hogy Oroszországban a forradalmi irányzat jutott hatalomhoz — Leninnel az élen — amely 15 év óta hirdette minden népnek, de különösen konkrétan a lengyel népnek azt a jogát, hogy szabadon, teljes mértékben és feltétel nélkül döntsön saját sorsa felett; az az irányzat, amelynek hangja a petrográdi tanács 1917. március 14/27-i üzenetében jelentkezett.

A szovjet hatalomnak már az első történelmi jelentőségű deklarációi is igen hatásosak voltak a megszállt Lengyelország szempontjából. Az 1917. november 8-i II. Szovjet Kongresszuson hozott híres „Békedekrétum” az annexióra vonatkozóan a következő meghatározást tartalmazta: „Idegen területek annexióján, vagy elfoglalásán a kormány általában a demokrácia és különösen a dolgozó osztályok jogérzetének megfelelően egy kis vagy gyenge népnek valamely nagy erős állammal való minden néven nevezendő egyesítését érti olyan esetekben, amikor ez a nép nem fejezte ki pontosan, világosan és önként beleegyezését vagy kívánságát, függetlenül attól, mikor ment végbe ez az erőszakos egyesítés.”¹²

A fenti értelemben vett annexió nélküli béke követelése szellemében a forradalmi Oroszország a lengyel terület annexiójának (melyre mind a XVIII. században, mind pedig a jelenlegi háborúban sor került) érvénytelenítését követelte. Az oroszországi népek jogainak november 15-i deklarációja elismerte a 2. pontban az oroszországi nemzetiségek önrendelkezési jogát, beleértve az elszakadást és önálló állam létrehozását, és ezzel megegyeszer megerősítette a lengyel népnek a szabadságra és függetlenségre való jogát.¹³

Az új Oroszország hozzáállása a nemzeti, és konkrétan a lengyel kérdéshez annyira alapvetően különbözött minden eddigi, e tárgykörben tett orosz — és nem orosz — kijelentéstől, hogy a PPSD (Lengyel Szociáldemokrata Párt) krakkói orgánuma, a „Naprzód” így írt:

„Minden eddigi orosz párt közül egyedül Lenin pártja, az úgynevezett Bolsevik Párt áll feltétel nélkül és őszintén, minden fenntartás és hátsó gondolat nélkül Lengyelország függetlensége mellett. Senki másban az oroszok közül nem tudnak a lengyelek annyira maradéktalanul megbízni, mint Leninben. Sem Kerenszkijben, sem másban. Ezek közül mindegyik kész minket eladni, vagy

¹² V. I. Lenin művei 26. kötet. 248. o.

¹³ „Pravda” 178. száma, 1917. november 16.

életünkre törni, az alkalomtól és politikai számítástól függően, egy adott pillanatban. Csak Lenin nem.”¹⁴

A nemzeti, különösképpen pedig a lengyel kérdésre vonatkozó két álláspont — a szocialista és az imperialista — harcának színhelye a breszti békekonferencia lett, amelyen az egyik részről a központi hatalmak, a másiktól pedig Szovjetország vett részt.

Időközben, 1918 elején a katonai helyzetben bizonyos javulás következett be, megnövekedett a német főparancsnokság — melyben Ludendorff és Hindenburg voltak a hangadók — hatalma. Német körökben Ausztria gyengeségének láttán arra a következtetésre jutnak, hogy minden további nélkül meg tudják valósítani a Közép-Európa tervét. A németek céljaik elérésére felhasználják Chełm problémáját is — Chełmet tudvalevőleg Németország és Ausztria eladta Bresztben, most azonban a németek Ausztriára igyekeztek hárítani a felelősséget ezért. 1918 júliusában Németország hivatalosan értesítette Ausztria-Magyarországot, hogy szemben áll az osztrák—lengyel megoldással, és kísérletet tesz, hogy a régens tanáccsal a lengyel államiság további kiépítésének feltételeit megtárgyalja.

Melyek ezek a feltételek?

1. Gazdasági szerződések, amelyek Németország és Ausztria-Magyarország számára szavatolják a jelenlegi helyzet további fenntartását;
2. Egy szén-konvenció;
3. A háborús károk viselése;
4. A határok kiigazítása.

Ezen akciók elfogadása esetében Lengyelország abban a nagy szerencsében részesül, hogy tetszése szerint választhat magának királyt.

Így született meg az úgynevezett jelöltségi (Kandidatenlösung) terve. Ennek két variánsa volt: az első kimondta, hogy a király Varsóban kell hogy tartsa székhelyét, így az akkori uralkodók közül egyik sem jöhetett számításba, — tehát Károly osztrák császár sem. Ezzel Németország azt akarta elérni, hogy a lengyel trónon Károly Istvánt, vagy valamelyiket a szász vagy bajor hercegek közül láthassa, csak ne az osztrák császárt. Ausztria továbbá unióra törekedett, legalábbis perszónalunióra, azaz az osztrák császárt lengyel királlyá akarta koronázni. Ezzel Németország nem értett egyet.¹⁵

Így versengtek még 1918 késő nyarán és kora őszén egymással a központi hatalmak azért, hogy a lengyelországi bábkirályság kinek — a németeknek vagy az osztrákoknak — a tarsolyába kerüljön. Ez az úgynevezett kis-lengyel, illetve osztrák—lengyel megoldással kapcsolatos vita volt.

Ugyanakkor azonban — a lengyelek szerencséjére — többek között ezekben az országokban is érelődtek az októberi forradalom döntő hatására a for-

¹⁴ „Naprzód”, 1917. november 14.

¹⁵ HNSA-Geh. XLVII/3-24. k. 278—360.

radalmi mozgolódások, amelyek rövid időn belül elvezettek e hódítani vágyó monarchiák bukásához.

1915 nyarán ezt írta Lenin: „Ha Németország győz, megfojtja Belgiumot, Lengyelország és talán Franciaország egy részét stb. Ha Oroszország győz, megfojtja Galíciát, Lengyelországnak egy részét, Örményországot stb. Ha a háború döntetlennek végződik, megmarad a régi nemzeti elnyomás.”¹⁶

A valóságban a központi hatalmak győzelme azt jelentette volna, hogy azok a lengyel területek, amelyek 1914 előtt Németországhoz tartoztak, így Poznan, Kelet-Pomeránia és Szilézia egészen magától értetődően nála is maradnak. Galícia Ausztriánál maradt volna, s a kongresszusi Lengyelországból ütközőállam jött volna létre, egy bábállam, teljes függésben Németországtól.

Abban az esetben, ha a másik háborút viselő fél, azaz az antant győzött volna — nem lettek volna Oroszországban olyan nagy forradalmi folyamatok — a lengyel kérdés Oroszország belügye maradt volna, Lengyelország pedig Oroszország egy alkotórésze, kisebb vagy nagyobb autonóm kulturális jogokkal.

Tehát az új helyzet kialakulásának, azon feltételek megteremtésének, amelyek között egyetlen imperialista állam sem foglalhatta el többé Lengyelországot, s amelynek Lengyelország független létét köszönheti, a legfontosabb tényezői azok a forradalmi folyamatok voltak, amelyeket a győztes orosz forradalom indított meg.

¹⁶ V. I. Lenin művei, 21. kötet. 232. o.

A LENGYEL KÉRDÉS MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

SZOKOLAY KATALIN

A politikai kérdések iránt érdeklődő magyar közvélemény felfokozott figyelemmel kísérte az első világháború idején Orosz—Lengyelország háború utáni sorsának alakulását. Ezt az érdeklődést nem elsősorban a lengyelek iránti hagyományos barátság okozta, bár kétségtelenül ez is szerepet játszott, hanem az a lehetőség, hogy Orosz-Lengyelország a monarchiához csatlakozik, s ennek várható kihatásai a dualista monarchia struktúrájára.

Az ugyan csak a titkos diplomáciai kabinetekhez közel álló körök számára volt ismert, hogy a Habsburg-kormány már augusztus első napjaiban puhatolódzó tárgyalásokat folytatott Berlinben, hogy Orosz-Lengyelországra vonatkozó igényeit elfogadtassa szövetségével, de felelős osztrák politikusok célzásából már ekkor következtetni lehetett, hogy Ausztria-Magyarország kormányát foglalkoztatja Orosz-Lengyelország annexiójának a terve.

Ezzel magyarázható az a rendkívüli aktivitás és energia, amellyel Tisza István magyar miniszterelnök 1914 augusztus első napjaiban fellépett a lengyel kérdésben. Buriánhoz — aki akkor az uralkodó személye körüli miniszter volt — 1914. augusztus 11-én írott levelében hangsúlyozta, hogy a lengyel kérdés csak a dualista monarchia fenntartása, és a magyar uralkodó osztályok monarchián belül játszott szerepének biztosítása azaz a „dualizmus és a paritás”¹ érintetlenül hagyása mellett oldható meg. Ennek következtében a legegyszerűbb megoldásnak a külön lengyel királyság felállítását tekintette, ettől csupán az a félelem térítette el a magyar miniszterelnököt, hogy ez esetben a monarchia könnyen elvesztené Galíciát. Megoldásként tehát azt javasolta, hogy ha „feltétlenül kellene Orosz-Lengyelországot absorbeálni” azt a dualizmus érintetlenül hagyásával a monarchia egyik államához, Ausztriához csatolják. Ez — véleménye szerint — az osztrák németységnek is az érdeke, mivel ezáltal szövetségest nyerne az osztrák államot bomlasztó erőkkel szemben. „Határozott érdeke tehát minden osztrák tényezőnek, amely valamivel rendezettebb és kielégítőbb állapotokat szeretne hazájában létrehozni, hogy

¹ Tisza István összes munkái. Levelek 1914. Budapest. MTA 4. kiadás 61—64. old.

a netalán hozzácsatlakozó lengyelség a monarchia dualisztikus és paritásos szervezetének fenntartása mellett, mint az osztrák állam egyik alkotó eleme helyezkedjék el a monarchiában.”²

Tiszának tudomása volt arról, hogy egyes galíciai lengyel politikusok a Habsburg állam trialista átalakítását szorgalmazzák osztrák—magyar—lengyel királysággá. Ez indokolja, hogy augusztus 20-án Berchtold külügyminiszternél tartott félhivatalos miniszteri értekezleten³ rendkívül erélyesen utasította vissza a jelenlevő lengyel konzervatív politikusoknak, Biliński Leo pénzügyminiszternek és Bobrzyński Michal galíciai konzervatív politikusnak azt a törekvését, hogy egy császári kiáltvány tervezetet fogadtassanak el a jelenlevő államférfiakkal. A tervezet egyébként meglehetősen leplezetlen formában tartalmazta a lengyel kérdés trialista megoldásának tervét. Tisza nemcsak, hogy megakadályozta a tervezet felterjesztését a császárhoz, de a jegyzőkönyvbe bevétellett egy részt, amely kimondja, hogy Orosz-Lengyelországnak Galíciával való egyesítése a monarchia keretei között csak azzal a feltétellel tűnik kívánatosnak, „ha ezáltal a monarchia jelen állapota és összetartása nem lazul meg, és biztosak lehetünk abban, hogy az orosz-lengyelországi államfenntartó elemek is ilyen értelemben tevékenykednek és készek a centrifugális tendenciák megakadályozására”.⁴ Álláspontjának igyekezett érvényt szerezni nemcsak az osztrák politikusokkal és a császárral folytatott tárgyalásain, de Bethmann-Hollweg német kancellárt is ilyen értelemben tájékoztatta.

Tisza álláspontját osztotta pártja, a Munkapárt politikusainak többsége. 1915. október 2-án⁵ a lengyel kérdéstről tartott magyar minisztertanácsi értekezlet mindenben Tisza álláspontját támasztotta alá, legszívesebben vették volna, ha a monarchia lemond a lengyel területek bekebelezésének gondolatáról, de ha ennek mindenképpen be kell következnie, az csakis a dualizmus és a paritás fenntartása mellett lehetséges. Egyedül Teleszky magyar pénzügyminiszter volt pesszimista az irányban, hogy ez a terv keresztülvihető-e.

Tisza István és a magyar uralkodó osztályok általa képviselt hatalmon levő csoportja óvatosan kezelt minden annexiós elképzelést. Ez nem azt jelenti, mintha a magyar uralkodó osztályok nem akartak volna részesülni az Osztrák—Magyar Monarchia háborús hódításáiból, azonban éberrel ügyeltek arra, hogy ez ne párosulhasson a magyar uralkodó osztályoknak a monarchiában játszott szerepe visszaszorulásával. Félttek minden területi megnagyobbodástól, nehogy a magyarok és nem magyarok aránya, amely egyébként sem volt számukra a legkedvezőbb, tovább romoljon. S ha feltétlenül számításba

² Uo.

³ Aufzeichnung über Besprechungen der beiden Ministerpräsidenten, der gemeinsamen Finanzminister, des königl. ungar. Ministers am Allerhöchsten Hoflager und des Statthalters a. D. Dr. Bobrzyński beim Minister des Aussern, am. 20. August. 1914. HHSTA PA Krieg 11/a.

⁴ Uo.

⁵ Magyar Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek az első világháború korából. Magyar Országos Levéltár. Összeállította Iványi Emma, Bp. 1960. 189—194. o.

kell venni a monarchia területi megnagyobbodását, Ausztria területi növekedése együtt kellett, hogy járjon Magyarország növekedésével is, nehogy az egyensúly megbillenjen. Így például Orosz-Lengyelország Ausztriához csatolása esetére Bosznia-Hercegovina Magyarországhoz csatolását és Dalmácia kérdésének kedvező rendezését állították fel követelményképpen.

Mindenfajta trialista vagy föderalista törekvésben az osztrák-német centralista törekvések veszélyét vélték felfedezni, ami véleményük szerint magának a monarchiának az összeomlásához vezetett volna, s ami természetesen a magyar szupremáciát is könnyen magával sodorhatta volna a Lajtán innen. A magyar uralkodó osztályok magukat tekintették a Habsburg birodalom népei feletti uralom igazi letéteményeseinek s ezért éberren ügyeltek, hogy a Habsburg államban fontos döntések a magyar kormány hozzájárulása nélkül ne következhessek be.

A lengyel kérdésben Tiszát különösen aggasztotta a tény, hogy a 20 millió lengyel hogyan lesz beilleszthető Ausztria—Magyarország adott viszonyai közé. Aggasztotta, hogy a galíciai lengyelség esetleges kiválása Ausztria tartományai közül megingatja az ott kialakult egyensúlyrendszert. Ez esetben — fejtette ki Buriánnak — „A németiség Ausztria beléletében elveszteni a lengyeleket, akik egészében véve mégis az állam-fenntartó politikai iránynak a rendelkezésére állottak, s ezek segítsége nélkül szemben találhatná magát a csehek és a délszlávok támadásaival”.⁶

A német kormány magatartása is gondot okozott a magyar miniszterelnöknek. Jól látta, hogy az osztrák politikusokat az a cél vezeti, hogy már most a háború elején biztosítsák szövetségesükkel szemben a lengyel területek bekebelezéséhez való jogot. Tisza félt, hogy ez a két szövetséges közötti szövetségi kapcsolat elhidegülését eredményezheti, éppen ezért valahányszor a háború folyamán a német politikusok igényekkel léptek fel a lengyel területeken, intette a monarchia vezetőit, s kérte, hogy álljanak el Orosz-Lengyelországra vonatkozó terveiktől. Tisza álláspontja az volt, hogy a magyar uralkodó osztályok hatalmukat a Lajtán innen, csupán a dualizmus hatalmi rendszerére támaszkodva, Bécsen keresztül Németország szövetségével tudják fenntartani. Ebből a szempontból vizsgáltak minden területi megnagyobbodás lehetőségét.

Tisza és a magyar kormány álláspontja kétségtelen hatással volt arra, hogy a Stürgkh osztrák miniszterelnök által a lengyel kérdés megoldására készített tervezet: A „Grundzüge der verfassung- und veraltungspolitischen Einrichtung des künftigen Königreichs Polen” — amelyet 1915. október 6-án tárgyalt a közös miniszteri értekezlet, a lengyel kérdés trialista megoldását fel sem veti, erre a lehetőségre csak Burián külügyminiszter utalt bevezetőjében, s maga a tervezet a szubdualista elképzelés jegyében készült. „A béke-

⁶ Tisza im. 61—64. o.

szerződésben az Osztrák-Magyar Monarchiának átengedett volt orosz-lengyel területek a Galíciai Királyság erre kijelölt részével a lengyel királyságban egyesítettnek. A lengyel királyság az osztrák államtest lényeges alkotórésze, s ennek folytán, amennyiben más kikötés nincs, az ausztriai országokra érvényes alap és általános (köz) törvények alá tartozik.”⁷ Az értekezleten Tisza szükségesnek látta ismételten kifejteni a magyar kormány álláspontját, felterjesztésében hangsúlyozta, „hogy a monarchia dualisztikus felépítése noli me tangere”⁸, és hogy minden egyes újonnan szerzett területet az egyik vagy másik állam keretébe kell beilleszteni.

Véleményét nemcsak az osztrák politikusokkal igyekezett elfogadtatni, de igyekezett elfojtani minden olyan nézetet Magyarországon is, amely biztatást jelenthetett a lengyelek számára és ezáltal alááshatta a monarchia dualista felépítésének megingathatatlanságára vonatkozó nézetet. Éppen ezért nem szívesen látta a galíciai lengyel konzervatív pártokból alakult Nemzeti Főbizottság megbízottainak és a Lengyel—Magyar Egyesületnek a tevékenységét Magyarországon, s igen határozottan intette a főispánokat, amikor a fentebbiek a magyar törvényhatóságok ülésének napirendjére akarták tűzni a lengyel kérdést, nehogy ez olyan formában menjen végbe, „hogy a magyar nemzetnek és a monarchiának érdekeit és presztízsét érintse...”⁹

Míg Tisza a lengyel területekre vonatkozó elképzeléseket az osztrák-magyar dualista egyensúly fenntartása, pontosabban a magyar uralkodó osztályok társuralmi helyzetének egyre nehezebbé váló megmentése érdekében támadta, addig Andrássy Gyula éppen ez úton vélte a magyar uralkodó osztályok helyzetét megmenteni.

1915 őszén indította el lengyel tárgyú cikksorozatát a „Neue Freie Presse” és a „Magyar Hírlap” szeptemberi számában „A lengyel kérdés” címmel, valamint „A jó béke céljai” c. tanulmányban. 1915. december 7-én hangzott el a magyar parlamentben az egész monarchiában nagy érdeklődést kiváltott felszólalása:

„Elismerem, hogy a monarchia nem akart hódítani, amikor a háborúba ment; a lengyel kérdés nem volt a harci célok egyike. De az események önmaguktól felidéztek, megérelték ezt a kérdést, ma már ott vagyunk, igenis foglalkoznunk kell a nyilvánosság előtt is vele és én azt hiszem, hogy minden veszély nélkül konstatalható, fixírozható ebben a kérdésben két alapigazság. Az egyik az, hogy a történelmi Lengyelországot visszaadni az oroszoknak kardinalis hiba volna. A másik nagy igazság, amelyről azt hiszem ma már nem

⁷ „Protokoll des zu Wien am Oktober 1915 abgehaltenen Ministerrates für gemeinsamen Angelegenheiten”. OL Filmtár. 218. doboz. M. Komjáthy, Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch—Ungarischen Monarchie (1914—1918). Akadémiai Kiadó Bp. 1966.

⁸ Uo.

⁹ Országos Levéltár. Miniszterelnökségi anyag. 1916. XVI. res. 251. Magy. kir. miniszterelnök számnélküli magánlevele. Valamennyi Főispán úrnak!...

lehet nem szólni, hogy nem szabad Lengyelországot újra kitenni a felosztás veszélyének.”¹⁰

Andrássy személye az érdeklődés középpontjába került s a lengyel „barátság” valóságos nimbusza fonódott köréje, amelyet még a két világháború közötti történelmi irodalom is fenntartott és táplált.

Beszédeinek, cikkeinek két sarkalatos pontja volt — melyeknek lényegében népszerűségét is köszönhetette —, az egyik, hogy Lengyelországot el kell szakítani Oroszországtól; a másik pedig, hogy nem szabad Lengyelországot újra kitenni a felosztás veszélyének. Ez a két meg gondolás kedvező visszhangra talált a lengyelek és a magyarok körében, de érdeklődést váltott ki a monarchia Lajtán túli felében is.

Minden cikkében és felszólalásában vissza-visszatér az a gondolat, hogy Lengyelország Oroszország Achilles-sarka, ezen a ponton vélte támadhatónak és legyőzhetőnek az orosz birodalmat. Az volt az elképzelése, hogy a központi hatalmak ezután messzi kitolják határaikat keletre, a világháború előtti Oroszország határai mögé, egészen az ukrán és fehérorosz területekre, ami nemcsak Németország és a monarchia belbiztonságát fokozná, hanem az európai egyensúlyt is a központi hatalmak javára billentené, s biztosítaná számukra a Közép- és Kelet-Európa feletti uralmat, arról nem is beszélve, hogy az így Európából lényegében kiszorult Oroszország a Balkánon sem jelentett volna komoly ellenfelet.

Andrássy lengyel tervei, bár látszólag lengyel barátságról tesznek tanúságot, valójában a magyar imperializmus agresszív törekvéseit tükrözték. Kapóra jött neki a lengyelek sajátos helyzete a monarchián belül, a magyar társadalom lengyel barátsága, a galíciai és királlyági osztrákbarát lengyel politikusok tevékenysége, és így az orosz-lengyel területek bekebelezésére vonatkozó terveket nem mint agressziót, hanem mint „felszabadítást” állíthatta be a központi hatalmak részéről.

Népszerűségét a lengyelek körében különösen az növelte, hogy a monarchia politikusai között az első volt, aki nyíltan a lengyel kérdés trialista megoldása mellé állt.

A lengyel Nemzeti Főbizottság budapesti megbízottjával folytatott megbeszélésén¹¹ Andrássy kifejtette, hogy a lengyel kérdés olyan fajta megoldásának volt mindig a híve, hogy a Galíciával egyesült Orosz-Lengyelország a Habsburg-monarchia alkotó része legyen. Így több lengyel lenne együtt, állami létük életképesebbé lenne, kisebb lenne az irredenta lehetősége. A „Neue Freie Presse” egyik 1915 szeptemberi számában megjelent cikkében kifejtette, hogy elképzelése szerint a Lengyel Királyság Galíciával önálló lengyel államot alkotna, Ausztria—Magyarországhoz kapcsolódva. Ugyanakkor azt sem titkolta, hogy soha, egy percig sem gondolt a független Lengyelországot

¹⁰ Képviselőházi Napló XXVII. k. 321—328. o.

¹¹ Rozmowa z hr. Julusem Andrassym. 1916. VIII. 11. Archivum NKN. T. 64. Krakko.

megalakítására. A lengyel függetlenséget irreálisnak tartotta, a lengyel politikusok előtt abbéli véleményét juttatta kifejezésre, hogy a külön lengyel királyság nem bírna az önálló lét feltételeivel.¹² „Három nagyhatalom közé ékelve, ezek játékszerévé válnék.” „A függetlenség tulajdonképpen esztelenség — jelentette ki — (Unabhängigkeit ist eigentlich Unsinn) a Németországhoz, vagy Ausztriához való igazodásnak kell bekövetkeznie”. (Anlehnung an Deutschland oder an Oesterreich.)¹³

Ami a lengyel állam egyesítését illeti, Andrassy több ízben kijelentette, hogy Lengyelországot nem szabad még egyszer kitenni a felosztás veszélyének, de egy percig sem gondolt arra, hogy akár Galíciáról Ausztria, akár pedig Porosz-Lengyelországról Németország lemondjon a lengyelek javára. Sőt a lengyel kérdés megoldását éppen azért találta sürgősnek, nehogy ezeken a területeken eluralkodjék a függetlenségi gondolat, azaz, nehogy a lengyel nemzeti felszabadító mozgalom hatalmába kerítse a háromfelé szakított lengyel földet. Amennyiben persze az általa elképzelt terv sikerül, vagyis Orosz-Lengyelországot egyesítik Ausztriával, akkor Galícia és a Lengyel Királyság egyesül egy testté a monarchián belül, de a német megszállás alatti területek ekkor is számításon kívül estek. Az a törekvés vezette, hogy a lengyelekben szövetségest nyerjen a központi hatalmak, legalábbis a monarchia számára az oroszok ellen. Andrassy persze ezt nem úgy értelmezte, hogy az eredeti felosztást kell megszüntetnie, azaz a lengyel területeket egyesíteni, hanem csak a központi hatalmak birtokába került, újonnan megszerzett volt orosz-lengyel területek felosztása ellen tiltakozott.

„Tehát a választás csak a között van, hogy a német birodalomhoz, vagy Ausztria-Magyarországhoz csatoltassék-e a felszabadított Lengyelország (Lengyelországon mindig csak Orosz-Lengyelországot érti). A megelégedésnek azonban elkerülhetetlen kelléke, hogy a felszabadított lengyel lakosság ne osztassék fel a német birodalom és közöttünk, hanem mindenesetre *nagy zöme* (az én kiemelésem — Sz. K.) egy állami testet képezzen, nem mint annektált tartomány, hanem biztosított közjogi individualitással, lengyel nemzeti jelleggel, lengyel kormányzattal. Ha a mi monarchiánkhoz csatoltatik, Galíciával egy testet kellene képeznie.”¹⁴

Andrassy Gyula lengyel szimpátiájának elsősorban az volt az oka, hogy a monarchiának egyre mélyülő belső válságát a dualista monarchián belül a lengyel és magyar uralkodó osztályok összefogása révén — közömbösítve ezzel a többi ausztriai nemzetiség föderációs és a németek centralista törekvéseit — remélte megoldhatónak. Mindezt Andrassy egy szoros német szövetségben, esetleg a Neumann-féle Mitteleuropa keretei között vélte elérhetőnek. Tehát Tiszával szemben egy Budapest—Varsó—Berlin

¹² Andrassy Gyula. A világháború problémái. Bp. 1916. 210—219. o.

¹³ Rozmowa . . .

¹⁴ Andrassy im. 218. o.

összefogásnak volt a híve. Egyelőre ezt a Habsburg dualizmus helyett egy Hohenzollern dualizmus útján vélte megoldhatónak a monarchiának és Németországnak egy olyan szoros szövetségében, amely inkább a magyarságra, mint a tehetetlen osztrák németiségre támaszkodik.¹⁵ Andrássy ilyen irányú tárgyalásokat folytatott Berlinben, ami Tisza felháborodását váltotta ki.¹⁶

Andrássy „lengyel” programja nemcsak a parlamenti ellenzék körében, de dzsentri és kispolgári körökben is hódított. A lengyel barátság látzatának és Tiszával való polémiájának köszönhetően elsősorban népszerűségét. 1916 végéig uralta a magyar politikai közvéleményt ez az elképzelés. A magyar uralkodó osztályok hatalmának a megmentésére irányuló — s a lengyel kérdés mögött meghúzódó — valódi cél csak kevesek számára volt ismert. Ellenvélemény a magyar sajtó hasábjain nemigen születhetett. A Magyar Szociáldemokrata Pártnak azon kísérletét, hogy a „Kriegsziel”-re vonatkozó nézeteit kifejtse, és hogy lehetőséget nyújtson többek között a lengyel kérdés kapcsán kifejtett nézetek „megbírálására, esetleg ellenkező vélemények kifejtésére is”¹⁷, a cenzúra nagy fehér foltokkal jutalmazta. De ezek a fehér foltok azt is jelentették, hogy a magyar szociáldemokraták egy része túllépett azon a kritikátlan szociálsovinizmuson, amely a háború első hónapjaiban jellemezte a szociáldemokrata propagandát. Ez vonatkozott a lengyel kérdésre is. Míg a háború elején a lengyel területek megszállását a cári Oroszország feletti győzelem nagy eredményeként könyvelték el, a háború második esztendejében a szociáldemokrácia soraiban terjedni kezdtek olyan pacifista nézetek, amelyek a lengyel kérdés megoldását a béke lehetősége, „a békének mindenáron való biztosítása”¹⁸ szempontjából vizsgálták. „A mai szocialista felfogás szerint nem a háború, hanem csak az osztályharc az — írta a Népszava — ami a szabadságot nemzetek és osztályok számára megteremtheti. S bármily fontos is Lengyelország, a lengyel nemzet, sőt bizonyos tekintetben az egész európai demokrácia számára a lengyel kérdésnek a szabadság és demokrácia szellemében való megoldása, ma mégis azt kell mondani, hogy *egyetlen nemzeti kérdés, s így a lengyel kérdés sem elég fontos arra, hogy ezért angol, francia, német munkások százazrei lemészárolják egymást.*”¹⁹

A magyar szociáldemokraták pacifizmusa és a fentebbi, a nemzeti kérdésben nihilizmust tükröző álláspontja mögött az az aggály is meghúzódott, hogy a nemzeti kérdés előtérbe kerülése szembeállítja a monarchia különböző nemzetiségű munkásait. „Minő szerepe lesz a nemzeti gondolat elhatalmaso-

¹⁵ Lásd erről: *Károlyi Mihály*: Egy egész világ ellen. München 1923. 179. o.

¹⁶ Lásd Lukinich Imre erre vonatkozó megállapításait. A lengyel kérdés és a magyar kormány 1914—1917. Bp. 1919.

¹⁷ Népszava, 1915. szeptember 14. A lengyel kérdés.

¹⁸ Népszava, 1915. augusztus 8., augusztus 10. Marx és Engels a lengyel kérdéstről.

¹⁹ Uo.

dása közepette Ausztriában a szocializmusnak?”²⁰ tette fel a kérdést a Népszava annak kapcsán, hogy a lengyel szociáldemokrata Reichsrat képviselők beléptek a konzervatív többségű lengyel burzsoá képviselő klubba.

1917 folyamán a lengyel kérdés Magyarországon nagy változásokon ment keresztül. A háborús erőviszonyok alakulása, a monarchia válságos belső és külső helyzete nem maradt hatástalan a lengyel kérdés megoldásáról alkotott nézetekre sem. S míg a magyar uralkodó osztályok konzervatív szárnya — Tisza-Wekerle — továbbra is — egészen 1918 októberéig — a recsegő-ropogó dualizmust féltették a lengyel kérdéstől, a politikai kérdések iránt mind fogékonyabb magyar közvéleményt már a radikális demokrata, polgári ellenzék befolyásolta, amely a lengyel nép helyzetét, sorsát elsősorban egy eljövendő európai demokráciához való kapcsolata szempontjából vizsgálta.

Elemi felháborodást váltott ki, amelynek a magyar ellenzéki képviselők a parlamentben hangot is adtak, hogy Németország és Ausztria-Magyarország 1916 novemberében egy bábállam felállításának látszatával Orosz-Lengyelország földjét ismételten felosztották egymás között. Ez a felháborodás tükröződött a szociáldemokrata sajtóban is. Mivel a magyar szociáldemokratáknak parlamenti képviselőjük nem volt, a cenzúra saját véleményüket kinyomtatni nem engedte, ezért egyelőre a parlamenti ellenzék hangját szólaltatták meg.

Károlyi Mihály, Batthyány Tivadar ellenzéki politikusok ekkor már nyíltan követelték, hogy „az összes lengyel területek egy egységes nemzeti államban egyesíttessenek” — nem kizárva a lehetőségét, hogy ez az egységes állam perszonálunióba maradjon a monarchiával.²¹

Egyes szociáldemokrata politikusok ezt a gondolatot továbbfejlesztve eljutottak a lengyel kérdésnek — bár óvatos —, de az osztrák és német szociáldemokraták által készített javaslatánál radikálisabb a német függetlenek javaslatához közelítő²² megoldásához, s ennek hangot is adtak Stockholmban május 29—30-án a holland—skandináv bizottsággal folytatott tárgyalásaikon:

„Wir sind im Prinzip für die Wiedervereinigung aller polnischen Gebiete zu einem mit allen seinen Nachbarstaaten in Bündnisverhältniss stehenden unabhängigen Staat, fordern aber als polnische Mindestprogramm die Selbständigkeit Kongress Polens, wenn es dem Wunsche des Volkes vom Kongress Polen entspricht, und nationale Freiheit und Sicherung der Entwicklungsmög-

²⁰ Népszava, 1916. március 25.

²¹ Népszava, 1917. november 10., november 11.

²² A német Független Szociáldemokrata Párt stockholmi memorandumában a lengyel kérdés a következőképpen szerepel:

„Nous comprenons les aspirations du peuple polonais a l'unité nationale. L'attitude qui consisterait a laisser déterminer par la carte militaire le droit des Polonais a l'autonomie nationale-d'attribuer ce droit aux Polonais de la Pologne russe mai de le refuser aux Polonais de Prusse et d'Autriche — est en contradiction avec le droit des peuples de disposer librement d'eux — memes. Mais nous repoussons également la continuation de la guerre comme un moyen de faire triompher ce droit. Memorandum du Parti Socialdemocrate Indépendant. Stockholm. Comité Organisateur de la Conférence Socialiste Internationale de Stockholm. Tidens Förlag Stockholm 1918. 121. o.

lichkeiten für die in einem anderen Staatsverband bleibenden polnischen Gebiete.”²³

Hogy mennyiben jelentett ez új vonást a magyar szociáldemokrata politikusoknak általában a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontjukban, az további kutatásokat igényel. Világosan látták azonban, hogy a lengyel kérdés nem lesz megoldható megnyugtatóan Ausztria-Magyarország keretei között. A galíciai terület elvesztése árán feltehetően levezethetőnek vélték a monarchián belül amúgy is nagyon felgyülemlett nemzeti feszültségek egyik jelentős forrását.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, a lenini eszmék behatoltak a magyar szociáldemokraták soraiba is, és nagy eszmei erjedést indítottak el. A breszt-litovszki béketárgyalások idején a szociáldemokrata párt lelkesen üdvözölte a bolsevikoknak a nemzetek önrendelkezési joga érvényesüléséért való küzdelmét és megkísérelte rávenni a monarchia politikusait, hogy fogadják azt el tárgyalási alapul Oroszország európai területének sorsára vonatkozóan a központi hatalmak keleti határaival kapcsolatban. Ez az álláspont az Osztrák Magyar Monarchia súlyos külső és belső válsága közepette nem követelte ugyan meg a magyar szociáldemokrata vezetőktől, hogy felülvizsgálják a nemzeti kérdésben elfoglalt eddigi álláspontjukat, mivel nem a Monarchiához tartozó területekről volt elsősorban szó, de reflektorfényt vetett a német imperializmus agresszivitására, az osztrák—magyar kormány tehetetlenségére s a lengyel kérdést, a lengyel népnek a függetlenségéhez való jogát egészen új megvilágításba helyezte.

A Népszava 1917. november 11-én így ír: „A lengyel kérdés úgylátszik Litvánia és Kurland kérdésével egyetemben *sorsdöntő kérdéssé* válik. Minden józan és a békét igazán akaró politikus ítélete szerint ma az egyetlen komoly akadály, amely az Oroszországgal kötendő béke útjába gördülhet, csak a központi hatalmak ilyenén annexiós szándéka lehet...” A cikk több magyar politikus véleményét ismerteti, többek között Károlyi Mihály álláspontját, aki a kérdés „*kölcsönös*” rendezésének híve. A Népszava hozzáfűzi, hogy minden magyar munkás forró vágya a béke, „s fölháborodva utasít vissza minden olyan tervet, ami csak 24 órával is késlelteti a békét”. A cikk szerzőjét kétségtelenül a pacifizmus, a mindenáron való béke vezette, de a forradalmasodó munkásság számára az annexió nélküli béke, a nemzetek önrendelkezési joga jelszavak a forradalom jelszavaivá váltak. Ezek a jelszavak már a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról érkező első híreket követően kezdtek összeállni a forradalmi munkásság szemében azzá a fogalommá, amit úgy fogalmaztak meg: „oroszul” beszélni.

1917. november 25-én a fővárosban rendezett nagygyűlésen a főváros munkássága felszólította a kormányt, nyilvánítsa ki, hogy a Habsburg-monarchia nem akar orosz-lengyel területeket annektálni, és „nem járul hozzá,

²³ Népszava szerk. 1917/3. PI Archívuma.

hogy balti területeket bárminő formában Németországhoz csatoljanak.²⁴ A magyar munkásság lelkesen csatlakozott az orosz forradalmi szociáldemokráciának annexiómentes, a népek önrendelkezőjogán alapuló békekövetelése mellé. S ezek a követelések az elkövetkező hónapokban, központi jelszavai maradtak a Magyarországot és a monarchiát alapjaiban megrázó forradalmi eseményeknek.

Az Októberi Forradalom és az európai forradalmi mozgalmak hatása alatt Magyarországon is megindult a folyamat, amely egy kis láncszemként hozzájárult 1918-ban a lengyel nép függetlenségének létrejöttéhez, és a monarchia dualista, trialista, föderatív átalakítása burzsoá terveinek összeomlásához.

²⁴ A magyar forradalmi munkásmozgalom története. I. k. Kossuth. 1966. 133. és folyt. o.

AZ „OROSZ KÉRDÉS” ÉS MAGYARORSZÁG A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIÁN

L. NAGY ZSUZSA

1917 őszen a nemzetközi politikai életbe új, hatalmas kérdés-komplexum vonult be, amelyet a kortársak egyszerűen „orosz kérdésnek” neveztek. Az „orosz kérdés” nem egy kérdés volt, még kevésbé egy a sok közül. Keletkezésének pillanatától kezdve alapvető változást hozott a háború menetébe, új alapokra helyezte a szövetséges hatalmak egymás közötti viszonyát és Oroszországhoz fűződő nexusukat. Az „orosz kérdés” nemcsak külpolitikai vagy katonai problémát jelentett az antant számára, hiszen az Októberi Forradalom az addig fennálló világrendet alapjaiban rendítette meg, s hatása országhatárokat nem ismerve érvényesült az egyes országok belpolitikai viszonyaiban is.¹

Amikor Oroszországban 1917 februárjában a forradalom megdöntötte a cári rendszert, a nyugati nagyhatalmak e fordulatot bizonyos rokonszenvvel üdvözölték, ugyanakkor azonban aggodalommal mérlegelték, vajjon elég erős-e az Ideiglenes Kormány ahhoz, hogy folytassa a háborút. Az Egyesült Államokat az is nyugtalanította, milyen akciókra készíti a Távol-Keleten Oroszország meggyengülése a hatalmas étvággal és nagy tervekkel rendelkező Japánt. Mindenesetre igyekeztek megerősíteni az Ideiglenes Kormány helyzetét és kapcsolatukat vele.²

Az Októberi Forradalom győzelmére egészen másként válaszoltak. Az új helyzetet, a bolsevikok győzelmét a lehető legveszélyesebb fordulatként értékelték, követségeik egymás után hagyták el Oroszországot, megtagadták minden olyan kormány elismerését, amelynek Lenin tagja vagy vezetője.³

Ennek az ellenséges, elutasító magatartásnak indítéka nyilvánvaló: egyfelől a szovjet kormány határozott és eltökélt szándéka a háború azonnali be-

¹ E tárgykörrel részletesebben foglalkozik: L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Bp. Kossuth 1965.; L. Nagy Zsuzsa: Az „orosz kérdés” a párizsi békekonferencián. L.: 50 év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. Bp. 1967. Akadémiai és Kossuth Könyvkiadó. MTA Történettudományi Intézete – MSZMP KB Párttörténeti Intézete.

² W. A. Williams: American-Russian Relations 1781–1947. New York, Toronto 1952. 52., 86. s köv. o. valamint *Randevous with Revolution* c. fejezet. — R. H. Bruce Lockhart: *Memoirs of a British Agent*. Putnam, London, New York é. n. 117. s köv. old., 183. s köv. old., valamint 3. rész VI–VIII. fejezetek.

³ *Louis Fischer: The Soviets in World Affairs. 1917–1929*. Princeton. 1951. I. köt. 18, 96. o. Williams i. m. 105. o.

fejezésére, másfelől az a szociális program, amely a tőkés magántulajdonon alapuló társadalmi rendszer felszámolását tűzte ki feladatul.

A szövetségesek minden áron folytatni akarták a háborút Németország teljes vereségéig és semmiképpen sem voltak hajlandók lemondani gazdasági hatalmi igényeikről azért, hogy a békekötést meggyorsítsák.

Így, amikor a november 8-i békedekrétumot, valamint a nyugati hatalmakhoz intézett jegyzékeket követően a szovjet kormány megkezdte a fegyverszüneti tárgyalásokat a német hadvezetőséggel, az antant hatalmak minden lehető eszközt felhasználva megkísérelték megakadályozni a különbékét.

Mind a szovjet belpolitikában, mind a szovjet hatalom és a szövetségesek viszonyában a háború, ezen belül a keleti front vált olyan gyújtóponttá, amely 1917 végétől 1918 végéig magába sűrítette a mély és súlyos ellentéteket, ugyanakkor gyakran el is kendőzte azok tényleges tartalmát. A német császár, a német imperializmus leverése egyfelől, a haza védelme másfelől egy ideig nagyon alkalmas jelszó volt a szovjetellenesség leplezésére.

E jelszó mögött bújtak meg a nyugati szövetségeseknek nemcsak közös, hanem az egyes hatalmaknak külön-érdekei is. Az egykori cári birodalmat a szövetségesek, a német hadvezetőség és ipari érdekeltségek, a gyorsan felbukkanó különböző ellenforradalmi hadvezérek és politikusok egyaránt szabad vadászterületnek tekintették. Így indult el egy folyamat, amely hamarosan fegyveres intervencióvá, valamint belső polgárháborúvá nőtt, amelyben a kezdeti vezérmotívumot, a keleti front fenntartását, teljesen elhomályosította a szovjet kormány megdöntésének vágya, a területek és befolyási övezetek megkaparintásának mohósága, amelyben a résztvevők érdekei gyakran egymással is ütköztek.

Az antant hatalmak nemcsak elutasították a fegyverszüneti tárgyalások megkezdését, hanem katonai attaséiknak a szovjet kormány jegyzékére közösen fogalmazott válaszelevele világosan kimondta azt is, már 1917 novemberében, hogy különbéke esetén megtorló lépéseket fognak tenni. A katonai beavatkozás reális veszélyét jelentette az az 1917. december 23-i megállapodás is, amelyben Anglia és Franciaország érdek-szférákra osztották egymás között Oroszország európai területét.⁴

Az első fegyveres lépést Szovjet-Oroszországgal szemben Románia tette meg Besszarábiában, hogy még a breszti tárgyalások lezárulása előtt biztosítsa a maga igényeit. A nagyhatalmak ugyanakkor diplomáciai és egyéb eszközökkel, megbízottak, missziók kiküldésével (Lockhart, Robin stb.), Litvinov londoni tárgyalásait és bizonyos mértékig még Wilson elnök 1918 januári kongresszusi üzenetét is felhasználva, megkísérelték késleltetni, megakadályozni a különbéke létrejöttét.

⁴ Dokumenti vnyesnej polityiki SzSzsZR. Moszkva, 1957. I. köt. 31–33. o. Fischer i. m. 19–21, 154. o. Szovjetszkaja Rosszija i kapitaliszticeszkij mir v 1917–1923 gg. Moszkva, 1957. 117. o.

A németek követelései, az ezekkel kapcsolatos szovjet viták, valamint a német támadás után kialakult helyzetben úgy tűnhetett egy ideig, hogy ennek van is realitása. A szovjet kormány maga is érdeklődött az iránt, milyen segítségre számíthat a szövetségesek részéről a németekkel szemben, mi lesz magatartásuk, ha a súlyos helyzetet Japán önálló akcióra használja fel Szibériában.⁵

Lenin következetes álláspontjának eredményeként azonban a breszti béke mégis létrejött. Ennek egyik következménye az lett, hogy a szövetségeseknek le kellett mondaniok ún. „kis-intervenciós” tervükről, amely azt jelentette volna, hogy csapataik a szovjet hadsereggel közösen harcolnak a németek ellen, jelenlétükkel pedig támogatják, erősítik a szovjet kormány ellenzékét is.

A fegyvernyugvás a keleti fronton természetesen kihatott a nyugatira is: megnövelte az Egyesült Államok szerepét és jelentőségét, amelynek támogatását a győzelemért harcoló európai hatalmak most már nem nélkülözhatték.

Ugyanakkor a breszti béke már az 1918 novemberi fegyverszünet előtt is színvallásra készítette a nagyhatalmokat, amelyek hódító tervektől s a szovjet kormány megdöntésének vágyától vezérelve, már 1918 elején nyíltan fegyveresen beavatkoztak Szovjet-Oroszország belügyeibe.

E „nagy intervenciós” akcióban a kezdeményező lépést Japán tette meg, s noha Wilson és mások kezdetben haboztak, nem egy antant diplomata elítélte a nyílt katonai beavatkozást, az Egyesült Államok végülis nem nézte tétlenül a pánázsiai terveket melengető Japán előretörését, és nem maradt tétlen Anglia, Franciaország sem.

A távol-keleti beavatkozás 1918 elején összefüggött az akkor még folyamatban lévő breszti tárgyalásokkal is. Azt remélték, hogy a partraszállás meg hiúsítja a megegyezést, mint ahogyan a németek tiltakoztak is a szovjet kormánynál a szövetségesek lépései ellen.

1918 tavaszán-nyarán tehát megindult az intervenció Szovjet-Oroszország ellen, amely éveken át folytatódott, bár eszközei, módszerei részben a beavatkozás eredménytelenségének, részben az európai politikai helyzet változásának következtében maguk is változásokon mentek át, s végülis a szövetséges hatalmak visszavonulásával, a szovjet állam győzelmével végződött.

1918 ősze ebben a folyamatban több szempontból is jelentős eseményeket hozott. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia letette a fegyvert. Ezután többé nem lehetett — a nyugati közvélemény előtt — arra hivatkozni, hogy az intervenció Szovjet-Oroszországban csupán a háború természetes része, csak a frontok kiszélesítése.

De 1918 ősze Európában lényegében véve a forradalom tavaszát is jelen-

⁵ Dokumenti vnyesnyej polityiki I. köt. 208—209. o. 1918. márc. 5-i jegyzék.

tette: Németországban, a Monarchiában forradalmak zajlottak le. Az a termékenyítő hatás, amelyet 1917 októbere kezdettől fogva gyakorolt Közép-Kelet-Európára, ekkor már kinőtt a rokonszenvedő-sztrájkok, tüntetések keretéből, önálló akciókká izmosodott, amelyek egyre inkább, egyre erősebben az orosz példa követésére irányultak az egyes országokban. A forradalmi erjedés e területen olyan tényezővé vált, amellyel a békekonferenciára összegyűlt nagyhatalmaknak is számolniuk kellett, amely a győzelem édességébe az öröm keserű cseppjét vegyítette.

Noha a szovjet kormány az 1918 novemberi fegyverszünet után számos alkalommal kezdeményezte a békés viszonyok helyreállítását a nyugati hatalmakkal, erre nem került sor. Éppen ellenkezőleg. A fegyverszünet után az agresszív szovjet-ellenes politika képviselői, a különböző ellenforradalmi tábornokok bizonyosra vették, hogy hamarosan megdöntik a szovjet kormányt. Szibériában ekkor tűnt fel Kolcsak, mint „komoly tényező”. A szövetségesek nem tudták elképzelni, hogy miután térdreknyszerítették a központi hatalmakat, nem tudnak leszámolni egy belső polgárháborúban feldúlt, minden tekintetben legyengült, éhező, szilárd államhatalmat még ki nem épített országgal.

S annak ellenére, hogy a leszámolás módszereit illetően már ekkor is különböző vélemények hangzottak el, hogy Clemenceau már 1918 végén a cordon-politikát javasolja, hogy Litvinov üzenetére válaszolva Wilson elnök tárgyalni küldi Buckler attasét, a katonai vezetők Jassyban megtartott konferenciája közös, nagyszabású katonai beavatkozás tervét dolgozza ki. 1918 nyaratól 1919 tavaszáig bontakozott ki az intervenciós háborúnak az a szakasza, amelyben a szövetségesek saját csapataikkal küzdöttek a szovjet hatalom megdöntéséért.

E harcban a várt eredmények elmaradtak és ez tovább növelte azoknak a súlyos problémáknak a sorát, amelyekkel a békekonferencián résztvevő „nagyok” egyébként is szemben találták magukat: a német béke, a Monarchia likvidálása, az Oroszországgal szomszédos országok „megóvása” a forradalomtól, egymás közötti ellentéteik „a béke gyümölcsének learatásában”, és így tovább.

Noha a békekonferenciára heves viták után végülis nem hívták meg a szovjet kormány megbízottait, Szovjet-Oroszországgal mégis nap mint nap számolniuk kellett, s mint több amerikai szerző megállapítja, számos vitában „a meg- és elhatározó tényező mégis Moszkva”, a kommunizmus volt.⁶

A Szovjet-Oroszországgal kapcsolatos további politika meghatározása elmélyítette a nagyhatalmak korábbi ellentéteit, annál inkább, mert az „orosz kérdést” most már nem lehetett elválasztani a Szovjet-Oroszországgal határos országok helyzetétől, további sorsától sem. A nagyhatalmak általános

⁶ Fischer i. m. I. köt. 157., 187. o. Williams i. m. 157. o.

szovjetellenes politikája épp úgy döntő befolyást gyakorolt ezeknek az országoknak a megítélésére, a velük való bánásmódra, mint ahogyan az ott lezajló belpolitikai események, az erősödő forradalmi hangulat módosító erővel visszahatottak a szövetségesek Oroszországgal kapcsolatos lépéseire. E kölcsönhatás következtében gyakran az egymástól távoli események is szoros összefüggésbe kerültek egymással.

Bonyolította a helyzetet, hogy ezekkel az országokkal, vagy legalábbis egy részükkel, egyidejűleg több nagyhatalomnak is megvolt a maga külön terve, valamint az, hogy a Monarchia romjainak eltakarítása, az új határok megvonása, a polgári kormányok ütköző ambíciói egymással is szembeállították az ún. utódállamokat. Elegendő, ha arra utalok, hogy mind Francia-, mind Olaszország úgy tekintett a Duna-medencére, mint saját jogos befolyási övezetére, hogy bizonyos területek birtoklása miatt összeütközésre került sor Románia és Jugoszlávia, Csehszlovákia és Lengyelország között, nem szólva egyéb konfliktusokról.

Mindezek ellenére a békekonferenciának elhatározott és szilárd politikája volt az, hogy izolálja Szovjet-Oroszországot, megakadályozza a forradalom továbbterjedését, letörje a máris erős baloldali, kommunista mozgalmakat, megszilárdítsa a polgári kormányok helyzetét. Szovjetellenes terveikben ugyanis számítottak az ún. utódállamok aktív részvételére, s ez megnövelte ez országok szerepét, jelentőségét Párizs egész politikájában.

E tervek megvalósítására többféle lehetőség is kínálkozott és ezekben nem nehéz felfedezni a szovjetellenes program mögött meghúzódó különérdeket.

Clemenceau és a francia polgári politikusok Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia megerősítését szorgalmazták, hogy Szovjet-Oroszországot izolálva egyben a németekkel szemben is biztosítsák Franciaországot. Az Egyesült Államok politikusainak egy csoportja, akiket leginkább Herbert Hoover nevével jellemezhetek, aki ekkor az Egyesült Államok Gazdasági Segélyszervezetének s egyben a békekonferencia Legfelső Gazdasági Tanácsának vezetője is volt, a politikai célok elérését az Egyesült Államok gazdasági befolyásának növelésével, hatalmas, felhalmozott árukészletének hasznosításával kívánta elérni. Hoover felfogása az volt, hogy csak a Szovjet-Oroszországgal szomszédos országok gazdasági segélyezése révén szerelhetik le a tömegelégedetlenséget s így a forradalom veszélyét.

Az ezekben az országokba kiküldött politikai és gazdasági missziók 1919 január-februárban arra hívták fel a figyelmet, hogy a békekonferencia szempontjából súlyos a helyzet s különösen Bécsben és Budapesten közeli baloldali fordulat veszélyével számoltak. Mindez visszahatott a párizsi tárgyalásokra, s megerősítette az angolszász politikusok ama csoportját, amely hajlott a szovjet kormányral való tárgyalásokra, s az intervenció sikertelensége miatt kétségbevonta a fegyverek hatékonyságát. Ekkor merült fel a prinkipoi kon-

ferencia terve, majd annak elejtése után Wilson elnök Moszkvába küldi Bullittot.

Mindez azonban egyelőre nem érintette a fegyveres beavatkozást, amely tovább folytatódott s amelyben Romániának, Csehszlovákiának, Lengyelországnak is megvolt a maga feladata.

Mint ismeretes, a tizek tanácsában már 1919. januárjában élénk viták zajlottak arról, Foch tábornok memoranduma alapján, milyen segítséget adjanak a lengyel hadseregnek, amelyet egy esetleges szovjet-német együttműködés megakadályozására fel akartak használni, Szovjet-Oroszország ellen pedig fel is használtak; ekkor került napirendre Haller tábornok hadseregének Gdanskon át való hazaszállítása.

A lengyel akció s az ezzel kapcsolatos francia tervek tették lehetővé azt is, hogy a polgári demokratikus Magyarország, amely addig nagyobb szerepet nem kapott a nagyhatalmak szovjetellenes programjában, korlátozott módon bár, de bekapcsolódjék abba.

A polgári demokratikus forradalom győzelme Magyarországon, Károlyi Mihály antantbarát politikája, a wilsoni elvekre alapozott külpolitikája nem feleltette, hogy Magyarország legyőzött, vereséget szenvedett ország, a német császár egykori szövetségese. A kedvezőtlen megítélést Párizsban még csak növelte, hogy megbízottaik erős baloldali és kommunista mozgalomról, a kormány erélytelenségéről és gyengeségéről számoltak be. A polgári demokratikus rendszernek nem voltak diplomáciai kapcsolatai, izoláltsága és az ellenséges francia politika súlyosan nehezedett rá. Annak érdekében tehát, hogy e terheken könnyítsen s megpróbáljon beleilleszkedni a békekonferencia nagyhatalmai által diktált európai rendbe, megkísérelt kapcsolatokat teremteni a környező országokkal, elsősorban azokkal, amelyek élvezték Franciaország jóindulatát s amelyekkel közvetlen vagy megoldhatatlan ellentétek nem voltak.

E törekvések sorából — a jelen alkalomhoz illően — csupán egyet szeretnék kiemelni, mégpedig a lengyelt. Annál inkább, mert ez nemcsak a lengyel—magyar viszony kevésbé ismert fejezetéhez tartozik, hanem azért is, mert szorosan összefüggött a nagyhatalmak szovjetellenes politikájával.

A külpolitika új irányát keresve a magyar politikai élet különböző fórumain egyidejűleg elhangzott az a kívánság, hogy a kormány törekedjék a lengyelekkel való kapcsolat felvételére, amit megkönnyíthet, hogy nincsenek érdekellentétek és támaszkodhatnak a történeti hagyományokra is.

Károlyi Mihály 1919. január 1-i beszédében maga is helyeslőleg szövelt erről, amikor számba vette Magyarország lehetséges partnereit.⁷

Nyáry Albert báró, a Magyar—Lengyel Egyesület elnöke a külügyminisztériumhoz intézett feljegyzésében szintén a lengyel orientációt sürgette s támogatást kért ahhoz, hogy az egyesület bizottsága Vársóba utazzék. A bizott-

⁷ PI Arch. A Károlyi per iratai. (Károlyi Mihály első előkészítő irata. Dátum nélkül).

ság feladatairól szólva világosan megfogalmazta a várható eredményeket is. E bizottság előkészíthetné a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, de ezen kívül, arra kérhette a lengyel kormányt, hogy — idézem — „befolyásukat az antantnál érdekünkben területi integritásunk respektálása céljából vessék latba”.⁸

A krakkói katonai megbízottól olyan jelentés érkezett a budapesti honvédelmi minisztériumba, miszerint lengyel részről is minden hajlandóság megvan az együttműködésre. Ezért azt javasolja, hogy a sajtó és a propaganda a lengyel—magyar barátság szellemében dolgozzék.⁹

A lengyel—magyar kapcsolatok teljes perspektíváját Szilassy László báró berni magyar követ fogalmazta meg Károlyi Mihályhoz intézett jelentésében.¹⁰

Szilassy abból indult ki, hogy a kelet európai politikában Franciaországé a döntő szó, amely viszont a leghatározottabban támogatja Lengyelországot. Ha tehát Magyarország jó viszonyt teremt Lengyelországgal, egyben Franciaország irányába is olyan lépést tesz, amely a későbbiekben szintén előnyös lehet.

Az együttműködés reális bázisaként nem csupán arra hivatkozott, hogy a két országnak nincsenek egymást keresztező területi ambíciói, hanem arra, hogy éppen ellenkezőleg, együttes érdekük a közös lengyel—magyar határ megteremtése. Vagyis: a tešeni medence és Szlovákia hovatartozásáért a csehszlovák igények ellen folytatott harc összefűzi a két kormány érdekeit.

Mindezen túl Szilassy egy szélesebb hatókörű és tartósabb együttműködés tervét is felvetette, az ekkor igen kedvező stádiumban levő magyar—jugoszláv tárgyalások és annak alapján, hogy a lengyel és jugoszláv törekvések egyetlen ponton sem sértik egymást. Úgy vélte, megvalósítható lenne egy jugoszláv—magyar—lengyel szövetség, amely megszilárdulása után és kedvező körülmények esetén magához vonzhatná Ausztriát és más országokat is. A tervezett, egyelőre csak hármasszövetség e koncepcióban egyaránt szolgált volna a német hódító törekvések és a forradalom terjedése elleni védelmül.

A hazai források hiányossága miatt nem tudjuk, vajjon a lengyel kormány értesült-e egyáltalán e messzenéző tervekről. A két ország kapcsolatai azonban 1919 első hónapjaiban megerősödtek, s ebben a csehszlovák magatartás és a francia politika játszott döntő szerepet.

Mint említettem, Foch tábornok, valamint a balkáni francia hadsereg parancsnoksága minden erővel támogatni kívánta a szovjet ellen harcoló lengyel hadsereget. Ennek érdekében Ausztriából is jelentős mennyiségű fegyvert és felszerelést kívántak juttatni Lengyelországba. A csehszlovák kormány azonban a tešeni szénmedencét, a csehszlovák—lengyel ellentéteket tartva szem előtt, nem engedélyezte ezek átszállítását országa területén.

⁸ OL KÜM Gazd. pol. oszt. A/7—21729—1919. E helyen más, hasonló tárgyú beadvány is található.

⁹ OL ME 1919—XXII—1778.

¹⁰ OL KÜM Res. pol. 1919—996.

Így került sor arra, hogy a franciák Magyarországot kapcsolják be az akcióba. Tudott dolog volt, hogy a magyar kormány súlyos gazdasági nehézségei közepette 1919 januárjában az ukrán ellenforradalmárokkal kötött megállapodást és így hadianyag fejében petróleumot kapott.

A csehszlovákok elutasító álláspontja után azonban Vix alezredes fel szólította a magyar kormányt, hogy az ukrán szállításokat szüntesse be s a jövőben Lengyelországba küldjön hadianyagot. A lengyelek szénnel fizettek, s ez a magyar kormány számára különösen kedvező volt. E változáshoz, mint a szövetségesek egy jelentése megállapította, a magyar hadügyminisztérium örömmel hozzájárult. Március 4-én alá is írták a szállítási szerződést.¹¹

Ez az öröm abból fakadt, hogy a szerződés révén megvalósíthatónak látták a kormányzat már említett, összetett célját: az aktív részvételt a szovjetellenes programban és a francia politika rokonszenvének megnyerését.

A szerződés aláírása után néhány nappal bekövetkezett magyarországi fordulat, a Tanácsköztársaság kikiáltása, elsöpörte a szerződést s vele együtt Szilassy terveit is, új tartalmat adott a lengyel—magyar viszonyoknak, amelyet a két ország munkássága fogalmazott meg.

A Tanácsköztársaság kikiáltása Magyarországon 1919. március 21-én kétségessé tette a szövetségesek eddigi forradalomellenes politikáját s a közvetlen fegyveres beavatkozás kiszélesítésével szemben elsősorban a forradalom lokalizálásának feladatát állította eléjük. Jelentőségét és hatásának tág körét mutatta, hogy a békekonferencia március végén elhatározta csapatai visszavonását Ogyesszából és Gyenyikin sem kapta meg ekkor a neki ígért hadfelszerelést, hanem azzal Romániát erősítették meg.

Ezen túl, a Tanácsköztársaság kikiáltása azt is jelentette, hogy a kommunizmus, amelynek megfékezésére, letörésére az imperialista hatalmak igyekeztek mindent megtenni, most már nem csak a távoli Oroszországban vetette meg a lábát, hanem Közép-Európában is, alig néhány órai vagy napi utazás távolságában saját országaiktól. Különösen veszélyesnek tartották a helyzetet az egykori Monarchia területén, a Duna-medencében, ahol nemcsak a nemzeti, de a társadalmi ellentétek is nagy erővel törtek felszínre s így bizonyosra vették, hogy a magyarországi események újabb lökést adnak e térség baloldali és kommunista mozgalmainak.

Tovább erősödött tehát a szövetségesek ama törekvése, hogy a Szovjet-Oroszországgal határos országokat „megvédjék” a forradalomtól, s egyúttal felhasználják őket mind Szovjet-Oroszország, mind a Tanácsköztársaság ellen. Ezt követően nagy súllyal esett latba ez országok elbírálásában, jövőjük formálásában az, hogy mennyire számíthattak rájuk e feladat megoldásában.

¹¹ A magyar—lengyel szerződéssel összefüggő kérdésekre 1.: OL KÜM Gazd. pol. oszt. A/2, A/10. stb. tételek iratait, valamint Hajdu Tibor: A Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatának történetéhez. Párttörténeti Közlemények 1961. 3. sz.

A sikertelen intervenciós háború, a forradalom európai térhódítása, győzelme Magyarországon, majd áprilisban rövidebb időre Bajorországban, megérlelte a szövetségesek oroszországi intervenciójának módosítását. Elhatározták, hogy további szövetséges csapatokat nem küldenek, noha a már ott levőket egyelőre nem vonták ki és továbbra is támogatták a fehéreket.

Ebben a helyzetben 1919 március végén — április elején a Tanácsköztársasággal szemben sem a fegyvereket alkalmazták, hanem egyelőre a kivárás álláspontjára helyezkedve, az agresszív törekvéseket háttérbe szorítva, Budapestre küldték tárgyalni Smuts tábornokot. A döntés végső indítékát Llyod George fogalmazta meg: „Ne tegyük azt Magyarországgal, amit Oroszországgal, elég nekünk egy Oroszország is”.¹²

A szövetségeseknek ezt az angolszászok által képviselt politikáját sokan bírálták s a katonai vezetőknek főleg francia szárnya április derekán ki is használta a változott viszonyokat a Tanácsköztársaság fegyveres megtámadására.

A békekonferencia oroszországi politikájában azonban a belső ellenforradalmi erők kerültek előtérbe, Kolcsaktól várták, hogy ezeket egyesítve véglegesen megoldja az „orosz kérdést”. Támogatták a tábornokot, noha a párizsi tanácskozásokon egymás között nem tagadták, hogy semmi jogalapjuk sincs a beavatkozásra és tisztában voltak az orosz ellenforradalom gyengeségével, mérhetetlenül reakciós, konzervatív politikai koncepciójával.

1919 nyarán már az is nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz ellenforradalom egyesítése nem sikerülhet, a Vörös Hadsereg pedig megakasztotta Kolcsak előnyomulását. Ugyanakkor Magyarországon a csehszlovák intervenciós csapatok kerültek szorult helyzetbe és Szlovákiában is tanácsköztársaság jött létre. Ilyen körülmények között Foch javaslatát, hogy a magyar vörös hadsereg ellen, a csehszlovákok támogatására szövetséges csapatokat küldjenek, a békekonferencia elvetette. A fegyverek kudarca után a diplomácia ütegeit vetették be, s a békekonferencia jegyzékei az adott viszonyok között el is érték a Clemenceau által kitűzött célt.

A német béke aláírása után új szakaszába lépett az antanthatalmak oroszországi politikája: mind erősebbé vált az a felismerés, hogy vissza kell vonulniok az intervencióból. A szovjet kormány megdöntéséről ugyan most sem mondtak le, de a harcot szűkebb területen, s egyre inkább más erőkkel, a Baltikum, Finn- és Lengyelország fokozottabb mozgósításával akarták folytatni.

Ennek következtében elsőként Anglia megkezdte csapatai kivonását, majd megindult a visszavonulás Szibériából is. Kelet-Európában azonban a Tanácsköztársaságot megdöntve sikerült megakadályozni a forradalom megszilárdulását és továbbterjedését. Ez átmenetileg kedvezően hatott a fehér tábornokok terveire Oroszországban, noha az antant különböző megbízottai

¹² Paul Mantoux: Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars — 28 juin 1919). Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. Párizs, 1955. I. köt. 82. o.

azt jelentették Párizsnak, egyikük sem lesz képes megdönteni a szovjet kormányt és az egész oroszországi program teljes felülvizsgálatát sürgették.

A fegyveres harc 1919-ben még nem fejeződött be, a szövetségesek még kísérleteztek Vrangell-el, a lengyel hadsereggel is, de már 1919 végén londoni tanácskozásukon el kellett ismerniök politikájuk vereségét. 1919 januárjában, a békekonferencia megnyitásakor a nagyhatalmak még lehetetlennek tartották, hogy tárgyaljanak a szovjet kormánnyal. 1919 végén és 1920 elején, amikor a konferencia befejezte munkáját, kénytelenek voltak elhatározni a kapcsolatok normalizálását, a kereskedelmi tárgyalások megindítását. A szovjet állam túlélte első nagy megpróbáltatását.

Lloyd George, megindokolva a visszavonulást, magyarázatot keresve kudarcaikra, 1919 novemberi nevezetes beszédében így jellemezte a helyzetet: „Oroszország futóhomok. Győzelmeket könnyen el lehet ott érni, de a győzelem elnyeli a győzőt”.¹³

E „futóhomok” mibenlétéről, a szovjet hatalom sikerének okairól, az intervenciók vereségéről könyvtárnyi irodalom beszél. Az okok sokaságából csupán kettőre szeretnék röviden utalni: arra a lenini külpolitikára, amely zseniálisan használta ki, fordította a szovjet állam javára a szövetségesek és az ellenforradalmárok ellentéteit, amely rugalmasan taktikázott, nem zárkózott el a tárgyalásoktól, de bátran vállalta a fegyveres harcot is, amelyben maga mögé tudta állítani az orosz birodalom különböző népeit; s végül arra a hatalmas méretű nemzetközi mozgalomra, amelyben milliók vettek részt Európában és a világ más tájain, hogy megállítsák az esztelen intervenciót, s amely mozgalom már akkor megmutatta, hogy mindaz, ami 1917-től kezdve Oroszországban történt, nem egy ország, hanem az egész világ ügye.

¹³ *W. P. and Zelda Coats: A History of Anglo-Soviet Relations. London 1945. 1. o.*

A HÁROM RÉSZRE SZAKÍTOTT LENGYELORSZÁG TÖRTÉNELMÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

STEFAN KIENIEWICZ

A lengyel—magyar történész vegyesbizottság magyarországi ülészaka keretében S. Kieniewicz, a varsói egyetem tanára, a vegyesbizottság lengyel szekciójának elnöke 1967. október 20-án a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tartott előadást. Az alábbiakban közöljük az előadás teljes szövegét.

Körülbelül egy évvel ezelőtt Andrzej Wajda új lengyel filmje a „Hamu” sokkal nagyobb mértékben felkeltette a közvélemény érdeklődését, mint pl. a gazdasági helyzet, vagy az aktuális nemzetközi kérdések. A téma hónapokon keresztül foglalkoztatta a sajtót, és heves viták tárgyát képezte a nyilvánosság előtt éppúgy, mint a magánéletben. A „Hamu” Stefan Żeromski hasonló című történelmi regényének filmfeldolgozása; egy olyan regényé, amely a lengyelek részvételével foglalkozik a napóleoni háborúban. A leírásnak megvannak a maga érdemei és hiányosságai, a viták tárgyát nem is művészi milyensége, hanem ideológiai küldetése képezte. Żeromski ebben az 1900 körül írt regényében feldolgozta a napóleoni legendát. Nem a lovagrendek tündöklését, hanem a háború kegyetlenkedéseit hozta napvilágra, a könnyű lovas rohamok dicsőségét a paraszti tömegek által elzenvedett igazságtalanságokkal párhuzamosan mutatta be. Wajda filmje fokozottabb nyomatékot kölcsönzött a regény tendenciájának.

Az emberek természetesen a történészekhez fordultak, hogy választ kapjanak arra a kérdésre: „Milyen volt a valóság?” Mikor bejelentették, hogy a varsói Történelmi Társaság megrendezi a „Hamu” nyilvános vitáját, olyan tömeg gyűlt össze, hogy sokan kiszorultak, s még a lépcsőházban sem kaptak helyet. Ami a történészeket illeti: nehéz helyzetben voltak, hisz minél alaposabban tanulmányozzák az adott történelmi korszakot, annál nehezebben tudják azt egyértelműen jellemezni.

Annak, hogy a lengyelek még mindig szenvedélyesen érdeklődnek a XIX. századi függetlenségi harcok kérdései iránt, egyik oka az, hogy a második világháborúban hasonló harcot folytattak a nácik ellen, amely az 1944-es varsói felkelésben érte el tetőfokát.

Másrészről a felosztás utáni időszak lengyel történelmével kapcsolatos mai viták csupán folytatását képezik azoknak, amelyek száz vagy annál is több évvel ezelőtt Lengyelországban lezajlottak.

A lengyel nemzet a XVIII. század végén, abban az időben, veszítette el függetlenségét, amikor a politikai, gazdasági és kulturális újjászületés útjára lépett, s az évszázados pangásból és anarchiából megtalálta a kiutat. Lengyelország területét felosztották Oroszország, Poroszország és Ausztria között. A lengyel hazafiak sohasem törődtek ebbe bele. Az 1794-től 1914-ig eltelt 120 év alatt Lengyelország hét fegyveres felkelésen és egy forradalmon ment keresztül. Százával voltak olyan földalatti mozgalmak, s százezrével ezeknek aktív résztvevői, akik a függetlenség kivívását tűzték ki célul. Négy nemzedék alatt aligha volt a lengyel társadalom tanult rétegeinek olyan tagja, aki életének egyik vagy másik időszakában ne vett volna részt a felosztó hatalmak elleni nyílt vagy titkos ellenállásban. A tömegek részvétele nem volt ilyen általános: mindazonáltal emberek tízezrei tűntek fel, s számuk az idők folyamán egyre nőtt.

A függetlenségi harc elméletét ennek ellenére bírálókat érte és ez a bírálókat két, egymással szemben álló állásfoglalásból származott. Konzervatív részről azt állították, hogy a függetlenségi harc értelmetlen, mivel sikere nem valószínű; s hogy veszélyes lehet egy társadalmi megmozdulás folytán. A lengyel népnek, különösképpen pedig a vezető osztálynak bele kellene törődni a felosztó hatalmak uralmába, s azon lenni, hogy fenntartsák a lengyel nyelvet, az ősök hitét, a régi szokásokat és a régi társadalmi rendet. A fegyveres felkelés gondolatával szembeállították az úgynevezett szerves munkát, amelynek célja: törvényes eszközökkel, gazdasági és kulturális tevékenységgel védeni a veszélyben forgó nemzeti létet.

A XIX. század ugyanezen éveiben a függetlenségi tábort támadta az ellentétes, radikális irányzat is. Azt állította, hogy az egymást követő felkelések a túlságosan mérsékelt vezetés hibájából buktak el; hogy az uralkodó osztályok, melyek magukra vállalták a mozgalmak vezetését, saját osztályérdekeiket tartották szem előtt ahelyett, hogy minden áldozatot meghoztak volna a győzelem érdekében. Féltek széles néptömegeket fegyverbe hívni; féltek attól, hogy a felkelésből társadalmi forradalom bontakozik ki. A szélső baloldal azt állította, hogy a függetlenség visszanyerésének egyetlen útja, hogy megsemmisítsék a feudális rendszert; a XIX. század vége felé már azt mondták: a kapitalista rendszert — hogy egyidejűleg lerázzák magukról a külföldiek igáját és a hazai kizsákmányolókat.

E XIX. századi viták visszhangja tükröződik még a mai tudományos vitákban is. A lengyel történészek sokat tettek az elmúlt néhány évben, hogy fényt derítsenek ezen időszak politikai táborainak állásfoglalására; hogy felfedjék azok társadalmi és osztályjellegét. Eközben a legtöbb történész arra törekszik, hogy elkerülje mind a túlzott leegyszerűsítést, mind a túl kritikus ítéleteket, vagy a túlzott aktualizálást. Megkísérik beleélni magukat az illető nemzedék gondolkodásmódjába, s újraalkotni problémáikat. A történészek lépéseket tesznek továbbá, hogy a különböző függetlenségi mozgalmakról,

azok — mind közvetlenül, mind a későbbiek során jelentkező — veszteségeiről és eredményeiről lehetőleg pontos mérleget készítsenek. Szeretnék most ezekből a vitákból néhányat ismertetni, hogy megmutassam Önöknek, hogyan értékeli a történelemtudomány szakemberei országuk újabb történelmét. Természetesen csak néhány kiválasztott kérdést fogok érinteni.

Az első kérdés a napóleoni háborúkkal kapcsolatos. Napóleon, miközben Európa feletti uralmának megszerzéséért harcolt, sorozatosan legyőzte Lengyelország három leigázójának seregeit, partra szállt lengyel területen, és Lengyelország ügyét — minden nagyobb lelkesedés nélkül — magáévá tette. A lengyel terület kis sávján megalapította a Varsói Hercegséget, és ezt előrsnek tekintette a franciák keletre történő terjeszkedésében. A lengyelek lelkesedéssel csatlakoztak Napóleon zászlajához. Abban a félmilliónyi erős hadseregben, mely 1812-ben Moszkva felé indult, s amely elveszett, közel százezerre volt tehető a lengyelek száma.

Az akkori idők legnagyobb hadvezérének szolgálatában véghezvitt hőstettek emléke fennmaradt mint hagyomány. Emléke visszacseng Adam Mickiewicz nemzeti költeményében, a „Pan Tadeusz”-ban:

Bízában a győzelemben könnyezve kiáltják,
Isten Napóleonnal, Napóleon velünk!

A jobboldal, a konzervatívak a következőképpen bíralták a napóleoni orientációt: A napóleoni háborúk, a szárazföldi blokád, a lerombolt Lengyelország — mindez aláaknázta az arisztokrácia és az egyház befolyását, és nyomorúságot eredményezett. A baloldal a következő módon válaszolt: Napóleon a Francia Forradalom zsarnoka és sírásója volt. Azok a reformok, melyeket Lengyelországban szorgalmazott, felületesekek voltak, és csak rontották a parasztság helyzetét. Kościuszko, a lengyel demokrácia hőse helyesen utasította vissza az együttműködést Napóleonnal.

A második világháború utáni lengyel történetírás a Varsói Hercegséget eleinte bizalmatlansággal és rosszállással vizsgálta. Jelenleg a történészek egyre több kutatást végeznek, és, ami igen fontos, növekvő elismeréssel. Igaz, nem egy közülük megkísérli, hogy megvédje ma azt a nézetet, amely szerint Napóleon Lengyelországot újjá akarta építeni, illetve, hogy képes volt újjáépíteni. Lengyelország a napóleoni rendszerben eszköz volt, amelyet könnyörtelenül kihasználtak. Ugyanakkor, mindent egybevetve, azokat a változásokat ma, melyek az akkori Lengyelországban bekövetkeztek, kedvezően bírálják el. Nemcsak azért, mert a kis lengyel állam és a bátor lengyel hadsereg újjáéledt. Főleg azért, mert az 1807-es Alkotmány és a napóleoni Törvénykönyv alapján megindított társadalmi folyamatok a társadalom korszerűsítéséhez vezettek. A polgárokat egyenlőknek nyilvánították a törvény előtt, a parasztoknak

személyes szabadságot adtak, és a városi polgárságnak lehetővé tették a hivatali működést. Gazdasági téren, mint ezt az újabb kutatások mutatják, a napóleoni korszak nem hozott általános romlást, inkább jelentős zűrzavart teremtett vagyoni téren. A köznemesség vagyona számtalanszor állt a csőd szélén, miközben a másik oldalon a bankárok és a hadseregszállítók vagyona egyre nőtt. Míg a mezőgazdaság depresszió ment keresztül, a textil- és fémipar fellendülést mutatott. Azok a társadalmi fordulatok, melyek egy háborús felfordulást kísérnek, a mai helyzethez hasonlóan akkor is megteremtették a feltételeket az ország gyorsabb gazdasági fejlődéséhez az elkövetkezendő évtizedekre.

A következő kérdés, melynek figyelmet szeretnék szentelni, az 1830-as novemberi felkelés. Ez akkor tört ki, amikor I. Miklós cár a belgiumi forradalom elleni fegyveres intervencióra, s közvetve a Nyugat összes szabadságmozgalma ellen készült. Régóta ismert, hogy a varsói felkelés, mely a cári sereg mozgásszabadságának közel egy éven át útjában állt, lehetővé tette Franciaország és Anglia számára, hogy úgy intézzék ügyeiket Nyugat-Európában, ahogy akarják, és főleg, hogy biztosítsák Belgium függetlenségét és semlegességét. Az egyik lengyel romantikus költő, Juliusz Słowacki Lengyelországot a svájci hőshöz, Vinkelriedhez hasonlította, aki a sempachi ütközetben az ellenség lovasságának dárdáit saját mellének szegezte; ő maga meghalt, de lehetővé tette honfitársai számára, hogy áttörjék az ellenség vonalát. Ugyanakkor felmerül a kérdés: miért értettek egyet az 1830-as felkelők azzal, hogy magukra vállalják Vinkelried szerepét? Van egy olyan teória, amelyet ma többek között a lengyel emigráció néhány tudósa véd, s mely szerint az 1820-as illegális mozgalom csatlakozott a nemzetközi Carbonari földalatti mozgalomhoz, s a lengyel Carbonari egyszerűen parancsot kapott Párizsból, hogy rendezzen elhárító akciót a Nyugaton végbemenő forradalom megmentésére. Ez a hipotézis jogosan támaszt kétségeket: először is, mivel semmilyen bizonyítékot nem találtak arra, ami ezt alátámaszthatná, másodsor, mivel Varsónak elég oka volt magának is, hogy fellázadjon a cári uralom ellen. Miklós cár háborús tervei sokkal nagyobb veszélyt jelentettek a Lengyel Királyság autonómiájára, mint Belgium függetlenségére.

A novemberi felkelést tiszték és polgári értelmiségiek kis csoportja indította el, a felkelés irányítását az arisztokrácia és a tábornokok vették át, akik nem kívánták ugyan ezt a felkelést, és baljósatúnak is tartották. Mivel azonban képtelenek voltak megakadályozni, az élére álltak, hogy ne veszítsék el az eseményekre gyakorolható befolyásukat. A kormányt, a diplomáciát, a legfelsőbb irányítást így egy olyan ingatag vezetés vette át, amelyből hiányzott a győzelembe vetett hit, s mely védelemre szorítkozott. A tábornokok — mint néhány 1849-es magyar tábornok is — a hadsereget mint végrehajtó szervezet tartalékként kezelték parasztlázadások és varsói forradalmi kísérletek esetére. Minden másodikkuk egyezkedni akart a cárral, s kapitulációt tervezett. Ma már

bebizonyosodott és vitathatatlan tény, hogy a vezető osztályok a felkelésben nem tudtak eleget tenni a rájuk háruló kötelezettségeknek. Amiről még említést kell tenni, az a Hazafias Társaságba tömörült akkori lengyel baloldal méltatása. Tudjuk, hogy a baloldal nem volt nagylétszámú, és belső ellentétek jellemezték. Néhány tudós kihangsúlyozta gyengeségét, egy következetes program hiányát, főleg az agrárkérdésben, valamint azt, hogy nem volt tömegbázisa. Az akkori politikai újságírásban ezzel szemben kiemelik azokat a vonásokat, melyek radikális jellegük folytán érdekesek. Az 1831-es lengyel baloldal igen gyakran idézte az Egyesült Államokat mint a tökéletes köztársaság példáját, egy olyan rendszerét, mely sokkal előnyösebb, mint a monarchia, és mely az igazi demokrácia megtestesítője. Egyesek még tovább mennek, és nemcsak a feudális rendszer kritikájára vállalkoznak, de a saint-simonizmus szellemében a kapitalista világ bírálóitára is. Ezek a nézetek Lengyelország politikai gondolkodásának későbbi fejlődése szempontjából említésre méltóak. Jelentőségüket mégis nem szabad túlértékelni. 1831-ig a függetlenségi tábor Lengyelországban lényegében a köznemesek tábora volt — és következetesen bebizonyította, hogy képtelen a társadalmi reformok programjában messzebb menni, s a néptömegekben rejlő látens energiaforrásokat kihasználni.

A vélemények alakulása a vereség utáni időkig nem változtatott irányt. Önvizsgálat és a vereség okainak tanulmányozása során a Párizsban élő politikai emigránsok körében demokratikus program született. A Lengyel Demokrata Társaság 1836-os Kiáltványa leszögezte: „Mindent a népért és a néppel — ez a demokrácia legáltalánosabb alapelve, mely jelzi egyben a célt és az utat.” A lengyel demokraták azt az elvet fektették le benne, hogy a jövőbeli felkelések célja a parasztkérdés megoldása: a jobbágyság és a robotmunka eltörlése, a parasztek földtulajdonosokká tétele. Újszerű jelenség volt ez agrárviszonylatban Közép Európában. Eddig főleg az állam végezte a feudális intézmények reformálását a felvilágosult abszolutizmus szellemében. Először ekkor tette magáévá a baloldal az agrárforradalom programját, mint a nemzeti és társadalmi felszabadítás eszközét. Azóta, egészen a mai napig a baloldal a világ minden táján felhasználta ezt az eszközt, ezért 1836, a Lengyel Demokratikus Kiáltvány időpontja nemcsak Lengyelország történelme szempontjából jelentős.

Mégis, a Kiáltvány elveinek megvalósítása nem volt könnyű feladat. Az akkori idők lengyel demokratái legnagyobb részét nem szocialisták voltak. Függetlenségre törekedtek, valamint a paraszti élet javítására; nem kívánták a földbirtokos főnemesség megsemmisítését és az örökségből történő kizárását. Úgy vélték, hogy a parasztek abból a földből részesüljön, melyet művel. A földesúri földeket meghagyták a földbirtokosoknak, így programjuk a mezőgazdasági népesség, a földnélküli parasztság legszegényebb csoportját nem érintette. Úgy gondolták, hogy ilyen módon mind a főnemességet, mind a parasztságot be tudják vonni a felosztó hatalmak elleni harcba. A gyakorlatban kiderült, hogy ez nem is annyira egyszerű. A földbirtokos nemesség túlnyomó része

egyáltalán nem volt hajlandó a föld birtoklását a parasztnak átengedni, és minél nagyobb volt az új felkelésben rejtőző társadalmi forradalom veszélye, annál inkább félték tőle. Néhány demokrata küldött paraszti álruhában járta a vidéket, hogy beszédet tartson a parasztnak az egyenlő vagyoneosztásról, valamint a szabadságért és földért folyó harcra. Előfordult, hogy a földbirtokosok felhívták az orosz és osztrák hatóságok figyelmét ezek ellen az apostolok ellen. Más földesurak kijelentették, hogy készek csatlakozni a titkos szervezethez, s így igyekeztek minden befolyásukat latbavetni, hogy megakadályozzák a demokratákat a nép körében folytatott kampánymunka folytatásában. Mikor aztán 1846-ban a demokraták nem találtak más kiutat, megadták az új felkelésre a jelet, a paraszttömegek majdnem az egész országban ingatagok voltak céljaikban, és bizonytalanok a várható eredményben.

Ez az egész XIX. századi lengyel történelem legmegrázóbb eseményét hozta magával. Az ausztriai Galíciában, Lengyelország legfejletlenebb, és kulturális szempontból legelmaradottabb részében a parasztnak a felkelés jelére a nemesek elleni tömeges megmozdulással reagáltak. Néhány napon belül öt galíciái körzetben mintegy 400 vidéki földbirtokot semmisítettek meg és kb. ezer embert végeztek ki. Az áldozatok között sok hazafi volt, aki a szabadság üzenetét vitte a parasztnak. Másokat pedig megbilincseltek a parasztnak, s kiszolgáltatták őket az osztrák hatóságoknak.

Százhusz évvel később a „Galíciái vérengzés” problémája még mindig vita tárgyát képezi. Sok éven át elfogadták a hazafiak körében azt a teóriát, hogy a tudatlan, műveletlen parasztságot nem lehet vádolni; az áruló osztrák kormány úszított gyilkolásra azáltal, hogy a parasztnak készpénzjutalmat ígért minden meggyilkolt nemes feje után. Behatóbb levéltári kutatás alapján lehetetlen ezt a hipotézist védeni. Az osztrák kormány, melyet a parasztlázadás éppúgy meglepett, mint a felkelőket, eleinte képtelen volt megbirkózni a lázadással, s csak néhány héttel később indította meg a kormány a katonai ellenállást, és állította helyre a rendet vidéken azáltal, hogy ismét életbe léptette a parasztnak által már felszámolt robotmunka-rendszert. Az is nyilvánvaló, hogy a parasztnak a nemességet nem Ferenc császár iránti szeretetükből támadták, hanem, mert le akartak számolni a földbirtokosok elnyomásával, mely ez idő tájt főleg Galíciában volt erős. A demokratikus felkelés kitörése szikra volt, mely fellobbantotta az idők folyamán egyre nagyobb tömegűvé szaporodott puskaport.

A háború utáni lengyel történetírás röviden méltatta az 1846-os parasztmozgalmat. Vezetőjét, a paraszti származású Jakub Szelát, aki legyőzte az urakat, a nép hőséneke neveztek. A parasztnak lázadása a jobbágyors ellen igazságosnak és indokoltnak tekinthető, ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az osztrákok szemszögéből nézve a parasztnak saját vesztükbe rohantak. A parasztmozgalmak számos következménye volt; vereséget hozott a demokrata táborra, és súlyosan érezte hatását annak további fejlődésében, hiszen éveken át megnehezítette a demokratáknak a parasztnak való egyez-

kedést, s ezáltal gyengítette és késleltette Galíciában és Lengyelország más részein a modern parasztmozgalom létrejöttét.

Másrészt el kell ismerni, hogy a parasztfelkelés nemcsak Galíciában, de az egész Habsburg monarchiában és Közép—Európában csapást mért a jobbágy rendszerre.

Az, hogy Ausztriában már 1848-ban sor került a robotmunka gyors és radikális felszámolására, a galíciai tapasztalat következménye volt. A galíciai parasztek öntudatlan akciója meggyorsította és megkönnyítette a feudális viszonyok felszámolását, s ily módon kiküszöbölte a modern lengyel nemzet létrejöttének fő akadályát.

Így — ha több, mint egy nemzedék szempontjából vizsgáljuk — „az 1846-os véres év” volt az egyik tényező, mely Lengyelország sokkal később végbemenő felszabadítását elősegítette.

Továbbmenve, szeretnék kitérni a következő kérdésre, az 1863-as „Januári” felkelésre, mely hosszú évek óta saját kutatási témámat képezi. Ez általánosabb és erőteljesebb mozgalom volt, mint az összes előző felkelések: 1861-ben jelentkezett először utcai tüntetések, valamint hazafias és vallási megmozdulások formájában, melyek a tömegeket nemzeti gyászukban egybeforrasztották. Néhány hónapon belül egy titkos társaság jött létre; először Varsóban, később a tartományokban, élén a Központi Nemzeti Bizottsággal. 1863. január 22-én ez a Bizottság szólította a népet fegyveres harcra a cári uralom ellen, és ugyanakkor kinyilatkoztatta a parasztság felszabadítását. Az utána következő 15 hónapon keresztül a Bizottság illegálisan, a Nemzeti Kormány neve alatt vezette ezt a harcot úgy, hogy rendeletei aláírásakor névtelen bélyegzőt használt — és nem kevésbé élvezte a lakosság túlnyomó részének engedelmességét és bizalmát. A felkelőknek nem sikerült reguláris sereget szervezni, vagy akár csak a legkisebb nemzeti egység felett állandó ellenőrzést gyakorolni. Mégis, több, mint egy év leforgása alatt több, mint 1200 harcot és csatát folytattak — ezek közül párat győzelemmel vívtak meg, és mindaddig ellenálltak, mígnem az oroszok a rendelkezésükre álló haderő túlnyomó részét — mintegy 300 ezer embert — ellenük nem irányítottak. A januári felkelés szokatlan menete sok legendának volt szülőanyja. Ezek között néhány a közelebbi analízis során kiesett. Valóban számos példája volt a hősiességnek, az önmegtagadó és a polgári bátorságnak a felkelők és a titkos szervezet tagjai között; a vezetők állhatatosságról és fegyelmezett kitartásról, valamint kimagasló szervezőképességről tettek tanúbizonyságot. A felkelők tábora ugyanakkor semmiesetre sem volt fegyelmezetten egységes; komoly harc folyt a felkelés céljait, módszereit és véghezvitelét illetően, mely lényegében a hatalom megszerzéséért folyó harc volt. Általában két — egymással konkurráló — irányzatot különböztetünk meg; az egyiket a fehérek tábora képviselte, mely nem kívánta a felkelést, s csak akkor támogatta, amikor már nem tudta megakadályozni; a fehérek a gerilla háborúban csak egyfajta fegyveres megnyilvánu-

lást láttak — az igazi segítséget a nyugati hatalmaktól várták. A másik irányzatot a vörösök képviselték, akik reményüket a tömegek felfegyverzésébe és a többi ország forradalmi mozgalmával való együttműködésbe helyezték. A fehérekhez a földbirtokosok és a burzsoázia csatlakozott, a vörösökhöz — a radikális értelmiség, a kispolgárság és a munkások. Ez a két szélsőséges irányzat a fegyveres harcok során némiképp elmosódott. A felkelés nagyobbik részét, a Nemzeti Bizottságot centrista elemek vezették, kik megkísérelték a parasztokat a maguk oldalára állítani — anélkül, hogy a tulajdonos osztályokat elidegenítették volna maguktól, s a harcot saját erőből próbálták véghezvinni, jóllehet elsősorban a külső segítségben hittek.

Ezek a kérdések újabban sok tanulmány tárgyát képezik; a további elemzést meg fogja könnyíteni a Lengyel Tudományos Akadémia átfogó kiadványa, mely éppen sajtó alatt van, s mely tartalmazza a Nemzeti Kormány 1863-ból fennmaradt összes iratát.

A januári felkelés történelmének legvitathatóbb kérdése, melyben a legnehezebb objektív állásfoglalást kialakítani, a felkelés esélyeinek kérdése. Lehetséges volt-e 1863-ban olyan népi haderőt képezni, mely megbirkózott volna az ellenféllel? Lehetséges volt-e több anyagi eszközt összegyűjteni, több fegyvert szerezni, s azokat jobban felhasználni? Más vezetés mellett több segítséget kapott volna a felkelés az orosz, magyar, vagy olasz forradalmároktól? És — végül — milyenek voltak ebben az időben egy európai háború kitörésének tényleges esélyei? Mindezekről a kérdésekről beható tanulmányokat végeznek. Ugyanakkor folyik a vita annak eldöntésére: A januári felkelésnek az erők egyenlőtlensége miatt kellett-e elbuknia? Vagy a helytelen vezetésnek tudható be a vereség? Az első feltevés mögött — hogy a győzelem nem volt lehetséges — egy hallgatóságos következtetés rejtőzik: ebben az esetben egyáltalán nem kellett volna megindítani a felkelést. Erre a rebellis hagyomány pártolói azt válaszolják: a felkelés politikai és katonai téren elbukott, de győzött társadalmi téren, mivel egy olyan radikális felszabadítási reformot valósított meg, amely meggyorsította a paraszti tömegekben a nemzeti tudatosság kikristályosodási folyamatát. A nagy történelmi események végső következtetései mindig magukon viselik az újságírás jegyeit; ugyanakkor az erre vonatkozó szélesebbkörű beszélgetések azáltal, hogy a tudósokat mélyrehatóbb kutatásba és elemzésbe vonják be, éppúgy a tudomány fejlődését szolgálják, mint az, hogy kényszerítik az újságírókat a tudományos kutatások eredményeinek figyelembevételére.

Az ezután következő 50 év vitatott és sokat tárgyalt problémáinak tanulmányozásával lehetne előadásunkat folytatni, a januári felkelés bukásától egészen az első világháborúig. Élénk viták folytak erről az időszakról is — különösen a munkásosztály és a parasztság mozgalmában fellelhető különböző frakciók értékelésével, a modern politikai pártok eredetével és az 1914-től 18-ig terjedő időszakban tanúsított magatartásával kapcsolatban. Úgy találom mégis, hogy a részlet-

kérdések tanulmányozásánál fontosabb lenne az, hogy Lengyelország 1795-től 1918-ig tartó politikai elnyomásának egész időszakáról adjunk szintetikus képet.

Minden kísérletnek, amely ezt a 123 évet kívánja felmérni, figyelembe kell vennie a következő négy elemet:

1. azokat az erőket, melyek lehetővé tették a lengyel függetlenségi irányzatnak, hogy rendületlenül kitartson — annak ellenére, hogy nem volt saját állama;

2. azokat az okokat, amelyekkel a fegyveres függetlenségi harcok számos vereségét magyarázták;

3. azokat a tényezőket, amelyek az egymás után következő vereségek ellenére a lengyel nép javára szóltak;

4. az elnyomatás korának veszteségeit és nyereségeit felmérő összesítést.

Az első kérdéssel már bevezető gondolataimban foglalkoztam. A lengyel állam már oly sok századon át fennállt, és a XVIII. század végén olyan újjászülető korszakot élt, hogy a vezető osztályok — és a hazafiak egyre nagyobb számban — nem tudtak beletörődni az országukat ért katasztrófába. Egy másik tény, mely szintén hozzájárult a felosztó hatalmakkal szemben kifejtett ellenálláshoz az volt, hogy a XVIII — XIX. század fordulóján, a forradalmi és a napóleoni háborúk idején Európa a forrongás korát élte, az államhatárok évenként változtak, és következésképp, valószínűnek látszott, hogy Lengyelország feldaraboltságát nem olyan nehéz megszüntetni.

A különböző korábbi időszakokban és sok más olyan országban, amely elvesztette függetlenségét, a leigázott ország arisztokráciája nem törekedett kompromisszumra a felosztó országokkal. A felosztó hatalmak hárman voltak, és egyikőjük sem tudta biztosítani a lengyel mágnások leszármazottjainak azokat az előjogokat, amelyeket a felosztás előtt élveztek. I. Sándor orosz cár — a külső körülmények hatására — hajlandó volt meghagyni a Lengyel Királyságban a lengyel nemesség helyi kormányzását. Sohasem tette volna ezt Litvániában, Bjeloruszsiában és Ukrajnában.

A függetlenségi irányvonalat másfelől az ipari forradalmon átment társadalmakat jellemző nemzeti tudat fejlődése erősítette. Lengyelországban ez a folyamat gyorsabban ment végbe, mint máshol, mivel az államiság elvesztése annyira új esemény volt. Ezzel más vonatkozásban kell foglalkoznom. A felosztás utáni határok mesterséges jellege, gazdaságilag káros hatása, az idegen bürokrácia iránti ellenszenv, az elnemzetietlenítési kísérletek — mind megerősítették a középosztályok, azaz a kispolgárság, az értelmiség, a városi polgárság ellenállását. A felkelések pillanataiban (1830, 1848, 1863) a városi lakosságot a nemzeti élet megteremtésére ösztönözték; a parasztok számára ez a folyamat már nagyjából a jobbágyság felszámolása után néhány évtizeddel megkezdődött. A nemzeti újjászületés hatása néhány olyan perifériális körzetre is kiterjedt, mely nem rendelkezett lengyel nevelésű uralkodó osztályokkal, így például Felső Sziléziára, Cieszyn-i Sziléziára és Pomerániában a Kaszub

és Vareni körzetekre. A poroszok által anektált országrész e területein más tényező is hatott, mely kihangsúlyozta a lengyel jelleget: az osztálytényező, a vallási tényező, vagy mindkettő. Erre mindjárt rátérek.

A néptömegek nemzeti tudatának növekedése befolyásolta az uralkodó osztályok magatartását. A földbirtokosok és a gazdag burzsoázia nem nagyon törődött azzal, hogy a parasztok és a munkások hogyan érznek, mégis, nem hagyhatták teljesen figyelmen kívül a középosztályok patriotizmusát.

Az, hogy lehetetlen volt a politikai elnyomást elfogadni, 10-20 éves időközben felkelések kirobbanásával igazolódott be, s ezek sorában csak egy hosszabb szünet volt: 1864 és 1905 között. A kitörés pillanatát általában külső tényezők határozták meg: a franciák betörése 1806-ban, a párizsi forradalom (1830, 1848), az 1905-ös Szt. Pétervári forradalom. A belső tényezők 1846-ban és 1861-ben játszottak döntő szerepet. E két utóbbi esetben Lengyelországban agrárrendülések voltak a láthatáron, a nemzeti felkelés kitörésének kellett ezeknek gátat vetni, és kihasználni ezt az alkalmat. A szóban forgó korszak minden felkelési kísérlete vereséggel végződött. Ezt alternatív okokkal magyarázzák: külső vagy belső tényezőkkel. A külső tényezők alatt a három felosztó hatalom: Oroszország, Poroszország és Ausztria (később: Oroszország, Németország és Ausztria-Magyarország) hatalmát értjük, melyet a fosztogatás egyetemlegesen jellemzett. Ez a három állam együttesen olyan hatalmat képviselt, melynek semelyik más államcsoport sem tudott fölékerekedni. Az egyes lengyel felkelések a felosztó hatalmakat közelebb hozta egymáshoz; a felkelők nem számíthattak hatékony külső segítségre.

Napóleon volt az egyetlen, akinek sikerült négy esztendőn keresztül (1805-től 1809-ig) mindhárom felosztó hatalom seregét egyenként legyőzni — ez a siker sem bizonyult tartósnak. Az osztrák—porosz antagonizmus nem gyakorolt hatást a lengyel ügyre.

A porosz—orosz antagonizmus a XIX. század végéig kevésbé volt ismert. Az osztrák—orosz antagonizmus lassan erősödött, és csak 1914-ben hozott fegyveres összeütközést. Ekkor a világháború a forradalmak láncreakcióját indította el, és a lengyel nép előtt olyan lehetőséget tárt fel, mely addig ismeretlen volt. Azt a nézetet, hogy a felkeléseket korábban a külső segítség hiánya miatt verték le, mindig a konzervatív körök hangoztatták. Erre a demokraták a következőképp válaszoltak: A felkelések azért buktak el, mert egyiket sem alakították át társadalmi forradalomná; a tulajdonos osztályok ragadták magukhoz mindegyik alkalommal a vezetést, és vitték téves irányba a mozgalmat. Ezt a vitát egzakt tudományos módszerekkel nem lehet megoldani. A feldarabolás után pár évvel kiadtak Párizsban egy kis füzetet Kościuszko inspirációjának hatására ezen ékes címmel: „Kivívhatják-e a lengyelek függetlenségüket?” Kivívhatják — érvelt Kościuszko, ha minden erejüket összehozzák. Ezt az állítást éppúgy nem lehet igaznak elfogadni, mint ahogy hamisnak sem. Valami mást kell megállapítani, így: A siker eléréséhez a felkelés a tö-

megek ösztönzését, azaz társadalmi reformokat követelt, vagyis lemondást a nemesek részéről. E forradalmi szükségszerűség miatt bírálták a mozgalmat azok a konzervatív csoportosulások, melyek anyagi javaik és politikai tapasztalatuk révén tudtak karriert csinálni. Mellesleg meg lehet figyelni, hogy az ellenforradalmi tábor taktikája hogyan vált az idő múlásával egyre nyersebbé. 1830-ban, sőt 1863-ban is a lengyel mérsékeltek (a „fehérek”) csatlakoztak a mozgalomhoz, megpróbálták fölékerekedni s elcsendesíteni.

Az 1905-ös forradalomban ez már nem lehetséges: a burzsoá csoportok nyíltan, minden lehető eszközt megragadva harcolnak ellene, karöltve a cári hadsereggel és rendőrséggel.

Hogyan lehet ilyen körülmények között megmagyarázni azt, hogy az elszenvedett vereségek és az egyre szigorúbb megtorlások ellenére a nemzet nem semmisült meg, hanem ellenkezőleg: a XX. század elején több energiát és önbizalmat érzett magában, mint közvetlenül a felosztás után? Ismét olyan tényezők összességét kell figyelembe vennünk, amelyek csak részben függnek a nép tudatos akaratától.

A demográfiai tényező: a népesség gyors szaporodása, mely a korai kapitalizmus időszakára jellemző. A parasztok felszabadításának pillanatáig Lengyelország népessége meglehetősen lassan nőtt, a reform után egy fél évszázad leforgása alatt több, mint kétszeresére emelkedett.

A lengyel nép akkor nőtt gyorsabban, mikor a lengyel ügy minden látszat szerint a legrosszabbul állt.

Kivándorló és asszimilálódó mozgalmak. A XIX. század közepétől általános irányvonal volt, hogy a különböző középeurópai népek proletárjai Nyugat-Európa és az Egyesült Államok nagy ipari centrumai felé vonzódtak. Ez az irányzat kivándorló lengyelek millióit vitte magával, de ugyanakkor meggyengítette a német Drang nach Osten mértékét. Az ipari civilizáció erősödése olyan kis csoportok asszimilálódását is magával hozta, amelyek saját nyelvüket beszélték, s melyek ez ideig el voltak szigetelve. Így a XIX. század első felében a bjelorusz és ukrán értelmiség egy része az ország keleti részében ellengyelesedett. A lengyelek között elszórva élő német és zsidó burzsoázia kis csoportjai is az asszimiláció útjára léptek.

A gazdasági tényező az országnak különösen az oroszok által annektált részén hatott a lengyelek javára.

A Lengyel Királyság, mely a kevésbé fejlett Oroszországgal társult, a XIX. század második felében a császárság egyik iparilag vezető provinciájává fejlődött. Átmeneti fellendülés volt ez, mégis jelentős anyagi eszközöket juttatott a lengyel társadalom birtokába. A nemzet ügye is nyert vele bizonyos mértékig.

A porosz területen két másik tényező játszott szerepet. Felső Szilézia hatalmas széngazdagsága létrehozta ezen a területen a munkásosztály erős koncentrációját. Ez a munkásosztály erőteljesen reagált a nemzeti jelszavakra.

Másrészt a Német Reich protekcionista politikája a mezőgazdaságnak még Poznań tartományában is meglegházi gazdálkodást biztosított. A lengyel földbirtokosok és a gazdagparasztok meggazdagodtak.

Ami Galíciát illeti, gazdasági fejlődésére az Ausztriával történt társulás hátrányosan hatott. A „galíciái nyomor” a XIX. század végén közismert volt. De ebben az időben Galícia politikailag jobban járt. A század közepén a Habsburg Monarchia a politikai hanyatlás korszakába lépett, s Galiciának autonómiát adott, valamint szabadságot biztosított a lengyel kultúra fejlődésének. Érdeemes megjegyezni, hogy Lengyelországnak három hatalom közötti felosztása, amely felszabadítását annyira megnehezítette, az ország hol egyik, hol másik részében biztosított lehetőséget a kulturális fejlődésre. A XIX. század elején a lengyel kulturális élet központja Wilno volt, a húszas években Varsó, a harmincas években — az emigráció folytán — Párizs, a negyvenes években — Poznań, a XIX. század második felében felváltva Krakkó és Varsó.

Az osztálytényező sokféleképpen érintette a nemzet ügyét. Amíg a jobbagság és robotmunka fennállt, a parasztok és nemesek közötti konfliktus a nemzeti érdek kárára szolgált. A legtöbb paraszt felnézett az idegen monarchiára, sorsa javulását onnan várva; a nemesek legnagyobb részét társadalmi helyzetüknél fogva félték a felkelésektől. Nem így a munkásosztály: a munkásmozgalom már kezdettől fogva a három felosztó hatalom ellen irányult, mivel ezeket tartották a nemesség szövetségeseinek. A lengyel munkásosztály mozgalma szervezetenként összekapcsolódott az orosz, német és osztrák mozgalmakkal, mindazonáltal — néha a vezetőség akarata ellenére is — felhívták a munkások figyelmét a nemzeti jegyek különbözőségére.

Az osztályfaktor ott járult hozzá leginkább a nemzet ügyéhez, ahol nem volt meg a lengyel burzsoázia, így például Felső Sziléziában.

A vallási tényező alakította a társadalom alacsonyabb osztályainak magatartását nemcsak a feudális, de a kapitalista társadalomban is. Nem volt minden jelentőség nélküli az a tény sem, hogy Lengyelország két részében az ortodox orosz és a protestáns német a parasztok szemében — vallási értelemben is — idegen volt. A vallási tényező a beloruszok katolikus részét közelebb hozta Lengyelországhoz; másrészt elidegenítette a protestáns mazuriakat. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a pápaság nem méltányolta a lengyelek függetlenségi törekvéseit. A különböző pápák elítélték a lengyel felkeléseket, a püspökök a hívőket pásztorleveleikben a felosztó államok hatóságai iránti lojalizmusra buzdították. Ugyanakkor pedig mind Róma, mind a püspökök segítségül hívták a lengyeleket a római katolikus hit védelmére. Így, mikor konfliktusra került sor a római katolikus egyház és a szakadár Oroszország, vagy a protestáns Poroszország között, vallási üldözések növelték a nemzeti érzés elmélyülését.

Ez volt a helyzet például akkor, amikor a görög szertartású (keleti)

katolikus rítust eltörölte a cári kormány (1839, 1875), valamint a porosz területen a Kulturkampf esetében az ezernyolcszázhetvenes években.

Még egy, a lengyel társadalomtól független momentum. Lengyelország leigázása a XIX. században ment végbe, a századvégi európai liberalizmus korában.

Igaz, hogy Lengyelországban ez a liberalizmus korlátozva volt. Az orosz részen 1833-tól 1915-ig rövid szünetekkel háborús állapot uralkodott. A porosz kormány a XX. század elejétől kivételes törvényeket alkalmazott a lengyelekre. Galíciában az adminisztráció segítségével manipuláltak a parlamenti választásoknál. A megszálló hatóságok erőszakoskodtak a paraszttal és a munkással, de a lengyel földbirtokos, illetve kapitalista érezte, hogy a priviligiummal rendelkező osztályhoz tartozik a felosztó államban. Legális lengyel tevékenység elképzelhetetlen lett volna olyan módszerek alkalmazása mellett, melyeket a XX. században alkalmaznak.

Csak e háttér ismeretében tudjuk a lengyel nép erőfeszítéseit értékelni, melyekre a lengyel nemzetiség védelme, megerősítése és felszabadítása érdekében került sor. Nem kell úgy szembeállítanunk egymással a legális és illegális tevékenységet, mint két ellentmondó cselekvési módot, mely egymást kizárja. A leghívebb összeesküvők is vettek igénybe törvényes eszközöket, ha ez javukra szolgált, másrészt a legális, úgynevezett szervezett tevékenység hívei is alkalmanként összeesküvésre kényszerültek. Azok a szélsőséges ítéletek, hogy a szervezett munka *egyáltalán* nem hasznos, vagy hogy az összeesküvés *mindig* bajt eredményez — inkább a publicistáknál fordulnak elő, az élet ezt megcáfolta. Ma egyaránt értékeljük azoknak a lengyel demokratáknak a hősiességét, akik életüket áldozták a paraszti emancipáció ügyének, és az oktatók hosszas munkáját, mellyel a parasztok felnövő nemzedékét tanították meg a lengyel írás és olvasás tudományára. A lengyelek növekvő létszáma, Lengyelország gazdasági fejlődése, sőt az 1918-as kedvező nemzetközi helyzet sem lett volna nagyon eredményes, ha a lengyeleknek abban az időben nem áll szép számban rendelkezésére szakember minden területen, és ha az emberek milliói nem hajlandók Lengyelorszáért harcolni — és ami még fontosabb, — a hazának élni.

És végezetül, általánosságban az elnyomás korának veszteség és nyereség mérlegéről.

Mérlegre tesszük azokat a veszteségeket, melyek a saját állam hiányának vagy az elszenvedett vereségeknek tudhatók be — azzal szemben, amit e nehéz viszonyok ellenére elértek. A veszteséglista természetesen hosszabb lesz. Először is az emberéletben elszenvedett veszteség; az akasztófára jutott, a börtönökben sínylődött, a Szibériába kényszerített, a kivégzés elől elmenekült hazafiak tízezrei. Fiatal emberek százazrei, akiket erőszakkal besoroztak, és kik életüket vesztették messze hazájuktól. Emigránsok milliói, akik más országba vándoroltak, hogy megkeressék a betevő falatot. A lengyelek számos

csoportjának elnemzetietlenedése a porosz területen és a Bugtól keletre. A szunnyadó nemzetiségek felrázása, mely Felső Sziléziában lengyel érdekeket szolgált, s mely ellenük dolgozott Litvániában, Belorussziában és Ukrajnában. Megállapíthatjuk, hogy igen hátrányos volt ezen a téren a lengyel állam hiánya.

És még egy megjegyzés: a politikai megtorlás és a gazdasági emigráció rendszerint a legaktívabb és legértékesebb embereket vitte el.

Néhány nemzedék alatt a tanyán vagy műhelyben maradt fiú, a sok testvér közül rendszerint a fizikailag leggyengébb, a legkevésbé vállalkozó szellemű volt. Sajátos válogatás — de „mínuszban”.

Hozzá kell ehhez tennünk, hogy hiányzott a saját országunk részéről érezhető gondoskodás a gazdaság- s a kultúrpolitika területén. A XIX. század folyamán az a nagyipar, ami Lengyelországban működött, teljes mértékig a külföldi tőke kezében volt. Nehéz lett volna ezt elkerülni, még akkor is, ha saját államunk van, de ennek nemléte gyakorlatilag lehetetlenné tett mindenfajta ellenállást.

A hódító hatalmak által bezárt lengyel iskolák hiánya súlyosan érezte hatását az oktatás területén. A XIX. század végén a Lengyel Királyságban nagyobb volt az analfabetizmus aránya, mint Oroszország európai részén. Fél évszázadra volt szükség, hogy ezt az elmaradást behozzák.

Tegyük hozzá ehhez azokat a tényeket, melyeket nem lehet számokban kifejezni; egy rabszolgasornak megfelelő körülmények között élő nép politikai demoralizáltságát.

Több mint száz éven át a fennálló rendszer ellen harcolni — a hazafiság parancsa volt. Ilyen feltételek mellett sok önfeláldozó forradalmár született, viszont jelentősen kevesebb megfontolt államférfit kapott az ország.

Mit értek el ezek a nemzedékek a sok megpróbáltatás ellenére?

Itt ismét olyan tényeket kell említenünk, melyeket aligha lehet lemérni. A XVIII. század vége felé Lengyelország, Kościuszko országa a Szabadság, Egyenlőség, Függetlenség hármas jelszóval emelte fel zászlaját.

Harcosok ezrei gyülekeztek e zászló alá. A vereség ellenére továbbadták azt fiaik és unokáik millióinak. A lengyel ügyet tartósan összekapcsolták a demokrácia és haladás ügyével — nemcsak Lengyelországban, de az egész világon. A lengyel emigránsok kinyilatkoztatták, hogy készek harcolni „a mi szabadságunkért és a tietekért”. Ezt a mottót a világ számos országában idézték fel, mikor 1918-ban megnyílt a lengyel állam visszaállításának lehetősége.

Lengyelország felosztás-utáni történelme happyenddel végződő történet. Eltekintve a kedvező körülményektől, a lengyel hazafiak több nemzedékének erőfeszítései tették lehetővé a happyend bekövetkeztét.

Miközben megemlékezünk azokról, akik kivívták az ország függetlenségét, nem szabad megfeledkeznünk arról a magas árról sem, amit a tizenkilencedik századi veszteségek jelentettek.

A SZOVJET RÉGÉSZET NÉHÁNY ELVI-MÓDSZERTANI KÉRDÉSE

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM
50-ÉVES JUBILEUMÁRA

ERDÉLYI ISTVÁN

A régészet a társadalmi átalakulások hatására és a társadalmi igényekhez igazodva óriási utat tett már meg, míg az amatőr gyűjtésből igazi történeti tudományággá fejlődött. A régészet fejlődési távlatai — nyugodtan állíthatjuk — szinte beláthatatlanok, rohamos fejlődésének üteme pedig magával ragadta az írásos forrásokkal dolgozó történelemtudományt is, mert a régészeti feltárások az írásos dokumentumok számát nemcsak megsokszorozták, hanem korábban teljesen ismeretlen írásokkal, nyelvekkel és kultúrákkal ajándékozták meg az emberiséget. Amíg az írásos források száma igen lassan nő a régmúltra vonatkozólag, addig a föld óriási mennyiségben ontja a régészeti emlékeket.

Nincs most terünk arra, hogy végig kísérjük a régészet, mint tudományág történetének főbb szakaszait, nem tehetjük meg ezt a szovjet régészet terén sem; ehelyett az utóbbi történetének csak néhány főbb fordulópontjára kívánunk rámutatni.

Az orosz régészet, mint a szovjet régészet közvetlen elődje első lépéseinek a Fekete-tenger partján történt XVIII. századi ásatásait tekinthetjük. Szintén az itteni kutatások jelentik a XVIII. század végén az orosz középkori régészet kezdeteit is. Nem sokkal ezután, 1836-ban megindultak az első orosz városfeltárások is.

A múlt század 40-es éveitől fogva kezdte meg az orosz régészet levetkőzni az esetleges, a nem egyszer kincskereső jelleget. Ezzel megindult történeti tudományá váló alakulása. Lépésről-lépésre létrejöttek szervezeti keretei is: 1846-ban a Pétervári Régészeti- és Éremtani Társulat, majd 1864-ben a Moszkvai Régészeti Társulat is. Különösen az utóbbi óriási ásatásokat is végzett, élén a szervezővel, Uvarov gróffal. 1866-ban Orosz Régészeti Társulat lett a neve. Megalapította a társulat 1883-ban a máig fennálló és virágzó Moszkvai Állami Történeti Múzeumot is. 1859 óta volt *régészeti bizottság* az államminisztériumban, amely 149 kötet régészeti munkát adott ki a Nagy Októberi Forradalomig (Otcsoť Arheologiceszkov Komisszii). A Moszkvai Régészeti Társulat 15 kongresszust szervezett különböző vidéki városokban. E kongresszusok nagymértékben előmozdították az orosz régészet fejlődését 1911-ig. Az utóbbi évek-

ben a szovjet régészet felújította ezt a haladó hagyományt, vagyis az évi konferenciákat ismét nemcsak Moszkvában és Leningrádban, hanem más-más nagyvárosban is tartottak, így Minszkben és legutóbb Kisinyovban.

A *szovjet régészet*, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után jött létre, amint az itt nyújtott rövid vázlatból is kitűnik, óriási örökséget kapott, — ha nem is kizárólag — az *orosz régészettől*. Feladata lett jól gazdálkodni ezzel a kinccsel, vagyis ki kellett szélesíteni a megkezdett régészeti munka horizontját és át kellett értékelni az eddigi eredményeket.

Ismeretes, hogy a cári kormány nagyon szerény anyagi eszközöket bocsátott a kutatás rendelkezésére. A szovjethatalom ezen a téren is gyökeres változást hozott. 1919-ben Lenin aláírta az Állami Anyagi Kultúra Története Akadémia megalapításáról szóló dekrétumot. Ez azután 1937-ben beolvadt a Szovjet Tudományos Akadémiába és annak Anyagi Kultúra Története Intézetévé lett. 1960 óta Régészeti Intézet a neve. A szovjet régészek nem tekintik magukat csak az anyagi kultúra történészeinek, mégha ez oly nagy helyet is foglal el a régészetben. Ez az elvi állásfoglalás a Régészeti Intézet új nevében is tükröződik.

1939-ben kezdődött az első régészeti ötéves terv az Orosz Szocialista Szövetségi Köztársaságban. Az első *össz-szovjet* 5 éves régészeti terv 1945-ben vette kezdetét. A Szovjetúnióban jelenleg 16 régészeti tanszék működik. A régészetet 1945 óta egyes pedagógiai főiskolákon is tanítják. Az országban kb. 500 régészeti osztállyal bíró területi és városi múzeum van. Területileg is megnöttek a lehetőségek a Nagy Októberi Forradalom előtt szinte érintetlen Közép-Ázsia és Szibéria régészeti kutatásával.

A régészeti kutatások régi „klasszikus” témái, mint pl. a technikatörténet, kultúrtörténet, régészeti kutatása helyett elsősorban a társadalomtörténeti kutatások, vagy az ideológiai kérdések vizsgálata kapott helyet, előtérbe került az etnogenetika, a népek fejlődéstörténetének, kialakulásának és eltűnésének bonyolult problematikája, a letűnt társadalmak gazdaságtörténeti kérdéseinek vizsgálata. Ebből a felsorolásból is kiviláglik, hogy régészeti eszközökkel végzett történeti kutatásról van szó. Így természetesen elengedhetlenné vált az, hogy a szovjet régészet szoros kapcsolatban dolgozzék az embertan, a néprajz és egyes természettudományi ágak képviselőivel és intézményeivel.

A szovjet régészek sokrétű munkájáról hármass csoportosításban szeretnénk vázlatot adni, az etnikatörténeti, a társadalomtörténeti, továbbá a rekonstrukciós és természettudományos kérdéseket állítva előtérbe.

Az *etnikatörténeti* kutatásoknak egyik legfontosabb feltétele a néprajz tudománnyal és a nyelvészettel való szoros együttműködés. Ezek a kutatások a szovjet régészetben belül különösen figyelemreméltóak a magyar kutatás számára, mivel a finnugor népek őstörténetének, eredetkérdésének, valamint a népvándorlaskori lovasnépek emlékényaga is elsősorban a Szovjetúnió területén található. Hosszú évtizedek anyaggyűjtése és vitái során a szovjet kuta-

tás kidolgozta azokat az elvi szempontokat, amelyek nélkül objektív etnikatörténeti kutatás nem képzelhető el. A régészeti leletanyag meghatározott egységeinek, vagyis a kultúrák (erre a terminusra az alábbiakban még visszatérünk) és a nyelvtörténetileg körülhatárolható népcsoportok egymásra való rávetítésének, összehasonlításának többféle módját dolgozták ki és fejlesztik tovább ma is a szovjet régészek. Ezek közül a legfontosabbak a következők:¹

1. Az ún. *lokális módszer*. Ehhez az első lépés a régészeti anyag lehető teljes feltárása az adott területen. Amennyiben a leletek térképrevetítése — feldolgozása — során az tűnik ki, hogy nincs bennük törés az írásos források megjelenéséig, akkor feltételezhető, hogy az ezekből ismert és az adott régészeti anyaghoz kapcsolható etnikum azonos.

2. Az egyes *etnikumokat determináló* ismertetőjegyek módszere. Ezek az ismertetőjegyek a következők: temetkezési szokások, kerámia, kevésbé használhatóak az épületformák és szerszámtípusok.

Itt jegyezzük meg, hogy G. Childe angol régész ezt a módszert bizonyos földrajzi megköötöttségekkel igyekezett pontosabbá tenni. Kétségtelen, hogy egy adott terület földrajzi-gazdasági tényezőinek tekintetbe vétele nélkül az előbbi determinálás során létrejött határok elmosódottabbak. Ezeket a módszereket kizárólag komplex módon lehet és kell helyesen használni. Erre a kérdésre tanulmányunk végén még visszatérünk.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a régészet még korántsem jutott túl a felfedezések korszakán, ami azt jelenti, hogy a leletek alapján kialakítandó bázis, amelyről az etnogenetikai kutatásoknak is ki kell indulniuk, még korántsem teljes.

A gyakorlat azt is megmutatta, hogy egyes régészeti kultúrák és nyelvészeti vagy etnológiai módszerekkel megfogható etnikai egységek egybeesése a különböző korszakokban nem volt egyforma.² Előfordul, hogy nagy régészeti kultúrák különböző etnikumú törzseket takarnak,³ emellett ennek ellenkezője is megfigyelhető pl. az északkelet-európai fésűs-gödrös kerámiával jellemezhető neolitikus kultúra esetében, amely kétségtelenül a finnugor népek őseinek hagyatéka.

A szovjet régészek már a 30-as évek elején hatalmas, évekig is tartó elméleti vitákat rendeztek a módszertani kérdésekről, melyeknek nagy része a folyóiratokban is napvilágot látott.⁴ Ezt megelőzően, 1928-ban az Oroszországi Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetében elméleti-módszer-

¹ Г. С. Кнабе: Вопрос о соотношении археологической культуры и этноса в современной зарубежной литературе. СА 1959. 3. 243—257.

² П. Н. Третьяков: Этногенетический процесс и археология. СА 1962. 4. 3.

³ Лд. Я. Я. Рогинский рецензиóját М. Г. Левин egyik munkájáról: СЭ 1957. 1. 153—156. Ezt a tételt М. С. Levin, N. N. Csebokszárovval közösen még 1955-ben dolgozta ki.

⁴ М. Худяков: Дореволюционная русская археология в службе эксплуататорских классов. Библиотека ГАИМК 1933. 13; Акі ásatni kíván, legyen elméletileg is képzett: И. Н. Мещанинов: Недостатки современных методов раскопок. Сообщения ГАИМК 1931. 3/4. 4—6.

tani munkaközösséget is felállítottak.⁵ Sajnos a 30-as évek végétől kezdve Marr és köre elfojtotta a vitaszellemet és több mint másfél évtizeden át szó sem lehetett elvi vitákról.⁶

Az etnogenetikai kutatások terén a marrizmus hatása azt jelentette, hogy egyoldalúan hangsúlyozták a helyi elemek jelentőségét, minden nép eredetét a mai, vagy a közelmúltban elfoglalt lakóhelye területén keresték, mereven elutasítva a tényleg létezett vándorlások, jövevény komponensek feltárását. Az 50-es évek elején lezajlott éles vitákban a szovjet régészek haladó csoportja győzelmet aratott a marrizmus képviselői felett és 1959-ben a SzKP XXI. Kongresszusa határozatainak fényében újra felmerült az elméleti munka szükségessége.⁷

Ismeretes, hogy az egyes népek kialakulásának kutatása igen bonyolult feladat. Az archaeológia őstörténeti és koratörténeti ága elsősorban ún. régészeti kultúrákkal dolgozik, ezek összetevőit igyekszik felderíteni, keletkezésüket és eltűnésüket nyomon követni. A polgári régészet számára az etnogenezis, a néppéformálódás elsősorban keveredést, vándorlást, kereszteződést, hatások kimutatását jelenti.⁸ A polgári tudomány a belső fejlődést, az ebből fakadó minőségi ugrást nem veszi figyelembe,⁹ annak ellenére, hogy az ethnosz társadalmi kategória.

Vitathatatlan, hogy egy nép vagy nemzet sem vezethető vissza egyetlen ősnéphez, a fejlődés folyamán az etnikai elemek száma csökken, az etnogenezisben ezen elemek jelentősége nem is egyforma súlyú.¹⁰ Egy néprajzilag is megfogható gazdasági-kulturális típushoz különböző eredetű népek tartozhatnak.¹¹ Erre jó példa az eurázsiai nomád népek etnikai összetétele, különböző nyelvtületekről származó elemeik (mongolok, törökök és finnugorok).¹² Az etnogenetikai kutatások terén helyes eredményeket csak komplex módszerek hozhatnak. Mielőbb ezek jellemzésére rátérnénk, elsősorban a *régészeti kultúra* meghatározásával kell foglalkoznunk. A „régészeti kultúra” nélkülözhetetlen munkahipotézis azoknak a népeknek a kutatásánál, amelyek nem rendelkeztek írással. Ezzel a terminussal a kutatók régészeti emlékek *csoportjait* jellemzik, méghozzá olyan csoportjait, amelyek rendszerint *egyazon területen* fekszenek (kivételem például az ősbolgár kultúra, amelynek emlékeit az Azovi-tenger vidékén, a Volga felső folyásánál és a mai Bulgáriában is megtalálták) *egyidejűek és*

⁵ С. Н. Биковский: О роли идеологической надстройки при изучении базиса. Сообщ. ГАИМК 1931. 8. 12—15.

⁶ Erről a kérdésről részleteket magyar nyelven a Szovjet Régészet c. dokumentációs kiadvány IV. kötetében olvashatunk.

⁷ Ld. СА 1959. 1.

⁸ Г. Фёдоров: Обсуждение положения в археологической науке. ВДИ 1949. 2. 260.

⁹ М. И. Артамонов felszólalását az előző jegyzetben idézett vitában.

¹⁰ ВДИ 1951. 2. 7.

¹¹ Ld. a 3. jegyzetben idézett recenziót, valamint М. И. Артамонов egyik tanulmányát: К вопросу об этногенезе. КСИИМК ХХІХ. (1943).

¹² ВДИ 1951. 2. 9. — Újabbán А. П. Смирнов: Понятие «археологической культуры» Előadás Москва 1964.

több jellegzetes vonásukkal megegyeznek egymással. A jellegzetes vonások a termelészközök és termelési viszonyok fejlettségi fokát, sőt felépítménybeli jelenségeket is magukba foglalnak. Az egyes kultúrák kijelölésénél vigyáznunk kell a konvergens jelenségekre, amelyek egymástól távol eső helyeken és nagy időkülönbségekkel jelentkezhettek. Az is igaz azonban, hogy hasonló régészeti kultúrával különböző nyelven beszélő törzseket is egybefoglalunk, ez a jelenség főleg azonban a kutatás kezdeti szakaszaira jellemző. (Pl. a szaltovo-majacki kultúra alán, ősbolgár, stb. elemeket takar). Előfordul az is, hogy néha csak az azonos technikai színvonal miatt beszélünk azonos kultúráról. (Pl. paleolitikus chelléen kultúra esetében.) A megegyező jellegzetes vonások között, főleg az őskorban, vezető helyet foglal el a kerámia, a temetkezési szokások (ha ismerjük a temetőket) és az ékszerek. A munkaeszközök és a házak formái nem mindig jellemző, itt ugyanis a konvergencia különösen komoly szerepet játszhat, azonban más ismérvek (pl. anyag) figyelembevételével szintén meghatározóak lehetnek. A fegyverek különösen alkalmatlan kritériumai egy adott kultúrának. Az agyagedényeken fellelhető díszeknek nemcsak maga az alakja lehet etnikai jegy, mint pl. az észak európai neolitikum leleteivel kapcsolatban M. Fossz feltételezte, hanem nagyon fontos az egységes jellegű díszítésen belül azok ráviteli technikájának módja. Így még részletesebb etnikai képre bukkanhatunk egy kultúrán belül.

A szerszámok tekintetében pedig nem elégséges az egyszerű kartográfiai módszer, hanem az egyes darabok részleteit is tanulmányozni kell, amelyeknek kidolgozása hagyományos úton öröklődhetett. Így ezek is etnikai ismertető jegyeket tárhatnak fel előttünk.

A kerámiai maradványok tipológiai rendezésének pusztán eredményei, vagy épület díszek stb. alapján nem lehet következtetéseket levonni az adott kultúra egységéről, valamely etnikumhoz való szoros tartozásáról.

Egy-egy kultúrának az eltűnése (*az akulturáció*) nem mechanikus, hanem sokrétű, társadalmi folyamat volt. Osztálytársadalmak esetében egyes differenciált rétegek szerepéről sem szabad megfeledkeznünk. A társadalmi fejlődés különböző fokain az akulturáció sajátos módon ment végbe¹³.

Régészeti kultúrák és kulturális egységek fennállásuk során kapcsolatba kerültek egymással. Egyes kultúrelemek átvétele nem valamiféle passzív módon történt, gyökereit mindig a termelési viszonyok megváltozásában kell keresnünk. Az átvételek mindig két vagy több konkrétan adott egység („nép”) gazdasági-társadalmi kapcsolatain alapulnak.

A szovjet régészet, elsősorban az őskor emlékeinek kutatói, tagadja az egyes „kultúra-centrumokból” való kiáramlást, az ún. diffúziót. Mivel azonban kétségtelenül voltak kultúrák közötti kapcsolatok, különböző jellegű érintkezések, ezek régészetiileg megfogható lecsapódásaira Brjuszov a kultúr-

¹³ С. П. Толстов: К проблеме аккультурации. Этнография 1930. 1. 68.

elemek kölcsönzése kifejezés használatát vezette be, mert az előbbi terminus mögött bizonyos fokú fajelméleti tendenciák figyelhetők meg.¹⁴ A tények a régész előtt kétségtelenül vándorlásokról, kölcsönzésekről is beszélnek. Ezekkel kapcsolatban a szovjet régészet, ahol ezek tényleg kimutathatóak, nem tagadja sem a vándorlásokat, sem az átvételeket. Azonban mindig azt tartja szem előtt, hogy ezek a jelenségek társadalmilag meghatározottak, s nem ezek az igazi mozgatóerői a történelmi fejlődésnek, s nem is ezek jelentik annak igazi tartalmát. Vegyük ehhez példának a normann kérdést. Évtizedekig tartó vitákban csaptak össze normannisták és antinormannisták az orosz állam kialakulásának kérdését illetően. Bár ezt a kérdést részleteiben ma sem látjuk tisztán, ebben a szovjet régészeti kutatás is keveset tett még, de az kétségtelen, hogy egész sor skandináv-normann nevet viselő vezető küzdött a kijevi orosz állam létrejöttéért és megszilárdulásáért.¹⁵ A normannok számottevő katonai ereje, fegyvereik stb., korabeli sírleletekben is felfedezhető, de egyáltalán nem mondhatjuk ki, hogy a korai kijevi leletek, az egész régészeti kultúra normann jellegű. A Kijevi Állam a termelés helyi feleslegeinek alapján jött létre, nem pedig „importálták”.

A régészeti kultúra fogalmát el kell határolnunk az etnológiában használt kultúra fogalmától, bár sok esetben a néprajz és a régészet eredményei, kutatási területei stb. fedik egymást. Nézzük meg, bár röviden, éppen ezért az etnológiában használatos kultúrafogalmat és ezzel kapcsolatban a szovjet kutatás álláspontját.

A régi kultúrákra csakúgy, mint a mai virágzókra is egyaránt illik az a megállapítás, hogy potenciálisan a fejlődés lehetőségei minden kultúrában egyformák és minden egyes kultúra bevitte, vagy beleviszi kincsét az egyetemes kultúrába. Nem egyforma viszont az egyes kultúrák jelentősége, fejlődésének sebessége, a fejlődés útja.

A szovjet régészet ugyanúgy, mint a néprajztudomány, szembeszegült azzal a reakciós tanítással, mely szerint a kultúrákat csak a tudósok találják ki.¹⁶ Ha ezt elfogadnánk, akkor megfosztanánk a kultúrákat minden objektív tartalmuktól, nem volna alapunk még az összehasonlításra sem, az anyagi kultúrát teljesen likvidálnánk, megfosztanánk a régészetet és részben a néprajzot is a maga tárgyától.¹⁷

A régészet, a néprajz anyagával szemben a saját tárgyához *ásatások* során jut hozzá. Ezek egyrészt felfokozzák a vizsgált anyag elsődleges és objektív forrásértékét, egyben azonban azonnal ráirányítják a figyelmet a régészeti és az etnológiai kultúrák különbözőségére is.

¹⁴ А. Я. Брюсов: К вопросу о теории диффузии. СЭ 1957. I. 68.

¹⁵ А. Я. Гуревич kis népszerűsítő könyvében: Походы викингов. Москва 1966, részben a saját, részben a mai szovjet kutatás álláspontját rögzítette erről a kérdéstről.

¹⁶ М. Hерсковитс: Man and his Works. New York 1949. 27–81.; — С. Артановский: Проблемы сравнительной ценности культур. СЭ 1961. 110–117.

¹⁷ М. Hерсковитс — F. Boas: The Science of Man in the making. New York 1953.

Az etnikatörténeti, etnogenetikai kutatások mellett a második kérdés-csoport, mellyel foglalkozni kívánunk, a *történeti rekonstrukciók kérdése*. Az egyes kultúrák életének rekonstrukciója, még inkább a régi népek termelési-társadalmi viszonyainak történeti jellegű rekonstrukciója bonyolult feladat. Nem is tartozik a régészeti kutatások elsődleges feladatai közé és nem is végezhető el természetesen kizárólag régészeti eszközökkel.¹⁸ Ezzel most nem is kívánunk részleteiben foglalkozni. A történeti rekonstrukció kérdése, ennek szükségessége, vagyis a feltárt leletekhez tartozott közösség régészeti alapokon nyugvó történeti rekonstrukciója a XX. század régészetének új jelensége.

Ezen a téren igen sok jelentős munka látott már napvilágot nyugaton is, ezek közül a legfontosabbak G. Childe¹⁹ és G. Clark²⁰ angol régészek művei. Hasonló munkát a Szovjetunióban is végeznek.²¹ Van azonban egy nagy elvi különbség a nyugati és a szovjet kutatás között, mégpedig az, hogy a szovjet szakemberek abból indulnak ki, hogy a társadalom meghatározott törvények szerint fejlődik. A termelőeszközöknek és a termelési viszonyoknak saját fejlődési törvényeik vannak. Az anyagi kultúra és a gazdasági-szociális élet között, a fejlődés bármely fokán megvan a törvényerejű kapcsolat. Ebből adódik az óriási lehetőség a rekonstrukcióhoz. Nyugaton általában ezeket a társadalmi fejlődéstörvényeket tagadják. A szovjet régészetet az a vád érte régebben a nyugati kutatás részéről, hogy egyes népek vagy népcsoportok élete konkrét történeti rekonstrukciója helyett „szociológiai sémákat” nyújt. Az kétségtelen, hogy a marrista elmélet hatása alatt jelentek meg olyan munkák, amelyeket joggal érhet ilyen kritika. Ma már azonban az általános törvényszerűségek elismerése mellett, a konkrét tények alapján tárják fel és rekonstruálják a szovjet régészek is a letűnt társadalmak életét.

Végezetül térünk rá a *komplexitás* kérdésére. A szovjet régészet ebben is úttörő szerepet vitt és visz ma is. Ez is különösen érdekes számunkra, mert hiszen éveken át foglalkoztatta a felszabadulás után a magyar szakembereket is. Ma már ennek kétségtelen szükségessége tisztázott és a technikai és személyi bázis megteremtése lépett előtérbe.

A különböző társadalomtudományi ágakkal való kapcsolat érintésekor a régészetnek az etnológiával való kapcsolatára már részletesen utaltunk. A régészeti kutatómunka elválaszthatatlan a nyelvészettől, a különböző őskori, ókori és középkori népek írásos hagyatékát vizsgáló tudományágaktól,

¹⁸ A. B. Арциховский: Новые методы в археологии. Историк—марксист 1929. 14. 136—155.

¹⁹ G. Childe: The future of archaeology. Man 1944. jan.—febr.; u. ő.: Piecing together the Past. London 1956.

²⁰ G. Clark: Archaeology and Society. London 1957.

²¹ Ld. A. Л. Монгайт kritikáját J. de Laet: L'archéologie et ses problèmes (1954) c. könyvéről. CA 1957. 4. 198. valamint. Б. Б. Пуотровский egyik, az 1960. évi össz-szovjet régészeti konferencián tartott előadásának téziseit: О характере закономерностей в истории культуры. Москва 1961.

tehát a hagyományos értelemben vett filológiától és történetírástól. Mint ahogy ezek a régészet nélkül, úgy a régészet nélkülük soha sem érhetnek el történeti eredményeket. A természettudományok közül a földrajz (a történeti és természeti leíró földrajz egyaránt) az, amelyikkel a legszorosabb kapcsolatot kell tartania a régészeknek. Egy egész cikksorozatot vagy monográfiát²² töltene meg azoknak a lehetőségeknek felvázolása, és a gyakorlati eredményeknek az értékelése, amelyek az egyes természettudományi ágak (kémia, ezen belül szilikát- és talajkémia, növénytan, állattan, ásványtan, fizika stb.), avagy elsősorban a természettudományos kutatásban alkalmazott matematikai-statisztikai módszerek széles távlatokat nyitó segítségét mutatják be.²³ A felsorolt tudományágak segítségével a szükséges, sajátos módszertan kidolgozását igényli elsősorban, majd pedig mindenekelőtt a jobb, pontosabb leletleírás és klasszifikálás terén nyújtanak segítséget. Rajtuk keresztül nemcsak közelebb jutunk a feltárt leletek megismeréséhez, hanem tudomást szerzünk azokról a technikai-technológiai ismeretekről is, amelyekkel a régi kultúrák népei rendelkeznek.

A szovjet régészek kezdeményezték a világszerte kiépült régészeti szakkönyvtárak, adattárak és fotótárak mellett egy régészeti-kibernetikai bázis alapjainak lerakását is. Ugyanis a rendkívüli mértékben növekvő régészeti leletanyag óriási tömegében egyre nehezedik a tájékozódás. Ezt első lépésként (a bibliográfiák mellett) régészeti topográfiákkal, illetve kataszterekkel lehet megkönnyíteni. Azonban a modernizálódó anyagközlés és tárolás, modernebb tájékozódási lehetőségeket is követel. A kibernetikai módszerek meghonosítása mindenekelőtt az információk programozásának problémáját veti fel. Másképp a „gépek nyelvére” nem lehet a régészeti források adatait lefordítani. Ezen belül az első kísérletek a lyukkártyák bevezetésével valósultak meg.²⁴ A szovjet régészet a megfelelő helyére állította az egyideig nálunk is lenézett és egyoldalúnak ítélt tipológiai-statisztikai módszert.²⁵ Ez a módszer csak öncélúan és más szempontok kizárásával helytelen, de alkalmazása feltétlenül szükséges, hiszen nélküle a tömegesen előforduló leletek feldolgozása el sem képzelhető. Ennek a kérdésnek az elvi oldalát nézve azt kell aláhúznunk, hogy a régészeti tipológiai-fejlődéstörténeti iskola képviselői fő céljukat a tárgyak időrendjének megalkotásában látták, nem volt céljuk a tárgyak alkotóinak társadalmi-gazdasági viszonyára vonatkozó következtetéseket

²² Hasznos szovjet tanulmánykötet röviddel ezelőtt látott napvilágot: Археология и естественные науки. Москва 1965.

²³ Ld. Я. А. Шер előadásának téziseit az 1966. évi prágai Ősrégészeti Kongresszuson.

²⁴ Itt ismét az előbb már említett Ja. A. Ser úttörő tanulmányaira utalhatunk, amelyekkel párhuzamosan, de tőle teljesen függetlenül magyar módszertani cikkek is születtek: Salamon A.: Az V. századi és az avarkori régészeti anyag lyukkartonra alkalmazott jelrendszere. AÉ 1966. 284—290., valamint Kralovánszky A.: Dokumentációs kártyarendszerek és alkalmazásuk. Alba Regia 1965—66. 211.

²⁵ Г. А. Фёдоров—Давыдов: О датировке типов вещей по погребальным комплексам. СА 1965. 3. 50. — М. П. Грязнов: Древняя бронза минусинских степей. Тр. Отд. ИИП Гос. Эрмитажа 1941. 237. (A korrelációs tipológiai-statisztikai módszerről.)

levonni. Az újjászülető, az utóbbira, mint célra irányuló, eszközként kezelhető tipológia terén még sok az elméleti tennivaló.

Összefoglalóan csak azt kívánjuk megállapítani, hogy a természettudományos módszereket, a természettudomány egyes ágainak segítségét a régészet egyre jobban igényli, és a természettudományos kutatások egyre inkább fordulnak a régészet által feltárt leletekhez, néha még gyakorlati kérdéseikben is (geológiai kutatások). Az utóbbi évtizedekben a természettudományok segítségét a régészet elsősorban az égető időrendi kérdések megválaszolásakor igényelte (C¹⁴ vizsgálatok, paleomagnetizmus), az abszolút- és relatív időrend területén egyaránt. A régebben is igényelt, de szűkebb körű (földrajzot, néprajzot, nyelvészetet és a történelem „segédtudományait”: oklevéltan, numizmatika, pecséttan stb.) alkalmazó komplexitás egyre tágabb határokat hódít meg. Ez mind akkor helyes, ha ténylegesen régészeti (ha úgy tetszik, akkor történeti) problémák megoldását célozza.

A modern régészet egyik alapvető követelménye a leletek feldolgozása során az összes elérhető történeti forrás felhasználása²⁶. Egyes leletek, lelet-együttesek történeti forrássá való avatása a szakszerű ásatáson túl, a természettudományos vizsgálatokon keresztül érhető el. Ezek azonban mindig a régészet szolgálatán belül kell, hogy maradjanak.

Sajnálatos tényként kell megállapítanunk, hogy a mai magyar, de még a szovjet régészeten belül is²⁷ csökkent az elméleti művek száma. Emellett a leíró művek száma növekszik, de még az összefoglaló jellegű munkákban sem kutatják az anyagból következő általános törvényszerűségeket. A technikai bázis megerősödése a kutatásban pedig ezt sürgetően követeli. Csak részben menti a kutatókat az, hogy az egyre szaporodó és volumenükben is növekvő ásatások, valamint az anyagleíró munkák, alig adnak időt az elméleti munkához.

Vigyáznunk kell arra is, hogy a természettudományos kutatások csábító lehetőségei ne késztessenek bennünket alacsonyabbrendű, pl. biológiai, kategóriák és mozgásformák sematikus átvitelére a társadalmi fejlődésre, amelyben tudvalevőleg más és magasabbrendű törvények uralkodnak. Az ásatások során a kutatás nem állhat meg a tények egyszerű regisztrálásánál, hanem meg kell keresni a tárgyak kapcsolatát a környezettel. A tárgyak tanulmányozása közben az alapvető cél mindig az emberek, a létrehozóik és tulajdonosaik közötti viszony kiderítése kell, hogy legyen. Az ásatások tényeit azután történeti módon kell kifejezni. Ez igen nehéz és bonyolult feladat. Az ásatások adta tények ilyen jellegű vizsgálata akkor igazán *történeti*, ha az adott társadalom *szerkezetére* és annak *változásaira* utal.

²⁶ А. Л. Монгайт: Археология и современность. СА 1960. 4. 200—214.

²⁷ Лд. Б. Б. Борисковский egyik előadásának téziseit: О характере закономерностей в истории культуры. (Киадва Москва 1961). Az előadás az 1960. évi Össz-szovjet régészeti konferencián hangzott el.

A termelőeszközök és az emberek a saját termelési tapasztalataikkal, akik mozgásba hozzák azokat — vagyis a termelőerők —, határozzák meg a társadalom és a természet egymáshoz való viszonyát is.

A feltárások után az egyik első lépés a klasszifikálás. Azonban nem szabad csak mechanikus, tárgyi klasszifikációra korlátozódni, ami önmagában véve értékes ugyan, de nem meríti ki a tárgyak közti tényleges történeti kapcsolatot. A feladatunk a jelenségek eredetének okait és törvényszerűségeit kideríteni és a jelenségeket fejlődésükben vizsgálni.

Tulajdonképpen csak a marxista—leninista történettudományban foglalták el végre az igazi helyüket a kiásott tárgyi források, vagyis a régészeti emlékek. Rajtuk keresztül lehet tanulmányozni a termelőerők történetét, amelyek jelentőségét a társadalom fejlődésében a történelmi materializmus állapította meg.

A szovjet régészet ennek az elméletileg igazolt tételsorozatnak a gyakorlatban való megvalósításáért óriási áldozatokat hozott és élenjáró szerepet vívott ki magának az egész világ régészetében. Példája a magyar régészet előtt sem maradt és marad jó hatás nélkül. A további szoros kapcsolatokat nemcsak érintkező földrajzi területünk, az őskorig követhető történeti kapcsolataink, hanem a marxista—leninista ideológiának államainkban végbe ment győzelme határozza meg.

A MAGYAR PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG
ÜNNEPI KÖZGYŰLÉSE
A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM
50. ÉVFORDULÓJÁRA

SIMON GYULA

Az új Magyar Pedagógiai Társaság, mint a pedagógia jeles elméleti és gyakorlati művelőinek önkéntes egyesülése, ez év áprilisában alakult és első szerepléséhez történelmi dátumot, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóját választotta. Ünnepi közgyűlésen emlékezett meg a szovjet pedagógia 50 éves fejlődéséről s ennek hazánk nevelésügyére gyakorolt hatásáról.

Az ünnepi közgyűlést rövid, a Társaság életével kapcsolatos rész előzött meg. *Jausz Béla* ny. egyetemi tanár, a Társaság elnöke áttekintette a megalakulás óta eltelt félévnek fontosabb eseményeit. Méltatta a Társaság első kiadványát: „Az alakuló közgyűlés eseményei” c. kötetet, majd tájékoztatást adott a szakosztályi élet kibontakozásáról: 12 szakosztály alakult meg a közgyűlésig s még ebben az évben újabb 6—7 szakosztály megalakulása várható. A közgyűlés a Társaság elnökségének javaslatára megszavazta 215 új tag felvételét. Ezzel a tagság létszáma 494-re emelkedett. Ezután a részvét hangján emlékezett meg a Társaság 3 elhunyt tagjáról, Kovács Gyula, nyugdíjas gyakorló gimnáziumi tanárról, Janák Emilről, a Győri Tanítóképző Intézet volt igazgatójáról és Lemle Gézárról, a Baranya megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának helyettes vezetőjéről.

Jausz Béla ezután bejelentette, hogy két új taggal egészült ki a Társaság elnöksége: Bartos Erzsébet nyugdíjas pedagógussal, a magyar munkásmozgalom régi érdemes harcosával és Pápai Bélával, a Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetőjével, jeles szakoktatási szakemberrel, majd javasolta, hogy a szakosztályi élet kibontakozásával járó tagfelvétel megkönnyítése érdekében a Társaság Működési Szabályzatát egy pontban módosítsák: ezentúl a tagfelvétel — az eddigi formák fenntartásával — nem a közgyűlés, hanem az Elnökség hatáskörébe tartozzék. A javaslatot a közgyűlés elfogadta.

A továbbiakban Jausz Béla az Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségével foglalkozott.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemcsak a társadalmi-gazdasági fejlődés történetében elhatározó jelentőségű, hanem a pedagógiára és a közoktatásügy egészére is rendkívüli hatást gyakorolt.

A forradalom győzelme után megszülető szocialista pedagógia rövid idő alatt átformálta a nevelés és képzés tartalmát és gyakorlatát. A Szovjetunióban kialakult új, szocialista pedagógia eredményei a magyar közoktatásügy számára sokáig ismeretlenek voltak. Felszabadulásunk óta azonban nem csökkenő energiával törekedtünk arra, hogy a szovjet pedagógia vívmányait a magyar oktatás- és nevelésügy hasznára fordítsuk. Így iskolaszervezetünk elveiben — tehát, hogy egységes, demokratikus, korrekciókra alkalmas adó stb. — már a felszabaduláskor követhette a szovjet iskolaügy mintáját, ugyanakkor a fokozatok és típusok tagolásában figyelembe vettük a történetileg kialakult hazai sajátosságokat (így lett az érettségig fölépülő szerkezet 12 éves — csak nem $4 + 8$, hanem a demokrácia követelményeinek megfelelően $8 + 4$ -es tagolású).

A fejlődést befolyásoló szubjektív tényezők sorából nem szabad kifelejtenuünk, hogy a 25 éves ellenforradalom igen nagy erőfeszítéseket végzett a magyar értelmiség kommunistaellenessé hangolása érdekében. Egészen ritkaságszámba ment pl., hogy a szegedi „Cselekvés Iskolája” c. folyóiratban tárgyilagos sorok jelentek meg Blonszkijről. Ilyen „messziről” indultak a magyar pedagógusok 1945-ben, és mégis, Makarenko fogadtatása és hatása egészen egyértelmű és jelentős volt.

Az új ember kovácsa akkor közvetítette a szocialista közösségi nevelés egyik legszebb és legvonzóbb „modelljét”, amikor nálunk a pedagógia még „csendes koalíciós álmát” aludta. Bizonyára az is közrejátszhatott e népszerűségében, hogy közvetítése a „hivatalos” utat mellőzte, nem lett „kötelező olvasmány”. Jellemző, hogy a pedagógusoknak egyik megkérdezett rétege 1950 júniusában kivétel nélkül ismerte Makarenko fenti művét, és a legtöbben az akkor már ugyancsak megjelent „Pedagógiai tanulmányok” c. kötetét is. Makarenko hatása egyedülálló oktatásunk történetében.

Az is köztudottá vált, hogy a szovjet didaktikai — metodikai műveknek szériaszerű fordítása az 50-es évek elején — több oknál fogva is — neveléstörténetileg addig nem érzékelhető szélességű és mélységű hatással volt az alsófokú, de részben a középfokú oktatásra is. Ehhez képest az alsófokú oktatásban a 30-as években kibontakozó „drozdyzmus” (s amit e sehtében megalkotott fogalommal illusztrálni szeretnénk) hatása valóban eltörpül.

Nem szabad elfelejtenuünk, hogy a szovjet pedagógia hatásának növekedése idején a magyar közoktatásügy már jelentős sikereket könyvelhetett el magának: fölszámolta a múlt művelődési kiváltságainak maradványait, kiszélesítette az iskolázást, az oktatást minden fokon nagyarányú állami támogatás tette ingyenessé vagy a réginél lényegesebben olcsóbbá, bővültek a keretek, az iskolahálózat stb. Ugyanakkor a neveléstörténelem azt is észrevételezte, hogy a szocialista pedagógia 1950 tavaszán hirdetett és megkívánt „azonnali” programja, nagyjából készületlenül találta a magyar pedagógusokat, a forradalmi hagyományok is feldolgozatlanok voltak ehhez, s e többé-

kevésbé „légüres” térben való tájékozódásban fontos szempontokhoz jutott a szovjet példákkal a magyar pedagógia elmélete és gyakorlata. Nélkülük a pedagógia fordulata elképzelhetetlen lett volna. Ám, nem hangsúlyoztuk eléggé eddig azt, hogy a hatás, a *szocialista pedagógia* közvetítése közvetlenül azután szélesül ki, amikor megszüntetik az Országos Neveléstudományi Intézetet. Gyakorlatban tehát az „áttételek” nélkülözték akkor a magyar tudomány szervezett, intézeti közreműködését s a közvetítők nem is mindig rendelkeztek megfelelő kritikai szempontokkal és helyzetismerettel sem. Ennek is tulajdonítható, hogy a szovjet mintáknak és hatásnak az értékelésében már az első „nagy hullám” idején (1950—1956) sem volt teljes az egyetértés sem a gyakorlati, sem az elméleti pedagógusok körében. A két végleten egyrészt a mechanikus követők, másrészt az alkalmazhatóságot sajátos viszonyok alapján tagadók helyezkedtek el, s ez az elméletben a dogmatizmus és revizionizmus formájában is jelentkezett. Ezek az állásfoglalások a pedagógiai elméletben és gyakorlatban a politikai élet harcainak hullámveréseire igen érzékenyen reagáltak, s miként tudjuk, 1953 után hol a revizionizmus hol a dogmatizmus erősödéséhez vezettek.

A pedagógiai közvéleményt a neveléstörténetírás ilyen „előzményekről” tájékoztatta, de a pedagógusok nagy tömegei át is élték és tanították ezeket az éveket. Mindnyájunk számára nyilvánvaló a szovjet pedagógiatudomány fontos és nagyarányú hatása. Ezért fejlődésének összekapcsolása a magyarországi hatás felmérésével ünnepi alkalomnak méltó tárgyát képezhette.

A szovjet pedagógia fejlődéséről *F. F. Koroljov* neveléstörténész, a Szovjetunió Pedagógiai Akadémiájának tagja, a neveléstudományok doktora adott átfogó, szempontokban és tényekben gazdag képet, formájában is méltót a nagy ünnepi alkalomhoz.

Az előadás előljáróban a szovjet pedagógia kialakulásával, filozófiai alapjaival, a pedagógia társadalmi összefüggéseivel foglalkozott. A szocialista forradalomnak már a kezdetén jelentkezett az új ember kialakításának, nevelésének feladata. Meg kellett oldani a kulturális forradalom lenini programját s annak első lépéseként a felnőtt lakosság írástudatlanságának felszámolását, a felnövekvő nemzedék általános oktatását, majd a következő lépésként a kommunista világnézet és morál kialakítását. Mindehhez új iskolákra, oktatásra és nevelésre volt szükség.

Már e kezdeteknél le kellett gyűrni két veszélyt: egyrészt a múlt pedagógiai örökségének teljes megtagadását, [a „proletkult” szemléletet] másrészt az új és a régi pedagógia határainak elmosását, az utóbbi kritikátlan átvételét. Mindkét veszély elleni harcban a marxista pedagógusok — élükön A. V. Lunacsarszkijjal és N. K. Krupszkájával — a lenini eszmékre támaszkodva tudtak felülkerekedni.

Az előadás következő része a szovjet pedagógia fejlődését két fő időszakra osztotta: I. A szovjet neveléstudomány kialakulásának és fejlődésének idő-

szaka (1917—1936), mely egybeesik a szocialista társadalom felépítésével. 2. A szovjet neveléstudomány további fejlődésének időszaka (1937—1967), mely egybeesik a szocializmus építése befejezésének és a kommunizmusra való áttérésnek időszakával.

[Ez a periodizálás — miként az Magyarországon is ismeretes — a szovjet neveléstörténelem újabb álláspontját tükrözi. Ebben a nagyon fontos elvi kérdésben meglehetősen éles viták zajlottak le a Szovjetunióban. Ezt szemlélteti *N. Konsztantyinov — E. N. Medinszkij: A szovjet iskola vázlatos története* c. kötete is, melynek „Függelék”-ében éppen *F. F. Koroljov* valamint *P. N. Szimbirjev* tettek idevágóan igen részletes kritikai megjegyzéseket.]

Koroljov igen szemléletesen mutatott rá mindkét időszak főbb jellegzetességeire. Az elsőben elkeseredett harc közepette ment végbe a régi pedagógiai örökség kritikai felülvizsgálata. Ebben az időszakban „detronizálják” a reakciós elméleteket, elvetik az elavult „kánonokat”, felszínre kerülnek a haladó pedagógiai eszmék, a marxizmus alapján kimunkálják a neveléstudomány új koncepcióját, létrejön a tudományos kutatóintézetek kiterjedt hálózata. A fejlődésnek eme szakaszában a szovjet pedagógia hibákat is követett el, nem harcolt mindig következetesen a „szabad nevelés”, a pragmatizmus, a módszertani légvárépítés, az elmélet lebecsülése ellen. Ezek és egyéb hibák is főként abból adódtak, hogy a szovjet pedagógusok nem minden esetben tudták alkotó módon felhasználni a dialektikus és történelmi materializmus módszerét.

A második időszakban a szovjet neveléstudomány saját gazdag tapasztalataira, arra az értékes tudományos alapra támaszkodott, amelyet az előző 20 esztendő során mindenekelőtt *A. V. Lunacsarszkij*, *N. K. Krupszkaja*, *P. P. Blonszkij*, *Sz. T. Sackij*, *A. P. Pinkevics*, *A. G. Kalasnyikov*, *A. Sz. Makarenko*, *M. M. Pisztrak* és mások elméleti művei hozták létre. Most a pedagógia figyelmének központjába a tudomány alapjai iskolai tartós elsajátításának, az oktatás tartalmának, szervezésének és módszereinek, a kommunista nevelés rendszere tökéletesítésének kérdései kerülnek. Tanulmányozzák a munka- és a politechnikai oktatás kérdéseit, a neveléstudomány kapcsolatait a szociológiával, a pszichológiával és más határos tudományokkal. 1943-ban megalapították az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiáját s a pedagógia egyre inkább a tudományos kutatásokra támaszkodik.

Az előadás a továbbiakban a szovjet tudomány elvi alapjaival, vezető eszméivel foglalkozott. E sorból részletezőbben kiemelte a pedagógiának, mint a gyermekek neveléséről szóló tudománynak az ember nevelésével foglalkozó tudománnyá való átalakulását; a neveléstudomány határainak kibővülését, új ágazatok létrejöttét; a pedagógia módszerének fejlődését (találónan idézve *Blonszkij* idevágó véleményét: „A pedagógiai elgondolások és tervek túlnyomó többségéből hol a tartalmatlan és ködös szónokiasság, hol a tarthatatlan és absztrakt légvárépítés, hol pedig a végletekig menő elvtelenség és labilis

„egészséges gondolat” árad. Megdöbrentő a jelenkori pedagógiában meghatározott tudományos módszer hiánya.)”

A kommunista nevelés és képzés kérdései köréből — mint alapvetőket és a szovjet neveléstudomány érdeklődésének középpontjában állókat — kiemelte az egyéni fejlődés és nevelés összefüggését, egységét és különbözőségét; a személyiség mindenoldalú és harmonikus fejlesztésének eszméjét (ezzel kapcsolatosan részletesen szolt a politechnikai képzésről és az oktatásnak a termelő munkával való kapcsolatáról); a személyiség és a közösség kapcsolatát a kommunista nevelés rendszerében (meleg szavakkal emlékeztetvén Makarenko művére); a nevelés céljának és feladatainak szabatos megvonását; az iskola és az élet kapcsolatát; a képzés színvonalának emelését; a tantervek és iskolai programok bizonyos stabilitása, valamint a tudomány dinamizmusa közti ellentmondást. E problémák vizsgálatával a Neveléstudományok Akadémiája, kutatóintézetek egész sora, felsőoktatási tanszékek, kísérleti iskolák foglalkoznak eredményesen. Az Akadémia jelentős eredményei közé sorolhatjuk pl. Usinszkij, Krupszkaja, Makarenko műveinek gyűjteményes kiadását, a Gyermekekenciklopédiát, a Pedagógiai Lexikont, a Szovjet Pedagógiai Enciklopédiát. Az Akadémia jelentősen hozzájárult a neveléstörténeti kutatások fejlesztéséhez.

A szovjet pedagógia 50 éves fejlődésének forradalmi eredményeit — s ez egyértelmű válaszként csendült ki a hallgatóság számára Koroljov professzor előadásából — az iskolaügy és a neveléstudomány vívmányai egyaránt bizonyítják s ezt a nem szocialista országok is egyre inkább elismerik.

Koroljov zárószavaiban a neveléstudomány előtt álló feladatokat vázolta fel. A legfontosabbak felsorolása azért is lényeges számunkra, mert Október „jóvóltából” ezek mindegyike a szovjet és a magyar pedagógusoknak most már közös ügye is. Ilyenek: az iskolai képzés tartalmának és módszereinek tökéletesítése; az oktatásmélet további kidolgozása; a mindenoldalúan fejlett személyiség kommunista nevelését biztosító feltételek és utak kutatása; a társtudományok közreműködésének biztosítása; a nemzetközi tájékozódás és együttműködés kiszélesítése; az oktatási berendezések, az oktatáshoz szükséges technikai eszközök korszerűsítése; a közoktatás szociológiai és gazdasági problémáira vonatkozó kutatások bővítése; a neveléstudománnyal foglalkozó tudósok képzésének biztosítása.

A pedagógiatörténet leglényegesebb, legmaibb és a jövőt is jelentő fejezetének — a szocialista pedagógia történetének — megírása nyilván a monográfiák egész sorát hívta és hívja majd életre.

A magyar pedagógusok hálás tapssal köszönték meg Koroljov akadémikusnak, hogy a szocialista pedagógia fejlődésének történetét, annak korszerű összefoglalását egy előadás keretében tárta tanulságként elének.

Az ünnepi közgyűlés második előadását *dr. Nagy Sándor* egyetemi tanár, a Társaság alelnöke tartotta. A hatást a nevelésmélet — és a didaktika terén

mérte fel a felszabadulás utáni időszakból. A neveléstörténeti kutatások valamennyi lényeges eredményét — melyek között nem jelentéktelenek Nagy Sándornak saját didaktikatörténeti kutatásai sem — emelte a legkorszerűbb szintézisre, formájában is méltón az ünnepi alkalomhoz.

Hazai szocialista nevelélméletünkre mindenekelőtt a szovjet pedagógiának a nevelés céljára vonatkozó kutatásai, elvi — eszmei megállapításai hatottak.

Ebben a részben az előadás nemcsak a polgári pedagógia modern áramlataival vetette össze a marxista—leninista álláspontot, hanem nagyon helyesen — és a hallgatóság számára különösen instruktívan — a magyar nevelélmélet múltjával és 1945-öt követő közvetlen múltjával is. Rámutatott a cél fő tartalmi jegyei és feladatrendszere kibontására s annak megfelelő eszközzrendszer kidolgozására irányuló erőfeszítésekre. Ennek az új pedagógiai eszközzrendszernek kimunkálása vezetett el bennünket a *közösségi nevelés* problémaköréhez. Ezen a téren találkozunk a szovjet pedagógia legnagyobb magyarországi hatásával. A közösségi nevelés tekinthető a szocialista nevelés legáltalánosabb, az összes nevelési módszereket, eljárásokat leginkább átfogó kategóriájának. Most új összefüggésbe kerültek és új dimenziókat kaptak olyan eszközök is, amelyek régen már egyféle módon ismeretesek voltak. A nevelés egésze „közösségi hangszerelésű” lett. Az előadás azonban rámutatott e kategória értelmezésének hazai fogyatékoságaira is: a közösségnek egy „modell”-re történő leszűkítésére csakúgy, mint a makarenkói pedagógiának a történeti múltba merevítésére, aktualitásának tagadására, illetve a közösségre vonatkozó kutatások újabb eredményeinek nem kellő figyelembevételére. Igen pregnáns kritika és tanács ez, hogy elmozdítsa — sajnos, ezt tényként is mondani lehet — a hazai idevágó kutatások sokszor merev ellentéteit. Ezek a megállapítások jelentős segítséget nyújtanak a kérdés problémátörténeti és neveléstörténeti feldolgozásához.

A nevelés céljával, a közösségi neveléssel foglalkozó szovjet kutatások eredményeinek mélyrehatóan instruktív hatása mellett harmadikként a politéchnikai képzés eszméjét és követelményét említhetjük, mely — minden félreértés ellenére — jelentősen formálta és kell, hogy formálja pedagógiai felfogásunkat és gyakorlatunkat.

A legmélyebbre szántó s pedagógiai gondolkodásunkat szinte átformáló három hatásövezet mellett még kettőt említett Nagy Sándor. Az egyik az a mély humanizmus, amely a szovjet pedagógia minden területét áthatja s mely mindenekelőtt korszerű gyermekfelfogásban nyilvánul meg („a gyermek nemcsak tárgya a nevelésnek, hanem alanya is” . . .), a másik a pedagógiai optimizmus, az ember nevelhetőségébe vetett hit.

Az előadás második része azokat a hatásokat vázolta fel, amelyek a didaktikai szférában észlelhetők. Az előadó idevágó közismert és népszerű kutatásai, megjelent alapvető monográfiái a hallgatóság érdeklődését eleve fölkellették. Nagy Sándor mindenekelőtt azokat a társadalmi, gazdasági, a

tudomány és technika fejlődésével járó okokat ismertette, amelyek a didaktika terén „forradalmat” váltottak ki. Majd rámutatott azokra az ösztönzésekre is, melyek részben a megismeréssel kapcsolatos lenini álláspontot egyre differenciáltabban kifejtő marxista filozófiai irodalomból, részben a szovjet általános pszichológiából — főként Rubinstein alapvető műveiből — kerültek az újabb didaktikai felfogásba. E nézetek és eszmélkedések vezettek el az *általánosan képző politechnikai jellegű szocialista munkaiskola* követelményéhez. Alapvető felfedezésnek tekinthetjük eme újabb, modernebb és a szocialista tudományos gondolkodás eredményeként jelentkező didaktikai felfogásban Leontyev és Galperin álláspontját, mely szerint az ismeretek elsajátításának folyamata nem az észlelésen alapul — lévén az csak forrása ennek a folyamatnak —, hanem a *cselekvésen* (éspedig akár a külső, gyakorlati, akár a belső, szellemi cselekvésen).

Nagy Sándor a következőkben „magában” a didaktikában (a didaktikai kutatások alapján) bekövetkezett felfogásbeli változásokat, megújításokat kísérte figyelemmel a hatások szempontjából. Első helyen említette azokat a kísérleti eredményeket, amelyeket Magyarországon is elsősorban Zankov neve fémjelez. Majd nézeteink, didaktikai gondolkodásunk szempontjából alig felbecsülhetőnek jellemezte azokat a szovjet kezdeményezéseket, melyek a programozandó folyamat törvényszerűségeinek a feltárására irányulnak. Hasonló értékelése illette a szovjet tantervi munkálatokat, az idevágó kutatásokat és kísérleteket.

Meleg, méltányló szavak emlékeztek a mi oktatáselméletünket is élénk mozgásba lendítő olyan szovjet hatásokról is, mint egyrészt a tanítás modernebb megszervezésére és módszereire, másrészt a tanítási óra újszerű felépítésére vonatkozó útmutatások. Ezek hatása nemcsak a didaktika elméleti „köreiben”, de a gyakorlat területein is szélesen gyűrűzött.

Ez utóbbi két nagyobb és napjainkban is tartó didaktikai hatásszektorral hidalt át az előadás ama instruktív végső következtetéshez, hogy a szovjet pedagógiai kutatások újabb és újabb eredményei álljanak továbbra is például, legyenek tanulmányozás tárgyai és szolgáljanak alapul a gyümölcsöző együttműködésnek is.

F. F. Koroljov és Nagy Sándor előadása szerkezeti és tartalmi egységben mutatta meg a szocialista pedagógia egész rendszerének első kialakulását, fejlődését a neveléstörténelem eddigi legmagasabb szintjére, majd hatását az ilyen utat töretlenül jární akaró és tudó magyar népi demokrácia neveléselméletére és didaktikájára.

Az előadásokhoz elsőnek *Medvegy Antal*, a sárvári Gimnázium igazgatója szól hozzá és méltatta meleg szavakkal a szovjet pedagógia iskolai hatását. Mindenekelőtt Makarenkot említette, akinek írásaival, pedagógiai szemléletével a tanárok közvetlenül, élményszerűen ismerkedtek meg. A hozzászóló tapasztalatai alapján Makarenko újjá formálta a pedagógus egyéniségét,

alapvetően megváltoztatta a „tanár — diák viszonyt” s a közösségen belül legeredményesebben fejlesztette a tanulók önállóságát, alkotóképességeit. Medvegy Antal a továbbiakban a hatások sorából kiemelte a szovjet Nevelési Tervet, mely arról győzte meg, hogy az iskola az oktatómunka mellett is elsősorban nevelési intézmény, s ez a kézikönyv adott számára eszmei segítséget a munkaoktatás megszerzésére. Gyakorlatilag ez oda vezetett, hogy iskolájukban közel 10 éve öt holdnyi területen mezőgazdasági jellegű ifjúsági szövetkezet működik s ez a forma a nevelésnek is kiváló színtere lett. Rámutatott arra a pezsdítő, módszertani vitákat és kezdeményezéseket kiváltó hatásra is, melyet Moszkalenko nézetei tantestületünkben kiváltott. — A hozzászólás befejező részében a szovjet pedagógiával való további együttműködés elmélyítésének szükségességére utalt.

Húsz éves igazgatói működése gazdag emlékeiben kísérte nyomon a szovjet pedagógia eredményeinek hazai gyakorlati alkalmazását *Szentistványi Gyula*, pécsi gyakorló általános iskolai igazgató. A tárgyhoz fűződő szépen felvillanó képei valóságos neveléstörténeti összeállítást, „montázst” adtak szocialista pedagógiánk kialakulásának „hőskoráról”. Példákon illusztrálta, hogy a szovjet pedagógia miként hatott a gyakorló nevelők gondolkodására, szemléletére, hogyan nevelte nevelőinket alkotó pedagógusokká, miként valószínűsítették meg gyakorlatban a makarenkói módszert. „Az élet — mondotta szép szavakkal — Gorkijhoz, Makarenkóhoz irányított, hiszen náluk találtuk meg az új társadalmi helyzetnek megfelelő reális ember megrajzolását, ehhez az újszerű emberhez való újszerű viszonyulást, az ember elhelyezkedését a közösségben. Általában a szocialista közösségről, az önkormányzatról Makarenkótól tanultunk először. És, hogy nem rosszul, ezt mutatja, hogy az akkor meg-edzett pedagógusok megtanulták a szocializmust építeni, érte harcolni és áldozatot hozni.”

Az ünnepi közgyűlés zárszavát *Erdey-Grúz Tibor*, a Magyar Tudományos Akadémia főtitikára tartotta. Bevezető szavaiban a pedagógiának a mi társadalmunkban növekvő szerepére, megújuló és szaporodó feladataira, súlyosbó felelősségére utalt.

A neveléstudomány, bár egyike a legrégebb tudományágaknak, nem tudja elméletileg minden vonatkozásban alátámasztani a gyakorlatot. „Ez nem azért van, mintha a pedagógiáért felelősek nem tettek volna sokat tudományáguk fejlesztéséért, és nem értek volna el jelentős eredményeket, hanem főleg azért, mert gyors ütemben fejlődő társadalmunk szükségszerűen mind több, mind újszerűbb, mind nehezebben kielégíthető igényekkel lép fel az oktatás és nevelés tartalmával, valamint módszereivel szemben.”

A tudomány és a technika rohamos fejlődése miatt, egy emberöltő idején legalább kétszer-háromszor kell felülvizsgálni ismereteink egészét és meg kell újítani tudásunkat. A fejlődésnek ez a rohamos üteme kihat a pedagógiára, feladatokat tár a nevelés, képzés, oktatás elé, és sürgeti a tanítási anya-

gok kiválasztása módszereinek korszerű kidolgozását. De „ki kell munkálni, hogy miként lehet legeredményesebben elsajátíttatni olyan gondolkodásmódot, életszemléletet és tájékozottságot, amely az embernek nemcsak a szakmai tevékenységét és továbbfejlődését biztosítja, hanem lehetővé teszi, hogy társadalmunknak aktív tagja, közéletünknek a maga helyén tevékeny tényezője, a haladás lelkes harcosa legyen. Sokat várunk még a pedagógia tudományától annak érdekében, hogy kidolgozza a nevelőmunka hatékonyságának a növelését, hogy további útmutatásokat adjon a gyakorló pedagógusoknak arra, miként segíthetik tanítványaikat a legeredményesebben a marxista világnézet kialakításához, a szocialista erkölcsi tudat megszilárdításához, s olyan szemlélet kialakításához, amely tartalmassá teszi életüket, amely látja, hogy társadalmunk célja az ember életének könnyebbé, jobbá és szebbé tétele. Olyan életszemléletet szeretnénk ifjúságunkban kialakítani — és ehhez nélkülözhetetlen a pedagógusok segítsége —, amelynek birtokában öntudatosan élvezi a napról-napra szebbé, tartalmasabbá és könnyebbé váló életét, de tudja azt, hogy ehhez saját munkájával, kezdeményező tevékenységével is hozzá kell járulnia, és kész arra, hogy — ha szükséges — a cél érdekében áldozatokat is hozzon.”

További követelmények is fölmerülnek a pedagógiával szemben. Meg kell oldania az egyre általánosabbá váló felnőttnevelés pedagógiai problémáit; továbbá az iskolai képzés határait meghaladva segíteni kell a társadalom minden tagját az önképzésben, abban, hogy a szakmai és általános ismeretek terén tudjon önállóan gondolkodni, s érdeklődni a közösség ügyei iránt. A feladatok sorából kiemelkedik a világnézeti harcokban való részvétel a dialektikus materialista filozófia alapján. Küzdenünk kell az idealista filozófia behatolása ellen, és vitába szállni nyílt vagy burkolt megnyilvánulásaival. Nem zárkózunk el a nem marxista kutatók módszereinek és eredményeinek megismerése és kellő kritikával való felhasználása előtt. „Hívei vagyunk a más nézetten levőkkel való párbeszédnek is. Párbeszédre azonban csak az vállalkozzék, aki beszélni tud”.

A továbbiakban azzal foglalkozott: mennyiben járult hozzá a pedagógia a szocialista társadalom tudati megalapozásához, a kulturális forradalom kibontakozásához és véghezviteléhez, a műveltség össznépipé tételéhez, a dialektikus materialista világnézet elterjesztéséhez. Segített, hogy a dolgozók szaktudása minél jobban megközelítse fejlett szocialista társadalmunk igényeit. „Abban, hogy hazánk is nagy lépésekkel haladhatott előre a fejlődés útján, nagy érdemei vannak a szellemében megújódott pedagógiai tudományunknak és a pedagógusoknak.”

E kétségtelenül nagy eredményeink ellenére is igen sok azonban még a tenivalónk. „Megújódott pedagógiánk filozófiai alapjaiban, megküzdött a szervezett oktatás és nevelés tartalmi átalakításával és hatalmas arányú mennyiségi kiterjesztésével, de mindezt nagyrészt a hagyományos módszerekkel érte el.

Ezek tiszteletreméltóak, de napjaink igényeit már sok tekintetben nem elégíthetik ki. Ahhoz, hogy a pedagógia a jövőben is megfelelhessen annak, amit társadalmunk elvár tőle, mélyreható és széles körű kutatómunka szükséges főleg módszertani téren. Az a gyanúm, hogy bátor kezdeményezéssel sok vonatkozásban minőségileg új módszerek kidolgozása szükséges a tananyag kiválasztására, az ismeretek közlésére, a tanulás mikéntjére, valamint arra, hogy az ember szellemi képességei optimálisan — de túlterhelés nélkül — kibontakozhassanak. Azt hiszem, hogy a szocialista pedagógia módszertani fejlődése tekintetében tudományunkban nagyobbak a még megoldandó feladatok, mint a már megoldottak.

Felmerül persze a kérdés, hogy nem túlzottak-e azok a társadalmi igények és elvárások a pedagógia tudományával szemben, amelyek néhányát vázoltam. Kétségtelenül nagyok ezek az igények, kielégítésük pedagógiai tudományunknak az eddiginél merészebb ívelésű fejlődését feltételezi, és nem történhet rövid idő alatt. De korunkban úgyszólván minden tudomány sokkal merészebb íveléssel tör előre, mint a történelemben eddig bármikor.”

A példát ebben is a szovjet tudomány imponáló fejlődésében és vívmányaiban láthatjuk. Ezzel a gondolattal zárta az ünnepi közgyűlést Erdey-Grúz Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára

AZ MTA FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
OSZTÁLYA PSZICHOLÓGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIAI TUDOMÁNYOS
TÁRSASÁGNAK ÜNNEPI ÜLÉSSZAKA A NAGY
OKTÓBERI FORRADALOM 50. ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL

1967. OKTÓBER 30—31.

NAGY GYÖRGY

I.

A tudományos ülészeket *Horváth László Gábor* elnöki megnyitó szavai vezették be, majd

Kardos Lajos „A pszichológiában alkalmazott kutatási módszerek elvi kérdései” címmel tartott előadást. Előljáróban hangsúlyozta, hogy a pszichológiában meglevő módszertani viták, többek között arra a tudományok történetében ritkán előforduló jelenségre vezethetők vissza, hogy a kutatók a pszichológia hagyományos tárgyának, a lelki életnek, a pszichikumnak a negációjához jutottak el. Így pl. még az alakpszichológiai irányzat hívei az érzetek, elemi élmények és azok konglomerátumainak létezését tagadták, a pszichoanalitikusok azt állították, hogy az önmegfigyelés számára nem hozzáférhető, tudattalan lelki jelenségek azok, amelyek a pszichológia érdemleges tárgyát képezhetik. A behavioristák viszont a viselkedést tartották az emberi lélektan igazi tárgyának, amely mindenki által „interszjektív” módon megfigyelhető és tanulmányozható, mint minden természettudomány tárgya.

De helytelen volna csupán azt állítani, hogy ezen említett irányzatokat kizárólag a módszertani problémával kapcsolatos nehézségek hívták életre, hiszen mindegyik különleges felismerésekből fakadt, olyanokból, amelyek a pszichológia fejlődése számára nagy horderejűek voltak.

Mi volt valójában a pszichológia oly nyomasztó módszertani problémája? G. A. Miller jeles amerikai pszichológus a következőképpen igyekezett meghatározni: „A tudomány művelője odamegy a dolgokhoz és megnézi azokat . . . A pszichológus hátrányban van más tudományok művelőjével szemben, mert a pszichológia hagyományos tárgya sajnos zavaró módon láthatatlan marad.” A probléma tehát az, hogy a pszichikai jelenség közvetlenül nem figyelhető meg. A jelenségek „közvetett” vizsgálata más tudományok esetében is fennáll (pl. történettudomány, régészet stb.), noha az is kétségtelen tény, hogy az egyes jelenségek elvileg közvetlenül is megfigyelhetők lettek volna, ha a tudomány művelői történetesen a tanulmányozott korszakban éltek volna. A lelki jelenségekről ugyanezt nem lehet elmondani, még a saját lelki jelenségekről sem, bár ezekről mindenki közvetlenebbül tud, mint bármi másról a világon, mert átéli őket és mindjárt be is tud számolni róluk. Az introspekció, amely-

ről egyidőben úgy vélték, hogy a pszichológia legfőbb módszere, mint egyedüli módszer a későbbiek folyamán tévesnek bizonyult, mert kiderült, hogy saját lelki jelenségeinkről sincs mindig közvetlen tudomásunk. (Mindez természetesen nem jelenti, hogy a közvetlen élménybeszámolót, mint kutatási módszert teljességgel el kell vetnünk a pszichológiai kutatásban.)

A lelki jelenségekről közvetlenül csak egy ember — az átélő — számolhat be és két ember nem figyelheti meg közvetlenül ugyanazt, amennyiben az „ugyanaz” identitást jelent. Ez azonban nem feltétlenül tudományos követelmény, mint ahogy azt már Lashley és mások is felismerték. A pszichológiai kísérletezés lényege az, hogy egy jelenségre egy meghatározott szituációban, adott feltételek mellett általában mindenki egyformán reagál. Ha tehát egy jelenségre az adott tipikus reakciót akarjuk megvizsgálni, a jelenséget előtte mesterségesen kell előállítanunk. Mindez a kísérleti módszer feltétlen szükségességét bizonyítja a pszichológiai kutatásban. Ez fennáll az introspekció esetében is, mivel kísérletezés nélkül nem iktatódnék ki az a veszély, hogy a kutató csak olyan jelenségekről számol be, amelyeket kizárólag ő figyelhet meg és nem keresné azt a szituációt, amelyben egy másik ember ugyanazt éli át, amit ő.

A pszichológia módszertani válsága már most abból adódik, hogy egyrészt a lelki jelenség közvetlen megfigyelése korlátozott értékű, mivel (metafizikai értelemben) ugyanazt a lelki jelenséget csak egy személy figyelheti meg, az, aki átéli, másrészt az önmegfigyelés sem csálthatatlan, jóllehet súlyosabb hibaforrásai sincsenek, ellentétben más jelenségek közvetlen megfigyelésével. Adódik továbbá abból is, hogy mások lelki jelenségei csak közvetett módon figyelhetők meg, vagyis előbb valami nem lelki jelenséget kell megfigyelni ahhoz, hogy abból a lelki jelenséggel kapcsolatos ismerethez eljussunk. Ez a nehézség sem súlyos, mert sok más tudomány esetében ugyanaz a helyzet és mégsem kerültek emiatt módszertani válságba.

A pszichológia módszertani kérdései más megvilágításba kerültek, amióta a pszichológiába is bevonult és tért hódított az információ—elméleti szemlélet, amelynek lényegét a következőkben lehet összegezni: A jelenségekkel foglalkozó tudományok (mint amilyen a pszichológia is) kutatásaikat két irányban folytathatják; egyrészt az illető jelenség feltételeit, okait és előzményeit igyekeznek megismerni, másrészt mindazt, amit e jelenségek adott körülmények között felidéznek, vagy okoznak. Ez a természetes kauzál-kondicionális kutatás két iránya. A pszichológia is kutatja ezt a történéssort, amely egy adott lelki jelenség bekövetkezéséhez vezet és azt a történéssort, amelyet az illető lelki jelenség megindít vagy befolyásol. Röviden fogalmazva; az előbbinek információs, míg az utóbbinak regulációs alapjellege van. Az információs történéssorra jellemző, hogy végső szakasza és valamelyik korábbi szakasza között megközelítően egyértelmű hozzárendeléses viszony áll fenn, amelynek alapelve, hogy különböző mozzanatoknak a korábbi szakaszban különböző

mozzanatok felelnek meg a végső szakaszban és egyenlőknek egyenlők; ilyenkor mondhatjuk, hogy a végső szakasz nem más, mint információ az illető korábbi szakasról. Például ilyen információs viszony áll fenn az optikai jellegű tárgyi mozzanatok (szín, forma, nagyság stb.) és a végső szakasz, a vizuális érzéklet között. A reguláció viszont az organizmus bizonyos paramétereinek meghatározott tartományon belüli maradását biztosítja. Funkciója ugyanaz, mint a gépi regulációé, tehát ilyen értelemben, azokban az információs jellegű történéssorokban, amelyek a lelki jelenség bekövetkezéséhez vezetnek, valamint a regulációs történéssorokban, amelyeket a lelki jelenségek felidéznek, megrendezett kauzális kapcsolatok játsszák a főszerepet, ugyanúgy, mint az önszabályozó kibernetikai gépekben, ahol ezeket kódolt kapcsolatoknak nevezik. Elvben tehát mindig a megfelelő kódolás teszi lehetővé a történéssoroknak mind az információs, mind a regulációs alapjellegét. A kódolt kapcsolatok természetes formájukban a történéssoroknak csak az organizmuson belül lefolyó szakaszait kötik össze, az ember viszont képes mind az információ, mind a reguláció érdekében okozati kapcsolatokat rendezni az őt környező külvilágban is. (Pl. mesterséges világítás, mikroszkóp stb.) A kódolás esetében a rendszer úgy szerveződik át, hogy a benne valamiképpen keletkező „A” jelenség vagy folyamat okozója lehessen egy „B” jelenségnek vagy folyamatnak, amelyet eddig sohasem okozott. Ilyenkor mondjuk, hogy „A”-hoz hozzákódolódtott „B”. E kódolás legfőbb titkát Pavlov életműve tárta eléink bebizonyítván, hogy bármilyen információ-hatáshoz (receptorokat érő hatáshoz) elvben bármilyen regulációs kimenet (izomműködés vagy más fiziológiai folyamat) hozzákapcsolható.

Az emberi idegrendszer a kódolásnak, a mesterséges okozati kapcsolásoknak és függvényi viszonyok létrehozásának legmagasabb „művészetét” valósítja meg, amint erre számtalan kísérleti tényanyagot lehetne megemlíteni. A tárgyi világ kiinduló állomása annak a primer információs történéssornak, amely az érzéklethez vezet. A valóságnak ennél mélyebb rétegeiről csak az ember tud információt szerezni. A lelki jelenség tudatossága a tükrözés fejlődésének csúcsteljesítménye. Élményeinket — érzékleteinket, tudásunkat, érzelmeinket, akaratunkat, stb. — a tökéletesebb információ és reguláció érdekében befolyásolják a távolabbi környezet összes tényezői. Külön pszichológiai tudományágak kutatják e hatások természetét és nagyságrendjét. Közülük a legrégebb a neveléslelektan, a legújabb keletű a szociálpszichológia. A pszichológia azt a regulációs alapjellegű történéssort is kutatja, amelyet a pszichikus jelenség megindít vagy irányít, s amelynek végállomása, regulációs kimenetele, valamilyen változás a környezetben. Embernél a lelki jelenség-világ messzemenő differenciálódása folytán egyes lelki jelenségek inkább az információs teljesítmény hordozói (pl. megismerési folyamatok), mások inkább a regulációt képviselik, a cselekvés megindítását és kiváltását látják el (pl. motívumok). A cselekvés tényleges kiváltása és lefolytatása

a pszichológia számára azonban nem csupán regulációs probléma. Az információ és reguláció kívül a kibernetikai rendszerek harmadik tényezője is szerephez jut és ez az ellenőrzés. (Visszajelentés vagy reafferentáció) Idegrendszerünk az önszabályozó gépek módjára működik, azaz tökéletes feed-back hurokrendszer. Minden fázist kodeterminál az előző fázisról nyert visszajelentés. A pszichológiai kutatás a cselekvés vezérlését különböző fázisokban vizsgálhatja, az önszabályozó idegrendszeri folyamatoktól a tudatosan vezérelt külső cselekvés lefolyásáig. De még ennél is tovább mehet, tanulmányozhatja a munkavégzést, az alkotó munkát, a közlekedést, a gép kezelését, vagy akár a sportteljesítmények pszichikus faktorait. Bármennyire különböző módszereket kell is alkalmaznia ezeken a területeken, nagy egészében szem előtt kell tartania az információs és regulációs történések feed-back rendszerekbe való szerveződését és az azokból folyó legáltalánosabb módszertani elveket.

A referátumhoz kapcsolódó korreferátumok közül *Garai László* „A személyiségpszichológia önállóságáról” szólva azt a véleményét fejtette ki, hogy az introspekciós módszert felváltó intuiciós módszer, — amely a pszichikumot nem tagolja szét ismeretekre, hanem az élmény integráltságában ragadja meg — jelentős szerepet játszott a személyiség-pszichológia önálló fejlődése szempontjából. Ahogyan az általános pszichológia metodológiai válságából a behaviorizmus nyitott kiutat, úgy a személyiségpszichológiának ezt a freudizmus nyitotta meg. A társadalomfilozófia ekkor már rég megállapította, hogy az individuumot csupán társadalmi viszonyainak determinációs hálózatában lehet megragadni és azt is, hogy e viszonyok lényegüket tekintve függetlenek az öntudattól. Freud a társas viszonyok az öntudattól függetlenül ható determinánsát az ösztönből származtatta, a pszichológiának viszont nem az ösztönnel, hanem a szubjektummal van dolga. Ebből az ellentétből erednek azok a viták, amelyek a freudizmus körül meg-megújuló erővel napjainkig folynak; egyfelől azok, akik az ösztön szerepét az embernél kétségbe vonják, hajlamosak a szubjektumot az öntudattal teljesen azonosítani és elvetni azt a metodológiát, amellyel Freud a szubjektum tudattalan tényezőit feltárta, másfelől azok, akik ezt a metodológiát a személyiségpszichológia számára nélkülözhetetlennek tartják, hajlamosak elfogadni a freudizmus ösztöntanát és a szubjektumot az ösztönnel azonosítani. Elméletileg valószínűleg az első álláspont van közelebb az igazsághoz, módszertanilag pedig a második. Ahhoz azonban, hogy a társas viszonyt a pszichológia éppen a pszichikus jelenségek szubjektív indikátoraként hasznosíthassa, el kell jutnia ahhoz az elméleti felismeréshez, hogy a számára releváns társas viszony a személyi viszony. Ez a személyi viszony olyan társas viszony, amely a személyiség életútjának menététől függően változik. (Freud a személyi viszonyok közül csak azokat veszi az életutat determinálóknak, amelyek az élettörténet kora gyermekkori szakaszában alakultak ki.) A személyiség az így felfogott személyi viszonyok befolyása alatt alakul ki és ugyancsak e viszonyokban nyilvánul meg. Mind-

ezt és még egyéb kutatási tényeket is figyelembe kell venni, hiszen a személyiségpszichológia nem korlátozható arra, hogy az általános pszichológiai törvények érvényesülésekor torzító személyiség-differenciákat regisztrálja, hanem önálló metodológiával, önálló elméleti problematikát kell vizsgálnia.

Horváth László Gábor „A személyiség és a szituáció szubjektív viszonya a munkapszichológiai kutatások problematikájában” címmel tartotta meg korreferátumát. Egyrészt a kutatások tárgya és a kutatási módszerek, másrészt pedig az ember és a szituáció szubjektív viszonyának elemzéséből indul ki. A látszólagos ellentét magva abban a tényben rejtőzik, hogy az ember sokrétű viselkedése az aktuális szituációktól függően változik, a módszereknek pedig az emberi viselkedés állandó jellemzőit kell feltárniok. Ez az ellentét azonban csak látszólagos, mert a viselkedés variáns és invariáns vonásait az ember a munka és a környezet viszonylatában vizsgálva, az ember és a munka közötti viszony túlnő az individuum társadalmi hatásoktól független személyiséglélektani diagnózisának keretein és nem független a környezeti (társadalmi) hatásoktól.

A munkapszichológiai kutatásokban alkalmazandó módszerek kiválasztásakor tehát figyelembe kell vennünk a munkaszituációt, a cselekvés értelmi, érzelmi, törekvéses, akarati és mozgásos összetevőit, továbbá az alkalmazott munkaeszközöket. E kutatások első lépcsőjeként azonban az emberi személyiség vizsgálatát kell tekintenünk. Ezután a külső és belső hatótényezőket kell vizsgálat tárgyává tennünk, amelyek kihatnak a munkateljesítmények mennyiségi és minőségi színvonalát biztosító akarati elhatározásra, a kitartásra, az egyéni és társadalmi felelősségtudatra. Az emberi személyiség ugyanis sohasem egyetlen szituáció viszonylatában, hanem a különböző helyzetekkel való sajátos viszonyában, azok kölcsönös egymásra hatásában cselekszik, így a személyiség és a szituáció közötti szubjektív viszony összetett. A vizsgálati módszerek megválasztásakor előnyben részesítendőek azok a módszerek, amelyek a tevékenység céljainak, a törekvések szerepeinek, az egyéni és társadalmi célok összhangjának stb. vizsgálatára alkalmasak. Kevésbé hasznosíthatók azok a módszerek, amelyek az emberi cselekvésben a tudat szerepét tagadják, vagy éppen az ösztönselekvések szerepét emelik ki az emberi tevékenységben. A személyiség és a szituáció viszonyának elemzése a munkapszichológiában nem nélkülözheti a munka minőségének, a munkavégzés különböző formáinak, a munkahelyzet részletes, tárgyi elemeinek leírását. A munkapszichológiai kutatások legfőbb módszertani problémáit tehát a személyiség vizsgálatában kell megjelölnünk, e kutatások feladatát a személyiség fejlődésében, az azt meghatározó társadalmi hatások elemzésében, az ember belső világának, konfliktusainak, s azok következményeinek feltárásában pillantva meg.

Lénárd Ferenc a pedagógiai pszichológiában alkalmazott kutatási módszerekről szólva, többek között kiemelte, hogy a pedagógiai tevékenység, — a tanulók tanulása és a tanítók tanítása — komplex jellegének feltárása éppen

a látszat-exaktság bűvületében hosszú ideig úgy történt, hogy a tanulót kiszakították a tanulócsoporthól, a tanuló természetes tevékenységéből leválasztották résztvékenységeket és e résztvékenységek folyamatának eredményét vizsgálták. E redukció sorába illeszthetők azok a kísérletek is, amelyek a tanulási tevékenységet éppen az exaktság biztosítása érdekében emberek helyett állatokon végzik. Ez a megállapítás nem az állatokon végzett tanulási kísérletek tudományos értékét kívánja vitatni, hanem csupán az így kapott tudományos eredményeknek hasznosíthatóságát a komplex pedagógiai tevékenység feltárása szempontjából. Ha a pedagógiai gyakorlat számára értékes pszichológiai megállapításokat, törvényszerűségeket kívánunk feltárni, akkor nem a gyermeket kell laboratóriumba helyezni, hanem a laboratóriumot az iskolába a tanulók közé és köré. Az ilyen iskolalaboratórium — vagy más néven kísérleti iskola — valósítja meg ezt a kísérleti feltételt. A továbbiakban a kísérleti iskolák rövid történetét, majd az Arany János kísérleti iskolában folyó kutatásokat ismertette.

Moussong Kovács Erzsébet — korreferátumában — a klinikai pszichológia tárgyát a főreferens modelljéhez kapcsolódva a következőképpen határozta meg: „A szervezet külső és belső miliójából származó információk felvételét, tárolását, feldolgozását, valamint az információk által beindított szabályozási folyamatokat vizsgálja, kórosan megváltozott feltételek között. Különös figyelmet szentel azoknak a adaptatív tevékenységeknek, amelyek e regulációs mechanizmusok eredményeként a környezetre hatnak vissza, illetve kiegyenlítik a belső milió eltolódásait.” E tudományág vizsgálati módszere kezdetben leíró-rendszerző jellegű volt, amelynek tudománytörténeti értéke vitathatatlan és megfelelően kiegészítve ma is nélkülözhetetlen. Mivel azonban az individuum egyszervalóságát és történetének irreverzibilitását emeli ki és túlnyomórészt kvalitatív és intuitív megállapításokhoz vezet, nem vált alkalmassá sem általános érvényű, kvantitatív következtetések levonására, sem kauzális összefüggések felállítására. Ezért a későbbiekben, a tudományok fejlődésének általános irányvonalait követve, a klinikai pszichológián belül is különböző kutatási stratégiák differenciálódtak el. Legismertebbek a pszichometrikus, a dinamikus és az experimentális módszerek. A továbbiakban a korreferáló a klinikai, illetve a terápiás kísérlet lehetőségeivel foglalkozott. Végző konklúzióként megállapította, hogy szükséges lenne a diagnosztikai és terápiás szituációk tervszerűbb felhasználása kutatási célokra, a vizsgálati dimenziók növelése, komplex vizsgálati eljárások kialakítása objektív indikátorok bevonásával, felhasználva a korszerű neuroelektrofiziológiai módszereket. Elengedhetetlen továbbá az adekvát matematikai eljárások kiválasztása és alkalmazása, a széles körű interdiszciplináris kooperáció és a team munka.

„A klinikai gyermekpszichológia alapvető kutatásmódszertani problémái” c. korreferátumában *Popper Péter* a speciális kérdéseket — vázlatosan — a következőkben foglalta össze:

1. Az alkalmazott metódikák komplexitása. 2. Az eredmények értelmezésének szükségessége. 3. Vertikális irányú (történeti vonatkozású) komplexitás a kutatási módszerekben. 4. Az indirekt projektív kutatási módszerek és vizsgálati eljárások előtérbe kerülése. 5. A környezeti konstelláció kutatása. 6. A tünet és az ok problémája a pszichikus megbetegedések esetében alapvető jelentőségű. 7. A vizsgálati eredmények értelmezésének esetében jelentős szerepet játszik a pszichológus személyisége (személyének alkalmassága, személyiségének rendezett volta).

Tánczos Zsolt a szenzoros és perceptuális folyamatok vizsgálatának néhány alapproblémájával foglalkozott korreferátumában. Többek között kifejtette, hogy felmerül dinamikus modellek alkalmazásának szükségessége az érzékleti kvalitások meghatározásának olyan eseteiben is (pl. szín, intenzitás stb.) ahol ismereteinket már véglegesnek tekintettük. Kitűnik, hogy e kvalitások meghatározásában a receptorsajátóságok mellett elsőrendű szerepet kell tulajdonítanunk a szenzoros apparátus legkülönbözőbb szintjein a specifikus idői — vagy téri mintával reagáló neurális apparátusnak, azaz a neurális kódolásnak. A neurális reakciók és a pszichofizikai értékek összehasonlításakor mindenesetre néhány sajátos probléma merül fel. Részint arról van szó, hogy a neurális reakciók nagyobb labilitást mutatnak, másrészt e vizsgálatokban az u.n. nullmódszer elv kevésbé érvényesül. Úgy tűnik, e tényezők mellett fontos szerepet játszik az a Neumann János által megfogalmazott elv, hogy az organizmus a mesterséges automatákkal szemben kis aritmetikai pontossággal, de nagy megbízhatósággal dolgozik, s ezt több azonos funkciót ellátó rendszer párhuzamos kapcsolása és ezek egymást összehasonlító, korrigáló működése biztosítja. Itt több kérdés merülhet fel, tény azonban, hogy számos szenzoros és perceptuális jelenségnél különböző rendszerek azonos vagy közel azonos funkciót látnak el és erre elméleti alapot csak Neumannak a nagy megbízhatósági szint elérését biztosító automatákra vonatkozó leírásában találunk. A korreferáló legfőbb elvi-metodikai tanulságként azt állapította meg, hogy a pszichikum és ezen belül a perceptuális mechanizmusnak materialista megközelítése, amely ismeretes módon az észlelési folyamatok tapasztalati-motoros meghatározottságát állította a kutatás előterébe, amint ezt Szecsenovtól a jelenkori szovjet kutatók munkásságáig követhetjük, egyidejűleg több alapvető vonatkozásban is lehetőséget ad a pszichikus jelenségek leglényegesebb jegyeinek feltárásához.

Nagy László a fejlődépszichológia tudományterületének metodológiájából két elv kiemelését tartotta fontosnak: 1. A fejlődést meghatározó tényezők marxista értelmezése. 2. A fejlődés mibenléte.

A korreferens egyetért azzal, hogy a pszichikus fejlődés legfőbb tényezője az oktatás — nevelés. Ebből az következik, hogy a fejlődés-lélektani módszernek azt a folyamatot is meg kell teremtenie, amelyben a fejlődés, mint jelenység előáll. A jövőben tehát a kutatási módszereket úgy kell kialakítani, hogy

vele létrehozuk azt a szituációt, amelyben az előálló jelenség maga a fejlődés lesz. Példaként a korreferáló az Elkonyin által szervezett iskola-laboratóriumot említette meg. A fejlődés mibenlétének kutatásával kapcsolatban az ontogenetikus lélektan a személyiség evolúcióját kívánja megrajzolni a születéstől a felnőtté válásig, s jelentős mértékben keresztmetszeti vizsgálatokból nyert adatokból adja meg a fejlődés vonalát. A longitudinális módszer kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesül, így az egész fejlődési szakasz ábrázolása absztrakt, hiányoznak a konkrét személyiségek vagy csoportok és a fejlődés konkrét feltételeinek feltárása. Mivel az egész fejlődésmenet megrajzolása keresztmetszeti természetű, t.k. az „egyed”-nek vett csoportok fejlődéséből származik, de ez az egyed személytelen. Ezzel együtt jár a fejlődés konkrét feltételeinek elhanyagolása, a feltételek és a fejlődési jelenségek közötti szoros összefüggés elemzésének hiánya. A személyiség fejlődésének jelenlegi „absztrakt” voltát csökkenteni lehetne a „típusos fejlődésmenetek” megalkotásával, vagy fejlődési modellek kidolgozásával.

Kertész Imre korreferátumában kiemelte, hogy a kriminálpszichológiai kutatómunka specifikus módszereit még nem lehet kikristályosodottnak nevezni. A kutatás három alapvető módszere a következő: 1. A büntetőeljárás és büntetésvégrehajtási gyakorlat tapasztalatainak tanulmányozása és általánosítása. 2. A pszichológia különböző ágazatai eredményeinek kriminálpszichológiai adaptálása. 3. Kriminálpszichológiai megfigyelés, kísérletezés, tesztvizsgálat, statisztikai felmérés stb.

Ezek a módszerek önmagukban nem specifikusak, ezért alkalmazásuk során figyelembe kell venni egyrészt azokat a sajátos emberi viszonyokat, amelyek különös atmoszférát teremtenek a bűncselekmények elkövetésénél, majd a büntetőeljárásban és a büntetésvégrehajtásban, másrészt azokat a törvényi előírásokat, amelyek meghatározzák az eljárás rendjét s a szabályozás körébe eső magatartások szigorúan megállapított következményeit.

Pataki Ferenc korreferátumában jelentősnek minősítette azt, az utóbbi évtized során a pszichológiában végbement metodikai újjászerveződést, amelyet elsősorban a műszeres vizsgálatok korábban ismeretlen lehetőségei, a formalizálásnak és modellalkotásnak az információelmélet és a kibernetika fejlődése nyomán kialakult apparátusa és az experimentális módszer kiterjesztése a szociális viselkedésminták vizsgálatára nyújtottak. Az is újszerű vonásként értékelhető, hogy korunkban a kutatási metodika „sajátos szakma” lett. Ennek praktikus haszna alig vitatható, azonban ez a tény magába rejti a metodika autonóm kezelésének s ennek nyomán egy módszerorientációjú empirizmus kialakulásának lehetőségét. Feltehetően ezzel is magyarázható, hogy a pszichológiai publikációkban korántsem mindig egészséges arányban fonódnak össze a tények és a gondolatok. A mégoly gondosan formalizált és értelmezett tények gazdagsága sem ellensúlyozhatja ugyanis a gondolatok szegénységét!

E gondolatmenetet folytatva — főbb vonásaiban — ismertette a szociál-

pszichológiával kapcsolatos módszertani kérdéseket. Többek között kitért arra a — napjainkban gyakorta hangoztatott — véleményre, hogy ez a tudományág nem rendelkezik sajátos, önállóan kialakított kutatási módszerekkel és eljárásait részben a szociológiától, részben pedig az általános pszichológiától kölcsönözte. A „saját vizsgálati metodika” korántsem perdöntő kritériuma valamely tudományág létjogosultságának, hiszen belső szerveződése és egységes logikája sem ezen múlik. Számos jel arra vall, hogy napjaink tudományos fejlődése egy sajátos metodikai unifikálódás felé halad. Ennek következtében a természet- és társadalomtudományok módszerei egyre közelebb kerülnek egymáshoz. A modern tudományos kutatás vezető módszerei — a leíró, az összehasonlító, a genetikus és a kísérleti módszer, valamint a modellálási eljárások — az egész korszerű tudományos gondolkodás és gyakorlat általános vívmányait alkotják. Csak midőn az egyes konkrét tudományokban alkalmazzák őket, akkor ölt kivitelezési technikájuk differenciált formát. Ez az adaptációs technika kizárólag a vizsgált objektum sajátosságain múlik.

Illyés Sándor korreferátumában kiemelte azt a tényt, hogy a lelki jelenség pathológiás körülmények mellett néha egyszerűbben és tisztábban nyilvánul meg, mint a normalitás bonyolult viszonyai között és az általánost is tisztábban tükrözi, mint a differenciált egyéni variációkban jelentkező normális. Az ilyen esetek azonban ritkák, ezért a normálpszichológiai vizsgálatok általában nem terjednek ki a szokatlan vagy kóros összefüggések tanulmányozására. Az abnormális lelki jelenségekkel (a gyógypedagógia körébe utalható esetek) foglalkozó pszichológus szemléletének, gondolkodásmódjának állandó eleme a normálissal való összehasonlítás, az átlagoshoz való viszonyítás. E nélkül nem tudná felmérni a pathológiás körülmények hatását a lelki élet alakulására, a lelki életben nem tudná a szokatlant, az abnormalist megragadni. A továbbiakban a korreferáló kísérleti adatokkal igazolta azt a megállapítást, hogy a normálishoz való viszonyítás metodikai nehézségei a gyógypedagógiai pszichológus számára a módszertani hipotéziseknél hatványozott mértékben jelentkezik. A normálpszichológia módszereit ugyanis csak abban az esetben lehet a kóros lelki jelenség tanulmányozására alkalmazni, ha a lelki jelenség és a viselkedés között normális és kóros esetben azonos kapcsolat áll fenn. Ha a kóros lelki jelenség másképpen vagy más viselkedésmozzanatokban nyilvánul meg mint a normális, akkor a normálpszichológiából átvett metodika alkalmazása előtt magát a metodikai hipotézist kell megvizsgálni.

Büchler Róbert a sportpszichológia módszertani problémáiról tartott korreferátumában többek között utalt arra a negatívumra, amely ezen — újnak nevezhető — diszciplína hatékony fejlődésének útjában áll. Az elégtelen fogalomkészlet, a korszerűtlen gondolkodásmód, az elavult szemlélet sokszor lerontja a komoly adatfeltáró munkák kiterjedt felmérésének értékét, jelentőségét. Az alkalmazott tudományok fogalomkészlete általában sokkal kevésbé differenciált, mint az elméleti tudományoké. Az elméleti értékű kutatásban

már régen feladott és túlhaladott magyarázó elvek, értelmezési módok még hosszú ideig szívósan tartják magukat az alkalmazott területeken és sokszor álmegoldásokat hoznak létre. Különösen erősen kísért a pszichikus jelenségek szubsztanciális felfogásának, a tudat naív koncepcióinak maradványa, amelyre igen jó példa a képességfogalom különböző leíró és magyarázó jelentésének folytonos összekavarása. Ezt követően az alap kutatás és az alkalmazott jellegű kutatás módszertanának bizonyos mértékű divergenciájával foglalkozott, majd a sportpszichológia eredményeinek méltatásával fejezte be korreferátumát.

II.

„A pszichológia módszertanának fejlődése a Szovjetunióban” címmel *Salamon Jenő* tartott referátumot. Bevezetőként kiemelte, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom a pszichológiai kutatásokban is alapvető változásokat eredményezett, amelyek két legfontosabb kiindulópontja a pszichológia dialektikus és történelmi materialista alapokra helyezése és a szocializmus építése gyakorlatának szolgálatába állítása. Ezeknek az alapelveknek a megvalósítása 50 éves történelmi folyamat eredménye. Ez idő alatt olyan tudományos eredmények születtek a Szovjetunióban a pszichológia területén is, amelyet a világ csaknem valamennyi tudományegyetemén tanítanak. A kutatási módszerekről szólva kiemelte, hogy a tudományok differenciálódása mögött minden esetben megtaláljuk a módszerek, azok kombinációinak és alkalmazásának differenciálódását. A differenciáltabb módszerek ugyanakkor az elért tudományos eredményeken alapulnak. Új módszerek megteremtése minden esetben a tudományos ismeretek megelőző felhalmozódását előfeltételezi, továbbá a tudományok — így a pszichológia is — a módszerek és eredmények állandó egymásrahatásában fejlődnek. A tudományok differenciációja ugyanakkor soha nem jelenthet teljes elszakadást s ez a filozófia, metodológia és a metodika viszonyára is vonatkozik.

A kutatási módszereket a szovjet pszichológusok munkásságában olyan metodológiai alapelvek termékenyítették meg, amelyek a marxista filozófia szemléletét a tudományágnak megfelelően specifikusan érvényesítették. Az 50 éves tapasztalat — többek között — azt bizonyítja, hogy a pszichológia önállósulása után is mindig kapcsolatban volt és marad is a filozófiával. Lényeges eltérés a különböző szemlélet alapján álló kutatók és iskolák között csak abban nyilvánul meg, hogy milyen filozófiai szemléletet vallanak magukénak. Ez végső soron elkerülhetetlenül kifejezésre jut metodológiai alapelveik létrehozásában. Szélsőséges esetben a pszichológia filozófiai alapjainak tagadása, a tapasztalati tényeknek, kísérleti adatoknak egyedüli figyelembevételével, ezáltal az empirikusnak mindenhatóvá tétele, nolens-volens a pozitivizmus filozófiájának szemléletét involválja.

A szovjet pszichológusok — alapvonásaiban közös metodológiai szemlélete — az idealista pszichológiával való harcban kovácsolódott ki és a kutatá-

sokat megtermékenyítő metodológiai alapszemléletük a materialista természettudományos elméletekből ered. Ennek előzményei már a forradalom előtti időszakban létrejöttek Szecsenov, Pavlov, Behtyerev, Wagner és Lange munkássága nyomán, de a forradalom utáni szabad alkotási lehetőségek biztosították olyan alapvető jelentőségű művek megjelenését, amelyeknek felhasználása elősegítette a pszichológia természettudományos materialista alapokra helyezését. Már 1923-ban két fontos metodológiai alapelv kristályosodott ki: 1. A Szovjetunióban már megszilárdult materialista világnézet a pszichológiának alapjává lett. 2. Az emberi viselkedés determináltságának elve, amely szerint ez a meghatározottság elsősorban nem oly mértékben biológiai, mint amennyire társadalmi, sőt osztálytényezők által valósul meg. A későbbiekben ez kiegészült a dialektikus módszerrel, amelyben a kezdeti hegelianizmust egyre inkább a tudatos marxizmus váltotta fel.

Ezt követően a referens a metodológiai alapelvek és a pszichológia szemléleti alapjainak kialakítása érdekében végzett kísérletezések és viták eredményeit ismertette. Említést tett a Behtyerevtől eredő reflexológiai irányzatról, amely hasonlóan a behaviorizmushoz, kizárta az emberi tudat kutatásának lehetőségét, majd a Kornyilov féle reaktológia elméletéről szólva kifejtette, hogy az a marxista elveket eklektikusan keverte egyes mechanisztikus és energetikus eszmékkel. A több pozitív kutatási eredményt létrehozó, de sok elméleti tévedéssel terhes próbálkozások hiányosságait számos vonatkozásban helyesen tisztázták a 20-as 30-as években lezajlott elméleti viták. Ennek ellenére a biológizáló tendenciák — a különböző periódusokban különböző intenzitással — még sokáig éreztették a szovjet pszichológia fejlődésében káros hatásukat. Ezt mutatja az 1950-ben, Pavlov tanításainak szentelt ülészakot követő néhány évben eléggé elterjedt torzítás, amely a pszichológiai, sőt esetenként még a pedagógiai kutatásoknak is fiziológiai kutatásokkal való felcserélése tendenciájában nyilvánult meg.

A kutatók jószándékát változó sikerrel realizáló útkeresés azonban mégis rövid idő alatt szép eredményekkel gazdagította a pszichológia tudományát. Egyetlen adat ezzel kapcsolatban; csupán 1929-ben 529 pszichológiai tárgyú könyv jelent meg a Szovjetunióban, s ezáltal az orosz nyelven kiadott könyvek száma a harmadik helyet foglalta el a világranglistán. Az sem lényegtelen, hogy mindez éppen a legélesebb ideológiai viták közepette történt, ami az ideológiai vitáknak a kutatói alkotókedvre gyakorolt pozitív hatását igazolja. A 20-as években és a 30-as évek első felében a szovjet pszichológusok a pszichológia világszerte ismert és alkalmazott módszereit használták kutatómunkájukban.

A referens szemléletesen fejtette ki a továbbiakban a szovjet pszichológusok munkásságának eredményeit, majd a tesztekkel kapcsolatban Petrov-szkij „A szovjet pszichológia története” című könyve alapján megállapította, hogy két alapkérdésre kell itt választ adni: 1. Alkalmas eszköz-e a teszt az emberi egyéni különbségek meghatározott jegyek szerinti mennyiségi kifejezé-

sére? 2. Kompetensek-e a tesztek a funkciók diagnosztizálására és prognosztizálására? Az 1. kérdésre igennel lehet válaszolni abban az esetben, ha a tesztek megfelelnek a tudományosság követelményeinek és ha tisztázva van azon jegyek eredete, jellege és törvényszerűsége, amelyeket a tesztek segítségével vizsgálunk. A 2. kérdés eldöntésére az adott tesztet vagy tesztcsoportot kell konkrét elemzés alá vetni, vagyis nem szorítkozhatunk valamilyen elharmarkodott általános döntésre.

Feltehetően érezhető ennek az értékelésnek a bemutatásából is, hogy egyaránt elavult mind a tesztek egyoldalú elfogadásának, mind elvetésének tendenciája. Az intenzív kutatások és viták eredményeként fokozatosan kialakultak azok a metodológiai alapelvek, amelyeket a ma létező sokrétű területhez és irányzathoz tartozó szovjet pszichológusok ezrei egységesen vallanak, s amely kutatásukat megtermékenyíti és az alapvető kérdésekben megfelelő irányba segíti s ezek a következők:

1. A materialista szemlélet, amely szerint a pszichikum a magasabb idegműködés megnyílvánulásának formája.

2. A pszichikum — e magasabb idegműködés megnyílvánulásaként — a valóság visszatükröződése.

3. Az aktivitás elve, amely magába foglalja, hogy a személyiség a fejlődésnek nem passzív alanya, hanem a tevékenységen keresztül fejlődik.

4. Az emberi pszichikum társadalmi determináltságának elve.

5. A genetikus szemlélet.

6. A személyiségnek, mint megbonthatatlan egységnek tanulmányozása a hagyományos funkcionalizmus helyett.

7. A pszichikus tevékenységnek, folyamatában történő tanulmányozása.

A szovjet pszichológusok szemlélete elősegítette a kutatások fellendülését, s a fejlődést igazolják azok a kiváló eredmények, amelyeket a szovjet pszichológusok a XVIII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson sorakoztattak fel. A kongresszuson elhangzott előadások azt bizonyítják, hogy a szovjet kutatók olyan módszereket dolgoztak ki, amelyek világszínvonalú, nemzetközileg jelentős eredmények elérését tették lehetővé.

Tomka Imre „A homloklebeny kutatásának fejlődése a Szovjetunióban” címmel tartotta meg korreferátumát. Többek között megemlítette, hogy a század elején V. K. Horoskó mutatott rá (1912, 1921); hogy a frontális lebeny-károsodásos betegeinél az iniciatíva csökkenése, a gondolkör beszűkülése volt megfigyelhető. Bechtyerev (1907) nagy állatkísérletes anyagon a homloklebeny kiirtása következményeként azt találta, hogy az állatok nem képesek kellő módon értékelni cselekedeteik eredményét, s nem tudják az új tapasztalatokat a régiekkel megfelelő összhangba hozni, azaz a homloklebeny sajátja az a pszichoregulációs tevékenység, amelynek lényege a külső benyomások helyes értékelése, s ennek az értékelésnek megfelelő célszerű mozgásaktusok. Ehhez hasonló következtetésre jutott I. P. Pavlov is, amikor a homloklebeny

funkciójaként a mozgató-analizátor célirányos aktusainak szintézisét hangsúlyozta. A továbbiakban Anokhin, Bernstein, illetve Lurija, Homszkája és Lebegyinszkij kísérleteit ismertette a korreferens, majd a homloklebenynek az intellektuális tevékenységben betöltött szerepéről szólva Gadzsieva és Cvetkova munkásságát méltatta.

Arató Ottó a sportpszichológiai kutatások módszertanának szovjetúnióbeli fejlődéséről tartott korreferátumot. Elsőként azt a tényt emelte ki, hogy a sportpszichológia hosszú fejlődésre tekinthet vissza a Szovjetunióban, mert már 1920-ban Moszkvában, az Állami Központi Testnevelési Főiskolán foglalkoztak sportpszichológiai kutatással. Részletesen ismertette a II. Világháború előtti kutatásokat, amelyek tematikája lényegében két fő területre oszlott: 1. A sporttevékenység pszichológiája. 2. A sportolók pszichológiája.

A II. Világháború után egyre nagyobb tért hódított a sportpszichológiai munka, amelynek módszereiben a természettudományos materialista alapszemléletet érvényesítették.

Az intézeteket és sportpszichológusokat az olympia közeledtével elsősorban a nagy versenyekre való felkészítés kapcsán a motíváció vizsgálata és elemzése, az emocionális, akarati tényezők maximális fejlesztése foglalkoztatja. Ezen a területen Puni és leningrádi munkatársai, valamint Rafalovics végeznek átfogó munkát Rudik moszkvai iskolája mellett. Ezt követően a korreferens ismertette a kutatási témákat és módszereket, majd megállapította, hogy a Szovjetúnióban a sportpszichológiára és annak metodikájára jellemző a legszorosabb egybeforrás a gyakorlat igényeivel.

Adorjáni Csaba korreferátumában a szenzoros információk vételének és feldolgozásának problémáival, valamint a neuronális egység szinten végzett ingerlés idegi modelljének kialakulásával foglalkozó, a Szovjetunióban végzett főbb kutatásokat ismertette. A szovjet pszichológia legutóbbi fejlődési szakaszára jellemző, hogy széles körben terjedtek el a pszichikus jelenségek matematikai — statisztikus, információelméleti megközelítés — módjai, de ezzel párhuzamosan a mikrofiziológiai szemlélet, vagyis a neurális elemek aktivitásának egység szinten való tanulmányozása is egyre nagyobb tért hódít. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az elemi idegi események, idegimpulzusok, nagy variabilitásuk ellenére is jó alapot nyújthatnak, akár fizikai, akár matematikai valószínűségi stochasztikus modellek konstruálásához, a digitális eljárásmodokkal való változatos analízálhatóságuk miatt. A továbbiakban ilyen — elsősorban — információelméleti feldolgozáshoz adatokat szolgáltatató kutatásokat ismertetett a korreferens.

Bödör Jenő „Az értelmi fogyatékos gyermek pszichológiai fejlődésének vizsgálata a szovjet kutatók munkáiban” címmel tartotta meg korreferátumát. Ismeretes, hogy az idealista és metafizikus irányzatok képviselői a defektológiában tagadták a nevelés döntő jelentőségét a személyiség fejlődésében és az

örökletes okokat tekintették meghatározó tényezőnek az értelmi fogyatékos gyermekek személyiségének alakulásában.

A nevelésnek a fejlődésben játszott döntő szerepét tagadó felfogásokkal szemben L. Sz. Vigotszkij és munkatársai bebizonyították, hogy az értelmi fogyatékos gyermekek pszichológiai sajátosságai a környezetükkel való kölcsönhatás folyamatában alakulnak ki és elsősorban a neveléstől függenek. A korreferens a továbbiakban számos kísérleti tény és kutatási módszert ismertetett.

Hódos Tibor „A munka — és műszaki pszichológia módszertana fejlődésének néhány aspektusáról a Szovjetunióban” című korreferátumát — a szerző külföldi tartózkodása miatt — *Dulin Jenő* olvasta fel. A korreferátum a címben jelzett témát részletesen elemezte, majd végső konklúzióként a szerző megállapította, hogy a legújabb kutatások metodikai sajátosságai — nagy általánosságban — három szemponttal jellemezhetők: 1. Intenzíven merítenek feladatuknak megfelelő eljárasmódokat a különböző — pszichológián kívüli — tudományokból. 2. Realitássá vált a legmodernebb gépi rendszerek tervezési stádiumában a pszichológia felhasználása. 3. Mind intenzívebben érvényesítik azt a rendkívül fontos elméleti és módszertani elvet, amelyet Lomov úgy jellemez, hogy az embert, mint a megismerés, cselekvés és kommunikáció szubjektumát kell vizsgálni.

Duró Lajos és *Surányi Gábor* a pedagógiai pszichológia területéről tartották meg korreferátumukat.¹

Marton Lajosné hozzászólásában a Szovjetunió Pedagógiai Akadémiája Pszichológiai Intézetében, a nemrég elhunyt B. M. Tyepov laboratóriumában végzett, magasabbrendű idegműködés egyedi — és típuskülönbségeinek vizsgálata kérdésével foglalkozott. Mint mondotta, a tudományban a kutatás szemléletbeli változása gyakran már a módszer megválasztásában megmutatkozik és ilyen döntő körülmény volt, hogy a szovjet idegrendszeri tipológia a szervezet alapvető plasztikus, dinamikus működése, a feltételes reflex folyamatok tanulmányozása alapján felismert dimenziók mentén kívánta jellemezni a típus változatait. A szovjet koncepció azokat a kontinuos típusdimenziókat, amelyek mentén az egyedi idegműködés változatai jellemezhetők, így az idegrendszeri folyamatok erejét, a serkentési és gátlási folyamatok relatív egyensúlyát, az idegrendszeri folyamatok mozgékonyágát mind exaktul jellemzett, tanulási helyzetekben, a feltételes reakciók kiépítése, kioltása, átalakítása, késleltetése során nyert kísérleti reakciók nyomán határozta meg.

Ádám György — az ülészak második napjának elnöke — zárószavában kiemelte, hogy a Szovjetunióban a pszichológia ma egy egységes, tudományos, materialista bázison nyugvó, virágzó tudományág, amint azt a Moszkvai Kongresszus eredményei is bizonyítják. Az egységes filozófiai bázis nem akadály a ott, sőt előfeltétele a sokszínűségnek, a sok iskolának, a vitázó pszichológiai közvéleménynek.

¹ A kéziratot sajnálatosan nem kaptuk meg.

AZ ÉLET DIALEKTIKÁJA ÉS A FILOZÓFIA

P. N. FEDOSZEJEV

Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya szervezésében 1967 június 29-én P. N. Fedoszejev akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Elnökségének tagja tartott előadást.

Az előadást Mátrai László akadémikus osztálytitkár bevezető szavai nyitották meg.

Az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük az előadás szövegét Rózsahegy Tibornénak, az MTA Filozófiai Intézete tudományos munkatársának fordításában.

Korunk és a filozófia

A politika tudományos megalapozása mély világnézeti kérdésekkel kapcsolatos. Ha a világnézetnek nagy jelentősége van a természet- és a társadalomtudományok fejlődése szempontjából, akkor ez még inkább így van a politika, a stratégia és a taktika kérdéseivel. A társadalmi fejlődés folyamatainak és a kommunista építés problémáinak megértéséhez nélkülözhetetlen a tudományos kommunizmus filozófiai alapjainak szisztematikus megismerése és további kidolgozása.

Korunkban egyre nő a marxista-leninista filozófiának, mint az élet megismerése és átalakítása elméleti alapjának jelentősége. Korunk azoknak a mély forradalmi átalakulásoknak időszaka, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba és a kommunizmusba vezető világtörténelmi átmenetet valósítják meg. A mai kor lényegének értékelése nemcsak politikai, hanem filozófiai probléma is.

Ha a modern kornak, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korának folyamatait tanulmányozzuk, számot kell vetnünk azzal a nagyfokú egyenlőtlenséggel és tarthatatlansággal, amelyet a világ gazdasági és társadalmi-politikai fejlődésének színvonala és tempója mutat. Ezen belül azonban ki lehet emelni a modern kor dialektikáját kifejező általános törvényszerűségek specifikus megnyilvánulásának néhány típusát az egyes alapvető országcsoportokra vonatkozóan. Ilyenek azok az országok, amelyek a szocializmust és a kommunizmust építik, a szocialista világrendszer a maga egészében, azután a kapitalista országok és a kapitalista rendszer a maga egészében, és végül azok az országok, amelyek a nemzeti felszabadulás ilyen vagy olyan fázisánál tartanak.

Korunk dialektikus-materialista elemzése, éppúgy mint minden más, lényegét tekintve ellentmondásos jelenségé, mindenekelőtt feltételezi, hogy úgy tekintsük, mint az ellentétek egységét és harcát. Az ellentétek harca világméretben mindenekelőtt a két ellentétes társadalmi rendszer, a két formáció harcában nyilvánul meg, amelyek egyidejűleg állnak fenn, de a társadalom tör-

ténelmi fejlődésének minőségileg különböző stádiumait — múltját és jövőjét — képviselik. Ennek az ellentétnek a munka és a tőke, a munkásosztály és a burzsoázia közötti ellentmondás az osztálytartalma. Korunk középpontjában a nemzetközi munkásosztály és világtörténelmi vívmánya — a szocialista világrendszer áll.

A modern kor egyik legfontosabb ellentmondása az imperialista hatalmak és a gyarmatok, a felszabadult és függő országok népei közötti ellentmondás. Ezek a népek hosszú évekig szenvedtek a gyarmatosítók kizsákmányolása és rabló módszerei miatt és még ma is nyögik a gyarmati iga súlyos következményeit. A nemzeti függetlenség elérése számukra életszükséglet lett. Ezeknek az országoknak az imperializmus elleni harca nemcsak a külső ellenség ellen, hanem a gyarmatosítókat támogató belső reakciós erők ellen vívott harc is. A fiatal nemzeti államok belső fejlődését két tendencia ellentmondása és harca határozza meg: a széles néptömegek érdekeit szolgáló szabad nemzeti fejlődés progresszív tendenciája, a szocializmushoz vezető, nem kapitalista fejlődési út tendenciája, és az imperialista hatalmak által támogatott kapitalista kizsákmányoló rend kifejlesztésének és megerősítésének tendenciája közötti harc. A nemzetközi munkásosztálytól és a szocialista világrendszertől a nemzeti függetlenségükért harcoló népek komoly támogatást kapnak és, természetesen megbízható támaszt és hatalmas erőt látnak bennük az imperializmus és a neokolonializmus elleni harcban. A nemzeti felszabadító mozgalom a nemzetközi munkásmozgalomnak és a szocialista országok népeinek szövetségese a világ forradalmi mozgalmában. Ilyenformán a fejlődő országok népei és az imperializmus közötti ellentmondás szorosan összefonódik a szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentmondással.

A szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentmondás korunk fő ellentmondása, ennek az ellentmondásnak a fő oldala pedig a szocialista rendszer. Aki ezt tagadja vagy eltussolja, az csak szavakban ismeri el a dialektikát.

A két antagonisztikus társadalmi rendszer harcának dialektikája, a szocializmus létrejöttének és fejlődésének dialektikája a tudományos filozófia érdeklődésének középpontjában áll. A materialista dialektika, azt mondhatjuk, a társadalom forradalmi megújulásának filozófiai elmélete, a társadalmi forradalom filozófiai elmélete.

Emellett a dialektika, mint általános tudományos módszer előtt, egyre újabb és bonyolultabb feladatok állnak a modern természettudományos eredmények, a tudományos technikai forradalom vívmányainak elemzése és tudományos általánosítása területén.

A szociális forradalmak és korunk nagyszerű tudományos-technikai sikerei nem véletlenül esnek egybe időben, hanem belső és szükségszerű kapcsolat van közöttük, mivel a termelőerők növekedése és továbbfejlődésének szükségletei hívták életre őket. A társadalom forradalmi átalakulásait az a szükségszerűség hozta létre, hogy megszüntessük a kapitalizmus önmagukat

túlélte termelési viszonyait és a tulajdon formáit összhangba hozzuk a modern termelőerők jellegével.

A Nagy Októberi Forradalom, amely megteremtette a szocialista gazdasági rendet, hatalmas lökést, és állandóan ható ösztönzéseket adott a termelőerők fejlődésének és ezzel együtt a tudományos-technikai haladásnak. A szocialista rendszer kihívás lett a kapitalista világ számára, versenyre hívás az anyagi termelés fejlesztésében, a nép életfeltételeinek javításában. A Szovjetunió, majd a többi szocialista ország vitathatatlanul növekvő sikerei ezen a téren arra kényszerítik a kapitalista országokat, hogy minden erejüket megfeszítsék, és minden eszközt felhasználjanak a gazdasági fejlődés meggyorsítására, sőt a lakosság életszínvonalának némi emelésére is. Abból a célból, hogy bizonyos mértékig kompenzálják a burzsoá társadalmi rend hibáit, különösen szorgalmazzák a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek kihasználását, a meglévő fejlett ipari bázisra és a kvalifikált káderekre támaszkodva és fokozva a munka kizsákmányolását. Ez azonban korlátozott és átmeneti jellegű, emellett ellentmondásos kompenzálás. A tudományos-technikai forradalom nagymértékben kapcsolatos a tudomány közvetlen termelőerővé válásával, a kapitalizmus körülményei között azonban ez a monopóliumok mindenhatóságába ütközik, amelyek a tudomány eredményeit saját hasznuk érdekeiben, a fegyverkezési hajsza és az agresszió céljaira bitorolják.

A kapitalista világgazdasági rendszer mai körülményeire az a sajátosság jellemző, hogy a legfejlettebb országok, az óriási termelési apparátusra támaszkodva, felhasználják a tudományos-technikai forradalom gyümölcseit, fokozva a kevésbé fejlett országok, és saját országuk dolgozó lakosságának kizsákmányolását.

A kapitalizmusban a tudományos-technikai haladás ellentmondásainak szociális-osztály jellegük van, kiélezik a proletariátus és a burzsoázia, a dolgozók és a kizsákmányolók közötti osztály-antagonizmust. Arra, hogy a tudományos-technikai forradalmat megvalósítsa és teljes mértékben a társadalom érdekében használja fel — csak a szocializmus hivatott. A szocializmusban, ahol nincsenek hasonló antagonizmusok, a tudományos-technikai haladás olyan ellentmondásokat hív életre, amelyeket tervszerűen meg kell oldani. Ilyenformán a tudományos-technikai forradalom társadalmi következményeinek kérdése, a technikai haladás szociális-gazdasági problémái a társadalomtudományok egyik legaktuálisabb kérdése lett.

A tudományos-technikai forradalom leghatékonyabb felhasználásának problémája a két rendszer gazdasági versenyének kulcskérdése. Természetes tehát, hogy az SZKP XXIII. kongresszusának az ötéves népgazdasági tervre vonatkozó irányelveiben a tudományos-technikai haladás meggyorsítása a legfontosabb feladatok között szerepel.

A természettudomány fejlődésének és társadalmi-történelmi folyamatainak mély tudományos elemzése összeegyeztethetetlen a tudomány és a gya-

korlat szubjektivistikus értelmezésével. Pártunk, a KB októberi (1964) és ezt követő plénumaira támaszkodva, biztosítja a szükséges feltételeket a tudomány alkotó fejlesztéséhez, a társadalmi élet vezetése és a dolgozók kommunista nevelése tudományos alapjainak kidolgozásához, a következetes ideológiai harchoz a leninizmussal ellentétes mindennemű koncepció ellen.

A marxista filozófusok legfontosabb feladata annak az újnak, amivel Lenin és követői gazdagították a dialektikát mint tudományt, a kutatása és tudományos kifejtése a természettudomány legújabb eredményei és a modern történelmi tapasztalatok alapján, ma, amikor a szocializmus objektív realitássá vált, amikor tanulmányozni lehet a szocializmus objektív dialektikáját. Ezt különösen fontos hangsúlyoznunk azzal kapcsolatban, hogy 1967-ben ünnepeljük a modern korszak kezdetét jelölő Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötvenéves évfordulóját, az új öt éves terv utolsó évében pedig V. I. Lenin születésének századik évfordulóját.

Új feltételek—új követelmények

A materialista dialektika nem csupán általános módszere a természet- és a társadalomtudományoknak, hanem kapcsolatuk hatékony eszköze, kölcsönhatásuk megbízható eszköze is.

A természettudomány és a társadalomtudomány termékeny kölcsönhatása érvényesült a múltban is. A kapitalizmus fejlődésével azonban elmélyült az ellentmondás a két ismeretterület között. Az olyan burzsoá filozófiai irányzatokban, mint a neokantianizmus, még elméleti „megalapozást” is nyert a természettudomány és a társadalomtudomány közötti szakadék. Ennek a filozófiai irányzatnak a hívei azt bizonygatták, hogy a természettől eltérően, ahol meghatározott törvények érvényesülnek, a társadalmi életnek nincsenek objektív törvényszerűségei, a szociális jelenségek egyszerűek, és ezért a társadalomtudomány csupán leírhatja a jellegüket tekintve individuális eseményeket.

A dialektikus materializmus szétzúzta ezt a filozófiai korlátot, a társadalomkutatást tudományos talajra állította, és a természet- és a társadalomtudományok fejlődése közötti ellentmondás leküzdésének eszköze lett. Azok a komoly hibák azonban, amelyeket számos filozófusunk elkövetett a természettudomány nagy eredményeinek értékelésében, komoly akadálya volt a filozófusok és a természettudósok közötti együttműködés megvalósításának. Azok a kölcsönös szemrehányások és támadások, amelyek ezen a talajon születtek, nem segítették az együttműködés fejlődését. Emellett metodológiai hibák és egyes tudósok kölcsönös megnemértése a természettudományos módszereknek a különböző társadalomtudományi területeken való alkalmazása kérdésében néha odavezetett, hogy elszigetelődtek egymástól a természet- és a társadalomtudományok az oktatási és a tudományos intézmények munkájában.

Mindezek ellenére korunkban a természet- és a társadalomtudományok szövetsége életszükségletté, fontos szociális problémává vált. Ilyen szövetség nélkül nehéz elképzelni a gazdasági fejlődés és a technikai haladás elméleti problémáinak megoldását, a materialista világnézet megszilárdítását, a fiatal nemzedék nevelését a harcos materializmus és a tudományosan megalapozott politika szellemében.

Ismeretes, hogy a burzsoá országokban a természettudomány és a technika haladását arra használják fel, hogy technokratikus tendenciákat, eszménélküliséget és apolitizmust hintsenek el az ifjúság között. Némely amerikai szociológus kifejezése szerint korunk ideológiája a technológia. A „technikai racionalizmust” állítják szembe a forradalmi ideológiával és politikával, hogy elvonják az ifjúságot a kor égető szociális-politikai problémáitól.

A burzsoá ideológia befolyása elleni harcban különösen fontos szem előtt tartanunk, hogy az eszmeiség és a szilárd kommunista meggyőződés kialakítása az ifjú nemzedékben feltételezi az összes tudományos ismeretek szintézisét, mind a társadalom-, mind a természettudományok és a technika eredményeinek szintézisét a dialektikus és történelmi materializmus forradalmi filozófiája alapján.

Mint ismeretes, V. I. Lenin kitűzte a materialista dialektika szisztematikus kidolgozásának feladatát, ami az emberi ismeretek egész történetének általánosítását, a tudomány és a technika egész történetének összegezését jelentené. Ennek a feladatnak a megoldása mind a természet-, mind a társadalomtudományok további fejlődésének lényeges szükségleteit elégítené ki. A filozófusok figyelme mindinkább ráirányul e program megvalósítására, a dialektika, — a tudományos megismerés elmélete és logikája — tudományos szempontból oly fontos problémáinak kidolgozására.

A természettudomány filozófiai problémáinak kutatása jelentősen fejlődött. A filozófusok és a természettudósok alkotó kapcsolatai megerősödtek. Közös erőfeszítésekkel megszüntették a hibákat a fizika, különösen a relativitáselmélet, a kvantummechanika, valamint a kibernetika, a genetika fontos problémáinak filozófiai értelmezésében. Másrészt, kiszélesedett a természettudományos problémák filozófiai analízisének hatóköre. Kibontakozóban van a biológia, a magasabb idegtevékenység fiziológiája és a pszichológia metodológiai kérdéseinek kutatása.

A kutatás alapvető feladata a természettudomány filozófiai kérdéseinek területén a természet dialektikájának további kidolgozása a tudomány modern eredményeinek színvonalán. Folytatni kell olyan filozófiai munkák megalkotását, amelyek a természettudomány legfontosabb eredményeit általánosítják, átfogva azt a fél évszázadot, ami V. I. Lenin könyvének, a „Materializmus és empiriokriticizmus”nak megjelenése óta telt el. Az ilyen munkáknak összességükben „A huszadik század dialektikája”-t kell nyújtaniok.

A történelmi materializmus területén megállapítható a szocialista tár-

sadalom, és egészében a kommunista formáció keletkezésének és fejlődésének kérdéseivel foglalkozó kutatás megélénkülése. Elemzik korunk ellentmondásainak és törvényszerűségeinek jellegét, a kapitalizmus szocializmusba való forradalmi átalakulásának útjait. Jelentős elméleti adalékokat nyújtottak a szovjet filozófusok, más országok társadalom-tudósaival karöltve, a korábban elmaradott országok nem-kapitalista fejlődési tapasztalatainak általánosításában, az olyan átmenet törvényszerűségeinek kutatásában, amelyet a Szovjetunió számos népe megjárt a középkori elmaradottságtól, a kapitalizmus elkerülésével, a szocialista fejlődésig.

Folytatni kell az általános szociológiai problémák kidolgozását, az objektív és a szubjektív tényezők tanulmányozását a társadalom fejlődésében, a néptömegek szerepének vizsgálatát a kommunista építésben, a kollektivizmus és a személyiség sokoldalú fejlődésének, a szocialista humanizmus megszilárdításának, a kommunista tudatosság növekedésének kutatását.

Pozitív módon újjáéledt a tudományos kommunizmus elmélete, mint a kutatás és az oktatás önálló területe és ezzel kapcsolatban megerősödött a proletariátus osztályharca és a szocialista forradalom stratégiájának és taktikájának tanulmányozása, valamint a szocializmus kezdeti időszakaiban lezajló forradalmi átalakulások kérdéseinek tanulmányozása.

A tudományos megismerés összeegyeztethetetlen a szubjektívizmussal. A filozófia pártosságának lenini elve az objektív igazság elismerésére, az élet jelenségeinek elemzésében a materializmus következetes érvényesítésére támaszkodik.

Az élet mélyebb, érvelőbb megközelítést követel a tudományos kommunizmus aktuális kérdéseinek értelmezésében. Az SZKP programja a kommunizmus építésének programja. Mindemellett egyes munkákban túlságos türelmetlenség nyilvánult meg a kommunizmusba való átmenet kérdésének értelmezésében, előreszaladtak, átugorták a szocializmus elveit, jöllehet a szocializmus egy teljes stádium a kommunista társadalmi formáció fejlődésében. A kommunizmushoz vezető út olyan nagy történelmi feladatok megoldása, mint a kommunista társadalom anyagi-technikai bázisának megteremtése mind városban, mind falun, ez az út a kommunista társadalmi viszonyok fejlődését és valamennyi dolgozó kommunista tudatosságának kialakulási folyamatát öleli fel.

A társadalomtudományok fontos feladata a szocialista társadalom politikai szervezetére vonatkozó kérdések kidolgozása pártunk programtételei alapján. A marxista-leninista tanításra támaszkodva, pártunk, a Szovjetuniónak a szocializmus építésében szerzett tapasztalatait általánosítva, levonta azt a következtetést, hogy a szocializmus teljes, végleges győzelmével és a kommunista építés kibontakozásának időszakával a proletárdiktatúra a belső fejlődés feladatainak szempontjából, a dolog belső dialektikájánál fogva, átalakul össznépi állammá, amely azután a további fejlődés során kommunista társadalmi öngazgatássá nő át. A proletárdiktatúra, keletkezésének pillana-

tától fogva, a demokratizmus legmagasabb formája, amely megvalósítja a népi demokrácia jellemvonásait. A mi össznépi államunk, amely nemcsak a munkásosztály érdekeit és akaratát fejezi ki, hanem valamennyi többi dolgozó rétegét is, lényegét tekintve a proletárdiktatúra természetes folytatása és továbbfejlesztése. A munkásosztály a kommunizmus építésének időszakában is gyakorolja vezető szerepét.

Sokoldalúan ki kell dolgozni a béke kérdéseit, a fenyegető termonukleáris katasztrófa megelőzésének kérdéseit a két ellentétes társadalmi rendszer harcának feltételei között. Sohasem szabad szem elől téveszteni hogy ezek között a rendszerek között kibékíthetetlen osztályantagonizmus uralkodik. A különböző rendszerek államai közötti békés együttélés elve nem jelent lemondást a kapitalizmus elleni osztályharcról és a népek nemzeti felszabadulásáért vívott küzdelemtől. A kommunizmus külpolitikája azt jelenti, hogy következetes, határozott harcot folytatunk az imperializmus ellen, a forradalmi világmozgalom támogatásáért.

A szocializmus és a dialektika

A dialektika kidolgozása szempontjából különösen fontos, hogy elemezzük a dialektikus törvényszerűségeknek a szocializmusban való konkrét megnyilvánulásait.

A szocializmus országai az új társadalom építésének különböző stádiumain vannak. Azokban az országokban, ahol még csak a szocializmusra való átmenetnél tartanak, ahol még van osztályellenség, ott még antagonisztikus ellentmondások is találhatóak, és különböző formákban folytatódik az osztályharc. A győztes szocializmus országaiban közvetlen feladat a szocialista társadalom építésének befejezése és a kommunizmus alapjainak megteremtése. A haladás fő forrása azoknak a nem-antagonisztikus ellentmondásoknak a leküzdése, amelyek a termelőerők és a termelési viszonyok kölcsönhatásának és fejlődésének folyamatában keletkeznek. Ennek eszköze a társadalmi folyamatok tudományos alapokon történő, tervszerű irányítása. A szocialista államok baráti együttműködése segít abban, hogy mindegyikük a lehető legracionálisabban és legteljesebben kihasználja tartalékait és fejlessze termelőerőit.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell — mint az egész szocialista rendszer fejlődésének fő sajátosságát —, hogy az itt keletkező nehézségeknek és ellentmondásoknak egészen más jellegük van, mint a kapitalista rendszer ellentmondásainak.

A kapitalista világrendszer ellentmondásainak antagonisztikus jellege van, ezek nem oldhatók meg a kapitalizmus talaján, azaz a rendszer saját alapján. Valójában, a munka és a tőke, a gyarmatok és a gyarmatosítók, a felszabadult országok és az imperialisták közötti ellentmondások sohasem lesznek megoldhatóak a kapitalista rend talaján. Nem küzdheti le a kapitalizmus

azokat az egyes országok közötti ellentmondásokat sem, amelyek kizsákmányoló voltával kapcsolatosak. Mindezekből az ellentmondásokból csak a kapitalista rend likvidálása jelenthet kiutat. Ami a szocialista világrendszer ellentmondásait illeti, ezek megoldhatók és megoldódnak a szocializmus bázisán, azaz a rendszer saját alapján.

A szocializmus fejlődése során keletkező ellentmondások leküzdése nem a rendszer alapjainak megsemmisítését, ellenkezőleg, megerősítését jelenti. Ez a szocialista rendszer fő dialektikus törvényszerűsége, amely egységének és nagyságának megszilárdulását eredményezi.

Ami a Mao-ce Tung csoport által szított nézeteltéréseket, valamint a Kínai Kommunista Párt mai vezetősége és a szocialista országok alapvető többsége közötti kiéleződött viszonyt illeti, ez nem a szocializmus természetéből következik, hanem a marxizmus-leninizmus elveitől, a proletár internacionalizmustól való eltérésből, a kommunizmus elméletének és taktikájának eltorzításából. Az a törekvés, hogy kiélezzék a helyzetet, különösen pedig, hogy szovjetellenességet szítsanak, sovinszta, hegemonista hajlamokkal magyarázható.

Egészében a szocialista világrendszer fejlődése a szocializmus egészséges alapján történik. A szocialista világrendszer megszilárdítása a proletárinternacionalizmus alapján — a rendszerhez tartozó államok további sikereinek egyik legfontosabb feltétele. Ilyen a nemzeti és az internacionális dialektikája a szocializmus rendszerében.

Nemrégiben a filozófusok egy része vitát folytatott arról, mi a szocialista társadalom fő ellentmondása, és van-e egyáltalán fő ellentmondás a szocializmusban, hogyan rendelődnek e fő ellentmondás alá a többi ellentmondások. Meglehetősen elvont viták voltak ezek. A kísérlet során, hogy megkülönböztessék egymástól az antagonisztikus és a nem-antagonisztikus ellentmondásokat, leegyszerűsítették a kérdést. Néhány filozófus a dialektika két típusáról szóló tétellel állt elő. Azt a dialektikát, amelyet a kapitalista társadalom elemzésénél kell alkalmazni, „antagonisztikus dialektikának” nevezték, a szocialista társadalom dialektikáját pedig „harmonikus dialektikának”.

Az a dialektika, amelyet Marx „A tőké”-ben a burzsoá társadalom példáján kidolgozott, elvi jelentőségű általában a történelmi folyamatok dialektikájának megértése számára.

A szocializmus új fok a társadalmi élet fejlődésében. Ebből azonban nem következik, hogy a burzsoá társadalom dialektikájának és a szocializmus dialektikájának elemzésében két külön módszert kell alkalmazni. Valójában egy és ugyanazon módszer konkrét történelmi alkalmazására van szükség minőségileg különböző társadalmi formációk elemzésében.

V. I. Lenin megfogalmazta a szocialista társadalom dialektikájának fő sajátosságát: az antagonizmus eltűnik, az ellentmondások azonban megmaradnak. Teljes joggal mondhatjuk, hogy Lenin és követői feltárták és megalapozták az antagonisztikus ellentmondásokról a nem-antagonisztikusokra

való átmenet törvényét. Ahhoz, hogy teljes mértékben értékelni tudjuk a szocialista fejlődés Lenin által feltárt új dialektikus törvényének tudományos-elméleti és politikai jelentőségét, emlékezzünk rá, hogy amikor napirendre került a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti szakasz törvényszerűségeinek, a szocialista építés konkrét útjainak tanulmányozása, az élet objektív dialektikája előtérbe állította a nem-antagonisztikus ellentmondások, mint a társadalmi fejlődés új forrásai és mozgató erői tanulmányozásának szükségességét. Éppen akkor, amikor országunkban még folyt az antagonisztikus osztályok harca a „ki kit győz le” elve alapján, Lenin különös figyelmet szentelt a születő szocialista társadalom nem-antagonisztikus ellentmondásai elemzésének.

A nem-antagonisztikus ellentmondások tudományos koncepciója nem cseréli fel az ellentétek harcát, mint a fejlődés alaptörvényét, „a harmónia dialektikájával”, amely megvan az „ellentét” fogalma nélkül is. Hiba volna az ellentéteket tagadni a szocialista társadalomra vonatkozóan, felcserélni az „ellentét” kategóriáját a „különbség” kategóriájával vagy más fogalmakkal. Természetesen, ellentmondások a különbségekkel kapcsolatban is keletkeznek — ez a dialektika elemi igazsága. A szocializmusban azonban nem-antagonisztikus jellegű ellentétek vannak.

Mindenki előtt ismeretes, milyen figyelmet fordított Lenin az új társadalom olyan ellentmondásaira, mint a személyi és a társadalmi közötti ellentmondás. Ezt az ellentmondást elemezve, kidolgozta a szövetkezet eszméjét, mint ami a legfontosabb formája a személyi és a társadalmi érdek egyesítésének a kisárutermelés átalakításával kapcsolatban. Ugyanakkor Lenin megjelölte a személyi és a társadalmi összekapcsolásának alapvető irányait osztársadalmi méretekben is. Nagy gonddal dolgozta ki Lenin az olyan ellentétek összehangolásának kérdését is, mint amilyen a termelő eszközökkel kapcsolatos egyenlőség és az elosztásban a szocializmusban meglévő tényleges egyenlőtlenség. Világosan látta, hogy az élenjáró munka anyagi ösztönzése egyenlőtlenséget jelent a fizetésben. És noha első pillantásra ez ellentmond az egyenlőségnek, Lenin azt mondta, hogy tudni kell egyesíteni ezeket az ellentéteket és akkor el fogjuk érni a szükséges eredményeket. Ugyanígy oldotta meg az egyéni kezdeményezés és a kollegialitás összekapcsolásának kérdését is.

Tanulságos az olyan ellentétek lenini elemzése és megoldása is, mint a centralizmus és a demokrácia, a helyi kezdeményezés stb. Lenin azt mondta, hogy az ellentéteket össze lehet kapcsolni úgy, hogy szimfóniát nyerünk, de úgy is egyesíteni lehet őket, hogy az eredmény kakofónia lesz.

És józanul számbavéve az ellentéteket, Lenin maga úgy oldotta meg és úgy tanította megoldani ezeket a problémákat, hogy biztosítsa a szocialista társadalom fejlődéséhez szükséges kedvező feltételeket. Lenin munkái nagyszerű példáit nyújtják a nem-antagonisztikus ellentmondások dialektikája fel-tárásának.

Megvannak a maga problémái és dialektikus ellentmondásai az olyan nagy és fontos kérdéseknek is, mint a nemzeti és az internacionális viszonya. A szocializmus egyik legjelentősebb eredménye a nemzeti kérdés megoldása. Megvalósítottuk a nemzetek tényleges egyenlőségét nemcsak politikai vonatkozásban, hanem, alapjában véve, gazdasági és kulturális vonatkozásban is. A nemzeti és a nemzetközi harmonikus összekapcsolása azonban nem megy végbe automatikusan, minden erőfeszítés nélkül, hanem rendszeres nevelőmunkát követel és következetes harcot a nemzeti nihilizmus és a nacionalizmus ellen, a szocialista internacionalizmusért. Ez különösen fontos a nemzetközi arénán, ahol a nemzeti fejlődés kérdései rendkívül élesen merülnek fel.

A modern társadalmi fejlődés mély tanulmányozása, az élet által előtérbe állított új kérdések elméleti kidolgozása a burzsoá filozófia érvekkel megalapozott bírálatainak alapja. A marxista filozófusok előtt az a feladat áll, hogy harcos, a lenini pártosság szellemétől áthatott elméleti műveket alkossanak a neopozitivizmus, a pragmatizmus, az egzisztencializmus, a neotomizmus és a burzsoá filozófia más befolyásos iskoláinak és irányzatainak bírálata céljából. Különösen fontos az álcázás olyan alattomos ideológiai és politikai formáinak leleplezése, mint az absztrakt álhumanizmus és a szocializmus ellenségeinek áldemokratizmusa.

A filozófusok fontos feladata — éppúgy, mint minden más szovjet társadalomkutatóé is — a következetes harc a marxizmus-leninizmustól való bármilyen „jobb” és „baloldali” elhajlás ellen, a revizionizmus és a dogmatizmus ellen, a sovinizmus és a hegemonizmus ellen. Ez a harc elválaszthatatlan a társadalomtudományok kardinális kérdéseinek alkotó kidolgozásától.

Állhatatosan megvédeni és továbbfejleszteni a dialektikus és történelmi materializmust, mint a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás fejlődésének legáltalánosabb törvényeiről szóló tudományt — ez a kommunista mozgalom program-követelménye.

A TUDOMÁNY ÉS AZ EMBER

B. M. KEDROV

Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya szervezésében 1967. szeptember 20-án B. M. Kedrov akadémikus (Szovjetunió) tartott előadást.

Az alábbiakban Rózsahegyi Tiborné, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa összefoglalásában közöljük az előadás anyagát.

A tudományban és a technikában nem egyszer végbement már forradalom: a természettudományban Kopernikusz felfedezésével kezdődött (XVI. század), folytatódott Lavoisier oxigénelméletével (XVIII. század vége), majd a XIX. század második felében Darwin tanításával, végül a természettudományban a XIX. század végén és a XX. század elején lezajlott forradalommal, amelynek eredményeként a fizika behatolt az atom belsejébe. A technikai forradalom a XVIII. század vívmánya, jelentősége pedig az, hogy vele kapcsolatban fordulat zajlott le az iparban. Mindezekre a grandiózus történelmi folyamatokra azonban az volt a jellemző, hogy a tudományban és a technikában lezajló forradalmak nem olvadtak össze egy egységes folyamatba, hanem csupán időben estek egybe és csak ösztönző erővel hatottak egymásra. Ezzel szemben a napjaink természettudományában és technikájában kibontakozott forradalom lényeges sajátossága az, hogy e két terület összeolvad és csupán két különböző oldala ugyanannak az egységes folyamatnak — a modern tudományos-technikai forradalomnak.

Míg a múltban a technikának a már meglévő és teljesen meghatározott feladatai és szükségletei vonták maguk után olyan elméleti feladatok kitűzését, amelyek új természettörvények felfedezésével vagy új természettudományos elméletek megalkotásával voltak kapcsolatosak, addig manapság új természettörvények felfedezése vagy új tudományos elméletek megalkotása szükséges előfeltétele a technika új ága megjelenésének. Ez voltaképpen azt a benyomást kelti, mintha a mai tudományos-technikai fejlődésben a meghatározó szerep már nem a technikáé, a termelésé és általában a gyakorlaté, hanem a tudományé, az önmagáért való elméleté lenne.

Ez azonban nincs így. A tudományos-technikai fejlődés meghatározói végső soron ma is a technika, a termelés, azaz az ipar, a gyakorlat szükségletei maradnak. Ám a gyakorlatnak az elméletre való hatása, a termelésnek a tudományra való hatása formáját tekintve napjainkban lényegesen megváltozott.

Manapság a társadalmi-történelmi, termelési gyakorlat gyakran perspektivikus, stratégiai jellegű, kevésbé konkrét, sőt általánosabb feladatokat állít

a tudomány elé, mint valaha. Ennek illusztrálására szolgáljon például az, hogy szükségessé válik új, nagy teljesítményű energiaforrások felkutatása. Azt azonban, hogy hol és hogyan lehet fellelni ezeket a forrásokat, a gyakorlat magára a tudományra bízta. Ha ennek kapcsán kimondottan elméleti, azaz a mindennapi gyakorlattól távol eső kutatások eredményeképpen olyan felfedezésre jutunk, amelyet perspektivikusan majd új, nagyobb hatásfokú energiaforrásként lehet felhasználni, a gyakorlat szükségletei arra ösztönzik a tudósokat, hogy figyelmüket és erejüket éppen az adott kérdés elméleti és kísérleti kidolgozására összpontosítsák. Így volt ez a rádium és a rádióaktivitás felfedezésének esetében is, csakúgy, mint a speciális relativitás-elv kidolgozásával, amely utóbbi annak a fundamentális viszonyoknak feltárásával, amely szerint $E = mc^2$, az egész atom-energetika alapját vetette meg.

Azokat a különbségeket, amelyek a tudomány és a technika múltbeli és mai kölcsönhatása között fennállnak, számos körülmény magyarázza. Mindenekelőtt az, hogy azon természeti folyamatok és objektumok, amelyeket ma a technikában, a termelésben, az iparban felhasználunk, jóval bonyolultabbak, a XIX. században vagy még inkább korábbi korszakokban felhasználtaknál: manapság olyan természeti folyamatokat és tárgyakat használunk fel, amilyenekkel az ember a mindennapi életben eddig még nem találkozott. Ezért semmiféle „próba-szerencse” módszerrel, azaz pusztán empirikus úton nem lehetett volna megalkotni az atomreaktorokat, a kozmikus rakétákat, vagy a kibernetikai (elektronikus számító- és egyéb) berendezéseket és gépeket.

Ahhoz, hogy ilyenfajta technikai feladatokat kitűzzünk és megoldjunk, elengedhetetlen feltétel nemcsak maguknak a természeti folyamatoknak előzetes tudományos kutatása és törvényeik feltárása, hanem e törvények összes lehetséges működési feltételeinek előzetes tudományos kutatása is.

Ez pedig azt jelenti, hogy ma a természetnek bármely adott, többé-kevésbé szűk területét nem egyoldalú, elszigetelt vizsgálat alá kell vetni, hanem fokozatosan, lépésről-lépésre, szisztematikusan és sokoldalúan tanulmányozni, mert csak így tárhatjuk fel azokat a dolgokat és jelenségeket, amelyek a továbbiakban technikai alkalmazásra kerülhetnek. Hogy mindezt még világosabban láthassuk, szükséges, hogy néhány szóban a tudomány és a technika között levő kölcsönhatás történelmi típusaival foglalkozzunk. Három típusról szokás beszélni, amelyek abban különböznek egymástól, hogy az elsőben (XVII.—XVIII. sz.) a tudomány lemaradása a gyakorlat mögött általános, a másodikban (XIX. sz.) a tudomány utoléri a technikát, egy színvonalon áll vele, míg a harmadik (XX. sz.-i) típusban a tudomány egyre inkább megelőzi a technikát, olyan elméleti feladatokat old meg, amelyek majd csak ezután jutnak ki a termelésből a gyakorlatba. A tudomány így „átalakító” funkciót nyer, aktívan visszahat az őt szülő gyakorlatra, technikára.

Az aktív hatás elemei természetesen már a XIX. században és még korábban is megtalálhatók. Ezekben az időszakokban a tudomány azonban

még csak „iránytű” volt a gyakorlat számára. Ma viszont, amikor fejlődésben a technika elé kerül, már utat tör a technika fejlődése számára, vagyis a tudomány közvetlen termelőerővé válik.

Ilyen körülmények között azután a gyakorlat nem arra ösztönöz, hogy szigorúan meghatározott és már pontosan megformulázott feladatokat oldjon meg a tudomány, hanem arra, hogy az először gyakorlati jelentésétől függetlenül ismerje meg a természet anyagi mozgásának mind szélesebb és mind mélyebb területeit. A tudomány által tanulmányozott természeti objektumok és folyamatok között, amelyek nem nyerhetnek gyakorlati alkalmazást a legközelebbi jövőben, természetesen akadnak olyanok is (és ezeket meg kell keresni és meg is kell találni!), amelyek számára már most, vagy a közeljövőben meghatározott gyakorlati alkalmazási szféra nyílik.

A tudományos-technikai fejlődés alapvető komponenseinek ez az átrendeződése persze — nem jelenti azt, hogy a meghatározó szerep átment a technika kezéből a tudományéba. Ellenkezőleg, a tudományos-technikai mozgás két komponensének említett átrendezését végeredményben a gyakorlat, a technika szükségletei idézték elő, azé a technikáé, amely mint mindig, az egész mozgás determináló tényezője maradt. Ha a tudomány nem „tanulta volna meg” megelőzni a technikát, a modern technikai haladás nemcsak hogy erősen lelassult volna, hanem sok tekintetben egyáltalán lehetetlenné vált volna.

Az elmondottak a tudomány és a technika közötti korunkbeli kölcsönhatás másik, terjedelmi aspektusát is érintik. A múltban, amikor a tudomány a technika mögött haladt, a technika területén először a nagy mennyiségű tapasztalati anyag halmozódott fel és azután ez az anyag összesűrűsödött, koncentráldott és mintegy összegeződött ebben vagy abban az elméletben és hipotézisben, ebben vagy abban a tudományos elvben, törvényben vagy fogalomban.

Annak következményeként, hogy a tudomány és a technika az általános tudományos-technikai mozgásban fokozatosan helyet eseréltek, lényegesen más kép bontakozott ki: először a természeti jelenségek meghatározott körét tanulmányozzák, a „tisztá” tudomány keretei között, majd ebből a jelenségkörből kiválasztják, kikeresik, a „fókuszt”, azt a meghatározott pontot, amely utat nyit a tanulmányozott tudományos probléma valamelyik megtalált elméleti és kísérleti megoldásának gyakorlati alkalmazása számára.

Mindebből az következik, hogy korunkban, amennyiben nem akarunk a tudományos-technikai forradalom uszályába ragadni —, nem szabad félni az ún. „ráfizetésektől” vagyis attól, hogy kiterjesszük a „frontális” tudományos kutatást olyan tudományos területekre és irányokra, amelyek potenciálisan (de egyelőre még nem aktuálisan) a jövő tudományos technikai haladáshoz jelentik a kulcsot. Ezek a költségek természetesen csak akkor nevezhetők „ráfizetéseknek”, ha kizárólag a mai és nem a holnapi gyakorlat szempontjából értékeljük őket.

Ebben az összefüggésben a technika perspektivikus fejlődése szempontjából szükséges „ráfizetésnek” kell tekinteni az összes lehetséges olyan tudományos kutatást, amely biztosítja a bennünket érdeklő jelenségkör „frontális” megragadását, beleértve például a játékeladatok (sakk stb.) megoldását is, ami — többek között — a kibernetika számára fontos. Ezekben a feladatokban (egyszerűségük folytán) a jelenség lényegét nem takarják el bonyolult és járulékos momentumok, ezért bennük gyorsabban és könnyebben feltárható a lényeg, mint más objektumokban. (Emlékezzünk rá, milyen fontos jelentősége volt néhány hazárdjáték [kártya, rulett stb.] tanulmányozásának a valószínűségszámítás kidolgozásában.)

A „ráfizetések” egyáltalán nem jelentik a tudománytervezés defektjét, sőt nem is egyes tudósok vonzódását fejezik ki rendkívül absztrakt, nem aktuális, a gyakorlati élettől távol eső témákhoz, hanem — mint látjuk — megfelelnek a modern termelési-technikai haladás égető követelményeinek. Ezeket a követelményeket teljesíteni, ezeket a szükségleteket kielégíteni annyit jelent, mint biztosítani a Szovjetunió további vezető szerepét az általános tudomány-technikai fejlődésben. Nem teljesíteni őket azzal az ürüggyel, hogy ezek állítólag messze esnek a termelés aktuális feladataitól, annyit jelent, mint lemaradni a fejlődésben. Ez történt például a biológiában, ahol a dogmatikusok hibájából a szovjet biológia néhány területe lemaradt, jóllehet a harmincas években ezek a területek (különösen a genetika) számos kérdésben az élen haladtak.

Az SZKP XXIII. kongresszusának az 1966—1970-es ötéves népgazdasági tervre vonatkozó irányelvei teljes határozottsággal kimondják: „meg kell gyorsítani a tudományos-technikai haladást a tudományos kutatások széles körű fejlesztése és az eredmények termelésben való gyors felhasználása, a találmányok bevezetése alapján.” Ebből a pontosan megfogalmazott feladatból következik, hogy a tudományos-technikai haladás tempójának meggyorsítása közvetlenül kapcsolatos a tudományos kutatások széles körű fejlesztésével. Mi több, ezek a kutatások, tehát maga a tudomány, az egész tudományos-technikai haladás meggyorsításának alapját jelentik. Ebben ismét kifejezésre jut az az új, a közelmúlthoz képest megváltozott viszony a tudomány és a technika között, amely együttes előrehaladásuk során jött létre és amelyről fentebb szó volt.

Az új irányok és módszerek megjelenése és kidolgozása a tudományban és a technikában egyáltalán nem jelenti azt, hogy elvetjük a tudományos és a technikai tevékenység összes régi útját és eszközét. Ellenkezőleg, megőrizzük őket köznapibb, nem stratégiai jellegű, napirenden levő feladatok megoldásához. Hasonlóan ahhoz, ahogyan az eke jelentősége megmarad a traktor korában, vagy a kerékpáré az autók korában.

Meg kell értenünk, hogy a tudomány és a technika fundamentális feladatait ma elvileg más utakon és módokon kell megoldani, mint a XIX. században,

sőt mint századunk elején. Csak így töltheti be a tudomány új alapvető szociális funkcióját, azt, hogy közvetlen termelőerővé legyen.

A tudományos-technikai fejlődésnek ezeket a sajátosságait figyelembe véve, ezek után felvázolhatjuk a modern természettudomány alapvető irányait.

A „Materializmus és empiriokriticizmus” című könyvében V. I. Lenin megállapította, hogy a világ képe annak a képe, hogyan mozog és hogyan gondolkodik az anyag. Ma, amikor a természetre vonatkozó ismeretmező oly nagy mértékben kiszélesedett, Lenin formuláját a következőképpen lehet továbbfejleszteni. Az anyag mozgásáról beszélve, figyelembe kell vennünk azokat az új irányokat is, amelyekben a természetre vonatkozó ismereteink továbbberődésnek. Éspedig; a mind kisebb (mikroszkopikus) anyagfajták és formák felé, mert hiszen megismerésünk egyre jobban behatol az anyag mélyébe a mikrovilág területén, és a korlátozott földi méretek világára vonatkozó ismereteink kereteinek szétfeszítése felé, annak eredményeképpen, hogy az ember mind mélyebben hatol a kozmoszba.

Emellett ma egyre önállóbb jelentősége lesz annak a sajátos mozgásformának, amelyet életnek nevezünk.

Ennek megfelelően Lenin általános formuláját ma így fogalmazhatnánk meg: a világ modern képe annak a képe, hogyan mozog az anyag mind nagyban, mind kicsinyben, hogyan él és hogyan gondolkodik az anyag. Ebből négy mozgástípus emelhető ki: az anyag mozgása a mikrovilágban; mozgása a makrokozmoszban; élettevékenysége; gondolkodása.

Az anyag mozgása a mikrovilágban napjainkban úgy merül fel, mint az anyag legfinomabb struktúrájának problémája, más szóval, mint az atommag, az atommag felépítése és törvényeinek problémája és mint az elemi részecskék (és fizikai mezők) problémája. Abban, hogy elértük az anyag strukturális organizációjának atommagi és még mélyebb szintjét, ösztönző szerepet játszottak az új (atom) energetika szükségletei, az a törekvés, hogy könnyebben és gazdaságosabban nyerjünk atomenergiát és megtaláljuk technikai felhasználásának optimális megoldását. Figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy az atommag belsejében lezajló mozgás, amelynek felfedezésével 70 évvel ezelőtt megkezdődött „a természettudomány legújabbkori forradalma”, csak kb. negyedszázaddal ezelőtt (1942-ben) vezetett először technikai eredményre, az első gyakorlatilag működő atomreaktorok formájában.

Az anyag mozgása a makrovilágban ma mindenekelőtt úgy szerepel a tudományos kutatásban, mint az ember behatolása a kozmikus térségekbe, először a Föld körülbe, azután a Földhöz legközelebb eső égitestek, a Hold, a Mars, a Vénusz határai között levő területre, majd perspektivikusan az egész naprendszer térségébe, sőt azon túl is.

Egyelőre még nem tártuk fel a legfontosabb gyakorlati lehetőségeket ebben az irányban sem a tudományban, sem a technikában. Az egyes gya-

korlati eredmények — például a hírközlés, a televízió területén, vagy a földi meteorológiai jelenségek tanulmányozásának területén — láthatólag, még nem a legfontosabbak azok között a technikai lehetőségek között, amelyeket ez a tökéletesen új megismerési terület az emberiségnek ígér.

Ezzel kapcsolatban egyre fontosabb szerepet játszik ma az asztronómia, amely a kozmonautika révén tisztán megfigyelő jellegűből fokozatosan kísérleti tudománnyá válik. A Föld első szovjet mesterséges szputnyikjának felbocsátása óta (1957) még egy évtized sem telt el, de a sikerek itt valóban óriásiak és hihetetlenül gyorsan nőnek.

Az élet jelenségeinek tanulmányozása molekuláris és sejten belüli szinten a fizika és a kémia viharos sikereinek eredményeként vált lehetővé, valamint a matematika és a kibernetika alkalmazása révén azon a természettudományos területen, ahol még nem is olyan régen osztatlanul uralkodtak a kutatás kizárólag biológiai (klasszikus) módszerei.

Míg a fizika a XX. században alapjában véve az anyag fejlődésének lefelé tartó vonalán haladt (a bonyolulttól az egyszerűhöz, az atomoktól az atom belsejébe), addig a kémia éppen ellenkezőleg, alapjában véve mintegy az anyag fejlődésének felfelé tartó ágán haladt — az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé, az atomtól és az egyszerű molekuláktól a makromolekulák felé. A kémia új területének fejlődését ösztönözték a társadalmi termelés gyakorlati szükségletei, pl. az az érdek, hogy elő tudjunk állítani olyan bonyolult szerves anyagokat, amelyek a stratégiai nyersanyag szerepét játszották (kaucsuk, műanyagok, műszálból készült textíliák stb.)

Ezen a fő vonalon haladva, a kémia egészen közel jutott az öröklődés anyagi hordozóinak tanulmányozásához és ezzel kapcsolatban a bioszintézis folyamatának feltárásához, majd a továbbiakban ez utóbbi mesterséges létrehozásához; ezzel a kémia tulajdonképpen előkészítette a nem-élőtől az élőhöz vezető dialektikus ugrás megvalósítását, amelyről Engels úgy írt, mint a kémia és az egész természettudomány legfontosabb feladatáról.

A gyakorlati következtetések itt még nem rajzolódnak ki konkrétan, bár perspektivikusan a gyakorlati oldal általános iránya már pontosan körvonalazódott: ez az orvostudomány területe (ezen belül harc a rák ellen) és a szelekció területe, (elsősorban az öröklődés irányításának jövőendő megoldása).

Itt azonban, ahol csak viszonylag nemrégiben történtek meg az első lépések a tudományos kutató munkában és alig alakultak ki az első elméleti, még jelentős mértékben hipotetikus elképzelések, nem lehet gyors és effektív gyakorlati következményekre számítani. Elmarasztalni azonban a modern molekuláris biológiát azért, mert gyakorlati szempontból még keveset adott a népgazdaságnak, egyenértékű volna azzal, mintha 1949 előtt azt követeltük volna a magfizikától, hogy konkrét megoldást mutasson az atomenergia felhasználásának technikai feladatában.

Végül az a kérdés, hogy hogyan gondolkodik az anyag, termelési-technikai szempontból azért jelentős, mert a modern tudományos-technikai forradalom kitűzi a termelési folyamatok automatizálásának feladatát. Ennek megfelelően az irányítás funkcióit, amelyeket eddig maga az ember (mindenke előtt az emberi agy) végzett, fokozatosan vezérlő és önvezérlő berendezések veszik át. Ez az átvétel a modern tudományos-technikai forradalom legfontosabb vonása, mint ahogyan a XVIII. századi technikai forradalom legfontosabb vonása az volt, hogy a „munkagépek” átvették azokat a termelési funkciókat, amelyeket addig az emberi kéz teljesített.

Annak tanulmányozása, hogy hogyan gondolkodik az anyag, egy egész tudomány-komplexum feladata, a magasabb idegtevékenység fiziológiájáé, a kibernetikáé, a logikáé, a pszichológiáé stb.

Logikusan felmerül ezek után a kérdés, *van-e a modern természettudománynak vezető tudományága?*

A XVI—XVIII. században, mint ismeretes, a természettudomány „vezére” a földi- és égitestek mechanikája és ezzel kapcsolatosan a matematika volt. Az élettelen, sőt az élő természetről szóló összes többi tudomány a mechanika elképzeléseit és „mértékét” használta, a természet általános mechanikai szemléletének befolyása alatt fejlődött. Ezért is nevezik gyakran a kor egész természettudományát „mechanikusnak”.

Mínt hogy a mechanika a legáltalánosabb, legegyszerűbb mozgásformát tanulmányozza, amely az összes többi mozgásforma alapja, „uralma” nem a többi tudomány elnyomását jelentette, hanem önálló fejlődésük lehetőségeinek előkészítését az elkövetkező időkre. Ezt a funkcióját a mechanika kb. a XVIII. században teljesítette. Ennek eredményeképpen a XIX. században a természettudomány ágainak egy egész csoportja vált vezetővé, elsősorban a kémia, a fizika és a biológia. Ez a tudomány-komplexum vezető maradt egészen a XIX. század végéig.

Ekkor már a természeti jelenségek számos területét vizsgálták — az atomtól felfelé. Az a terület, amely az atomon belül terült el, még ismeretlen maradt.

A legújabbkori forradalom a természettudományban éppen azzal kezdődött, hogy behatoltunk a természetnek ebbe az atomon belüli szférájába. Ezért hosszú időre, kb. a XX. század közepéig, a vezetőszerp a természettudományban a szubatomi szinttel foglalkozó fizika kezébe került.

Kb. a XX. század közepére a fizika is alapjában véve teljesítette azt a szerepét, hogy új utakat törjön a modern természettudomány összes ága számára, feltárta és előkészítette számukra a lehetőséget, hogy a továbbiakban tőle függetlenül, önállóan haladjanak.

Ettől a perctől kezdődik olyan elvileg új, az új technikával kapcsolatos természettudományi ágak viharos és rendkívül gyors fejlődése, mint a kibernetika, a molekuláris biológia, a kozmosz elmélete (a gyakorlati kozmonautiká-

val kapcsolatban). Az utolsó 10–15 év során a természettudomány „vezetőjévé” egy tudomány-komplexum vált, amely a fizikából, a biológiából, a kémiából, a kibernetikából, és az asztronómiából áll.

A szovjet tudomány születésére első pillanattól az állam hallatlan gondoskodása, támogatása, és a nép tisztelete jellemző.

A Pétervári Tudományos Akadémiának a forradalom előtt nem volt egyetlen intézete sem. A biológiai tematikán pl. mindössze három kis laboratórium, két múzeum és egy biológiai állomás dolgozott, ezeknek az intézményeknek össz-státusza 28 ember volt.

A szovjet kormány már a forradalom utáni első években megtett minden erőfeszítést, hogy kivételesen nehéz belpolitikai helyzete ellenére, maximálisan kedvező feltételeket teremtsen a tudomány fejlődése számára.

Néhány hónappal a forradalom után — 1918. április 12-én — a Népbiztosok Tanácsa határozatot fogadott el a Tudományos Akadémia természeti tartalékok felkutatására irányuló munkájának finanszírozásáról. 1920. októberében V. I. Lenin javasolta a tudományos kutatások lehetőségeinek felkutatását és gyakorlati intézkedések meghozatalát a tudósok életfeltételeinek javítására. 1921. januárjában aláírták az ismert dekrétumot arról, hogy J. P. Pavlov munkáját minden eszközzel biztosítani kell.

A forradalom után hamarosan megkezdték a tudományos kutatóintézetek létrehozását, amelyek vezető szerepet kaptak a fundamentális kutatások fejlesztésében. Már 1918-ban számos nagy fizikai, kémiai és biológiai tudományos kutatóintézetet szerveztek. 1919-ben megalakult a Biofizikai Intézet. 1920-ban működni kezdett az Orosz Föderáció mediko-biológiai intézeteinek komplexuma.

1923-ban létrejött a Tyimirjavez nevet viselő Biológiai Kutató Intézet, élén az egyik legnagyobb citológussal és citogenetikussal, Sz. G. Navasinnal. Jelentősen kiszélesítették és átalakították az alkalmazott botanika, a genetika és a szelekció problémáival foglalkozó csoportot, élén N. J. Vavilovval. Ez alakult át később a nagy Össz-szövetségi Növénytermesztési Intézetté. 1966-ra csak a Szovjet Tudományos Akadémia keretében több mint 120 biológiai profilú tudományos intézmény működött, köztük több mint 74 intézet, a munkatársak száma pedig felülmúlta a 20 ezer embert. Ennek az egyetlen területnek példáján is megítélhető az a gondoskodás, amelyet a szovjet kormány a tudomány fejlesztésének szentelt, fennállásának első napjától kezdve. A valuta-hiány ellenére a kormány jelentős pénzüsszegeket fordított arra, hogy tudományos felszereléseket szerezzen be külföldről. Az éhség és a hideg gyötrelmei közepette is újra megkezdődött a főiskolák munkája, ahol a tudományt szerető ifjúság tanulhatott.

Megváltozott a tudomány ún. „földrajza” is. Míg a forradalom előtt valamennyi tudományos intézmény csak néhány egyetemi központban összpontosult (Moszkva, Pétervár, Kiev, Kazany, Odessza, Tomszk), most a tudomá-

nyos központok hálózata nemcsak összehasonlíthatatlanul sűrűbb lett, hanem felölelte az egész országot.

A Szovjetunió fennállásának fél évszázada folyamán a Kommunista Párt és a szovjet kormány, Lenin örökségét követve, állandóan gondoskodott az alaptudományok fejlődéséről; a szovjet tudósokról. Ez alatt az idő alatt több mint 4000 nagy tudományos intézet alakult. Ennek eredményeképpen a Szovjetunió a tudomány fejlettségi színvonalát tekintve elérte a leghaladottabb országokat, sőt néhány fontos területen a világon az első helyre került.

Ezek közül talán a legjellemzőbb a *kozmosz kutatások* területe.

A kozmosz korszak 10 évvel ezelőtt, 1957-október 4-én az első szovjet szputnyik felbocsátásával kezdődött. Az elmúlt 10 év eseményei azt bizonyították, hogy ez a nap valóságos fordulópontot jelentett a civilizáció fejlődésében.

Azóta rendkívüli módon fejlődött a kozmosz technika. Míg az első szputnyik súlya csak 83,6 kg volt, ma a szovjet rakéták a „Proton” szériába tartozó olyan szputnyikokat lönek fel, amelyeknek súlya egyenként több mint 12 tonna. A kozmosz technika sikerei lehetővé tették, hogy az ember kijusson a világűr térségeibe. Az első ember, aki repülést hajtott végre a kozmoszban, Jurij Gagarin, szovjet űrhajós volt. Behatározódott az is, hogy az ember képes a világűrben tartózkodni. Ebben is szovjet ember volt az úttörő, Alexej Leonov űrhajós. A szovjet tudósok kozmosz készülékeket küldtek a Holdhoz, a Vénuszhoz és a Marshoz.

Ezek az eredmények életünknek szinte minden területére hatnak: a világűr kutatások új ágakat szültek a tudományban, a hírközlő szputnyikok révén a kozmosz bekapcsolódott mindennapi életünkbe, a szputnyikok a meteorológusok segítőtársaivá váltak.

A kozmosz kutatások számos más technikai és tudományos terület eredményeire épülnek. Ilyen mindenekelőtt a *modern fizika* területe. Ebben a tudományágban az élet az egyik első helyre állította a szilárd testek fizikájának problémáját. A legjelentősebb eredmények ezen a téren a szilárd testek elméletének, a félvezetők elméletének és alkalmazásának kidolgozása, a kristályok szerkezetének és a kristályképződés folyamatának kutatása, a gyémánt szintézise.

A többi anyag közül a félvezetők sajátos elektromos tulajdonságaikkal tűnnek ki. Ezek a nagyszerű tulajdonságok azonban csak nagyon tiszta anyagokban nyilvánulnak meg, ahol a szennyeződés nem haladja meg az egy milliomod vagy ennél is kisebb százalékot. Továbbá: a félvezetőknek nemcsak kémiailag kell tisztának lenniük, hanem nagyon tökéletes kristályos szerkezettel is kell rendelkezniük.

Mindez megnehezíti a félvezetők felhasználását, a nehézségek azonban bőségesen megtérülnek azokkal a magasrendű tulajdonságokkal, amelyekkel a félvezető készülékek rendelkeznek. A félvezetők fordulatot hoztak létre például a rádiótechnikában, mivel jelentősen kevesebb energiát használnak fel,

mint az elektroncsövek és mivel mechanikailag szilárdak, gyorsműködésűek.

Ezen a területen az egyik legfontosabb feladat olyan mikrominiatúr készülékek megalkotása, amelyekben egy köbcéntiméterben száz meg százezer elem helyezkedik el. Nem szükséges hangsúlyozni, mennyire fontos ez, különösen a modern kibernetikus gépek és az egész rádiótechnika számára.

A szovjet tudósok keresik a módszereket, amelyekkel a félvezetőket nagyobb „hozamra” kényszeríthetik, az ember javára. A helyzet az, hogy például a termoelemek hasznosítási foka egyelőre még nem magas. Ha azonban ezt jelentősen megnöveljük, akkor villamos erőműveink egészen más arculatot nyernek.

Ugyanez vonatkozik a napelemekre. Hasznosítási fokuk szintén nem magas. Ez azt jelenti, hogy a napsugarak energiájának csak kis része alakul át közvetlenül elektromos energiává. Ma a napelemek még csak speciális alkalmazást nyernek, pl. a Föld mesterséges holdgóin. Ha azonban a napenergia nagy részét sikerül hasznosítani, ezek a készülékek széleskörűen alkalmazhatók lesznek a népgazdaságban.

Ha már az energetikáról van szó, el kell mondanunk, hogy a szovjet tudósok előtt éppúgy, mint az egész világ tudósai előtt, vonzó perspektíva áll az irányított termonukleáris reakciók felhasználásával kapcsolatban. Elég két számot idézni, hogy lássuk, milyen kolosszális gazdagság van a szó szoros értelmében a lábunk alatt. Egy gramm 235-os urán egyenértékű három tonna kőolajjal. És egy liter tengervíz, amelyben bizonyos mennyiségű hidrogén izotóp van, irányított termonukleáris reakció esetén ugyanannyi energiát ad, mint amennyit 120 liter benzín. A föld óceánjai valóban kimeríthetetlen energiaforrást jelentenek.

A kommunizmus energetikai bázisába mindezen kívül feltétlenül bele fog tartozni a Föld mélyének hőenergiája is. Ebben az irányban is folynak kutatások a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján és más intézményekben. Az a kérdés azonban, hogy hogyan és mennyire sikerül a Föld méhének hőenergiáját elektromos energiává átalakítani, csak egy része a nagy problémának, amelynek széles körű kutatása nemrégén kezdődött meg és amelynek célja a hőenergia közvetlen átalakítása elektromos energiává.

Természetes, hogy saját planétánk nem kevésbé érdekli a tudósokat, mint a kozmosz problémái. Ezen a téren először történik bátor kísérlet arra, hogy komplex módon, különböző tudományokat bevonva, tanulmányozzuk az ásványi kincsek alakulásának, keletkezésének törvényszerűségeit, a Föld életkorát és mindazt, ami a holdgónk mélyén lejátszódó folyamatok megismerésével kapcsolatban van.

A fizikán belül a *kvantum elektronika* az egyik legfiatalabb terület (1952-ben keletkezett), de már ma sok lényeges eredményt mutathat fel. Az elektromágneses energia részecskéi — a kvantumok — és az atomok kölcsönhatásai

folyamatának mélyebb tanulmányozása lehetővé tette, hogy ezt a jelenséget felhasználják elektromagnetikus hullámok gerjesztésére és erősítésére az optikai rádió hullámsávban.

A kvantum erősítők például lehetővé teszik, hogy jelentősen megnöveljük a vevőkészülékek érzékenységét. A rádióteleeszkópok és a rádiólokátorok hatótávolsága néhányszorosára nő ezek felhasználásával.

A kvantum elektronika a látható hullámok diapazonját is felöleli. Az utóbbi években megalkotott kvantum fénygenerátorok ragyogóan tanúsítják, milyen nagy lehetőségek nyílnak itt. A számítások pl. azt mutatják, hogy fénygenerátorok segítségével rádiókapcsolatot lehet létesíteni kozmikus távolságokon.

Igen sokat ígérőek azok a lehetőségek is, amelyek az optikai generátorok rádiósugárzásának igen kis területre (a milliméter ezred része) való fókuszálásával kapcsolatosak. Eközben igen magas hőmérséklet és nyomás keletkezik. Ez lehetőséget nyújt új technológia létrehozásához különböző anyagok megmunkálásánál, minthogy a kvantum generátorok fókuszált sugara képes szétromcsolni bármilyen anyagot, még a gyémántot is. Ezért meg lehet vele valószínűsíteni a különböző anyagok pontos vágását, a legmagasabb olvadáspontú anyagok hegesztését, meg lehet vele olvasztani a fémet úgy, hogy eközben nem okozunk semmiféle szennyeződést.

A kvantum generátorokat kezdik alkalmazni a biológiában és az orvostudományban is. (Például a recehártya hozzáhegesztése a szemfenékhez.)

A kémiai kutatásokkal kapcsolatban elsősorban a szintetikus anyagoknak olyan hozzáférhető alapanyagokból való előállításáról kell beszélni, mint amilyen a kőolaj, a szén, a földgáz, a növényi nyersanyag. Ezekből ma már plasztikmasszákat, szintetikus gyantákat, rostokat, műgumit, különböző típusú plasztik készítményeket, szintetikus bőrt, építőanyagokat állítanak elő. A szintetikus anyagok felhasználása lehetővé teszi az új technika számos olyan feladatának megoldását, amelyekkel korábban nem tudtunk volna megbirkózni.

Fontos szerepet játszik a fejlődésben és komoly eredményekre hivatkozhat a szovjet biológia is. Körülbelül századunk negyvenes éveinek közepétől halmozódtak fel az élet biokémiai alapjaira vonatkozó adatok. A fizikai és kémiai módszerek segítségével ekkor a biológia szubcelluláris és molekuláris szinten kezdte tanulmányozni az életjelenségek alapjait. A molekuláris biológia sikerei odavezettek, hogy mind újabb és újabb ágak és irányok váltak le nemcsak a régi, hanem a viszonylag újonnan megjelent tudományágakról is.

Számos új kutatási módszer mellett ma mind gyakrabban és a jelenségek mind szélesebb körében alkalmazzák a biológiában a matematikát és a kibernetikát, valamint a biológiai jelenségek modellezését.

Vonzóak és grandiózusak a genetika perspektívái: a változékonyság és az öröklődés törvényeit feltárva, alárendelni őket az ember tudatos akaratá-

nak. Fontos lépés volt ezen az úton a szovjet tudósoknak az a felfedezése, hogy öröklődő elváltozásokat (mutációkat) nyerhetünk sugárzás hatására (sugárzásos mutagenézis) és kémiai anyagok hatására (kémiai mutagenézis). És bár a genetikusok többsége az egész világon azonnal felismerte ezeknek a húszas és harmincas években elért felfedezéseknek az értékét, teljes jelentőségük csak napjainkban vált világossá. Ezek a felfedezések reális utat nyitottak meg az öröklődés tudatos befolyásolása előtt. Az azóta végrehajtott kutatások lehetővé tették, hogy 1945-ben előre felhívjuk a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyeket az atomfegyverek alkalmazása és kipróbálása az egész emberiségre hoz.

A szovjet tudósok, akik még a harmincas évek elején megkezdték a sugárzás hatásának tanulmányozását az öröklődésre a légkör magasabb rétegeiben, korunkban, rakétatechnikánk ragyogó eredményeinek birtokában, elsőként fogtak hozzá annak tanulmányozásához, hogy milyen hatással van az organizmusokra a világűrben való tartózkodás és ezzel lefektették a kozmikus biológia és orvostudomány alapjait.

A szovjet tudósok intenzíven tanulmányozták a sejtek energetikáját is. Elérték a fehérjékhez hasonló anyagok, biológiai aktivitással rendelkező bonyolult peptidok szintetizálását, például a corticotrop hormonét, amely aminosavainak számát tekintve közel áll a legegyszerűbb fehérjéhez. A fehérje mesterséges, kémiai szintézise, amiről sok természetkutató nemzedék álmodozott, ma a közeli jövő ügye lett.

A szovjet tudomány 50 éves útjáról szólva feltétlenül beszélünk kell a társadalomtudományokról is. Hiszen a világot megrengető mély társadalmi változások korában, egyre növekvő jelentősége van a társadalomtudományoknak, amelyeknek nemcsak a szociális jelenségek analízisének módszerét kell kidolgoznia, hanem fel kell fegyvereznie az emberiséget az emberi társadalom haladását zavaró szociális konfliktusok megszüntetésére irányuló konkrét cselekvés programjával is.

A természettudományok viharos fejlődésének korában különleges szerepe van a szaktudományos adatok és eredmények filozófiai értelmezésének és általánosításának, a dialektika kidolgozásának, a természet általános fejlődéstörvényei tanulmányozásának és megismerésének.

Az egyik vonás, amely — ha elgondoljuk — igen világosan jellemző korunkra az, hogy napjainkban speciális tanulmányozás tárgya lett maga a tudomány is. Ennek az új tudományterületnek a tárgya a tudomány funkcionálási formáinak és módjainak tanulmányozása, annak vizsgálata, hogyan függ a tudomány fejlődésének tempója és iránya más társadalmi jelenségektől és intézményektől, a célja pedig az, hogy kidolgozza a tudomány racionális szervezésének, tervezésének és irányításának elméleti alapjait, azaz azoknak az intézkedéseknek a rendszerét, amelyek biztosítják a tudomány fejlődésének optimális ütemét és a tudományos kutatások hatékonyságának emelése-

sét. A tudományvezetés — ilyenformán — úgy tekinti a tudományt, mint egy sajátos szociális intézményt, mint egy sajátos tevékenységformát, tanulmányozza szociális, logikai, pszichológiai és szervezeti-strukturális aspektusait. A modern tudomány olyan hatalmas anyagi eszközöket igényel és annyira megköveteli, hogy valamennyi eleme összhangban funkcionáljon egymással és a többi szociális intézménnyel, hogy további, valóban akadálymentes fejlődése csak a tervszerű társadalmi termelésen alapuló rend és szervezettség körülményei között lehetséges.

Meg kell említenünk azt is, hogy manapság sok humántudomány fejlődésének igen érdekes szakaszát éli át. Ennek alapja a társadalmi és a tudományostechnikai haladás, amelynek következtében például a közgazdaság és a szociológia területére erőteljesen behatolnak a matematikai módszerek, az élet legkülönbözőbb oldalaira terjeszti ki hatását a kibernetika, a lingvisztika egzakttudománnyá válik, mind gyakrabban esik szó a programozott tanulás módszeréről. Mindez a humán tudományok jelentős sikereiről beszél és megcáfolja a természettudományok és a humán tudományok közötti állítólagos ellentétességet.

Az óriási kincseket hordozó tudományt nemcsak az emberiség létérdekeiben lehet felhasználni, hanem ezekkel az érdekekkel szemben is. Éppen ezért elsőrendű feladat, hogy megszüntessük a tudomány fejlődését zavaró szociális akadályokat. Az emberiség ma inkább, mint valaha, érdekelt abban, hogy a tudomány fejlődése ne függjön bármiféle külön embercsoporttól, ilyen vagy olyan reakciós politikai erők önző érdekeitől és törekvéseitől. A tudománynak az egész emberiséget kell szolgálnia, az egész emberiség javára.

A SZOCIALISTA MŰVELŐDÉS-ESZMÉNY KIALAKÍTÁSÁRÓL*

MÁTRAI LÁSZLÓ

Az elhangzott előadás a szocialista társadalom kultúrájának kérdéseit a pedagógián, az oktatásügy kérdésein keresztül közelítette meg. Nem vitás, hogy ebben az előadó személye és szakmája is közrejátszott: nyilván ez a kulturális terület az, ahol mint gyakorlati politikus és mint a néprajz teoretikusa a leggazdagabb tapasztalati anyagot meríthette fejtegetéseinek elvi igényű általánosításaihoz. Ám bárki más, bármely más diszciplína képviselője nyúlt volna is a témához, aligha tudta volna másként, mint az Ortutay akadémikus választotta módon megközelíteni ezt a túlságosan is komplex témát. Miért?

Egy-egy kor, vagy pláne társadalmi forma embereszményét (az akkori művelődésezsmény lényegét) a múltban, az osztálytársadalmakban azért volt nehéz megfogalmazni, mert legott működésbe lépett a hamis tudat torzító mechanizmusa, mely pl. Aristoteles-nél a rabszolgaságot természeti törvényszerűségnek láttatta, vagy pl. a magántulajdont a leghaladóbb polgári gondolkodók által is a három legfőbb emberi jó (a liberté, sureté, proprieté) közé számíttatta. Vagyis a múltban egy-egy kor művelődési eszményét csak *utólag* lehetett megfogalmazni, bár akkor is számolva az új megfogalmazó új hamis tudatának torzításával.

Az elhangzott előadás mindvégig éreztetni tudta, hogy ma már nem ilyen természetű nehézségeink vannak művelődési eszményeink meghatározásában, hiszen jól ismerjük a hamis tudat fellépésének szabályait és elvben (az osztálykorlátok ledöntésével) eltüntettük fellépésének alapelehetőségét. Hogy ennek ellenére mégsem lehet — tehát az emberi fejlődés törvényeinek ismeretében sem — a rabszolgaság, a feudalizmus és a kapitalizmus embereszményéből a mi társadalmunk emberkonceptióját extrapoláció útján kialakítani, annak igen nyomós kizáró oka az, hogy a termelőeszközök magántulajdonának, az osztálykorlátok ökonómiai alapjának megszüntetése olyan radikális változást jelent az emberi alaprelációk körében, mely legtöbb esetben még az analógiás következtetéseket is kizárja a múltból a jövőre nézve. Ez azonban a nehéz-

* Hozzászólás Ortutay Gyula: „A szocialista művelődés-eszmény kialakításának kérdése” c., a Magyar Tudományos Akadémián 1967 november 14-én tartott előadásához.

ségeknél csak egyik fele, egyik oldala. Az igazi, súlyosabb nehéz zsidóság abból fakadnak, hogy bár a szocialista társadalmi rend valóban „radikálisan”, legvalóságosabb, legmélyebb gyökereinél változtatja meg az emberi relációk lehetőségeit és természetét, mégis ezek a radikális változások csak több-kevesebb késéssel mutatkoznak meg az emberek tényleges viselkedésében vagy pláne gondolkodásában és eszményalkotásában. Bármily világosan és természetesen hangzanék is a VIII. pártkongresszus határozata, hogy meg kell tanítanunk az embereket szocialista módon élni, dolgozni, gondolkodni — és ez egyben művelődési eszményünk lényegét is körülírná —: ez az egyszerűnek tetsző program még nagyon is távol áll a tömegméretekben való megvalósulástól.

Ennek legfőbb oka kétségtelenül az, hogy az emberek tudata *általában* elmarad létük mögött. (A tudatnak e tehetetlenségi törvénye alól még a nagy forradalmárok és alkotók is csak *részben* kivételek: bármily világosan lássák is a végső célt, a forradalom nem egy konkrét teendőjét úgyszólván csak a cselekvés megkezdésének pillanatában tudhatják elhatározni.) Gondolkodásunk legfőbb hordozójának, a nyelvnek e vonatkozásban való vizsgálata azt mutatja, hogy a tudatnak ez a konvencionális, konzerváló és konzervatív jellege nem eredendően káros és elítélendő valami, hiszen ez nem csupán a normális, hétköznapi emberi létnek elemi feltétele, de feltétele egyben annak is, hogy új tapasztalataink újdonságát is egyáltalán kifejezni tudjuk. A gondolkodásnak, nyelvnek, tudatnak ez a konzerváló jellege akkor válik hasznos orientációs eszközből kártékony dezorientáló eszközzé, mikor szembefordítja az embert saját tapasztalataival, mikor a létben beállott változásokat nem felismerni, hanem félreismerni segíti. A múltra nézve számos példán tudjuk bizonyítani, hogy az új tartalmak először régi formákban jelennek meg s azoknak kereteit kinőve csak később találják meg új formáikat (tartalmon értve itt a termelési viszonyok *konkrét* valóságát) — a jelenre nézve nagyon is elmulasztottuk az ebből eredő tanulságok elemzését és felhasználását. Hosszú az út, mely a proletariátus uralomra jutásától és a termelőeszközök köztulajdonba-vételétől a szocialista társadalom, majd a kommunizmus megvalósulásáig elvezet. Nem kell meglepődnünk azon, ha e folyamatban az embereknek, az emberek egész csoportjainak gondolkodása el-elmarad, de ismernünk, elemeznünk és orvosolnunk kell minden olyan méretű vagy jellegű elmaradást, amely már szembefordítja a lemaradót a saját fejlődésével.

Éppen ebben a vonatkozásban hadd emeljem ki az elhangzott előadásnak — szerintem — legnagyobbik erényét és ugyanezzel kapcsolatban hadd bocsátkozzam vitába egy vitatható ponton. Ortutay akadémikus bátran vállalta az önellentmondás veszélyét akkor, mikor — látszólag paradox módon — a modern ember célját a szocializmusban, a szocializmus célját viszont az emberben jelölte meg, vagyis látszólag *azzal* definiált, *amit* definiálnia kellett volna. Ez a logikai formahiba (petitio principii, vagy idem per idem) azonban csupán látszólagos. Mögötte az a nagyon is valós igazság rejlik, hogy

(mint minden társadalmi formációnak) a szocializmus építésének is „kívül” és „belül” („a termelési erőknél odakint és az ösztönöknél idebent” — mint József Attila mondotta) — *egyszerre* kell történnie. Naiv scientizmus, a teória idealista túlbecsülése volna azt képzelni, hogy a marxizmus — leninizmus részleteiben is kidolgozva állít elénk egy eszményi társadalmi rendet, amibe az embereknek „csak” bele kell nőniök. Nos, éppen ez a „csak”, éppen ennek a „belenövésnek” a nehézségei mutatják, hogy a forradalmi ideológia és a forradalom elsöpri a régi rendet és utat nyit az újnak, az emberek felszabadulásának: megteremti a szocialista társadalom lehetőségeit, de a további megvalósítás már az emberek feladata.

Éppen a társadalmi gyakorlat eme primátusának hangsúlyozása képezi Ortutay akadémikus idevonatkozó fejtegetéseinek erősségét. Ehhez képest kissé váratlan az a türelmetlenség, mellyel a kommunista erkölcs kódexének kidolgozását sürgeti. Nem kívánom filozófusainkat teljesen mentesíteni a szemrehányás alól — tényleg tehettek volna többet is. De éppen a hazánkban aránylag jónak, eredetinek mondható (a nemzetközi színvonalat is elérő) eddigi etikai kutatások mutatták meg, hogy az új, szocialista erkölcs, morál, közfelfogás *konkrét* módon csakis a gyakorlat reális függési relációinak hálózatában mozgó ember aktivitása során alakulhat ki. Kérlelhetetlen logikával tört ismét és ismét érvényre a történelmi materializmus amaz alapigazsága, hogy az emberi, társadalmi relációk végső determinánsai mindig az ökonomiai relációk: az erkölcsi tudat legeszményibb szintjén is világosan kitapintható, hogy társadalmunk egy-egy rétege, csoportja hogyan vesz részt, hogyan „mozog” a termelés, a csere és az elosztás ökonomiai alaprelációiban.

Érthető, ha *ebből* a perspektívából tekintve merevnek, absztraktnak tartom azt az álláspontot, melyet Ortutay akadémikus az elidegenedés kérdésében elfoglal. Mert amennyire nagyon is igaz az, hogy az elidegenedés alapvető gazdasági lehetősége megszűnik a szocializmusban, annyira igaz, hogy sokáig fennmarad még az elidegenedésnek nem egy pszichológiai forrása, és közöttük olyanok is, melyek nem *sui generis* pszichés eredetűek, hanem a termelés, csere és elosztás különböző relációiban gyökereznek. Aki ismeri fiatalságunk vitáit, „lelki” és „beilleszkedési” problémáit, az el fogja ismerni, hogy itt komoly művelődési problémákról van szó, melyeket csak az ifjúság létének és tudatának egyaránt való változtatásával tudhatunk megoldani. Talán nem tévedünk, ha bizonyos ifjúsági rétegeknek az egzisztencializmus és misztika iránti (más módon egészen érthetetlen) szimpátiáit innen magyarázzuk és innen kísérleljük megérteni, hogy mit éreznek idegennek abból, ami voltaképpen az övék és mit tekintenek abból valóban a „magukénak”. És mintha csak jelen előadás illusztrációjául készült volna, éppen napjainkban zajlik e kérdésekben Veres Péter és Bognár József vitája: talán eléggé logikus éppen a jelen összefüggésben (nem pedig valamiféle harmadikutas kompromisszum), ha sem Veres Péter pedagógiai pesszimizmusát, sem Bognár József ökonomiai opti-

mizmusát (még nyelvbötlásként sem kívánnék optimista ökonomizmust mondani!) nem lehet elfogadnunk, hanem egyik álláspont hibáit a másik erényeivel korrigálva kell felismernünk a reális helyzetet és megtervezni mind az ökonomiai, mind pedig a pedagógiai teendőket, valahogy úgy, ahogy azt Rényi Péter kísérelte meg az idézett vitában.

Rövid hozzászólásom befejezéseként hadd utaljak arra, hogy nem csupán a személyi adottságok, hanem — amint ez talán hozzászólásomból is kiviláglott — a szocialista művelődés-eszmény objektív problematikája is azt írták elő, hogy az előadó az oktatásügy, a nevelés oldaláról közelítse meg a kérdést. Nem csupán az oktatásügy egykori miniszterének felelőssége és nem csupán a tanyasi iskolásgyerekekhez odahajoló etnográfus láttatja központinak az iskola és nevelés kérdését, de objektíve is ez az a legfontosabb terület, ahol a régi és az új harca napról-napra, óráról-órára megvívatik, néha magának a régi világban felnőtt pedagógusnak a saját tudatában is — ez az a terület, ahol végleges sikert kell elérnünk ahhoz, hogy a szocializmus politikai és gazdasági sikerei kulturális sikerek formájában teljesejjenek ki az emberek életében és gondolkodásában. Jól tudjuk, hogy mindez ilyen rövid formában másutt joggal hatna frázisszerűnek, de a tudomány munkássai számára mindez a legreálisabb realitás, a társadalom jövőjétől függő tudománynak életbevágó kérdése. A kulturális kérdésekkel, az emberi együttélés során kialakuló értékrendekkel stb. foglalkozó tudományok számára nagyon is reális és égetően sürgős kutatási programot jelentenek ezek az általánosságban megfogalmazott feladatok és ha ezeknek megoldásán eredménnyel fáradozunk, akkor nincs szükség külön futurologiai tudományra vagy önálló „prognosztikára” ahhoz, hogy a társadalomtudományok valóban előrelátást biztosítsanak a *jövő* felé és — ami ennek előfeltétele — tisztánlátást biztosítsanak a *jelen* társadalmában.

Az elhangzott előadás fő érdemét abban látom, hogy a társadalmi tudat kutatásának fontosságára nyomatékosan felhívta a tudomány művelőinek és szervezőinek a figyelmét.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT CENTENÁRIS KONGRESSZUSA

1967. AUGUSZTUS 22—26.

MANN MIKLÓS

A Magyar Történelmi Társulat 1967-ben ünnepelte alapításának 100. évfordulóját. A Társulat elnöksége a centenárium alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián ünnepi közgyűléssel egybekötött tudományos tanácskozást rendezett.

A centenáris kongresszus 1967. augusztus 22-én *ünnepi közgyűléssel* vette kezdetét.

Ember Győző elnökhelyettes megnyitó beszédében megemlékezett arról a fájdalmas veszteségről, amely a Társulatot érte *Molnár Erik* akadémikusnak, a Társulat elnökének elhunytával. A résztvevők néma felállással adóztak *Molnár Erik*, valamint az elmúlt közgyűlés óta elhunytak — *Barta István*, *Markó Árpád* és *Révész Imre* igazgatóválasztmányi tagok — emlékének.

Ezután *Berend T. Iván* a Társulat főtitkára terjesztette a közgyűlés elé az igazgatóválasztmány beszámolóját. Bevezetésül hangsúlyozta: „... talán nem is járhatnánk el Társulatunk szellemében másként, talán nem is kezdhetnénk meg második évszázadunkat méltóbban, mint hogy az elmúlt közgyűlés óta eltelt időszak tevékenységének összegezésével, tanulságainak levonásával, és a következő évek tevékenységi irányának, programjának vitára bocsátásával keressük a minél eredményesebb és hasznosabb társulati tevékenység útjait.”

Az elmúlt közgyűlés által megszabott munkaprogramnak megfelelően a társulati munkának továbbra is egyik legfontosabb területét képezte a hagyományos emlékülések, vándorgyűlések szervezése, tudományos programjának lebonyolítása. A lezajlott rendezvényeken elhangzott előadások és hozzászólások jól reprezentálták történetkutatásunk eredményeit és előrehaladását; ugyanakkor rámutattak arra az igényre, hogy az emlékülések, vándorgyűlések tematikájának szélesítése és gazdagítása szükséges.

Berend T. Iván a továbbiakban kiemelte a tanári tagozat intenzív munkáját, bár a Társulat hatóköre a tanári társadalomban korántsem kielégítően széles. A Társulat közlönyéről, a Századokról szólva megállapította, hogy a folyóirat az elmúlt évben is eredményesen működött közre azon feladatok megoldásában, amelyek a magyar marxista történetírás fejlesztése,

a publikációs tevékenység és a korszerű tájékoztatás terén a Társulat közlőnyére vártak.

A következőkben a főtítkár beszámolt a társulati munka programjainak gazdagítására, munkaterületeinek további kiszélesítésére irányuló lépésekről: a központi tudományos előadássorozat felelevenítéséről, a sokszorosított formában megjelenő Társulati Tájékoztatóról, s a Társulat első — üzemtörténeti — szekciójának létrehozásáról.

A centenáris kongresszus előkészítésével kapcsolatos munkáról adott ismertetésében a főtítkár kifejtette, hogy a Társulat elnöksége nagy súlyt helyezett arra is, hogy e ritka ünnepi alkalmat felhasználja a magyar történész társadalom nemzetközi kapcsolatainak ápolására, további fejlesztésére. E törekvés eredményeképpen mintegy 40 külföldi történész részvétele emeli nemzetközi jellegű rendezvénné a centenáris kongresszust.

Berend T. Iván előadásának második részében a Társulat jellegével, sajátos feladataival foglalkozott, majd rátért a következő évek hazai és nemzetközi rendezvényeinek ismertetésére. Megemlítette a népszerű történelmi folyóirat megteremtésére irányuló tárgyalásokat, a szekciók szervezésére vonatkozó munkálatokat. Szólt a kiadói tevékenység terveiről, az októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság közelgő 50. évfordulója alkalmából meghirdetésre kerülő pályázatokról. Befejezésül a Társulat szervezeti életével foglalkozott — bejelentve, hogy az elnökség az igazgatóválasztmány tagjai sorából bizottságot küldött ki az alapszabályok felülvizsgálata és módosítása céljából.

A beszámoló elfogadása után *Ember Győző* elnökhelyettes bejelentette a Molnár Erikről elnevezett *emlékérem alapítását*, és az ünnepi közgyűlés alkalmából átadta az első emlékérmeket *Pach Zsigmond Pálnak*, *Léderer Emmának* és *Szabó Istvánnak*. Ezután a közgyűlés részleges tisztújítást hajtott végre: *Ember Győző* elnökhelyettest a Társulat elnökévé, s *L. Nagy Zsuzsát* titkárává választotta.

A közgyűlés után a megválasztott delegációk megkoszorúzták Molnár Eriknek, a Társulat volt elnökének, Horváth Mihálynak és Szilágyi Sándornak sírját.

Pach Zsigmond Pál kiemelte Molnár Erik sírja előtt mondott emlékbeszédében, hogy „tevékenységünket az életútja által jelzett irányban továbbhaladva, páratlanul gazdag tudományos hagyatékának szellemében az alkotó marxizmus—leninizmus szellemében kívánjuk folytatni.”

A XIX. század legnagyobb magyar történetírója, Horváth Mihály sírjánál *Pamlényi Ervin* hangoztatta, hogy nagy érdemeit a történettudomány fejlesztésében, Társulatunk megalakításában nem feledjük el, meg fogjuk őrizni.

Szilágyi Sándor sírja előtt *Benda Kálmán* a tudományszervezőnek, a Századok negyedszázadon át szerkesztőjének érdemeit hangsúlyozta.

Ugyancsak augusztus 22-én, Társulatunk első elnökének, Mikó Imré-

nek emlékére *Ember Győző* emléktáblát leplezett le. Beszédében az erdélyi történetíró és politikus tudománypolitikai programját elemezte.

*

A tudományos tanácskozás augusztus 23-án délelőtt *Berend T. Iván* társulati főtitkár elnöklete alatt *Ember Győző* „A Magyar Történelmi Társulat 100 éve” című előadásával kezdődött. Az előadó bevezetőül hangsúlyozta, hogy a Társulat története szorosan összefügg Magyarország történetének utolsó száz évével. Előadása első részében a Társulat megalapításáról szolt, arról a társadalmi és tudományos igényről, amely a Társulatot létrehozta. Részletezte az alapítás történetét, az alapítók programját, politikai célkitűzéseit. Ismertette Mikó Imre és Horváth Mihály programatikus megnyilatkozásait, hangsúlyozta, hogy „tartalmas és lelkesítő, a kor színvonalához mérten előremutató volt a program, amelyet első elnöke, és másodelnöke adtak Társulatunknak és az egész magyar történettudománynak.” Történe-szeink nagy buzgalommal és lelkesedéssel fogtak hozzá a program megvalósításához, társadalmunk érdeklődéssel kísérte és megértéssel támogatta munkájukat. A továbbiakban szolt a kezdeti vándorgyűlések jelentőségéről, a Századok megindításáról, a Társulat szerepéről a történettudományi kutatás, publikálás irányításában. Ennek az első periódusnak a második felében, a 900-as évek felé azonban a társadalom érdeklődése csökkent a Magyar Történelmi Társulat iránt, a Társulat működésében megfigyelhetők a hanyatlás jegyei: csökken a taglétszám, kevesebb a vándorgyűlés, redukálni kellett a társulati kiadványok terjedelmét, a társulati előadások látogatottsága is érdektelenségről tanúskodik. „Az első világháború vége — mondotta — amely történetének első periódusát lezárta, elsorvadt történelmi érdeklődésű társadalomban pályájának mélypontján találta Társulatunkat”. A Társulatnak a magyar uralkodó osztállyal való szoros összefonódottságából természetesen következett, hogy mind az 1918-as októberi forradalommal, mind pedig az 1919. évi Tanácsköztársasággal szemben, elutasítólag foglalt állást; ebben az időszakban a Társulat nem működött, a Századok sem jelent meg.

A következő periódus tárgyalásánál *Ember Győző* részletesen szolt a Társulat ekkor indult nagyszabású vállalkozásáról, „a Magyarország újabbkori történetének forrásai” című forráskiadvány sorozatról, az ún. Fontés-ről. Rámutatott arra, hogy nem csak maga a Társulat, hanem publikációi is elszakadtak a szélesebb rétegek érdeklődésétől s csak a legszűkebb szakkörök figyelmét tudták felkelteni. Hóman Bálint, a Társulatnak gr. Klebelsberg Kuno utáni elnöke, a Társulatot legnagyobb részt a „nagy magyar gondolat”, a „szent-istváni állameszme” szolgálatába állította. Részletesen analizálta itt az előadó a 30-as években a Fontes sorozatban megjelent köteteket; hangsúlyozta, hogy több kötet kiadását fontosságuk nem igazolta, hogy a sorozat

szerkesztői nem törekedtek következetesen a legnagyobb hézagok kitöltésére, hogy messze elkerülték az osztályharc témáit és a függetlenségi harcok problematikájának megvilágítása helyett inkább Széchenyi műveit adták ki tizenhárom kötetben. A felszabadulásnak kellett elkövetkeznie, hogy miként történetünk minden vonatkozásában, történetírásunkban és Társulatunk életében is gyökeres fordulat következzen be.

Ez a fordulat — csakúgy mint országunk életében — Társulatunkéban sem *azonnal* a felszabadulás után következett be. Alapját a Szovjetunió és szövetségeseinek a hitleri fasizmus és a vele szövetséges magyar uralkodó osztály fölötti győzelme teremtette meg, amit fokozatosan követett az ország politikai, gazdasági és társadalmi rendjének, továbbá a kulturális és tudományos szervezetének gyökeres átalakulása. Ez az átalakulás a Társulat életében az 1949. évi közgyűlésen következett be; ekkor új vezetőséget választottak, amely új alapokon, új irányban szervezte meg, indította el Társulatunk munkáját. A döntő fordulatot az jelentette, hogy történetíróink megismerkedtek a marxizmus—leninizmus elméletével. A Társulat vezetését a kommunista történészek vették át, de nem zárták ki a munkából a nem-kommunista történészeket sem, akiknek nagy része szívesen kapcsolódott bele az új feladatok elvégzésébe.

Az 1949-es fordulat nemcsak Társulatunk tartalmi munkáját helyezte új alapra, hanem megváltoztatta annak gazdasági alapját is. A felszabadulás előtt Társulatunkat bizonyos állami támogatással ugyan, de elsősorban a társadalom tartotta fenn, részben a tagdíjakkal, részben adományokkal. 1949-ben e tekintetben is gyökeresen megváltozott a helyzet: Társulatunk működésének anyagi feltételeit ettől kezdve teljes egészükben államunk biztosítja, korábban nem ismert lehetőség nyílt tehát az anyagi gondoktól mentes munkára.

Ez a munka nagy lendülettel indult meg; az új korszak Társulatunk életében felemelkedést hozott. A társulati tevékenység új tartalommal telt meg. Társulatunk nyíltan hirdette, hogy a történettudomány pártos, hogy a haladást pártolja, a haladásért harcoló osztályok oldalán áll, az ő szempontjából nézi, ábrázolja és értékeli a múlt és jelen eseményeit. Éppen pártosságából következik, hogy nem zárkózik el a jelen történetének vizsgálata elől sem. A fő feladat természetesen továbbra is a történettudomány művelése volt, mégpedig a magyar történet azon korszakainak és kérdéseinek vizsgálata, amelyeket a korábbi feudális és klerikális beállítottságú történetírás elhanyagolt. De nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a Társulat a társadalommal a legszorosabb kapcsolatban maradjon, elősegítse annak szocialista történeti tudatát kialakítani. Bővült a társulati tagok köre, a Társulat nagy szerepet vállalt a kutatómunka megszervezésében és irányításában. Bővültek a szervezeti keretek, növekedett a vidéki csoportok száma. Tagozatok, szekciók is alakultak.

A társulati kiadványokról szólva Ember Győző elsőnek az e korszakban megjelent Fontes-köteteket ismertette, elsősorban Kossuth Lajos műveinek 11 kötetét és a magyar jakobinusok iratainak 3 kötetét. Szólt a nagyközönségnek szánt, de tudományos igénnyel készült népszerűsítő sorozatról, amelynek 31 kötete jelent meg, valamint egyéb kiadványokról, köztük a Tudománytörténeti tanulmányok című sorozatról.

Előadása befejező részében Ember Győző jellemezte azt a változást, amely 1956 után következett be a Társulat tevékenységében. Részletesen szólt itt Molnár Erik akadémikusról, aki 1957-től 1966-ban bekövetkezett haláláig a Társulat elnöke volt. Az ő vezetése alatt a történettudományban is megvalósult a párt politikai irányvonala. Társulatunk és az egész magyar történettudomány számára az ő vezetésének nagy jelentősége abban rejlett, hogy Molnár Erik következetes marxista történész volt, aki mindig felemelte szavát, ha a marxizmus érvényesülését történettudományunkban a félremagyarázás, torzítás veszélye fenyegette.

Az elmúlt évtizedben visszaszorult a Társulat két fontos területen: a tudományszervezésben és a tudományos eredmények népszerűsítésében. A tudományszervezés feladatát a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya, a népszerűsítés feladatát a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat vette át. Társulatunk társadalmi jellegének fokozottabb kidomborítása, feladatainak pontos megállapítása a tudományos munka szervezésében, irányításában és művelésében, a társadalom történeti tudatának ápolása és fejlesztése; ezek a Társulat története második századának küszöbén a legfontosabb feladatok, — fejezte be előadását Ember Győző akadémikus.

A hozzászólók közül elsőnek *H. Balázs Éva* a Társulat 100 éves könyvkiadási tevékenységéről adott összefoglalást. A Társulat működésének első negyedszázadában vezetői szorosban kapcsolták össze a társulati munka egészét a kiadványok ügyeivel. A vándorgyűlések, arisztokrata családok magánlevéltárainak megtekintése okmánytárak kiadását vonta maga után. Horváth Mihály életrajzai adtak indítást a Magyar Történelmi Életrajzok sorozatnak, amelynek irányelvét is ő szabta meg: a tudomány színvonalán álló, de egyúttal vonzó előadású művekre van szükség.

Az ellenforradalmi korszak negyedszázada folyamán a Társulat kiadványainak szakmai, módszertani színvonala emelkedett, tartalmi, tematikai problémái azonban súlyosak. Az akkor indult nagy forráskiadvány sorozat — a Fontes — öt osztályából a társadalmi-gazdasági osztály, éppen a legsürgetőbb témakör kapta az ellenforradalmi korszakban a legkisebb figyelmet. Időtállóként értékelte *H. Balázs Éva* a Magyar Történettudomány Kézikönyve sorozatból a segédtudományokkal foglalkozó munkákat.

A felszabadulás után az 1949-ben újjászervezett Társulat könyvkiadásában nagy lendülettel látott hozzá a tudományos és népszerűsítő munkák iránt mutatkozó igény kielégítéséhez. E tevékenységében a Magyar Tudomá-

nyos Akadémia teljes anyagi és erkölcsi támogatását élvezte, — olvasói a szaktörténészekén kívül a tanárok, s az érdeklődők rendkívül megnövekedett táborából kerültek ki. A Társulat folytatta a Fontes sorozatot, most már nem Széchenyi, hanem Kossuth iratainak publikálásával; újabb kezdeményezései közül legsikeresebbnek a Művelt Nép Kiadónál megjelentetett tudományos-népszerűsítő sorozat bizonyult. H. Balázs Éva befejezésül annak a reményének adott kifejezést, hogy az újonnan létrejövő szekciók hatást fognak gyakorolni a Társulat könyvkiadására, irányt fognak szabni az újabb kezdeményezésnek.

Incze Miklós hozzászólásában a Magyar Történelmi Társulat egyik legfontosabb kiadványával — történetírásunk rendszeresen megjelenő, most 100 éves központi folyóiratával — a Századokkal foglalkozott. A Társulat megalakulása után közvetlenül, 1867 július elején indult útjára a Századok: történetírásunk azóta folyamatosan, akkor évi 10 számban, füzetenként 3-5 ív, összesen 40 ív terjedelemben megjelenő központi orgánuma. Thaly Kálmán szerkesztősége idején honosodott meg a lapnál a polgári alapszínezetű, romantikus köznemesi történetfelfogás, melynek következtében a Századok kizárólag a nemzeti történet felé fordult. Szilágyi Sándor majdnem negyedszázados szerkesztősége idején a hagyományos nemesi történetfelfogástól eltérő szemléletű szerzőktől is jelentetett meg cikkeket és felkarolta a szakszerűen képzett fiatalabb történésgeneráció tagjait. A századvégére a lap jelentősen felfejlődött: mind terjedelmét — évi 60 ív — mind példányszámát — 2000 —, mind tartalmát és változatosabb rovatait tekintve érdekesebbé vált.

A XX. század elején a Századok fellendülése megtorpant. Jelentkeztek ugyan modernebb polgári törekvések, de ezek az uralkodó és mind sovínyszáttá váló nemesi történet szemléletbe ütköztek. A két világháború között a Századok szerkesztése — hasznosítva a történettudomány nemzetközileg elért módszertani eredményeit — az ellenforradalmi rendszer történetfelfogását tükrözte, megrekedve az ellenforradalmivá vált történetfelfogás nacionalizmusában. Befejezésül a hozzászóló kiemelte, hogy az utolsó 10 évben a Századok —, megnövekedett terjedelemben — tevékenyen kapcsolódott bele az alkotó szellemű marxizmus—leninizmus korunkra jellemző reneszanszába.

Kosáry Domokos hozzászólásában abból indult ki, hogy a Történelmi Társulat fő társadalmi házisa az a polgárosult, liberális köznemesség volt, amelynek Magyarországon a polgári-nemzeti átalakulás vezetése jutott osztályrészül. A Társulaton belül is a liberális és egyre konzervatívabban liberális nemesség álláspontja érvényesült. Ennek egyik jellemzője az — mondotta Kosáry Domokos —, hogy a nemesség elsősorban önmaga múltját kereste és hajlamos volt azt a nemzeti történettel azonosítani. Innen a polgárság és parasztság fejlődésével és általában a gazdaság-társadalomtörténettel kapcsolatos témák nagymérvű, és a forrásközlések egyoldalúságaiban is kifejezésre jutó

elhanyagolása. Jellemző vonása volt e történet szemléletnek a nemesség politikai szerepének visszamenőleges idealizálása, a rendi mozgalmaknak minden vonatkozásban nemzeti szabadság-küzdelemként való feltüntetése. Így homályba tűnt az alapvető osztályellentét nemes és jobbágy között, előtérbe került a Habsburg-hatalommal és a hazai uralkodó osztályon belül kialakult politikai konfliktusok története. Ezzel összefüggésben mutatott rá a hozzászóló a nemzeti hegemonia történeti igazolására irányuló törekvésekre, majd befejezésül e nemesi és nacionalista hagyomány továbbélését elemezte a két világháború közti ellenforradalmi korszakban.

Sinkovics István hozzászólásában vizsgálta a Társulat szerepét a történettudomány eredményeinek népszerűsítésében. Megállapította, hogy a Társulat alapítói és első vezetői kezdettől fogva fontos feladatnak tekintették, hogy a nagyközönség érdeklődését felkeltsék a múlt megismerésére. A vándorgyűlésekkel, népszerű kiadványokkal elsősorban a művelt közönség megnyerésére számítottak. A két világháború közötti időszakról szólva hangsúlyozta, hogy a Társulat munkája szűk kör érdeklődését szolgálta és a népszerűsítés terén az értelmiség megnyerését tekintették elsősorban feladatnak.

Sinkovics István a továbbiakban elemezte a Társulatnak a felszabadulás utáni időszakban elfoglalt helyét, szerepét — s elsősorban a Művelt Nép Kiadónál megjelent népszerű kiadványsorozat eredményességét hangoztatta. Befejezésül a Társulatnak — a TIT megalakulása utáni — magasabb szintű ismeretterjesztő munkáját emelte ki, melynek lényege az általános iskolai és középiskolai történettanítás segítése, a tanárok szakmai fejlődésének előmozdítása. E vonatkozásban fontos szerepet tölt be az 1962-ben újjászervezett tanári tagozat, melynek eredményes munkásságát hosszasan értékelte a hozzászóló.

Ezután *R. Várkonyi Ágnes* a Társulat megalakulásának előzményeivel foglalkozva megállapította, hogy a történészek társadalmi közösségének szükségletét a reformkor teremtette meg. Ekkor — a Természettudományos Társulaton belül, a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek keretében — jött létre a történészek első társadalmi egyesülése. Törekvéseit a vándorgyűlések jelentőségének felismerése, realista történet szemlélet, a művelődéstörténeti témák előtérbe kerülése jellemezte.

Az 50-es években a szabadságharc és forradalom tanulságaiból új indításokat nyerve a reformkori hagyományok tovább éltek, sőt a történettudományos életet a történészek spontán társadalmi szervezkedése jellemezte. Vidéki központok jöttek létre, a történettudósok között állandó levelezési kapcsolat alakult ki. E spontán társadalmi szervezkedésnek a szabadságharcot végig harcoló történész generáció a motorja; ők tudatosították azt a felismerést, hogy a történészek társadalmi összefogásának legfőbb célja a közös munka, a kor követelte új témák és feladatok megoldása. A hozzászóló kifejtette, hogy ezek a történészek hozták létre az Erdélyi Múzeum Egyletet és a Dunán-

túli Történetkedvelők Társaságát, vagyis azt a két vidéki társulatot, melyek a Magyar Történelmi Társulat közvetlen elődjének tekinthetők.

Az előadás vitájában felszólaló *Spira György* a Társulat 1949-ben történt újjáalakulásával foglalkozott; az akkor érvényre jutó tudománypolitika értékeléséhez fűzött megjegyzéseket. *L. Tajták* (Csehszlovákia) felszólalásában rámutatott azokra a kapcsolatokra, amelyek a szlovák és a magyar történettudomány között jöttek létre a múlt század 60-70-es éveiben, majd vázolta a Szepesmegyei Történelmi Társulat működését.

*

Augusztus 23-án délután *Pach Zsigmond Pál* társulati alelnök elnöklete alatt került sor *Pamlényi Ervin* „A magyar történettudomány fejlődése az elmúlt két évtizedben” című referátumára. Az előadó bevezetőül hangsúlyozta, hogy történettudományunk fejlődésében 1945 után, a régihez viszonyítva valami egészen más, valami gyökeresen új kezdődött, ami nemcsak egyszerűen új fejezetet jelent, hanem pontot tesz egy sokévszázados fejlődés, — a feudális és polgári történetírás korának — végére és tudományunk fejlődésének valószínűleg magasabb rendű korszakát, a magyar marxista történettudomány fejlődésének korszakát nyitja meg. Ez a gyökeresen új, teljesen elválaszthatatlan attól a gyökeresen újtól, ami a felszabadulás után egész népünk történetében bekövetkezett. A tulajdonviszonyokban bekövetkezett alapvető változások nélkül, az egész új társadalmi rend nélkül, röviden a régi ellenforradalmi Magyarország összeomlása, a népi demokratikus, majd szocialista forradalom kibontakozása és győzelme nélkül, nem képzelhető el a kulturális forradalom sem: ezek voltak egyúttal a marxista történettudomány térhódításának, kibontakozásának elsőrendű feltételei is.

Azok között a hajtóerők között, melyek történettudományunk fejlődését elősegítették, *Pamlényi Ervin* elsősorban arra utalt, hogy milyen nagy mértékben változott meg általában a tudomány, s különösen a történettudomány szerepe az előző korszakkal szemben. A fejlődést elősegítő, további tényezők között sorolta fel a magyar nép széles rétegeinek erősen fejlett történeti érzékét, érdeklődését; a párt és a kormány hathatós és állandó támogatását és segítségét, amely eszmei és anyagi vonatkozásban egyaránt megnyilvánult. Külön szót a szovjet történettudomány szerepéről a magyar marxista történettudomány fejlődésében, s elemezte annak jelentőségét, hogy a magyar történettudomány a tervezés, a tudományos szervezés kialakítása terén, az új módszereknek alkalmazása tekintetében milyen nagy segítséget kapott a szovjet történettudománytól, milyen jelentősége volt annak, hogy szinte készen vehetjük át egy negyedszázados szocialista fejlődés szovjet tapasztalatait, eredményeit. Történettudományunk fejlődésének jelentékeny hajtóereje volt végül történetészeink lankadatlan törekvése arra, hogy elvetve a régi történetírás

immár csődbejutott téziseit, új, egységes és tudományos felfogást alakítsanak ki népünk történetéről. Szinte valamennyi történetírónkat vonzotta az a lehetőség, hogy olyan elmélet birtokába jusson, mint a marxizmus, amellyel, feloldva a régi történetfelfogás kiáltó ellentmondásait, a történeti élet jelenségeinek legszélesebb körét egységesen tudja megmagyarázni.

Előadása következő részében Pamlényi Ervin utalt a magyar történetírás felszabadulás előtti helyzetére, ismertette vázlatosan a marxista gondolat magyarországi térhódításának útját, és utalt az új, marxista történetírásnak a polgári történetíráshoz való viszonyára.

A marxista történetírás felszabadulás utáni fejlődésében négy periódust különböztetett meg: ezek közül az első 1945-től 1949-ig, a Történelmi Társulat újjáalakításáig terjed. Ennek az időszaknak fő tartalma a marxista történetfelfogás kibontakozása, és a polgári történetírással folytatott küzdelem, amely az előbbtől elválaszthatatlan. A következő, nagy eredményeket hozó, de hibákban sem szűkölködő periódus a Magyar Történelmi Társulat újjáalakulásával indul és a Századok 1953. évi szerkesztőbizottsági ülésével zárul. Ezt az időszakot egyfelől hatalmas fellendülés jellemzi; a lázas munka, az alapvetés esztendei ezek. Itt ismertette az előadó a szervezeti átalakulást és a tudományos szempontból kiemelkedő eredményeket. Másrészt rámutatott azokra a komoly hibákra, amelyek ezeket az eredményeket beárnyékolják, azokra az egészségtelen vonásokra, amelyek megjelentek a történész-közéletben. Az osztályharc állandó élesedésének elmélete és a személyi kultusz nyomot hagyott a tudományos munkán is.

Az elkövetkező periódust lassú, vontatott, vissza-visszaeső kísérletek a hibák kiküszöbölésére, másfelől a korszak végén a revizionisták egyre erősebb támadásai jellemzik. Az országos politika ingadozásai, ha letompítottan is, érződtek a történészfronton, lassan erősödött a nacionalizmus, egyesek a hamis aktualizálások elleni harc során elvetették a pártosságot is, tért hódítottak újra a pozitívista, objektívista tendenciák. A végső periódusban, 1956 nyarán, az irányítást részben már a történészfronton kívüli politikai erők ragadták magukhoz, amelyek célja már csak a dezorganizálás, a bomlasztás volt.

Az ellenforradalom után meginduló periódusban történettudományunk aktívan részt vett abban az ideológiai küzdelemben, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt ebben az évtizedben folytatott a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásáért, tisztaságának megőrzéséért, egyszerre küzdve a dogmatikus nézetek újjáéledése és a revizionizmus meg-megújuló támadásai ellen. A történettudományban a fejlődés, az eszmei tisztázódás, a kezdeti — igaz, kissé hosszúra nyúlt — szakasz bizonytalanságai, zavarai után a többi társadalomtudományéhoz hasonló ütemben, mértékben következett be.

A következőkben Pamlényi Ervin elemezte az 1956 utáni fejlődést. Elvetette azt a felfogást, amely szerint az elmúlt tíz esztendő eredményei egyszerű folytatását jelentik annak, amit az ellenforradalom megakasztott, más-

részt bírálta azt a felfogást is, mely szerint az 1956 utáni fejlődés azért lehetett olyan gyors ütemű és eredményes, mert teljes szakítást jelentett az előző korszak felfogásával. Az előadó úgy látta, hogy az elmúlt tíz esztendő a történettudományban egyfelől a megőrzés és folytatás, másfelől az újrakezdés és magasabb szintre emelés mozzanataival jellemezhető: megőrzése és folytatása mindannak, ami a megelőző időszakban helyes és eredményes volt a marxista elméletnek a magyar történelemre való alkalmazásában, másrészt pedig egyszerűsége és magasabb szintre emelése azon történeti kérdések tárgyalásának, amelyek megoldásában akkor a dogmatizmus és személyi kultusz következtében tévútra kerültünk.

Előadása következő részében Pamlényi Ervin korszakról-korszakra haladva mutatta be történettudományunk eredményeit az elmúlt évtizedben, méltatva —, elemezve a forráskiadási munkát, a jelentősebb monográfiákat, a vitákat, valamint az ebben az időszakban megjelent nagyobb szintéziseket. Kiemelte az egyetemes történeti kutatás megélnkülését, általában történettudományunk kutatási területének bővülését, a történettudomány módszertani gazdagodását s gyarapodását műfaji szempontból is.

Az előttünk álló problémák során mindenekelőtt a nacionalizmus elleni küzdelem fontosságáról beszélt s azt hangsúlyozta, hogy minden ország marxista történészeinek a saját népük körében mutatkozó, a saját történettudományukban felmerülő nacionalista törekvések ellen kell elsősorban küzdeni, mert ezzel erősítik legjobban a marxista történetírás egységét. Szólt továbbá arról a feladatról, amely történettudományi kutatásunk struktúrájának korszerűsítésére, arányosabbá tételére irányul. Leglényegesebbnek történettudományunk elvi, módszertani kérdéseinek előtérbe helyezését tartotta. Utalt a tervezési, szervezési munka megjavításának szükségességére is: meg kell teremteni az intézmények, egyetemek és más munkahelyeken dolgozó történészek jó együttműködését és olyan módszereket kell kialakítani, melyekkel a tervezés során az *egyéni* érdeklődést az eddigieknél jobban összhangba lehet hozni előttünk álló nagy *kollektív* feladatokkal. Végül a szocialista tudat formálása, kialakítása terén reánk háruló feladatokról beszélt: itt utalt a történelemkönyvek kérdésére, a tanárok munkájának jobb segítésére, egy népszerű történelmi folyóirat szükségességére, s arra, hogy milyen nagy szükség lenne elkészíteni és sok százezer példányban eljuttatni munkásosztályunk, parasztságunk kezébe egy új, emelkedett stílusban írt, gazdagon illusztrált hiteles és tudományos magyar történetet.

Előadása befejezésekképpen a magyar történettudomány hivatásáról, feladatairól szólt a polgári történettudománnyal folytatott vitában, a magyar társadalomtudományi kutatás marxista történeti megalapozásában, a marxista történettudomány egységének megőrzésében.

Erényi Tibor hozzászólásában a magyar munkásmozgalom-történeti irodalom helyzetével, fejlődésével foglalkozott. Az utóbbi tíz év folyamán

nemzetközi viszonylatban is jelentős — mennyiségi és minőségi viszonylatban egyaránt — haladást értünk el.

Hivatkozott a már megjelent ill. a kéziratban elkészült monográfiákra, a Párttörténeti Közleményekben megjelent tanulmányokra, s a forráspublikációkra. A minőségi fejlődés legfontosabb tényezőjeként az egészséges marxista történeti szemlélet kialakulását jelölte meg.

Az utolsó tíz év folyamán megjelent munkákról szólva hangsúlyozta, hogy örvendetesen megnövekedett a történelmi forrásanyag, a levéltári anyag becsülete; a szerzők helyesen, megfelelő forráskritikával — szakítva a korábban gyakori, leszűkített provinciális szemlélettel — használták anyagukat. Figyelemreméltónak mondotta, hogy egyes intézmények, illetőleg szerzők megkezdtek a nemzetközi munkásmozgalom történetével való önálló foglalkozást.

Az utóbbi évek hazai párt- ill. munkásmozgalom-történetírásának új koncepciójáról szólva kiemelte, hogy mindinkább utat tört magának az a fel fogás, amely szerint a munkásmozgalom fejlődése szervesen összefügg magának a munkásosztálynak a fejlődésével, ami viszont elválaszthatatlan a gazdasági, társadalmi alakulások menetétől.

A jövő feladataival kapcsolatban kifejtette, hogy erőfeszítéseinket főleg két területre kell koncentrálni. Fokozott gyorsasággal és igényességgel kell folytatni az alapvető történeti és elvi kérdések monografikus feldolgozását, ugyanakkor meg kell kezdeni egy ötkötetes munkásmozgalmi szintézis elkészítésének munkálatait.

Befejezésül a tudatformálás, a határfok intenzitásának igénye szempontjából vizsgálva munkásmozgalmi történetírásunkat megállapította, hogy a művek még mindig az adatközlő stílusban íródnak, s ez a szegényes műfaj aligha alkalmas stílári erények felmutatására és nem felel meg az olvasmányosság követelményének.

Lackó Miklós a legújabbkori, ezen belül főleg a Horthy korszakra vonatkozó történetkutatásról szólt. Kifejtette, hogy a felszabadulás után a figyelem két fő irányba fordult: egyrészt az addig teljesen hiányzó munkásmozgalomtörténeti kutatások felé, másrészt az ellenforradalmi korszak leleplezésére, uralkodó osztályaik népellenességének bemutatására törekedett. Ez a munka — egyoldalúságai és kezdetlegességei ellenére — kétségtelenül fontos politikai-ideológiai funkciót teljesített a maga idejében.

Az 1953 utáni első kezdeti eredményeket le nem becsülve, megállapítható, hogy a legújabbkor történetének tudományos feltárása csak 1956 után, az ideológiai-politikai zűr-zavar és válság leküzdése, a marxista gondolat fel lendülése talaján érkezett új szakaszba. Az azóta eltelt évtized alatt a marxista történetírás elismert ágává vált, tematikája kiterelhelyesedett, monográfiák, tanulmányok és forráskiadványok sokaságát hozta létre. Csak a legfőbb munkákat emelve ki, jelentős eredmények születtek a gazdaságtörténet területén, s így első összegezésben ma már rendelkezésünkre áll az 1919—1944 között-

ti korszak összefüggő, nagyjából egységes szempontok alapján kidolgozott gazdaságtörténete. A legkiterjedtebb kutatómunka a Horthy korszak politika- és munkásmozgalom története terén folyik. Eredménye egy egész sor alapos monográfia, forráskiadvány, s kisebb-nagyobb résztanulmányok, vitacikkek serege.

Az elért eredmények vázlatos összegezése után a hozzászóló felhívta a figyelmet azokra a hiányosságokra, vagy problémákra, amelyek gátolják a legújabb kori történet-kutatás további előrehaladását. E vonatkozásban szólt a kutatások nem kellő összehangoltságáról — a történettudományon belül és a rokontudományok kapcsolatában is —, amely annál égetőbben jelentkezik, mivel sok jel mutatja, hogy e kutatások kezdeti fázisa a befejezéshez közeledik. Jelezte, hogy alapos kidolgozásra várnak a Horthy korszak jellegével és uralmi rendszerének alakulásával kapcsolatos problémák, valamint a legújabb kori eszmetörténet, s a politikai gondolkodás történetének témaköre. Befejezésül felhívta a figyelmet a módszertani, s a tudományos kutatók fejlődésével kapcsolatos kérdésekre.

Nagy László a történettudomány speciális ágának, a hadtörténetírásnak 22 éves fejlődéséről nyújtott áttekintést. Abból a tényből indult ki, hogy a magyar polgári hadtörténetírás mennyiségi és minőségi téren egyaránt mutatózó hiányosságainak pótlása a marxista hadtörténetírásra hárul. Nemcsak marxista szempontok alapján kellett újra értékelni és újra írni a magyar hadtörténelmet, hanem számos fontos területén először eseménytörténetileg is fel kellett kutatni. Az örökölt adósságok gyors törlesztését azonban több lényeges szervezeti és személyi feltétel hiánya gátolta. A magyar hadtörténetírás folyamatosága a felszabadulás után tulajdonképpen évekre megszakadt. Ennek döntő oka a szervezeti keret, a folyóirat hiánya, s a felszabadulás előtti hadtörténészek tevékenységének teljes megszűnése mellett az új hadtörténész káderek hiánya volt. E téren csak az 50-es évek elején történt változás. 1953-ban jött létre a tervszerű, irányított hadtörténetírás szervezeti kereteit biztosító Hadtörténelmi Intézet, s a következő évben megindult a tudományos publikálást biztosító folyóirat, a „Hadtörténelmi Közlemények”.

Ezután Nagy László ismertette a magyar marxista hadtörténetírás eredményeit. Hivatkozott az átfogó művekre, majd a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent mintegy másfélszáz tanulmányt értékelte. E művek marxista — leninista történet szemlélet alapján íródtak, jelentős részükben új levéltári kutatásokra támaszkodnak s a külföldi — mindenekelőtt a szovjet hadtörténetírás tapasztalatainak felhasználásával készültek. Befejezésül Nagy László megállapította, hogy az új hadtörténetírás eddigi eredményei messze meghaladták a polgári történetírás eredményeit, szakmai színvonalát.

Pach Zsigmond Pál a Társulat alelnöke felszólalásában Molnár Erik társadalomtörténet írását elemezte. 1945-ben megjelent társadalomtörténeti kötete előszavában Molnár Erik nyíltan kifejtette, hogy műve célja a történelmi materializmusnak a magyar történelemre való alkalmazhatóságának

bizonyítása, annak feltárása, hogy az osztálytársadalom és állam kialakulásáról, vagyis a társadalmi formációk váltásáról szóló marxista tanítás a kulcsa a magyar társadalom sajátos és egyedi fejlődésmenete megértésének is. Pach Zsigmond Pál rámutatott arra, hogy ez forradalmi fordulatot jelentett a magyar történetírásban. Hangsúlyozta, hogy Molnár Erik a társadalom egész életműködésének történetét tűzte céljául tanulmányozni, a társadalom egész életfolyamatát: a termelőerőktől, a gazdasági alaptól — az osztálystruktúrára keresztül — egészen a felépítményi jelenségekig.

Molnár Erik történetírói fejlődésének, a társadalomtörténetről alkotott felfogásának és megvalósító gyakorlatának következő szakaszát az első kötet második átdolgozott kiadása és a vele szinte egy időben, ugyancsak 1949-ben megjelent második társadalomtörténeti kötet jelzi. E kötetek Molnár Eriknek a társadalomtörténetről alkotott felfogásának további érlelődésében fontos állomást jelentettek: „a visszahatások, kölcsönkapcsolatok dialektikus elemzésének fokozott igényét s valóraváltását.” Ez főleg a politikai felépítményre vonatkozik, s az első kötet második kiadása valóban a korábbinál nagyobb figyelmet szentel az állam szerepének a dolgozó szabadok alávetésében, a politikai felépítmény hatásának az osztályviszonyok kiteljesedésében.

A dialektikus, az anyagi viszonyok és a politikai felépítmény kölcsönhatását érzékeltető szemlélet jut kifejezésre a társadalomtörténeti mű második kötetében is. Módszertanának, a marxista metodológia konkrét alkalmazásának további gazdagodását jelzi e munkája is.

Pach Zsigmond Pál hozzászólásának következő részében kifejtette, hogy Molnár Erik történetírói pályájának a társadalomtörténetről vallott felfogása és gyakorlata további kikristályosodásának harmadik nagy állomásához az 1956-ot követő években, életpályájának utolsó évtizedében érkezett el; ekkor figyelmét egyre szélesebben terjesztette ki ideológiatörténeti problémákra is. Már az 50-es évek első felében erősen foglalkoztatta a nacionalista ideológia szerepe, s történeti szemléletünkben megbúvó maradványai, de döntően az 1956-os időszak után fordult a múlt felé, hogy „genezisétől próbálja nyomon követni a magyar társadalom ideológiai alakulását. . .”

„Ideológiai kérdések a feudalizmusban” című írása vezette be történet-szemléletünk nacionalista maradványaival kapcsolatos vitacikkeit, az utolsó Molnár vitát, mely hosszú időre megmozgatta marxista történettudományunkat. A vita és Molnár Erik felfogásának alapos elemzése alapján Pach Zsigmond Pál kifejtette, hogy a marxista történésznek beható kutatást kell folytatnia az ideológiák történetére vonatkozólag s, „teljes szélességében kell feltárnia az osztályok és rétegek tudatvilágát, pszichikumát. . .” Tehát a társadalomtörténésznek a politikai, filozófiai, vallási, jogi és egyéb tudatformák mögött az eszmék burkában meg kell látnia és fel kell tárnia a végső soron meghatározó anyagi-gazdasági hajtóerőket. Ugyanakkor — hangsúlyozta befejezésül Pach Zsigmond Pál — az eszmei köntösben a gazdasági meghatározottság felderítése,

egyben a gazdasági meghatározottság bonyolult ideológiai áttételeken, sokrétű kölcsönhatásokon át történő érvényesülésének felderítése a marxista ideológiatörténeti kutatásnak társadalomtörténeti jellegű feladata. Molnár Erik tanítása ma is helytálló, vitathatatlan, — ma is programot nyújt Társulatunknak, marxista társadalom-történetírásunknak.

P. Sugar (USA) „A magyar történelem angol nyelvű irodalma” című hozzászólásában először ismertette azokat a műveket, amelyek az amerikai egyetemi hallgatók rendelkezésére állnak. Véleménye szerint az angol nyelvű irodalom nem képes tárgyilagos és jó képet adni Magyarország történelméről, s ezért feltétlenül optimizmusra ad okot az a tény, hogy létrejött egy bizottság azzal a céllal: az ország szakembereinek bevonásával állapítsa meg, mire van szükség ahhoz, hogy megindulhasson az Amerikai Egyesült Államokban a közép- és keleteurópai tanulmányok nagyobb szabású kifejlesztése. Örvendetes tényként értékelte, hogy növekszik a Magyarországgal foglalkozó doktori disszertációk száma; megkezdődött a Magyarországról szóló kéziratok készítése. Befejezésül több magyar tanulmánykötet kivonatolt fordításának angol nyelvű kiadását javasolta.

S. Russocki (Lengyelország) a Lengyel Történelmi Társulat nevében üdvözölte Társulatunkat, majd a lengyel és magyar történettudomány kapcsolatáról szólt, különös tekintettel az egymásról való történeti ismeretek problémájára. Sajnálattal állapította meg, hogy a múltban mindkét történetírás erősen nacionalista jellegű volt, s egyik sem törekedett a két ország történetében található rokon vonások s a történeti fejlődés összehasonlítására. A múlttal ellentétben — hangsúlyozta *S. Russocki* — jelenleg kedvezőek a feltételek a két ország történéseinek közeledéséhez, a kölcsönös megismeréshez. Ezért feladatunk — állapította meg — a két ország marxista történettudománya közti kapcsolat szorosabbra fűzése.

*

Augusztus 24-én délelőtt *Székely György* társulati alelnök elnöklete alatt folytatódott a tudományos tanácskozás. Először *A. Elian* (Románia) üdvözölte a kongresszust, majd *Elekes Lajos* tartotta meg „Történelmi ismeret — szocialista tudat” című előadását, melyben azt vizsgálta: minő szerepet játszanak a történelem köréből származó nézetek, ismeretek a társadalmi tudatviszonyok, közelebből az országunkban fejlődő, bontakozó szocialista tudatviszonyok formálásában.

Bevezetésül azt a kérdést elemezte: van-e korunkban — amelyben az emberek tudományos érdeklődését általában a műszaki-technikai felfedezések iránti növekvő fogékonysággal szokás jellemezni — számottevő érdeklődés a történelem kérdései, az onnan nyerhető ismeretek iránt. *Elekes Lajos* kifejtette, hogy egyes nyugati polgári szakemberek véleményétől eltérően, az érdeklődés napjainkban sem csökken, hanem inkább növekszik. Ahol ezzel ellentétes

jelenségeket figyelhetünk meg, ott inkább arról van szó, hogy a kutatás adott formája nem elég híven, nem eléggé tudományosan öleli fel tárgyát, nem eléggé tudja kielégíteni a vele szemben támasztott társadalmi igényt, szükségletet. A történelem iránti érdeklődést csak a marxi—lenini eszmeiségen alapuló, adekvát ismereteket nyújtó tudomány képes kielégíteni.

Az előadó megállapítása szerint a történelem a nagy, átfogó emberi-társadalmi távlatok törvénytudománya. Legfőbb fontossága egészének tanulmányában áll: abban, hogy ősidőkbe, kezdeteitől máig vezető, jövőt ígérő hatalmas ívében képes megragadni, érzékeltetni, serkentő tanúságtételre szólítani az emberiség felemelkedésének törvényszerű menetét, távlatos életútját. A történelemben a törvényszerűség emberi cselekvésekben, azok bonyolult és többszörös kölcsönhatása révén, tendenciálisan érvényesül. Ez nem azt jelenti, hogy csak közelítő valószínűség hitelével lehet ábrázolni. Hanem azt jelenti, hogy a társadalmi-történelmi törvényszerűség sokkal bonyolultabb körülmények között jelentkezik és érvényesül, mint a valóság bármely más területére jellemző bármily bonyolult törvényszerűség. Hiteles megállapításához tehát sokkal több tényezőt kell számításba venni, mint az anyagmozgás bármely más területén.

Elekes Lajos a továbbiakban foglalkozott az ismereti teljességnek a történelemtudományban képviselt — nem egészen egybeeső — fogalmaival. Az egyik fogalom jelenti a történelmi tények ismeretét, a másik pedig az ezek megismeréséhez utat nyitó források ismeretének teljességét. Hangsúlyozta, hogy a kettő megkülönböztetése nagyon is indokolt mind a kutatás, mind az ismeretek elterjesztése, az objektív és szubjektív hitelesség methodikai feltételeinek megteremtése szempontjából.

Az utóbbi évek vitái eredményeképpen számottevő előrehaladás történt — hangsúlyozta Elekes Lajos — a történettudomány specifikumainak teljesebb, pontosabb körvonalazása irányában. Megerősítést nyert azon álláspont, hogy a történettudomány döntő feladata a fejlődésmenet fő vonalát kifejező törvényszerű összefüggésnek a kimutatása. De ezen kívül a történettudománynak kell nyújtani a valóság-hűség egyik fontos kritériumát: az életteljességet.

Ezzel összefüggésben vizsgálta az előadó a napjainkban gyakran felvetett kérdést: mennyiben művészet a történelem? A kérdés hosszas elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a történettudománynak tárgyából következően: „valóban van művészi — a művészetekkel tartalmában, tárgyában és módszerében rokonítható — eleme; ennek helyes felismerése és következetes érvényesítése azonban nem gyengíti, hanem ellenkezőleg: erősíti a történettudomány törvénytudomány jellegét, mert ez teszi lehetővé, hogy a törvényszerű folyamatot életteljesebben, tehát objektíve és szubjektíve hitelesebben, 'igazán' azaz valóságúen ábrázolhassuk.”

Elekes Lajos előadásának következő részében a haladás lényegéről, üteméről, egyetemességéről alkotott képünk elemzését adta, majd a történelmi

értékelés problematikájával foglalkozott. Aláhúzta, hogy a történelmi értékelés egyetlen lehetséges mértéke: miként viszonyul a vizsgált tárgy, jelenség a történelmi folyamat egészéhez, a történelmi haladás akkori időszerű formáihoz, akkori eredményeihez és lehetőségeihez. Az értékelés biztonságának elvi alapját a tudományos kutatás pártossága biztosítja.

Előadása befejező részében Elekes Lajos a történelem ismeretének a politikai eligazításban játszott — nem egyedül döntő, de nem is elhanyagolható — szerepét vizsgálta, majd az ideológiai és politikai eligazító, irányjelző funkcióval kapcsolatban a hagyomány, mint társadalomformáló, főleg társadalmi tudatformáló tényező megítéléséről szólt.

Köpeczi Béla a társadalmi tudat általánosabb problematikájához szólt hozzá abból a szempontból, hogy miként rétegeződik, tartalmilag hogyan differenciálódik és milyen mértékben érvényesül nálunk a szocialista társadalmi tudat hegemoniája. Kiindult abból a tényből, hogy az új társadalmi rend kezdettől arra törekedett, hogy a rendelkezésre álló összes ideológiai tényezőkkel tudatos módon biztosítsa a szocialista tudat hegemoniáját. Ennek egyik legfőbb eszköze volt a kulturális forradalom, mely mindenekelőtt az iskolákat nyitotta meg a munkások és a parasztok előtt is. Az iskolán kívüli ideológiai munka szempontjából legjelentősebbek a tömegkommunikációs eszközök — televízió, rádió és sajtó — amelyek a legszélesebb rétegekhez tudnak eljutni.

Az említett eszközök, valamint a mozi, színház, könyv, zene stb. területeit statisztikai adatok tükrében vizsgálta, majd felvetette azt a problémát, hogy a társadalom az említett eszközökön keresztül milyen tartalmakkal tud hatni a tudat alakítására.

Megállapítva, hogy a mi kulturális apparátusunk nem terjeszthet csak ú.n. tiszta szocialista kultúrát, arra a következtetésre jutott, hogy az ideológiai-pszichikai harcot vállalni kell a nem-szocialista kultúrákkal szemben. Vizsgálva azt a kérdéskört, hogy milyen mértékben fogadják el a társadalom egyes rétegei a szocialista tudat különböző elemeit, az előadó kifejtette: kétségtelen, hogy ma a szocializmus politikai ideológiája gyakorolja a legszélesebbkörű befolyást. Ugyanakkor rámutatott, hogy a szocialista tudattal filozófiailag a vallásos világnézet és érzés áll szemben, amely széles rétegekre hat. Befejezésül vizsgálta az ideológiai jellegű tudatformák szempontjából az értelmiség helyzetét a szocializmusban; majd azokról a feladatokról szólt, amelyek a marxista történettudományra várnak a szocialista tudat hegemoniájáért folytatott ideológiai-pszichikai küzdelemben.

Szabolcsi Miklós korreferátumában vizsgálta az irodalom és a művészetek szerepét a történelmi tudat kialakításában. Bevezetésül az irodalmi-művészeti anyag szerepét elemezte a szocialista tudat szerkezetében, majd kifejtette, hogy a történelemábrázolás az irodalomban részint a történettudomány eredményeire támaszkodik, részint régi beidegzésekre, hiedelmekre, módszerekre. Véleménye

szerint jelenleg az irodalomban ábrázolt történelemnek háromféle típusa van: a „népi” eredetű történetsszemlélet; a romantikus-gicces történetsszemlélet; a marxista történetsszemlélet. A továbbiakban a hozzászóló foglalkozott a történettudományi felismerések behatolásával az irodalomba; a történeti életrajzok, regények és dokumentum-művek kérdéseivel. Befejezésül azt a problémát elemezte: a mai magyarországi szocialista tudatot mennyiben jellemzik a marxista történetfelfogás eredményei.

Ezt követően *P. Avramov* (Bulgária) „A történelmi ismeretek szerepe a dolgozók szocialista tudatának fejlesztésében” című felszólalásában kifejtette, hogy Bulgáriában a szocialista forradalom győzelme után elsőrendű fontosságú tényező volt a fasiszta ideológia maradványainak gyökeres felszámolása, majd vázolta a bolgár történettudomány e vonatkozásban betöltött szerepét. *N. Petrovics* (Jugoszlávia) hozzászólásában rámutatott arra, hogy a jugoszláv történészek nagyra becsülik a magyar történettudomány harcát a nacionalizmus és sovinizmus maradványai ellen. Konkrét történelmi példák alapján bizonyította: mennyire szükséges a nacionalista szemléletet mellőzve beilleszteni a magyar fejlődést a világtörténet folyamatába. *G. Schilfert* (NDK) üdvözölte a Társulatot a Német Történelmi Társulat nevében. Rámutatott arra, hogy sok fontos, közösen megoldandó probléma áll fenn a szocialista országok, s különösen a Magyar és a Német Demokratikus Köztársaság között. Egyetértését fejezte ki Elekes Lajos referátumával — különösen annak az ifjúság nevelésére vonatkozó tételeivel — kapcsolatban. A szovjet delegáció nevében *I. Sunkov* üdvözölte a kongresszust. Hangsúlyozta, hogy a szovjet történészeket örömmel tölti el azon alkotó szellemű vita-léggör, amely a történeti folyamat elvi kérdései körül kibontakozott, s amely ma a magyar történészek életét és munkásságát oly annyira jellemzi. Kifejtette, hogy a szovjet történészek nemcsak figyelemmel kísérik a magyar történészek munkásságát, hanem lehetőség szerint készek együttműködni is magyar kollégáikkal a magyar történet egyes kérdéseinek kimunkálásában. A vitában utolsónak felszólaló *Perjés Géza* bevezetésül hivatkozott Elekes Lajos előadására, amely a történettudományt úgy jellemezte, mint törvénytudományt. Ezzel kapcsolatban a hozzászóló a történeti statisztika, közelebbről a matematikai statisztika módszereiben rejlő lehetőségeket fejtegette. A következőkben a történetírásnak a közgondolkodásra gyakorolt hatását vizsgálta, különös tekintettel Nemeskürty István könyvére, annak fogadtatására s ezzel kapcsolatban a tömegek marxista műveltségének színvonalát elemezte.

*

1967. augusztus 24-én délután a Történelmi Társulat centenáriumi ülészaka keretében vitára került sor az Akadémia Képes termében az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezésről. A beszélgetés jelentőségét az a körülmény fokozta, hogy mindössze néhány nappal előzte meg azt a pozsonyi nemzetközi

konferenciát, amelynek a dualista Monarchia létrejötte volt a tárgya, s a Társulat kongresszusán résztvevő külföldi történészek jórésze a szlovákiai tanácskozásra is készült.

A megbeszélést *Hanák Péter* nyitotta meg, majd *Szabad György* bevezetőjében azokra a múltbeli, de némileg még tovább élő leegyszerűsítésekre utalt, amelyek egyoldalúan vagy csak magyar nemzeti jogok feláldozását, vagy éppen elsősorban a magyar hegemon törekvések érvényesülését, a paritás elvének teljes valóra váltódását, ill. a nemzetek fölötti állam tendenciáinak jelentkezését látják a kiegyezéssel kialakított dualista rendszerben. Szólt arról is, mennyire indokolt, hogy az abszolutizmus rendszerének felszámolásáról szólva se feledkezzünk meg az abszolutizmus jelentős maradványairól, amelyek a paritás elvének gyakorlati érvényesülése ellenére hatottak, hogy a birodalmi piac fenntartásának tényleges előnyeit fejtegetve essék szó a fejlettebb osztrák tőke uralmának magyarországi vonatkozásban hátrányos következményeiről is. Majd rámutatott arra, hogy a fejlettebb és fejletlenebb népek együttélésében elkerülhetetlenül összefonódtak a pozitív és a negatív tényezők, amint azonban a gazdasági-társadalmi fejlődés bázisán megérték a nemzeti önrendelkezési törekvések, a nemzetek — cserébe az együttélés pozitívumaiért — már nem fogadták el az együttélés negatívumait. Az együttélésnek a feudalizmus idején létrejött keretei kényszerű keretökké váltak, a parancsolt egység mindenütt a felbomlás útjára került. De a szétagulódásnak ez a folyamata magában hordta saját ellentmondását is. Nem kevésbé éppen az együttélés pozitívumai folytán is olyan új egységtörekvések csíráit, amelyek a szabaddá váló, egyenjogú népek önkéntes összefogásának célkitűzése felé mutattak. Ennek feltétele a népek önrendelkezésének előzetes megteremtése volt, olyan követelmény, amelynek éppen érvényesülését kívánták megakadályozni a kiegyezést létrehozó, a dualizmust fejleszteni nem, csak fenntartani képes erők.

A vita résztvevői közül *J. Koralka* (Csehszlovákia) és *Ránki György* vitatták *Szabad György*nek a Monarchia gazdasági fejlődésre vonatkozó megállapításait. *R. Plaschka* (Ausztria) az 1866—67-es történelmi mulasztásról beszélt: Königrätz után szükség és lehetőség lett volna egy konstruktív birodalmi reformra. *N. Petrovics* (Jugoszlávia) azt fejtegette, hogy a Hasburg-birodalom válságát hogyan mélyítette el az 1860-as években kibontakozó balkáni krízis. A beszélgetés során felszólaltak *M. Hübl* és *M. Pisch* (Csehszlovákia) *P. Sugar* (USA) és *Komjáthy Miklós*. A hozzászólásokra *Szabad György* válaszolt, majd köszönetet mondott a vita résztvevőinek figyelmükért és megjegyzéseikért.

Augusztus 25-én a tudományos tanácskozás Társulatunk elnöke, *Ember Győző* elnökletével folytatta munkáját. *Mátrai László* akadémikus „A művelődéstörténet néhány módszertani problémája” című előadásának bevezető szavaiiban utalt a Magyar Történelmi Társulat kecskeméti vándorgyűlésére, amely újólag ráterelte a szakemberek figyelmét a művelődéstörténet fontos, aktuá-

lis voltára s ugyanakkor az ott kibontakozott vita rávilágított azokra a módszertani problémákra is, melyek a kutatás során fel fognak merülni.

A kecskeméti vándorgyűlésen felvetett kérdéskört — a politikai eszmék történetének problémáját — mint a legjobb kiindulási pontot rajzolta meg az előadó, hogy az alkotó marxista kultúrtörténet módszertani kérdéseinek vizsgálatát megkezdje. Könnyen megközelíthetőnek jelölte meg e területet, hiszen a politikai eszmék története a társadalmi tudatnak az a része, mely a legközelebb esik az alaphoz; azonkívül a történetírói gyakorlatban olyan klasszikus témakörnek számít, amelynek „tudományos polgárjoga talán a legrégebb az összes kultúrhistoriai feladatok közül.” A fentiek ellenére a politikai eszmék marxista története nem rendelkezik kellően tisztázott módszertani fegyverzettel, sőt éppen a marxizmus igényességéből származnak azok a többletfeladatok, amelyek megoldásához nem elégségesek a politikai eszmetörténet eddig szokásos és kialakult módszerei.

A következőkben az előadó konkrét példákon demonstrálta a marxista szándékú politikai eszmetörténet nehézségeit. Így például Albert Fusch osztrák marxista történész művében a kulturális — vagyis filozófiai, művészi, világnézeti — eszmék összekeverednek a szó pontos értelmében vett politikai eszmékkel és a kulturális irányzatok a politikai törekvésekkel, harcokkal. Mátrai László kifejtette, hogy a marxista kutató a történeti analízisben nem állhat meg azon a ponton, ahol a polgári iskolák, hanem vissza kell vezetnie a talált szellemi jelenségeket a maguk tényleges társadalmi bázisára. Az előadó hangsúlyozta e visszavezetés módszertani nehézségeit, de véleménye szerint ennek ellenére a történettudomány előtt álló legfontosabb feladat a marxista kultúrhistoria fokozottabb művelése, hiszen a tudományok nemzetközi tendenciái arra mutatnak, hogy a közeljövőben a társadalomtudományi kutatások legjobb lehetőségei éppen a tudati problémák jobb megoldásának terén mutatkoznak majd.

Az előadás a továbbiakban azzal a kérdéskörrel foglalkozott, hogy a kultúrhistorikusnak meg kell találnia a valós kapcsolatot az eszmék mozgása és az osztályharcok mindenkori hullámszáma között. A humanizmus, a jozefinizmus, majd a liberalizmus kérdésére utalva az előadó újból rámutatott az eszmetörténetnek az osztályharcok mindenkori összefüggéseiben való vizsgálatára, mely már ismert feladatok elmélyültebb megoldására ösztönöz, de hangsúlyozta, hogy ez a módszer alkalmas lehet teljesen újszerű feladatok felismerésére is. Ebből az aspektusból kiindulva a volt Osztrák-Magyar Monarchia népeinek kultúrhistoriájára irányította a figyelmet. Mátrai László kifejtette, hogy a Monarchia 1918-ban bekövetkezett gazdasági-politikai felbomlása nem jelentette a kulturális felépítmény megszűnését. A kulturális felépítmény, mely a nemzeti kulturák különbsége ellenére is bizonyos mértékben jellemezte a Monarchia népeinek gondolkodását; az alap és felépítmény összefüggésének törvényei szerint tovább élt még jóideig az emberek tudatában.

Irodalmi példák mellett e kultúrhistoriai tényeknek köztörténeti vonatkozása, hogy az egykori Monarchia intézményeiben felnevelkedett tisztviselők, diplomataik nagy része tovább dolgozott az új nemzeti államok apparátusában s így közvetlenül a politikai cselekvés terére vitte át a Monarchia szellemi örökségét.

Az elkészült irodalomtörténeti szintézis, valamint az „Európa nagy korszakai” c. művelődéstörténeti monográfia-sorozat megjelent kötetei alapján az előadó leszögezte: ma még nem rendelkezünk a művelődéstörténethez szükséges differenciált-kategória-rendszerrel, s ugyanakkor „már meglévő és használatos fogalmkészletünk logikai hierarchiája, az általuk jelölt jelenségeknek a történelem valóságában betöltött dinamikus korrelációja sem tisztázott még eléggé.”

Előadása befejező részében Mátrai László arról szólt, hogy a kecskeméti társulati vándogyűlés sok helytálló utalást tett arra vonatkozólag: miért vált aktuálissá, elsőrendű tudományos feladattá a kultúrhistoria intenzív művelése a marxizmus — leninizmus eszmerendszerén belül, mint a nemzetközi méretekben folyó osztályharc ideológiai-tudományos frontjának egy igen megélt szakasza. A következőkben — ez utaláson túlmenően — az előadó az egyetem tudomány — és gondolkodástörténet perspektívájából ábrázolta a művelődéstörténet aktuálissá válásának folyamatát, s megállapította: „a kultúrhistoria jelentősége a jövőben olyan mértékben fog növekedni, amilyen mértékben történetírásunk az alkotó marxizmus új és nehéz feladatait vállalni fogja.”

A vitában elsőnek hozzászóló *Földes Éva* kiindulva Mátrai László előadásának a kultúra-fogalom tisztázatlanságára vonatkozó kérdéséből, vizsgálta a „meghaladva megőrzés” marxista koncepcióját. A taboriták, illetőleg a münsteri kommuna továbbá Rousseau Emilejének példáival érzékeltette: milyen törvényszerűségek fedezhetők fel a kultúra felhalmozásának folyamatában, és milyen változások mutathatók ki a kultúra fogalmának értelmezésében olyankor, ha új osztály igényeit, szükségleteit kifejező törekvések érvényesülnek az aktív kritikai elsajátítás társadalmi műveletében.

A továbbiakban *Földes Éva* a „közízlés”, „közgondolkodás” fogalmi kategóriáival, azok történeti használatának lehetőségeivel foglalkozott. Véleménye szerint a gondolkodásnak, az ízlésnek, a tágabban értelmezett művelődés egyéb területeinek lehetnek közös elemei a régebbi társadalmak osztályainak, rétegeinek esetében; mégis helyesebbnek tűnik fő vonásaiban megkülönböztetni az alapvető osztályok kultúrájának tartalmát, s nem egy, hanem két kultúráról beszélni. Végül R. Mandrou munkáját elemezte, amely — hiányosságai ellenére — figyelemreméltó szempontokat nyújthat a kibontakozó marxista művelődéstörténetírás számára.

Makkai László egyetértve az előadóval hangsúlyozta, hogy a művelődéstörténetnek az egész embert, annak szubjektív oldalával együtt kell vizsgálnia. Ezt a szubjektív oldalt előszeretettel nevezik társadalmi pszichikumnak.

Makkai László rámutatva e kifejezés problematikus voltára, helyesebbnek vélte, társadalmi mentalitásról beszélni.

A mentalitás egy adott társadalomnak a ráhagyományozott társadalmi memóriában való aktív, alkotó részese. A mentalitás vizsgálatával kapcsolatban kifejtette, hogy az a lét struktúrájának egy olyan gondolati modellje az emberi agyakban, amelyhez biológiai-pszichikai folyamatok kapcsolódnak. Ezt a gondolati modellt mint aktív mechanizmust értékelte, melynek mechanizmusához az is hozzátartozik, hogy a reprodukált összefüggéseket és folyamatokat az emberi érdekeknek megfelelően emocionálisan értékeli és cselekvési indítékká alakítja. Ez az, amit a társadalmi memóriában való aktív részese-nek neveznek. Abból, hogy a mentalitás strukturális stabilitását a termelő erők és a termelési viszonyok egyensúlyához kötjük — fejtette ki Makkai László — következik, hogy a mentalitás a társadalmi formációhoz, s azon belül osztályokhoz, rétegekhez kapcsolódik. Minden társadalmi formációnak jellegzetesen saját mentalitása van. A mentalitás legdöntőbb elemei azok, amelyek az embernek a természetben és a társadalomban elfoglalt helyét jelölik ki, ezekhez kapcsolódik minden tudatforma és tudattartalom. Befejezésül rámutatott, hogy a kutató első feladata az adott korszak adott társadalmának gondolati modelljét rekonstruálni — figyelembevéve, hogy ő maga szintén egy — másodlagos — modellt alkot.

Székely György üdvözölte Mátrai László előadását, amelynek mondanivalójával és figyelemfelhívással, mint történész mélységesen egyetért, azt igen időszerűnek tartja, hiszen a politikai és kulturális eszmék szerkezetének tisztázása, az ideológia és osztályharc összefüggéseinek feltárása valóban szerves és fontos része, aktuális feladata történettudományunknak és az előadó által megmutatott módszertani kérdések, a változó alap és felépítmény korrelációja mozgásának felvetése, feltárásának igénye gazdag lehetőségeket ad az immár halaszthatatlan feladathoz a történészek számára.

A hozzászóló a magyar kutatás előtti feladatokhoz kapcsolódva kifejtette, hogy a művelődéstörténet kutatásában számottevő elmaradás mutatkozik történetírásunkban, illetőleg csak az eredményes munkálkodáshoz szükséges előzetes lépések történtek meg. Itt utalt a rokottudományokkal való gyümölcsöző tapasztalatcsere és együttműködés megkezdésére.

Ezután Székely György a művelődéstörténetbe is tartozó fontos kérdéssel, a nemzetévtőlás problematikájával — történettudományunk aktuális vitakérdésével — foglalkozott. Utalt arra, hogy a kérdés kutatásának számottevő eredményei, de nem lebecsülhető módszertani és megoldási problémái vannak. Foglalkozott a hozzászóló a közép- és kelet-európai nemzetek kialakulásában a reformáció irodalmának szerepével, az anyanyelvűség előtérbe kerülésével. Czöbel Ernő Heltai-kutatásaira utalva megállapította, hogy a kibontakozó marxista történettudomány már foglalkozott e kérdéskörrel, amelyet marxista irodalomtörténetünk, s nem történetkutatásunk munkált

tovább. Igazolva látta tehát Mátrai László észrevételeit a történetírás mulasztásairól, a művelődéstörténeti feladatvállalás elodázásáról.

A jobbágyok tudatának, műveltségének kérdését elemezte ezután Székely György, különös tekintettel arra, hogy a nemzethez tartozás érzése ebben mennyire szerepelt és milyen eredetű volt. Az antifeudális ideológia szerepének mértékét vizsgálva megállapította, hogy e kérdéseknek a Német Demokratikus Köztársaság történészei által kimunkált szintjéhez képest jelentős az elmaradásunk, sok feladatunk van. A reformáció korabeli nemzetté válási szakasz kérdéseibe ezek is beletartoznak és ezért széleskörűen kell kutatnia a művelődéstörténetnek a befogadó közönséget, a befogadott ideológia átalakítását, gazdasági-társadalmi összefüggésekbe kell még inkább állítania a jelentékeny irodalomtörténeti eredményeket. A hozzászóló ehhez a kérdéskörhöz kapcsolta a nyelvtudománnyal való együttműködés problémáját. A kérdés elemzése során kiemelte a Magyar Történelmi Társulat eddigi aktív szerepét a rokontudományokkal való tapasztalatcsere szervezésében. Egyetértve Mátrai László előadásával, úgy vélte: meg kell találni a jövőben történet-tudományunknak a kapcsolatot a nyelvtörténet és a kultúrhistoria között.

V. *Bogdanov* (Jugoszlávia) felszólalásában Szabó Ervin munkásságának jelentőségét elemezte.

A tudományos tanácskozás a Társulat elnöke *Ember Győző* zárszavával fejeződött be. *Ember Győző* értékelte a kongresszus munkáját, kiemelte annak nemzetközi jellegét és eredményeit. Foglalkozott a Társulat társadalmi jellegével, a tagság kérdésével. Elemezte a Társulat szerepét a történettudomány szervezésében, irányításában; kifejtette, hogy e feladatokon kívül hozzá kell járulnia a történészek szakmai fejlődéséhez, a megfelelő tudományos utánpótlás biztosításához. A marxi—lenini történet szemlélet és módszerei általánossá tételével összefüggésben szólt a társulati kiadványokról, s a történelmi ismeretterjesztésről. Befejezésül megköszönte a külföldi vendégek és a hazai — az egyes ülések alkalmával igen nagy számú — közönség részvételét, a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának, s más történész intézményeknek a Társulat részére nyújtott támogatását — s az ünnepi közgyűlést, valamint az ennek keretében tartott tudományos tanácskozást befejezettnek nyilvánította.

*

A centenárium alkalmából Társulatunk Elnökségének tagjai közül *Elekes Lajos*, *Ember Győző* és *Székely György* a Munka Érdemrend arany fokozata kormánykitüntetésben részesült.

A kongresszus alkalmából az Akadémián *kiállítás* rendezésére került sor, mely válogatást mutatott be a Társulat kiadványaiból, irataiból. Vidéki csoportjaink pedig külföldi vendégeinket hívták meg *előadások* tartására. Augusztus 26-án a jól sikerült tihanyi *autóbusz kirándulás* fejezte be a Magyar Történelmi Társulat alapításának 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi közgyűlést és tudományos tanácskozást.

ORSZÁGOS TÖRTÉNELEMTANÍTÁSI KONFERENCIA

1967. AUGUSZTUS 29–31.

UNGER MÁTYÁS

A Magyar Történelmi Társulat centenáriumi ülészsaka keretében a *Társulat tanári tagozata* és az *Országos Pedagógiai Intézet* rendezte meg az Országos Történelemtanítási Konferenciát. Az első — és eddig egyetlen — hasonló célú seregszemlére 1885-ben került sor, amelyen *Márki Sándor* a nép- és középiskolai-, *Marczali Henrik* pedig az egyetemi történelemoktatás helyzetét és feladatait tekintette át. A több mint 80 éve megtartott konferencia új irányt szabott a történelemtanításnak; „A tudomány, a történettanítás régibb módjával, amely csakis a külső politikai eseményekkel foglalkozott, és pedig mennél részletesebben, szakítani törekszik. A népek, államok, s az emberiség fejlődését kívánjuk látni minden irányban mindazon okokból, amelyek az eredményeket létesítették, és pedig azon célból, hogy a jelen állapotok mennél világosabban álljanak előttünk.”

Az 1885. évi konferencia programjából azonban csak kevés valósult meg, mivel a dualista Magyarország iskolarendszere, továbbá tanárainak jelentős része nem tudta követni a századvég leghaladóbb tudósait. Csaknem egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az 1885-ben megfogalmazott program megvalósulásának objektív és szubjektív feltételei megérlelődjenek.

Kultuskormányzatunk az elmúlt években nagyszabású iskolareformba fogott, amelynek eredményes megvalósítása a tudomány és az iskolai oktató-nevelőmunka szorosabb kapcsolatát is megkívánja. Így az Országos Történelemtanítási Konferencia összehívásának szükségességét mindenekelőtt az indokolta, hogy az iskolareform a tantervek és a tankönyvek elkészítése után most kerül legfontosabb szakaszába: a gyakorlati megvalósítás időszakába.

A reform a történelem tantárgyat is érintette: megszabta órakeretét, meghatározta a korábbiánál lényegesen átfogóbb, különösen a világnézeti nevelés követelményeit sokkal igényesebb módon figyelembe vevő feladatkörét.

Ám miközben a feladatok megnőttek — a történelemtanítás iránt támasztott követelmények fokozódtak — a hazai módszertani kutatások nem mindenben tudtak lépést tartani. Ez a körülmény pedig a történelemtanítás tuda-

mányos megalapozását, gyakorlati eredményeink tudományos általánosítását illetően hátrányos következményekkel járhat. A módszertani kutatók viszonylagos elmaradottságát elsősorban az magyarázza, hogy a népi demokráciák között Magyarországon a legszűkebb a történelemtanítás módszertanának tudományos bázisa. Míg a Német Demokratikus Köztársaságban például a központi pedagógiai intézményeken kívül a módszertannak minden egyes tanárképző főiskolán és egyetemen külön tanszéke vagy tanszéki csoportja és népes kutatógárdája van, nálunk még az egyetemeken sincs teljes állású szakmethodikus, nem beszélve arról, hogy akik a történelemtanítás kérdéseivel egyáltalán foglalkoznak, a legkülönbözőbb intézményeknél, a legkülönbözőbb szaktárcákhoz tartozva dolgoznak.

A reform megvalósításának eddigi tapasztalatai mindinkább sürgetőleg vetették fel a történelemtanítás jelenlegi helyzetének felmérését, céljainak, módszereinek, eredményeinek és hiányosságainak számbavételét. Ezeknek a feladatoknak a megoldására volt hívatott a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett Országos Történelemtanítási Konferencia.

A konferenciára összesereglettek a történelemtanárok és szakfelügyelők az ország minden tájáról s igen nagy számban vettek részt a történelemtanítás irányítói és szakmethodikusai is.

A konferenciát megnyitó *Lugossy Jenő* miniszterhelyettes meleg szavakkal emlékezett meg az 1885. évi konferenciáról, majd vázolta az iskolareform helyzetét és felhívta a figyelmet a módszertani kutatások fontosságára: „Tudatában kell lennünk annak, hogy a nemzetközi méretekben is jelentős iskola-reformunk megvalósítását a methodikai hiányosságok veszélyeztethetik... A közel száz évvel ezelőtt megtartott konferencián elhangzott elvek a gyakorlatban nem igen valósultak meg, mert hiányoztak a kedvező politikai lehetőségek. A feudális maradványokkal terhes magyar polgári világ igényei nem voltak összhangban a leghaladóbb tudósok törekvéseivel. Amit elődeink nem tehettek meg, azt mi most megvalósíthatjuk. Biztosítom Önöket, hogy a szocialista kultuskormányzat nemcsak hogy felkarol minden haladó történelemtanítási törekvést, — akár a tudomány új eredményeinek átvételéről, akár a korszerű módszertani eljárások bevezetéséről van szó, — hanem kifejezetten kéri is a történelemkutatókat és oktatókat, hogy eredményeiket kamatoztassák a történelemtanítás gyakorlatában.”

A bevezető után *Elekes Lajos* „A korszerű történelmi ismeretek szerepe a szocialista tudat formálásában” című előadásával a konferencia elvi, történetfilozófiai alapvetését adta meg, kiemelve a tudati tényezőknek, különösen pedig a történelmi gondolkodásnak a marxista világnézet kialakításában betöltött szerepét.

Előadásának nagyobbik részét a törvényszerű összefüggés vizsgálatának szentelte, hangsúlyozva, hogy „A társadalomban, következőleg a történelemben a törvényszerűség emberi cselekvésekben, azok bonyolult és többszörös

kölcsönhatása révén, mintegy azok összegeződése, eredője gyanánt tendenciálisan érvényesül". Ez a marxisták között általánosan elfogadott törvényfogalom az értelmezés során gyakran torzul el, mégpedig két végletes irányban. Egyesek a törvény érvényesülését automatikusan, az emberi cselekvéstől függetlenül ható erőnek képzelik el, mások — ellenkezőleg — az emberi-társadalmi tevékenység determináltságát figyelmen kívül hagyva, csak az emberi akaratból, cselekvésből vezetik le a fejlődést. Mindkét torzítás közös gyökere a materialista dialektika szem elől tévesztése.

Az egyik torzítás a mechanisztikus, a másik a voluntarisztikus történet szemlélet kátyújába vezet.

„A társadalomban, történelemben megfigyelhető törvényszerűségek a mozgás rendkívüli összetettsége és bonyolultsága folytán tendenciálisan érvényesülnek, így az összefüggések elmosódottan jelentkeznek, s különösen a csíraformák értékelése nehéz. Viszonylag még a termelésben és a termeléshez legközelebb eső szférákban mutathatók ki az összefüggések — legalább alapvonalakban — a legpontosabban. Az a tény viszont, hogy a törvényszerűség a társadalom életében csak tendenciálisan érvényesül, nem jelenti azt, mintha csak a „közelítő valószínűség hitelével lehetne ábrázolni.”

Az előadó ezután azt a kérdést vizsgálta, hogy mi a törvényszerűségek alkalmazásának a jelentősége a jelent illetően, s milyen következtetésekkel szolgálhatnak a jövőre vonatkozólag. A történész „mintegy megszakítja az eleven történelmet, amelyben maga él és cselekvő részesként tevékenykedik . . . a régmúlttól a jelenen át a jövő felé mutató nagy ív, a fejlődésmenet egésze áttekintésével több távlatot, értékelési alapot nyújt a ma viszonyainak, eredményeinek, problémáinak helyes felméréséhez.” „A történelmi látásmód, a történelmi távlat, a jelenségek ilyen távlatba állításának s ilyen összefüggésben értékelésének a képessége” — az, amit csak a történelem adhat. Így a törvényszerűségek a jövőt illetően is helyt állnak: bár nem tudunk óramű pontossággal bekövetkező prognózist adni, de „jelezni lehet a fejlődés fő irányait és nagy vonalakban várható fő eredményeit”, vagyis a történelem a nagy, átfogó emberi-társadalmi távlatok törvénytudománya.”

A törvényszerűségek absztrahálásával kapcsolatban a „lényegi teljesség” fogalmát világította meg ezután. A törvényszerű összefüggések meghatározása igen nagy tényanyag mozgósítását, igen kiterjedt jelenségtömeg ismeretét és beható elemzését követeli. A teljesség követelménye — mivel marxista felfogásának fő ismérve nem mennyiségi, hanem minőségi természetű — a lényeg követelményének van alárendelve. Kitért még ezzel a problémakörrel kapcsolatban a képzelőerő és az intuíció szerepére, határaitra. „A kritika fő feladata az, hogy feladatának, — a valóság hű rekonstrukciójának — keretei közt tartsa az alkotó képzeletet.” Végül nem szabad megfeledkezni „az általánosított történelmi tapasztalat: az elmélet eligazító és ellenőrző szerepéről sem.”

Befejezésül röviden azzal foglalkozott Elekes Lajos, hogy miben látja a történelem nevelő hatásának legfontosabb jegyeit és szerepét. Ezt a legpregnansabban így fogalmazta meg: „Perspektívába, történelmi távlatba emeli a jelent.”

A konferencia második előadását *Veress Judit* tartotta „A hazai történelemtanítás módszertana kutatásának elméleti kérdései” címen. Előadásában áttekintést nyújtott a hazai marxista módszertan önálló tudományá fejlődéséről, majd a történelemtanítás módszertanát a történelem eredményes iskolai tanításával foglalkozó tudománynak definiálta, amely csak viszonylag önálló tudomány, mivel tudományközi kapcsolatai igen erősek a marxista filozófiával, a pedagógiával, a történelmi tudományokkal, továbbá a pszichológiával, információ-elmélettel, szociológiával, esztétikával, tudományelmélettel. (E tudományközi kapcsolatokban nincs egyetlen megfordíthatatlan hierarchikus sort képező alá- és fölérendelés.) Mindez a szakmethodikusokkal szemben azt az igényt támasztja, hogy a felsorolt tudományokban megfelelő módon elmélyedjenek, s azon kívül ne mulasszák el a szakadatlan gyakorlati kontrollt az iskolai munkában.

A metodikai kérdések iránti érdeklődés világjelenség. Különösen annak két kérdéscsoportja iránt. Az egyik a tananyag összeválogatása, szelektálása, bővítése, megszerkesztése, leírása és tantervi formába való öntése, a másik a didaktika és módszerek minőségi és funkcionális megújítása. Ezután a didaktikában elért új vívmányokkal foglalkozott s kiemelte az oktatás fogalmának a tanulás elemzése felől történő megújítását, ami konzekvenciáiban beláthatatlan lehetőségeket hordoz. A lehetőségek kiaknázását illetően hangsúlyozta a reformtankönyvek jelentőségét, mivel azok a történelemtanárok számára a bonyolultabb logikai elemzések készségének fejlesztését szolgálják nemcsak a tankönyvi anyag segítségével, hanem az iskolán kívül szerzett ismeretek felhasználásával is. Végül a hazai marxista történelemtanítás fejlődését biztatónak ítélte meg, hangsúlyozva, hogy az inkább egy evolúciós, mintsem egy ugrásszerű folyamat eredménye.

Balázs Györgyné hozzászólásában a korhűség problémájával foglalkozott. Fejtegetéseit abban foglalta össze, hogy „tantárgypedagógiánkban a korhűség fogalma elválaszthatatlanul kapcsolódik a történettudomány követelményeihez, s kiegészül azzal a természetes követelménnyel, amely a nevelési célzatú átadásból következik. Azzal ugyanis, hogy egyszerre kell látnunk a tananyag önmagában való hűségét a tanulók számára való szubjektív hitelességgel. Ezért mondhatjuk, hogy a történelmi megismerési folyamat elsősorban intellektuális, tehát fogalmi és absztrakt, de a konkrét történelmi valósághoz tapadó és ezért képszerű is.”

Ezután *Simon Gyula* a történelemtanítás problémátörténetéhez fűzött néhány adaléka és gondolata, főleg a Horthy korszak történelemtanításának egyes — mai tanulságokkal is szolgáló — törekvéseit világította meg, majd

Szabó Károly a történelmi törvényszerűségeknek a gyakorlati tanításban való alkalmazási lehetőségeit vizsgálta, s a történelmi algoritmusokkal foglalkozott.

A konferencia első napján még az egyetemi és főiskolai tanárképzés kérdései szerepeltek.

Vas Károly „A történelmi tudat formálása és a tanárképzés” című előadásának bevezetőjében a tanárképző főiskolák kialakulásáról s az abból fakadó kezdeti ellentmondásokról beszélt. Mint ismeretes, eleinte a képzési idő erős leszűkítése miatt (két év) élesen kiütközött a képzési idő és a képzési feladatok közötti aránytalanság, ami végül is a képzési feladatok leszűkítésében, bizonyos alapismeretek és alapvető pedagógiai-metodikai képességek s jártasságok kialakítására való korlátozódásában mutatkozott meg. Ehhez járult a személyi ellátottság és a képzési feladatok közti aránytalanság, ami abból fakadt, hogy nem a feladatok, hanem az ellátandó órák száma alapján kaptak a főiskolák történelem tanszéki oktatókat. A tanszékek dolgozói e kettős aránytalanságtól szorítva, a képzés anyagának és formáinak differenciálására és módszereinek tökéletesítésére törekedtek.

A képzési idő három, majd négy évre emelésével a tanárképző főiskolákban időközben megjavultak a lehetőségek. A reform során megvalósult a képzés anyagának differenciálása, emelkedett a tudományos színvonal és erőfeszítések történtek a gyakorlati felhasználhatóság fokozására, a metodikai képzés gyakorlati oldalának erősítésére. Létrejöttek olyan munkaformák, amelyek a szakmai és metodikai képzés összehangolását s ezáltal mindkettő hatékonyságának fokozását hivatottak szolgálni, s az eddigi tapasztalatok szerint nem is eredmény nélkül.

Ezt követően *Sinkovics István* az egyetemi történelemtanárképzés reformjával foglalkozott. Bevezetőben megállapította, hogy az 1963-ban végrehajtott reform előzményei visszanyúlnak az 1949. évi reformhoz, amelynek távlatilag a szocialista egyetem megteremtése volt a célja. A jelenlegi reform során helyes kezdeményezések történtek az oktatás tervszerűbbé tételére, a marxizmus—leninizmus történet szemléletének uralkodóvá válása pedig egyre inkább biztosította a történelemszempont egységét és az átmenet egyes visszasságait sikerült kiküszöbölni.

Ami a reform kapcsán bevezetett új tanterv leglényegesebb változásait illeti, a napjainkhoz közelebb eső korszakok előtérbe állítását kell kiemelni (1789, illetve 1790 az I. és II. szigorlat közötti határ). De jelentékenyen — kb. 30%-kal növekedett az egyetemes történelmi órák száma is, s az előzőnél több kötelező egyetemes történelmi szemináriumot iktattak be. (Miközben a Magyarország történetével foglalkozó órák és szemináriumok száma változatlan maradt.) A változások lehetővé teszik az új- és legújabb kor behatóbb tárgyalását, az európacentrikus szemlélet ellensúlyozását. Szükségesnek látszik azonban az egyes országok előadása helyett erősebben érvényesíteni

az egyetemesség szemléletet; „világos vonalvezetésű egységes rajzban kell összefoglalni az emberi fejlődés lényegét.”

Míg a reform részletintézkedései közül a történetírás történetének egy félévről kettőre való emelése kétségkívül pozitív tény, fájdalmas s a középkori specialisták képzése szempontjából hátrányos a latin nyelv erős visszaszorulása és az iratolvasás, a régészet, a tárgyi néprajz teljes elmaradása. A reform végrehajtása során több problémát nem sikerült megoldani. Így pl. a két szaktárgy és az általánosan kötelező tárgyak kötelező óraszámára (arányuk kb. 1:1:1) annyira kitölti a heti 32 órás keretet, hogy igen kevés lehetőség nyílik speciális kollégium vagy szeminárium felvételére (ami pedig az egyetemi képzés egyik legtöbb lehetőséget ígérő formája). Nem mindenben megnyugtató a kollokviumok elosztása, s az államvizsga követelményrendszere sem. Az egyetem — helyesen — jobban figyelembe veszi a középiskola által teremtett követelményeket, de szinte teljesen megoldatlan — az ún. tanári szakokon — a tudományos szakképzés, a tudományos utánpótlás nevelése. Meg kellene oldani a tanári továbbképzést. Joggal felvetődött a reformmunkálatok során a „tanári szakképzés” (ahogyan a Műszaki Egyetemen van szakmérnökképzés vagy az Orvosegyetemen szakorvosképzés). Marczali már 1885-ben — francia és osztrák mintára — az egyetem mellett egy külön intézet felállítását tartotta szükségesnek.

A problémákban gazdag előadásban szó esett még az egyetemi módszerek fejlesztéséről, az egyetem szemléltetési lehetőségeinek kedvezőtlen körülményeiről és a reform által bevezetett ún. A, B, C szakokról is.

Az előadó végül nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az „egyetem céljával a reform a kommunista szakemberek képzését jelölte meg. Ez azt a követelményt támasztja, hogy a történetszakos hallgatóknak a szükséges tényanyaggal együtt meg kell ismerniök az emberiség fejlődésének útját és pontosan kell helyüket mai társadalmunkban megjelölniök. El kell sajátítaniök a történettudomány módszerét, műhelytitkait, meg kell tanulniök az önálló munkát és ki kell fejleszteniök az ehhez szükséges készségeket. A tanárszakosoknak azt is tudniök kell, hogyan adhatják tovább ismereteiket, hogyan alakíthatják ki jövőendő tanítványaik történeti tudatát, és hogyan fejleszthetik történeti műveltségüket, ami útravaló az egész életre.”

Az egyetemi és főiskolai tanárképzés kérdéseihöz: *Bódi Ferenc, Kiss Géza, Medzibrodsky Endre, Veress Géza és Waczulik Margit* szölt hozzá.

Az előadáshoz kapcsolódó hozzászólások sok kérdést érintettek, többek között a tudományosság és a gyakorlatiasság kapcsolatát a főiskolai képzésben; a gyakorló vezető tanár felelősségét a hozzá beosztott tanárjelöltek tanári hivatásának a fejlesztésében, a külső gyakorlat problémáit, a tudományos ambíciók és a tanári pálya közötti kapcsolat lehetőségeit. A legtöbb szó azonban az egyetemi és főiskolai gyakorló iskolákról, valamint az egyetemi módszertani oktatás fogyatékoságairól esett.

Mint ismeretes a gyakorló iskolák helyzete nem szabályozott abban a tekintetben, hogy mennyiben kötelesek a módszertanilag kitaposott utat járni, s mennyiben lehetnek a kísérletezések színhelyei. Ez annál inkább sajnálatos, mert a tanárjelöltek módszertani felkészültsége nem kielégítő. Pedagógiai bizonytalanságuknak ugyan nem egyszer szakmai tájékoztatásuk is forrása, de a legtöbb probléma mégis abból fakad, hogy még a legjobbak didaktikai és metodikai felkészültsége is csak verbális. A gyakorló év során a szakmai-tartalmi és formai kérdések dominálnak, s nem pótolhatók a tanárjelöltek elméleti, szakmetodikai felkészültségében mutatkozó hibák. Meg kellene oldani a szakmódszertani képzés irányítását, ki kellene dolgozni a módszertani képzés korszerűbb programját, tematikáját, szervezeti kereteit, munkaformáit és vizsgakövetelményeit s új, kézikönyvként is használható szakmódszertani munkát kellene kiadni.

Az előadások és hozzászólások tanulságait *Székely György* foglalta össze. Kiemelte, hogy miután a reform első szakasza lezárult, ez a vita egyben a tapasztalatcsere értékes fóruma volt, amely a problémák összegyűjtésével egymagában is jelentős eredményt ért el. Hasznosnak bizonyult továbbá a két felsőoktatási intézmény munkáját közösen tárgyalni, s hasznosak voltak azok a javaslatok, amelyeket a felsőoktatás tartalmi és módszertani kérdéseivel kapcsolatban tettek.

A konferencia második napját *Szabolcs Ottó* „Történelemtanításunk módszertani kérdései és az iskolareform” című előadása vezette be. Bevezetőben hangsúlyozta, hogy nem elég irányvonalakat kitűzni, tudományos programot adni, — hanem a tudományszervezés, a propaganda, a felügyelet évekig tartó munkájával el kell terjeszteni a legjobb módszereket, amelyek a cél megvalósítására alkalmasak. Amíg a tantervkészítés korszakában azt vitattuk, hogy mit tanítsunk, most az a kérdés, hogyan tanítsunk. (Ez nem jelenti azt, hogy a tantervről, tankönyvekről ne mondjunk véleményt, s ne gyűjtjük a reformmal kapcsolatos tapasztalatokat).

Ezután a történettudomány és a történelemtanítás kapcsolatáról beszélt. A tudomány és az oktatás között, „egy olyan, ha úgy tetszik, dialektikus kapcsolat van, ahol az oktatási és nevelési célkitűzések és az életkori sajátosságok — amelyektől az előző természetesen nem független —, már eleve determinálják, hogy a tudomány anyagából mit és hogyan vesznek át, a tudomány anyagának sajátossága pedig determinálja, hogy vele kapcsolatban milyen nevelési és oktatási célokat tűzhetünk ki.” Ezért érzékeltük úgy, hogy a történelemtanítás tulajdonképpen a történettudomány alkalmazott tudománya.”

Ebből következnek a történelemtanítás alapelvei: az egész történelmet kell tanítani, csak korszakokként változó bőségben, oly mértékben, amennyire az oktatási és nevelési célkitűzések megkövetelik, az időkeretek és a tanulók felfogó képessége lehetővé teszik. A fenti kiindulópontból következik a törté-

nelemtanítás komplexitása. A tantervekben realizált komplex felfogás, a gazdaság- és a technikatörténetnek, a társadalom- és kultúrhistoria bevitele az iskolába, az élet által megkövetelt lépés volt. Az összetettebb történelemtanítás azonban olyan igényeket támaszt, amelynek részben a tudomány, részben pedig a tanárok sem tudnak ma még hiánytalanul eleget tenni. Az iskola-reform szellemében megfogalmazott célkitűzéseink megkövetelik, hogy át kell alakítanunk már megszokott és gyakran rutinná merevedett tanmeneteinket, módszereinket. Tanítási módszereink legyenek sokrétűbbek, élőbbek, színesebbek, szemléletesebbek. „Az egész történelemtanítás alapvető módszertani elve a szemléletesség (amely semmiképpen sem tévesztendő össze a puszta szemléltetéssel. A szemléletesség didaktikai alapelve, a szemléltetés pedig egy a módszerek közül.)

Külön is foglalkozott előadásában Szabolcs Ottó a vizuális szemléltetési lehetőségekkel. „Ma már a megismerési folyamatban általában a vizualitás dominál, s ennek óriási jelentősége van a reprodukív, történelmi megismertetés szempontjából is.” Európa egyik legkorszerűbb és legszélesebbkörű falitérkép sorozatával s ennek megfelelő kézi atlással rendelkezünk. A történelmi képek, epidiaszkopok és diafilmek mellett viszont a filmek és a televízió jelentősége nő rohamosan. „A látás, a vizualitás és a mozgásban látás most már elválaszthatatlan a fiatalság szemléletében.”

Befejezésül szólt még az aktivizálás helyes értelmezéséről, a linearitás és a koncentricitás problémájáról, s utalt arra a felelősségre, amely a tudományra és az oktatásra a tudat formálásában nehezedik.

Az előadáshoz kapcsolódva *Eperjessy Géza* a középiskolai, *Filla István* és *Szebenyi Péter* az általános iskolai reform kérdéseivel foglalkoztak. Kitértek a történelemtanítás néhány elvi kérdésére (komplexitás, a linearitás és a koncentricitás, illetve a világtörténelmi látásmód), illetve azokra a módszertani koncepciót érintő változásokra, amelyek a reform vívmányai, és beszámoltak új, sikeres módszertani kezdeményezésekről. *Juhász Imre* a középiskolai szakköri munka gazdag lehetőségeiről beszélt, saját szakkörének konkrét eredményeit elemezve.

Ezután *Unger Mátyás* „A történelem tankönyvírás elméleti és gyakorlati kérdései” című előadása hangzott el. A népi demokratikus iskolapolitika eredményeként ma több mint 6000 történelemtanár és kb. 1 200 000 különböző iskolatípusba járó diák — forgatja napról-napra a történelem tankönyveket. Mekkora lehetősége a tudat formálásának és mekkora felelőssége!

A reform során bevezetett tankönyvek készítőit a fokozott társadalmi igények az alábbi feladatok elé állították: „ideológiai tekintetben az egyetemesség elvének érvényesítése, a nemzeti történelemben mutatkozó partikularizmus és az egyes korszakok előadásában továbbélő nacionalista maradványok felszámolása, a komplexitás megvalósítása, a világnézeti nevelés határfokának növelése. Pedagógiai tekintetben az életkori sajátosságok tudatosabb

figyelembe vétele, a helyenként meglevő maximalizmus leküzdése, s a gazdagabb, korszerűbb kiállítás és szerkesztés. Mindeme követelmények mellett a stabilitásra való törekvés, mivel a huzamos ideig használt tankönyv az eredményes iskolai munka egyik feltétele.”

A tankönyvek fejlődését, alakítását az alábbi tényezők alapvetően meghatározzák: a) a társadalmi szükségletek; b) a történettudomány c) és a pedagógia fejlődése, különös tekintettel a történelem-szakmetodikára. A három tényező hatása a reformtankönyvek megírásáig nem egyenlő intenzitással érvényesült. A történelemtudomány pl. a kezdeti erőfeszítések után kevésbé törődött a tankönyvírással, jóllehet eme különleges műfaj elmélyült, igényes, önálló, sajtószerű és tudományos alkotó munkát követel. A tényezők hatásának egyensúlya akkor következett be, amikor a tankönyvnek az oktatási-nevelési folyamatban betöltött funkciója tisztázódott. E tisztázódási folyamat eredményeként a tankönyvek jellege is döntően megváltozott. Korábban szinte kizárólag otthoni memorizálásra szolgáltak, most az oktatás-tanulás legsokoldalúbban felhasznált munkaeszközei. „Ősi, közlő funkcióján kívül egyre több elemét veszi fel a munkafüzeteknek; nemcsak megtanulandó, hanem feldolgozandó anyagokat, feldolgozáshoz szolgáló pedagógiai irányítást is tartalmaz”. (A forrásgyűjtemények, kronológiai összefoglalók, munkafüzetek stb. is ezt a tanulói öntevékenységre irányuló tendenciát erősítik.)

A tankönyv imént vázolt jellegváltozása alakította ki annak jelenlegi belső, strukturális elemeit (szöveg, forrás, kép, grafikon, térképvázlat, kérdések, kronológiai összefoglalók), a szerkezeti elemek arányait, a tananyag tagolását s a komplexitásból adódó kérdések megoldását, mely utóbbi eldönti azt is, hogy az egyes tudományok elemeiből csak annyit és csak úgy szabad átvenni, hogy a történelem megtarthassa tantárgyi egységét.

Befejezésül bírálta a tankönyvkészítés — szerinte túlságosan — bürokratikussá vált útját. Örömmel nyugtázta, hogy tankönyveink kiállítása lényegesen különb a korábbiaknál, s kezdik elérni „a könyv” rangját. Sajnálatos viszont, hogy egyáltalán nincs tankönyvelméleti kutatásunk. Le kell vonnunk a tankönyv jelentőségéből az összes konzekvenciát és nem szabad sajnálnunk az újabb erőfeszítéseket.

Az előadás után *Benczédi László* korreferátumában a társadalmi igény konzekvenciáit fejtegette, különös tekintettel a II. gimnáziumi tankönyv írása közben szerzett tapasztalatokra, majd *Gyapay Gábor* a források felhasználásáról és a gimnáziumi I. osztályos tankönyv tanulságairól, *Hinora Sándor* a Tankönyvkiadó Vállalat célkitűzéseiről és lehetőségeiről; *Kovács József* a reformtankönyvek tapasztalatairól; *Vértes Róbert* pedig azokról az új — részben még előkészületben levő — történelemtudományi kiadványokról beszélt, amelyek mindenekelőtt a munkásmozgalom tanítását könnyítik meg.

A konferencia utolsó programpontjaként a „Századok” és a „Történelemtanítás” c. folyóiratok olvasóankéjtára került sor.

Az ankétot *Pamlényi Ervin*, vitaindító referátuma vezette be. Részletesen kitért a történelemtanítás kérdéseivel foglalkozó külön rovatra, amely jelenlegi formájában a történelemtanítás fontosabb problémáival ismerteti meg olvasóit. Szólt a tanárok által írt cikkekről, a szerkesztőség követelményrendszeréről, s a terjedelem és a hosszú nyomdai átfutás okozta nehézségekről. Végül tájékoztatta hallgatóit arról, hogy milyen, elsősorban a tanárokat érintő elképzelései vannak a Századok szerkesztőségének.

Ezt követően *Szabolcs Ottó* a „Történelemtanítás” eredményeiről, terveiről és gondjairól beszélt. Jelenleg a folyóirat egyike a Minisztérium módszertani lapjainak, s ez meghatározza jellegét. Terjedelme korlátot szab a cikkek számának és lapszámának. Beszélt a folyóirat egyes rovatairól s az egyes számok tervezési kérdéseiről (pl. az ún. tematikus számok hasznáról.) Végül a szerkesztőségnek azt a szándékát hangoztatta, hogy igyekezzenek kiterjeszteni a lap munkatársainak és egyéni előfizetőinek a számát.

A vita a két folyóiratról párhuzamosan folyt. Sok szó esett a két folyóirat jellegéről. Voltak olyanok, akik a Századokban több, a történelemtanárok számára írt cikket sürgettek, túlságosan részletezőnek, hosszúnak tartották a folyóirat cikkeit. Még több szószólója akadt annak a nézetnek, hogy a „Történelemtanítás” se legyen pusztán módszertani lap, vállaljon nagyobb részt a tudomány legfrissebb eredményeinek népszerűsítésében. A tanár — ezernyi lekötöttsége miatt — nem képes a munkáját érintő folyóiratok mindegyikét kézbevenni.

Sok hozzászóló tartotta fontosnak a „Történelemtanítás” terjedelmének növelését, vagy ami ezzel egyértelmű, de még kedvezőbb megoldás lenne, — a tanév tartama alatt — a havonkénti megjelenését. Így sok olyan jogos panasznak lehetne elejét venni, ami a „Századok”, illetve a „Történelemtanítás” hosszú nyomdai átfutásából adódik.

A hozzászólásokból kiderült, hogy a két folyóirat így is nagy hasznára van a tanároknak. Különösen a tájékoztató jellegű rovatok hasznosságát emelték ki. (A Századok bibliográfiai áttekintését, a Történelemtanítás Szemle rovatát.) Bírálóan tették viszont szóvá a sokszor késve megjelenő recenziókat. (A történelemtanításban — jellegénél, időhöz kötöttségénél fogva — nagy jelentősége volna az aktualitás következetes érvényesítésének.) Hiányolták a szakmetodikai bibliográfiát, s a módszertani lapban a következetesebb tervezést. Mindkét lappal kapcsolatosan nagy problémát okoz a terjesztés; különösen egyes iskolatípusokban és egyes vidékeken baj van az olvasottsággal is. A vidéki ankétok sokat segíthetnének.

Pamlényi Ervin és *Szabolcs Ottó* válaszaikban megköszönték a javaslatokat és tájékoztatták a résztvevőket a „Századok” szerkesztőségének azon tervéről, hogy évente rövid, összefoglaló cikkben — ami különnyomat formájában egyben könnyen terjeszthető is lesz — áttekintést adnak a történettudomány legfontosabb eredményeiről.

A konferenciát — a két közvetlen rendező: a Társulat tanári tagozata és az OPI történelem tanszéke nevében — *Unger Mátyás* zárta be.

A konferencia sikere több, talán nem egészen megalapozatlan reményt kelt. Mindenekelőtt azt, hogy a konferencia után újabb lendületet vesz a szakmódszertani kutatás és hogy a történelemtanítás még több segítséget kap a történelemtudománytól.

Mindkettő eredményei, illetve azok felhasználása még inkább elősegíti azoknak a követelményeknek a kielégítését, amelyeket szocializmust építő társadalmunk állít a történelemtanítás elé.

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNYEK

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA
FORRADALOM NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGÉRŐL

MOSZKVA, 1967. MÁRCIUS 28—31.

SIKLÓS ANDRÁS

Hosszú és gondos előkészítő munka után került sor a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, a Marxizmus—Leninizmus Intézet, a Társadalomtudományi Akadémia és a közelmúltban létrehozott Nemzetközi Munkásmozgalmi Intézet közös rendezvényeként az Októberi Forradalom nemzetközi jelentőségével foglalkozó tudományos konferenciára.

A tanácskozáson 34 ország képviselői vettek részt. (Ausztria, Anglia, Argentína, Belgium, Brazília, Bulgária, Ceylon, Chile, Csehszlovákia, Délafrika, India, Irak, Irán, Japán, Jordánia, Jugoszlávia, Kolumbia, Lengyelország, Libanon, Magyarország, Mongólia, Mexikó, Német Demokratikus Köztársaság, Olaszország, Panama, Portugália, Románia, Spanyolország, Szíria, Uruguay, USA, Venezuela, Vietnam.) A résztvevők a társadalomtudományok művelőinek, a marxista tudományos központok munkatársainak, a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő képviselőinek sorából kerültek ki, számuk körülbelül 500-ra volt becsülhető. A plenáris ülés elnökségében neves közéleti személyiségek foglaltak helyet, így Dolores Ibarruri a Spanyol KP elnöke, Jesus Faria a Venezuelai KP főtitkára, Rodney Arismendi az Uruguayi KP első titkára.

Részt vettek a plenáris ülésen Sz. P. Trapeznnyikov és D. P. Sevljagin, az SZKP Központi Vezetősége osztályvezetői. Magyarországot a tanácskozáson Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag vezetésével nyolc tagú, a Történettudományi Intézet, a Párttörténeti Intézet, a Hadtörténeti Intézet és a Tudományegyetem munkatársaiból összeállított delegáció képviselte.

A tanácskozás március 28-án plenáris üléssel kezdődött, az ezt követő napokban szekcióülésekkel folytatódott és március 31-én a tanácskozás eredményeit összegező záróüléssel fejeződött be. Közel hetven előadás hangzott el, húsz plenáris ülésen, huszonöttnél több az első, húsznál több a második szekcióülés keretében.

A plenáris ülésen P. N. Fedoszejev a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke és I. I. Minc akadémikus (az akadémia keretében működő, az Októberi Forradalom történetének kutatását koordináló tudományos tanács vezetője) tartott hosszabb bevezető referátumot.

P. N. Fedoszejev bevezetője (Október történelmi tanulságainak nemzetközi jelentősége) azt hangsúlyozta, hogy a leninizmus nemzetközi jellege következtében az októberi forradalom óriási jelentőséggel bír az egész emberiség számára. Meggyőzően leplezte le a polgári ideológusok, a jobb és baloldali opportunisták arra irányuló kísérletét, hogy október tanulságainak, a leninizmusnak más országokra való alkalmazhatóságát kétségbe vonják.

I. I. Minc előadása (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a világ haladása) az Októberi Forradalom jelentőségét a társadalmi haladás, a világ forradalmi mozgalmainak kibontakozása, az imperializmus elleni harc erősítése, a béke, a demokrácia és a nemzeti függetlenség kivívása szempontjából világította meg.

A plenáris ülés és „Az Októberi Forradalom és a proletár internacionalizmus” címmel megtartott első szekcióülés referátumai a bevezető előadások fentebb vázolt tételeit, megállapításait fejtették ki bővebben, konkrétan mutatva be ezek helyességét, az októberi forradalom hatásának, eszméinek érvényesülését az egyes országok sajátos viszonyai között. A NOSZF nemzetközi jelentősége széles értelemben nyert bemutatást: 1. milyen közvetlen lendítőerőt adott a nemzetközi munkás- forradalmi mozgalmaknak az 1917—23-as évek forradalmi fellendülésének idején; 2. az Októberi Forradalom történelmi tapasztalata hogyan érvényesült a második világháború, a fasiszmus felett aratott győzelem utáni sajátos feltételek között az antifasiszta-demokratikus átalakulásban, a népi demokratikus forradalmakban; 3. milyen hatást gyakorolt a szovjet forradalom a gyarmati -félgyarmati országokra, a nemzeti felszabadító mozgalmakra 1917-től napjainkig (ezt a kérdést a vietnami küldött különösen részletesen fejtegette); 4. annak bizonyítása a különböző burzsoá nézetekkel szemben, hogy a leninizmus, a NOSZF alapvető tapasztalata az iparilag legelőrehaladottabb országok viszonyai között is érvényes (ezt főleg az NDK, Franciaország és Anglia képviselője állította fejtegetéseinek előterébe).

A plenáris ülésen magyar részről Hajdú Tibor szólalt fel. Előadása, mely az általa és Siklós András által kidolgozott hosszabb tanulmány rövid foglalata volt — történelmi áttekintést adott az Októberi Forradalom magyarországi hatásáról az 1917—1919 közötti periódusban. Az előadás kitért a forradalom közvetlen magyarországi fogadtatására, az 1918 januári sztrájkmozgalomra, az Oroszországban levő magyar hadifoglyok szervezkedésére és részvételére a forradalom és a polgárháború harcaiban. Részletesen szólt az 1918. november 3-i Moszkvából érkezett felhívásról, a KMP megalakulásáról és harcairól és végül a rendelkezésre álló idő szűkös voltára való tekintettel röviden a Magyarországi Tanácsköztársaság jelentőségéről is.

Az első szekció ülésén elhangzó előadások keretében L. Nagy Zsuzsa a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatát ismertette széles nemzetközi háttér felvázolásával, mondanivalóját a párizsi békekonferencia szovjetellenes politikájának keretébe ágyazva. Zsilák András előadása annak

bemutatására törekedett, hogy hogyan érvényesült Október hatása, hogyan érvényesültek az októberi forradalom egyes alapvető vonásai Magyarországon az 1945. évi felszabadulást követő osztályharc menetében.

A II. szekció előadásainak központi témája az „Októberi Forradalom és a proletárinternacionalizmus” volt. L. Minajev (SZU) azonos című elvi jellegű felszólalását követően az előadások nagy része az internacionalistának az októberi forradalomban és a szovjethatalom védelmében vívott harcaival foglalkozott. P. Panajotov a bolgárok, B. Bednarz dandártábornok a lengyelek, V. Cheresiesiu és N. Copoiu a románok, L. M. Zak (SZU) a franciák, N. Popovics a jugoszlávok, P. Dicks a németek szervezkedését és harcait ismertette. A. J. Manuszevics az internacionalisták harcainak néhány kérdéséről c. előadásában a nacionalista alakulatok ellenforradalmi szerepére is kitért. Ezt a témakört érintette felszólalásában S. Stvertecky a Szlovák Párttörténeti Intézet munkatársa is.

B. G. Gafurov és L. P. Deljuszín (SZU) az Októberi Forradalom ázsiai hatásával foglalkoztak. Deljuszín előadása kiemelte a kispolgári irányzatok és az elméleti tisztázatlanság szerepét a Kínai Kommunista Párt megalakítása idején.

Magyar részről Józsa Antal szólalt fel. Előadásában azokat az okokat elemezte, melyek a magyaroknak a szovjet fegyveres erők soraiban való viszonylag nagyarányú részvételét magyarázzák. Forrásokra hivatkozva bebizonyította, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia orosz hadifogságba esett katonái között a legnagyobb nemzeti csoportot a magyarok képezték.

A háború előtti Magyarország éles szociális feszültsége a hadifogságban is éreztette hatását. A magyar burzsoá nacionalizmus az orosz fogságban elszigetelődött, egyetlen orosz polgári pártban vagy irányzatban sem talált szövetségesre. Antantbarát magyar nacionalista mozgalom nem alakult ki. Egyedül az internacionalista álláspontot elfoglaló magyar hadifogoly szociáldemokraták — akik közül sokan később a kommunista párt alapítói lettek — törték át az elszigeteltség korlátait, amikor a bolsevikokkal szövetségre léptek.

A magyar hadifogoly tömegek csak a bolsevikoktól várhatták sorsuk jobb-rafordulását. Az ellenforradalmi pártok, irányzatok magyar- és németellenes propagandája megakadályozta, hogy a nacionalista beállítottságú magyar tisztek és katonák tömegesen csatlakozzanak a fehérekhez.

Megjegyezte továbbá, hogy az ellenforradalmi terror széles magyar hadifogoly réteget készítetett önvédelemre.

A tanácskozás eredményeit három zárszó foglalta össze. A plenáris ülés zárszavát P. N. Fedoszejev, az I. szekciót V. N. Hvosztov akadémikus a Történettudományi Intézet igazgatója, a II. szekciót E. M. Zsukov akadémikus, az Akadémia Történettudományi Osztályának titkára tartotta, P. N. Fedoszejev zárszavában azt húzta alá, hogy a konferencia eredményei újó-

lag bebizonyították; Október tanulságai a kommunisták, minden dolgozó számára kimeríthetetlen erőforrást jelentenek a szocializmusért, a kommunizmusért, a társadalmi haladásért és békéért vívott harcban. A plenáris ülésen elhangzott magyar referátummal kapcsolatban a zárszó azt emelte ki, hogy az több más referátumhoz hasonlóan, helyesen mutatott rá a párt szerepére és jelentőségére a szocializmus győzelméért vívott harcban.

Hvosztov akadémikus az első szekció munkáját értékelve az elhangzott előadásokat két csoportba sorolta. Az előadások egy része elismerésre méltó munkát végzett az Októberi Forradalom közvetlen hatásának bemutatása terén (e csoport előadásai közt emlékezett meg Nagy Zsuzsa előadásáról), másik része gazdag anyag alapján világított meg olyan kérdéseket, a szocialista átalakulás útjának problémáit az egyes országokban, melyeket elsőízben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vetett fel (e csoport előadásait méltatva emlékezett meg a zárszó Zsilák András referátumáról). E. M. Zsukov a II. szekció munkájáról adott értékelésében hiányolta a nacionalizmus kellő kritikáját. Hangsúlyozta a burzsoá nacionalizmus minden válfajától való elhatárolódás fontosságát. Rámutatott arra, hogy az egyes országok helyi sajátosságainak túlhajtása is veszélyt rejt magában. A proletár internacionalizmus szemben áll a „nagy nemzeti” és a „kis nemzeti” nacionalizmussal. A nemzetközi munkásmozgalom egyik legfontosabb feladata a nacionalizmus teljes leküzdése.

A konferencián, bár azon egyes kérdésekben eltérő nézeteket valló kommunista pártok képviselői is részt vettek (Románia, Jugoszlávia, Kuba, Vietnam stb.) vita nem alakult ki. A fő elvi kérdésekben ezt Hvosztov akadémikus zárszava is kiemelte, a felszólalások nem tértek el egymástól, bizonyos részletkérdésekben megnyilvánuló különbségek ellenére a konferenciát az alapjában véve egységes álláspont jellemezte.

A szívélyes, baráti légkörben megtartott konferencia előadásai, hivatalos közlés szerint könyv alakban is megjelennek és azokat a rendezőség kiadás céljára más országoknak is rendelkezésére bocsátja.

NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZKONFERENCIA AZ 1867-es KIEGYEZÉSRŐL

POZSONY, 1967. AUGUSZTUS 28—SZEPTEMBER 2.

SOMOGYI ÉVA

Prága, Budapest és Bloomington után 1967 augusztusának utolsó napjaiban Pozsonyban gyűltek össze a Habsburg Monarchia történetének kutatói, hogy a kiegyezés centenáriumán megvitassák annak a történeti kísérletnek tartalmát és hatását, mely az utolsó erőfeszítés volt a soknemzetiségű Monarchia konszolidálására. A Szlovák Tudományos Akadémia meghívására majd másfélszáz historikus érkezett a városba, a hazaiakon kívül népesebb delegáció Ausztriából, az Egyesült Államokból, a Német Demokratikus Köztársaságból, a Német Szövetségi Köztársaságból és a Szovjetunióból. A kongresszuson 12 magyar történész vett részt: Arató Endre, Gonda Imre, Hanák Péter, Kolossa Tibor, Kovács Endre, Katus László, Mérei Gyula, Pecze Ferenc, Ránki György, Somogyi Éva, Spira György és Vörös Antal.

Bár a konferencia meghirdetett tárgya a 67-es kiegyezés volt, már az előzetes program-tervezetből kitűnt, hogy valójában a dualista Monarchia leglényegesebb kérdései kerülnek megvitatásra. A nemzetközi helyzet és a kiegyezés; a Monarchia társadalmi, gazdasági, politikai problémái; a nemzeti kérdés; a föderalizáció problémái a soknemzetiségű Habsburg-Monarchiában — olyan témakomplexumok, amelyek széleskörű vitákra s a Monarchia-kutatás jelenlegi állásának felmérésére egyaránt bőséges lehetőséget kínáltak.

A jelzett témákhoz mintegy 30 referátum készült, ezeket a konferencia valamennyi résztvevőjének előre megküldték, s így a szöveget ismertnek feltételezve a konferencián már csak a vitákra került sor. Kivételt képeztek a bevezető előadások: A. Polišenskýé (Prága), R. Kanné (New Jersey), F. Zwitteré (Ljubljana) — ezek elhangzottak a konferencián.

Polišenský dolgozata (A kiegyezés mint történelmi probléma) elsősorban módszertani és historiográfiai kérdéseket érintett: milyen módon elemezhető a Monarchia válságának 1867-es megoldása. A kérdést sokan vizsgálták nemzeti, mások „nemzetekfeletti”, a Habsburg Monarchia szemszögéből, megint mások az egyetemes történet távlataiból. Polišenský konklúziója: a provinciális módszer ez esetben sem vezethet helyes eredményhez. A kiegyezés valójában annak az egyetemes történeti problémának egy variánsa, mennyiben van lételeménye a polgári nacionalizmus korában egy soknemzetiségű állam-

nak. A prágai történész referátuma, amely az indító hangot adta a kongresszus munkájához, azt a törekvést juttatta kifejezésre, hogy a szűk nemzeti szempontokon felülemelkedve kíséreljük meg megérteni és megvilágítani a történetileg kialakult soknemzetiségű birodalom sajátos problémáit.

Nagyobb érdeklődést váltott ki, különösen szemléletbeli változása miatt *Robert Kann* előadása. (Az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés retrospektív vizsgálata. Okai és hatása.) A kiegyezés problematikáját — mondotta — eddig két aspektusból közelítették meg: vizsgálták a kiegyezési törvények jogi természetét, valamint azt, mit hozott a nemzeti kérdés rendezése szempontjából. Az előbbi vizsgálódási módszert szűkkörűnek, az utóbbit céltalannak tartotta: a kiegyezéssel nem a nemzeti kérdést kívánták rendezni, hanem a Monarchia nagyhatalmi helyzetét biztosítani. A továbbiakban a nagyhatalmi helyzet szociális, belpolitikai, jogi és külpolitikai feltételeit elemezte, s megállapította, hogy a kiegyezést a Monarchia legerősebb elemei kötötték meg. E ponton a referátum nemcsak a felek nemzeti, hanem társadalmi súlyára is hivatkozott. A kiegyezés értékelésénél történetietlen a „jó vagy rossz volt-e” kérdésfelvetés — a 67-es megoldás szükségszerű volt, de egyben gátja a Monarchia problémái további rendezésének, amit R. Kann egyébként lehetségesnek ítélt volna.

Figyelemre méltó, hogy Kann éppen a magyar történetírás újabb eredményeire is hivatkozva (Hanák Péter 1959-ben a Történeti Szemlében megjelent cikkére, és 1966-ban Bloomingtonban tartott előadására) erőteljesebben vonta vizsgálódási körébe a gazdasági és társadalmi mozzanatokat, sokkal kritikusabban foglalt állást a Monarchiával kapcsolatban, mint korábban. Természetesen Kann koncepciója számos ponton ma is vitatható. Ránki György cáfolta, hogy a kiegyezés egyedüli célja a Monarchia nagyhatalmi helyzetének megszilárdítása lett volna. Ha az uralkodót ez a törekvés vezette is a magyarokkal való tárgyalás és megegyezés útjára, az osztrák—német burzsoázia nemzeti uralma megszilárdítása érdekében mondott le a birodalmi centralizációról, s békélt meg a dualizmus eszméjével, s a magyar uralkodó osztály ugyanezért áldozta fel a nemzeti függetlenség számos elemét. Ránki a továbbiakban megjegyezte, hogy Kann túlságosan szűken értelmezi a polgári átalakulás fogalmát.

A bevezető előadások sorát *F. Zwitter* (Ljubljana) zárta: „Az osztrák—magyar kiegyezés okai és következményei” c. előadásával. A tanulmány bemutatta az 1848-as forradalmi törekvések erővesztésének s egy igen mérsékelt liberalizmus uralomra jutásának folyamatát a Monarchia mindkét felében, vagyis azt az átalakulást, ami a kiegyezés megteremtéséhez vezetett. A kiegyezés valójában a korona, a Deák-párt és az osztrák—német liberálisok kompromisszuma volt. Az uralkodó az alkotmányosság javára volt kénytelen engedni abszolút jogaiból, a magyarok perszonáluniós törekvéseikből áldoztak, az osztrák—német liberálisok centralizációs igényeiket a birodalom nyugati

felére korlátozták. A kiegyezés a társadalmi és nemzeti szempontból erősek kompromisszuma, az ellenállni gyengék rovására. A dualizmus megteremtése — állapította meg Zwitter — nem történelmi tévedés, hanem realista lépés volt, amely egy időre biztosította a Monarchia létét és nagyhatalmi helyzetét — azon az áron, hogy jövőjét áldozta fel. Annak a történésznek, aki a Monarchiafelbomlásának okait keresi, kutatásaiban 1848—49-hez kell visszanyúlnia, vagyis azon korszak kezdetéhez, amelyben a Monarchia léte anakronizmussá vált.

*

A bevezető átfogó előadások után került sor a fent jelzett témakörök megvitatására.

Kovács Endre (Az 1867. évi osztrák—magyar kiegyezés és az európai nagyhatalmak c.) előadása a kiegyezést az európai politika összefüggéseiben mutatta be. Részletesen elemezte az 1860-as évek általános nemzetközi helyzetét, Franciaország, Anglia, Poroszország és Oroszország külpolitikáját, álláspontját a kiegyezéssel kapcsolatban 1866—67-ben. A nagyhatalmak a Monarchia fennmaradását és konszolidációját kívánták. A kérdéssel kapcsolatos konkrét politikájukat pillanatnyi hatalmi érdekeik határozták meg: míg Franciaország, Anglia és Poroszország diplomáciai befolyását a kiegyezés előmozdítására hasznosította, Oroszország ilyen támogatást nem nyújtott a Monarchiának.

Élénk vita bontakozott ki *J. Kořalka* (Prága) referátuma körül. Kořalka (őt támogatta a vitában Gonda Imre) azt fejtegette, hogy a magyar liberális párt és a porosz politika között a kiegyezés idején és az azt megelőző években is érdekszövetség állott fenn. *Gonda* finomította Kořalka megállapítását: érdekközösségről beszélt, hiszen szövetség nem jöhetett létre, mert Deákék féltek a poroszoktól, ill. egy feltételezhető porosz—orosz szövetségtől.

Hanák és Kovács cáfolták a porosz—magyar érdekkapcsolatok álláspontját, mivel a forrásokban sem szövetségnek, sem érdekközösségnek nincsen nyoma; ellenkezőleg Deákék aggodalma világlik ki belőlük, féltek Poroszországtól, mint Monarchia-ellenes nagyhatalomtól.

*

Az a kérdéskomplexum, amelyet a konferencia második programpontjaként tűzött vitára (társadalmi, gazdasági és politikai kérdések a Habsburg Monarchiában) valójában a legszélesebb érdeklődésre tarthatott volna számot, hiszen a birodalom szinte valamennyi lényeges kérdését magába foglalja.

A beérkezett referátumok jórésze azonban korlátozott igényekkel lépett fel. A gazdasági fejlődéssel mindössze kettő foglalkozott: *Macesiché* (Florida) és *Ránki György*. Két referátum érintette a Monarchia nyugati felének problémáit: a nyugat-német *Hans Mommsen*é és az osztrák *W. Goldinger*é. Mindkettő a kiegyezési törvények és azok hatásának elsősorban alkotmányjogi elemzését adta, *Vietor* (Pozony) viszont szlovák nemzeti szempontból próbálta megérteni és megvilágítani a dualizmus lényegét. Ezt követően *Hanák Péter* a kiegyezést, mint a polgári átalakulás megvalósulási útját elemezte. Feltűnő volt, hogy *Macesichre* nem gyakoroltak komolyabb befolyást a gazdaságtörténet és a közgazdaságtan már kialakult módszerei. Megállapítását, hogy t. i. a Monarchia meg sem indult a gazdasági integráció útján, többen cáfolták (a bécsi *Stourzh* és *Kolossa Tibor*)

Ránki György „Az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági fejlődésének néhány problémája” c. előadása két fő kérdéssel foglalkozott. A Monarchia és Európa gazdasági fejlődését vizsgálva megállapította, hogy bár a gazdasági fejlődés üteme a Habsburg birodalomban lépést tartott az európaival, ez önmagában nem volt elegendő a jelentős szintkülönbség felszámolására. E viszonylagos elmaradottság a birodalom 1867-es rendezésének volt a következménye, avagy kínálkozott volna kedvezőbb út a Monarchia gazdasági problémái megoldására? — *Ránki* megállapította, hogy a kérdés megválaszolására valójában nincsen konkrét lehetőség. Az azonban bizonyos, hogy ha a kiegyezést követő gazdasági fellendülés nem is volt képes a Monarchia struktúrájában, soknemzetiségű összetételében lappangó krízis végleges megoldására, arra lehetőséget nyújtott, hogy a terület egészét bevonja a nemzetközi kapitalizmus nagy fejlődési szférájába és ennek gazdasági eredményeit az egész Monarchia számára gyümölcsözően hasznosítsa (természetesen területileg jelentős eltérésekkel.)

Ezután Magyarország dualizmuskori gazdaságtörténetének elemzése során vitatta történetírásunk korábbi megállapítását, amely az ország agrárjellegét, Cislajtániához viszonyított elmaradottságát, az ipari fejlődés lassú ütemét 1867 után a dualizmus következményének tekintette. *Ránki* arra a konklúzióra jutott, hogy a kiegyezést követő negyedszázadban teremtődtek meg az ipari forradalomnak Keleteurópában sajátos gazdasági előfeltételei: jelentős agrárnövekedés és tőkeakkumuláció, s ezt a folyamatot a dualizmus rendszere nem hátráltatta: azaz, Magyarország vitathatatlan gazdasági elmaradottsága aligha írható a Monarchia számlájára, pontosabban csak olyan mértékben, hogy a kiegyezés elősegítette az adott társadalmi-politikai struktúra megmerevedését.

A szlovák *Vietor* referátumában (A kiegyezési törvények jellege) a kiegyezési törvények lényegét a nemzetiségi elnyomás biztosításában látta, s ezért a 67-es rendszer vizsgálatát erre az egyetlen kérdésre koncentrált. (A tényleges nemzetiségi törvényről, az 1868-asról nem tett említést.) A kiegyezés sze-

rinte olyannyira a magyar uralmi érdekeket szolgálta, hogy azt nem egyszerűen az osztrák parlament jóváhagyása nélkül, hanem kifejezetten az osztrák-németek ellenére kötötték meg, a kiegyezés elveinek realizálása során a nemzetiségekkel szemben alkalmazott módszerek hozzájárultak ahhoz, hogy a Monarchia felbomlása elkerülhetetlenné vált.

Ezt követően *Hanák Péter* „A polgári átalakulás a Habsburg Monarchiában és a kiegyezés” címmel tartott előadást. Referátumának főleg gazdaság — történeti vonatkozásait emeljük ki, minthogy a konferencián elsősorban ezek váltottak ki élénkebb vitát. Hanák megállapításai szerint Kelet-Európában a polgári átalakulás a történelmi adottságok (az agrárfejlődésnek, a társadalmi és etnikai struktúrájának a nyugat-európaiaktól eltérő volta) következtében nem hozta meg a feudális maradványok oly radikális felszámolását, nem biztosított olyan szabad utat sem a kapitalista fejlődés számára, mint Nyugat-Európában. A 48-as forradalom leverése nem egy nyugati típusú átalakulás lehetőségét hiúsította meg, hanem az objektíve korlátozott keleteurópai lehetőségek közül a lehető legjobb variánst. Mit hozott a polgári átalakulás szempontjából az 1867-es megoldás? — A gazdasági növekedés a Habsburg Monarchiában 1867 és 1914 között rendkívül gyors volt. Ez a növekedés azonban, követve az európai fellendülésnek nyugatról kelet felé terjedő irányát, konzerválta, sőt időlegesen fokozta is az egyes területek közötti jelentős nivóbéli különbséget. Vajjon a gazdasági fejlődésnek ez a kényszerűen adott menete kínált-e előnyöket, s ha igen, milyen mértékben az elmaradottabb keleti területek számára? — Az ipari forradalom fázisába lépő tartományok jelentősen hozzájárultak az elmaradottabbak mezőgazdaságának kapitalizálásához, hitel-szervezetének, közlekedésének kiépítéséhez, s ez elengedhetetlen feltétele volt az itteni gazdasági növekedésnek. A Monarchia piacán kialakult árucserre elősegítette a rentábilisabb gazdasági ágazatok gyors fejlődését, ami a belső akkumulációnak és az egyoldalú növekedésnek egyaránt forrása lett. A tőke szabad áramlása a fejletlenebb területek számára is hasznos volt. Ezek az előnyök a gazdasági függés és kizsákmányolás, az egyoldalú fejlődés és lassú industrializáció hátrányaival jártak együtt. De Kelet-Európában mindenütt ez volt a járható út az elmaradottság leküzdésére és ezért a Monarchia népeinek alacsonyabb árat kellett fizetniök, mint a szomszédos országoknak.

Azonban majdnem olyan mértékben, ahogy a gazdasági növekedés biztosította a polgári átalakulás és a nemzeti konszolidáció gazdasági feltételeit, a dualista államapparátus korlátozta ugyanennek a fejlődésnek politikai lehetőségeit. A dualista államrendszer — különösen Magyarországon — nem tudta biztosítani a polgári átalakulás végigvitelét, az agrárkérdés és a nemzeti problémák demokratikus megoldásait. Ebből a szempontból a kiegyezés a kelet-európai viszonyokat figyelembevéve is kedvezőtlen megoldást hozott, antidemokratikus tendenciáknak adott érvényesülési lehetőséget. A dualista Monarchia annak bizonyítéka volt, hogy egy soknemzetiségű területen a nemzeti

önállóság a modern gazdasági fejlődésnek egyáltalán nem elengedhetetlen feltétele, másrészt azonban a kapitalista gazdasági fejlődés a modern polgári átalakulás és a soknemzetiségű állam fennállása számára nem nyújt elegendő biztosítékot.

A magyar referátumok, elsősorban a Monarchia gazdasági fejlődésével foglalkozó fejtegetések élénk visszhangot váltottak ki a kongresszuson. Néhányan bírálták Ránki és Hanák megállapításait, amelyek a gazdasági növekedés objektív törvényszerűségére vonatkoztak, valamint azt, hogy a Monarchia viszonylag kedvező fejlődési lehetőséget biztosított népei számára. „A birodalom nyugati és középső tartományainak a Monarchia más területeire történő tőkeinvestálása nem tekinthető jótékony hatásúnak, — mondotta *Miron Constantinescu* bukaresti történész — mivel ezt a tőkét a keleti és déli országrészek ill. munkásosztályuk kárára realizálták.” *Constantinescu* cáfolta Hanák következtetését, amely szerint a gazdasági fejlődésnek nem elengedhetetlen feltétele a nemzeti állam. A Habsburg Monarchia története — állapította meg — éppen a nemzeti állam szükségességét bizonyította. Lenin ismert tételét idézte, amely szerint a soknemzetiségű állam kivétel, s a nemzeti állam a szabály. — Hanák továbbra is a gazdasági fejlődés objektív törvényszerűségeiről, a kapitalizmus nyugatról kelet felé tartó fejlődési irányáról beszélt, s nem fogadta el, hogy a gazdasági fejlődés és a nemzeti függetlenség között ilyen szoros korreláció lenne.

Más hozzászólók inkább kiegészítő megjegyzéseket tettek Hanák referátumához. *P. Sugar* (USA) megjegyezte, hasznos lenne behatóbban foglalkozni a magyar középosztály fejlődésével és társadalmi szerepével. *F. Zwitter* a kiegészítés gazdasági előzményeinek kutatására hívta fel a figyelmet. *Somogyi Éva* az osztrák-német liberális párt kiegészítéssel kapcsolatos állásfoglalásával egészítette ki Hanák Péter referátumát. *Spira György* Hanák gondolatát tovább fejlesztve, részint vele vitatkozva azt fejtegette, hogy a Monarchia gazdasági, társadalmi és etnikai struktúrájából következően, a kiegyezés és a Monarchia felbomlása egyaránt parancsolóan szükségszerű volt. (Hanák a történeti törvényszerűségek ilyen szoros determináltságát vonta kétségbe.)

*

Mint ahogy ez hasonló tanácskozásokon lenni szokott, a *nemzeti kérdés* az érdeklődés előterében állt. A beküldött referátumok nagyjából e témakörhöz kapcsolódott. Színvonaluk igen eltérő volt, komoly, új kutatásokon alapuló tanulmányok váltakoztak ismert tételeket ismételtető, sokszor még nacionalista motívumoktól sem mentes dolgozatokkal. Az előbbi kategóriába tartozott többek között a cseh *Havránké*, amely az 1860-as évekbeli cseh politikai törekvéseket választotta tárgyául, *Urfus* prágai történészé („A cseh történeti államjog eszméjének fejlődése a XIX sz. hatvanas éveiben”) — bár e tanulmányból sem hiányzott a nacionalista motiváció. *Urfus* szerint 1865-

től azért kerültek szembe a csehek a magyar liberálisokkal, mert a magyar államjogi program nyíltan szembeszállt a nemzeti egyenjogúság eszméjével. A valóságban a csehek megbékültek volna a magyar államjogi programmal, ha sikerül a magukét is elismertetniök. Nagyon gazdag új levéltári anyag alapján írta meg a horvát kiegyezés történetét *Krestić* (Belgrád). Referátuma a tárgyról készült monográfiájának kivonata volt. *Katus László* előadása („A magyar politikai vezetőréteg és a nemzeti kérdés az 1867. évi osztrák—magyar kiegyezés idején”) a magyar politikai vezetőrétegek nézeteivel foglalkozott: hogyan vélekedtek az 1860-as években a nemzeti kérdés rendezéséről, s elképzeléseik milyen viszonyban voltak az egyes nemzetiségek programjával. A referátum bemutatta, milyen társadalmi erők tették lehetetlenné egy akárcsak mérsékelt liberális nemzeti politika kialakítását.

A szlovák *J. Mésáros* dolgozata azt a sokat vitatott témát vetette fel, hogyan érvényesültek a dualizmus korában a magyar asszimilációs törekvések kulturális és nyelvi téren. Megállapítása, hogy e vonatkozásban volt a legerősebb a nemzeti elnyomás és ez a század végére csak fokozódott, teljesen helyénvaló. Feldolgozási módszere, a statisztikai anyagok felhasználása azonban szakszerűtlen és meglehetősen egyoldalú volt.

Nagy érdeklődést keltett *L. Holotík*, „Az osztrák—magyar kiegyezés és a szlovákok” c. előadása. Különösen 48-ról tett megállapításai voltak figyelemre méltóak. A magyar forradalom leverése után Bécs feladatának tekintette, „hogy leszámoljon a forradalmi erőkkel, amelyek ha sok következtelenséggel is a polgári átalakulás programjának képviselői voltak.” Ez a korszak azonban — mondta tovább — nem adott fejlődési lehetőséget a nem-magyar népek számára sem, amelyek „1848—49-ben a magyar-ellenes harc platformján jelentek meg és ezáltal közvetve a bécsi kormány törekvéseit támogatták.” Holotík bírálta az 1868-as nemzeti törvényt, de elismerte, hogy bizonyos személyes nemzeti jogokat biztosított. Egyébként ő is vallotta, mint pl. Vietor, hogy az 1867-es rendezés nemcsak a magyarországi nemzeti törekvésekkel állt szemben, hanem az osztrák németiség nemzeti igényeivel is.

A nemzetiségi kérdés vitáján felmerült az a megállapítás (H. Mommsen és mások részéről), hogy nemzeti elnyomás valójában csak a Monarchia keleti felében volt. Ezzel vitakozott *Mérei Gyula*, amikor a magyar és osztrák nemzeti politika közti különbség objektív okait elemezte, s *Arató Endre* a magyar nemzeti elnyomás jellegéről szólva.

Bár a tárgyhoz sok és igen eltérő hangvételű referátum érkezett, a vitákat többnyire tudományos tárgyyszerűség és az álláspontok közelítésének törekvése jellemezte.

*

A konferencia zárótémája „A föderalizáció problémái a soknemzetiségű Habsburg Monarchiában” volt. Az osztrák *Lentze* átfogó képet adott a Habsburg

birodalom államjogának utolsó évszázadáról. A nemesség és a bürokrácia — mondotta — az 1860-as években kompromisszumot kötött a liberális polgársággal. Egy liberális jogállamot hoztak létre, bizonyos tartományi és községi autonómiával. A Monarchia vezető rétegei a februári pátenssel és az 1867-es decemberi alkotmánnyal kialakított államrendszer konzerválására törekedtek, s a jelentkező föderatív igényekkel a leghatározottabban szembe helyezkedtek. Föderatív átalakítás csak az uralkodó rétegek hatalomtól való megfosztásának útján lett volna lehetséges, azaz Lentze tagadta, hogy az adott körülmények között bármilyen föderatív-reformprogramnak realitása lett volna.

Pecze Ferenc jogtörténész az 1870-es évek cseh trialista törekvéseiről tartott előadást, ill. arról, hogy a hivatalos magyar politika és az emigráció milyen álláspontot foglalt el a Hohenwarth-féle kísérlettel kapcsolatban.

Élénk vitát váltott ki az amerikai *Remak* referátuma, publicisztikai műfajával, s a szokásostól eltérő témafelvetésével. *Remak* nem a Monarchia bomlasztó, hanem összetartó erőit szedte csokorba, aminek természetesen van létjogosultsága, hiszen a kettősmonarchia félszázadig létezett és fejlődött. Az azonban erősen vitatható (a magyar történészek közül *Hanák Péter* tett ellenvetéseket), hogy a Monarchia népei nemzeti törekvéseikkel objektíve nem a Monarchia felbontására törekedtek. Ha — mondotta *Hanák* — minden nép csupán a maga magyar mintájú kiegyezését kötötte volna meg (ebben jelölte meg *Remak* a nemzeti mozgalmak célkitűzését), ez nem a Monarchia felbomlását eredményezte volna? *Hanák* bírálta a referátumnak azt a megállapítását is (ami más polgári történészek fejtegetéseiben is gyakran szerepelt), hogy a Monarchiát nem a belső erők, hanem csupán a háború, s az ügyetlen diplomácia törte szét.

*

Áttekintve a konferencia referátumait és az elhangzott vitákat szembe-tűnik az érdeklődés bizonyos egyoldalúsága. Bármennyire sokakat foglalkoztat a dualista Monarchia története, jócskán akadnak elhanyagolt területek. A gazdaság- és társadalom-történeti kutatás messze elmarad a részletekbe menő politikatörténeti feltárások mögött. (Erre utalt a viták során *Lentze*, *Kann* és *Sugar* is). A kutatás módszerében még mindig keveseknél tapasztalható a rokontudományok (közgazdaság és szociológia) eredményeinek hasznosítása. S bár sokat tanulhatunk cseh kutatók feldolgozásaiból, a Monarchia nyugati felének fejlődéséről ezek csak részleges képet nyújthatnak. Az osztrák történet-tudomány pedig még adós annak az útnak megrajzolásával, amely az osztrák-német liberális hurzsoáziát a kiegyezéshez vezette, és azoknak a tényeknek bemutatásával is, amelyek 67 után egy részüket szembefordította vele.

A magyar történészek szereplése — anyagismeretük, kutatási és elemzési módszerük egyaránt — elismerést váltott ki. A konferencia magyar részt-

vevői meglepéssel állapíthatták meg, hogy az elmúlt másfél évtizedben, amióta a Monarchia-történet kutatóinak többször volt alkalmuk nemzetközi tanácskozásokon találkozni, a problémák megítélésében lényeges szemléletbeli fejlődés mutatkozott. Az 1950-es években két koncepció állt élesen szemben egymással, s a nézetkülönbség olyan méretű volt, hogy az valójában az érdemi vitát, az eredményt ígérő eszmecserét is lehetetlenné tette. A bécsi egyetem Hugo Hantsch vezetett konzervatív, habsburgianus iskolája, amellyel nevesebb amerikai Monarchia-kutatók is egyetértettek (R. Kann pl.) a nemzetekfeletti integráció eszményképét látták a ferencjózsefi Monarchiában. Az utódállamok éppen bontakozó marxista történetírása, saját polgári iskoláik nacionalizmusa, a mi esetünkben „kuruc” nemzeti szemléletének hatása alatt, hajlamos volt a Monarchiában a keleti típusú despotizmus középeurópai változatát látni, általában a Monarchia problémáit szűk, elzárkózó nemzeti szempontból megítélni.

Az elmúlt években a Hantsch-féle iskola Ausztriában is visszaszorult. Kann professzor pedig Pozsonyban már arról beszélt, hogy a kiegyezési rendszer a nemzeti jogok minimumát biztosította a Monarchia népei számára. A marxista igényű történetírás sok helyütt sikerrel birkózik a nemzeti előítéletekkel, a társadalmi, gazdasági és politikai problémák komplexebb vizsgálatára törekszik. Bizonyos, hogy az érdemi viták feltételei megértek. A konferencia alaphangulatát jellemző kollegialitás azt a törekvést juttatta kifejezésre, hogy azok a népek, amelyek a Monarchia keretei közt nem találhatták meg a tartós együttélés lehetőségeit, a tudományos kutatásban gyümölcsöző együttműködést teremtsenek.

A Szlovák Tudományos Akadémia mintaszerűen szervezte meg a kongresszust, minden anyagi és technikai lehetőséget is megadva arra, hogy a tanácskozás a legkedvezőbb körülmények között folyhassék.

NEMZETKÖZI PSZICHOLÓGIAI KONFERENCIA SZMOLENICÉBEN

(CSEHSZLOVÁKIA) 1967. SZEPTEMBER 14—19.

TÁNCZOS ZSOLT, MARTON LAJOSNÉ, ADORJÁNI CSABA, RÓKUSFALVY PÁL

Az észleléssz pszichológia témakörében rendezett konferencia és a dunamenti országok pszichológusai első összejövételének célkitűzését Damján Kovác a Szlovák Tudományos Akadémia Kísérleti Lélektani Intézetének igazgatója megnyitó beszédében ismertette. Különösen kiemelte a szomszédos országok közötti tudományos és kollégialis együttműködés fontosságát és az azonnali szakmai információcsere jelentőségét.

Damján Kovác kifejezte reményét, hogy a jövőben lehetőség lesz hasonló összejövétel rendezésére más-más országban, legalább kétévenként. Ez az igény a konferencia résztvevőiben az igen jó szakmai és baráti légkör kialakulásával szinte minden nappal erősödött.

H. Rohracher a bécsi egyetem Lélektani Intézete vezetőjének „Az észleléssz pszichológia aktuális problémái” c. előadása szintén kiterjedt az összejövétel céljának és jelentőségének méltatására. Rohracher az európai pszichológiai tudományosélet fellendítésének fontos eseményeként értékelte az összejövetelt. Az észleléssz pszichológia régi európai hagyományai jó témául szolgáltak ehhez, egyben ez a terület a szlovák kutatóintézet fő kutatási profilját is képezi. A mindinkább térhódító modern pszichofiziológiai módszerek alkalmazása mellett — amelyek a bécsi intézet munkájában is nagy teret kapnak, részben korábbi ilyenirányú kutatások továbbfejlesztése nyomán — Rohracher hangsúlyozta a pszichikus jelenségek vizsgálatánál szinte nélkülözhetetlen élményelemzés módszerének sajátos jelentőségét is. Az objektív és szubjektív módszerek összevetése kapcsán Rohracher ismeretelméleti jellegű gondolatmenetet is vázolt az objektív és szubjektív valóság viszonyáról és az utóbbi megismerhetőségéről, amely gondolatmenettel a hallgatóság nagyobb része nem érthetett egyet, de amely mégis a tudományos megismerés lehetőségének optimisztikus megítélésével zárult.

W. Metzger a münsteri egyetem tanára „A háromdimenziós tárgyakra vonatkozó optikus-haptikus méretcsalódások” c. nagy érdeklődést keltő előadásában az optikai tévedések egy új formáját mutatta be, amely a geometriai optikai tévedések elméletét eddig figyelembe nem vett szemponttal egészíti ki. A mindennapi élet számos tradicionális formájú tárgyaival (papírkosár,

váza, kúp, stb.) végzett kísérletek során demonstrálta, hogy a geometriai méretcsalódások nem csak mesterséges kísérleti helyzetben és kétdimenziós figurákkal kapcsolatban lépnek fel. A kísérleti tárgyakra vonatkozó horizontális és vertikális irányú becslési tévedések — eredményei szerint — elérik a 60-80%-ot. Megállapította, hogy a mindennapi élet háromdimenziós tárgyaira vonatkozó becslési tévedések éppenúgy strukturális sajátosságok következményei, mint a hasonló jellegű kétdimenziós figurákra vonatkozóak. Mindezekből azt a következtetést vonta le, hogy a struktúrfunkciók érvényesülését a tapasztalati, így a mozgások során szerzett, illetőleg kondicionált jelzések kevésbé befolyásolják.

W. Sevcuk (Krakkó) „Optikus-geometriai csalódások új megvilágításban” c. előadásában a háttéri referenciához viszonyított pozitív, vagy negatív csalódásokat akkomodációs változásokkal kívánta magyarázni. Kísérleti helyzetében hátulról vetített fénypontok közül a középső fixációs pontot képezett, míg a másik két pontot különböző nagyságú köralakú háttér vette körül. A fénypontok összehasonlításakor adódó nagyságbecslésekben mutatkozó különbségekkel kapcsolatosan felvetette azt a kérdést, hogy vajon az akkomodáció a látómező egészére vonatkozik-e, vagy azt a részek is befolyásolják. Kísérletein keresztül rámutatott az akkomodációs változások filogenetikai meghatározottságára. Úgy találta, hogy a részletekre alapozott analitikus látás, illetőleg akkomodáció, tanulás eredménye.

G. Guttman a bécsi egyetem Pszichológiai Intézetének munkatársa két nagysikerű referátumban összefoglaló képet adott a Rohracher által vezetett bécsi intézet kutatómunkájáról. Az első előadás során „Egyszerű érzéklek agyielektromos korrelátumai” címmel az emberi hallókéregről kiváltott potenciálok korszerű átlagolásával végzett kísérleteiről számolt be. Valamivel a hallási küszöb feletti, illetve alatti intenzitású hangokat exponált kísérleti személyeinek és azt találta, hogy az észlelt intenzitás kovariál a felületi kiváltott potenciálok amplitúdójával. A kidolgozott eljárás különös jelentőségre tehet szert a hallási küszöbingadozások objektív vizsgálatában.

Tánczos Zsolt (Budapest) „Az optikai észlelés időállandóiról” szóló előadásában egyrészt bemutatta, hogy az optikai észlelés ún. kritikus szélső értékei intermittens ingerlésnél a küszöbérzékenységekben is megtalálhatók. A szélső értékek jelentkezését a szummáció és az idői felbontás mechanizmusa közötti küzdelem, interakció következményének tulajdonítja. A színeknél talált specifikus időértékeket, szintén az idői felbontás-szummáció kölcsönhatással hozta összefüggésbe. Az ún. dichoptikus maszkolásra vonatkozó kísérletei azt mutatták, hogy az effektusban mutatkozó centrális tényező a szimultán felfogás sajátos idői alakulásával függ össze.

K. v. Fieandt a helsinki egyetem tanára a tudományos érzékelépszichológiai kísérleteket elemző előadásában kritikai megállapításokat tett az észlelési élményre alapozott pszichológiai fogalmakkal kapcsolatban. Az észlelési folya-

mat elemzésére egyoldalúnak és elégtelennek tartja a korábbi élménypsichológiai sémát csakúgy, mint a merev inger-reakció formulát. Hangsúlyozta annak szükségességét, hogy az észlelési folyamat elemzésében figyelembe vegyük az észlelési élményt és a reakciót egyaránt megelőző pszichikai és fiziológiai antecedensek meghatározó szerepét.

G. *Kanizsa* (Triest) „Empirikus faktor az észlelésben” c. előadásában számos ötletes kísérletéről számolt be. Az elrejtett és hiányos figurák észlelésében az egységbefoglalás és a kiegészítés teljesítményére mutatott rá és ezekkel kapcsolatban a tapasztalat sajátos jelentőségét hangsúlyozta. Egy másik kísérleti mintájával Metzger azon tételét demonstrálta, hogy a mozgó figura észlelésében a csalódás a mozgáspálya kereszteződésének elkerülése irányába hat.

T. *Künnapas* előadása a stockholmi egyetem Pszichológiai Laboratóriumának egy jelentős kísérletéről számolt be. A távolság észlelését vizsgálta csökkentett és komplett ingerfeltételek mellett. Megállapította, hogy az akkomodáció a távolság pontos észlelését nem teszi lehetővé. A recehártýára eső kép nagysága egyike a távolságbecslés legfontosabb feltételeinek, de a vizuális jelzések számának növekedésével a távolságészlelés pontossága és biztossága megnövekszik.

Az első napon elhangzott előadásokat a Szlovák Tudományos Akadémia Kísérleti Pszichológiai Intézete munkájáról szóló beszámolók követték.

D. *Kováč* igazgató bevezető szavaiban kiemelte, hogy kutatásaik módszertani elve szerint az észlelést információközlésként fogják fel, amelynek három aspektusát különböztetik meg, úgymint fiziológiai, szemantikai és valószínűségi mozzanatát. A „vizuális megkülönböztetés” c. előadásában hangsúlyozta, a metodika, a műszeres technika pontosságának és differenciálásának szükségességét és felsorolta az intézet technikai berendezéseit. A témát — gazdag kísérleti illusztrációval — két külön részben tárgyalja: 1. az egyszerű megkülönböztetés és 2. a bonyolult megkülönböztetés. Az első tárgykörben elméleti jelentőségűnek számít az a megállapítása, amely szerint az észleléspszichológiai kutatásoknak a jövőben többet kell foglalkoznia a folyamatos változások (és ezzel összefüggő különbségi küszöbök) észlelésének problémájával. Itt utalt egyik mérnök munkatársának (Valter) matematikai hipotézisére, aki a Weber-Fechner törvényt az időtényező bekapcsolásával egészítette ki. Hangsúlyozta, hogy az észlelés szerkezetén belül a felismerés, diszkrimináció és ráismerés folyamatain kívül — éppen az említett kontinuos változás ténye miatt — a disztinkciót is meg kell különböztetni. Ez utóbbit egy interfunkcionális perceptív mnémikus folyamatnak tartja. A bonyolult megkülönböztetés területén figyelmet érdemel az a kísérlete, (fehér kartonokon küszöbkörűli helyzetben levő távolságfelező pontok értékelése) amelyben az objektív teljesítménykategóriákat — a diszkriminációs képesség differenciáltabb kifejezésére — szubjektív élménykategóriákkal kombinálja.

O. Halmiova „Személyiség tényezők és éberség” c. előadásában a perceptuális folyamat egyedi különbségeinek egy jelentős szempontját érintő vizsgálatairól számolt be. Az idegrendszeri folyamatok erős és gyenge típusaitól függő „érzékenység” személyiségdimenzió mentén kiválogatott kísérleti személyekkel végezte kísérleteinek első változatát. A kiválogatás autobiográfiai elemzése nyomán történt, háromfokú skálarendszer segítségével. Kísérleteiben a központi idegrendszer funkcionális teljesítőképességét érintő éberségi teljesítményt vizsgálta. Az éberségi feladat 50 percig tartott. A kísérleti személyeknek a Landolt gyűrű egy módosított formájának helyzetét kellett megítélniök. E megítélést egyedi tempójuk szerint végezheték. Értékelték az egyedi tempót, az éberségi jelek és a hibás észrevételek számát. Azt tapasztalta, hogy a rossz funkcionális teljesítőképességű, „gyenge” csoport tempója a vizsgálat előrehaladtával lassult; az erős csoportnál fordított jelenség volt észlelhető. A gyenge csoport szignifikánsan kevesebb éberségi jelet és több téves észrevételt mutatott, mint az erős csoport. A gyenge csoport teljesítménye a próba előrehaladtával meredeken esett. A kísérlet második változatában először mérték meg a kísérleti személyek éberségi teljesítőképességét és azután osztályozták őket az érzékenység személyiségdimenzió mentén. Ez a vizsgálat is szignifikáns összefüggést jelzett az éberségi teljesítmény és a személyiség érzékenység dimenziója között.

S. Dornič „Közvetlen emlékezet” c. előadásában összefoglalást nyújtott többéves kísérletesorozatának eredményeiről, melynek alapján arra az elvi jelentőségű megállapításra jutott, hogy a közvetlen emlékezetben a hallásnak (szemben a vizuális információ-elraktározással) fontosabb a szerepe, azaz a közvetlen emlékezet lényegileg akusztikus jellegű. Külön vizsgálta az információk megőrzésével azok verbalizálhatóságának szerepét is a közvetlen emlékezet terjedelme szempontjából, továbbá a gyakorlás és az ingerintenzitásváltozásának hatását a terjedelem növelhetőségére. Fontos megállapítása még, hogy az információredundanciának a terjedelemre semmi pozitív hatása nincsen.

I. Šipos a Szlovák Akadémia Kísérleti Pszichológiai Intézetének munkatársa „Érzékelés az időben” c. előadásában a vigilancia elméleti és kísérleti problematikájával foglalkozott és átfogó képet nyújtott az Intézet idevonatkozó munkájáról. A kérdés vizsgálatában három főbb elméleti irányzat, a Deese-féle expektációs-elmélet, a Broadbent által ajánlott szűrő-elmélet és a Tanner, Svets, Green-féle jeldetekciós-elmélet érvényességét ellenőrizték kísérletileg. Šipos a módosított Landolt-gyűrűvel végzett kísérletekben nem kapott szignifikáns korrelációt a látásélesség és a vigilancia teljesítmény között. Kovač és Dornič az ingerelőfordulások valószínűségének az idői válaszkészségre való hatását vizsgálták, melynek során a kísérleti adatok inkább az expektációs-elméletet látszottak alátámasztani a szűrő-elmélettel szemben, mivel magasabb frekvenciájú ingerelőfordulás esetén nagyobb válaszkészséget figyeltek meg.

Sipos és Kovač kísérletileg alátámasztották a jeldetekciós-elmélet felhasználhatóságát a vigilancia problémakörében, ui. bizonyítást nyert, hogy a vigilancia teljesítmény szempontjából a téves ítéletek száma nagyjelentőségű, mert ennek növekedése a jeldetekciós kritériumok változását indukálja, mely viszont az ősszvigilancia teljesítményt befolyásolja.

D. Kovač „Észlelés és életkor” c. előadásában kísérleteinek fejlődéslelektani következtetéseit vonta le és foglalta össze. Különbséget tesz életkori sajátosságok okozta és tanulásban bekövetkező fejlődés között és különösen hangsúlyozza az utóbbi területen végzendő kutatások kiterjesztését, illetve fontosságát.

S. Dornič „Reverzibilitás a vizuális észlelésben” című érdekes előadásában az inverziót produkáló figuráknál a telítődés centrális jellegét, idői lefolyását, valamint lehetséges modelljeit vizsgálta. Egyik kísérletében azt találta, hogy ha az inverziót produkáló téri figura egyik részére kotlátozzuk figyelmünket meghatározott ideig, úgy a rákövetkező időben az elnyomott konfiguráció sokkal gyakrabban fordul elő. Hasonló összefüggést talált akkor is, ha a k. sz.-ek váltakozva jobb- és bal szemmel nézték a mintát. Mindezek a telítődés centrális természetét igazolják. A telítődés idői alakulását úgy vizsgálta, hogy a k. sz.-eknek hosszabb ideig tartó nézésnél különböző időpontokban be kellett csukniuk a szemüket. A szemlecsukás a téri jelzés elvesztését és így a konfiguráció megváltozását okozza. Ily módon — megadva a szemlecsukásokra jelentkező átfordulások valószínűségét — a telítődés idői lefolyására jellegzetes értéksort kapott és ezek alapján a telítődés mechanizmusára nézve modelleket tudott kialakítani.

J. Daniel „Észlelés és stressz” c. előadásában öt különböző kísérletről számol be, ahol a stresszhelyzetet létrehozó tényezők a következők voltak: 1. tartós szénkéneg expozíció Brown-féle reverzibilis figurák észlelése közben, 2. motorikus megterhelés vizuális kontrollal kísért (vagy anélküli) tapping kísérletekben, 3. fordított kézállás ujjkoordinációs reakciófeladatokban, 4. egyidejű kettős, illetve hármas tevékenység laboratóriumi helyzetekben és 5. operátormodell kísérletekben. Az eredmények szerint a szénkéneg expozíció a mechanizmus lassításán keresztül fejt ki terhelő hatását. A tapping kísérletekben általános és jelentős teljesítménycsökkenés következik be. A fordított kézállású ujjkoordináció vizsgálatok nyitott szemmel végzett kontrollja esetén szignifikáns a latenciaidő megnyúlása. A többszörös tevékenységi kísérletekben (számolási, történetprodukálási és időzített tachisztozkópos rajzolási feladat) az utóbbi két tevékenység teljesítmény romlása a szembeötlő, mivel funkcionálisan a szenzomotoros apparátus egyidőben két különböző mechanizmusának megterhelését jelenti. Az operátor-modell kísérletek az életkor és a begyakorlás hatását oly formában tükrözik, hogy terheléses feladatokat legjobban 17—30 éves korban, a begyakorlott operátorok, a betanulókkal szemben jobban képesek megoldani.

S. Dornič „A vizuális kontroll” c. előadásban kis homogén tárgyak becslését, vizuális tömegkontrollját vizsgálta és egyértelmű összefüggést talált a feladat nehézségi fokának növekedésével, valamint az igényszint változásával.

D. Kovač „A szenzoros-perceptív készenlét” c. előadásában a reakcióidő helyett javasolja a szenzoros-perceptív készenlét fogalom használatát, mint amely két vonatkozásban is használhatóbb mérték: a belső folyamatok komplexitása jellemzőjeként és a válaszadás sikere szempontjából. Ilyen értelemben az ún. készenléti kísérleteket a pszichikusan szabályozott viselkedés legmegfelelőbb modelljének tartja. Előadása összefoglalja a vezetése alatt álló intézetnek ilyen jellegű eddigi kutatásait. Két elméleti-módszertani észrevétele 1. a készenlét problématicáját eddig csak motoros vonatkozásban kutatták, holott a „készenlét válaszokban” (Bereitschaftsanwort) inkább a szenzoros-perceptív komponensek emelkednek ki. 2. A mind differenciáltabb pszichológiai terminológiában a reakcióidő kifejezés hovatovább zavaróan hat. A reakcióidő tulajdonképpen válaszidőt jelent. A készenlét mérésekben pedig az információ-elmélet alkalmazása óta nemcsak a válaszidőt, hanem a válaszok helyességét is méri, ezért a reakcióidő fogalmának a készenléti válasszal való felcserélése nemcsak terminológiai változást jelent. Az intézet a készenlétet különböző válaszrendszerekben, vizuális, akusztikus és verbális ingerekre egyaránt vizsgálta. A vizsgálati tematika széles skáláját jól mutatja a mintegy 15 különböző kérdésfeltevésből kiinduló kutatás. Ezek: a taszter lenyomás intenzitása és a készenlét összefüggése; a koordinált ujjmozgás válaszok vizsgálata; az információmenyenyiség, az ingermező telítettségének, az inger és a válasz megfelelésének és a visszajelentésének kutatása a válaszra; a készenlét mértéke műveleti modell kísérletekben; az ingerek gyakoriságának hatása a készenlétre, a készenlét mérése mint fáradtsági diagnosztikai eljárás mozdonyvezetőknél és kartográfusoknál; életkori sajátosságok, készenlét és patodiagnosztika; laterális preferencia, többnyelvűség, igényszínvonal és készenlét összefüggései.

N. N. Danyilova a moszkvai Lomonoszov Egyetem Pszichológiai Tanszékének munkatársa „Az orientációs reakció neuronális mechanizmusa” címmel érdekes kísérletsorozatban szenzoros ingerre kiváltott agyi elektromos aktivitást elemezte, egyidejűleg több kérgi és kéregalatti struktúrából való makro és mikro elvezetések módszerével nyulaknál. Megállapította, hogy a nyugalmi állapotot és az alvást a thalamus nem-specifikus magjaiban a neuronális egységek impulzus csoportokban való kisülése kíséri és az impulzusok csoportosulási tendenciájával többek között az occipitális kéregben a lassú hullámok megjelenése jár együtt. Fényingerre a neuronális spike-ok csoportokban való megjelenése megszűnik és ezután a neuron már csak egyes kisülésekkel reagál, vagyis aktivitása deszinkronizálódik. Ezt a jelenséget az EEG-ben ugyancsak deszinkronizáció követi. Így ez az eredmény fontos hozzájárulást jelent a szinkronizáció és deszinkronizáció elemi mechanizmusának megértésében.

S. Ertel a münsteri egyetem Pszichológiai Intézetének munkatársa a nagyságérzéket meghatározóival foglalkozó előadásában különösen azt a kérdést elemezte, hogy vajon valóban olyan jelentős szerepet játszanak-e a nagyságkonstancia meghatározásában az öntudatlan következtetések, mint ahogyan ezt, különösen az utóbbi időben Tausch hangsúlyozta. A nagyságérzéket ingermeghatározottságát részletesen elemző előadásában rámutatott, hogy az öntudatlan következtetések a nagyságérzéket determinációs alapjának csak egyik mozzanatát képezik.

H. C. Micko a göttingeni egyetem Pszichológiai Intézetének tanársegédje a pszichológiai tér metrikus egységeinek meghatározásával összefüggésben érdekes és gyakorlatban jól hasznosítható módszerről számolt be a „Pregnáns és diffúz jegyekkel ellátott ingerek többdimenzionális skálán való reprezentálása” című előadásában. A módszer lényege abban áll, hogy a kísérleti személyeknek egy fiktív térben hasonlóságuk alapján kellett elhelyezniük az ingereket teljesen szubjektív megítélésük, illetve kritériumuk által vezetve. A pszichológiai térben a hasonló ítéletek folytán létrejövő sajátos eloszlás révén következtetni lehet a k. sz. által használt kritériumokra, de ugyanakkor a globális különbségtéves szempontjaira is. Ezzel összefüggésben kísérletet tesz a hasonlóság pszichológiai elméletének felvázolására. Az organizmus feltehetően úgy működik, hogy globális különbségeket halmoz fel. Ilyenformán az összkülönbség, illetőleg az összdistancia a pszichológiai térben függvénye az összes lehetséges distanciáknak. Egy fiktív tér metrikus egységeinek matematikai levezetése során arra jut, hogy a globális különbségeket azonosítja a legnagyobb specifikus hasonlóságokkal.

Érdeklődést keltett A. Hajosnak, a marburgi egyetem Pszichológiai Tanszéke tanársegédjének „A szíkontúrok és kontúrszínek pszichológiai problémáiról” tartott referátuma. Szellemes kísérletekben állította szembe egymással az ún. Mc. Collough-féle színutóhatást a Hering-féle utóképekkel. Kísérleteiben többek között különböző színű vertikális és horizontális csíkozású mintát több ízben rövid időtartamban alternálva exponált kísérleti személyeinek. Ha ezután a k. sz. a képmező egyik felében vertikális, a másikban horizontális csíkozású fekete-fehér semleges mintára nézett, a minta a kontúroktól függő negatív utóhatást váltott ki. Az Mc. Collough-féle színutóhatás a Hering-féle utóképektől eltérően nem lép fel spontán, csak kiváltó ingerre a semleges csíkozott minta formájában, ennek megfelelően csak erre lokalizált, a fej vagy a tesztminta 90°-os elfordításával változik és általában több óráig is fennmarad. Míg a Hering-féle kísérletben a negatív utóképek csak színben áll elő és a kontúrok tekintetében pozitív marad, az alternált, adott esetben zöld és piros horizontális és vertikális csíkozottságú minták expozíciója után a negatív utóhatás a kontúrokra is kiterjed. Az is bizonyítást nyert, hogy az Mc. Collough-effektus azonos sajátosságokat mutat, mint a prizmakísérletekben fellépő és Kohler által „fantomszélék”-nek nevezett jelenség. A kísérleti adatok alapján a szerző

arra következtet, hogy a diszperziós és fantomszéleken létrejövő kromatikus adaptációs jelenségek centrális stabilizációs és információ-feldolgozási folyamatok eredményei. Ezek az adatok analógiába állíthatók Wieselnek és Hubelnek a majom corpus geniculatum lateráléja színspecifikus neuronjaira vonatkozó mikrofiziológiai eredményeivel, amelyeknek egyik megállapítása volt, hogy a specifikus kontúrdetektorok képesek redundánsan színezett kontúrokat kölcsönös gátlás alapján semlegesíteni és így a kontúrt világos formában kiemelni.

Geréb György (Szeged) „A monotónia és a megterhelés néhány pszichológiai kérdése” c. előadásában beszámolt azokról a kutatási problémákról, amelyeknek megoldása az elfáradás, megterhelés és az ehhez hasonló pszichikus jelenségek, állapotok (monotónia, telítettség) elkülönítését teszik lehetővé. Kísérleteit eddig gyermekanyagon végezte, majd modellsorozatban tisztázta a jelenségkörön belül a „blocking”-helyzet létrejöttének és megszüntetésének néhány kérdését. A sajátos monotónia-helyzetben az egyéni jegyek és szituációk széles skálája található. Újabb kísérleteiben a monotóniát előidéző és az azt követő összefüggéseket vizsgálja. Az eljárási mód lehetővé teszi, hogy az aktivációs szint alakulását nyomon kísérje. Eredménye szerint jelentősen eltérő teljesítmény születik egyhangú és ingerszegény környezetben is a kérdéses tevékenységet „körülvevő”, megelőző, vagy követő cselekvési fajták hatására. Szenzomotoros tevékenységi formák, valamint munkapróbákra vonatkozó vizsgálatai igazolják a monotónia feltételeire tett megállapításait.

B. Chalupa és J. Čížková a brnoi egyetem Pszichológiai Intézetének munkatársai előadásukban az információfelvétel egy fontos kérdésének vizsgálatáról számoltak be. Munkájuk keresési feladatban az operátor tevékenységének pszichológiai elemzésére irányult. Vizsgálataik során a kísérleti személyeknek számok, vagy betűk csoportjait, máskor óralap kis- és nagymutatójának állását bemutató lapok mintái közül kellett a megfelelőt kikeresniük. A lapokon bemutatott jelek száma változó volt (25, 49, 81). Eredményeik alapján rámutattak, hogy a keresési tevékenység összetett folyamat, mely explorációs reakcióval kezdődik, de amelyben a megkülönböztetés, a felismerés, dekódolás, a figyelem, a gondolkodás és a közvetlen emlékezés pszichikus folyamatai is szerepet játszanak. Megállapították, hogy a keresési idő egyaránt függ a bemutatott jelek számosságától és ezek összetettségétől. Eredményeik alapján Hick azon megállapításával szemben, hogy a reakcióidő a jelek számával logaritmikusan növekszik és így tíznél több jel esetén praktikusán tovább nem nő, keresési feladatban az információfelvétel és feldolgozás sajátos jellegét hangsúlyozták, melyek a szukcesszív ingerekre adott diszjunkatív reakcióidő mérés adataitól eltérő eredményt adnak.

G. Fischer a bécsi egyetem Pszichológiai Intézetének munkatársa „A Rorschach formaértelmezés alap kutatása” c. előadásában kísérletet tett arra, hogy a Rorschach jegyzőkönyvek értékelésre statisztikai modellt adjon.

A lejelölt jegyzőkönyvek és a valid diagnózisok összevetéséből vont le statisztikai módszerek útján következtetést arra vonatkozóan, hogy az egyes Rorschach determinánsok szerepe milyen hatékony a jegyzőkönyv nyomán nyerhető diagnózis meghatározásában.

Marton Lajosné, Szirtes József és Urbán János (Budapest) elismeréssel fogadott előadásukban macacus rhesus majmokkal, macskákkal és csimpánzzal végzett észlelési vizsgálataikról számoltak be. Ezen állatfajoknál a valóság két- és háromdimenziós ábrázolásaira adott reakciókat vizsgálták, nem feladathelyzet jellegű kísérleti szituációban. Majmoknál és csimpánznál a vetített képekkel, illetőleg állatmodellel kapcsolatban az ábrázolt valóságnak megfelelő specifikus emocionális és viselkedéses válaszok megjelenését, míg macskáknál ennek hiányát tapasztalták. A kép megjelenítés tárgyának felismerését jelző specifikus reakciók tartós fennmaradását, az idővel inadekvát válaszok leépüléseinek hiányát az észlelés aktív, motoros elméletének újszerű alkalmazásával értelmezték.

Adorjáni Csaba referátumának címe „A perceptuális tanulási folyamatok néhány elektrofiziológiai és pszichológiai korrelátuma schizophrenek esetében”. A HOD (Hoffner-Osmond) kérdőíves kártyaválogatási teszt segítségével előzetesen „perceptuális” („P”) és „nem perceptuális” („NP”) csoportokra osztott krónikus schizophrenek perceptuális feladat során nyújtott teljesítményét és ennek elektrográfikus korrelátumait, a lambda és vertex hullámok speciális eloszlásmintája formájába összehasonlította a normális személyek azonos kísérletben kapott hasonló adataival. Megállapítást nyert, hogy míg az „NP” schizophren csoport mind az egyidejűleg regisztrált EEG jellemzőkben, mind pedig a feladatmegoldási teljesítményükben nem tért el lényegesen a normálvariánstól, a „P” csoport schizophren betegek szignifikáns eltéréseket mutattak az elektrográfikus és teljesítménybeli jellemzőkben. Az eredmények alapján felmerült a „P” csoportba tartozó krónikus schizophrenek esetében az organikus frontális pszichoszindróma lehetősége.

Az összejövétel utolsó napjának programját a három fő résztvevő ország pszichológiai kutatóintézetében folyó munka bemutatása képezte.

Elsőként *Bartha Lajos* a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének igazgatója tartott előadást az intézetben folyó kutatómunka jelenlegi állásáról. Beszámolt arról, hogy Magyarországon miként szélesedett ki a pszichológiai tudományos munka és növekedett a pszichológia alkalmazási területe. Említést tett a pszichológiai közélet szervezeti kereteinek kialakulásáról, ezen belül a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság tevékenységéről és a publikációs lehetőségek bővüléséről.

A pszichológia gyakorlati felhasználásának kiszélesedését az alkalmazott pszichológiai intézmények megjelölésével érzékeltette. Felemlítette, hogy hol folyik hazánkban kutatómunka és ezen belül részletesen ismertette az MTA Pszichológiai Intézete kutatási témaköreit. Ezt követően megemlíttette

a pszichológiában a specializálódás problémáját, amit az inter- és infradiszciplináris kapcsolatok kialakításával lát feloldhatónak. Majd a pszichológia előtt álló néhány megoldásra váró elvi kérdést vázolta. Többek között a filozófiai és pszichológiai elmélet viszonyának, a pszichikum társadalmi determinációjának kérdését. E teoretikus kérdések egységes megoldásától várja a differenciálódott pszichológia újszerű integrációját és a gyakorlatban a szocialista tudatformálás sikerét.

G. Guttman a bécsi egyetem Pszichológiai Intézete munkájának bemutatása során kiemelte *Rohracher* professzor munkásságát, elsősorban az általa felfedezett mikrovibráció jelenségével kapcsolatban. A mikrovibráció a testfelületnek 0,5–5 mikron nagyságrendű 7–15 Hz frekvenciájú vázizomzat eredetű rezgése. Mivel a jelenség csak melegvérű élőlényekben fordul elő, *Rohracher* ezt a testhőmérséklet konstans szinten való tartásának kiegészítő mechanizmusaként interpretálja. Az intézet jelentősebb eredményei közül figyelemre méltóak: *E. Walter*-nek a tanulási anyag információtartalmától függő tanulásra vonatkozó kísérletei. Lineáris összefüggést állapított meg az információtartalom és a bevésés között. Eszerint nem az anyag értelmessége könnyíti meg a megtanulást és a megőrzést, hanem az anyag redundanciája. *Haider* munkája, melynek során a beállítódás, vigilancia és a várakozás szenzoros kiváltott potenciálokra való hatását tanulmányozta. Megállapította, hogy a vigilancia kísérletben a nemszignalizáló ingerekre adott kiváltott potenciálok az ingerekre való megfigyelési válaszok független és direkt mértékéül szolgálnak. A szelektív figyelem vizsgálatokban a kiváltott potenciálok demonstrálták, hogy a feladat teljesítése az összes ingerek relációjában mennyiben igényel szoros figyelmet. *Borok* eredményei, aki normális és csökkenthallású gyermekeknél vizsgálta meg az optikus csatornkapacitást. A várakozással ellentétben a halláskiesés nem okozott kompenzációt a vizuális területen, sőt a normálissal szemben szignifikáns optikus csatornkapacitás csökkenéssel járt együtt.

A további két jelentős kutatási téma szintén *G. Guttman* nevéhez fűződik. Frekvencia analízis módszerével tanulmányozta az agyi-elektromos nyugalmi aktivitásban fellépő periodicitásokat és a preferált frekvenciasávot (individuelle Vorzugsfrequenz). Kísérleti személyeinél egyénenként változó, jellemző frekvenciasávot talált, amely intraindividuálisan kevés variációt mutatott. Ezen preferált frekvenciasávban végzett autokorrelációs analízis periodicitásokat fedett fel, amely minden 11–12 sec-ban visszatérő tendenciát mutatott. Ez a periodicitás feltehetően az egyéni izgalmi ciklus változásait tükrözi, ám bár a feltételezés további bizonyításra szorul. *Guttman* és *Ganglberger* az emberi thalamus szubliminális stimulációjával verbális reakciókat kondicionáltak, olyan módon, ahogy az elektromos ingert egy lehetőség szerint külső hatásoktól befolyásolatlan verbális magatartást megelőzve adták. Azt találták, hogy megerősített verbális reakciókat (aktuális esetben számokat

1—9-ig) a kísérleti személyek a tesztfázisban szignifikánsan nagyobb gyakorisággal produkáltak, jóllehet a thalamus ingerlés semmiféle szubjektív élménnyel nem járt együtt.

E két ismertető előadás után a résztvevők részére bemutatást tartottak a Szlovák Tudományos Akadémia Kísérleti Pszichológiai Intézetének kutató munkájáról. A vendégek megismerhették a jól felszerelt laboratóriumban, elsősorban a vizuális percepció tematikája köré csoportosuló, korszerű kérdésfeltevéssel és kidolgozott metodikával végzett munkákat.

A konferencián részt vett pszichológusok azzal az érzéssel távoztak, hogy a szomszédos európai országok tudományos képviselői emberileg és szakmailag közvetlen gondolatcserével ténylegesen is közel kerültek egymáshoz.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1967. XII. 13. — Terjedelem: 23 (A/5) ív.

67.64780 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

Tudományos ülés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára

<i>Pach Zsigmond Pál</i> elnöki megnyitója	105
<i>Dolmányos István</i> : Eszmei viták, módszertani kérdések az Októberi Forradalom kutatásában	107
<i>Hajdú Tibor</i> : Adatok a Nagy Október magyarországi hatásához	121
<i>L. Nagy Zsuzsa</i> : Az antanthatalmak szovjetellenes politikája	131
<i>Milei György</i> : A szovjet-orszországi magyar kommunista mozgalom néhány kérdése	137
<i>Józsa Antal</i> : Az internacionalisták katonai szerepe a polgárháborúban	151
<i>Pach Zsigmond Pál</i> elnöki zárszava	165

A magyar-lengyel történeész vegyes bizottság tudományos ülése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára

<i>Felix Tych</i> : A lengyel munkásmozgalom az Októberi Forradalom tükrében	167
<i>Mucsi Ferenc</i> : A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar belpolitikai ellentétek kiéleződése 1917. november—1918. február	193
<i>Leon Grossfeld</i> : A cárizmus bukása, forradalom Oroszországban és a központi hatalmak állásfoglalása a lengyel kérdésben	203
<i>Szokolay Katalin</i> : A lengyel kérdés Magyarországon az első világháború idején	211
<i>L. Nagy Zsuzsa</i> : Az „orosz kérdés” és Magyarország a párizsi békekonferencián	221
<i>Stefan Kieniewicz</i> : A három részre szakított Lengyelország történelmének néhány kérdése	231
<i>Erdélyi István</i> : A szovjet régészet néhány elvi-módszertani kérdése	245
A Magyar Pedagógiai Társaság ünnepi közgyűlése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára (<i>Simon Gyula</i>)	255
Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya Pszichológiai Bizottságának és a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaságnak ünnepi ülészaka a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából (<i>Nagy György</i>)	265

Tudományos rendezvények

<i>P. M. Fedoszejev</i> : Az élet dialektikája és a filozófia	279
<i>B. M. Kedrov</i> : A tudomány és az ember	289
<i>Mátrai László</i> : A szocialista művelődés-eszmény kialakításáról	303
A Magyar Történelmi Társulat centenáris kongresszusa (<i>Mann Miklós</i>)	307
Országos történelemtanítási konferencia (<i>Unger Mátyás</i>)	329

Nemzetközi tudományos rendezvények

Tudományos konferencia a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentőségéről (<i>Siklós András</i>)	341
Nemzetközi történeész konferencia az 1867-es kiegyezésről (<i>Somogyi Éva</i>)	345
Nemzetközi pszichológiai konferencia Szmolenicében (<i>Tánczos Zsolt, Marton Lajosné, Adorjáni Csaba, Rókusfalvy Pál</i>)	355

Megjelent 1968. március hó 10-én